

KATHOLIKUS
VILÁGNÉZET

A MODERN EMBER

„IGAZSÁGRA VEZETŐ KALAUZA“

IRTA

CATHREIN VIKTOR S. J.

A NÉMET EREDETINEK MÁSODIK BŐVITETT KIADÁSA NYOMÁN

FORDITOTTA ÉS KIADJA

A BUDAPESTI NÖVENDÉKPAPSÁG MAGYAR EGYHÁZIRODALMI
ISKOLÁJA

BUDAPEST

STEPHANEUM NYOMDA R. T.

1911.

«Igazság, tiszta igazság, lelkemből,
szivem mélyéből vágyódtam utánad!»

Szent Ágoston, Confess. 3, 6.

Méltóságos és Főtisztelendő
dr. Prohászka Ottokár
székesfehérvári püspök Úrnak,
a katolikus világnézet apostolának

légmélyebb hódolattal

ajánlják

a budapesti nővoendékapság
Magyar Egyházirodalmi Iskolájának
ez évi tagjai.

A SZERZŐ ELŐSZAVA AZ ELSŐ KIADÁSHOZ.

Mindennap erősebb lesz a művelt kereszténynek az a törekvése, hogy hitét minél jobban megalapozza és fegyvereket szerezzen magának a kereszténységet mindenünnen érő szüntelen támadások ellen.

Előttünk a szomorú valóság, hogy a keresztényellenes sajtónak már a legjobb keresztény családokba is sikerült ügyesen beférkőznie, ahol a választékos stílus és tetszetős nyelvezet csalóka takarójába göngyöltetve adja be mérges piluláit. Nordau, Nietzsche, Haeckel, Chamberlain, Paulsen, Ziegler, Harnack és a többiek iratait katolikus körökben is igen nagy érdeklődéssel olvassák. A divat, a divat! Senki sem akar maradi lenni, azt gondolja, meg kell ismerni a legújabb kiváló könyveket is. Így lopózik be a kicsi méregszelence észrevétlenül a család legbelső szentélyébe. És a mérreg hatása csak annál veszedelmesebb, mert műveltjeink legtöbbször egyáltalán semmi, vagy nagyon is hiányos és felületes bölceleti képzettséggel rendelkeznek, a vallás tanításából pedig csak azt ismerik, amit az elemiben vagy a középiskolákban tanult és még el nem felejtett. Ilyen körülmények között épen nem csodálkozhatunk, ha a régi boldogító hit és meggyőződés helyébe lassankint homály, tévelygés, nyug-

talanság és kételkedés lépnek. Csak természetes, hogy a vallásos élet mindinkább elhidegül és a közönyösség végre is hitetlenségre vezet.

Ezekben a nehéz időkben minden kereszténynek, minden katolikusnak fontos, szent kötelessége, hogy magát a vallás tanaiban kiképezze, hitének alaptanairól világos ismeretet szerezzen és olyan könyveket tanulmányozzon, melyek e szent kötelességének teljesítésére készítik.

De milyen könyveket olvasson? Milyeneket lehet neki ajánlani? Ez a nehézség. Nagyobb, tudományos munkák tanulmányozásához művelt társadalmunk legtöbb tagjának sem kedve, sem ideje, sőt nagyon soknak a kellő bölcséleti és theológiai képzettsége sincs meg. Pusztá népiratok sem elégítik ki kívánalmaikat, kivált mikor ezek közül nem egy a kellő alaposágot is feláldozza, csakhogy annál népiesebb, világosabb legyen, amit mondani akar.

Eddig is szép számmal állanak ugyan rendelkezésünkre hitvédelmi iratok, melyek a művelt közönséghez kívánnak szólani és így a középúton járnak a tisztán tudományos és tisztán népies munkák között, — de ami van, még mindig nagyon kevés. Kívánatos, hogy házi könyvtárunkat minél több ilyen könyv ékesítse és így mindenki megtalálja azt a lelki táplálékot, mely egyéni izlésének és sajátos szükségleteinek leginkább megfelel. Egy a sok közül a jelen munka is.

Megírásával eredetileg csak azt akartam, hogy a mai sok támadás és ellenvetéssel szemben a katolikus morálnak apológiáját adjam. Mivel azonban ezek a támadások nagyrészt tudatlanságon vagy félreértéseken alapulnak, nem akartam rájuk közvetlenül felelni, csak az volt a célom, hogy inkább közvetve adjam meg

cáfolatukat, mikor alapvonalaiiban, lehető világosan és könnyen érthetően, de mégis tudományos módszerben a keresztény morált bemutatom és így minden művelt embert meggyőzők annak igazságáról, következetességéről és szépségéről. Hamarosan láttam azonban, hogy a morálnak apológiáját csak úgy írhatom meg, ha egyúttal az egész theisztikus-keresztény világnézetre is tekintettel leszek. A keresztény erkölcstan nem lebeg a levegőben, nem alkot elzárt, izolált világot, ellenkezőleg benső összefüggésben van az egész keresztény világnézettel, hogy úgy mondjam: belőle nő ki, mint a fa a földből, a törzs a gyökérből. Ha valaki a keresztény világnézetet elveti, ezzel a cselekedetével a legélesebb ellentétbe kerül a keresztény morál legfőbb parancsaival; viszont senki sem oszthatja ezt a világnézetet anélkül, hogy a keresztény morált is ne vallaná.

Ezért foglaltam bele elmefuttatásaim keretébe a keresztény világnézetet, így változott át munkám a keresztény katolikus világnézetnek, nevezetesen az erkölcstannak rövid apologetikájává. Az elméleti kérdéseket csak annyiban érintem, amennyiben szoros összefüggésben állanak a morál alapjaival és alkalmasak arra, hogy azt kissé megvilágítsák.

Nem céloom a katolikus erkölcstannak lehető legkimerítőbb tárgyalása, nem akarok tökéletes morálist adni. Ilyen tankönyveink szép számmal vannak. Csak Pruner, Göpfert, Koch, Wilmers munkáit említem a sok közül. Egyedül arra törekedtem, hogy a keresztény morál magvát és legfontosabb tanításait megismerthessem, megalapozzam és a mai előítéletekkel szemben megvédelmezzem. A modern etikai rendszerekre is csak annyiban voltam tekintettel, amennyiben

a keresztény morállal összefüggésben állanak, annak könnyebb megértésre vezetnek. Akik ezek iránt különösen is érdeklődnek, azoknak «Erkölcsbölcsélet»¹ című nagyobb munkámat ajánlom.

Valkenburg (Hollandia), 1907. február 2.

A szerző.

¹ Magyar kiadás: Erkölcsbölcsélet, Irta Cathrein Győző. A harmadik javított s bővített kiadás nyomán fordította a Csanádi Növendékpapság Magyar Egyházirodalmi Iskolája I—II. Temesvár 1900—1901.

A SZERZŐ ELŐSZAVA A MÁSODIK KIADÁSHOZ.

Nem igen szokták a gyermeknek a keresztségben adott nevét másra változtatni. De nincs szabály kivétel nélkül. Munkám első kiadásának címe: «A katolikus morál előfeltételei és alapvonalai». ¹ Mikor azt írtam: előfeltételei, ezzel eléggé jeleztem, hogy nemcsak a katolikus morált, hanem, amennyiben az erkölcstannak szükséges előfeltételét képezi, az egész katolikus világnézetet tárgyalni akarom. Ezt azonban különféleképpen magyarázták és nem egy kritikusnak hosszas elmélkedésre adott alkalmat a cím helyes vagy helytelen volta. Minden félreértés elkerülése céljából jóbarátaim tanácsára elhatároztam: új nevet adok a gyermeknek, hogy életküzdelmét megkönnyebbítsem.

Munkám lényegében ugyanaz maradt, de alaposan bővítettem. Néhány szakasza, mint pl. az egyház szentvedéseiről és diadaláról, az egyházzól, mint a «kultura ellenségéről» a külsőséges katolikus szentségről és a protestáns bensőségről stb. teljesen, vagy csaknem egészen új. Sok helyen többé-kevésbé módosítottam könyvemem, úgyhogy, bár nem egy szakaszát meg-

¹ Die katholische Moral in ihren Voraussetzungen und ihren Grundlinien.

rövidítettem, körülbelül harminc oldallal meggyarapodott.

Legyen a könyv új kiadásában is vezetője és útmutatója a modern élet nagy kérdéseiben mindazoknak, akik a katolikus hit és erkölcs lényege és tartalma felől tájékozódni akarnak.

Valkenburg (Hollandia), 1909. szeptember 8.

A szerző.

A FORDÍTÓK ELŐSZAVA.

A «*Katholikus Világnézet*»-et, a «Diadalmas Világnézet» szerzőjének, az életté változtatott katolikus világnézet nagy apostolának nevével ékesítve adjuk magyar olvasóink kezébe. Nem annyira tudományos irodalmunknak, mint inkább a szívek tudományának, a szilárd meggyőződésen alapuló vallásos életnek akartunk és akarunk jelen fordításunkkal tőlünk telhető csekélyke fellendülést kölcsönözni. Nem szorosán vett tudományos munka ez, de olyan, amely szerzőjének szándéka szerint arra van hivatva, hogy *a művelt világiak* kézi könyvtárának legyen sokat forgatott, hasznos ékessége. Ha már a szerző is azon panaszkodott, hogy kevés hasonló irányú munka áll a német katolikus intelligencia rendelkezésére, akkor mi még inkább gondolhatjuk, hogy jó szolgálatot tettünk a sokkal szegényebb magyar katolikus irodalomnak, mikor e fordítással megajándékoztuk.

Különös szeretettel ajánljuk e munkát a középiskolából kikerült ifjú barátainknak, kiknek hűséges vezetőjük, egész életükre biztos irányítójuk lehet. Ajánljuk az egyházi szónokoknak és a felsőbb iskolákban működő hittanároknak, hitoktatóknak, akik azt működésük terén nagy eredménnyel használhatják.

Egyedüli óhajunk: legyen e könyv magyar kiadásának nemcsak hivatása, de boldogító eredménye is a

vezetés és útmutatás a modern élet nagy kérdéseiben, legyen az «a modern ember igazságra és mennyországba vezető kalauza». Ezt a hivatást tűzte eléje a jeles szerző, ez az eredmény lesz öröme, jutalma a fordító magyar kispapoknak is.

Budapest, 1911. május havában.

A fordítók.

TARTALOMJEGYZÉK.

Bevezetés	Oldal 1—4
------------------	--------------

ELSŐ KÖNYV.

Az ember.

Az ember eredete, lényege és végcélja a természetes és világánál.

ELSŐ FEJEZET.

Az ember eredete.

ELSŐ SZAKASZ.

Az ember családfája az állattal való összehasonlítás alapján.

1. §. A mikrokosmos	5
2. §. Teremtés vagy kifejlődés	7
3. §. Az ősnemződés kérdése... ..	10
4. §. Az ember és állat testi hasonlósága	15
5. §. Átöröklés az állatnál és embernél	22
6. §. Az ember és állat összehasonlítása szellemi tekintetben	24
7. §. Az ember értelme és akarata	30
8. §. Haladás az emberiség életében... ..	35
9. §. Egy ellenvetés cáfolata	38

MÁSODIK SZAKASZ.

Mit mond a világegyetem az emberiség eredetéről ?

1. §. Három világnézet	45
2. §. A materializmus	48
3. §. A pantheizmus	64

HARMADIK SZAKASZ.

Az ember családfája az élet céljából levezetve.

	Oldal
1. §. Az emberi életnek van célja	71
2. §. Csak a theizmus ad az életcél kérdésére kielégítő feleletet	77
3. §. Isten lényege	85

MÁSODIK FEJEZET.

Az ember helyzete a világmindenségben.

1. §. Az ember Isten teremtménye	96
2. §. A teremtés koronája	100
3. §. A látható világ ura... ..	104
4. §. Az ember Isten szolgája	109

HARMADIK FEJEZET.

Az ember végcélja.

ELSŐ SZAKASZ.

Ujabb nézetek az ember végső céljáról.

1. §. Az epikureizmus életfelfogása	117
2. §. A többember kifejlődése	119
3. §. Boldogulás és művelődés	125

MÁSODIK SZAKASZ.

Az ember igazi végső célja.

1. §. Minden teremtmény végső célja az Isten	137
2. §. Hogyan kell a teremtményeknek Istent dicsőíteniök?	139

HARMADIK SZAKASZ.

Az ember másodrendű végső célja.

1. §. Az ember szükségszerűleg törekszik teljes boldogságra	144
2. §. Az ember teljes boldogságra van hivatva	150
3. §. Semmiféle földi jó sem teheti az embert teljesen boldoggá	152

	Oldal
4. §. Lehet-e tökéletes boldogság a földön?	157
5. §. A boldog élet egy más világban	164

NEGYEDIK SZAKASZ.

Földi zarándoklásunk föladata.

1. §. A földi élet az előkészület és az érdemszerzés ideje ...	167
2. §. A helyes út, mely az örök cél eléréséhez vezet... ..	169
3. §. A földi élet értéke és jelentősége	173

MÁSODIK KÖNYV.

A keresztény ember a természetfölötti kinyilatkoztatás világában.

ELSŐ FEJEZET.

A keresztény kinyilatkoztatás igazságának bizonyítása.

ELSŐ SZAKASZ.

Természetes és természetfölötti kinyilatkoztatás	177
---	-----

MÁSODIK SZAKASZ.

Maga a kereszténység ténye bizonyíték isteni alapítása mellett	180
--	-----

HARMADIK SZAKASZ.

Krisztus feltámadása.

1. §. Az újszöv. szent könyveinek szavahihetősége	193
2. §. Jézus valóban meghalt... ..	200
3. §. Jézus feltámadása a Szentírás bizonyítékai alapján ...	203
4. §. A legrégibb hagyomány is bizonyítja Jézus feltámadását	210

NEGYEDIK SZAKASZ.

Jézus Krisztus Istensége.

1. §. Jézus tanúsága önmagáról	217
2. §. Az apostolok tanúságtétele Jézus istenségéről	220
3. §. Bizonyítékok a kereszténység első századaiból	223

ÖTÖDIK SZAKASZ.

Az Istenember a mi közbenjárónk, királyunk és tanítónk ...	Oldal 228
--	--------------

MÁSODIK FEJEZET.

Jézus Krisztus egyháza.

ELSŐ SZAKASZ.

Krisztus egyháza valóban létezik.

1. §. Krisztus anyaszentegyházat alapított... ..	234
2. §. Krisztus egyházának egysége... ..	235
3. §. Az egyház látható társaság. Az egyházkormányzati rangfokozat Krisztus tanítása szerint... ..	237
4. §. Az apostolok tanítása az egyház természetéről	240
5. §. Az őskereszténység bizonyítékai az egyház hierarchikus tagozottságáról	244
6. §. Protestáns kifogás az egyház ellen	249

MÁSODIK SZAKASZ.

Krisztus egyházának tulajdonságai.

1. §. Krisztus egyháza tökéletes, önálló társaság	251
2. §. Az egyház csatlakozhatatlan tanítótekinvélye	255
3. §. Péter primátusa	258
I. A Szentírás tanítása a primátusról	259
II. Péter elsőségét bizonyítja a hagyomány	266
4. §. Péter elsőse tovább folytatódik a római pápában	269
I. Az elsőség fennmaradása az egyházban	269
II. Péter utóda az elsőségben a római püspök, a pápa	271

HARMADIK SZAKASZ.

A római katolikus egyház Krisztus igaz egyháza.

1. §. Csak a római egyházban folytatódik Péter elsőse	284
2. §. A római egyház apostoli eredete	286
3. §. A római egyház egysége	287
4. §. A római egyház szentsége	294

	Oldal
5. §. A római egyház egyetemessége... ..	300
6. §. Az egyház szenvedései és diadalai... ..	304
7. §. A konvertiták tanúsága... ..	323

HARMADIK KÖNYV.

A katolikus erkölcstan alapvonalai.

ELSŐ FEJEZET.

Az ember természetfeletti végcélja és e cél elérésének egyetlen akadálya.

1. §. A természetfeletti végcél	327
2. §. A végső cél elérésének egyedüli akadálya: a bűn ...	331

MÁSODIK FEJEZET.

A természetes erkölcsi törvény	341
---------------------------------------	-----

HARMADIK FEJEZET.

Hit, remény, szeretet.

1. §. A hit	351
2. §. A remény	360
3. §. A szeretet	364

NEGYEDIK FEJEZET.

Az istentisztelet.

1. §. Az istentisztelet lényege	369
2. §. Az imádság... ..	375
3. §. Az Oltáriszentség	379

ÖTÖDIK FEJEZET.

Kötelességeink embertársainkkal szemben.

1. §. A felebaráti szeretet	395
2. §. Az igazságosság... ..	401
3. §. Engedelmisség és igazmondás	406

HATODIK FEJEZET.

Kötelességeink önmagunk iránt.

	Oldal
1. §. Mivel tartozunk lelkünknek	412
2. §. Mi a kötelességünk testünk iránt és külső javainkkal szemben?	422

HETEDIK FEJEZET.

A keresztény család.

1. §. A házasság	426
2. §. A szülők és gyermekek kölcsönös kötelességei... ..	443
3. §. A család, mint egységes egész... ..	449

NYOLCADIK FEJEZET.

A szerzetesség és az evangéliumi tanácsok	456
--	-----

KILENCEDIK FEJEZET.

Néhány ellenvetés a katolikus világnézet,
különösen a katolikus erkölcsstan ellen.

1. §. Heteronomia. A személyiség elnyomása	471
2. §. A külsőséges katolikus szentség és a protestáns bensőség	481
3. §. Az önmegtagadás erkölcsstana	490
4. §. Világkerülés és világmegvetés... ..	495
5. §. Az egyház a kultúra ellensége	501
6. §. A szerzetesség	510
7. §. Jutalomért erkölcsös	515

TIZEDIK FEJEZET.

Vallás és erkölcs.

1. §. A vallás fogalma	525
2. §. A vallás keletkezése... ..	536
3. §. A vallás és erkölcs kölcsönös viszonya	541

TIZENEGYEDIK FEJEZET.

A lelkiismeret.

	Oldal
1. §. A lelkiismeret tényei	548
2. §. A lelkiismeret lényegéről és eredetéről szóló modern vélemények	555
3. §. A lelkiismeret keletkezése, lényege a keresztény tanítás szerint... ..	566
4. §. A lelkiismeret szavát követni tartozunk	571
5. §. A lelkiismeret kiművelése kötelességünk	579
Visszapillantás és befejezés	588
Név- és tárgymutató... ..	599

BEVEZETÉS.

Ember! ki vagy? Honnan jössz? Hová igyekszel? Mi célja életednek, mi az értelme?

Az ember szívesen fürkészik a messze távolban. Kiveti kereső-kutató tekintetét a mérhetetlen csillagvilágba, bebarangolja a legtávolabbi tartományokat és földöveket, átkutatja a földkerekséget és alámerül a tengerek mélységeibe, hogy tudományszomját kielégítse. Pedig méltán megszólíthatjuk: Nézd csak, benned vannak a legnagyobb világrejtélyek; az összes nagy kérdések mind tebenned egyesülnek, mind körülötted csoportosulnak.

Érdekes lehet és igen fontos az égitestek természetének és mozgásának vizsgálata, a bogarak, rovarok és a föld többi állata számának, eredetének és fajainak kutatása, megismerni a fény és villamosság lényegét, új közlekedő és világító eszközöket kitalálni: de ránk nézve sokkal fontosabb a kérdés: Mi az ember? mi célja életének? mi lesz a vége minden törekvésének és küzdelmének? Ez a problémák problémája. Minden más kérdésnek megoldása, bármilyen fontosnak lássék is, végre is csak annyiban értékes nekünk embereknek, amennyiben jobbat, nemesebbé és boldogabbá tesz.

Ismerd meg tenmagadat! γνῶθι σεαυτόν! A delphii Apollónak ez a jó tanácsa már a régi görögök előtt is jogosan képezte alapját minden igaz bölcseségnek.

Szinte azt gondolhatnók, hogy az évszázados keresés és kutatás után egyetlen kérdésre sem volna világosabb és könnyebb a felelet, mint arra, mely az emberi élet lényegére és jelentőségére vonatkozik. De hát valóban így van? Vagy nem azt látjuk-e inkább, hogy ez a kérdés annál homályosabb és bonyolultabb, minél jobban haladunk a külső műveltségben?

A nagy tömeg ma vezető nélkül áll. Volt egy boldog idő, mikor a keresztény egyház a népek sokaságának is biztos vezetője volt és neki a földi lét minden rejtélyének világos megfejtésével párosuló, nagyszerű, megdöntetlen világnézetet adott. És hányadán állunk manapság? Félművelteink olyanok, mint a nyáj pásztor nélkül. Önálló gondolkodásról szó sem lehet. Tódulnak az első tetszetős tanító után; ma Nordaut vagy Rembrandtot, holnap Nietzscht, Chamberlaint, Haeckelt vagy azt követik, aki a legnagyobb lármát csapja és a legújabbat és legkellemesebbet igéri.

Alig állunk valamivel jobban a műveltekkel is, akik pedig azt hiszik, hogy önállóan gondolkodnak. Itt már épenséggel szellemi anarchia uralkodik.

Nagyon sokan azt hiszik, hogy saját igényeiknek megfelelően kényük-kedvük szerint csinálhatnak maguknak «világnézetet». Innen az a számtalan «világnézet», mely máról holnapra születik és a szélrózsa minden irányában tovaterjed. Valójában ez annyit jelent, mint kételkedni minden tárgyilagos, általános igazságban.

Nem csoda, hogy a világnézetek eme tömkelegében sokan az agnoszticizmus karjaiba vetik magukat és azt állítják, hogy az ész nem emelkedhet felül a világnak érzékileg tapasztalható tüneményein, az élet nagy kérdéseire pedig egyáltalán nem adhat biztos feleletet. Ignoramus et ignorabimus.

Mások meg — és nem is olyan kevesen — egyáltalán nem törődnek ezekkel a «metafizikai kérdésekkel». Lehetőleg távoltartják magukat az ilyenféle problémáktól. Esznek, isznak, házasodnak, gyermekeket nemzenek, színházba, hangversenyre járnak, tréfálnak és szórakoznak, amíg egyszer a fagyoskezű halál fájdalmas véget nem vet a hiú, tűnő babajátéknak és a játékosokat, mint valami sakfigurákat, sirba nem dönti.

És mégis, újra meg újra felvetődik a gondolkodó előtt a kérdés, akárcsak egy óriási szfinksz: Mi az ember? Mi az élet jelentősége és feladata? Nyomtalanul elporladjak egyszer? És ha nem, hát mi vár rám a sír után? Ki lakik a csillagokon túl?

Ezek azok a nagy jelentőségű problémák, melyeknek megoldása képezi a következő fejtegetések tárgyát. Kedves olvasó, talán mindenre jut idő; nem szentelhetnél néhány pillanatot arra is, hogy magadba vonulj, hogy a komoly gondolatok világában megnyugtató feleletet adj lelkednek a felvetett kérdésekre?

Kettős úton juthatunk el ehhez a felelethez. Bizonyos fokig már a *természetes ész világa* is megfelel a kérdésekre. Először tehát ezt kérdezzük meg, mit tudna mondani az ember eredetére, lényegére, végcéljára és feladatára vonatkozólag. Az ész világán kívül itt van még a természet fölötti *keresztény kinyilatkoztatás*, mely nemcsak hogy nagyobb világossággal árasztja el a puszta észigazságokat, hanem az igazságnak egészen új és magasabbrendű birodalmát nyitja meg előttünk. Mielőtt azonban ezt a keresztény kinyilatkoztatást megkérdeznők, meg kell győződnünk arról, hogy valóban létezik-e? A tudás egyengesse a hitnek útjait.

Krisztus azonban nemcsak igazságokat hirdetett, melyeket hinnünk kell, de *törvényeket* is adott, melyeket

meg kell tartanunk. A krisztusi parancsok összesége a keresztény morál. Szemlélni fogjuk tehát:

az első könyvben az embert: az ember eredetét, lényegét, végcélját a természetes ész világánál;

a második könyvben a keresztényt a természetfölötti kinyilatkoztatás álláspontjára helyezkedve;

végül *a harmadik könyvben* alapvonaláiban összefoglalva *az egész keresztény morált*.

ELSŐ KÖNYV.

Az ember.

Az ember eredete, lényege és végcélja
a természetes ész világánál.

ELSŐ FEJEZET.

Az ember eredete.

ELSŐ SZAKASZ.

Az ember családfája az állattal való összehasonlítás alapján.

Honnan származik az ember? Ez az első nagy kérdés, mely minduntalan felvetődik az emberi élet értelmét kutató lélek előtt. Megoldása földi létünk minden más problémájára alapvető jelleggel bír.

1. §. A mikrokosmos.

Ha tudomást akarunk szerezni valamely idegen, ismeretlen ember származásáról, akinek eredetéről semmi emberi bizonyágunk sincs, alaposan megvizsgáljuk őt. Kikutatjuk, nem találunk-e rajta ismertető jeleket és vonásokat, melyek bizonyos néposztályhoz, valamely ismert családhoz való tartozandóságát mutatják. Így járunk el akkor is, ha az ember eredetét kutatjuk.

Az ember vizsgálatánál legelőször az tűnik szemünkbe,

hogy a látható világnak minden tökéletességét úgy egyesíti magában, mint a gyújtópont a nap sugarait. Már az éleseszű nagy Stagirita, Aristoteles is ezért nevezi őt mikrokosmosznak, kisvilágnak, szemben a makrokosmosszal, a nagyvilággal, melynek szinte kisebb kiadása.

Testének anyaga, fizikai, chemiai erői és törvényei a *szervetlen*, élettelen természettel közösek. Mint a különféle kőzetek, a víz, levegő, ő is alá van vetve a nehézkedés törvényének, a vonásnak és tisztításnak, a meleg és hideg, fény és villamosság hatásainak stb.

A *növény* vegetatív életét osztja meg, bár tökéletesebb formában. Mint a fa és virág, szintén egy láthatatlan csirából veszi életét; táplálkozik, növekszik, fejlődik és egyszer újra meghal. Életének tartama is igen rövid. Szerencsés körülmények kicsit megnyújtják, de valójában igaz marad, amit már a zsoldtáros mondott: «A mi éveink napjai hetven esztendő, jó erőben nyolcvan esztendő, s mi azok fölött van, fáradtság és fájdalom; mert eljő az ernyedés, és elragadtatunk».¹ A halál elől nem menekszik meg senki sem.

Az *állatok* magasabb érzéki életét is megtaláljuk az emberben. Akárcsak az oroslán, ló és madár, szintén rendelkezik érzéki megismerő és vágyóképeséggel. Az állat nincs röghöz kötve, mint a növény, önmaga tudja és kénytelen is megkeresni a fenntartásához és fejlődéséhez szükségeseket, elkerülni az ártalmasakat. Ezért kapta az érzéki megismerés és az érzéki vágyódás képességeit. Az állati életnek minden érzéki rugója, az öröm, fájdalom, harag, félelem stb. érzelmei mind megtalálhatók az emberben is.

¹ 89. Zsolt. 10.

Igy egyesíti magában az ember a külső természet minden tökéletességét, de ezenfelül találunk benne olyan jelenségeket és tökéletességeket is, melyeknek mását sehol a látható világban nem észleljük, amilyenek a jog és a törvény, a vallás és az erkölcs, a művészetek és tudományok ezer és ezer változata, ipar, kereskedelem, földművelés, közlekedő eszközök, iskolák és annyi sok hasonló. Senki sem tagadhatja, hogy mindezek magasan az állat fölé emelik az embert. És mi a magyarázata e mélyreható, nagy különbségnek? Hogyan keletkezett az ember?

2. §. Teremtés vagy kifejlődés?

Az ember eredetének kérdésére csak két következetes válasz lehetséges. Vagy elfogadjuk, hogy az embert egy mindenekfelett való értelmes ok teremtéssel hozta létre, vagy vallanunk kell, hogy lassankint, észrevétlen átmenetek után fokozatosan fejlődött ki valamely állatfajból. Az első a theizmus tanítása, a második az evolutionizmusé vagy a transformizmusé (kifejlődési vagy átalakulási elmélet). Aki tagadja, hogy az embert Isten teremtette, annak a kifejlődési elmélethez kell folyamodnia, hogy az ember eredetét megmagyarázhassa. Az ember nem öröktől van itt a földön. Tehát hogyan származott? Ennél a kérdésnél válik szét a két homlok-egyeneset ellenkező világnézet.

Az emberi és állati életnek és törekvésnek imént vázolt, áthidalhatatlan különbsége a legújabb időkig kivétel nélkül arról győzte meg a népeket, hogy az emberben lényegesen magasabbrendű, az anyagtól belsőleg különböző, független elem működik, valami *értelmes, szellemi, halhatatlan lélek*, mely minden állatias fölött mérhetetlen magasságba emeli és az esztelen teremt-

mények született urává avatja. Az ó-kor nagy gondolkodói, Sokrates, Plato, Aristoteles és Cicero magukévá tették az emberi nemnek eme közös meggyőződését és bölceletileg is megalapozták. A keresztény kinyilatkoztatással és a keresztény népek hitével egybehangzóan követte őket a keresztény bölcelet is. A «modern» tudomány művelőinek nagyrésze szembeszáll azzal a közmeggyőződéssel, mely az embernek az állattól való *lényeges, áthidalhatlan különbségét* vallja. Mint általában minden talányt a világon, az ember lényegét és eredetét kutató kérdést is a «kifejlődés» (evolucionio) varázsigéjével akarják megoldani.

Az ember, mondják, nem sajátágos, különálló lény, nem *ens sui generis*, hanem egész lényegét tekintve, inkább a zoológiába tartozik. Nem lényegileg, csak *fokozatilag* különbözik a többi állattól, csak jobban kifejlődött faja az emlősöknek. Valamikor, előbbi fejlődési fokán, ugyanolyan értelmetlen lény volt, amilyenek az állatok még manapság is. A létért való küzdelemmel, természetes kiválasztódással, körülményekhez való alkalmazkodással és hasonlókkal tökéletesítette magát lassú és fokozatos átmeneti fajokon át a fejlődési folyamat útján a teljesen állati állapotból azzá, ami ma. Fejlődés eredménye az ember, eredetének anyajegyei sokfélekép ki-kiütnek rajta és némelykor bizony az előbbi fejlődési fokra való visszaeséseket, az eredeti állati vadságnak és szilajságnak pillanatnyi fellobbanásait is észlelhetjük nála. A «született gonosztevők» tipikus jelenségei az ilyen atavisztikus visszafejlődésnek.

Világos, hogy az evolucionizmusnak ezen alapgondolataiból igen messzemenő következmények folynak. Ha az ember csak tovább fejlődött gerinces, kevésbé ki-művelt vadállat, akkor nincs szellemi, a testtől létező-

sében független lelke. A halállal mindennek vége; *a halhatatlanság* minden reménye, *a másvilági élet* hite hiú ábránd. *Szabadakaratról* szó sem lehet többé, mert akkor az emberben is ugyanazok az erők működnek, mint a természetben, ahol pedig minden megmásíthatatlan szükségszerűség szerint igazodik. Ha ez így volna, erkölcsi rendre gondolni sem lehetne. A beszámíthatóság, felelősség és a bűn eszméit vagy tagadnunk, vagy semmitmondó frázisoknak kell lealacsonyítanunk.

A lélek szellemiségének és halhatatlanságának tagadásával megdől az egész *keresztény vallás*. Minden tanítása az embernek Isten képmására való teremtéséről, az életerőről, melyet az Alkotó beléje lehel, a bűnbeesésről, az Isten Fiának malasztos megváltásáról, a jövő örök életről a másik világon, röviden az egész kereszténység tanaival, szentségeivel, vigaszaival és reményeivel a mesék világába tartozik. A keresztényből semmi sem marad meg, az emberből is csak az emléő-állat az ő érzéki törekvéseivel és ösztöneivel.

De még ez az állat sem marad meg. Amint az evolucionista felfogás szerint az ember lényegileg nem különbözik az állattól, épen úgy az állat sem különbözik lényegileg a növénytől és a szervetlen világot alkotó többi élettelen teremtménytől. Itt is, ott is ugyanazon elemek és erők vannak, csakogy művészből és titokzatosabb keverékekben és kombinációkban. Az állatok és az emberek csak atomhalmazok, nagyszerű gépek, melyek míg energiájukat (elevenerejüket) fel nem emésztik, idegeiket és izmaikat csak úgy mozgatják, mint akár a gőzgép a kerekeit és dugattyuit. Igen, a büszke embergépezet alantabb áll a gőzmasinánál. A kihasznált gőzgép nem szül bennünk visszatevészt. A tehetetlenné vált embergépezet azonban

undorral és borzadással tölt el, hamarosan eltávolítjuk szemeink elől és mélyen rejtjük a földbe, hogy ne legyen terhünkre.

L'homme machine! Miután a XVIII. század közepe táján egyik francia materialista ilyen címen könyvet bocsátott közre, e theoria védelmére a legszélesebb körök szálltak síkra, ma már kathedrákról hirdetik, igazi és helyes tudománynak magasztalják ezt a felfogást, melynek igazában már csak az avult nézetű vaskalapos fők kételkedhetnek.

3. §. Az ősnemződés kérdése.

Ezt az evolucionista felfogást szerencsére maga a modern tudományos kutatás döntötte meg.

Világos, hogy ha az élő lényeket, különösen pedig az embert, nem az Isten teremtette, akkor csak valami-féle *ősnemződés*-sel (generatio aequivoca) keletkezettek az élettelen anyagból. Volt idő, mikor a földön annak gáznemű és izzó állapota miatt a szerves élet egyáltalán lehetetlen volt. «A tudomány az életet a protoplazmához köti... A protoplazma azonban csak akkor fejthetett ki élettevékenységet, mikor a föld felszíne 100 fokon alul levő hőmérsékletre hűlt ki».¹ Hogyan eredt tehát az élet? Ha mellőzzük a teremtőt, egyetlen némileg elgondolható magyarázatunk volna valami ősnemződés. «Ha az ősnemződés hipotézisét el nem fogadja, írja valakinek Haeckel,² akkor a kifejlődési elméletnek eme egyetlen (!) pontján a természet erőit meghaladó teremtés csodájához kell menekülnie».

¹ *J. Reinke*, Naturwissenschaftliche Vorträge für Gebildete aller Stände. (1907) 1. füzet 17—18. l.

² *Natürliche Schöpfungsgeschichte* (1878) 309.

A müncheni természettudományi kongresszuson (1877) mondotta *Virchow R.*, hogy *egyetlen pozitív esetről* sincs tudomásunk, mely azt bizonyítaná, hogy valamikor *generatio aequivoca* történt volna. «Mindazonáltal, folytatta, megvallom, hogy ha valaki el akarja képzelni, hogyan keletkezhetett *önmagától* az első élő lény, semmi másra sem gondolhat, csak az ősnemződésre. Világos! Ha nem *akarok* teremtéseméletet elfogadni, ha nem *akarom* hinni, hogy volt egy teremtő, aki kezébe vette a föld rögét és az életető elemet beléje lehelte, ha költeményt *akarok* csinálni a magam szája íze szerint, akkor ezt a *generatio aequivoca*val kell tennem. *Tertium non datur*. Ha már egyszer kimondottuk: Nem fogadom el a teremtést, de mégis magyarázatot akarok, nem marad más hátra. Ha ez az alsó tétel, akkor le kell vonni a következtetést és azt kell mondani: *ergo* elfogadom a *generatio aequivoca*t. Ezt azonban tényleges bizonyítékkal nem támogathatjuk. Senki sem látott valójában *generatio aequivoca*t végbemenni és azt, aki állította, hogy látott, a természettudósok cáfolták meg és nem a theologusok.»¹ Tíz év után is megismételte *Virchow* ezt az állítását: «Joggal hiszik az emberek, hogy volt idő, mikor még élőlény egyáltalán nem létezett és joggal keresik az élet kezdetét. Annak, aki ez elől nem tud kitérni, végre is csak a *teremtés dogmája* és az *ősnemződés*, az u. n. *generatio aequivoca dogmája* közül kell *választania*.» És mivel a teremtés dogmája a berlini tudósok meg nem felel, az ősnemződéshez csatlakozik. «A *generatio aequivoca* csak első tekintetre látszik a leszármazás elmélet koronájának; nem a praktikus természetbúvár

¹ Biologisches Centralblatt (1887). 553.

tana az, hanem a *természetbölcselet követelménye*». Jobban már el sem lehet árulni, hogy némely természetbúvár csak azért állítja az ősnemzödést, mert fél a teremtő elfogadásától. Az Istenbe vetett hit ellen, Haeckel kifejezése szerint, az ősnemzödésben van a «menekvés». Ez a szabad «előítéllettől ment» tudomány!

A félelem mégis csak rossz tanácsadó. Az újabb kutatás, Pasteur alapvető kísérleteire támaszkodva, megcáfolhatatlanul bebizonyította, hogy manapság sehol sem lehet ősnemzödést, vagyis szerves lénynek a szervetlen anyagból való keletkezését, kimutatni. «A generatio aequivoca problémáját, mondja a fiziologus *Bernsteins*,¹ elhagyta a tudomány. Elzárt térben még a legkomplikáltabb szerves vegyületek keverésével sem lehet a legkisebb organizmust sem létrehozni.»

Még az utolsó években is mindent elkövettek, hogy mesterséges úton élőlényt hozzanak létre. Különösen az angol *John Butler Burke* tanárnak cambridgei kísérletei váltak híressé, aki a bouillon, gelatine és pepton keverékét 130° C-ra való hevítéssel sterilizálta és a puha anyagot aztán rádiumporral behintette. Kerek testecskék keletkeztek most, megnövekedtek és külső falból és egy-egy sötét magból álló sejtekre oszlottak. Burke «radiobáknak» nevezte ezeket a sejteket. Ramsay azonban, a híres chemikus, alapos kísérletek után határozottan kétségbe vonta, hogy itt élő organizmusokról lenne szó. A folyamat pusztán fizikai. Különben Ramsay maga is tagadja az ősnemzödés lehetőségét.

Ma megdönthetetlenül áll a *három biológiai alapigazság*: omne vivum ex vivo; omnis cellula ex cellula; omnis nucleus ex nucleo, vagyis élő csak

¹ Naturwissenschaftliche Rundschau 1890. 45. sz.

élőből keletkezik, sejt csak sejtből, sejtmag csak sejtmagból. «E három axioma következtében, mondja *Wasmann*,¹ az ősnemződés tana végkép elavult minden modern természettudós előtt. Csak avatatlan természettudósok fejében maradhat még fenn egy ideig. Ebből kérlelhetetlen szükségszerűséggel következik, hogy a szerves élet első keletkezése sem történhetett a földön ősnemződés útján és hogy a tudományos eljárás komolysága ellen vét, aki ezek után is úgy tünteti fel az ősnemződést, mint a tudomány követelményét. A fejlődés-elméletnek épen a legmodernebb tanítói szokták erősen hangsúlyozni, hogy a mai természettörvényeknek kezdettől fogva érvénnyel kellett birniok és hogy e meglevő természettörvényeket az állat- és növényvilág legrégebbi történetére is biztos normatívumok gyanánt kell felvennünk, ha a leszármazás problémáját «tudományosan» meg akarjuk oldani. Ép ezért aligha találunk valami különösebbet, mint mikor egy és ugyanaz az ember, mint ,gondolkodó természetbúvár' az ősnemződést elveti és ugyanakkor mint ,bölcsekedő' a tudomány követelményének nyilvánítja...»

«Az élet itt a földön nem lehetett öröktől fogva; erről kétséget kizáróan meggyőző bennünket a modern kozmogonia, midőn arra tanít, hogy valamikor földünk is izzó, folyékony állapotban volt. Honnan kerültek tehát ide az első organizmusok? Gyermekmesébe illő az a felfogás, mely Fechner után azt tartja, hogy az első szervezetek a meteorok útján a többi égitestről származtak a földre; más naprendszerek bolygóin is kezdődnie kellett valamikor az életnek, mert azok is ugyanazon kozmogoniai törvényeknek hódolnak.»

¹ Stimmen aus Maria-Laach. LXIII. (1902) 76.

«Hogyan keletkeztek tehát az első szervezetek? Minden hatás megfelelő okot kíván. A szervetlen anyag nem lehetett ősoka az organizmusoknak; ezt bizonyítja nekünk a természettudomány, midőn az ősnemződést, mint a tényeknek ellentmondót, elveli. A szervetlen anyagon és annak törvényein kívül azonban akkor még semmi sem volt a világon. *Kellett tehát lennie e világon kívül levő ősoknak, mely az anyagból létrehozta az első szervezeteket.* Ez a világon kívül eső, vagyis bár e világban mindenütt jelenlevő, de attól mégis lényegében különböző, értelmes ok ép a modern monizmustól félreismert és annyira rettegett *személyes Teremtő.*»

A kielői biológus, *Reinke I.* mélyreható kutatás után erre az eredményre jut: «A spontán ősnemződés tana menthetetlenül megdőlt; a mechanikai és kémiai erők semmi körülmények között sem képesek élőlényt létrehozni. Ezzel mint kártyavár omlik össze a materialista világnézet.»¹ «Az élet eredetét, folytatja tovább ugyanaz a tudós, *okvetlenül értelmes lényre* kell visszavinnünk.»

Ugyanezen véleményen van *William Thomson* (Lord Kelvin), minden idők legnagyobb fizikusainak egyike, aki az 1903. évben nyilvános összejegyzetelen ezt állította: «A tudomány rákényszerít valami teremtő és fenntartó erő felvételére». Midőn ezért az állításáért a *Times*-ben megtámadták, a «*Nineteenth Century*» folyóiratban a következőket felelte: «Nem engedhetem meg,

¹ Die Welt als Tat (1901) 329. A «Naturwissenschaftliche Vorträge für die Gebildeten aller Stände»-ben. (I. füzet 19. l.) mondja Reinke: A biológia nem ismer más alaptörvényt mint ezt: omne vivum ex vivo, ami annyit jelent, hogy minden szemünk előtt levő élőlény más élőlényből születik; élőlény keletkezése ásványi anyagból a tudomány előtt teljesen ismeretlen.

hogy a természettudomány az élet eredetére vonatkozólag teremtő erőt sem nem állít, sem nem tagad. A természettudomány vallja a teremtő erőt. Nem az anyag az oka, hogy élünk, mozgunk és vagyunk, hanem a teremtő és fenntartó erő, melynek hitcikkelyként való elfogadására kényszerít bennünket a tudomány. Nem térhetünk ki eme végső következtetés elől, ha tanulmányozzuk magunk körül az élő és élettelen anyag fizikáját és dinamikáját... A tudományos gondolkodás kényszerítve van teremtő erő felvételére. Negyven évvel ezelőtt séta közben azt kérdeztem Liebigtől, hiszi-e, hogy a fű és virágok, melyeket körülöttünk látunk, pusztán kémiai erők következtében nőnek? És ezt felelte: Nem, éppoly kevéssé hiszem, mint azt, hogy az a botanikus könyv, melyet ön irt, csupán kémiai erők következtében készült... Ne féljete, legyetek független gondolkodók! Ha igazán mélyen járnak gondolataitok, akkor tudástok szükségszerűen Istenhez vezet benneteket, arra a hitre, mely alapja minden vallásnak. Meglátjátok, hogy a tudomány nem ellensége, hanem segítője a vallásnak».¹

Pusztá evolucionáció tehát magasabb teremtő erő beavatkozása nélkül nem elég az élet eredetének megmagyarázására. De ha már az élet problémájához általában is szükséges ez a magasabb teremtő erő, mennyivel inkább az emberben látható szellemi és testi élet megmagyarázásához.

4. §. Az ember és állat testi hasonlósága.

Az ember a kifejlődési elmélet szerint fokozatosan az állatból fejlődött. Ha bővebben kutatunk családfája

¹ V. ö. Stimmen aus Maria-Laach. I.XV. (1903) 487–488.

után, kettős feleletet kapunk. Sokan még ma is görcsösen ragaszkodnak Vogt Károly *majomelméletéhez*. *Közvetlen, egyenes rokonságot* állítanak az ember és az emberszabású majmok, az u. n. elsőrendűek között, sőt igazi valóságos majomnak tartják az embert. Ez az elmélet azonban még a természetbúvárok között is mindinkább visszaszorul. Összes bizonyítékai, melyeken nyugszik, a majom és az ember között levő bizonyos alaki és természeti hasonlóságok, mint pl. a vér hasonlósága és több efféle. De mit bizonyít mindez? Régen tudjuk, hogy az ember testi voltát tekintve egybenmásban közös az állattal, de ebből az embernek az állattól való leszármazását lehozni vétség az egészséges logika ellen. Miért ne lehetnének ennyire hasonlóak akkor is, ha az ember nem az állattól származik, hanem az Isten teremtette?

Az ember és a majmok között különben a *testi* alkatban is szembetűnők a mély és lényeges különbségek, amint azt «Der Mensch» c. beható munkájában *Ranke J.* feltárta. *Bumüller J.*,¹ *Platz*² és mások is kimutatták az ember és a majmok szervezete közt levő áthidalhatatlan különbséget. A tökéletesebb agyrendszer és az egyenes járás, mely ismét a végtagok felépítésében okoz megfelelő különbségeket, kényszerítenek, hogy az embert már testileg is, mint az emlősök sajátos rendjének képviselőjét tekintsük.³

Teljesen döntő azonban a mi kérdésünkben az a körülmény, hogy a tények ellenmondanak az elmélet-

¹ Mensch oder Affe. Ravensburg, 1900; továbbá ugyanattól: Die Entwicklungstheorie und der Mensch, München. (1907.)

² Der Mensch. (1898.) Magyarul: *Platz B*: Az ember eredése, faji egysége és kora². Budapest, 1905.

³ V. ö. *Wasmann* Stimmen aus Maria-Laach. LXV. évf. 387.

nek. Ha feltételezzük, hogy volt kifejlődés, akkor az ember csak fokozatosan alig észrevehető átmeneteken, hosszú korszakokon át fejlődhetett ki a majomból. *Számos átmeneti alakot* kellene tehát találnunk, mint összekötő kapcsokat az ember és hátramaradt testvérei közt. Ezeket a közbeeső alakokat vagy a még ma is élő ember és állatfajok között, vagy legalább is a geológiai földrétegek fosszilizmaradványai között kellene meglelnünk.

A kifejlődési elmélet követői belátják ezt és semmi fáradságot sem kímélnek, hogy ezeket az átmeneti alakokat fölfedezzék. Először az ethnológiával próbálkoztak. Egy bonni tudós erősen állította is, hogy utazásaiban akadt majomszabású emberekre, akik hordákban élve többnyire fákon tartózkodnak és gyümölcsökkel táplálkoznak, a tüzet nem ismerik és csak botokkal és kövekkel fegyverkeznek, amint a magasabbrendű majmok is teszik.¹ Példáját más kutatók is követték, akik azt gondolták, hogy itt-ott majomszabású embereket, vagy emberszabású majmokat találtak. A mélyebben járó kutatók döntötték meg ezeket a szép képzelődéseket. Ma már a népismerettannak egyetlen művelője sem akad, aki nem vallaná, hogy még a legalsóbb és legelmaradottabb néplörzseket is mérhetetlen őr választja el az állatoktól.

Már a wiesbadeni természettudományi kongresszuson (1887) kijelentette *Virchow*: «Miután az utóbbi években Európában is láthattunk eszkimókat, buschmannokat, araukánokat és korigizeket; miután a mindenkítől legalsóbbnak hitt népfajok képviselőiből legalább koponyák jutottak hozzánk, szó sem lehet arról, hogy

¹ V. ö. *Peschel*, Völkerkunde (1885.) 136.

a mostani vad népek valamelyik törzse átmeneti alak volna az ember és valamely állat között.» Hasonlóképen nyilatkozik Ranke J.¹, a ma élő leghiresebb anthropologus is: *Az egész ma ismert emberiségben nemcsak fajok, népek, törzsek vagy családok, hanem még egyedek sincsenek melyeket zoologiailag az ember és majom közt lévő átmeneti fajnak lehetne minősíteni.*

A népismerettel tehát semmit sem lehet kezdeni az ember családfájának állatból való levezetésekor. A *palacontológiához* folyamodtak. Legalább a geológiai földrétegek fosszilmaradványaiban kell feltalálni a remélt közbeeső tagokat. «És pedig, mint dr. Platz² nagyon helyesen megjegyzi, e maradékoknak nagy tömegben kell napfényre kerülniök, mert a Darwin-féle világnézet szerint az állatnak emberré levése nem egy pillanat, hanem sok millió év leforgása alatt történt.»

Hol vannak most ezek a közbeeső alakok? Teljesen hiányzanak, feleli Platz. «Az ősvilág majmain az emberhez való közeledésnek semminemű nyoma sem látható.»

«Még tíz évvel ezelőtt, mondja Virchow, midőn a gyeptőzegen, cölöpépítményekben vagy a régi barlangokban egy-egy koponya-csontot találtak, azt hitték hogy csodálatos ismertetőjeleit látják rajta a vad, még egészen fejletlen állapotnak. *Majomszagot éreztek mindenütt. Csakhogy ez mindinkább fogyott.* A régi barlanglakók, cölöpépítők és gyeptőzegen élők egész tiszteletreméltó társaságnak mutatkoznak.

Akkora fejük van, hogy az élők közül is büszkén viselhetné valaki... Általában el kell ismernünk, *hogy az ember valami alsóbb fejlettségi fokának nincs*

¹ Der Mensch II. (1887.) 359.   ² Der Mensch (1898) 24.

képviselője. Igen, ha az összes most ismert fosszil-embereket összerakjuk és összehasonlítjuk a mostaniakkal, határozottan állíthatjuk, hogy a ma élő emberek között sokkal több a relative alsóbb fokon álló egyéniség, mint a megismert fosszilek között... Azt kell mondanom, hogy olyan fosszil-majomkoponya vagy majomember - koponya, melyről biztosan állíthatnók, hogy emberré lehetett volna, még soha sem került elő». ¹

Ugyanez a tudós a wiesbadeni természettudományi kongresszon (1887) úgy nyilatkozott, hogy csak a harmadkorszakból vannak emberi maradványaink és ezek azt bizonyítják, hogy a vizözöni embernek «semmi-vel sem volt tökéletlenebb a szervezete, mint a mai vadembereké».

Nagy reménnyel töltötte el a darwinistákat Dubois holland orvosnak Jáva szigetén Trinilnél tett fölfedezése. Ásatásai közben koponyaacsontot, felső lábszárcsontot és két zápfogat talált. Bár 15 méternyire volt egymástól a két találóhely és bár még ma sem mutatták ki a maradványok összetartozását, ez mégsem akadályozta a feltalálót abban, hogy ezekből a vélt maradványokból a híres Pithecanthropus erectust, az ember és majom közé eső átmeneti alakot, konstruálja. De mikor a leideni nemzetközi kongresszuson szakembereknek volt alkalmuk az eredeti tárgyakról személyes megtekintés alapján ítéletet mondani, összeomlott a kártyavár. Virchow után Ranke, Kollmann, v. Zittel, Klaatsch, Bumüller és mások valóságos majomnak tulajdonítják ezeket a maradványokat. Bizonyos, hogy a lábszárcsont majomé volt. Újabbán dr. Branco indult kutató útra Trinil

¹ Die Freiheit der Wissenschaft im modernen Sinn, Berlin. (1877.) 30.

vidékére és erősen állította, hogy a rétegek, melyekben a Pithecanthropust találták, legfeljebb az ős, talán a közép-diluviális korszakból valók, «amivel az a képzelődés, hogy a Pithecanthropus összekötő kapocs az ember és majom között, teljesen megdőlt».¹

Embertől származik az u. n. *neandervölgyi lelet* is, melyet az első buzgóságban közbeeső alaknak gondoltak az ember és majom között; a koponya mindenestre emberformájú. Épen úgy valószínű emberkoponya az a *moustierkoponya* is, melyet Klaatsch Dordogneban fölfedezett.²

Az összes palaeontologiai próbálgatások eredményét *Reinke* így fejezi ki: «Az ember állati leszármazására egyáltalán semmi tapasztalati bizonyíték sincs».³

Hogy ezen eredmény után mégis lehessen tartani az ember állati származását, *Klaatsch* Heidelbergben új elméletet állított fel. Nem származtatja az embert az elsőrendűektől, sőt még közelebbi rokonságot sem tételez fel a kettő között. Az ember az egyik és a majom a másik oldalon *két* teljesen független önálló *fejlődési sort* képviselnek, melyek csak alapjában egyeznek egy közös, a harmadkorban vagy még előbb élt törzsfarmában.

Ez a közös ős is csak merő *agyrém*. *Klaatsch* oly határozatlan, elmosódott és részben ellentmondó tulajdonságokat állít erről az emberi ősről, a közös majomtípusról, hogy ilyen egyáltalán nem is létezhetett. Ezért utasította vissza ezt az elméletet a lindai anthropologus

¹ V. ö. Sitzungsberichte der Königlich preussischen Akademie XII., Berlin, 1908., 261—273.

² V. ö. *Wasmann*, Die moderne Biologie.³ (1906.) 488. ; *Muchermann*, a Stimmen aus Maria-Laach. LXXVI. évf.-ban. (1909.) 45. skk.

³ Naturwissenschaftliche Vorträge (1907.) 42..

kongresszuson 1899-ben *Ranke J.* a következő szavakkal: «Képzelőds, de nem tudomány». Ez az elmélet ilyenformán nem állhat meg a palaeontologia ítélőszéke előtt.

Minél jobban kutatnak az ember és a mai majom elméleti közös törzsfője után a földtörténet régebbi korszakaiban, annál több átmeneti alakot kell a palaeontológiának azon közös törzsfő és mindkét ágának ma élő leszármazottja között fölmutatni. És mit mond a valóság? Nagyon ismerjük a mai majom gazdag családfáját. Zittelnek legujabb «Gründzüge der Paläontologie» c. műve harminc féle fosszil félmajmot és tizennyolc fosszil valószínű majmot számlál, melyek a föld különböző rétegeiben eltemetve fekszenek, de az említett törzsfő és a mai ember között egyetlenegy összekötő tag sem mutatkozik. «*Az embernek feltevéseken alapuló családfájában egyetlen fosszil nem, egyetlen fosszil faj sem szerepel.*»¹

A berlini ötödik nemzetközi zoologus kongresszuson (1901. augusztus) tartott, «A fosszil ember» c. befejező előadásában mondotta Branco V. tanár, a berlini egyetem zoologia-palaeontologiai intézetének igazgatója: «*Az ember a föld történetében mint igazi homo novus lép elénk, nem pedig, mint előbbi fajoknak leszármazottja. Míg a most élő legtöbb emlősnek sok fosszil őse mutatkozik, az ember hirtelen és közvetlenül jelenik meg a diluvialkorszakban anélkül, hogy harmadkori elődjéről tudnánk. A diluviáember rögtön mint homo sapiens lép fel. A legrégebb emberek leg többjének oly koponyája van, amelyre mindegyikünk*

¹ V. ö. Stimmen aus Maria-Laach. LXV. 404; továbbá *Wasmann*, Die Abstammung des Menschen, (dritte Vereinschrift der Görres-Gesellschaft für 1908.) 81. skk.

büszke lehetne.» Arra a kérdésre, ki volt az ember őse, azt feleli Branco: «*A palaeontologia semmit sem mond róla. Az ember őseiről mit sem tud.*»¹

5. §. *Átöröklés az állatnál és embernél.*

Óriási ür választja el az embert az állattól, ha csak testüket nézzük is. De még egy különös pontra is ki kell térnünk, ami meggyőz, hogy az embert nem tekinthetjük valamely állatfejlődési sor láncszemének.

Ha az ember lassú kifejlődéssel, a létért való küzdelemmel, természetes kiválasztódással származott volna az állatvilágból, akkor a *legtökéletesebben kellene felruházva lennie életének fenntartására és fejlesztésére* és pedig *örökölt veleszületett tulajdonságai alapján*. Az egyes fejlődési fokokon át ugyanis csak folytonos átalakulás és átöröklés útján juthatott fel az élőlények tökéletességének legmagasabb fokára.

És miről tanúskodnak a tények? A létért való küzdelemre valóban olyan jól föl van szerelve a magára hagyott ember *átörökölt, veleszületett* tulajdonságokkal? Épen az ellenkezője igaz.

Minden állat a neki legmegfelelőbb, a környezet és időjárás szerint változó *ruházattal* születik és épen azért a ruházkodás minden gondjától ment. Mennyi célszerűség, mennyi szépérzék nyilatkozik meg némely állatnak e természetes ruházatában! Az ember az egyetlen, akinek nincs meg ez a természetes ruhája, noha épen olyan nagy szüksége van rá. Az állatok bőrét és gyapját kell elrabolnia, hogy mezítelenségét betakarhassa.

Minden állat születésétől fogva természetes *védőfegyverrel* van felszerelve. A természet egyiknek szarvakat

¹ Stimmen aus Maria-Laach LXV. 408.

növeszt, vagy karmokat ad, a másikat fogakkal, agyarakkal látja el, ennek fulánkja, amannak ormánya van, némelyik mérges, ölő váladékkal, a másik óriási erejével védekezik. És ahol a védőfegyverek hiányoznak, gondoskodott róla a természet, hogy védettei gyors futással elrejtőzhessenek a veszély elől. Csak gondoljunk arra a körülményre, hogy némely állat védő és támadó fegyverét épen színének a környezet színéhez való alkalmazásában bírja. Egyedül az embertől tagadja meg a természet az örökölt és veleszületett fegyvereket; egyedül ő kényszerül a szükséges fegyverek fáradságos és mesterséges elkészítésére.

Minden állat készen találja a természetben a neki szükséges és megfelelő *táplálékot*. Terített asztal vár rájuk. Csak az ember képez ismét kivételt. Táplálékának igen kis részét nyújtja készen a természet. Verejtékeznie kell a szántóföldön, konyhában, a kemencénél, hogy elkészíthesse kenyerét. Minél magasabb a műveltsége, annál nagyobb szüksége van mesterséges eszközökre, hogy életét fenntarthassa.

Vége az összes állatok születésüktől fogva bírják a fenntartásukhoz és tenyésztésükhöz szükséges *tudást és készségeket*. Az alig fecsiperedett fiatal állatok épolyan okosak és járatosak mindenben, mint az öregek. A fiatal madár époly mesterien építi fészket, akárcsak az anyja. Öntudatlan bár, de született művészek az állatok, soha sem ültek az iskola padjaiban és mégis tökéletesen tudnak mindent, ami fennmaradásukhoz szükséges. És milyen finom műérzékkel bírnak! Nézzük csak pl. a méhkas nagyszerű beosztását, a hangyaboly szövevényes folyosóit, a hód művészi építő munkáját! Mily szabályossággal tartja be az aranymetszet törvényeit a tölcséresbogár, mikor a levelet elmetszi és feltekeri, hogy petéi szél és hideg

ellen óva legyenek a teleléshez szükséges anyagokkal rendelkező tokban!¹

Csak az ember jön, bár nagy agyvelővel, de mégis teljes tudatlanságban a világra. Nemcsak minden állaténál hosszabb és tehetetlenebb ifjúkort kell átélnie, hanem még felnövekedve és a legjobb szervezet birtokában is alig tud valamit. Még az önfenntartásához elengedhetlenül szükséges munkákat sem ismeri, ha nem szorítják a szorgos tanulásra; lanyhaságra való nagy hajlammal születik, míg a méhek, hangyák és sok más állat a legernyedetlenebb szorgalmat adják utódaiknak örökségképen.

Eszerint az ember, ha *öröklött* tulajdonságait nézzük, a létért való küzdelemre sokkal kezdetlegesebben, hiányosabban fölszerelve lép az életbe, mint az állatok. És mégis magasan felettük áll, uralma alá veti őket, nem fizikai erejével, hanem szellemének hatalmával. Ezt fejlődés folyamatának egyáltalán nem köszönheti. Egész más oknak kellett uralkodó állását biztosítani. Ez az ok pedig eszes lelke, szelleme, melyet a Teremtő beléje lehelt.

6. §. Az ember és állat összehasonlítása szellemi tekintetben.

Még hangosabban hirdeti az ember és állat lényeges különbözősét az ember *szellemi elsősége*.

Haeckel ezt állítja: «Az embernek nincs egyetlen szellemi tevékenysége sem, mely kizárólag csak az ő sajátja; egész lelki élete a vele legközelebbi rokonságban levő emlősökétől csak fokozatilag és nem

¹ V. ö. *Wasmann*, Der Trichterwickler (1884.)

módozatilag, csak quantitative és nem qualitative különbözik.»¹

Ez a minden bizonyítékot nélkülöző állítás annyira arcul üt minden szembetűnő tényt, hogy csak elvakult, beteges előítéletnek minősíthető.

Már a legalsóbb néptörzseknél is találunk tagolt szó- vagy gondolatnyelvet, mellyel eszméiket, terveiket és kívánságaikat tetszés szerint közölhetik egymással. Haeckel néma embere (homo alalus) épúgy a mesék világába tartozik, mint a «farkos»-ember. Különösen feltűnő, hogy néha egész elhagyatott népeknek, mint pl. a délafrikai buschmannoknak, a délamerikai quaraniknak gyönyörűen hajlítható, alakokban bővelkedő, mesterien finom szerkezetű nyelvük van, «melynek kifejlesztéséhez igen nagy szellemi munkára volt szükség.»²

Ezzel ellentétben az állatoknál teljesen hiányzik a beszéd, noha *szükséges szerveik mind megvannak*. «A szervek, mondja *Ranke J.*,³ melyek az emberi ének és beszéd képzésére szolgálnak, az emberszabású majomnál és minden magasabb emlősnél olyan fejlődési fokon vannak meg, mint az embernél és teljesen alkalmasak arra, hogy nagyon is tökéletesen beszélhetne velük. Vannak ugyan kézzelfogható különbségek is, de részben az emberszabású majmok előnyére.» Mégsem beszélnek velük soha. Találnak ugyan az állatoknál is úgynevezett «természetes hangokat», melyekkel kívánságaikat és indulataikat kifejezik, de ezek a hangok nem testet öltött gondolatok, ítéletek és következtetések

¹ Welträtsel 9 (1905.) 123. (Mi a nagyobb kiadás szerint idézzük).

² *Ratzel*, Völkerkunde I. 22. 68.

³ *Der Mensch* I. Leipzig 1894. 608.

és épen azért nem is esnek az állat önkéntes választása alá, míg az ember a legkülönbözőbb jeleket választhatja ugyanazon gondolatának külső jeléül. Topinard ugyan azt meséli, hogy a bőgőmajmok valóságos gyűléseket tartanak, melyeken egyik-másik egész órás előadást tart, de ez, mint Platz helyesen jegyzi meg, «nem egyéb, mint e komoly természettudósnek rossz (vagy rosszakaratú?) ötlete.»¹

Csak az ember használ *mesterséges fegyvereket és eszközöket*. *Brehm* ugyan állította, hogy «a majmok letört ágakkal védekeznek és hogy köveket, fadarabokat, és gyümölcsöket és más tárgyakat dobálnak felülről ellenségeikre», de *Pechuel-Loesche* alapos megfigyelés után a mesék birodalmába száműzte ezt az állítást. E mese terjesztői «bizonyára csak azt látták, amit a sok tudósítás után feltételeztek, de nem, ami igazán történt.»²

Csak az ember ismeri a *tüzet és a táplálék mesterséges elkészítését*. Egy majom sem tud tüzet gyújtani, vagy felszítani, de még sohasem találtak olyan vad néptörzset, mely a tüzet éleszteni vagy azt kicsi-holni ne tudná.

Figyelemre méltó jelenség, hogy tekintettel a magasabb ismereti életre, pl. művészi lakások építésére, szociális berendezések alkotására stb., nem azok az állatok állanak legközelebb az emberhez, melyeket «elődeinek» tartanak, t. i. a majmok, hanem gyakran egész alsó fajok, mint pl. a méhek, hangyák stb.

A *szeméremérvet*, mely minden népnél felismerhető, de az állatokból hiányzik, szintén mutatja az

¹ Platz, Az ember stb.² 53.

² Idézet *Wasmannál*, Vergleichende Studien über das Seelenleben der Ameisen und der höheren Tiere, 27.

ember nemesebb voltát. Volna csak pusztá érzéki lény az ember, nem is lehetne említeni a szeméremérzetet. Ez a körülmény valami nagyobbat, előkelőbbet tételez fel bennünk, mely, hogy úgy mondjuk, lealázónak érzi testünknek az állatokéval közös egyik-másik szervét és épen ezért mindent elkövet, «hogy az emberi testnek személyes hibán kívül, egyedül az állati berendezettségéből származó ilyenféle alávalóságát eltitkolja». ¹

Amilyen igaz, hogy egyedül az ember ismeri a szeméremetességet, épen úgy a *nevetség* is csak ő veszi észre, csak ő mulat rajta. Senki sem látott még nevető állatot; Darwin maga is tévesen tartja nevetésnek a majmok derült vigyorgását.

Az ember *erkölcsi lény*. Önkénytelenül is megalakítja általános erkölcsi elveit a jóról és rosszról, mint pl. amit nem akarsz magadnak, ne kívánd embertársadnak stb. Ezeknek az elveknek vezetése mellett itéli meg cselekedeteit, ismeri fel, mi a kötelessége az egyes esetekben és csak tőle függ, hogy amit jónak ismer, kövesse-e vagy ne. Ha esze helyett szenvedélye után indul, bánatot, lelkiismeretfurdalást, szégyent érez, elhátározza hogy megjavul és így tovább.

Az állatból azonban teljesen hiányzik az erkölcsi-ség és pedig azért, mert nincs esze. A darwinisták ugyan mindent elkövettek, hogy az állati életben erkölcsi jelenségeket találjanak. Spencer pl. öntudatot, igazságosságot, felebaráti szeretetet és hasonlókat akar az állatokban, különösen a kutyákban föltalálni. A darwinistáknak persze szükségük van ezekre a «felfedezésekre», hát megcsinálják. Ha az ember jobban kifejlődött állat, akkor az erkölcsi életnek legalább nyomaira

¹ *Peschel*, Völkerkunde. ⁶ 179.

az állatokban is rá kell akadni. Spencer kész egy egész «állatetikának» összeállítására és mindenféle balga kutya- és majomtörténetek nyomán kutatja az állatoknál az erkölcsi élet jelenségeit. De hiába, maguk a megfontoltabb természetbúvárok kijelentik, hogy fáradozása teljesen hasztalan. Bizonyos, hogy az állat természetének megfelelően cselekszik, keresi, ami neki jó, fut a káros elől, cselekvését azonban vak természeti hajlamai és ösztönei jelzik. Épen ezért önmagától egy állat sem mértéktelen és nincs kitéve természetellenes fajtalanlásnak és túlkapasnak.

Nem így az ember! Törekvéseit nem irányítják vak ösztönök; erre észet és szabadakaratot kapott. Megismeri a jót és megtudja tenni, de rosszat is cselekedhetik. Ha értelme ellen tesz, szenvedélyeinek lesz rabszolgájává és pedig oly mértékben, mint az állatok soha. Megvan az a szomorú előnye, hogy állatiasabban élhet az állatnál, mert esze ezer és ezer eszközt és utat mutat neki az állat előtt ismeretlen szenvedélyeinek kielégítésére. Ezért mondja már *Aristoteles*: «Amint tökéletességben a föld összes teremtményei között az ember a legnemesebb, ha a törvényt és igazságot elhanyagolja, a legrosszabb lesz mindenek között. Akkor a legfélelmetesebb az igazságtalanság, ha minden eszköze megvan a cselekvésre; már pedig az ember eszközei eszének gyors találékonysága és rátermettsége, melyeket a legellentétebb célokra (jóra-rosszra) is fel lehet használni». Épen ezért «erény nélkül a legelvetemültebb, a legvadabb teremtmény, és a nemi és táplálkozási ösztön szempontjából a legmértéktelenebb mindannyi között.»¹

¹ Polit 1, 2, 1253a. 32.

Az erkölcsiséggel belső kapcsolatban van a *vallás*, mely az embernek szintén kizárólagos előjoga. Csak az eszes ember képes arra, hogy láthatatlan és érzékfölötti lényeket felfogjon, velük szellemi érintkezésbe lépjen, őket tisztelje, segítségül hívja, áldozattal kiengeisztelje, beléjük minden körülmények között bizalmát helyezze, őket az erkölcsi rend őreinek tekintse, tőlük a sír után következő örök életben jutalmat és büntetést várjon stb.

Lubbock, Spencer és mások azt hiszik, hogy egész néptörzseket fedeztek fel, melyeknek semmiféle vallási életük sincs. Az ethnologia régen kimutatta ennek az állításnak helytelenségét. «Az ethnografia, mondja *Ratzel*,¹ nem ismer népeket vallás nélkül.» *Chantepie de la Saussaye*² írja: «A vallás nélkül való népekről ma ugyanaz áll, mint a beszéd és a tűz nélkül levőkről;³ megtalálhatók bizonyos szisztémákban, mert oda épen beillenek, a valóságban azonban nem léteznek.» Joggal nevezi tehát *Tiele* a vallást az emberiséget «mindenütt kísérő állandó jelenségnek.» Hasonlóan nyilatkozik Max Müller, Waitz, Roskoff és mások is.

Épúgy kétségtelen a vallás hiánya az állatoknál, mint létezése az összes népeknél, és a kutyának az emberre, mint felséges urára vetett félnék tekintetét Hartmann E., Topinard, Hackel és mások alaptalanul gondolják a vallás megnyilvánulásának.

Rámutathatnánk még a tudományra és a művészetek egyes ágaira, a zenére, festészetre és költészetre, a kereskedelemre és közlekedésre, földművelésre, iparra,

¹ Völkerkunde I.² (1894.) 37.

² Lehrbuch der Religionsgeschichte I. 13.

³ Haeckel alalusai.

az iskolákra és ezer hasonló dologra, melyeknek mását az állatvilágban egyáltalán nem találjuk és amelyek szembeszökően meggyőznek arról, hogy az emberben lényegileg magasabb erők működnek. Még biztosabban elérünk azonban ehhez az eredményhez, ha az ember szellemének első tevékenységeit, nevezetesen az értelmét és akaratát szemügyre vesszük.

7. §. *Az ember értelme és akarata.*

Foglalkozzunk előbb az értelemmel. Ha az ember pusztán *érzéki lény* volna, lényegileg magasabb erők nélkül, csak olyan dolgokat ismerhetne meg, melyek érzéki tapasztalása körébe esnek, vagy szerveire hatással lehetnek. Az érzékek testi szervekhez kapcsolódnak és csak arról szerezhetnek tudomást, ami kiterjedése, alakja, vonzása vagy taszítása által közvetlenül vagy közvetve rájuk hat. A mindennapi tapasztalás tanít meg erre. Az állat csak egyes, konkrét dolgokat ismer bizonyos kiterjedéssel és alakkal, meghatározott fizikai tulajdonságokkal, keménységgel, meleggel és édességgel stb.; rá nézve csak az létezik, amit érezni, látni, hallani, megizlelni, szagolni vagy tapintani lehet.

Az ember ugyan szintén megismeri ezeket, mert érzékei közösek az állatéval, de még többet is megismer. Általános fogalmakat alkot az egyes dolgok lényegéről, amikor nem tekint konkrét, egyedi tulajdonságokra és nemek meg fajok szerint osztályozza ezeket a lényeges sajátságokat. Bármilyen érzékileg megismerhető virágot a faja, alakja, nagysága és a színe teljesen meghatároz; vagy rózsa, vagy liliom stb. az a maga egyedi tulajdonságaival. Az ember azonban megismeri értelmével a virág lényegét általában, ellentétben esetleges tulajdonságaival, megismeri azt, ami a virágot virággá

teszi, a fától és állattól megkülönbözteti és ami minden virággal közös. Épen így megismeri a növényt általában, mely mint ilyen sohasem létezhetik, az életet, erőt, a létet általában, ellentétben a nemléttel; megismeri a lehetőséget és a lehetetlenséget, a szükség-szerűséget és esetlegeset, törvényszerűséget és rendet, jövőt és multat, időt, örökkévalóságot, jogot és igaztalanságot, szépséget, igazságot, jóságot stb., csupa oly dolgokat, melyek az érzékszervekre semmi hatást sem gyakorolhatnak és azért az érzéki megismerés tárgyát nem képezhetik.

Megismeri továbbá az általános alapfogalmakat, melyek minden tudománynak alapját képezik és semmi hatással sem lehetnek az érzékekre, mint pl. az ellenmondás elvét, hogy semmi sem lehet egyszerre és ugyanazon szempontból a lét és nemlét állapotában, ilyen és egyszerre másmilyen is; megismeri az okság törvényét, hogy minden létezésnek és keletkezésnek okának kell lennie, hogy egy dolog sem adhatja magamagának a létet. A matematikában eltekint az ember a dolgok minden fizikai és chemiai tulajdonságától és csak kiterjedésüket meg nagyságukat veszi figyelembe, megállapítja ezek számításának szabályait és ezzel a nagyság mérésének és a létező dolgok mozgásának törvényeit. A metafizikában még a kiterjedéstől és nagyságtól is eltekint, csakhogy a tárgyak lényegét, egymáshoz való viszonyát annál jobban megismerje. Végül tisztán anyagtalan dolgokat is megismerhet. pl. Istent, mint a tiszta gondolkodó és akaró szellemet, a szellemi, halhatatlan lelket stb.

Mivel az ember abban a helyzetben van, hogy mindig és tetszése szerint megismerhet érzékfeletti vagy érzékeltetlen és szellemi dolgokat is, kell, hogy legyen

neki érzékszerveitől bensőleg független, *szellemi megismerő-képessége* is, ami azonban nem lehet meg minden alany nélkül, hanem anyagtalan, *szellemi lélekben* kell hordozóját és gyökerét bírnia.

A kifejlődési elmélet követői nagyon jól ismerik ennek a bizonyítéknak erejét és mindenképen azon fáradoznak, hogy a szellemi gondolkodás nyomait az állatokban is felfedezzék; de ez a fáradságuk teljesen hiába való. Az emberiség évszázadok óta minden elgondolható helyzetben és körülmények között figyelni az állatok, különösen a háziállatok életét és hajlamait és ítélete már régen kész. Az állatnak egyáltalán nincsenek szellemi képei. Már több, mint 22 századdal előbb mondotta az első nagy természetbúvár: «Épen az az ember sajátos tulajdonsága az állattal ellentétben, hogy csak ő ismeri meg a jót és gonoszt, a jogot és jogtalanságot és mindent, mi ezekhez tartozik».¹ Az állat semmit sem tud az okról és okozatról, a lehetőségről és lehetetlenségről, igazságról és szépségről, erényről, bűnről, Istenről és halhatatlanságról. Rejtett világ ez előtte, melybe csak az embernek lelki szeme tekinthet bele. Tessék megkérdezni az állatot, mi a szentség és boldogság, hogyan lehet bebizonyítani Pythagoras tételét és a Kepler-féle bolygó törvényeket, mit tartsunk az elektrotechnika jövőjéről, a drótnélküli táviróról, a jövőendő szociáldemokrata államról stb., mindezen és számtalan más kérdésre, melyeken az emberek fejüket török, sohasem ad feleletet, örökre néma marad.

Az értelemnek megfelel az ember *akarata*, mely nem a jelen és érzéki dolgokra vonatkozik, mint az érzéki vágyóképesség, hanem magasabb szellemi javak

¹ *Aristot.* Polit. 1, 1, 1253. a. 15.

és ideálok után tör. Ha anyagi, szervi képesség volna az akarat, akkor nem törekednék érzékfelettiekre és szellemekre, még kevésbé ellenkeznek az érzéki vágyakkal, hanem nyugodtan kielégítené mindegyiket és bizonyosak lehetünk, hogy sohasem fordulna önmegtagadás által a természetfölötti javak felé.

Sőt épen ebbe a természetfölötti körbe esnek az ember kívánságának és törekvésének legkiválóbb tárgyai: a hírnév és a tisztelet, az igazság és az erény, a haladás és a tökéletesség. Sőt mulandó javakon túl halhatatlanságra, maradandó, soha el nem muló boldogságra tör.

Milyen máskép van az állatvilágban! Nem keresi, de nem is ismeri az igazságot, dicsőséget, tiszteletet. Sötét éjszakában az állat is látja a csillagok ragyogását, de kebelében nem támad vágy a magasabb rendű világ, az örökké tartó boldogság után. Cibum et venerem! Ez az ő mennyországa.

Nem kevésbé bizonyítja az emberi lélek szellemiségét az *akarat szabadsága*. Ha a fejlődéselmélet követői még az akarat szabadságát is tagadnák, vagy csalódásnak minősítenék, eléggé megcáfolja őket az öntudat világos és kétségbe vonhatatlan bizonyágtétele. Minden normális ember tudja ma gáról, hogy ura akaratának. Megteheti a jót, de el is mulaszthatja, tőle függ a választás. Video meliora, proboque, deteriora sequor, mondja a római költő.¹

Az öntudatnak ezt a világos, elvitázhatatlan tényét miért tagadják ma annyian? Könnyű kikutatni. Aki a szabadságot vallja, el kell ismernie, hogy az akarat minden anyagi és állati erőtől lényegileg különböző, szellemi erő és így nem lehet állati kezdetből való

¹ Ovid. Metam. 7, 21.

puszta kifejlődés eredménye. Az állatvilágban is, épúgy mint az ásványokéban, mindent merev szükségszerűség irányít. Ha tehát valaki az ember állati leszármazásához ragaszkodik, akkor haladéktalanul tagadnia kell az akarat szabadságát. Ez az a legmélyebb lélektani alap, mely sokakat vezet a deterministák táborába.

Mivel csak az embernek van megismerő-képessége és akarata, könnyen érthető, hogy *csak* ő élhet a *történelemben* is. Az állatnak nincs története, érzéke és szemlélete teljesen kimerül a jelenben. Bár az állatvilágban is nemzedékre nemzedékek következnek, de nem fűzi őket össze semmi szellemi kapcsolat, az élő nemzetség csak létet, de semmi szellemi örökséget sem kapott elődeitől. Mikor az állat szervezetileg már teljesen kifejlődött, egészen magára marad és a már letűnt ősöknek semmit sem köszön. Kicsinyei felnevelésén kívül családi köteléket egyáltalán nem ismer. Utódairól, elődeiről semmi tudomása.

Milyen más az ember! Amit az elhalt ősök szántottak, vetettek, feldolgoztak, a következő nemzetségeknek javára szolgál. Amit fáradságosan megtanultak és feltaláltak, szájhagyomány vagy emlékek útján áthagyják utódaikra. Épen az a tény, hogy gondolnak ivadékaikra, munkáik örököseire, készteni az élő emberiséget nagy, messzemenő, évszázadokra szóló vállalkozásokra. Önmagunk talán már alig fogunk üdülni az ültettük tölgyek és hársfák árnyékában, gyönyörködni a palotákban és dómokban, melyeket emeltünk, alig használjuk ki az utakat és csatornákat, alagutakat és vasutakat, melyeket építünk, de verejtékes munkánk hasznára lesz utódainknak. Hasonlóképen lépünk szellemi közlekedésbe a multtal. Vissza tudunk helyezkedni rég mult időkbe, elvonultathatjuk lelkünk szemei előtt az óriási

néptömegeket, osztozunk régi népek bújában-bajában, szellemi és anyagi alkotásaiban, sikereiben és csalódásaiban, háborúiban és győzelmeiben, örömeiben és szenvedéseiben, sőt tanulmányozzuk erkölcsi és vallási életüket is, melyeknek megfigyeléséből üdvös tanokat akarunk levonni. A történelem az emberiségnek életmestere, de az esztelen világnak nincs története.

8. §. *Haladás az emberiség életében.*

Az emberi lélek szellemisége mellett megcáfolhatatlan bizonyíték még az emberi nem *haladása* is.

Az állatvilágban minden merev formák után indul. Egyféleség a törvénye és minden haladás lehetetlen. A fiatal madár époly tökéletesen építi fészket, mint az öreg és a mai madár nem ért jobban a mesterségéhez, mint századokkal előbb élt ősei. Mindaz, amit Egiptom, Babylon, Kánaán stb. legrégebb történeti forrásai és emlékei a madarak, háziállatok, oroszlánok és elefántok életéről és ösztöneiről mesélnek, teljesen megegyezik azzal, amit ma megfigyelünk. A legcsekélyebb haladás sem észlelhető. Mily találóknak látszanak még ma is azok a sajátságok, melyeket a legrégebb iratok, különösen az ószövetség, a báránynak, galambnak, kutyának, farkasnak, kígyónak tulajdonítanak!

Amellett gondoljuk meg, hogy az állatvilágban minden ugyanazonfajú egyed egyenlőképen tartja fenn magát. «Akár 30.000 rókát gyűjtene is össze valaki, mondja egy régi görög költő, egyforma természetet és életmódot látna mindegyikben; az emberről azonban el lehet mondani, hogy ahány személy, annyi egyéniség, annyi életmód.»¹

¹ Philemon *Stobaeus*-nál, *Florilegium* I. (edit. Gaisford, Lipsiae 1823.) 68.

Mennyi sokféleség már az egykorú embereknél is, de még micsoda eltérés a különböző idők embereinél a testi alkotás teljes hasonlósága mellett is! Az ember előre megfontolja minden cselekedetét, összehasonlítja az egyiket a másikkal, felfedezi rajta a hiányosságot, új célokat tűz maga elé, alkalmasabb eszközöket gondol ki és így fokról-fokra halad a kulturában. Micsoda különbség a hottentották és buschmannok kunyhóját és barlangját ékesítő nyers és durva karcolások és egy Apelles vagy Raffael festménye között, a kanakok és tűzföldiek csónakjai és a mi tengerjáró gyorsgőzöseink között!

Ha egy Caesar-korabeli gall vagy germán felkelne sírjából és megnézné nagy városainkat vasutjaikkal, villanyosaikkal, táviróikkal és távbeszélőkkel, villanyvilágításukkal, gyáraikkal, iskoláikkal, színházaikkal és palotáikkal: azt hinné, hogy egészen más világban van! Ez a gondolkodó és kutató emberi lélek gyümölcse. Az ész az a lendítőkerék, mely az embert tökéletességből tökéletességre és haladásból haladásba viszi. Segítségével mindig jobban és jobban kutatja az ember a természet titkait és fordítja hasznára annak hatalmas erőit. A gőzt beleszorítja a gép szoros igájába, hogy szárazon és vízen vigye terheit. Az elektromosságot arra kényszeríti, hogy gondolatait a legmérhetetlenebb távolságokra is elvigye, világosságot és erőt szolgáltatson neki; a fényvel fényképez, szinez, a villámot ártalmatlanná teszi; az ég madarait, a föld állatait és a tenger halait furfangosan hálózza be és veti uralma alá; ruházatban és lakásban dacol minden éghajlattal; egy szóval tényekkel bizonyítja sokféle fölényét a természetten.

Az értelem világánál ismerjük csak meg, milyen nagy célja van annak, hogy az embernél hiányosabb

a testi szervezet és az átöröklött ösztönök világa, mint az állatokban. Ha az embernek is volna természetes fegyvere, ruházata és tápláléka, mint ahogy megvan az állatoknál, akkor nem volna hathatós ösztökélője a neki nyújtott észtehetség használatára. Az történnék vele, ami oly gyakran a gazdag szülők biborban született gyermekeivel, akik már kicsiny korukban bőségben úsznak, de el is satnyulnak abban. Az élet megpróbáltatásai és kényszerhelyzetei csak annál nagyobb, kitartóbb munkálkodásra ösztönzik mindig az embert.

Ép azért kétség se fér hozzá, hogy az ember lényegileg magasabb lény, hogy közte és az állat között mérhetetlen, áthidalhatatlan ür tátong. Megerősíti ezt az emberiségnek mindenkor és mindenütt vallott felfogása, sőt, ami még feltűnőbb, az evolucionisták eljárása is, akik a gyakorlatban ugyancsak megtagadják elméletüket.

Mit is tanítanak a *theoriában*? Azt, hogy nincs lényeges különbség ember és állat között. Jobban különbözik a civilizált európai, mondjuk egy Newton vagy Bismarck a vadembertől pl. a tűzföldi vagy buschmanntól, mint a vadember a legmagasabb rendű majomtól. Hát ezért volnának az állatok az ember törzsrokonai, «testvérei»?

És milyenek a *gyakorlatban*? Követelték-e valamikor e testvérek jogainak megvédését, kértek-e számukra külön törvényszékeket? Vagy felszólaltak-e amellet, hogy hagyjunk föl lemészárlásukkal és kannibálmódra ne táplálkozzunk «testvéreink» húsával, vérével? Épen úgy nem csinálnak belőle lelkiismereti kérdést, mint a többi emberek és hagyják, hogy ezrével szállítsák vágóhidainkra az állatokat, ahol aztán a legmesterkétebb módon bánnak el velük. Igen, nem lázítja fel őket,

hogy sok rokonállatot csak azért hizlal az ember, hogy alkalomadtán agyonsujtsa és elfogyassza őket.

Milyen mást érzünk, ha az ember erőszakos kivégzését látjuk! Legyen az bűnterhelt gonosztevő, még ha vad is, végezzék bár ki igazságos ítélet után, mégis lesujt, fájdalmasan érint halála. Hogy fellázadt egész Európa némely gyarmatosok eljárásán, akik kényük-kedvük szerint mészárolták a védtelen négereket.

Épen a halál adja megdönthetetlen bizonyosságát az ember és állat közt levő óriási különbségnek. Míg az állat kimulása egész hidegen hagy, az ember ravatalánál komolyan és megilletődve állunk. Tudjuk, hogy az emberből nem lesz minden porrá. Azért ékesítjük fel a sírt a remény biztató jelével, azért tartjuk tiszteletben a megholt emlékezetét. Non omnis moriar!

De ha lehetetlen, hogy az ember valamely állatfajból származott, honnan ered? Az ész, az okos bölcsélet sem tud e kérdésre mást felelni, mint ahogy már a katekizmusban tanultuk: *Az embert Isten teremtette.*

9. §. Egy ellenvetés cáfolata.

Az imént lehozott végső következtetés ellen felzúdul az egész istentelen világ és mindent elkövet, hogy annak helytelenségéről és tarthatatlan voltáról meggyőzze az embereket. *Kant Emmánuel* kovácsolta meg a főfegyvereket, melyekkel manapság a személyes teremtő ellen harcba szokás szállani.

Okoskodásunkban érintettük az *okság elvét*. Következtetésünk így hangzott: Mint minden létező dolognak, az embernek is, mivel nincs öröktől fogva, elégséges okának kell lennie. Ezt az okot, mint láttuk, nem találhatjuk meg a látható világban, tehát rajta kívül kell keresnünk és ez az ok csak gondolkodó, akaró lény

lehet, mert senki sem adhatja a másiknak azt, ami valamiképpen őbenne nincs meg.

Kant e helyen ellenveti, hogy az okság elve csak a látható világ jelenségeire áll és még arra nézve is csak tisztán alanyi berendezésünkön alapszik, mely nem engedi, hogy a gondolatunkon kívül eső tényleges valóságra következtessünk.

Kant szerint ugyanis időben és térben levő dolgokról vannak szemléleteink. Idő és tér azonban csak alanyi formái a mi érzéki *szemlélő-képességünknek*. Hogy mik a dolgok önmagukban, azt egyáltalán nem tudhatjuk. Ezeket az érzéki jelenségeket *értelmünk (Verstand)* tisztára alanyi, önalkotta fogalmak vagy gondolatformák segítségével rendezi. Valóságot, okszerűséget stb. tulajdonítunk nekik anélkül, hogy ezzel valamit mondanánk magukról a dolgokról, melyeket egyáltalán nem ismerünk. Végül az *észnek (Vernunft)*, eme harmadik megismerő-képességünknek kell azután tisztán alanyi eszméi (ideái) által ezeket az értelmi ismereteket magasabb egységbe foglalnia. Így jutunk az Isten és a világ eszméjéhez. Ezen ideák azonban csak a mi megismerésünkben bírnak érvénnyel, de nem a megismert dolgokban (Ding an sich). Ép azért az okság elvét sem használjuk arra, hogy a dolgokról való ismereteinket bővítsük. Ezzel Isten létének valamennyi érve elveszti minden jelentőségét, mert azok végelemzésben az okság elvén nyugosznak.

Kant követői manapság általánosan vallják, hogy az Isten létezését nem lehet bizonyítani, sőt, hogy általában transcendentális dolgokról, vagyis olyan dolgokról, melyek az érzéki jelenségeket felülmulják, semmit sem tudhatunk. Mint *Paulsen* írja, Kant azokkal szemben, akik tanítják, hogy mi a dolgok lényegét is meg-

értjük (supranaturalizmus), kimutatta, hogy jóllehet mi szükségyszerű észbeli eszméink útján (Vernunft-Ideen) a dolgokat, amint azok önmagukban véve léteznek, ugyan elgondolhatjuk, de ez az elgondolás azért még nem olyan értékű, mint a tiszta értelmi fogalmakból összeszerkesztett tudományos ismeret (pl. matematikai ismeret).

Érthetetlen, miért tesz itt Paulsen oly éles különbséget értelmi fogalmak és az észbeli ideák között.¹ Kant szerint mindkettő tisztán alanyi ismeretforma, melyek a rajtunk kívül levő világra, annak valóságára, lényegére, okára stb. semmi megfejtést egyáltalán nem adnak. Ezért a rajtunk kívül eső világ megismerése teljesen lehetetlen. De ezzel már tarthatatlanná válik Kant ismeretelmélete minden okos gondolkodó előtt.

Kant a *tapasztalat* fogalmát is meghamisítja. Tapasztalat alatt nem azokat a tényeket és jelenségeket érti, melyek megismerésünktől függetlenül játszódnak le a valóságban, hanem kizárólag csak a tér és időbeli dolgok jelenségeit, még pedig azon forma szerint, amelyet a mi megismerő-képességünk adott neki és olyképen, amint azokat a mi tiszta alanyi elmélődésünk fogalomalkotó képességével rendezi. Hogy mik is a dolgok önmagukban és a mi megismerésünktől függetlenül és mi az, ami velük történik, arról épen semmit sem tudunk. Tehát Kant szerint az okság elve csak annyiban áll a dolgokra nézve, *amennyiben azok a mi szemléletünkben mutatkoznak*, de semmikép sem annyiban, a mennyiben a valóságban vannak.

Ezért Kant szerint igazi tapasztalati tudomány nem lehetséges. Már pedig a természetbúvárok nemcsak azt

¹ Philosophia militans (1901.) Előszó.

akarják tudni, milyen a világ a mi megismerésünkben, hanem azt, hogy mi a világ a valóságban. Keresik a törvényeket, melyeknek a világ folyása önmagában és a mi megismerésünktől függetlenül alá van vetve.

A Kepler-féle bolygó-törvények pl. nemcsak azt akarják nekünk megmondani, hogyan képzeljük a bolygók mozgását, hanem azt, hogyan *vannak* a valóságban és függetlenül a mi gondolatunktól. Régen, még mielőtt gondolkodó ember lett volna a földön, akkor is úgy mozogtak a bolygók, mint azt Kepler törvényei kifejezik. Ha a csillagászok a napon kitöréseket, vagy a csillagokban fény- vagy színváltozásokat észlelnek, mindjárt okait kutatják a változásoknak. Feltételezik tehát az *okság elvének* általános érvényét és tárgyilagosságát és pedig minden jelentkező változásra, akár milyenek legyenek is azok. Aki ezt az egyetemes, tárgyi érvényességet tagadja, keresztülvágja a természettudományok életidegét.

Méltán jegyzi meg a többször említett *Reinke J.* biológus az ok és okozati összefüggés objektív valóságának tagadói ellen: Ha igaz volna nézetük, «akkor az egész természetben meg kellene szünnie az okozati összefüggésnek, mihelyt — valami tömegmérgezés miatt — minden emberi agy tevékenysége megszűnne; még a méreg és az ember halála közt levő okozati összefüggésről sem lehetne szó többé».¹

Ez az ellenvetés, hogy csak a tapasztalat követeli az okság elvét, valótlan és csak Kant szubjektív ismeretelméletének egyik következménye. «Tapasztalataink ugyanis nem ok nélkül, hanem a dolgok tényleges elváltozása következtében keletkeznek és így határo-

¹ Die Welt als Tat (1901.) 60.

zottan bizonyosságot tesznek a rajtunk kívül álló és gondolkodásunktól független oksági elvről.¹

Kant szerint különben minden tudomány lehetetlen. A tudomány általános elveken nyugszik, melyekből, mint biztos alapból indul ki és amelyekre a tapasztalat segítségével tovább építhet. Ezek az alapelvek általános fogalmakat tételeznek fel. Ha most minden fogalmunk merően szubjektív, pusztán képzelem anélkül, hogy a valóságban valami megfelelné neki, akkor ezek az alapelvek semmit sem érnek. A megismerő és a dolgok közt teljesen leszakadt a híd. A megismerő alany szubjektív jelenségek sötét felhőjébe van rejtve, melyből semmi kilátás sem nyílik a valóságos világba. Amiről azt hiszi, hogy megismerheti, csak képzelődés, amit még csak *igazi* álomnak se tarthat anélkül, hogy ellenkezésbe ne jutna önmagával.

Egészen kézzelfogható az ellenmondás, melybe Kantot a megismerő-képességről szóló elmélete belesodorja. Három lényegesen különböző megismerő-képességet vesz fel az emberben és pedig nemcsak látszólagosat, hanem *valóságosat* és pontosan tudja minőségét, tulajdonságait és azoknak egymáshoz való viszonyát. Az ész feltételezi az értelmet, ez pedig az érzéki megismerő-képességet. Hogyan jut Kant erre az ismeretre? Szerinte nincs egység vagy sokaság, okság, kölcsönhatás, szükségszerűség stb. Ezek mind csak a gondolkodó alanyi formái. És mégis felvesz a három képességben létet, valóságot, kölcsönhatást, melyek a megismerést jóval megelőzik.

A dolgoknak valamiképp hatniuk kell reánk vagyis befolyásolniuk kell megismerő-képességünket. A hatás

¹ Die Welt als Tat (1901.) 60,

azonban már valami időbeli okság, de a lélek Kant-féle alanyi formái — az okság és idő — csak a jelenlegi világ körében és nem azon kívül birhatnak érvénnyel. Ez megint csak nyilvánvaló ellenmondás.

Végül Kant az ismeretelméletben egészen bizonytalan, sőt nyilván tarthatatlan feltevésből indul ki, abból a feltevésből ugyanis, hogy a tapasztalat nem ad nekünk szükségszerű és általános érvényű alapelveket és ismereteket. Azonban már Aristoteles, a logika megalapítója, kimutatta, hogyan lehet elvonás segítségével a dolgok lényegéről általános és „szükségszerű fogalmakhoz és ezeknek a fogalmaknak összehasonlításával általános érvényű és szükségszerű ítéletekhez jutni. Ezt a tant a régi nagy keresztény gondolkodók, nevezetesen Aquinoi Szent Tamás behatóan kifejtették és megalapozták. A kőnigsbergi bölcsele semmi döntőt sem tudott ellene felhozni és mégis arra a feltevésre építi egész ismeretelméletét, hogy általános érvényűség és szükségszerűség csak a priori a mi szellemünkből keletkezhetik.

A Kant-féle ismeretelmélet megdöntésével együtt semmivé válnak az Isten létének érvei ellen felhozott ellenvetések is. Az *okság elve* nem szubjektív ítélet, mely csak annyiban áll az egyes dolgokra, amennyiben azokat mi magunk megismerhetjük, *objektív szükségszerűsége és általánossága* van. Minden dolognak elégséges okkal kell birnia, az embernek is, a világ csodálatos rendjének és célszerűségének is. Az ok azonban magában a világban nem lehet, tehát rajta kívül kell léteznie.

Így magától eloszlik egy másik nehézség is, melyet Isten létezése ellen felvetni szokás. A hatástól nem ugyanolyan, hanem egészen más természetű okra kell következtetni. Ez lehetetlen, ez téves következtetés —

mondja Kant — átmenet a dolgok egyik rendjéből a másikba, μετάβασις εἰς ἄλλο γένος. Ha görög szavakat használunk, tudományosabb színezetet nyer a dolog, de mindamellet nem lesz igaz, — felelhetjük rá. Ha távirót látok, jogosan következtetek technikusra, aki felszerelte, ha valami festményen legeltetem szemeimet, jogosan következtetek a festőre, a házról építészre, a ruháról a szabóra. Hát nem más fajú dolog ez mindegyik?

Talán azt mondja valaki, ezek látható okok és csak látható okokra lehet következtetni. De hát a fizikusok, chemikusok, csillagászok nem következtetnek bizonyos cselekvésekből vagy jelenségekből láthatatlan okokra, melyek eddig ismeretlenek voltak, de amelyeket felveszünk, mert fel kell vennünk, hogy a tapasztalás nyújtotta tényeket megmagyarázhassuk, mint pl. az étherre, az elektromosságra, magnetizmusra, nehézség-erőre, az atomok vagy molekulák mozgásaira? Nem következtethetünk akárhányszor az ember látható alkotásaiból és cselekvéseiből az ő értelmére és akaratára, gondolataira és terveire, melyek rejtve vannak előttünk? Miért ne volna szabad a világról tőle különböző gondolkozó és akaró teremtőre és rendezőre következtetni? Ez elől most az egyszer nem lehet kitérni: amint a látható világ rendjének és harmóniájának, úgy az embernek is elégséges okkal kell birnia. És mivel ez az ok nem lehet a látható világban, rajta kívül kell megkeresni. Ne volna csak szó az Istenről, aki törvényhozó és bíró akar lenni, bizonyára senkinek sem volna kifogása ez ellen a következtetés ellen!

MÁSODIK SZAKASZ.

Mit mond a világegyetem az ember eredetéről.*1. §. Három világnézet.*

Aki elfogulatlan, nyílt szemmel nézi a világ hatalmas körforgását, mindenütt csodás rendet, harmóniát és célszerűséget talál. Ha felpillantunk a csillagos égre, ahol számtalan égitest rendszerben, nyugodtan futja be pályáját anélkül, hogy egyik a másikat útjában zavarná, ha valamely tavaszi reggelen elbolyongunk a zöldelő erdőn és mezőn keresztül, hol az ébredő természet virágos menyasszonyruháját csodáljuk, ha ráfigyelünk a kis madarak lombos ágon elhangzó kedves énekére, víg szökdelésére, vagy végül, ha napnyugtakor hegytetőről tekintünk le az oceánig és gyönyörködünk a gazdag vidék folyóiban, tavaiban, rétjeiben és erdőiben: — tekintsünk bár el az ember mesteri alkotásaitól — mindenütt és mindenben bámulatos és felette művészi rend ötlük a szemünkbe és ez, amilyen egyszerű, egyúttal épen olyan nagy és bámulatos is.

A nagy angol természettudós, egykor atheista, de mélyreható tanulmányainak hatása alatt ismét hívő kereszténnyé lett *Romanes* mondja: «Csak a modern biológus tudja igazában, mily végtelenül felülmulják a természetnek mechanizmusai az emberi ész legnagyobb alkotásait is.»¹

És valóban, mi a csinált, vagy festett virág a rétek és mezők üde, szemet, szívet felvidító, csodálatosan fejlődő, élő és táplálkozó, szinpompás virágaihoz? Mi a

¹ Gedanken über Religion. *Dennert* fordításában (1899.) 43.

festett, vagy kitömött, élettelen madár, még ha a legügyesebb mester dolgozott is rajta, a szemkápráztató tollazatú, dalos madárkához, melynek élete, ösztönei, tenyészése bámulattal tölt el? Milliárd és milliárd az ilyen kedves, élő, művészi alkotásoknak a száma a természetben! És mindet, a kicsit, a nagyot, bármilyen legyen is, örökérvényű, általános és csodásan célszerű törvények vezetik, irányítják.

A modern természettudomány teljesen azon a feltevésen nyugszik, hogy kezdve a legnagyobb égitesektől egészen a legparányibb infuzoriumig és porszemig a nagy természetben minden bizonyos meghatározott állandó törvényeknek engedelmessé válik. Épen az a feladata, hogy e törvényeket kikutassa, fölfedezze, lényegükben és összefüggésükben megmagyarázza. Szinte naponkint fedeznek fel új, meglepő törvényeket. Ott is ahol eddig csak véletlent, chaotikus összevisszaságot gondoltak, a mélyebbreható kutatás meghatározott, kielégítő törvényszerűséget talál.

Ez a valóban bámulatos és célszerű elrendezettség melynek ma szemtanúi vagyunk, nem volt meg öröktől fogva. Hogyan keletkezett, ki alkotta a világot és ki hozta törvényeit?

A három világnézetnek, a theizmusnak, materializmusnak és pantheizmusnak megfelelően erre a kérdésre csak három következetes felelet lehetséges.

A *theizmus* ezt állítja: Ezen a látható világon kívül van egy szellemi, végtelenül tökéletes lény, aki mindenhatóságának egyetlen szavával adott létet e világnak, azt fenntartja és kormányozza. Ez a végtelen lény teremtette az embert is az ő szellemi, az anyagtól lényegében különböző, halhatatlan lelkével.

Ez ellen a kételvűség, *dualizmus* ellen, — Isten és

világ, szellem és anyag küzd az úgynevezett *monizmus*, mely a világon kívül álló Istent elveti, és úgy hiszi, hogy csak a látható világ létezik. Aszerint, amint a világot, továbbá a szellemnek és az anyagnak a világban levő viszonyát felfogják, a monizmusnak két fajtát különböztetjük meg: *materializmust* és a *pantheizmust*, mely utóbbi a szűkebb és valódi értelemben vett monizmus.

A *materializmus* egyedül csak az üres térben mozgó matériát, vagyis az anyagot tekinti valóságnak. Szintén beszél lélekről, de mást nem ért alatta, mint csak valami finomabb anyagot, vagy az anyagnak valami produktumát, illetőleg működését, vagy pedig az anyagnak az anyagi mozgásnak megfelelő és tőle független állapotát. «A világ», írja *Lange*,¹ a materializmus történetírója, «atomokból és az üres térből áll. A régi és a jelen kor materialista rendszerei ebben teljesen megegyeznek.»

A *pantheizmus* azon a ponton találkozik a materializmussal, hogy mellőzi az Isten és világ dualizmusát. Isten és világ, szellem és anyag szerinte ugyanaz a lény. A világ csak emanációja, kifolyása vagy kifejlődése az istenségnek. Mások szerint isten a világ lelke, mely a mindenséget betölti és élteni. A pantheistáknak ezt az istenét azonban nem szabad személyes lénynek gondolnunk, de az már egyre megy, akár végtelennek, akár végesnek tekintjük. Szellem és anyag csak különböző oldalai, különböző módosulásai, állapotai vagy működései az egy, mindent betöltő lénynek.

Mi azt állítjuk: sem a materializmus, sem a pantheizmus nem adhat megnyugtató világmagyarázatot. Mindkét rendszer teljesen képtelen arra, hogy a világrejtélyeket világosan, kielégítően megfejtse.

¹ Geschichte des Materialismus II. 3 181.

2. §. *A materializmus.*

A materializmus (anyagelvűség) csak anyagot és üres térben levő mozgást ismer. Nem képes tehát az életet, legkevésbé az ember szellemi életét megmagyarázni. A gondolatok, érzések, érzetek, mint állítja, csak eredmények, mint a foszfor világitása, a fa égése, a cukor, a vitriol kiválása stb. De ily kifejezésekből és hasonlatokból semmi sem világos: gondolkodás, érzés, érzékelés, öntudat stb. mélységesen belső állapotok és folyamatok. A foszforeszkálásban, égésben, melegedésben vagy egyéb chemiai vagy fizikai folyamatban látunk valami hasonlót? Érez vagy észrevesz valamit a foszfor, mikor világit, vagy a fa az égés alkalmával? A világitás és égés csak az atomok módosulásában és mozgásában áll, aminek következtében ezek új összetételeket alkotnak. De bármily gyorsan mozogjanak és egyesüljenek is az atomok más atomokkal, vagy váljanak el tőlük, érzés, öntudat, örökkévalóság soha sem keletkezik.

Még kevésbé adja a materializmus a gondolkodásnak és akarásnak valamiféle magyarázatát. Ha az ember tisztán atomokból és ezeknek térbeli mozgásai-ból áll, akkor csak érzéki és kiterjedt dolgok hathatnak rá lökésükkel vagy érintkezésükkel. Tehát, ha egyáltalán megismerhet valamit, az csak olyan dolog lehet, amely mechanikus mozgásával és kiterjedt felületével hat rája. Csakhogy mint már láttuk, az ember megismer olyan dolgokat is, melyeknek sem kiterjedésük, sem mechanikus mozgásuk nincs, tehát csupán érzéki lény egyáltalán nem ismerheti meg őket, milyen pl. a lehetőség és lehetlenség, szükségszerűség, egység, az ellenmondás elve stb. Nem lehet tehát csak mozgatott anyagrészecskék egyszerű halmaza az ember. Hogyan is juthatna *az egység* öntu-

datára a benne természetesen található számtalan atom, és hogyan szólíthatná akkor önmagát így: *Én?*

Époly kevésbé tudja megmagyarázni a materializmus a világ csodás egységét, rendjét és célszerűségét. A materialisták szerint az atomok milliói és milliárdjai öröktől fogva mozgásban voltak és bacchansok pergőstáncában surrantak össze-vissza, egymásba ütközve, egymást taszítva, tolva, vonzva.

Azt kédezzük most: Hogyan keletkezett a *mozgás*? Milyen ok hozta mozgásba ezt a végtelen mennyiségű atomot? A materialista azt feleli, hogy a mozgás ép oly öröktől való, mint maga az anyag. Csakhogy ami az anyagnak önmagától és öröktől fogva sajátja, azt lényegénél és nem csupán a külső okoknál fogva kell birnia. Az anyagnak tehát lényege volna a mozgás, úgy hogy el sem veszíthetné. De nem így van. Elveszítheti a mozgást és a mozgásból áttérhet a nyugalom állapotába, ebből pedig ismét a mozgáséba. Önmagától *tehetetlen*, vagyis mindig megmarad valamely állapotában, amíg egy külső ok meg nem változtatja. Ez a mai fizikának egyik alap-törvénye. Hogyan keletkezett tehát a mozgás?¹

¹ A hőelmélet is bizonyítja, hogy a mozgás nem létezhetett öröktől fogva. A világegyetem minden folyamatában akkora energia-eltározás van, hogy ezáltal a hőmennyiség gyarapszik. (entropia törvény). Ha a természeti erők öröktől fogva működnek az anyagban, «akkor már az összes benne levő munkaenergiának ki kellett volna merülnie és bizonyos hőállapotba kellett volna átváltoznia, úgy hogy semmi hővé válható munkaenergia sem léteznék többé, mely még hővé ne változott volna. Az ismert fizikai törvények értelmében a keletkezett hőnek is már rég teljesen ki kellett volna egyenlítődnie, úgyhogy egy része sem volna a világegyetemennek, melynek hőfoka nagyobb lenne más részekénél. Ez a végső állapot azonban ma még nagyon messze van.» V. ö. *Braun K.* Über Kosmogonie³ (1905.) 288–89.

Du Bois-Reymond Emil hozzáteszi, hogy a mechanikus világnézet itt megoldhatatlan «világrejtély» előtt áll. Az anyag a nyugalmat és mozgást illetőleg természeténél fogva közömbös. Hogyan jutott mozgásba? Azt feleli: «Mivel a természetfölötti megindítás nem illik a mi fogalomvilágunkba», le kell mondanunk minden magyarázatról.¹ Mivel tehát a teremtő akaratából keletkező mozgás a mi fogalomvilágunkba nem «illik» bele, mondjunk le a probléma megoldásáról és ismerjük be tudatlanságunkat. Hát ez becsületesebb kutatása az igazságnak?

A szemrehányás elkerülésére, mintha végső elemzésben mindent a pusztá véletlennel akarnának magyarázni, azt feleli némely materialista, hogy véletlenről nem lehet szó szisztémájukban. A mostani rendnek szükségszerűen az anyagnak és erőinek mozgásba hozásával kellett kezdődnie. Ez a felelet azonban csak elodázása a kérdésnek. A meglevő rend csak akkor keletkezhetett, midőn az elemek már bizonyos számban, minőségben és mennyiségben bizonyos erőkkel felruházva bizonyos mozgásban voltak. Ki állapította meg ez elemek különböző *minőségét, mennyiségét, és mozgását?* Ha a föld jelentékenyen közelebb vagy távolabb állott volna a naptól, akkor a túl nagy hőség vagy hideg miatt lehetetlen lett volna a szerves élet. Ha nem keringne a föld saját tengelye körül, akkor nem volna meg a nappalnak és éjnek a növények és emberek életéhez annyira szükséges váltakozása és a földnek egyik fele megmerevednék az örök éjben és hidegben. Ha jelentékenyen kevesebb oxigén volna, vagy nem volna úgy elosztva a földön, ahogyan tényleg van, nem lehetne szerves élet

¹ Die sieben Welträtsel (1882.) 76.

Ha nem volna meg a víznek az a sajátsága, hogy 4° C-nál éri el a legnagyobb sűrűséget és csak 0° -nál fagy meg, akkor csakhamar glecserré kellene merevednie és a földön az élet a víz és hő hiánya folytán lehetetlenné válnék. Ha a víznek összetartása (cohesio) sokkal nagyobb volna, mint amilyen, akkor nem változnék többé gőzzé, nem volna esőnk, patakjaink és folyóink nem öntöznék mezőinket, egész földünk mérhetetlen homoksivatagká válnék.

Miért van továbbá épen ez a *bizonyos mozgási sebesség*, mely az égitestek rendszeres mozgásához szükséges? Ha a bolygók mozgása jelentékenyen nagyobb volna, akkor már nem keringenének elliptikusan a nap körül, hanem az érintő irányában kirepülnének a világűrbe; ha kisebb volna, akkor a napba rohannának és gázzá változnának. Honnan ez a pontosan megállapított mozgási sebesség? Mindezen és hasonló kérdésekre a materialista nem ismer más feleletet, mint hogy a véletlent említi, vagy ami épen oly keveset ér, az Ignoramus-t hangoztatja.

A materialista arra sem tud megfelelni, hogy miért *engedelmeskednek az összes atomok ugyanazoknak a törvényeknek, miért hatnak állandóan egymásra és miért függenek kölcsönösen egymástól*. A materializmus szerint minden atom öröktől fogva önmagától létezik és létezésében és erőiben kezdettől fogva független minden más atomtól. Hogy úgy mondjuk, egy kis elzárt világot képez önmagában. Honnan van tehát, hogy erőikben és mozgásaikban mindezek az atomok ilyen egységesek és harmonikusak? A világegyetem összes fizikai erőinek egysége ma szinte axioma a fizikusok előtt. Valamennyi erő ugyanazoknak a törvényeknek hódol, a különböző energiaforma, a hő, fény, magnetizmus, villamosság mozgó

állapotba jut, de ismét visszaváltozik elektromosságá, fénné stb. A fény a legtávolabbi állócsillagokon is ugyanazoknak a törvényeknek engedelmeskedik, mint itt a földön és a nap fénye ugyanazoknak a törvényeknek, mint a földi olaj- vagy gázláng fénye. Az esés törvényei, a nehézkedés egyformán érvényesek az egész mindenségben. Kétségbevonhatatlan tanítása a fizikusoknak, hogy a világegyetem összes anyagrészecskéi kölcsönösen működnek. Minden anyagrészecske hatással van a többre, bármilyen állapotban legyenek is; de mivoltában minden egyes is épúgy befolyásolva van a többtől. Amint elzárt folyadékban a nyomás egy-egy pontról egyenletesen terjed tova minden irányban és mindenütt egyenlő ellennyomást idéz elő, így a világegyetem összes anyagrészecskéi is kölcsönösen befolyásolják egymást. Azért állította már Laplace, hogy egy a mienknél tökéletesebb lélek, ha egyszer már megismerte az összes anyagrészecskék helyzetét és mozgását, minden időre kifejezhetné matematikai formulával az összes részecskék helyzetét és mozgását.

Ezek az anyagrészecskék, melyeknek egymástól függetlenül öröktől fogva kell létezniök, hogyan jutnak oda, hogy mivoltukban egymást kölcsönösen feltételezzék és befolyásolják? Miért nem dobálódnak össze-vissza minden szabály nélkül, vagy miért nem vetődnek össze rendszertelen óriási, gomolyaggá? Miért engedelmeskednek mindannyian ugyanazoknak a törvényeknek? Erre a materializmus nem tud megfelelni. És ez a megszámlálhatatlan anyagrészecske miért egyesül nagyban és kicsinyben oly csodálatos *célszerűséggel elrendezett szisztémává*? Mily bámulatos az a mesteri, állandó célszerűség és rend, melyet pl. a fában tapasztalunk! Mily sok csodás szerkezetű, egészen a leg-

kisebb részletéig finoman átdolgozott szervezet működik abban harmonikusan és rendszeresen az egésznek javán? Gyökér, törzs, kéreg, hánccs, ágak, galyak, levelek, virágok csak együttesen alkothatják, táplálhatják, fejleszthetik és éltethetik a fát. És amellet milyen változatoság és szépség ötlük szemünkbe, ha csak ugyanannak a fajnak egyedeit is, vagy a növények különféle fajait összehasonlíthatjuk! A mai napig több mint 200.000 növényfajt ismerünk. Ezek között nagyon sok olyan parányi, hogy szabad szemmel láthatatlan, de a mikroszkopon át mégis milyen művészesnek látszik a szerkezete, melyben mindent állandó törvények szabályoznak.

Még csodálatosabb az *állati szervezet* sokféle, célszerű berendezése. Csak rovarfaj több van 200.000-nél. És mily finom, művészes úgy az egésznek, mint részeiknek szerkezete! A legmagasabb azonban *az emberi szervezet*. Minden legkisebb része tökéletes műremek.

Nézzük csak például az ember *kezét*. Váza nem kevesebb, mint 27 csontból áll, melyeket művésziesen és mégis «rendkívül egyszerű elv szerint» 40 izom mozgat és köt össze egymással.¹ Tartósság és erő sokoldalú és mindenhez alkalmazkodó mozgékonyssággal kapcsolódnak benne; egyaránt ügyes a legdurvább és legfinomabb munkára is. «Remekszabású mechanizmusával» (Hyrtl) tökéletesen megfelel az ember szellemi felsőbbségének. Gazdagon pótolja a tőle megtagadott természetes fegyvereket, mert az ész vezetése alatt igazán kimeríthetetlen alkalmassággal rendelkezik. Az a körülmény, «hogy majd a kanál, majd a lapát alakját veszi fel, alkalmassá teszi merítésre, lapátolásra egyaránt; hajlítható ujjai erős és széles kapcsot képeznek, mely a mászásnál van nagy segít-

¹ V. ö. *Grünhagen*, Lehrbuch der Physiologie III. (1887) 336.

ségére; a minden más ujjal szembehelyezhető hüvelyk fogót alkothat, mely kis tárgyak megfogására, megtapintására használható». ¹ «A nagy, szabadmozgású és erős hüvelykben van az emberi kéz legkiválóbb előnye. Ha nagy erő kifejtésre van szükség, a többi ujjal együtt nehéz tárgyak megragadására és tartására szolgál, marokba hajlik. Az ujjak egyenlőtlen hosszúságukkal gömbalakú tárgyak megfogására teszik alkalmassá a kezet, és midőn a tenyérre hajolva összenyomulnak, hengert alkotnak (mint pl. a légyfogásnál), melyet a hüvelyk tetőként zár be. A több csontból álló ívalakú kéztő sokkal kevésbé van kitéve az eltörés veszedelmének, mintha egyetlen hajlott csont volna a helyén . . . A kéztővel való szoros összeköttetés teszi lehetségessé, hogy kezünkre támaszkodhassunk.»

Bőrfelületén a kéz kitűnő érzékeléssel van felszerelve, és így a legkitűnőbb tapintószervünk, mely a testek kiterjedésével és fizikai tulajdonságával könnyen megismertet. Nagy mozgékonyága és helyzetének számtalan lehetséges kombinációja alkalmas a jelbeszédre, érzéseink, gondolataink kifejezésére, a némáknak pedig ez az egyetlen beszélőszervük.

Végül «a váll, a felső- és alsókar is csak a kéz szolgálatára vannak teremtvé, mert azzal, hogy a kezet a törzshöz, ehhez a hosszú és sokszerűen tagozott csontoszlophoz erősítik, nagyban hozzájárulnak a kéz szabad mozgathatóságához és használhatóságához». (Hyrtl). Ha még oly finom volna is a kéz tagozása, de közvetlenül a merev csontoszlophoz támaszkodnék, tizedrészét sem nyujtaná mostani szolgálatának. A hosszú, hajlékony, minden irányban könnyen mozgatható és hajlítható

¹ Hyrtl, Lehrbuch der Anatomie¹² 340.

karral való összeköttetése folytán minden elgondolható mozgást végezhet. Testünk minden pontjához elérünk vele és ahova az egyik kéz el nem ér, testvériesen siet segítségére a másik.

Milyen gyorsasággal teljesíti a kéz az akarat parancsait és pedig anélkül, hogy valami nagyon meggondolhainók, hogyan is kell ezt a komplikált, finom eszközt használni! Az akaratnak csak parancsolni kell és a kéz azonnal véső vagy toll után nyul, a zongora billentyűin siklik tova ujjával, a húrok közé kap, a legszebb akkordokat varázsolja ki belőlük, vagy ha úgy tetszik, hatalmasat üt vagy hajít.

A kéz oltalmazza és védi a testet. Ha ez inogni kezd, ösztönszerűen támasz után nyul vagy kinyújtózik, hogy a megzavart egyensúlyt ismét helyreállítsa. Ha veszély fenyegeti főleg finomabb részeit, pl. a szemét, azonnal oltalmára siet. Mennyire tapasztaljuk ekkor, hogy finomsága és érzékenysége mellett is könnyen használhatjuk a legnehezebb, legdurvább és legveszedelmesebb foglalkozásra is!

A kéz valóban a művészetnek és bölcseségnek mesterműve, a szerszámok szerszáma, amint már Anaxagoras is nevezte. Nagyobb baja az embernek, ha félkezét, mintha félszemét veszíti el. A kéz szerkezete oly tökéletesen célszerű, hogy Hyrtl, a jeles anatomus, azt mondja róla: «El sem képzelhetjük, hogyan lehetne a kezét tökéletesebben használni. Akármilyen tökéletesítése is inkább hátrányára válnék, mint előnyére».¹

Csodálatos műremek a *szem* is. Mily pontosan megfelel az optika minden követelményének a fénysugarak felfogása, egyesítése és törése tekintetében! Mennyire

¹ Lehrbuch der Anatomie¹² 342.

alkalmazkodik a távolsághoz, nagysághoz, fény mennyiséghez, hogy egy pillanat alatt megalkossa a külvilág minél tökéletesebb képét! És ez a legkisebb hozzájárulásunk nélkül, ösztönszerűen történik. «Ki tagadná, gondolja *Reinke J.*, hogy a szem lencséje tervszerű alkotás és a tárgyak képét nélkülünk veti a szemkamrába? Ki venné tagadásba a lencse alkalmazkodó készülékének célirányos működését, mely által egyaránt be lehet állítani távoli és közeli tárgyak felvételére? És így van ez a szem többi részénél is; olyan célszerűen működnek együtt egymással és az idegrendszerrel, hogy lehetségessé teszik a látást. Ha kétségtelenül elmondhatjuk: látunk, mert szemeink vannak, épúgy igaz az is, hogy szemünk a testnek célszerűen berendezett látóeszköze».¹ Milyen szerencse, hogy a szem magasabb pontján van testünknek, ahonnan mindent könnyebben beláthat, hogy azon az oldalon van, amelyen emberi tevékenységünknek: a beszédnek, tapintásnak, izlésnek, szaglásnak szervei vannak.

És mennyi biztos védelmezője is van a szemünknek! Finom, puha, ruganyos vánkossal kibélelt mélyedésben fekszik és szempillák, szemszőr és szemöldök vigyáznak rá a nyílásánál, megóvják a gyengéd, nagyszerű szervet a víz, por, levegő és túlerős fény minden káros befolyásától. Bámulatos és a célnak felette megfelelő továbbá, hogy a szem, noha oly gyengéd és finom szerkezetű is, a meleg és hideg iránt annyira érzéketlen, hogy bár egész testünket be kell fednünk a hideg ellen, szemeinket, nélkülözhetlen vezetőinket, szabadon hagyhatjuk. És ez a csodás szerv nem lassankint fejlődik ki akkor, mikor már a nap világánál talán valami

¹ Die Welt als Tat. 71.

gyakorlás által megszerezhetnők, hanem kialakul már az anya méhében.

Milyen célszerű továbbá a *táplálkozási folyamat* és annak beosztása! A gyermek szervezetének születése napjától lassankint kell kiképződnie és kifejlődni; a szervek a használatban elkopnak és a hasznavehetetlenek állandóan el kell távoznia. Ki végzi ezt a feladatot? Az ember semmit sem tesz, csak a táplálékot veszi magához. A használhatatlant és károsat ki kell választania, a hasznosat fel kell dolgoznia, hogy bejuthasson a szervezetbe és pedig olyképen, hogy minden szerv megtartsa a neki szükségeset és megfelelőt. Ezt a feladatot teljesíti a táplálkozási folyamat, mely az ételeket feldolgozza és az emberi test részeinek szükséglete szerint felosztja. Épily csodálatos a vérkeringés is. Hogy működik a szív és tüdő, visz- és ütőerek olyan célszerű egyöntetűséggel, hogy a vért minden szervbe felosszák, a felújulás után a szervekből a szívhez és tüdőhöz ismét visszavigyék, amikor aztán a körforgás újból kezdődhetik.

Vessünk még egy pillantást *a tenyésző életre is*. A legcsodásabb ösztönök irányítják ezt növénynél, állatnál, sőt még az embernél is. Minden anya elmondhatja a Makkabeusok anyjával: «Nem tudom, az én méhemben miként lettetek; mert nem én adtam nektek a lehetetet, a lelket és életet és mindenitek tagjait nem én magam foglaltam össze, hanem a világ teremtője, ki az embert eredetében alkotta és mindeneknek léteit adott; ő nektek irgalmassággal ismét visszaadja a lelket és életet, valamint most ti magatokat föláldozátok az ő törvényeiért.»¹

¹ 2. Makk. 7, 22., 23.

Ha az élő lényben már minden egyes szerv csodálatos műalkotás, mennyivel inkább olyan az egész élő szervezet, melynek szervei egymással érintkeznek, egymást kölcsönösen feltételezik és amint csak az egésznek felépítése, fenntartása és tenyészése követeli, mindenkor segítik is. Agyvelő, szív, tüdő, gyomor, szem, kéz és láb nem csak önmagukért dolgoznak, sőt önmagukban semmi értékük és semmi jelentőségük sincs; a szem, a kéz nem létezhetik önmagáért, hanem állandóan az egész szervezetért dolgoznak és attól függenek; ha valamely szervnek baja van, szenved az egész test és mindent elkövet, hogy a bajon segítsen. Az emberi szervezetnek kimondhatatlanul csodás berendezésén elámulva, így kiált fel Baer K. E., a híres fiziológus: «Milyen bámulatos az emberi test egész felépítése! Az ember nem is hinné, mikor elevenen látja! Amint ezt tanulmányoztam, azt gondoltam, hogy erőteljes prédikációt hallok, levettem fejemről a kalapomat, nem tudom miért, de úgy éreztem, mintha alleluját kellene énekelnem.»¹

«A biológiában, írja *Reinke J.*, annyira érvényesül az élő természet célszerűsége, hogy a szervezet célszerű elrendezését szinte természetesen gondoljuk. Ha valami célszerűtlent találunk, akkor ez nekünk kivételnek, különösnek tetszik és titokban azt gondoljuk, hogy a célját még nem ismerjük».² *Cuvier*, a híres anatómus azt állította, hogy manapság abban a helyzetben vagyunk, hogy valamely állat egyetlen szervéből megalkothatjuk az egész szervezetet; mivel ugyanis a szervek ugyanazon cél tekintetében megfelelnek egymásnak, az egyikről következtetni lehet a másokra. Mikroszkoppal a víz-

¹ V. ö. *Stölzle*, K. F. v. Baer und seine Weltanschauung (1897) 136.

² Die Welt als Tat. 257.

cseppben is egész növény- és állatvilágot találunk. Még a szabad szemmel láthatatlan infuzoriumok is komplikált szervezetek; észrevesznek, szükséges ösztöneik vannak, mozgást is látunk bennük, szóval mindenük megvan, ami életükhöz, fejlődésükhöz és tenyészésükhöz szükséges.

A «Natur und Gesetz»¹ c. könyvében nagyon szemléltetően ecseteli *Bettex* a legalsóbbrendű lényeknek bámulatosan művészi szervezetét: Mindenki látta már, miként nyújtózik ki a hernyó, hogyan huzódik össze, mint kúszik jobbra és balra, hogyan változtatja testének alakját, hosszúságát és kiterjedését; de nem gondolta meg, hogy mi ez. Még a legkiválóbb művészt és mérnököt is ugyancsak megcsodálnók, ha olyan palotát emelne, hogy gőz-fűtőtestével, vízvezetéki berendezésével, gázcsőivel együtt minden nehézség és hangadás nélkül bármely pillanatban hosszabbra és rövidebbre lehetne nyújtani, miközben ablakai, ajtói, ablaküvegjei és függönyei, padozata és teteje az említett csövekkel együtt szintén kinyúlnának és összehúzódának és pedig minden törés, szakadás, kifolyás és eldugulás nélkül.

A hernyó ilyen, de még számosabb, finomabb és érzékenyebb berendezésű és csőrendszerű építmény. Levegőnek és vérnek, gyomornedvnek és a feldolgozott tápláléknak az állandó rövidülések, hosszabbodások és hajlások közben is zavartalanul száz meg száz edényen kell átkeringnie, mert e csodálatos állati szervezetnek aközben állandóan lélekzenie, élnie, éreznie kell. Csontról természetesen itt nem lehet szó, a félig folyékony testet csak az erős és mégis rugalmas bőr tartja össze. Ha a hangyának vagy bármily más bogárnak, a mozgó hernyónak belsejét láthatnók, nagyon csodálkoznánk!

¹ (1900) 174 skk.

Messzelátó módjára tágul és húzódik össze száz meg száz cső, kiduzzad, összeszűkül, hosszabb, rövidebb lesz, izmok mozgatják, idegek járják át, melyek rugók módjára rövidülnek és hosszabbodnak. Félig folyékony hústömegek változtatják állandóan az alakjukat, minden fordulásnál bezárul néhány a tizenkét légzőcső és nyílás közül az egyik oldalon, kinyilik a másikon és a következő pillanatban az ellenkező játék következik be. Közben megdagadnak és kiterjednek a levegővel telt légcsövek, összeesnek, összezsugorodnak a légüresek.»

«Ehhez óriási mennyiségű izomra van szüksége a hernyónak. A fűzfahernyónak Lyonet szerint *nyolcezer párra*, míg az embernek csak kétszáznyolcvan van belőle; egy hajóóriás tehát ez a hernyó, melyen minden manővernél nyolcezer gépésznek és matrónak kell foglalatzkodnia. És mindamellet minden életfolyamat oly nyugodtan és tökéletesen történik, hogy ez a hernyó bizony nem is veszi észre, hogy miközben ott üdül a káposzta-levélen, mi minden történik benne. Figyeljük csak tovább ezt a csodás teremtményt. Felhagy az evéssel és nyugtalanul, elrejtett kis sarkat keres magának. Ott egészen új tevékenységet fejt ki, más izmok jönnek működésbe és új chemiai folyamatok indulnak meg; az állat maga fon magának sírkamrát, hogy a téli hónapokat teljes nyugalomban átaludhassa és erős hidegben és minden táplálék nélkül él tovább hónapokon át; bámulatos és kimondhatatlan ez a tünemény, mert nem látszólagos halálban fekszik megmerevedve, hanem tevékenységet fejt ki, melyet a leg-erősebb emberi szervezet sem volna képes távolról sem utánozni. Ebben a barlangban bámulatos dolog történik! Itt alakul át az alsóbbrendű állat magasabbrendűvé. Ugyanazon anyagmennyiségből, ugyanazon

atomokból egész más formákat és kapcsolatokat alkot és más, szebb színeket is. E koplalás mellett lesznek a kemény állkapcsok, hosszú, hajlékony a mézsziváshoz száz meg száz ékes csövecskével ellátott szopókává. Itt, ebben a sötétségben lesz a hat különálló szemből esetleg tizenhétezer lencsével is ellátott két nagy szem és itt változnak át a bőr sertéi és tövisi fénylő, színes csápokká. Hat lába megnyúlik, a többi elvész; mindkét oldalról nagy, hajlékony szárnyak nőnek, cseréptető módjára ezekre menő pikkelyek fedik azokat, minden fajnál különböző, jobb és baloldalon tökéletesen egyenlő rajzzal. A sír sötétjében történik tehát az előkészület magasabb, eddig nem ismert életre... Amekkora az anyagi elváltozás, épen olyan a lelki (? pszichikus) is. Mikor előbújik ez a lepke, más hajlamai és kívánságai, céljai és vágyai vannak; másképp gondolkodik (?) mint előbb, nincs szüksége többé a káposztalevéltre, nem akar már csúszni-mászni; repül, szállong szabadon, vidáman lebeg a levegőben; napsugár, virágillat, színméz, csak ez az élete.»

Ezer és ezer ilyen művészi, csodálatos szervezet összevéve tökéletes egészet képez, melynek minden tagja anélkül, hogy tudná és akarná, oly sokféleképen rászorul a többiek támogatására. Látszólag minden egyén csak a saját javán munkálkodik és mégis meny nyire szolgálja az egész fajt, melynek ismét megvan a természet háztartásában a különös szerepe. És a szervezeteknek ez az elrendezése nem valami esetleges tünemény: mindig és mindenütt ugyanazt látjuk, mindig ugyanazokat a törvényeket észleljük.

A természetben található célszerűség és bölcsesség bámulatától eltelve kiált fel *Linné*, a híres természet-tudós: «Messziről láttam az örök, mindentudó és min-

denható Istent, amint elsurrant mögöttem és bámul-
tam! Nyomait láttam teremtményei alkotásában, ame-
lyek közül még a leghitványabból is micsoda erő,
mily bölcsesség és kikutathatatlan tökéletesség tükrözik
felém.»¹

Ezekhez a szavakhoz megjegyzi *Reinke*: Minden
modern kutatás mellett is érintetlen marad ezek böl-
csesége, ércnél maradandóbb az, «aere perennius».²

Mindezekre a csodálatos jelenségekre, ezeknek a nagy és
kicsiny talányoknak a számára nincs a materializmusnak
egyetlen, elménket bármint is kielégítő felelete sem.

A materializmus megzavarja az egész erkölcsi rendet.
Az ember csak céltalan atomhalmaz előtte, melynek
minden cselekvése, minden működése örök mecha-
nikus törvények szerint igazodik. Az akarat szabad-
ságával együtt megdől a beszámíthatóság, felelősség,
bűn és érdem tudata, szóval az egész erkölcsi rend.
Amint az ember csak porból áll, épen úgy változik
majd egészen és minden maradvány nélkül megint
csak porrá. Természetfeletti, szellemi világba vetett hit
csak hiú ábránd; nincs gondviselés, halhatatlanság,
a szebb jövőbe vetett remény hiú és semmitérő.
Amint az egész világnak, az emberi életnek sincs
célja, sem értelme. Csak véletlen, kis epizód a vég-
telen, örökkévaló, érzéketlen atomok körtáncában,
homokhalmaz, melyet a szél összehordott, hogy ismét
szétszórja.

¹ Systema naturae-nak Imperium naturae című bevezetése. «Deum
sempiternum, omniscium, omnipotentem a tergo transeuntem vidi
et obstupui! Legi aliquot eius vestigia per creata rerum, in
quibus omnibus, etiam minimis et fere nullis quanta vis, quanta
sapientia, quam inextricabilis perfectio!»

² Die Welt als Tat (1901) 503.

Jogosan jegyzi meg *Adickes*:¹ «A materializmus minden alakja egység, értelem, cél és terv nélkül látja a világot; az egész és részlete, élet és halál semmi mélyebb jelentőséggel sem bír». «A materializmusnak» *Paulsen F.*² szerint, «ez a tanítása: A valóságnak alapjában véve jóhoz és rosszhoz semmi köze; az egész csak mennyisége az atomoknak, melyek, mivel önmagukban teljes össze-visszaságban vannak, egészben véve is csak értelmetlen chaost alkotnak. Az időközben előálló csoportozatokat az atomoknak szabályszerű, de öntudatlan mozgása alkotja meg; így keletkeznek azok a kombinációk is, melyeket mi élőlényeknek nevezünk. Ezekben lépnek fel most azok a sajátságos folyamatok, melyeket az öntudat jelenségeinek hívunk; nem mások ezek, mint puszta reflexei az agyban végbemenő mozgási folyamatoknak. Az öntudati tények között jelentkezik a fájdalom és öröm érzése is; a kellemes és kellemetlen dolgok és behatások észrevétele, a jó és rossz felismerése. Mint mindenféle más atommódosulást, ezeket is a természeti folyamatok változtatják megint másokra; egyedek minden pillanatban hálnak, utoljára az egész élet eltűnik a földről, sőt az egész mindenségből is. Akkor azután örömről és fájdalomról, jóról, gonoszról nem lesz többé szó; most már, amint kezdetben is, csak az atomok és a mozgás törvényei az egyedül létezők, az egyetlen valóság. Értelem és érzés, a szép és a jó semmi kozmikus jelentéssel sem bírnak, csak ritka, rejtélyesen fellépő és ismét eltűnő játékok azok az atomok örök körforgásában.»

¹ Kant kontra Haeckel (1901) 6.

² System der Ethik I⁵ 396.

Igazán szép ábránd... A materializmus meg sem érdemli, hogy bölcséleti rendszernek nevezzék, nem más az, mint a megtagadása minden bölcséleti gondolkodásnak.

3. §. *A pantheizmus.*

«Az a hit, hogy ennek az életnek minden rejtélyét, a lelkieket csak úgy, mint a szellemieket, az atomok pusztja mechanikájával meg lehet magyarázni — amint *Paulsen* állítja,¹ — mindinkább kezd kialakulni a szívekben, Fechneren át Schellingre és Goethere, sőt még messzebb, Spinozára visszavezethető világnézet nyomul ma előre». Németországban igaznak látszik ez az állítás. A pantheizmus mindig több, több hívőt szerez. Sok tudós keresi benne üdvösségét.

A pusztja materializmus az atomok mechanikus kombinációjáról és halmazáról szóló semmitmondó mesével nem elégítette ki a gondolkodó szellemet. Másrészt a theistikus «supranaturalizmus» kevés ember «eszmevilágába» illik bele. Ezért akarják a világrejtvényeket a pantheizmussal megoldani.

A világmindenség egységének, célszerűségének és rendjének megmagyarázására a pantheizmus egyetlen őslényt vesz fel, amely minden létezőnek alapját képezi. A látható világnak összes jelenségei csak módosulásai, kifolyása, vagy kifejlődése ennek a személytelen őslénynek, melyet istennek hívnak. Mint Hartmann E. mondja, «az isten a maradandó minden változásban, a tudó minden tudásban, a működő minden cselekvésben, az örök, egyedül igazán létező, minden létnek és öntu-

¹ Die deutschen Universitäten und das Universitätsstudium (1902) 74.

datnak alapját képező őslény, mely működését a külső lét és a belső öntudat világában, mint saját tér-időbeli megjelenésében fejtí ki és abban bírja munkájának egyedüli színterét».

Nehezen érthető, hogyan elégedhetik meg olyan sok tudós gondolkodó ezzel az elmélettel. A pantheizmusnak fel kell tételeznie, hogy minden létező dolog abszolút és elengedhetetlen szükségyszerűséggel létezik és pedig épen úgy, ahogyan létezik. Tagadnia kell tehát, hogy lehetséges volna a dolgoknak más rendje mint amilyen tényleg van. A mindent felölelő őslény abszolút szükségyszerűséggel létezik és fejlik ki, tehát minden létező abszolúte szükségszerű és pedig épen úgy, amint van, mert máskép nem is lehetne. Nincs ugyanis semmi más, ami más rendet teremthetne a dolgokban. Következőleg teljes lehetetlenség, hogy ma több ember, oroszán, vagy sas, arany vagy ezüst is lehetne, mint amennyi a valóságban van. Amit az őslény előteremthet, azt szükségkép kell előteremtenie és amit meg nem alkot, azt meg sem alkothatja, tehát az teljesen lehetetlen. Egyuttal azt is állítania kell a pantheizmusnak, hogy a föld egyáltalán nem lehet nagyobb, mint amilyen és hogy mozgásának sem lehet más iránya és sebessége, mint amilyen épen van.

Lehetséges dolgoknak bizonyos rendjéről a tényleges valósággal szemben nem is beszélhet a pantheizmus, mert szerinte minden, ami nem tényleges, lehetetlen. Magában az emberiség történetében is minden eseményt, mint pl. hcgy Antonius Actiumnál és Napoleon Waterloonál vereséget szenvedett, okvetlen szükségesnek kell tekintenie. Minden abszolút szükségyszerűséggel történik.

A monizmus alapjában véve tagadja a világnak azt

a célszerű rendjét, melyet magyarázni akar. A rend a tárgyak sokaságát tételezi föl, melyek bizonyos törvények szerint közös célra törekszenek. Nem több hangnak egybeolvadásával jön létre a harmónia, hanem a különböző hangok tényleges viszonya által. Így van a világegyetemben is a rend és a harmónia. Ez okvetlenül tényleges különbséget tételez fel a tárgyokban és rendező okot követel, mely a sokaságot a közös célra egyöntetű működésben egyesíti.

Felvetődik az a kérdés is: *szellemi, anyagi vagy egyszerre mindkettő-e* ez a minden-egy lény? Ha *szellemi*, hogyan magyarázzuk az anyagi világ létezését? Szellem kifolyása, vagy kifejlődése nem lehet az anyagi világ, mert a szellemben nincs testi, belőle tehát semmi testi sem fejlődhetik. A monistának tehát, aki szelleminek tartja az őslényt, nem marad más hátra, minthogy az egész testi világot pusztá jelenségnek, a szellem képzeletének nyilvánítsa. Sok pantheista le is vonja ezt az abszurdumot.

Vagy *testi, anyagi* ez az őslény? Akkor a szellemi élet csak módosulása az anyagnak, amivel a pantheizmus materializmusba esik.

Vagy *szellemi és egyuttal anyagi* is? *Paulsen* szerint a testi mozgás és a szellemi élet ugyanazon lénynek megnyilatkozásai, vagy jelenségei és mindig párhuzamosan haladnak (pszichikai parallelizmus). Ennek a lénynek nyilvánulásai külsőleg: mechanikus mozgások, belsőleg pedig szellemi élet: érzet, érzés és tudat. De ezek csak üres, semmitmondó szavak. Mi ez: ugyanaz a lény belülről és kívülről tekintve? Ki látja belülről? Ki kívülről? Ez nem jelenthet mást, mint hogy ugyanaz a lény egyszerre test és lélek, vagy hogy egyszerre testi és szellemi tevékenységei vannak.

Ami azonban tiszta lehetetlenség, mert a szellemi és az anyagi kölcsönösen kizárják egymást. A szellem független az anyagtól; gondolkodik és akar, az anyag pedig tehetetlen, gondolkodásra és akarásra képtelen. Hogyan lehet tehát egy és ugyanaz a lény egyszerre mindkettő?

De nézzük tovább: *öntudatosnak* vagy *öntudatlan-nak* kell gondolni a pantheisztikus minden-egyét? Az egész földgömbnek *öntudatot* tulajdonítani már mégis csak képtelenség. Gondolja talán valaki, hogy ez a mindenség-lény évezredek óta öntudatosan kering a saját tengelye körül? hogy mint Chimborasso évezredek óta öntudatosan emelkedik mozdulatlanul a levegőbe? hogy évezredek óta öntudatosan hány ki a vulkánokból tüzes lávát stb.? Mégis csak nagyon bíznak ezek a pantheisták az emberek hiszékenységében!

A legtöbb mai pantheista épen azért kifejezetten hozzáteszi, hogy a mindenség-lénynek nincs öntudata. A mindenség-lénynek öntudatlan érzéséről és törekvéséről beszélnek, sőt, mint Kohler J. (Berlin) magáról az «öntudatlan világgondolkodásról.»¹ Csak az emberben ébredne öntudatra ez a lény. De hogyan nincs öntudata, ugyan hogyan alkotta meg a világ bámulatos rendjét és célszerűségét, hogyan írta elő azokat a bölcs törvényeket? Továbbá, ha a mindenség-lénynek öntudatlan törekvése és élete van, nem kell-e a lábunktiporta agyagnak, a fatuskónak, a gránitkockának életet és érzést tulajdonítanunk? Sok pantheista, mint Fechner, beszél is panpszichizmusról, minden dolog mindenegylelkűségéről. Semmi képtelenségtől sem riadnak vissza, hogy rendszerükhöz ragaszkodhassanak.

¹ Moderne Rechtsprobleme (1907) 8.

A pantheizmus kirívó ellentétben áll *öntudatunk világos bizonyítékával*. Minden normális embernek megvan az a megdönthetetlen meggyőződése, hogy nem egy és ugyanaz a többi emberrel, vagy akár az állatokkal, növényekkel, kövekkel, melyek körülveszik. Tudomása van róla, hogy önmagában álló, minden más-tól lényegesen különböző egyéniség, gondolatainak, elhatározásainak, érzéseinek és érzelmeinek önálló alanya. Aki nyúl vadászatra megy, világos öntudattal bír róla, hogy nem önmagát, hanem tőle teljesen különböző, alárendelt lényt akar megölni. Aki valakit megszid, vagy bíróság előtt bepöröl, feltételezi, hogy nem egy azzal, akit megszidott, bepörölt. Mikor most a legutolsó háborúban az oroszok és a japánok egymást kérlelhetetlen dühvel gyilkolták, jutott-e egynek is az eszébe, hogy valójában egymással azonosak és azért sajátmagukat öldöklik oly nagy szörnyűséggel? A pantheistának azután, hogy következetes maradjon, minden bizonyosságot tagadnia kell. Az a bizonyosság ugyanis, mellyel a külső világot megismerjük, nem nagyobb annál a bizonyosságnál, mellyel a külső világ tárgyait egymástól és tőlünk, a megismerő alanytól megkülönböztetjük.

A pantheisztikus mindenséglényt továbbá morális rémképnek kell tekintenünk. Ő az akaró minden akarásban, cselekvő minden cselekvésben. Az egész világnak minden gonoszságát, aljasságát és szégyenletes tettet neki kell tulajdonítanunk. Kainban testvérgyilkos, Nero-ban anyagyilkos volt, a sybaritákban a legaljasabb kicsapongásokat követte el; ugyanaz az egyén buja, vagy ágyas, egyikben kéjhölgy, a másokban esküszegő, képmutató, áruló stb. És emellett azt állítják a pantheisták, hogy az ezekkel a lényekkel való egység tudata bennünket féltő tisztelettel tölt el.

Minő ellenmondások ebben a mindenséglényben is! Pedig mégis csak mindenekfölött tökéletesnek és hatalmasnak kellene gondolni. Hisz neki kell köszönnünk minden nagyot, szépet, célszerűt, a világmindenség csodás és egységes törvényeit, neki az emberiség egész szellemi életét, minden törekvését.

És tényleg mit veszünk észre? Ugyanazt a lényt itt mint idiótát, vagy örvongót megfigyelés alatt tartják, ott mint elsőrangú zsenit csodálják; itt mint szentet tisztelik, ott mint rablógyilkost, fesletterkölcst, vagy javíthatatlan iszákost megvetik és büntetéssel sujtják. A fetisimádó személyében fatörzset imád és a sokistenhivésnek hódol, a monotheistában ellenben bolondságnak, isszonyú gázságnak minősíti a fetisizmust és a sokistenhívést. Saturnus módjára elnyeli saját gyermekeit, midőn azokat, vagyis önmagát villám alakjában agyonsujtja, vagy mint megáradt folyó saját hullámaiba betemeti. Ez már csak elég a pantheista örült-ségekből.

Csak arra utalunk még, hogy pantheista állásponton szabadságot és erkölcsi felelősséget emlegetni nem lehet. Mert az emberben ugyanazok az erők működnek, mint az egész természetben; itt pedig örök, változhatatlan törvények uralkodnak. Az ember nem szabadabb az állatnál, vagy a komplikált gőzgépnél. Ha ez így van, akkor minden erkölcsi törekvés, minden felelősség elvesztette talaját.

Végezzünk tehát: a pantheizmus époly kevéssé tudja a világrejtvényeket kielégítően megoldani, mint a materializmus. Helyesen mondta *Schopenhauer*, hogy a pantheizmusnak az Isten és a világ egységéről szóló tanítása csak udvarias formula, mellyel az Úristentől el lehet búcsuzni. És ha mégis oly sokan tagadják a

személyes Teremtőt és azt gondolják, hogy így a nagy életkérdésekre megnyugtató feleletet adnak, ez csak előzetes — legalább is öntudatlan — erős tendenciában lelheti magyarázatát. «Az atheizmust, írja *Reinke*,¹ csak pszichologice értem. Úgy tűnik fel előttem, hogy az egyistenség elfogadásának belső tagadásában nyugszik; neki elég, hogy elkerüli a világrejtélyeknek minden, esetleg kellemetlen következményekkel járó magyarázatát, megnyugszik az embernek egész a betegességig vitt fennhéjázásában. Az atheizmus semmi körülmények között sem akar az istenség kormányzásáról hallani, következésképp a természetben sem keresheti nyomait. Ez a logikája».

HARMADIK SZAKASZ.

Az ember családfája az élet céljából levezetve.

Az emberiség eredetének helyes megismerése az egész erkölcsi világra oly nagy jelentőséggel bír, hogy még egy harmadik úton is vizsgálni akarjuk családfáját, meggondoljuk *életcélját*.

Milyen tarka, országos vásárhoz hasonló, változatos képet mutat ez a kicsi föld, ha tekintetünket végigmérjük rajta! Itt gyámoltalan, síró gyermek születik a világra, ott egy másik a halállal küzködik hörögve; itt fényes nászmenetet látunk, amott egy csoport tűnik szemünkbe, amint utolsó nyugvóhelyére kíséri a zarándokot; ebben a díszes, pompázó teremben vígság, tánc, lakoma, színház, hangverseny, amott a kórházak betegágyain százan henteregnak kínok közt, tébolydákban és fogházakban

¹ Die Welt als Tat (1903) 468.

szomorú lakók tombolnak és szitkozódnak. Az imának és lemondásnak szentelt templomok és kolostorok mellett sötét barlangok emelkednek, melyekben mindenütt a bűn üli diadalát. Az elemi iskolák mellett egyetem. A fenséges palotákban mindenütt gazdagság, bőség, felesleg, a pincelakásokban és padlásszobákban szegénység, nyomor. Haljuk a kalapácsok és zuzók dübörgését, kerekek zörgését, gépek zakatolását, vasutak, gőzhajók sivítását és fütyülését, a táviró, távbeszélő csengőjének csengését, zengését. Itt építenek, kereskednek, adnak-vesznek, amott véres háborúban kaszabolják egymást az emberek. És hogyan sürgölődnek, hajszolódnak, kergetőznek éjjel-nappal ezek a nagy és kis emberek, hitvány kis emberkéek!

Mi ez a nagy zavar, ez a nagy küzdelem? Semmis farsangi bohóság, mely eltűnik nyomtalanul? Vagy van az emberi életnek komoly, mélyebb jelentősége is? Ki nem vetette volna még fel ezt a kérdést?

1. §. Az emberi életnek van célja.

A cél az a jó, amely végett valami történik, vagy amit bizonyos cselekvéssel el akarunk érni. A célra mindig önmagáért törekszünk és épen ebben különbözik az *eszköztől*, mely után csak annyiban törekszünk amenyiben valami más jónak, célnak elérésére segít. Komolyan csak értelmes lélynél lehet célról beszélni. A célnak megismert jósága készíti az akaratot, hogy arra törekedjék és az elérésére szükséges eszközöket megragadják. A cél hozza mozgásba a cselekvés alanyát és határozza meg irányát. Az egészség pl. célja az orvos tevékenységének, ez a cél alapja működésének és megállapítja annak módját és időtartamát.

Beszélünk azonban célról értelmetlen dolgoknál is, de csak annyiban, amennyiben értelmes ok indítja és irányítja hajlamaikat bizonyos cél felé. Azért célja az órának az idő jelzése, mert az órás erre a célra készítette és rendezte be. Hasonlóképen célja a nemzőképességnek a faj fönntartása és fejlesztése, mert egy értelmes ok behelyezte a növények és állatok természetébe, hogy ezáltal a szaporodást mint céljukat elérjék.

Hát az emberi életnek van-e célja?

Azt állítjuk: Lehetetlen, hogy azok a világnézetek igazak legyenek, melyek az emberi élet értelmét és célját kutató kérdésre kielégítő feleletet nem adnak.

1. Ki ne találná elviselhetetlennek a gondolatot, hogy az emberi élet, melynek semmi célja és jelentése, pusztán értelmetlenség? Minden elfogulatlan ember nagy, szent, érinthetetlen dolognak tekinti az életet, olyannak, melynek komoly feladata van. Azért követeljük mindenkitől, hogy ne töltse életét haszontalan szórakozásokban, vagy üres élvezetekben. Aki csak sportra, játékra, élvezetre pazarolja életét, tehetségét és semmi érdemlegeset sem cselekszik, kiteszi magát az általános vádnak, mindenki megvetésének. Ebben van egyik magyarázata, hogy miért vetjük meg az öngyilkost, aki életét könnyelműen eldobja és miért akarják hozzátartozói mindjárt elmezavarral vagy elborulással mentetetni és szépíteni gonosz cselekedetét.

Ha az életnek semmi *célja*, akkor nincs jelentősége, értéke, értelme sem. Céltalan élet, haszontalan élet.

Cselekvés vagy mozgás cél és szándék nélkül értelmetlen és észszerűtlen. Hisz' a tevékenység törekvés valami jó után, igyekvés valami célra, cél és szándék nélkül való törekvés pedig oktalanság. Okos ember nem megy azért, hogy csak menjen, hanem hogy

valahová, vagy valami célt elérjen, ha mást nem, legalább üdülni akar. Gondolkodunk és tanulunk, hogy ismereteinket kibővítsük és az igazság birtokába jussunk. Azért eszünk vagy iszunk, hogy egészségünket, életünket fönntartsuk, vagy legalább, hogy étvágyunkat ki-elégítsük. Még a bolond sem cselekszik cél és szándék nélkül.

Mi tehát az emberi élet? Összege az ember földi cselekvéseinek és küzdelmeinek. Ha nincs célja az életnek, akkor érthetetlen valami, sőt minősített érthetlenség, állandó észszerűtlenség, mely örök törvények szerint ismétlődik minden ember életében.

Ha valami szerszámnak már semmi célja sincs, elhajtjuk mint teljesen hasznavehetetlent. Ha az emberi életnek sincs célja, ez sem érdemel jobb bánásmódot; léte értéktelen és értelmetlen, mint a száraz levél-halmaz, melyet az őszi szél valahol összehord, hogy a szélrózsa minden irányában ismét szétszórja.

Az emberi életnek ilyen felfogása ellen önkénytelenül felzúdul minden értelmes, öntudatos lény és erősen vallja, hogy az a világnézet, mely szükségszerűen ehhez a felfogáshoz vezet, nem lehet helyes.

2. Ha nincs az emberi életnek egységes célja, akkor *lehetetlen a rendszeres erkölcsi élet*. Jogosan mondja *Trendelenburg*:¹ «Amint alapeszme nélkül, mely a dolgok alapjában pl. egy állatfaj életében, vagy egy tag, mondjuk a szem, a kéz beosztásában kifejezésre jut, semmi szervi, sőt semmi szerv sincs, épen úgy, *ha nincs az életnek irányító célja az erkölcsiség is minden alap híján van*. Cél nélkül nincs az erkölcsnek igazi é nyege. Mechanikává lesz, fizikájává az önfenntartás-

¹ Logische Untersuchungen II. (1870) 106—107.

nak. Irányító, belső cél nélkül cselekvésről szó sem lehetne».

Mi a *rend*? Több dolog egyesülése közös célra, a cél az, ami összeköti és egységesíti a sokaságot. Évekkel ezelőtt ott álltam Brignél a Simplon lábánál. Ezer meg ezer munkás dolgozott hangyaszorgalommal. Némelyek barakkokat építettek, mások vágányokat fektettek le, ezek hatalmas vízvezeték elkészítésével foglalkoztak, amazok óriási fűrő-, gőzgépeket, mindenféle mérőeszközt készítettek. Önkénytelenül kérdezte volna mindenki: Mit akarnak ezek? Mi a céljuk? Meghatározott terv nélkül a különböző munkáknak összevisszasága lenne csak előttünk. A terv azonban a cél szerint igazodik. A mi esetünkben óriási alagút készítéséről volt szó. Ha más volna a cél, az egész dolog más irányban haladna. A cél hoz egységet és rendet a munkák sokaságába.

Igy van az emberi élet is. Igazi építőmester az ember. Élete a munkája és életének célja tevékenységeinek is célja. Lehet az egyes cselekvéseknek különös, egyedülálló célja is, végelemzésben azonban mindnek közös célban kell egyesülni, különben nem lesz egység és rend az ember életében. Ennek a végső célnak kell az ember előtt lebegnie, egész cselekvésén uralkodnia és őt irányító módjára vezetnie az élet tengerén.

Száz meg száz lehetőség áll az ember előtt, ezer út nyílik mindenfelé. Melyiken haladjon? Erre a kérdésre nincs felelet, ha nincs az életnek biztos feladata. Képzeljük el az őserdő sűrűjében bolyongó vándort. Megkérdezzük: Hová mész? Azt feleli: Sehová, vagy nem tudja, hogy hová. Rávezethetjük ezt az embert a helyes útra? Nem, mert hisz a bolyongásának nincs célja, cél nélkül pedig nincs helyes út.

Épúgy vagyunk az emberrel is, ha nincs életének célja. Nem mondhatjuk már: nem szabad úgy élned, ahogyan élsz; másképp kell beosztani életedet. Mert ezzel feltételezzük, hogy az életnek van bizonyos feladata, bizonyos célja.

Kétkedés nélkül el kell fogadni: biztos cél nélkül nem lehet az emberi életben rend, cél nélkül csak céltalan hányódás és játék az, hasonló a gyermek szóráskozásához, aki majd sárkányát ereszti égnek, majd pörgettyűjét forgatja, azután pillangók után szalad, vagy dobbal és síppal játszadozik, amint kedve és hangulata épen magával hozza.

De azt mondhatná valaki: kétségtelenül van az életnek célja, de ez a cél mindenkinek kedvére van hagyva, mindenki *választhat* és *válasszon* is magának megfelelő célt. Addig, míg az életnek kisebb, alsóbbrendű feladatairól és céljairól van szó, mindenki szabadon választhatja hivatását, az igaz. Szentelheti magát a tudománynak, művészetnek, vagy az iparnak, kereskedésnek; hivatalnok is lehet, ha úgy tetszik neki, de végelemzésben mindezeknek a céloknak egy magasabb, egységes célban kell egyesülniök, célban, mely nem csak élém vagy eléd, hanem az ember, mint ilyen, következőleg minden ember elé ki van tűzve. Valójában: aki vallja, hogy az embernek *kell* életcél választania, vallja azt is, hogy ez a célratörekvés nem függhet az ember egyéni izlésétől hanem igazi, valóságos kötelessége, mely létének alapját az emberen kívül bírja. De ugyan ki tűzi ki az ember elé ezt a célt? Úgy gondolom, hogy aki ezt kitzúzte, annak önmagához és az emberhez méltó szándéka volt. Ha csak célra kellene törekednünk, ha mind-egy volna, akármilyen legyen is, csak cél legyen, úgy hiszem, ennek semmi értelme sem volna. Hisz' akkor

nyugodtan törekedhetnék akárki minden gonoszságra, az emberek megkárosítására is, ha neki úgy tetszik.

Gyakorlatban azok is elismerik ezt az igazságot, hogy az emberi élet előtt határozott célnak kell lebegnie, akik azt elméletileg tagadják. Ha az erkölcsiség területére lépnek, mindig tudnak olyan célt felmutatni, melyre az emberiségnek törekednie kellene. Legyen ez a cél az általános jólét, vagy a kultúra fejlődése, az emberiségnek vagy az abszolútnak megszabadítása a létezés kínjaitól, legyen az emberi méltóság megőrzése, a többember (Übermensch) fejlesztése, vagy az egyeseknek minél nagyobb élvezete. Ily kevésbé tudnak a gyakorlatban elzárkózni attól, hogy az emberi élet előtt kell célnak lebegni és hogy ilyen cél nélkül az emberi életben egységes rend nem lehetséges.

3. Aki tagadja, hogy az emberi életnek objektív, biztos célja van, következetesen *minden célszerűséget tagadnia kell a világban*. Ha az embernek, a látható világ betetőzésének és koronájának nincs célja, hogyan lehetne akkor beszélni az állatnak, a növénynek és a többi alantabb álló lénynek, a víznek, levegőnek világgosságnak stb. valamiféle céljáról? Szóval ha tagadjuk az ember célját, akkor általában minden célszerűséget minden rendeltetést tagadnunk kell a világban.

Akkor nem lehet már mondani, hogy a szerves világ a szervesért van, a növény az állatért, az egész esztelen világ az emberért. Hasonlóképpen nem állíthatjuk azt sem, hogy az ember teste a léleknek szolgáló eszköz, az érzéki rész a szellemé, hogy a tagok azért vannak, hogy az embernek szolgáljanak, a szemnek látni, a fülnek hallania kell; nem mondhatjuk, hogy a rész alattvalója az egésznek. Hasonlóképpen nem igaz az sem, hogy a két nem egy-

másért él, hogy a házasság célja az emberi nem fenntartása, hogy a családnak és az államnak a természetben nyugvó, de a bölcselkedő észről is elismert célja van. Ilyen kifejezések: «Nem az ember van az államért, hanem az állam az emberért», értelmetlenek. Egyáltalában semmi «ért» sincs a természetben. Az ember természetéből arra sem lehet következtetni, hogy társas életre van hivatva, hogy az emberi nemnek van rendeltetése, hogy az embernek tehetségei csak arra valók, hogy azokat felhasználja.

Ezért ismételten állítjuk: Nem lehet igaz az olyan világnézet, mely az élet célját kutató kérdésre nem ad kielégítő feleletet.

2. §. Csak a theizmus ad az életcél kérdésére kielégítő feleletet.

Az életcél kérdése belső összefüggésben van az általános világcél kérdésével. Ha az egésznek nincs semmi célja, nem lehet a részének sem. Mindegyiknek ugyanaz az oka. Ha nincs célja a fának, nincs a leveleknek és a gyökereknek sem. Van tehát célja a nagy világnak? Csak a theizmus felelhet igennel. Jogosan mondja egyik modern monista: «*Minden teleologikus szemlélet céltudatos teremtőt tételez fel*».¹

Hogy a *materializmusnak* minden célt kell tagadnia a világban, világosan a lényegéből következik, melyet már láttunk. A cél olyan jó, amelyre cselekvésünkkel törekszünk, amit tehát ismernünk kell, mielőtt ezt a tettünket megkezdenők. Csak értelmes, megismerő és vágyakozó lény cselekedhetik céltudatosan. A materiális

¹ Preuss, Gemeinde, Staat . . . als Gebietskörperschaften (1889) 281.

«anyag»-nak azonban nincs esze, és épen így nincs a mechanikus mozgásnak, ineg az üres térnek sem, melyekből a materialisták mindent származtatnak. Ezért nincs helye, a célnak a materialisták rendszerében. *Lange*, a materializmusnak fent idézett előharcosa, ki is mondja minden habozás nélkül¹: Nem lehet benne kételkedni, hogy a természet bizonyos irányban halad, ennek a haladásnak azonban semmi hasonlósága sincs az emberi célszerűséghez, sőt lényeges eszköze olyan, hogy az emberi gondolkodás mértékével mérve csak a vak esethez hasonlítható.

Ezekben a szavakban ellenmondás rejlik. Ha a természetnek eszközre van szüksége a haladáshoz, akkor ez a haladás cél. Mert cél és eszköz viszonylagos fogalmak. Az azonban igaz *Lange* állításában, hogy materialista szempontból nem cél, hanem vak esetlegesség uralkodik mindenben; a következőes materialisták ezt nyíltan elismerik. Már *Demokritos* tagadta a célszerűséget és *Epikuros* szerint nem azért van szemünk, hogy lássunk, hanem azért látunk, mert szemünk van. Arra a kérdésre, miért és hogyan kaptunk szemeket, nem felel. Újabb időben a darwinisták formális irtóháborút indítottak minden teleologia ellen. *Haeckel*² szerint régóta tarthatatlanoknak bizonyultak az «isteni építőmesterről alkotott teleologikus képzelmelek». *Gumplovicz*³ úgy véli, «hogy az embernek van ugyan célja, de hogy milyen, vajjon sajátos, vajjon önmagában, vagy rajta kívül álló e mindezek csak előzményminták, amelyek közül válogatni lehet a tetszésszerűnti következtetéseknek megfelelően, mert hiszen az ember céljáról

¹ Geschichte des Materialismus II. 245.

² Der Monismus als Band zwischen Religion und Wissenschaft⁶ 12. ³ Allgemeines Staatsrecht (1897) 240.

és ennek természetéről senki sem tud valami biztosat és nem is lehet kívánni, hogy azt bizonyítsa».

A *pantheizmusban* is éppoly kevés szerepe van a célnak, mint a materializmusban. Ezt már *Spinoza*, a modern pantheizmus atyja is nyíltan beismerte. «Amint Isten létezésének, úgy működésének sincs semmi célja.» «Ha Isten valami célért dolgozik, okvetlenül szüksége is van valamire, amit nélkülöz.» «A cél-okok emberi találmányok: minden örök szükségszerűségből folyik».

De azért nem egy pantheista beszél célról, «immanens-teleológiáról», csakhogy jogtalanul. Célszerűség, vagyis valóságos irányítása egyiknek a másikhoz, csak ott lehet, ahol különböző dolgok vannak, melyek közül egyik a másiktól függ, vagy a másakra céloz. «Csak ott lesz a cél lehetséges, jegyzi meg nagyon helyesen *Trendelenburg*,¹ ahol ellentét van; a célnak az a lényege, hogy az egyik a másikért létezik és az egyik a másikhoz úgy viszonylik, mint az út a célhoz». «Amint tehát a cél természetében már bent van a viszony fogalma, épen úgy, hogy egyáltalában célról beszélhesünk, a dolgok és elemek sokaságára van szükség».

A pantheista monizmus szerint nincs sokaság a dolgokban, hanem csak egyetlen, mindent felölelő lét — az ő jelenségeivel vagy módosulásaival. Épen azért igazi célszerűség nem is létezhetik.

Némely pantheista a természetben oly gyakran észlelt öntudatlan törekvésből és vágyból célratörekvésre és célszerűségre következtet. Magában véve bizonyára megokolt ez a következtetés, de ez sem más, mint a pantheizmus ismétlése. Minden törekvés föltételezi, hogy a törekvő lénynek nincs meg mindene,

¹ Logische Untersuchungen II. 17, 18.

amire szüksége van és hogy ennek a hiánynak pótlására más, tőle különböző dolgok segítségével törekszik. Mert egy dolog sem tökéletesítheti önmagát, hisz' csak azt képes önmagának megadni, amije már megvan. Azonkívül ezt az öntudatlan törekvést végre is öntudatlan megismerésre és akarásra kell visszavinnünk.

Jogosan mondja *Spitta*¹: «A pantheizmusnak nincs rá szüksége, hogy nyomatékkal forduljon a *cél fogalma* ellen, ez a fogalom előtte egyáltalában nem létezhetik, mert ha az átlagot következetesen gondoljuk, számára semmi hely sem marad.» A legtöbb pantheista is elismeri ezt. Így *Ziegler T.*² is fölveti a kérdést: «*Honnan* van a jó a világban és hová jut ez a jóbanrosszban halászó emberiség, az egyes tagja csak úgy, mint maga az egész?» És ezt feleli: «*A honnan-ra* csak hipotézisek vannak... és a *hová-ra*... csak vallásos képzelődés és metafizikai spekulációk.» «Hogy mi magának a történelemnek vége, utolsó célja, nem tudom és közülünk senki sem tudja». «Megvalljuk, írja *Jodl F.*,³ hogy semmit sem tudunk arról, vannak-e még feladatok és célok az egész emberiség és annak tagjai előtt, melyek messze kinyulnak ezen a földi életen túl». A *földi* élet idejére azonban, «az erkölcsi előhaladás kiépítésében» látja az emberiség fenséges célját. De hát ki tűzte az emberiség elé ezt a célt és hogyan mer *Jodl* az emberiség nevében beszélni? Ezek a nyilatkozatok meggyőzhetnek róla, hogy a theizmus ellenségei minden erős fáradozásuk mellett is nem azért akarnak az embertől minden földöntúli célt eltagadni, hogy azután semmi más célt se tűzze-

¹ Mein Recht auf Leben (19 0) 308.

² Sittliches Sein und sittliches Werden 141.

³ «Etische Kultur» folyóirat 1893. január 1.

nek az emberi nem elé, látszik, hogy csak ennyire tudnak kitarítani nézetük mellett, mely az emberi élettől minden célt megtagad.

Ennek az ide-odalengésnek klasszikus példáját látjuk *Nietzscheben*, az Istennel meghasonlott modern emberek félistenében. Atheista álláspontjáról az embernek minden célját következetesen tagadnia kellett. Gyakorlatban azonban megvalósíthatatlan ez a gondolat. Mihelyt valaki bizonyos életmódot akar másnak előírni, az ember, vagy az emberiség elé célt is kell kitűznie. Ezért mondja Nietzsche: «Az emberiség folytonosan azon dolgozzék, hogy nagy embereket szüljön, ez és nem más a feladata.» Felmerül tehát a kérdés az egyesek előtt: Hogyan éri el életed legmagasabb értékét, legmélyebb jelentőségét? A felelet így hangzik: «Úgy, hogy a ritkák és értékesekért élsz, nem pedig a többségért, melynek tagjai értéktelenek. Az emberiség nagy tömege a «túlsokak» közé tartozik.»

De ki adta ennek a túlsoknak azt a feladatot, hogy magukat egyes «értékesekért» feláldozzák, magukat csak mások szolgálatában eszközöknek tekintsék és életük értékét aszerint becsüljék, amint kevésbbé vagy inkább van hasznára a többembereknek? Erre a kérdésre a materialisták és pantheisták adósak maradnak a felelettel. Végtelenül bölcs és hatalmas Teremtőjével csak a theizmus ad az élet céljaira megnyugtató feleletet, a földi jelenségek chaoszában fényt és rendet csak ő teremthet. Aki tagadja a Teremtőt, következetesen meg kell engednie, hogy amint az egész világ, úgy az emberi élet is merő képtelenség, mert sem célja, sem értéke.

Atheista álláspontjához egész következetesen általános ünnepelt élete végén így panaszkodott *Humboldt*

A.: «Az élet a legnagyobb képtelenség. És ha valaki 80 évig küzd és kutat, még akkor is meg kell végre vallania, hogy semmit sem ért el. Legalább azt tudnók, miért vagyunk ezen a világon! De minden rejtélyes és az is marad a gondolkodó előtt és a legnagyobb boldogság még az, ha valaki üresfejűnek születik.» Schopenhauer¹ meg nyíltan beismeri: «Életünk célja gyanánt valóban nem lebeg előttünk semmi más, mint beismerni, hogy jobb volna itt nem lennünk.» «Minden külön egyéniség sajátos tévedés, ballépés, valami, ami inkább ne lett volna itt, amelytől megmenteni minket, ez az élet igazi célja!»²

Megragadóan festi Tolstoj Leo, hogyan kereste és hogyan nem találta meg törekvéseiben és élvezeteiben a nyugalmat és a megelégedést. Mindig fölmerült lelke előtt a kérdés, mi az élet jelentése. Miklós bátyja halála után írja sötét kétségbeesésében: «Mire való minden, ha már holnap megkezdődhetik a halálgyötrelem a csalódás minden borzalmával, az önámítással, és a semmivel minden véget ér számodra?... Úgy veszem az életet, amint van. Mikor az ember fejlődése legmagasabb fokára jut, világosan látja, hogy minden képtelenség és csalódás és hogy az igazság, amit mégis minden fölött szeret, valami rettenetes.»³

Ugyancsak ez a panasz tér vissza önvallomásaiban⁴ is. Minden hitét elvesztette Istenben, a halhatatlanságban és aggódva kérdezte önmagától: «Vajjon van-e életemnek olyan értelme, amelynek jelentőségét nem szünteti meg a kérlelhetetlen halál?» «Mielőtt nem

¹ Welt als Wille und Vorstellung II. 48 fejt. 695.

² V. ö. Janssen, Zeit- und Lebensbilder I4. 297

³ V. ö. Bernecker, Graf Leo Tolstoj (1901) 41.

⁴ Meine Beichte (1901) 29 skk.

tudnám a miért-et, nem tehetek semmit, nem is élhetek.» «Az élet oktalanság.» «És ez így volt akkor, mikor minden oldalról az történt velem, amit tökéletes boldogságnak neveznek.» Az élet cél nélkül úgy tűnt fel előttem, mint «ostoba, rossz tréfa, melyet valaki velem cselekedett.» «Egész életemben egyetlen cselekedetemnek sem tudtam valami okos magyarázatát adni.» Ma, holnap betegség, halál jön rám vagy azokra, akiket szeretek, és semmi sem marad belőlünk, mint rothadás és férgék. Tetteimet, lehetnek akármilyenek, előbb-utóbb mégis elfelejtik és én sem leszek.» «Mire való tehát a fáradozás?»

Az ismert napkeleti mese utasának gondolta magát, aki a pusztaságban a vadállat elől víztelen kútba rejtőzik. Ekkor a kút fenekén szörnyeteget lát, amint torkát kitátja és őt elnyeléssel fenyegeti. A szerencsétlen, aki nem mer a fenékre ugrani, a szikla egyik cserjének ágát ragadja meg. Így függ ott aggodalomban, felette a ragadozó, alatta a sárkány. Ekkor látja, miként rágja meg a cserje törzsét két egér, az egyik fehér, a másik fekete (a nappal és éj). Még egy pillanat, a cserje leszakad és a szegény vándor a sárkány torkába esik. Mindamellett felnyalja a cserje levelein levő mézcseppeket. «Egészen így tartom magam az élet ágain, noha tudom, hogy a halál sárkánya kikerülhetetlenül vár reám, készen, hogy szétmarcangoljon». Tudtam élvezni az életet, mikor még abban a tudatban voltam, «hogy van értelme életemnek». «Most pedig midőn tudom, hogy az élet értelmetlen és rettenetes», elmúlt minden örömöm. Öngyilkosság gondolata is kísért.

Az élet problémájának megoldására Tolstoj először a tudományhoz fordul, de nem talál feleletet, azután környezetéhez. Találnak kivezető utat? Nem. Egyesek

bambán élnek tovább és a kérdés sohasem vetődik fel előttük, mások az élet élvezeteivel megölik a nyugtalanító gondokat. A harmadik rész, az erőteljesek, határozottan véget vetnek életüknek, melynek céltalanságát megismerték. Egy negyedik, amely osztályba magát Tolstoj is sorozza, bár megismeri az élet értéktelenségét, mégis megmarad a gyengeségben és vár. Végre is azt gondolja, milliókra menő ember él, az emberiség egész nagy tömege, mely sohasem gondol rá, hogy az életnek nincs értelme. Honnan szerzik ezek erejüket? És megtalálja a feleletet: «A hit az élet ereje.» «A hit kölcsönöz az emberi életnek értelmet, bizonyosságot, és élteni az embert.» Ő is szeretné a hitet. Ezeknek az egyszerű embereknek megvan az igazi vallása, mely teljesen egy az életükkel és erejét életben, halálban megmutatja. Elkezdí Istent keresni és imádni. Valami belső hang súgja neki: Van Isten. Egy tavaszi napon az erdőben kinyilatkoztatáskép hallja: «Csak akkor élek, ha hiszek Istenben.» Isten az élet. Az élet célja az Isten akaratával megegyező élet, folytonos javulás, tökéletesedés.

Így tért vissza Tolstoj az Istenbe vetett hithez. Az igazi kereszténységhez, sajnos, nem találta meg az utat. Az orosz egyház az ő rideg formaságában kizárta magából és ő alkotott aztán magának a bibliából kereszténységet a saját tetszése szerint, melynek semmi köze az áthagyományozott kereszténységhez.

De egy tana megmagyarázza a példáját: a személyes Istenbe vetett hit nélkül nincs célja az életnek és vele elveszti az minden jelentését és magyarázatát. Személyes halhatatlanságról nem lehet szó többé és vajjon még mit nyújt az élet? Kevés élvezetet, sok fájdalmat, türelést és végül a kétségbeesést, a sírt. Mint, ahogy vi-

lágnezetéhez illik, megrázóan festi ezt az olasz költő, *Leopardi*, a reménytelen pesszimizmus költője. Az «Önmagamhoz»¹ c. költeményben így szól a szívéhez:

Nyugodj meg, én szívem. Dobogtál szüntelen
S hiába volt a sok vágyódás, dobbanás.
A sóhaj csak kevés! annyit sem érdemel
A pusztá föld, ahol csak sirunk, szenvedünk.
Amit az élet ad, undor és semmi más.
Sár és mocsár a föld; bú-baj a végzetünk . . .
Nyugodj meg és ne várj tőle már csak halált;
És vedd meg önmagad és a természetet,
Melynek hatalma nagy s neked csak egyre árt:
Üldöz, kinez, gyötör . . .Vedd meg a Mindenek
Határtalan, kopár, forró sivatagát.

Az élet sötét, rejtélyes labirinthjából csak egy út vezet a világossághoz, melyben a földi életnek minden talánya megtalálja egyszerű és világos magyarázatát: a hit a személyes Istenben, az ég és föld Teremtőjében. A legmélyebb filozófia sem vezet más megoldáshoz, mint amire a keresztény kinyilatkoztatás tanít: «Kezdetben teremté Isten a mennyet és földet.»² «És teremté Isten az embert az ő képére.»³

3. §. *Isten lényege.*

Fejtegetéseink után oda jutottunk, hogy el kell ismer-nünk *Istent*, a mindenek alkotóját. Álljunk meg itt és vessünk rája egy szemlélő pillantást.

Ki az Isten? Nietzsche nem restelte Ot a Hazugság, a nagy Veszély, a nagy Rossz elnevezéssel illetni. Óh az eszelős istenkáromló! Isten a legnagyobb Rossz! Ő, aki

¹ Sämtliche Werke, németre ford. *Heyse P.* I. (1878) 178.

² Móz. I. könyve 1, 1. ³ Móz. I. könyve 1, 27.

összesége és forrása minden jónak! De hát ki az Isten?

1. Isten *önmagától való, saját lényegénél fogva van* és ezért *feltétlen szükségszerűséggel* öröktől fogva létezik. Ha teremtmény volna, rögtön azt kérdeznők: ki az, aki Őt teremtette? Végre is el kellene jutnunk ahhoz a lényhez, amely önmagától való, természeténél fogva öröktől van és ez a lény az Isten. Hiába menekszünk a teremtő lények végtelen sorozatához is, hogy ezt a következtetést ne legyünk kénytelenek megtenni. Mivel egyikük sem bírja magában létezése alapját, következésképp az egész sorozat sem. Amint a társzekér nem mozdulhat meg a maga erejéből, épen úgy nem teheti azt a társzekerek egész sorozata sem, hiába gondoljuk azt még olyan nagynak vagy akár végtelennek is; a meginduláshoz szükséges első lökést kívülről kell kapnia, végeredményben oly első októl, mely a mozgató erőt magában hordja és önmagától bírja.

Az okok sorában tehát van *egy első ok*, amelyet nem más valami hozott létre, hanem *önmagától és önmagából*, kezdettől fogva szükségszerűleg van, melynek lényegéhez tartozik a létezés és ez az első ok az Isten.

2. *Isten végtelenül tökéletes*. A világon úgy lényegében, mint fokaiban egymástól különböző tökéletességgel felruházott lényeket látunk. A növény tökéletesebb lény, mint a kő, az állat tökéletesebb a növénynél, az ember pedig tökéletesebb, mint az állat. A növények és állatok között újra vannak tökéletesebbek és kevésbé tökéletesek. A róza vagy a tölgy tökéletesebb növény, mint a zuzmó vagy a moszat; az oroszlán vagy a ló tökéletesebb állat, mint a puhatestű vagy a féreg. Még ugyanabban a fajban is nagy a különbség. Az embereknek ugyanaz a természetük, egyik sem inkább ember,

mint a másik, lényegtelen tökéletességekben azonban mégis igen nagy különbség állhat fenn közöttük; egyik tehetségesebb, erélyesebb, hatalmasabb, egészségesebb, erényesebb, mint a másik.

A dolog, mely a létet vagy valamely tökéletességet csak *korlátozott fokban* bírja, nem létezhetik magától és saját lényegénél fogva, annak valamely külső októl kellett létét kapnia. A létezés lényegében és fogalmában ugyanis nem lehet meg *valamely fokra való korlátozás* alapja, mert különben a létezés lényegéhez kellene tartoznia annak, hogy erre a fokra korlátoztassék és a létezésnek valami magasabb foka még csak nem is lenne képzelhető vagy lehetséges. Ez azonban nyilvánvalóan téves. Világosan látjuk, hogy a létezésnek magasabb foka is képzelhető és lehetséges, mint amilyennel pl. az állat vagy az ember rendelkezik. Ha tehát valamely lény létezése korlátozva van, annak oka nem abban rejlik, hogy önmagától létezik, hanem csak abban, hogy létezését külső októl nyerte. Isten azonban kezdettől fogva önmagától létezik, bírnia kell tehát a lét egész teljességét, a létet minden korlátozás nélkül, vagyis végtelennek kell lennie.¹

Ugyanezt mondhatjuk minden tökéletességről. Az önmaga által létező bölcsesség nem lehet valamely meghatározott fokra korlátozva; a bölcsesség fogalmában u. i. nincs meg a bölcsesség egy határozott fokra való korlátoztságának alapja; mert különben egy nagyobb bölcsesség vagy épen egy végtelen bölcsesség nem volna gondolható és lehetséges. Ugyanez áll minden más tökéletességről: életről, jóságról, hatalomról stb.

¹ Bővebben l. *Lehmen*, Lehrbuch der Philosophie III.² 109; *Zimmermann*, Ohne Grenzen und Enden (1909).

Ha tehát tökéletességében korlátozott dolgot látunk, bizton következtethetjük, hogy nem saját lényegéből kifolyólag létezik, hanem létét valamely külső oknak köszöni és hogy amije van, azt csak egy másiknak létezésében és hatalmában való részesedés által bírja. Ha tehát Isten létezésében és tökéletességében korlátozva volna, akkor nem létezhetnék önmagától. Már pedig a mondottak szerint önmaga erejéből van. Ő az önmagától létező lét, az önmaga által létező bölcsesség és hatalom, következésképp minden tekintetben *végtelen*.

3. Utolsó, végtelenül tökéletes ok csakis *egyetlen* egy lehetséges. Már az a csodálatos elrendezése, összhangja és egyetemessége a véges dolgoknak, melyek egyöntetű, nagyszerű és megbonthatatlan rendszerbe olvadnak össze és ugyanazon törvényeknek hódolnak, már ezek a jelenségek is egységes értelmes végokra utalnak, mely az egész mindenségnek tervét előkészítette. Ugyanez következik az első ok végtelenségének fogalmából is. Több végtelen lény csak abban különböznék egymástól, hogy egyiknek olyan tökéletessége is volna, ami a többinél hiányzik. Továbbá egyik sem volna ezen lények közül a dolgok forrása és végcélja, egyik hatalmát a másik hatalma korlátozná és így képzelhető volna egy még tökéletesebb lény. És a sokistenhívő népek valóban nagyon is korlátozottaknak és tökéletleneknek képzelték isteneiket és egymással való versengést és féltékenységet tulajdonítottak nekik.

4. A végtelenül tökéletes lényt nem szabad *összettnek és változónak* képzelni. Ő csupa valóság és tökéletesség, aki sem nem szerezhethet, sem nem veszíthet el semmit. Ha valamely tökéletességétől megfosztható lenne, vagy egy másikat nyerhetne, épenséggel nem

volna végtelenül tökéletes. Nem lehet testi vagy anyagi sem, mert a test tökéletlen, összetett, természete szerint tehetetlen és csak más erő közbejöttével hozható a nyugalom vagy a mozgás állapotába. Épen ellenkezőleg csupa szellem az Isten, tiszta és végtelenül tökéletes gondolkodás, az önmagában létező bölcsesség, hatalom, nagyság, mérhetetlenség, igazság és szeretet.¹

5. Isten *személyes lény*. Személy alatt teljes, önmagában álló, önálló, értelmes egyedi-állagot értünk. Az állat is önmagában álló egyedi állag, önálló lény, hordozója különféle tulajdonságoknak és tevékenységeknek, de mégsem személy, mert nincs értelme. Az ember azonban önmagában teljes és önálló, értelmes állagot alkot és azért személy. Az Isten is ilyen személyes lény a legszorosabb értelemben, mert Ő teljesen és tökéletesen önálló, megismerő és akaró állag. Semmi sem hiányzik belőle, amit a személynek legszorosabb értelemben vett fogalma megkíván. A szemé-

¹ *Haeckel*, aki mindent meggyaláz, amit meg nem ért, azt hozza fel az egyistenhívők ellen, hogy ők az Istent valójában ugyan láthatatlannak, de mégis testtel bírónak és «légneműnek» gondolják. (Welträtsel, 15. fejezet.) Csak azért említjük, hogy rámutassunk, milyen «tudományos» eszközökkel támadja e fanatikus vallásgyűlölő a kereszténységet. Beszél «katholikus sokistenhívőségről», mely szerinte sokkal alacsonyabb fokon áll a görög politeizmusnál. A Szentháromságról szóló tant «háromistenségnek» nevezi; szerinte a katolikus vallásban Szűz Mária a «negyedik istenség»; az izlam az «egyistenhívőség» legtisztább alakja és felette áll a kereszténységnek. A kairói, szmirnai pompás mecsetek «valódi áhitatra» gerjesztették az anyagelvű Haeckelt. Szomorúan jellemző korunkra, hogy ilyen silány tákolmány, mint Haeckel Welträtsela, rövid idő alatt közel 200 német és majdnem ugyanannyi angol kiadást érhetett meg. Látnivaló ebből, mivel táplálkozik a mi úgynevezett «műveltségosztályunk».

lyiséget nem szabad úgy felfogni, mint a létezésben való korlátozást, hanem úgy kell tekinteni, mint kiválóságot, mely az értelmes lény önállóságában és függetlenségében nyilvánul; magától értetődik, hogy ezeknek a kiválóságoknak a végtelenben hiányozniok nem szabad.

Itt aztán ne vádoljanak bennünket *anthropomorfizmussal*. Az istenhívők — mondják — naiv módon emberi mintára képzelik az Istent. De vajjon valóban emberhez hasonló lény-e az egyistenhívők Istene?

Mi az Isten és mi az ember? Isten lényege szerint öröktől fogva van, Ő a lényegileg létező, forrása minden létezőnek — az ember teremtmény, amelyet Isten végtelen hatalmával a semmiből hozott létre; Isten végtelenül tökéletes és független — az ember szegényes, korlátolt és mástól függő lény; Isten egyszerű szellem — az ember testből és lélekből van összetéve; Isten változhatatlan és örök — az ember változékony és halandó; Isten mindentudó, belát a szivekbe és a vesékbe, a legtisztább világításban lebeg szemei előtt minden, ami volt, van és lesz — az ember tudatlan, csak nehéz fáradtsággal szerezheti meg kevés ismeretét és még a legnagyobb lángelmék ismerete is hiányos; Isten mindenható — az ember gyöngé és tehetetlen és még arra se képes, hogy egy hajaszálát feketére fesse; Isten mérhetetlen, mindenütt jelen van, végtelenül jó és szent — az ember ellenben talpalatnyi kis térre van szorítva, tele nyomorúsággal és gonoszussággal.

Miben nyilatkozik meg itt Istennek az emberhez való hasonlatossága? Csak annyi igaz, hogy az ember nemes kiválóságait és lelkét tekintve magán viseli az Isten képmását. Van ebben valami hihetetlen? Ha minden eredmény hasonlít az őt létrehozó okhoz, nemde az emberen is meg kell látsania a Teremtő kezenyomá-

nak? Joggal mondja *Überweg*, aki ebben a kérdésben teljesen elfogulatlan: «Ha Istenben és Isten által vagyunk, miért ne lehetnénk hozzá hasonlók és miért ne gondolhatnók el Őt hozzá való hasonlóságunk szerint?»¹

6. Végül Isten bölcs és igazságos, *ura és kormányzója* minden teremtménynek, de különösen az embernek. Amint teremtett és fenntart mindent a világon, épen úgy irányítja is a dolgokat törvényeik útján céljuk felé. Az Ő *gondviselése* örökös felettük, az Ő ereje és szeretete érezhető a világ egyik végétől a másikig.

A XVIII. században Angolországból indult ki az úgynevezett *deizmus*, mely Istent alkotónak elfogadja ugyan, de azt állítja, hogy a teremtés után mit sem gondolt teremtményeivel. «E nézet szerint — *írja Görres J.* — Isten megteremtette ugyan a világot, de a maga erejére hagyta, arra az erőre, amit beleöntött, anélkül azonban, hogy ezen erő kifejtésében részt venne. *Mint valami talált gyermeket, úgy dobta ki az újszülött földet a tér végtelen sivatagába; a szegény kiskorú fel-felsóhajtozik hozzá atyjának szólítja Őt, de mint az eltaszított gyermek, felülről sohasem kap választ sóhajára, sőt még arcát sem látja meg Ura-Istenének. Mivel Ő természetből kifolyólag mindenütt jelenlevő... mindennek ura, mestere és éltetője, azért... ez a felfogás messze elvonatkozott tőle; úgy áll eszerint, mint a messzelátóval felfedezett csillag a sötét égen; az ész legélesebb látása is alig érheti fel, mélységes távolából csak hideg sugarát küldi e messze pusztaságba.»²*

Mennyivel másnak tűnik fel a theizmus e sivár deizmus mellett. Eszerint az Isten nem valami szív-

¹ *Brasch*, Die Welt und Lebensanschauung Friedrich Überwegs (1889.) Einleitung XLIII. ² V. ö. *Brunner*, Hau- und Bausteine zu einer Literaturgeschichte der Deutschen I. Würzburg, 1888, 110.

telen lény, aki megközelíthetetlen távolságban trónol, nem, hanem atyai szeretettel öröklik teremtményei sorsa felett. Akarata nélkül a veréb sem esik le a háztetőről, hajunk szála sem görbül meg fejünkön, azoknak pedig, akik Őt szeretik, akaratából minden javukra válik.

7. Isten az egyedüli valóban létező összessége minden jónak, igaznak és szépnek; ami kívülre lehetséges vagy valóban van, az csak az Ő lényében és tökéletességében való részesedés által van, egy sugár, mely a mindenség napjából ered.

Csak erre az álláspontra helyezkedve látjuk be, miért és hogyan lehetséges az *igazságnak örök, változhatatlan birodalma?*

Manapság nem kevés azoknak a száma, akik *tagadják a feltétlen, örök, változhatatlan igazságot*. Szerintük magukról a felsőbb metafizika és matematika alapelveiről sem állíthatjuk, hogy azok örökké és változhatatlanul igazak maradnak. *Paulsen*¹ erre vonatkozólag azt mondja, hogy «(a jelenkornak) történetből és fejlődésből magyarázó gondolkozásmódja általában föladta az abszolút igazságokat, eltekintve a logikától és matematikától, nincsen örök, hanem csak relativ igazság. A valóság maga állandóan változik, az ismeret pedig mindig hozzá igazodik.» «Valamint az életnek és a létnek minden alakja, épen úgy, maguk a gondolkodás alakjai sem abszolútak, hanem történeti kategóriák.»²

Wundt W. is oda nyilatkozik, hogy a *gondolkodás és cselekvés merev állandóságába vetett hit mind a történelemmel, mind az ember természetével ellenkezik.*³

Külön is felhívjuk az olvasó figyelmét e nyilatkozat

¹ J. Kant. Sein Leben und seine Lehre (1899) 399.

² U. o. 403. ³ Ethik, I³ 4.

nagy fontosságára. Eszerint mi nem állíthatjuk, hogy a fogalmak, melyek által gondolkodunk, a legfőbb elvek, melyek tudásunknak alapját képezik, azelőtt is ugyanazok voltak és hogy ezentúl is ugyanazok maradnak. Mindent változásban fogunk fel, beállítva a történet folyásába.

Paulsen elég óvatos ahhoz, hogy a logikát és a matematikát kivonja a mulékonyság és viszonylagosság átka alól; ez azonban nem következetes dolog. A matematika és logika ugyanis igen sok metafizikai fogalmat és alapigazságot feltételez. Aki pl. nem ragaszkodik ahhoz a metafizikai alapigazsághoz, hogy valamely dolog egyszerre és ugyanabból a szempontból nem lehet igaz is, meg hamis is, nem lehet egyszerre ilyen is, meg olyan is, az rombadönti a logika és matematika alapját.

Ezért következetesebb *Spitta*,¹ midőn általánosságban tagad minden abszolút, változhatatlan igazságot, még a matematikában is. «Abszolút érvény époly kevéssé illeti meg a matematikai ítéleteket, mint bármi más tudományos ismeretet». Ha tehát azt mondjuk, hogy $2 \times 2 = 4$, az csak annyit jelent, hogy mi ezt ma így gondoljuk, vagy valami kényszerít bennünket arra, hogy ma így gondolkozzunk, de hogy ez máskor is és más természetű eszes lények előtt is igaz, arról mit sem tudhatunk.

Ez valójában minden igazi tudománynak csődjét jelenti. Nem azt kutatja, hogy mit gondolunk mi *ma* valamely dologról, vagy *minek mutatkozik az előttünk*, hanem a tárgyi igazságot akarja megállapítani. Amíg attól kell félnünk, hogy kutatásunk eredménye egyszer csak megdől, vagy hamisnak bizonyul, addig nincs tudományos ismeretünk, legföljebb előzetes föltevésünk lehet.

A hőt évszázadokon át általánosan anyagnak tartották,

¹ Mein Recht auf Leben 63.

melyet a testek kisugároznak. Vajjon tudományos ismeret volt-e ez a vélemény? Nem, ma már tudjuk, hogy ez téves volt, tudjuk, hogy a hó nem egyéb, mint erőállapot. És a «viszonylagos értékű gondolkodásmód» híveinek mégis tudományosnak kell elfogadniok azt a régi véleményt, mert a tudományosság szerintük csak attól függ, hogy mit tartanak egy dolgról bizonyos időszakban. Ezzel elvesz az igazi tudás alapja és egyúttal megszűnik a különböző idők népeinek kölcsönös szellemi érintkezése. A babiloni, asszír és egyiptomi emlékek között azért kutatunk, hogy megtudjuk, mit műveltek évezredek előtt a művészet, tudomány, ipar és kereskedelem terén, mint vélekedtek a jog, erkölcs, család, társadalom, halhatatlanság, vallás stb. felől. De minek ez, ha nem tudhatjuk, ugyanúgy értették-e ezeket ők is, mint ahogy mi értjük? Csak ha feltételezzük, hogy a fogalmaknak és alapelveknek gyökere minden időben közös tulajdona volt az emberiségnek, csak akkor vagyunk képesek magunkat más korok és népek gondolatvilágába beleképzelni és életüket fejlődésükben megérteni. A teljes szkepticizmus, a minden világos igazságról való kételkedés, nyilván következik e «viszonylagos értékű gondolkodásmódból». Végre is oda kellene jutni *Nietzschével*¹: «Semmi sem igaz, minden szabad.»

Ez a gondolkodásmód természetesen önként következik az atheizmusból. Fogalomvilágunk, mely gondolataink felett uralkodik, nem lóghat a levegőben, végre is valami valóságon kell alapulnia. A gondolat és eszme csak a valóságnak a megismerő lelkében való visszatükröződése. És ha tagadjuk az örök, végtelen és változhatatlan Isten létét, akkor egyáltalában nincsen

¹ Zur Genealogie der Moral 167.

több olyan lény, mely a változhatatlan képzeletvilágnak alapja lehetne. Minden ott úszik az örök és végnélküli keletkezés és elmulás folyamában.

Mennyire kielégítően mutatja ezzel szemben a theizmus a változhatatlan fogalomvilág létezését és mily könnyen helyreállítja az egymástól időben és térben legtávolabb eső népek szellemi összetartozását. Méltán mondja *Willmann*: «Az igazság az örökkévalóság leánya».¹ A gondolkodásnak változhatatlan, szükségszerű alapelveiről szólva *Sz. Tamás* úgy nyilatkozik, hogy a szükségszerű igazságok azért örökre szólók, mert egy örökkévaló értelemben, az Isten elméjében vannak.² Minden teremtmény csak tökéletlen mása és utánzata teremtője végtelen lényének, időben való megvalósulása alkotó mestere örök eszméjének. A teremtett ész csak halvány képmása az örök értelemnek és már eleve arra van hivatva, hogy az Alkotó gondolatait műveiből kiolvassa és a teremtményeken át Isten megismeréséig jusson el, ahhoz a megismeréshez, mely hazája az örök igazságoknak és amelyben, mint mérhetetlen tenger-óceánban, minden igaz, jó, nagy és szép a tökéletlenségnek és változandóságnak minden árnyéka nélkül egyesülve van. Valóban úgy van, ahogy Schiller mondja :

«Van egy Isten ; van az égben egy szent,
A mienknél erősb *akarat*.
Időn kívül, túl a téren, ott leng
Az éltető, legfőbb *gondolat*.
Minden egyéb véges változásban :
Van egy *szellem* örök maradásban.

— — — — —
Nagy az ember, senkinek se rabja,
Míg e három szót igaznak vallja.»

¹ Geschichte des Idealismus I. VIII.

² Summa theol. 1, q. 10. a. 3 ad 3.

MÁSODIK FEJEZET.

Az ember helyzete a világmindenségben.

Nagyon jól ismerjük az ember családfáját. Magáig az Alkotóig megy vissza. Erről az álláspontról azonnal felismerhetjük — egészen és tökéletesen — az ember lényegét és méltóságát.

Az embert Isten teremtette. Rövid, de nagyon sokatmondó szavak! Igyekezzünk a dolgokba mélyen behatolni, hogy az emberről, nemkülönben a világmindenségben való helyzetéről tökéletes ismeretet szerezhessünk.

1. §. Az ember Isten teremtménye.

Én teremtmény vagyok. Mit jelent ez? Azt, hogy Isten mindenhatóságnak egyetlen szavával a *semmiből* hozott létre: halhatatlan lelkemet közvetlenül, testemet közvetve teremtette, még pedig úgy, hogy a semmiből anyagot és ebbe erőket alkotott, anyagot és erőket, melyeknek testem létezését köszöni.

Lépjünk be a képfaragó műtermébe. Látni fogunk ott egész és mellszobrokat, miket a művész márványból faragott, vagy gipszből mintázott. Helyesen nevezük őket műrecek alkotójának. Hát ő hozta létre azokat a darabokat? Igen. Semmiből? — Erre a kérdésre már nemmel kell felelnünk!

Már a remekalkotáshoz szükséges eszméket is az őt körülvevő nagy világ szemléletéből kellett vennie. Azután elgondolta művét, lelki szemei elé állítva tisztán látta annak minden részletét, de az akarás még nem volt elég a megvalósításhoz. Szüksége volt még meg-

felelő anyagra és a legjobb eszközökre. Lelkének eszméit csak anyagba véshette bele.

Egészen másként áll a dolog, ha Istent tekintjük. A Mindenhatónak nincsen szüksége munkáihoz semmiféle anyagra. Elég, hogy valamit megismerjen és ezt *akarja*: parancsára azonnal lenni kezd. A mindenhatóság teljes függetlenséget jelent valamely eredmény létrehozásában. Akinek anyagra és eszközökre van szüksége, az valami külső októl függ minden munkájában. Isten, a végtelen Isten azonban mindenható, azért cselekedeteiben semmiféle külső körülménytől sem függ. «Ő szólt és lettek; parancsolt és előtermettek».¹

E látható világ valamikor nem volt, de a számtalan lehetséges világ, mint pompás sokszínű szivárvány, úgy lebegett az örökkévalóságtól kezdve Isten lelke előtt. A megvalósúlható dolgok ezen örök ideáit az Alkotó nem kívülről szerezte, hanem a saját lényegében, minden tökéletességnek forrásában és foglalatában fogamzottak. Szabadon akarta, hogy ez a világ megszülessék és úgy is lett, ahogyan akarta. Fiat! Legyen! Ez áll az emberre is. Ez is a Teremtő «legyen» szavának köszöni létét.

Az Alkotó elfogadásából szükségszerűen eredő gyakorlati következtetések teszik érthetővé, miért követnek el mindent a theizmus ellenfelei, hogy a teremtés fogalmát, mint lehetetlent és ellentmondót mutassák be. «Semmiből semmi sem lesz», — mondják. Valóban úgy áll a dolog, de csak abban az esetben, ha a «semmi» fogalma alatt nemcsak pusztán semmit, hanem a cselekvő ok hiányát is értjük. Hogy valami keletkezzék, okának már előbb meg kell lennie és minthogy

¹ 148. Zsolt. 5.

tényleg sok dolog létezik, azért valaminek — t. i. Istennek — öröktől fogva kellett léteznie. Az is igaz továbbá, hogy a «semmi» nem lehet az *anyag*, amelyből valami lesz, vagy képződik. De nem is ez a teremtés értelme. Ez a szó: «teremtés» csak annyit mond, hogy a dolgok a teremtés ténye előtt csupán az Isten eszméiben éltek, tehát a lét rendjében semmik sem voltak. De minthogy Isten mindenható, létrejövetelük-höz elég, hogy ismerje és akarja azokat.

Spencer úgy vélekedik, hogy a teremtést el sem lehet «képzelní»; ő azonban összevarja a teremtés *fogalmát* annak érzéki elképzelhetőségével. Sok mindent nem tudunk kézzelfoghatólag megmagyarázni, amikről különben nagyon is világos fogalmaink vannak. Ki tudja kézzelfoghatólag megmagyarázni a lehetőséget és lehetetlenséget, a szükségszerűséget, a létet, vagy az ellenmondás elvét? Pedig mindezekről nemde világos fogalmaink vannak? Ezt senki sem tagadja. Így vagyunk a teremtéssel is. Nincs rá kézzelfogható magyarázatunk, elménk nem képes arra, hogy elgondolja, de helyes és világos fogalmunk mégis csak van róla.

A teremtmény tartós fennmaradásához nem elégséges, hogy a mindenható erő a létbe hívja, *fönn* is kell azt *tartani*. A teremtmény fönnmaradása épen olyan eredmény, mint első keletkezése, tehát annak is okának kell lennie. Ez az ok maga azonban nem lehet teremtett dolog. A dolgok nem maradhatnak fenn saját tevékenységük által, mert ez a tevékenység mindig feltételez egy másik létet. Ami nincs, az eredményeket sem hozhat létre. Annál kevésbbé lehet a dolog lényegéhez tartozónak mondani a fönnmaradás végokát. Mint teremtett lények ugyanis, létüket külső oknak köszönik, tehát magukban véve közömbösek arra nézve, hogy

vannak-e, avagy nincsenek. Mi tehát úgy is elképzelhetjük ezeket a lényeket, mint csupán lehetségeket, ami nem történhetnék meg, ha a létezés lényegükhöz tartoznék.

Fennmaradásában tehát minden teremtetteny anynyira függ Alkotójától, hogy, ha az levenné róluk áldó pillantását, ápoló kezét, a semmibe hullanának vissza. Hogy a földet látni lehessen, arra szükségesek a nap újabb és újabb sugarai, amelyek ha elmaradnak, földünkre azonnal örök homály és nagy, végtelen éj borul. Épen így áll a dolog a teremtményekkel is: fennmaradásukhoz szükséges a Teremtő fenntartó beavatkozása. És e fenntartás joggal folytonos teremtésnek nevezhető. Erről a fenntartásról beszél szent Pál apostol, amidőn azt mondja, hogy az Isten Fia az Atya dicsőségének fényével és hatalmának igéjével fenntart mindeneket.¹ Az Isten hordozza a dolgokat — jegyzi meg e szavaknál *Szent Anzelm* — azaz eszközli, hogy meg nem szűnnek, vissza nem esnek a semmiségbe, ahonnan Isten a teremtéssel előhívta őket.

A teremtettdolgok, mint mindennemű *tevékenységükben*, létesülésükben is épen úgy függnnek az Istentől. Minden életnyilvánulásukban szükségük van az *Alkotó közreműködésére*. És épen ebben látszik leginkább a teremtménnyel együttjáró tehetetlenség. Csak Isten állandó együttműködésével lehetséges, hogy a teremtmény is tegyen valamit. Nincs olyan teremtmény, mely cselekvései közben nem állana összeköttetésben (viszonyban) az Istennel, mint végső okkal, vagy létezésében ne függnne tőle. Visszaesés lenne, ha valamely cselekvés Isten köz-

¹ Zsid. lev. 1, 3.

vetlen közreműködése nélkül jönne létre. Mint ahogy a gyermek sem megállani, sem elindulni nem tud anyja segítségével nélkül, épen úgy az ember sem gondolkodni, sem akarni, sem beszélni, sem cselekedni nem tud a végső ok és minden lény első forrásának közreműködése nélkül.

2. §. A teremtés koronája.

Az ember önmagától semmi. Ami és amiye van, mind más jószágának és kegyességének köszönheti. Pedig mily nagyok és dicsőek azok az adományok, amelyekkel őt az Isten felékesítette!

Az ember valóban a teremtés koronája. Mint mikrokosmos egyesíti magában az egész látható természetnek, szerves és szervetlen világnak, a növényeknek és állatoknak minden tökéletességét.¹ Mindezek felett magáénak mondhatja még az Ég legfenségesebb és legdrágább ajándékát is, mely őt megmérhetetlen magasságban helyezi föléje minden állatnak, a teremtés koronájává, a látható mindenség urává magasztalja: magáénak mondhatja a *szellemi*, halhatatlan, értelemmel és szabad akarattal megáldott *lelket* is. Ez emeli fel az embert egy másik végtelen magas, szellemi világba, amelynek kapuja az állat előtt bezáródott és ez teszi az embert két világ összekötőjévé, polgárává. Szellem és anyag, égi és földi, időbeli és örök vannak letéve kezébe. *Plato* gyönyörű szavai szerint nem földi, hanem égi ültetvény az ember.²

A test és lélek ezen egyesülése nemcsak külső valami. A lélek nem úgy lakik a testben, mint valami nagy úr

¹ L. fönt 5. skk.

² φυτόν οὐκ ἔργειον ἀλλ' οὐράνιον. (Timaeus 90.)

a házában; nem, a kettő *egy* állaggá egyesül *egy* természetté forr össze, *egyetlen* egységes cselekvő alannyá módosul. Ezért — legalább a tenyésző és érzéki életet véve tekintetbe — a test és lélek *kölcsönhatásáról* szoros értelemben nem is beszélhetünk. Ilyen kölcsönhatásról csak akkor lehetne szó, ha a test és lélek külön állnának egymástól és a kettő között közlekedő összeköttetés lenne. Itt azonban nem áll fenn ez az eset. Midőn a fát megpillantjuk, nem egyedül a szem anyagi szerve működik, de nem is egyedül a lélek, hanem a lélek által élő szervezet. Nincs itt szükség semmiféle összekötő kapocsra, mely a szervezet munkáját a lélekkel, a lélek működését pedig a szervezettel egybekösse.

Mégis lehet szó valami kölcsönhatásról, egyrészt a gondolkodás és akarás tisztán szellemi tevékenysége, másrészt pedig az érzéki ténykedések részéről. Az érzéki megismerés és törekvés ugyanis hat a szellemi megismerésre és akarásra, ez meg viszont az érzéki ténykedésre van hatással, azt befolyásolja, kíséri és céljának megfelelően használja.

Bár az ember tenyésző és érző élete közös az állattal, mégis lényegesen magasabbteremtésű, mert eszes lélek vezeti (indítja) és nemesíti. Ugyanaz a lélek, mely az emberben gondolkodik és akar, a testtel való lényeges egyesülésben alapja az ember tenyésző és érző életének és ezzel bizonyos tekintetben az értelmes világba emelkedik fel. E részesedés következtében az ember érzéki cselekvéseinek szintén értelmeseknek kell lenniök, más szóval az ész irányítása alatt kell maradniok. Mivel az embernek csak *egy* természete van, azért minden cselekvésének — legyenek azok bármily elütők is egymástól — rendszeres összefüggésben kell állaniok és valóságos alá- és fölérendelt viszonyban kell marad-

nio. Az érzéki rész a szolgál, melynek az értelem előírásai szerint kell igazodnia.

Jóllehet az emberi lélek gondolkodási és akarási ténykedéseiben szellemvolta miatt *bensőleg* független a testtől, külsőleg azonban valamelyest mégis csak függ tőle. A testre, mint parancsainak teljesítőjére, nagy szüksége van. Ez a lélek épen nem mondható tiszta szellemnek, sőt inkább természetes hajlama és igényei követelik, hogy egyesüljön a testtel, melyet szunnyadó erőinek természetsszerű kifejtésénél nem nélkülözhet. Az érzéki megismerés segítségével alkotja meg az értelem elvonással a maga fogalmait, ezért mondják: Nihil est in intellectu, quod non fuerit in sensu; az értelem továbbá szellemi működésében folyton összeköttetésben áll a szellemit kísérő képzetekkel és képekkel, úgy hogy az érzékszervekben, különösen az agyvelőben előállott zavar szellemi működésünket is megakasztja. Ezt a külső függést igazságtalanul akarják kihasználni a maguk javára a materialisták. A külső föltételeket fölcserélik a szellemi megismerés belső lényegével. Pedig ez a külső függés semmi esetre sem olyan, mint amilyennek a materialisták szerint lennie kellene. Csendes higgadtság, világos, biztos, megfontolt ítélet, körültekintés és józan életbölcse ség a dísze gyakran még annak az aggkornak is, melyben a testi erő már erősen csökkenőben van.

A testnek és léleknek, a szelleminek és érzékinek belső egyesülése magyarázza meg a *magasabb és alsóbbrendű vágyaknak, a nemesnek és nemtelennek* azt a csodálatos vegyülését, mely sokszor egy és ugyanazon emberben tárul szemünk elé. Az ember egyik fajtát képezi a kétlaki lényeknek. Majd állat, majd angyal látszik ki belőle. Fel tud emelkedni a legmagasabb ideálokig, de alacsony ösztöneit követve le tud szállni az érzékiség

fertőjébe is és ilyenkor állatiasabb a legutolsó állatnál. És milyen gyakran esik az ember egyik végletből a másikba! Milyen gyakran találhatni együtt ugyanabban a szívben közvetlenül egymás mellett a soha meg nem fejthető ellentétes hajlamokat: nagylelkűséget a szűkkeblűséggel, a fenkölt gondolkozást önzéssel párosulva, lelkesedést, ragaszkodást minden nagy és szép iránt és ugyanakkor a legalacsonyabb érzéki vágyakat. És milyen gyakori eset, hogy azon a kicsi emberszíven keresztül a legkülönbözőbb ellentétes érzelmek és vágyak hullámanak és viharoznak át: gyűlölet és szeretet, öröm és fájdalom, remény és kétségbeesés, lelkesedés és közöny, jókedv és lehangoltság! Olykor néhány pillanat alatt az érzelmek egész skálája játszik át az emberi szíven, most «égig emelkedve, tomboló örömmel», majd «lehullva a sírhantok ölébe». Ez a jelenség csak azt lepi meg, aki nem ismeri az embert mindkét oldaláról.

Mivel szellemi, értelmes lelke van, azért *minden* ember — még a gyermek is — személy, azaz önálló, egyedi állag, melynek elhatározó képessége van.¹

Az ember öntudatával meg tudja érteni, hogy egységes, önálló lény és ebből a megértésből kifolyólag az «én» hangoztatásával folyton beszélhet magához és magáról. Ebben a személyiségben van az alapja, hogy miért lehetnek csak az embernek jogai és kötelességei, míg az értelmetlen állatnál erről szó sem lehet.

Az értelmes lélek teszi, hogy az ember minden látható teremtmény közül, egyedül hordozza magán az *Isten képmását*.

Nincsen olyan teremtett lény, melyen valamiképpen meg ne látszanának a Teremtőhöz való *hasonlóság* hal-

¹ L. fönt 89.

vány nyomai. A teremtés fogalmából folyik ez, mely szerint az okozatnak valamennyire hasonlónak kell lennie a létrehozó okhoz. Helyesen következtethetünk tehát olykor az eredmény sajátjaiból az okra.

Azonban nem akármilyen hasonlóság elég ahhoz, hogy képmás jöjjön létre. Valamely fa teljesen hasonlíthat a másikhoz anélkül, hogy egyik a másiknak képe volna. Valami csak akkor lehet képe a másiknak, ha ennek valami tekintetben létét köszöni, ha legalább mintaokát bírja benne. Így a festmény képe az embernek. Olyan sajátos tulajdonságban kell továbbá megegyezniök, hogy az egyikről a másikra következtetni lehessen. A fotografia képe az embernek, mert azt adja vissza, ami leginkább sajátos nála. A fiú már magasabb fokban képmása az atyának, aki őt nemzette. De szoros értelemben vett képről vagy képmásról csak akkor beszélhetünk, ha az eredmény valamiképen ugyanazon tulajdonokkal bír, mint aminek létét köszöni. A teremtmények közül tehát csak az értelmesek képmásai az Istennek, mert csak ezek hasonlítanak Teremtőjükhöz leg-sajátosabb tulajdonságaikban, abban t. i. hogy gondolkodnak és akarnak. Bár tökéletlenül, de mégis egyedül ők az Istennek gyermekei, akik örök Atyjuk arcának mását viselik, akiknek értelemmel és szabadakarral felruházott lelkük van. Ez az a nemesi levél, amely az embert az egész látható világ született urává teszi.

3. §. *A látható világ ura*

A világteremtés mózesi leírása szerint Isten az ember alkotásánál ezeket a jelentőséggel teljes szavakat mondotta: «Alkossunk embert a mi képünkre és hasonlatosságunkra, ki uralkodjék a tenger halain és az égi

madarakon és vadakon és az egész földön és minden csúszó-mászó állaton, mely mozog a földön!»¹

Mintha csak azt akarta volna mondani: mivel az embert hasonlatosságunkra alkottuk, született ura ő az egész értelmetlen világnak.

A tiszta ész is belátja, hogy az ember született ura az esztelen teremtményeknek. Az alacsonyrendűnek a magasabbrendű alárendeltjének kell lennie, hogy szolgáljon neki. Ez általános természeti törvény és az ész is így követeli. Különböző fajú dolgok egyöntetű és közös működésben csak úgy lehetnek, ha az alacsonyabbrendű és tökéletlenebb a magasabbrendű és tökéletesebb alatt van. De az ember koronája és csúcspontja az egész látható világnak, szükséges tehát, hogy ez hatalma alatt álljon és szolgáljon neki.

Mi célra teremtette Isten az értelem nélkül való lényeket? Talán a saját maga hasznára? — A végtelen tökéletességnek nincs szüksége földi javakra. — Talán a maga dicsőségére? — Mindenesetre ezért is, de ezt a dicsőséget csak úgy adhatják meg neki a teremtmények, hogy az értelmes teremtmények előtt tanúságot tesznek az Ő nagyságáról, hatalmáról, jóságáról és így az Ő megismerésére és iránta való szeretetre segítenek. Tehát ekkor is az értelmes lényeknek szolgálhatnak.

Az ember földi *szükséglete* sem kevésbé bizonyítja, hogy őérette van az értelmetlen természet. Az Isten nem alkothatta meg az embert anélkül, hogy neki a fönmaradáshoz és továbbfejlődéshez szükséges eszközöket is meg ne adja. Szükséges volt, hogy az embernek megfelelő lakóhelye, működésének alkalmas tere

¹ Móz. I. könyve 1, 26.

legyen, szüksége volt az embernek mindazokra az eszközökre, amelyek fönmaradásának biztosítására többoldalú, testi és lelki, személyes és társadalmi szükségleteinek kielégítésére feltétlenül megkívántatnak. Mindezt az ember a látható világban találja fel, tehát joggal következtetjük, hogy ezt az Isten miatta hozta létre. Ez az ő cselekvései számára kijelölt gyakorlótér és egyúttal az a birodalom, amelyben mint király uralkodhatik.

A látható mindenségnek már a berendezése is olyan, hogy az embert szolgálni necsak *képes legyen*, hanem a legkülönbözőbb módon *valóban szolgálja is*. Tehát Isten akarta ezt a szolgálatot. Az alá- és fölrendelt viszony ugyanis, mely a teremtmények természetéből szükségszerűen következik, nem esetleges, hanem a Mindenható akarata és szándéka szerint való.

És valóban mennyire szükségünk is van mindenképen a teremtményekre! Mit csinálnánk a nap sugarai nélkül, melyek világosságot árasztanak szét és melegítenek, a levegő nélkül, melyet magunkba szívunk, a föld nélkül, melyen járunk-kelünk, a növények és állatok nélkül, amelyek táplálnak és ruháznak bennünket, a tűz nélkül, mely melegít, eledelünket megfőzi és segít eszközeink elkészítésében? Tovább megyünk: a látható természet nemcsak hasznos nekünk, hanem a megismerés folyamatában, úgyszintén vágyainkban is, valósággal rá vagyunk utalva. Közvetve vagy közvetlenül, de belőlük alkotja meg az ember minden fogalmát, segítségükkel jut el a lét és igazság forrásához.

Az emberiség a mindennapi életben való magatartásával kezdettől fogva igényt tartott a viláგuralomra és mindig arra törekedett, hogy a természetet mindjobban hatalma alá hajtja. Az ember lekaszálja a füvet,

hogy állatjainak szénája legyen, levágja a fákat, hogy belőlük házat építsen, szerszámot faragjon, tüzelőanyagot gyűjtsön; igába fogja az állatokat, hogy teherhordásra, vontatásra használja föl erejüket, vagy ha úgy tetszik, leöli őket, hogy belőlük eledelt vagy bőrükből ruhát készítsen; az ember lehatol a föld mélyébe, kibányássza kincseit, fölhasználja a rejtett erőket: fényt, hőt, elektromosságot, a gőz nyomását stb. Röviden: kénye-kedve szerint bánik el a földön mindazzal, ami van és úgy viselkedik, mint az úr, a tulajdonos a maga házában.

Azt mondtuk, hogy az ember koronája, középpontja és végcélja az egész látható természetnek. E fölfogással szemben azonban manapság a heliocentrikus rendszert fogadják el. Azt mondják, hogy az az állítás, mintha az ember lenne az egész világ középpontja és végcélja, csupán a *Ptolemaeus*-féle geocentrikus világnézeten alapul, mely szerint a föld az egész bolygórendszernek középpontja s a nap és a többi bolygó e körül, mint szilárd középpont körül kering. Ám a geocentrikus világnézetet a *Kopernikus*-féle heliocentrikus világnézet már megdöntötte. Bolygórendszerünk középpontja nem a föld, hanem a nap, amely körül a föld és a többi égitest elliptikus pályán mozog tovább. És bár a nap középpontja bolygórendszerünknek, maga is mozgó állapotban van és bolygóival együtt forog egy másik középpont körül. Ujjongó örömmel kiáltanak föl tehát a theizmus támadói: Vége az ember elbizakodottságának, amellyel magát a földdel együtt az egész természet középpontjaként állítja oda. A föld csak parányi por-szemecske az óriási csillagvilágok mérhetetlen millióihoz képest.

Csak lassan! Ha a földnek a naprendszerben való

centrális elhelyezésétől függne, hogy az ember valóban középpontja és végső célja-e a teremtésnek, akkor csakugyan vége volna ennek az «elbizakodottságnak». De lássuk, csakugyan így van-e? Csakugyan nem lehet az ember a Kopernikus-féle naprendszerben továbbra is a világ ura és célja? De igenis lehet! Lehetséges, hogy a többi égitesten is élnek emberek, vagy hasonló, gondolkodó lények. Erről határozottan semmit se mondhatunk. Az ember azonban mégis megmarad a mindenség parancsolójának és céljának mindaddig, amíg hatalmának és ismeretének körén belül marad. Hogy a föld, amelyen él, a naprendszer középpontja-e, vagy nem, az a körülmény az embernek a világban való helyzetére nézve teljesen mellékes.

Sőt a Kopernikus-féle világmagyarázat még megfelelőbbnek látszik az ember végcéljára vonatkozólag, mint a Ptolemaeus-féle felfogás. Helyzetünk e parányi égitesten, amelyen lakunk és amelyről, mint szemernyi szigetről bámulva tekintünk körül a tér mérhetetlen oceánjában azokba a végtelen messzeségekbe, amelyekben a számtalan hatalmas kontinens csendesesen és méltósággal mozog tova: e helyzet kézzelfoghatólag megismerteti velünk a Teremtő végtelen hatalmát és nagyságát, de ugyanakkor a mi kicsiny és gyarló voltunkat is. Másodpercenként 29 kilométert repülünk a földdel a téren keresztül és valószínű, hogy ugyanarra a helyre sohase térünk vissza többé. Porszem vagyunk, amelyet a Végtelen lehellete akadály nélkül ragad tova. Ez a helyzet mutatja nekünk a véget is: a föld nem lehet maradandó hazánk, földi életünk csak gyorsan tovatűnő szerep létünk nagy színjátékában.

4. §. *Az ember Isten szolgája.*

Az embert ott látjuk a látható teremtség felett, mint annak célját és urát; de azért mégis csak teremtmény marad és mint ilyen szolgája, eltulajdoníthatatlan sajátja Istennek.

Természetesnek találjuk, hogy a kézműves vagy a művész arra, amit alkotott, igényt tartson és azzal szabadon rendelkezék. A fazekas magáénak mondhatja azt az edényt, amit agyagból formált és azt teheti vele, amit akar. Eladhatja, elajándékozhatja, összetörheti, mert jogos birtokosa és tulajdonosa.

A legnagyobb joggal és igazsággal mondhatja az Alkotó magáénak az embert. A fazekasnak műve elkészítésénél anyagra, szerszámra volt szüksége. Isten, mint minden egyebet, az embert is hatalmának egyetlen szavával hozta létre. A fazekasnak nem kell az edény fönntmaradására vigyázni, mert az magától is fönntmarad. Az embernél szükséges, hogy Isten fönntartó erejével úgyszólván minden pillanatlan örködjék fölötte és minden cselekvésében vele együtt munkálkodjék. Ezért az Isten legteljesebb értelemben ura és tulajdonosa az embernek.

A régi római jog szerint a rabszolga valóságos birtoka volt urának; annyiba vette, mint valami tárgyat, mint a lovát, vagy a ruháját. Azzal is, ami a szolgáé volt, ura rendelkezett. A rabszolga semmit sem gyűjthetett; amit szerzett, jog szerint urát illette meg; gazdája beleegyezése nélkül szerződést nem köthetett. Ez azonban tetszése szerint megölhette, megcsonkíthatta, eladhatta, a legnehezebb munkával terhelhette stb. Az úr joga annyira terjedt, mint a hatalma.

Senki sem vonhatja kétségbe, hogy ez a jogi fel-

fogás valóban felháborító, mélységes lealacsonyítása az emberi méltóságnak. De amit a rómaiak a rabszolgának urához való viszonyáról jogtalanul hittek, az a maga egészében áll az embernek Istenhez való viszonyáról. A teremtő korlátlan ura és tulajdonosa az embernek, tetszés szerint rendelkezhetik vele, úgy amint az végtelen bölcsességével és jóságával megegyezik. Az ember sohasem helyezkedhetik vele szemben, sohasem kiált-hatja oda Istenének: ezt vagy azt követelem, mert jogosan enyém. Minden, amit magában véve ér és amiye van, a Jóság és Irgalom ajándéka, alamizna, mely az Úr kezéből jut a szegénynek. Sőt még ennyi sem. A koldus sajátjának mondhatja a kezéhez juttatott könyör-adományt, mert ő önálló jogalany. Nem így az ember, aki Istentől függetlenül jogalany nem lehet. Vele együtt az is, amiye van, Isten birtoka, Istené, aki a legmagasabb és legtökéletesebb intézkedési joggal rendelkezik fölötte és aki bármely pillanatban megfoszthatja őt mindenétől és másnak adhatja azt.

Istennek az ember fölött gyakorolt ezen uralma lényeges, mert Isten és a teremtmény lényegében birja alap-ját. Hogy az egyik ember a másik ember szolgája legyen, az esetleges valami, társadalmi viszony, amely létrejöhet, de bármikor meg is szünhetik; olyan ember azonban, aki nem az Isten szolgálatában áll, nem is képzelhető. Azért az Isten hatalma velünk szemben teljes és elidegeníthetetlen; sőt mi több: általános, kiterjed minden embere, ki a világra jön és mindarra, amivel az ember rendelkezik; ez az uralom mindig megmarad, a teremtett lény minden szempillantására kiterjed, föltétlen, semmi körülménytől, semmi föltételtől sem függ. Az ember minden elképzelhető állapotban és helyzetben az Isten uralmának van alávetve és

ennek az uralomnak kezdete és forrása az Isten maga. Minden földi hatalom csak részesülés Isten hatalmában, csak halvány árnyéka annak.

Valóban úgy van, ahogy sz. Pál mondja az Istenről: «Ő a királyok királya és uralkodók ura»,¹ rex regum et dominus dominantium. «Az Ő országa mindörökké tartó ország és uralkodása minden nemzedékről nemzedékre száll.»² «Uram, Uram, mindenható király! mert mindenek a te birodalomban vannak helyezve és nincs, aki akaratod ellen állhasson, ha eltökélted megszabadítani Izraelt. Te teremtetted az eget és földet és mind, ami az ég kerekiségében foglaltatik. *Mindenek ura vagy* és nincs, aki ellenálljon Fölségednek.»³

Minden embernek szól tehát az Isten szava: «Én alkottalak téged; szolgálom vagy te, Izrael! el ne feledkezzél rólam»⁴ és minden embernek el kell ismernie: «Ő uram! mert én a te szolgád és szolgálód fia vagyok».⁵ «A te kezeid alkottak és képeztek engem egészen köröskörül . . . emlékezzél meg, kérlek, hogy mint a sarat, úgy alkottál és porrá teszesz engem.»⁶

És ezzel megkaptuk az igazi álláspontot annak a modern erkölcsi elvnek megítélésére, melyet *autonom morálnak* nevezünk. *Kant*⁷ szerint az ember öncél, a maga ura és törvényadója; sőt arra az állításra is vete-medett a königsbergi bölcsele, mintha ellenkeznék az ember erkölcsi értékével, hogy magát másvalaki parancsának alávesse, legyen bár az maga az Isten. Sokan mondják ezt azóta utána és azt hiszik, hogy ezzel

¹ Tim. I. 6, 15.

⁶ Jób. 10, 8—9.

² 144. Zsolt. 13.

⁷ Kritik der praktischen Vernunft, Werke IV. (Ausg. Hartenstein (1838). 201. Rechtslehre V. 19.

³ Eszter 13, 9—11.

⁴ Iz. 44, 21.

⁵ 115. Zsolt. 16.

megkapták a szabadságlevelet az Isten iránt kötelező engedelmisség megtagadására. Alapjában véve ez a tanítás csak egy régi dalnak új melódiája: Non serviam, nem akarok szolgálja lenni! Van-e ennél dörébb, elviselhetetlenebb gög a világon? A lélekző porszem, melyet Isten semmiből teremtett, melyet az Úrnak minden pillanatban gyámolítania kell, mely az Ő segítsége nélkül meg sem tud mozdulni helyéből, — ez a porszem akar önmaga végcélja lenni és úgy hiszi, hogy lealacsonyító dolog alkotó Urával szemben alárendelt viszonyban maradnia!

Ó nem, nem gögös önistenítésnek kell hangoznia a bitorolt trónról! Létünk első nyilvánulásának, véredényben az élet első lüktetésének, az emberi szív soha nem szünő alaphangjának az imádásnak, a porszemnek a Végtelen Főnség trónja előtt való nagy-nagy megalázkodásnak kell mindig lennie.

Valóban ez az imádás elismerése a mi kicsinységünknek és szolgavoltunknak és azért csak *alázatos szívben* található meg. Semmi sem ellenkezik vele annyira, mint a gögös maga-istenítés.

Az alázatosság mérsékli a kitüntetések után való vágyat, megtartja az embert kicsiségének korlátai között és megakadályozza, hogy túllépjen annak határain, am őt megilleti. Az alázatosság gyökere abból az ismeretből táplálkozik, hogy mi önmagunktól semmik vagyunk, hogy minden, ami jó mibennünk, Isten adománya, akinek azért dicséret és tisztesség mindörökké. Az az alázatosság, mely nem ebből a talajból táplálkozik, hibás és mulandó. Az alázatosság igazság és épen ezért nem állhat abban, hogy magunkról hazug hibákat költsünk, vagy meglevő érdemeinket eltitkoljuk, vagy behunyjuk szemünket, hanem abban áll, hogy mindazt,

amit érünk és amink van, Isten ajándékának tekintjük és vele szemben ezért mindig hálásak vagyunk.

Az emberben kettőt különböztethetünk meg: ami Istené és ami az emberé. Az emberé teljesen csak a bűn és a véték; ami jó és tökéletes van benne, az mind az isteni kegyelem ajándéka. Az alázatosság gyakorlatban elismeri ezt a viszonyt, mélységes hódolattal aláveti magát Isten akaratának és mindenért hálát ad neki.

Olykor a modern pantheisták is egész épületesen beszélnek az alázatosságról. *Wundt*¹ szerint végtelen nagy az ember erkölcsi feladata, a közreműködés a kultúra haladásai. Az erény, mely az egyes ember részéről e feladatnak megfelel, az *alázatosság* és ennek szabálya a következőképpen hangzik: «Tartsd magad az erkölcsi ideál eszközének». Hasonlóképpen beszél *Paulsen*² *hódolatról és alázatosságról*, mellyel a végtelen Mindenségnek tartozunk, annak a Mindenségnek, melyből éltünk fakad és amelybe egykor vissza fog hullani. De ezek csak üres szavak. Az igazi alázatosság kicsinyiségünk és nyomoruságunk korlátai között tart meg bennünket és oda vezet, hogy meghajoljunk Isten előtt, akitől minden jó származik. De hogy beszélhetnénk ilyen érületről, ha mi része vagy külső megnyilatkozása volnánk az istenségnek, ha isteni vér csörgedeznék ereinkben? Nincs olyan ember, aki önmagával szemben az alázatosság erényét gyakorolni tudná! A pantheistákhoz nem alázatosság, hanem a legbüszkébb öntudatosság illik. Egynek tartják magukat az istenséggel és következőképp mindegyik tömjént, hódolatot, imádat követel magának. Csak így érthető, hogy kezdhetette *Hegel* nyári előadásait 1820-ban a következő szavakkal:

¹ Ethik. II,³ 191.   ² System der Ethik I.⁵ 406.

«Elmondhatom Krisztussal: Én az igazságot tanítom és én vagyok az igazság».¹

Már az embernek Istennel való egysége is, amit a pantheisták vallanak, dőre hiedelem. Az ember sem nem része, sem nem megnyilvánulása az istenségnek, hanem nyomorult teremtmény, amit a Végtelen semmiből teremtett és amire minden pillanatban vigyázni kell, hogy el ne vesszék; silány teremtmény az ember, mely még lélekzeni, mozdulni sem tud, hacsak Isten nem működik közre. Illő dolog tehát, hogy ez a földi féreg alázatosan elismerje a maga semmiségét és szíves örömet ajánlja magát Ura-Teremtője hív szolgálatába. «Szólok az én Uramhoz, noha por és hamu vagyok.»²

Milyen megható, ha a régi keresztény síremlékek feliratán e néhány egyszerű szót olvassuk: Itt nyugszik N. N., Krisztus szolgája, szolgálója. Pedig közülük nem egy ős-patriciusi házból, vagy épen császári családból származhatott; egyesek háborúban tűntek ki, vagy magas állami hivatalokat viseltek, de minden földi címnél előbbre helyezték e pár szót: Krisztus szolgája, szolgálója (famulus, famula Christi). Megtörtént akárhányszor, hogy Krisztusért feláldozták az életet. A halálban nem akartak egyebek lenni Krisztus szolgálójánál. Ez volt az ő legszebb hírnevük. Régi szokás szerint a pápák ünnepélyes nyilatkozatoknál nevük alá csak ennyit írnak: servus servorum Dei, Isten szolgálójának szolgája.

Milyen gyakran dicsekednek az emberek, hogy ennek vagy annak a nagy úrnak állanak szolgálatában, de szolgálatukat mégis lealázzónak tartják, ha végeredmény-

¹ V. ö. *Janssen*, Zeit- und Lebensbilder I. 4 316.

² Móz. I. könyve 18, 27.

ben Istenre vezetjük vissza, akitől minden jogos felsőbb-ség származik.

Midőn Borgia Ferenc, Gandia hercege, Izabella császárné holttestét Granadába, a királyi sírboltba kísérte és a koporsó utolsó felnyitásánál az egykor szépsége miatt annyira ünnepeelt hercegnő rothadó, elégtelenedett arcát megpillantotta, ettől a látványtól annyira megrendült, hogy a halandó hercegek szolgálata helyett a «századok halhatatlan királyának»¹ szolgálatára határozta el magát.

HARMADIK FEJEZET.

Az ember végcélja.

A föld az ember jogos tulajdona, életének színtere, ahol életünk lejátszódik. *De mi az élet célja, mi az ember kiszabott kötelessége?*

Isten nem cél nélkül teremtette az embert. Ha már az értelmes ember sem tesz semmit terv és cél nélkül, mennyivel kevésbé a végtelen Bölcsesség? És legkevésbé teremthette az Isten cél nélkül a teremtés koronáját, az embert, akinek létezése máskülönben teljesen érthetetlen volna.²

Istennek nem volt rá szüksége, hogy az embert és általában a világot megteremtse. A végtelen tökéletesség nem szorul kivüle álló javakra. De ha már teremteni akart, akkor kellett, hogy a teremtés munkájával valami Hozzá méltó célt akarjon elérni. A végtelen Bölcsesség ezt már úgy kívánja.

Melyik hát a cél, melyért Isten az embert teremtette?

¹ Tim. I. 1, 17.   ² L. fent 70. skk.

ELSŐ SZAKASZ.

Újabb nézetek az ember végső céljáról.

Műveltjeink nagy része «nagykorúságának» tudatában, amivel gyakran dicsekszik, ridegen visszautasítja a személyes, a világtól különböző és fölötte álló egy Isten létét. Beszélnek ugyan olykor ők is Istenről, de ez többnyire csak mások ámitását célzó alkalmazkodás a közönséges, mindennapi beszédmódhoz. Haeckel pl. Isten alatt az atom-erők és étherrezgések összeségét érti.¹ Mások pantheisztikus értelemben az őslényt, a mindent értik Isten alatt.

Ezeknek a «nagykoruaknak», ha következetesen járnának el, tagadniok kellene a világban minden célszerűséget (teleologia), amint azt föntebb kimutattuk. De ezt az álláspontot nem lehet az egész vonalon keresztülvinni, legkevésbé ott, ahol az emberről van szó. A gondolkodóban ugyanis szükségkép ennek a meggyőződésnek kell megérlelődnie: Ha az emberi életnek van valami becse, akkor annak valami végső célra kell irányulnia, valamely jóval kell összefüggnie, melyet elérni, vagy létrehozni akar. Ha továbbá az ember munkája, fáradozása és küzdelme által semmi nagyot és értékeset sem hozhat létre, akkor az emberi életnek nincs értéke, de még értelme sem, az életküzdelem hiábavaló.

Épen azért nem szabad csodálkoznunk, hogy mindenki, bármilyen állásponton legyen is, kénytelen elismerni valami legfőbb jót, valami summum bonumot, mely az életnek végső célja, vagy bére és amire az

¹ Welträtsel 250.

embereknek törekedniök kell. Így volt ez már az ókor bölcselőinél is, akiknek írásaiban a legnagyobb jóról és az élet végső céljáról szóló beható fejtegetések nem kis helyet foglalnak el; így van ez korunkban is.

Mielőtt a különböző véleményeket megvizsgálánk, csak azt akarjuk még megjegyezni, hogy e helyen az életnek nem arról a céljáról akarunk szólni, melyet mindenki természet szerint szabadon választhat meg,¹ hanem arról a célról, melyet a Teremtő tűzött az ember elé a teremtés alkalmával, arról a *legfőbb és végső célról*, amellyel szemben minden más célnak, amit választhatunk, alárendelt helyzetben kell maradnia. Ez a cél szükségképpen közös célja minden embernek, mert nem a férfi vagy a nő, nem a tudós vagy a művész, nem a munkás vagy a vállalkozó, nem a művelt vagy a műveletlen célja, hanem célja *az embernek*, mint ilyennek.

1. Az epikureizmus életfelfogása.

A régi és új idők epikureusai és hedonistái az ember végső céljául a földön elérhető legnagyobb gyönyört állították és állítják oda. Egy részük az érzéki élvezetekben véli feltalálni a legnagyobb jót, más részük összeköti a szellemi és testi élvezeteket és azokat hangsúlyozza, de abban megegyeznek, hogy az egyes ember számára nincs nagyobb jó, mint a földi élvezet. Nevét ez a tanítás Epikureustól kapta, aki először fejtette azt ki behatóan.

E felfogás szerint az egész erkölcsi rend csak mód és eszköz arra, hogy a legtökéletesebb és legváltozatosabb megelégedéshez és a földön elérhető lehető legnagyobb kényelemhez jussunk. Ami az egyes földi örömeket

¹ L. fent 75.

előmozdítja, az erkölcsileg jó, ami akadályozza, vagy kisebbíti, az rossz. Az érény a gyönyör szolgáló leánya. A legnagyobb érény az okosság, mert megtanít arra, hogy valamely cselekedetet véghez vigyünk-e vagy mellőzzünk, ha zavartalan életörömhöz akarunk jutni. Még a lemondásnak is jelentőséget tulajdonít az epikureizmus, ha ez későbbi nagyobb örömhöz juttat. Könnyű belátni, milyen alapvető fontosságú ebben az erköls-tanban az egészség ápolása, mert az egészség a földi gyönyörőség föltételéül és alapjául szolgál.

Minden anyagelvűnek ezt a hedonista világnézetet kell vallania, ha következetesen gondolkodik. *Thomasius* vezérelvül vallja: «Tedd azt, ami az életet leginkább meghosszabbítja és boldoggá teszi és kerüld, ami árthatna neki». Ennek az irányzatnak egyik újabb híve pedig ezeket írja: «Azért élek, hogy örüljek az életnek. Ha életörömeim föntartásának minden lehetősége megszűnt, megszűnt az a kötelességem is, hogy tovább éljek, mert életemnek nem volna már célja».¹

Senki sem valósította meg e véleményt oly következetesen és merészen, mint *Stirner M.* «der Einzige und sein Eigentum» c. hirhedt munkájában. Én abszolút vagyok. Másokkal szemben semmi kötelezettségem, erkölsben nem hiszek. Mi emberek csak annyiban állunk viszonyban egymással, amennyiben hasznunk van belőle. Minden az én érdekemet köteles szolgálni és ami ezt előmozdítja, ahhoz jögom van.

Az epikureizmus a *legdurvább egoizmust* az emberi élet legfőbb törvényének mondja ki ; a világfiak és svihákok morálisa ez a tanítás, mely az erkölsiség eszményképé-

¹ *Stuedel*: Der religiöse Unterricht. 2 Hauptteil (1900) 175. Stuedel brémai evangélikus prédikátor.

nek kell, hogy nyilvánítsa azt az embert, aki okos körültekintéssel mindent a maga önző céljaira tud kihasználni. Ezen tanítás szerint a Csalavér Róka (Reinecke Fuchs) aki fortély, csalás és hazugság eszközeivel hatalomhoz és uralomhoz jut, — valóságos szent lenne.

Az epikureizmusnak jónak kell nyilvánítania a leggyalázatosabb bűntényeket is, rablást, gyilkosságot, lopást, rágalmazást, míhelyt egyéni érdekeket szolgál; és ez olykor valóban így is történik, leginkább akkor, ha valaki gonosz cselekedetét a rendőrség elől el tudja rejteni. Milyen sokan jutnak pénzhez és haszonhoz ravasz fondorkodás, csalárd bukás és hamisítás által! Hogy ilyesféle tanítás az emberi társadalom közös javait meg nem védi, azzal meg nem egyeztethető, napnál világosabb és aki nem hajlandó az egyén javát a társadalom fölé emelni: annak ezt a tant el kell ítélnie.

Epikureista értelemben mi értéke lehet az emberi életnek és az egész erkölcsi rendnek? Az ember nem egyéb mint továbbfejlődött állat, mely azért tengődik itt ezen a földön, mint a többi állat, hogy t. i. élvezze a gyönyöröket és azután pusztuljon el nyomtalanul. A *L'homme-machine* c. könyv írói, Steudel és Haeckel ezen alapnézetükből kifolyólag egész helyesen jutnak arra az eredményre, hogy ha az élet már semmi örömet sem ad többé, legyünk rajta, hogy hamar vége szakadjon.

2. §. *A többember kifejlődése.*

A kifejlődési elmélet alaptételévé lett a mai előrehaladt emberiségnek és senki sem kételkedhet benne, ha nem akar maradinak látszani. De nem olyan kifejlődési elméletről van itt szó, melyet a theizmus is elfo-

gadhat, hanem a legtágabb értelemben véve, mely személyes Isten nélkül magyarázza a látható világ jelenségeit. Az egész naprendszer forgó állapotba jutott légnemű testekből, vagy izzó folyadékból keletkezett. Földünkön évezredek folyamán az atomok újabb és újabb csoportosulásából egész véletlenül származott a különböző életfolyamatok legalsóbb faja és ebből lassankint szándék cél és terv nélkül a növények és állatokból álló egész szerves világ. Legutoljára lett a szellemi és erkölcsi étellel felruházott ember, még pedig az állatok egyik fajtájából fejlődve ki.

De a fejlődés itt sem állapotodott meg. Még most is halad a tökéletestől a tökéletesebb felé, míg végre megjelenik az ember magasabb típusa, a tökéletes ember, az Übermensch, a többember.

Ezt a tanítást már Herbert Spencer, a darvinista bölcselő is igyekezett tudományosan megalapozni. Szerinte az ember még ma sem alkalmazkodott hozzá teljesen a szociális életszükségletekhez. Ezért van szükség bizonyos megegyezésre egoizmus és altruizmus közt. De az ember napról-napra tökéletesebb. A természetes faji kiválasztás miatt a fizikai és szociális létföl-tételekhez kevésbé alkalmazkodó emberek elpusztulnak, csak a legjobbak maradnak győztesek és hagyják örökbe tulajdonságaikat az utódoknak, akik között újra megtörténik ez a kiválasztódás.

Manapság már ezerféle változatban találkozunk ezzel a tannal, mert rendszer és előadási mód tekintetében, mellyel a kifejlődési elméletet kiszínezik, a legnagyobb véleménykülönbségek vannak.

A szociáldemokraták is magukévá tették ezt a tanítást, mert rendkívül kedvez képzeleti jövő paradicsomuknak. Ha ellenvetjük, hogy ebbeli jövő ter-

veiket olyan emberekkel, amilyeneknek évezredek tapasztalata mutat bennünket, megvalósítani nem lehet, hogy ehhez önzetlen, a köz javáért lelkesedő férfiak és nők kellenének, akik minden nehézség nélkül önként vállalják magukra a munkát, a legalacsonyabb és legterheesebb állásokat keresik és így tovább, ha ezeket ellenvetjük, azt felelik: Csak türelem, mindennek eljön a maga ideje; ha egyszer a magántulajdon és ezzel együtt minden osztályellentét megszűnik, egészen új emberiség támad, megszületik, amint *Bebel* mondja a «tökéletes ember»; a legmerészebb alkotásvágy lelkesíti majd a sziveket, «egoizmus és közérdek» fedni fogják egymást, mindenki csak arra iparkodik, hogy a közérdek szolgálatában másokon túltegyen, henyét és gonosztevőt nem hord majd a föld, óriási, eddig nem is sejtett számban lesznek művészek, tudósok stb.¹

Hasonló értelemben szólal meg Kautsky² és állítja, hogy az új társadalmi föltételek között ott van «az új-ember típus, mely a kultúraalkotta eddigi összes típusokat messze fölülmúlja. *Übermensch*-ről van szó, ha úgy tetszik, de nem mint kivételes, hanem általános alakról, *Übermensch*ről van szó az elődökkel és nem a kortársakkal szemben, *fenkölt*, *ideális emberről*, ... aki nagy a nagyok között, boldog a boldogok között... És így elvárhatjuk, hogy az erő és szépség országa feltámad egykor, mely méltó lesz legmélyebb és legnemesebb gondolkodóink ideáljához.»

Míg a legtöbb evolúcionista a jövő minden emberében kivétel nélkül, «többembert» sejt és ezzel mintegy

¹ *Bebel*, Die Frau 3 50—351 362.

² *Kautsky*, Die Soziale Revolution II. Am Tage nach der Revolution (1903) 48.

demokratikus alapon épít, addig Nietzsche¹ csak egy néhány kiválasztott számára jósolja meg azt, a lángelmék számára, akik a szellem arisztokratáinak tekinthetők. Nem a közérdek ennek a társadalomnak a célja, mert ez a szellemi arisztokrácia önmagáért van; azért kell az emberek nagy számát, a csordaembereket, a «túl-sokakat» «nem-teljes-emberekké, rabszolgákká, merő eszközökké lealacsonyítani». Ez utóbbiak csak «alap-építmény és állvány szerepével bírnak, melyen egy kiválasztott fajhoz tartozó lény följebb szállhat nagy kötelességeihez, hasonlóan a nap után áhítózó jávai kuszónövényekhez, melyek karjaikkal körülölelik a tölgyet és addig kapaszkodnak rajta fölfelé, míg egyszer csak tetején is túlérve, de mégis rája támaszkodva, a tiszta fényben kifejthetik koronáikat és mutogathatják annak dicsőségét». «Valamely népnek élete a természet rendje szerint csak hosszas vajúdás, hogy belőle hat vagy hét nagy ember szülessék, akiknek a többi mind szolgája legyen, uralmuk alatt elpusztuljon».² A szellemi arisztokrácia «távol áll a jótól és gonosztól», minden ami hatalmát emeli, rá nézve jó. A mai erkölcs tan rabszolgák és elfajultak erkölcstana, semmi egyéb, mint «merész hamisítás».

Ez a nagyzási hóbort filozofiája, ha ugyan ezt az Übermensch-bálványozást még filozófiának lehet nevezni. Az emberiség nagy tömegének csak az a hivatás jutott, hogy a kevés «kiválasztottnak» kengyele, zsámolya legyen. És vajjon kitől kapta ezt a rendeltetést? Ki kötelezi, hogy eszerint éljen? Vérlázító lealacsonyítása ez a felfogás az emberiség nagyobb részének, mit a

¹ Jenseits von Gut und Böse (1891) 227.

² U. o. 91.

lángelmék szerszámjává, kézi eszközévé akarnak megtenni. A legnagyobb megvetéssel és utálattal utasítunk vissza minden ilyen fölfogást. Az ember nem lehet más önkényének pusztá eszköze. Mindenki, akinek emberarca van, nagyrabecsülést és tiszteletet érdemel és nem a zsenit kell elsősorban nagyra tartanunk, hanem azt az embert, aki erkölcsileg áll felette a többinek, ami a lángelméknél — sajnos — igen ritka dolog. Az ú. n. szellemi arisztokraták ebből a szempontból tekintve, igen gyakran nagyon szájalmas legények. A maga részéről Nietzsche tagadhatja állításunkat, de az emberiség nem fogja túrni, hogy egy vakmerő félbolond és elbizakodott Nietzsche szándékosan tévedésbe ejtse.

Amit Nietzsche felfogásáról mondtunk, az lényegében az Übermensch-theoriáról is áll, sőt általában minden olyan véleményről, mely valamely magasabbrendű fajnak ilyenféle kifejlődését vallja. Lehetséges-e egyáltalában a fajnak ily magas fokban való kifejlődése? Ha valamely fajnál tisztán csak a fizikai viszonylatokat vesszük tekintetbe, akkor — az ellenfél élettanból mérített kifejezésénél maradva, — azt kell mondanunk, hogy valami tökéletesedés esetleg beállhat, jóllehet az eddigi eredmények még ezt sem igazolják, de szellemi és erkölcsi téren nincsen átöröklés. A legnagyobb lángelmék gyermekei époly gyámoltalanoknak, tudatlanoknak születnek a földre, mint a legszegényebb és legkevesbbé művelt munkások gyermekei. És a mindennapi tapasztalat nemde azt mutatja, hogy a szellemi arisztokraták gyermekei legfeljebb csak középszerű tehetségek, míg a szegény koldus gyermeke akárhányszor igazi nagyság csiráit hordozza magában?

Még kevésbbé öröklődnek az erkölcsi tulajdonságok. A nemes szülő gyermeke is válhatik erkölcstelenné,

hogya nem küzdött állandóan ifjúságától kezdve alacsony ösztönei ellen. És mit mutat a történelem? Talán azt, hogy a műveltséggel együtt jár az ember erkölcsi megújódása? Teljesen az ellenkezőt látjuk. A magas civilizáció évszázadai sok tekintetben az erkölcsi züllés évszázadai is. Így volt ez a múltban, így van ez ma is. A fegyelmezetlenség, a bűntények minden nemzetnél, annak minden rétegében, kétségbeejtő mérvet kezdenek öltetni. A modern művészet és irodalom legtöbbször sárból táplálkozik és már az ifjúságot is megmérgezi.

A nemi kicsapongások és az alkohol számtalan betegségével és bajával már aláásta társadalmi életünk alapját. És még ők beszélnek az emberiség megjavulásáról, megnevesedéséről! Jól mondja a költő¹: «Napról-napra állatiasabb lesz a világ...»

«Hogy ősapánk majom volt: régi szólam.
Valóra vált most — embertettben, szóban.
Amint forog az ég, föld, égi testek
S megállnak, hol egykor futni kezdtek:
Úgy visszavitt
Az állatig
Utunk... az ősi állatig.»

Az emberi nem magasrafejlődésének elmélete közelebb hozza azon törekvések megítélését, melyek a betegek, gyöngélkedők, idióták, tébolyodottak fölsegítésére vonatkoznak. E nyomorultak nem járulhatnak hozzá a nagy munkához, legfeljebb csak rontják a fajt, ápolásuk pedig igen sok erőt von el az emberiség tulajdonképeni céljától. Itt igazán nem tehetni jobbat, mint-hogy átengedjük őket a sorsnak, vagy odahatunk, hogy

¹ F. W. Weber, Gedichte⁹ 135.

eltűnjenek a föld színéről. Az ő materialisztikus szempontjukból tekintve a dolgot nagyon is következetes, ha *Haeckeltől*¹ azt halljuk, hogy a spártai szokás, mely szerint az újszülött gyöngye gyermekeket meg kell ölni, «úgy az egyesekre, mint a társadalomra nézve célszerű és igen hasznos szabály» és természetes, ha azt tanácsolja, hogy a gyógyíthatatlan betegeket morfium injekcióval örökre meg kell menteni szenvedéseiktől.² Életüknek úgy sincs semmi célja. Az ilyen tanítás kigúnyolása minden emberiségnek és a nemesebb gondolkodók felháborodással fogják visszautasítani.

3. §. Boldogulás és művelődés.

A mai modern tudósok között elterjedt tanítás legnagyobb jónak, végső célnak és minden erkölcsi törekvés jutalmának *az egész emberiség közös javát*, vagy más szóval *a műveltség előhaladását* mondja ki.

Az emberiség végső célja már *Schleiermacher* szerint is abban áll, hogy az értelem mindjobban hassa át a természetet és uralkodjék rajta. A legnagyobb jó pedig az egyesre nézve: a haladásban való együttműködés és a kultúra áldásaiban való részesedés.

Ziegler T.,³ *Schleiermacher* egyik követője így ír: «A legnagyobb jó nem egyéni, nem elszigetelt, hanem valami összeség, egybefoglalás; nem kész valami, nem olyan, ami kezünkben van, hanem még csak eljövendő, aminek útját elő kell készíteni; még csak ábránd, de minden pillanatban valósuló ideál, az emberiség erkölcsi feladatának naponkint való megvalósítása, minden céljának, alkotásának és munkájának teljesebb és teljesebb

¹ Lebenswunder (Népies kiadás) 10.

² U. o. 52.

³ Sittliches Sein und sittliches Werden 112.

érvényrejuttatása a szellem által, és ebben az erkölcsi összeségben, mint működő tag szerepel az egyes, amért is jogosan osztozik a szellem alkotta kultúra den áldásában».

Schleiermacher és Hegel után Ziegler is mindenüvé odacsapja hézagpótlásnak ezt a szót: «erkölcsi»; beszél erkölcsi szellemről, erkölcsi össz-szervezetről, erkölcsi föladatakról stb. Mit jelentsen ez? Épen ezt kellene megmondani. Kifejezése csak arra jó, hogy tanításának ürességét eltakarja. Ziegler elfeledte megmagyarázni, mikép legyen az egyén az össz-szervezet «állandó tagja», mikor a halál oly hirtelen véget vet életünknek.

*Paulsen F.*¹ szerint «az ember akarata odairányul, hogy a hagyománnyá vált emberi és szellemi élettartalmat az egyedben és fajban fenntartsa és kifejtse és ez volna végre a legnagyobb jó» *J. M. Stuart, E. Laas* és mások a legfőbb jót abban látják, ha minden ember boldog. Jelszavuk: a lehető legtöbb ember lehető legnagyobb boldogsága.

Wundt V. a műveltség haladását tekinti a legfőbb jónak. Szerinte az egyes ember boldogsága erkölcsi értelemben értéktelen, semmi. Tehát a többség vagy akár az egész jóléte is lehet értéktelen, ha külön-külön tekintjük és így a legfőbb jó nem állhat a köz boldogságában, hanem, csak «való, szellemi értékek alkotásában, melyek az emberiség lelki életéből erednek, hogy azután az egyedek életére megneemesedve hassanak vissza, nem azért, hogy az egyedi jellegű boldogság értéktelen összehalmozódásában elenyésszenek, hanem hogy mint új, objektív értékek még nagyobb tartalom-

¹ System der Ethik I.⁵ 320.

mal jelenjenek meg». Ilyen «objektív becsű dolgoknak» mondja *Wundt*¹: az államot, a művészetet, tudományt és az általános műveltséget. De mert az erkölcsiség lényege a szakadatlan törekvésben áll, azért valamely elért fokozat nem szolgálhat többé maradandó célul. «Igy lesz végső céljá az erkölcsi ideál és az ehhez való folytonos közeledés, mint az emberiség erkölcsös-ségének közelebbi célja».

*Hartmann E.*² is megegyezik *Wundt*tal, amennyi-ben fejlődésünk menetében a kultúra haladását tekinti közvetlen erkölcsi célnak, de nála ez a cél alá van rendelve egy magasabbnak t. i. annak a megváltás-nak, mely az abszolútota lét gyötrelmeitől megszabadítja.

Szegény Abszolút, amely ahelyett, hogy minket szabadítana meg, maga szorul ami segítségünkre és vi-gasztalásunkra!

Az emberiség boldogításán és a műveltség előbbre-vitelén való közreműködés: ez tehát az új evangélium. De önkénytelenül is felmerül a kérdés: hát ugyan ki tűzte ki ezt a célt az egyesek és az egész emberiség elé? Ki tette kötelességünké ezt a közreműködést? Erre már nem tudnak okosan megfelelni az új evan-gélium hívei. Legföljebb a lehetetlen pantheizmus álláspontjáról lehetne ezt a tanítást valamiképen ért-hetővé tenni. Hallgatagon ugyanis fölteszi, hogy sze-mélyes Isten, aki minket alkotott, nincsen. Mert, aki az emberi törekvéseknek végső céljául és az erkölcs legfőbb tárgyául nem az Istent állítja oda, hanem valami egyebet: az hallgatagon letagadja az Istent az égről.

¹ Ethik II.³ 122.   ² Das sittliche Bewusstsein² 688.

Ez a boldogulásról és a műveltségről, mint a legnagyobb jóról vallott a tanítás úgy tűnik föl, mintha fölemelné az embert és fölszabadítaná az Isten uralmától, de csak azért, hogy még átkosabb szolgálásra vesse. Kis kerékek degradálja az embert a nagy emberiség-masinában, melynek célja az általános jólét és műveltség előmozdítása. Mintegy birkának alacsonyítja le őt, melynek értéke attól függ, hogy mennyi hasznot hajt a nyájnak és amit azonnal ott hagynak, mihelyt látják, hogy többé semmit sem várhatnak tőle, mint ahogy a heréket is megölik a méhek, ha már nincs szükség rájuk.

Paulsen azt tartja, hogy minden egyes lényre nézve a legfőbb jó az a jó, amire egész természete irányul. Vajjon mire irányul hát az ember egész természete? Az általános jólétnek vagy a műveltség haladásának előmozdítására vagyunk mi teremtve? Szó sincs róla! Nem idegen jó, hanem a saját boldogsága, az ember minden törekvésének és cselekedetének a rugója. Hogyan lehet megegyeztetni az emberiség boldogulásáról és a kultúra haladásáról szóló evangéliumot ezzel az önboldogításra törekvő emberi hajlammal? Valóban céltalannak és hiábavalónak kellene e vágyat tartanunk. E tanítás szerint nincs örök élet, a közjó és a műveltség haladása nem ugyanaz, ami az egyesek boldogságának szülője, mert hiszen a közérdek nem ritkán nagy áldozatokat, talán az élet áldozatát kívánja meg az egyes emberektől. Gondoljunk csak a harcba szálló katonára, a fertőző beteg ágyánál megjelent orvosra, vagy papra. De eltekintve a hasonló esetektől, hány-szor kíván a közérdek olyan áldozatot, melynek ellenértékét ezen a világon megadni soha sem lesz képes.

A közjóra és a kultúr-haladásra való tekintet nem

képes megmagyarázni az emberek általános ítéletét az igazi erkölcsösségről sem. Mindenki megcsodálja és megbecsüli azokat, akik kötelességüket hűen teljesítve állják meg helyüket, mialatt a nagy művészekért, tudósokért, államférfiakért kevésbé lelkesednek, bár ezek — úgy lehet — sokkal többet tettek a közérdek és a műveltség előhaladására. Ha kicsapongó természetűek, hűtlenek, hazugok, hálátlanok, bizony e hibák miatt gáncsolni fogjuk őket, mert lehetnek világhírű művészek és tudós férfiak, de mint emberek mégis kicsinyek maradnak. Hogy magyarázzák meg az ellenpárton ezt az általános ítéletet? Ugyan mit tehetne egy szegény, tudatlan, beteges ember — földi értelemben — a közérdek és a műveltség előhaladásának érdekében? Ilyen értelemben életének vajmi kevés haszna lenne, ami aligha pótolná a földi élet sok, nagy baját és bizonyosan nem érné föl a szenvedéseket. És ez a szerencsétlen erkölcsileg mégis magasan állhat, míg egy nagy felfedező, bölcselő, művész, vagy államférfiú, aki a kultúrát hatalmasan előmozdította, erkölcsileg talán nagyon is nyomorult ember lehet. Csak gondoljunk egy Heinére Schopenhauerre, Byronra stb.

A humanizmus kultuszának, ha következetes akar maradni, minden erkölcsi törekvést haszontalannak, értéktelennek kell tulajdonítania. *Paulsen*¹ ezeket írja: «A műveltségi fok emelkedésével együtt gyarapodik a szenvedésnek, de egyúttal az örömnak ereje és különfélesége is. Vagy talán még nagyobb mértékben? A történeti optimizmus kétségtelennek állította: a történet előhaladásával egyre nagyobbodik a boldogság is. A pesszimizmus épolyan kétségtelennek mondotta —

¹ System der Ethik I⁵ 295.

az ellenkezőt, hogy t. i. egyre több a szenvedés. *Én azt tartom, hogy egyik állítást sem lehet beigazolni*». *Stuart Mill* is úgy gondolja, hogy «mindezideig kérdéses, vajjon minden eddigi találmány megkönnyítésére volt-e az emberek fáradságos munkájának».

Sőt még azok is, akik az emberiségnek, mint ilyennek, boldogulását tekintik, azok is kérdésesnek tartják, hogy évezredek fáradsága és szorgoskodása gyarapította-e az örömeket a fájdalommal szemben. Mint ahogy az embert az árnyék, úgy kísérik a műveltséget és annak áldásait a kereszt és a fájdalom. És ha valóban így áll a dolog, mit ér akkor a kultúra és a közjó előmozdításáért kifejtett minden erőlködés?

De adjunk már egyszer igazat az optimistáknak; higgyük el, hogy a műveltséggel együtt nő az ember boldogsága: meddig fog tartani ez a boldogság? Egyszer bizonyosan örökre vége szakad és pedig nemcsak az élőkre nézve, hanem általában az egész emberiségre.

A nagy világórának egyszer le kell járnia. A legnagyobb fizikusok tanítása szerint mindinkább hővé alakulnak át az energia-források: a mechanikus mozgás, delezesség, fény, villamosság stb., a hő pedig megmarad, nem változik vissza egyik energiaformába sem és arra fog törekedni csupán, hogy a világűrben kiegyenlítődjék. Tehát az egész világon beáll a megmerevedés állapota, melyben semmiféle élet nem állhat fenn többé. A nagy világóra csendesesen lejárt.

«Az érzékelhető világ — mondja a híres fizikus *Chwolson*¹ — fenntarthatatlanul határozott irányba halad: minden energiaforma, minden mozgás hővé alakul át, mely mint sugárzó étherenergia ömlik el a

¹ Hegel, Haeckel, Kossuth und das zwölfte Gebot (1906) 68.

térben. *A teljes mozdulatlanság, a megmerevedés jellegzi a végső állapotot, melyhez az érzéki világ mind-egyre közeledik.* És hogy valóban eléri-e ezt az állapotot, ez egészen új, eddig nem hallott kérdés, melynek megoldásánál alaposan megfontolandó, hogy a kifejlődés gyorsasága annál jobban kisebbedik, minél közelebb van a végcél». A kérdés megoldása önként folyik abból, hogy az energia-készlet határozott valami, melynek végre is el kell fogynia.¹

Egyébiránt a fizikusok megegyező véleménye szerint jóval a mindenség megmerevedése előtt naprendszerünk annyi hőt fog elveszíteni, hogy a földön megszűnik az élet.

Minket a meleg éltet, melyet a nap sugároz reánk. De a nap hőforrása is korlátozott; állandóan és min-

¹ Chwolson tanár ebben a szóban levő iratában feltárja Haeckelnek a fizika terén elárult egyik hihetetlen tudatlanságát. Nagy tudással és finom gúnnyal mutat reá, hogy milyen hajmeresztő badarságokat hord össze a jénai tudós, a monisták félistene «Welträtsel» című munkájában. Sürgősen ajánljuk Chwolson könyvét minden haeckelistának. Haeckel gyakran idézi Goethe egyik helyét: «Örök, ércerős, nagy törvényeknek kell irányítaniok életünket». Ezeknél a szavaknál megjegyzi Chwolson: «Haeckel ebben a mondásban az egység filozófiájának, a tiszta monizmusnak teljes, költői kifejezését véli megtalálni. *Én azonban azt hiszem, hogy az örök, ércerős, nagy törvények alatt az entrópia törvényét érthetjük inkább, mely szerint a világnak pályafutását be kell majd fejeznie és hogy ennek a törvénynek Haeckel által megállapított összeütkezésénél nem az ércerős törvény kerül majd alúlra, hanem ez a filozófia fog köddé alakulni» (i. h. 75—76). Chwolson Haeckel «Welträtsel»-éről írt bírálatát így fejezi be: «Nyomozásunk eredménye szörnyűséges, mondhatni — hajmeresztő! *Minden, de minden, amit Haeckel a fizikai mozgás kérdéseivel kapcsolatban mondott, magyarázott, állított: az utolsó betűig valótlán, félreértésen alapul, vagy a legelembb kérdéseknek hihetetlen nemismerésére mutat» (u. o. 76).**

den irányba ontja ki a hőt, de nincs ami pótolná e veszteséget. Valamikor, — ha még olyan messzire helyezzük is ezt az időpontot, — valamikor kimerül a forrás, vagy legalább is nem lesz elég a föld éltetésére.¹ Még az egyenlítő tájának utolsó lakója is eszkimók módjára üres barlangban végzi be életét. És beáll a földön a tél, melyre nem következik tavasz, nem jön utána tüzes, meleg nyár. Csontkeménnyé fagy minden a jégben és velünk emberekkel kihal a műveltség, örök éjszaka és feledés borúl majd a boldogságra. Minden emberi harc és küzdelem végeredményben semmi lesz. A letűnt dicsőségnek nyoma sem marad meg sehol. Nem lesznek szemek, mik az ember törekvését nézzék és nem lesz emlékező képesség, mely megőrizze az emlékeket. És én most azt kérdezem: megérdemli-e ez a szemernyi kultúra és boldogulás, mely a messzi jövőben a semmiség örvényébe merül, megérdemli-e ez az emberiségnek évezredekken át folytatott hatalmas birkózásait, gondjait? Mire való minden erkölcsi törekvés, ha szomorú bukás mindennek a vége?

A közönséges halandók előtt vajmi erőtlen és száraz volna a műveltség előhaladásának eszméje! Papi-ron, vagy valamely jól hangolt gyülekezet előtt mondott beszéd hallatára talán gyönyörködünk az ilyen ideálban és elfelejtjük a jelen baját, csapásait, de az élet göröngyös útjain nem tudunk odavergődni sohasem.

Jól jegyezzük meg erre vonatkozólag *Forel A.* szavait, melyeket a szabadgondolkodók egyik nyilvános ülésén mondott Münchenben 1906. márc. 24-én.² Miután

¹ V. ö. *Braun, Über Kosmogonie* ³ (1905.) 353 skk.

² V. ö. *Allgemeine Rundschau* 1906. 21. sz. 247. sk. o.

a tízparancsolatban kinyilatkoztatott vallásos erkölcsant tévútravezetőnek tüntette fel, így folytatja: «Mi pedig a tiszta, tudományos ismeret álláspontjára helyezkedünk, mely az emberi értelemnek is könnyen hozzáférhető... És így eljutunk *a jövő erkölcsstandához*, mely abban áll, hogy a nevelés és kiválogatódás által összhangot teremt az ész, tudomány és az örök, altruisztikus érzelmek között. *Ez az erkölcs magasabb fokon fog állani, mint a krisztusi morál... Mindenki közre fog működni az emberiség jobb, boldogabb jövőjének kiépítésében.* Abban a tudatban hal meg mindenki, hogy kötelességeit jól teljesítette; a meghalásnál nem lesz szüksége emberi képmásra alkotott Isten segítségére és még kevésbé az ő földi szolgálóira. Nem gondol majd arra sem, hogy mi lesz az ő kedves Énjével a halál után. Aki a halál után következő új életben hisz, az csak földiesen, emberileg képzelheti azt. Senki sem tért még onnan vissza, hogy nekünk a paradicsom és a pokol pontos leírását megadja... *Mi meg lehetünk elégedve, ha jó és hasznos cselekedeteinkre gondolunk. Nem élek-e tovább gyermekeimben, unokáimban és testvéreim gyermekeiben?* Éljük szorgalmatos, a társadalomra nézve hasznos életet, akkor megelégedéssel kezdetjük meg énünk örök nyugovását».

Mielőtt erről a dolgról nyilatkoznánk, felhívjuk olvasóink figyelmét arra a felfuvalkodottságra, melyet e szavak elibénk tárnak. Itt bölcséleti és teológiai kérdésekről van szó, Forel pedig sem nem hivatásos bölcselő, sem nem theologus, hanem orvos és pszichiáter. Nemde elviselhetetlen önhittség kell ahhoz, hogy valaki oly területen, ahol csak műkedvelő, a tudomány szent nevében merészellen beszélni? Teljes elismeréssel adózunk mint természettudósoknak, ha megmarad a maga

hivatáskörében, de ne lépjen idegen területre és ne tolja fel magát a tudomány képviselőjének, mert különben oda kell kiáltanunk neki: suszter, ne tovább a kaptafánál.

Ha Forel azt hiszi, hogy ő meg lesz elégedve és eljut énje örök pihenőhelyére, önkénytelenül is felmerül a kérdés: honnan tudja ezt olyan bizonyosan? Vannak erre tudományos bizonyítékai? Nem eshetett-e számításában valami hiba, miáltal végső következtetése hamis lehet? Az a körülmény, hogy a másvilágról még senki sem jött vissza, még nem elég érv amellet, hogy nincs örök élet. És nem bizonyíthatjuk-e mi eléggé az ellenkezőt, a halhatatlanságot? Az emberiséget soha sem lehetett attól a hittől eltéríteni, hogy a halál után új élet következik; Forelnek és társainak pedig csak azt tanácsolhatjuk, hogy ne tegye fel örök üdvösségét erre az egy lapra. Igen sok szabadgondolkodóról állanak e szavak: «Ha Mózeset és a prófétákat nem hallgatják, ha valaki a halottak közül feltámad, sem hisznek».¹

Most pedig térjünk a dologra. Hogyan is lesz Forel szerint az ember erkölcsös? «Működj közre az emberiség jobb, boldogabb jövőjének kiépítésében». Látogassuk csak meg azt a nyomorult halandót, aki fáradozva, nélkülözve, megpróbáltatásoknak kitéve sóhajtozik és siránkozik az élet terhe alatt és mondjuk el neki mindezeket. Nemde azt fogja hinni szegény, hogy szerencsétlenségében kigúnyoljuk őt? Miért legyen csupán a jövő emberiség boldogulásának eszköze? Hát nem önmagához áll ő legközelebb? Vagy talán vígasztaljuk meg úgy, ahogy a szabadgondolkodók

¹ I.k. 16, 31.

tennék: Te tovább fogsz élni gyermekeidben és unokáidban? De ha nincsenek gyermekei? Szerencsére az unokatestvéreket is említi Forel, így tehát tovább mehetünk és e fenkölt gondolatokat mondhatjuk a szerencsétlen vigasztalására: tovább fogsz élni testvéreid gyermekeiben. Nem azt fogja-e megint hinni, hogy kigúnyoljuk őt? Ha más vigasztalása nincs a szegénynek, akkor valóban kétségbeeshetik.

Kultúrhaladás! A jövő emberiség megnemesítése! Ha valóban ez lenne az emberiség pályafutásának eredménye, akkor igazán fellelkesülhetnének az eszméken és megittasulhatnának a lángeszű kutató és föltaláló, a nagy művész és államférfiú. Az emberiség nagy része, még az ú. n. műveletek között is, leginkább alárendelt, segéd-munkával foglalkozik és nagyon soknál kétséges, hogy vesztené-e az emberiség valamit, ha nyomtalanul eltünnének. Hogyan emeli tehát a gondolat ezekben a szegény emberekben a kultúra és a közjó előmozdítását és hogyan fogja a jóban megtartani annyi szükség, szenvedés és nélkülözés között?

*Ziegler T.*¹ beismeri, hogy minden élet, ami a földön van, valamikor nyomtalanul elvész, mégis úgy gondolja, hogy emiatt nem kell aggodalmaskodni. «Lépjünk a jó szolgálatába és végezzük a legjobb munkát (t. i. az emberiség műveltségének előbbrevitelében!), azután előre megsejtve örvendhetünk a történelem lapjainak, melyek valamikor a mi nemzedékünknek a kultúra terén szerzett érdemeit örökítik meg magasztaló szavakkal». Ez az a fenséges és vigasztaló gondolat, mely az embereket a közjó szolgálatára lelkesíti és képessé teszi minden áldozatra, még életük

¹ Sittliches Sein und sittliches Werden 142.

főláldozására is: a mai nemzedéknek a kifejlődés terén szerzett érdemeit valamikor a történelem lapjain «örökítik meg magasztaló szavakkal». De vajjon biztos dolog az, hogy ezt valamikor csak megközelítőleg is megírják, magasztalják? Sok nemzedék eltűnt a halálba és hasonló érdemeit sehol sem méltatták. De ha dicsérőleg majd meg is említik ezt a mai nemzedéket, mi haszna van abból a nemzedék egyes tagjainak, akiknek számát csak milliókkal mérjük? Ha visszatekintünk a multba, hány ember akad egy-egy nemzedékben, akinek élettörténete reánk maradt? A legtöbben nyomtalanul tűntek el; még a nevüket sem őrizte meg senki sem. Még a mult idők nagy embeireiről is csak gyér adataink vannak nem egyszer. A tömegekről, mely az élet útjain áthaladt, mit sem tudunk többé. És most egy szabadgondolkodó azzal fogja az embert a jóban megőrizni, megerősíteni, hogy az ő, vagy nemzedékének a kultúra terjesztése terén szerzett érdemeit a történet lapjain valamikor «meg fogják örökíteni és nagyra fogják tartani?» Ki veszi ezt komolyan?

Valóban, ha az ember mindazért, amit kötelességének hű teljesítése közben tett, azért a fáradozásért, amit türelmesen magára vállalt, semmi egyebet nem remélhetne, mint hogy kortársainak a kultúra terjesztése körül szerzett érdemeit valamikor a történet lapjaira írják: akkor egész helyesen tenné, ha az erkölcsi renddel csak annyiban törődne, amennyiben az neki e rövid földi élet lehető legokosabb élvezésében hasznára van; okosan tenné, ha mérget venne elő, vagy fegyver után nyúlna, mihelyest belátja, hogy az élet több örömet nem tartogat már számára. Sz. Pál írja: «Midőn (emberi módon szólva) vadállatokkal viaskodtam Efezusban, mit használ az nekem, ha a holtak föl

nem támadnak? Akkor együnk és igyunk, mert holnap meghalunk». ¹ Ez a helyes életbölcselet azok számára, akiknek a halhatatlanságra semmi reményük.

Találóan ad kifejezést ennek a lelkiállapotnak *Shakespeare* ² a következő szavakkal:

«El innen! Semmi fény!
Az élet eltűnő árnyékalak,
Bús árva, színjátészó komédiás,
Ki perceit sűrőgve játsza le
És eltűnik nevével egy napon.
Az élet, — hej az élet csak mese:
Fajankó, zaj, bosszú, mit elmesél, . . .
S ez semmit sem jelent».

MÁSODIK SZAKASZ.

Az ember igazi végső célja.

A legnagyobb jót és az ember végső célját illető kérdésekre a «modern» ember nem tud elfogadható feleletet adni. A teljes, kielégítő választ régen megadta nekünk a theizmus.

1. §. Minden teremtmény végső célja az Isten.

A világ az isteni mindenhatóság nagyszerű munkája. Ha tehát azt kérdezzük: mi a teremtmény célja, akkor más szóval az után tudakozódunk: mivégre teremtette Isten a világot? A felelet csak az lehet: a maga dicsőségére.

Ezt a feleletet azonban semmi esetre sem úgy kell érteni, mintha az Isten a teremtményekben valami olyan jót akarna nyerni, ami eddig hiányzott neki. Az

¹ I. Kor. 15, 32—33. ² Macbeth 5, 5.

Örökkévalónak nincs szüksége földi javakra; Ő már magában is végtelenül tökéletes és boldog. Egyes-egyedül végtelen jósága, akarata, mely szerint túl-áradó teljességéből a teremtményeket is részesíteni akarta, ez vitte rá az Istent, hogy teremtsen. De ha Ő a teremtmények létezését akarta, akkor magára, mint mindenkinek végső céljára kellett vonatkoztatni őket.

A végső cél mindig a tulajdonképeni indíték és ok a tevékenységet célzó akarásnál. De ha a teremtésnél nem maga az Isten, hanem valamely rajta kívül eső jó volt volna a végső cél, akkor Isten akarásában és ténykedésében függne valamely külső októl és így nem is volna végtelenül tökéletes.

Ha Isten nem végső célja a teremtésnek, akkor nem is abszolút, korlátlan ura annak. Mindenki csak afelett uralkodhatik, ami az ő hasznára és szolgálatára való, vagy ami eszközül szolgál valamely cél elérésére. Ha ez a dolog egy másiknak felel meg, akkor a vele való rendelkezés joga nem engem illet, hanem azt a másik dolgot. Ha tehát volnának olyan teremtmények, melyeknek végső célja nem Isten, akkor az Isten nem is volna ezeknek legnagyobb és korlátlan uruk.

Valamely dolog továbbá csak annyiban lehet cél, amennyiben jó. Az Isten egyedül magától való és végtelen jó. A teremtmények csak az isteni jóságban való részesedésből kifolyólag jók. Tehát cél-okok is csak részesedés és alárendeltség által lehetnek. A végső, önmagáért való cél, melynek minden más cél alája van rendelve, csak maga az Isten lehet.

Valóban Isten az alfa és ómega, minden dolog kezdete és vége.¹ A tiszta észnek is be kell látnia, amit

¹ Jel. 1, 8.

a Példabeszédek könyve mond: «Mindeneket önmagáért teremtett az Úr». ¹

De *mennyiben* végső célja Isten a dolgoknak? Az Alkotó nem teremthette a világot azért, hogy ezzel valami tökéletességhez jusson. Tehát csak annyiban akarhatta magáért, amennyiben a teremtéssel javaiból közül teremtményekkel és ők csak arra vannak, *hogy végtelen jóságát, hatalmát és tökéletességeit kinyilvánítsák, vagy hogy Őt dicsőítsék.*

2. §. *Hogyan kell a teremtményeknek Istent dicsőíteniök.*

Miben áll valamely lény *dicsőítése*? Abban, hogy jó tulajdonságait elismerjük, nagyrabecsüljük, csodáljuk. Isten legnagyobb dicsőítése magában az Istenben megy végbe. Ő nemcsak hogy végtelenül tökéletes, hanem a legvilágosabban meg is ismeri tökéletességeit, határtalan szeretettel és örömmel gyönyörködik bennük és ekkor tökéletesen boldog, nincs szüksége semmire másra.

Nem is ez a *belső* dicsőítés a teremtés célja, hanem a *külső*. A teremtmények hivatása, hogy Istent, mint végtelen jót, mint mindeneknek eredetét, végső célját, legfőbb urát és vezérét ismerjék, Őt tiszteljék, szeressék, előtte megalázkodjanak és ezzel az önkéntes hódolattal az isteni jóságnak, más szóval a tökéletes boldogságnak részeseivé váljanak.

Magától értetődik, hogy szoros értelemben csak az értelmes lények dicsőíthetik Istent, mert csak ezek ismerhetik meg és szerethetik Őt és ezért a teremtés végső célja az értelmes lények hódolata. Az isteni jóság és tökéletesség kinyilvánítása — amint azt bebizonyítottuk — a világ egyedüli célja. Kinek szól ez a kinyilatkoztatás?

¹ Példab. 16, 4.

A mindenható Istennek nem volt rá szüksége, az értelmetlen lények pedig nem képesek azt befogadni. Kinek szólt tehát, ha nem az értelmes lényeknek?

Azért csak mégis úgy áll a dolog, hogy az *értelmetlen teremtmények* is Isten dicsőségére vannak teremtve. Az ő hivatásuk nemcsak az, hogy az ember fennmaradását biztosítsák, hanem az is, hogy tökélelenségük és szépségük Isten nagyságának, hatalmának és jóságának hirdetője legyen és így szoros értelemben alapul és eszközül szolgáljanak Isten dicsőítéséhez.

Minden teremtmény többé-kevésbé magán viseli az őt létrehozó ok nyomait, úgyhogy a teremtmény természetéből következtetni lehet a létrehozó ok természetére. Valamint a nagyszerű Szent-Péter-templom tanúságot tesz nekünk egy Bramante és egy Michelangelo lángeszéről, és valamint a leghíresebb madonnák bemutatják nekünk Raffael vagy Murillo művészi tökéletességét: épen úgy mutatja ez a látható világ az Isten csodás hatalmát és nagyságát.

Mily nagyak és terjedelmesnek látszik ez a föld, amelyet lakunk! Nincs ember, aki bejárhatná, még ha egész életében sem tenne mást. És milyen hatalmasak, nagyszerűek e földnek erői! Ha fékevesztett elemei dühöngeni kezdenek; ha villámdörgések között cikázik az égvillanás; ha lángok pusztítják városainkat, erdeinket; ha fölháborodott vízár önt át a gátakon és temeti habok alá a városokat, falvakat; ha hullámozó tenger hányja ide-oda és töri a szirteken az óriási gőzösöket, mint a játéklabdát; vagy ha végre a földrengés egy másodperc alatt legnagyobb városainkat és egész világrészeket emel ki, vagy sülyeszt el a mélybe: reszketünk és bevalljuk erőtlenségünket, tehetetlenségünket és egyúttal az Alkotó nagyságát, hatalmát!

És mi a mi szemernyi földünk a Jupiterhez és a Saturnushoz, vagy éppen magához a naphoz képest! Gondoljuk a napot olyan üres golyónak, melynek közepén áll a föld a körötte keringő holddal; a hold pályájától a napgolyó felületéig még mindig körülbelül 300.000 km. távolság maradna. A mi napunk azonban az ő bolygóival csak egy a sok közül és valószínűleg nem is a legnagyobb azon csillagrendszerek között, melyek mind az örök Isten szeme előtt futják be felségesen elrendezett pályájukat.

És micsoda méretek! A fizikusok és csillagászok tanítása szerint a fény másodpercenként 300.000 km. utat tesz meg. Olyan nagy távolságról van itt szó, melyre a földön nincs mérték, mely hét és félszer olyan, mint a föld egyenlítőjének kerülete. És bár a földnek a naptól való középtávolsága 148 millió km., a fény ezt az utat mégis nyolc perc alatt teszi meg. Hogy azonban valamely állócsillagról jusson hozzánk az elképzelhetetlen gyorsasággal vágató fény, ahhoz már évek szükségesek. Ezért számítják fényévek szerint a csillagászok az állócsillagoknak egymástól és a földtől való távolságát. Harminc fényévig egész pontosan lehet számítani az egyes csillagok távolságát. De még azon túl is mennyi csillagvilág van a mérhetetlen messzeségben! A legnagyobb valószínűség szerint évszázadok, sőt évezredek kellene, hogy a legtávolabb eső égitestről hozzánk érjen a fény. Ezek azok a távolságok, melyeknek szemlélése közben szédülés fogja el az elmét. És ezeket az óriási nagy világokat a maguk mérhetetlen távolságaival, képzeletünket meghaladó gyors rohanásukkal, Isten az ő végtelen hatalmának egyetlen szavával teremtette, fenntartja és kormányozza épúgy, mint azt a kis bolygót, melyről mi a határtalan csillagvilágokba föltekintünk.

Azon törvények szerint mozognak tovább, miket nekik az Isten adott és az ő intésének engedelmeskedve járják útjukat. «Ó Izrael! mily nagy az Isten háza s mily roppant az ő birtokhelye! Nagy és határtalan, magas és végtelen... ki a világosságot kibocsátja, és menten megyen az; és ha szólítja, remegve engedelmeskedik neki. A csillagok pedig ragyognak őrállásaikon, és örvendeznek; szólíttatnak, és azt mondják: Jelen vagyunk! és vidámsággal világítanak annak, ki őket teremtette. Ez a mi Istenünk és nincs más hozzája hasonlítható.»¹

Valóban «az eget beszélők Isten dicsőségét és az ő kezei alkotmányát hirdeti az égboltozat».² Igen, nagyobb joggal következtethetünk Isten tökéletességére a teremtésből, mint az emberi alkotóra az ő munkájából. Isten ugyanis, ellentétben a földi művészekkel, nemcsak létrehozó oka, hanem egyúttal *mintája* minden alkotásának. Megvalósítandó eszméit nem kívülről veszi, hanem mindenek közös forrásából, az ő saját végtelen tökéletességű lényéből meríti azokat. Ezért a teremtmények nemcsak az Istenség valóra vált gondolatai, hanem az isteni lényegének másolatai, utánzatai. De Isten végtelenül tökéletes, az egyes teremtmények pedig csak egyik-másik tökéletességét mutathatják, ezért teremtette Isten annyi sokféle lényből állónak a világot, hogy az Ő isteni képét mindegyik más és más oldalról tükröztesse vissza. «E nagy változatosság a teremtett lények sorában — mondja sz. Tamás³ — szükséges volt, hogy belőle az ember tökéletes képet alkothasson magának az Istenről.» Mint ahogy a fénytörő hasábra eső napsugár több színre bomlik szét, úgy vagyunk a tökéletességgel is; Istenben valamennyi tökéletesség a leg-

¹ Bar. 3, 24—25. 33—36.   ² 18. Zsolt. 2.   ³ C. Gent. 2. 45.

főnségesebb egyesülésben van meg, míg ugyanazt a teremtményekben mintegy részeire bontva találjuk új és új alakban, a legnagyobb változatosságban.

Ehhez járul, hogy Isten teremtményeit a tökéletesedésre való ösztönnel áldotta meg. Az ember alkotásai némák és holtak, az Isten művei élnek, önmaguk erejéből fejlődnek, vagy pedig ösztöneik vannak a természetüknek megfelelő működésre. Ez a tökéletesedésre vezető ösztön azonban nem más, mint serkentés az Isten tökéletességeiben való nagyobb és nagyobb részesülésre, magasabb vágy, mely mind hasonlóbba akar lenni az Istenhez, följebb emelkeni az ő dicsőítésére. Ez különösen az embernél van így. Mivel ő természetéből kifolyólag Isten képmása, azért valódi tökéletesedése az Isten képéhez való szükségszerű hasonulásban áll.

De az egyes teremtmények nemcsak külön-külön hirdetik az Isten dicsőségét és nagyságát, hanem egyöntetű, harmonikus, fenséges, tervszerű együttműködésükben is. Csodálatosan célszerű a mindenség elrendezése, melyben a számtalan kisebb-nagyobb lény, mely látszólag csak a maga javát keresi, akaratlanul és mégis tervszerűen egy nagyszerű, mérhetetlen egész ügyét is szolgálja. Valami titkos, láthatatlan, erős kéz vezeti őket mindig és mindenütt. A természet állandó, örökké változatos, meg-megifjuló szépséges kiállítást alkot az Isten csodálatos remekműveiből és ennek a kiállításnak fényéből elővilágol az örök bölcsesség, hatalom és jóság szentséges neve.

Az értelmes lényeknek az esztelen természet ezen csodálatosan szép jelbeszéde után el kell jutniok az Isten megismeréséig, hogy Őt imádják, előtte leboruljanak és egy szívvel, egy lélekkel dicsérve magasztalják Őt. Ez az ő legszebb hivatásuk.

És ha az ember itt a földön megfelel ezen Istentől kijelölt föladatának, akkor imádságát, szeretetét, dicséretét, háláját a síron túl is zengeni fogja és a legtökéletesebb lényben találja fel az ő boldogságát.

Ez a fontos igazság behatóbb tárgyalást kíván.

HARMADIK SZAKASZ.

Az ember másodrendű végcélja.

1. §. Az ember szükségszerűleg törekszik teljes boldogságra.

Századunk a pozitivizmus jegyében áll. Túlságosan bizalmatlan a metafizikai elmélődésekkel szemben és az okoz neki gyönyörűséget, ha okoskodásában pozitív és kézelfogható *tapasztalati tényekből* indulhat ki. Mi számolunk ezzel a törekvéssel és az alábbiakban köztudomású és kétségbevonhatatlan tapasztalati tényből indulunk ki. Ez a tapasztalati tény pedig *az az általános és kétségbevonhatatlan törekvés, mellyel minden ember keresi a teljes boldogságot.*

Boldogság, vagy boldogulás alatt mindig a teljes megelégedés állapotát értjük. Mikor mondjuk, hogy valaki igazán boldog? Ha mindenképen jól megy a dolga, ha nincsenek fájdalmai, szenvedései, élvezi a hasznot, a jókat, amit a szive csak megkívánhat. A boldogságnak különböző fokai vannak. Legboldogabb, teljesen boldog csak az, akinek nincs semmi baja és birtokában van mindannak, ami szükséges ahhoz, hogy teljesen elégedett legyen és pedig *állandóan*. Akinek remegnie kell, hogy azt a kedvező helyzetet, amelybe jutott, újra elveszítheti, az már nem egészen boldog. A fenyegető veszély kizárja a teljes megelégedés érzetét,

mert úgy függ fejünk fölött, mint Domokles kardja és keserű csöppöket vegyít örömeinkbe, élvezeteinkbe.

Helyesen mondja tehát sz. *Ágoston*:¹ «Csak az a boldog, akinek minden megvan, amit kíván és csak jót, okosat kíván» és igaz, amit ugyancsak ő² «De civitate Dei» című gyönyörű munkájában ír: «Ismeretes dolog, hogy a boldogság minden óhajtandó dolog birásában áll». Arra a kérdésre, hogy kit lehet boldognak nevezni, már a nagy egyháziró előtt megfelelt a legnagyobb latin szónok és bölcselő: «Én azokat tartom boldogoknak, akik a jónak zavartalan birtokában vannak. Ha boldognak mondunk valakit, ezzel minden javak összességét és minden rossz hiányát állítjuk róla».³

Hogy minden ember a boldogságra és a teljes megelégedésre törekszik, az kétségtelen tapasztalati tény. Mi az alapja minden emberi törekvésnek, iparkodásnak, fáradozásnak és cselekvésnek? A teljes megelégedés vágya, az a kívánság, hogy a rossztól megszabaduljunk, minden jót biztosítsunk magunknak. De az emberek nem találják e boldogságot a földi dolgokban; egyik itt, másik ott keresi, egyik erre, másik arra vágyik és mindegyik boldog akar lenni. Jól mondja a költő: «Aranyos, boldog cél felé törekvőn száguldanak szét és kergetik egymást».

«Boldognak lenni — írja *Szent Ágoston*⁴ — olyan nagy jó, hogy a jók és gonoszak egyaránt epekednek érte. És nincsen abban semmi csodálnivaló, hogy a jók épen azért jók; de azon már igazán csodálkozni

¹ De Trinit. I. 13, c. 4.

² De civit. Dei, praef. ad. I. 5.

³ *Cicero*, Tuscul. 5, 10: Secretis malis omnibus cumulata bonorum complexio.

⁴ In Ps. 118, Sermo 1.

kell, hogy a gonoszak azért gonoszak, hogy boldogok legyenek. Mert aki a gyönyöröket hajhássza, aki kicsapongó, bűnös életet él, boldogságot keres és szerencsétlennek érzi magát, ha nem elégítheti ki bűnös ösztöneit és nem áttal boldogsággal kérkedni, hogyha gyönyörökben úszhatik. Aki a zsugoriság tűzében szenved, mindenképen gyarapítani akarja gazdagságát, csak hogy boldog legyen. Aki ellenségei életét kiontja, aki uralkodni vágyik a többiek felett, aki vérszomját mások halála árán is kielégíti: mindegyik boldog akar lenni, azért követi el a kegyetlenségeket.»

Úgy van az valóban. Kérdezzétek meg önmagatokat és igazat fogtok adni e szavaknak. Vágyai kielégítését keresi mindig az ember. Egész önkénytelenül kerüli a szomorúságot, a betegséget, a megvetést, szűkölködést, nélkülözést és épen olyan önkénytelenül áhítozik az egészség, jólét, csendes békesség és a vigasztaló szavak után. Öröm és béke: ezek az emberi szív legbelsőbb életelemei, de csak ott vannak meg teljesen, ahol a teljes boldogság vett lakást magának. Amíg a szív meg nem szűnik dobogni, nem szűnik meg kívánczni az öröm és a béke, a teljes boldogság után. «Béke, ó édes béke, jőj szivembe, vár reád!»

Az a tény, hogy a boldogságra való törekvés általános tulajdonság, olyan meglepően jelentkezik az egyes ember megfigyelésénél, hogy azt letagadni nem lehet. Kevés dolog van, amelyben a bölcselők tökéletesen egyetértenek, de ennek az igazságnak elismerésétől egyik sem tartózkodik. *Plato* szerint minden ember tökéletes boldogságra törekszik. Nevetségesnek tartaná, ha valakitől azt kérdeznék: akar-e boldog lenni?¹ A bol-

¹ Euthyd. c. 6.

dogság szerinte Istenhez, a legnagyobb jóhoz való hasonlóságban áll. A lélek boldogabb állapotból került a földre, a testbe s a földi törekvések alapjukban véve csak erőlködés az Istenhez való nagyobb hasonlóság, a tökéletes boldogság után. *Aristoteles*,¹ aki kutatásaiban mindig tapasztalati tényből indult ki, szembe-tűnőnek tartja, hogy «minden ember boldogulásra törekszik». Etikai elmélkedéseiben ezt a tapasztalati tényt veszi kiindulási pontul. *Zeller*² ezt írja: «Aristoteles szerint minden emberi tevékenység rugója — és ebben egyetlen görög etikus sem kételkedik — a boldogulás».

«Hortensius» című munkájában *Cicero* is valami kétségbevonhatatlan, biztos tényből akar kiindulni és nem talál biztosabbat, mint hogy minden ember boldog akar lenni.³ «Mindannyian boldogságra vágyunk.» *Szent Ágoston* elbeszélése szerint egy színész nyilvánosan azt ígérte a színházban hallgatóinak, hogy a legközelebbi előadáson mindenkinek megmondja, mi a kívánsága. A jelzett napon óriási kíváncsi tömeggel találta szemben magát és ezt mondotta nekik: A ti kívánságtok olcsón venni és drágán eladni. Szent Ágoston nem helyesli ezt a nyilatkozatot, valamint Enniusét sem, aki szerint mindenki azt óhajtja, hogy dicsérvék. «Ha mind a kettő azt mondta volna: Ti mindnyájan boldogok akartok lenni, akkor belsejükbe pillantva mindenki igazat adott volna nekik.»⁴

Az újkori bölcelet az általános és szükségszerű boldogságra való törekvés elismerésében teljesen egyezik

¹ Polit. I. 7, c. 13.

² Grundriss der Geschichte der griechischen Philosophie⁴ 180.

³ V. ö. Sz. *Ágoston*, De Trinit. I. 13, c. 4.

⁴ U. o. c. 3.

az ókor bölcseletével. *Kant*¹ ugyan etikájában minden tekintetben ellensége a boldogságra való törekvésnek, mégis be kell vallania: «A boldogság vágya minden eszes, de véges lénynél szükségszerű, tehát a vágyóképesységnek egyik elkerülhetetlen követelménye». Tehát balgaság, hogy «mindenkinek parancsolt kötelessége volna a boldogságot keresni. Ami elmaradhatatlan, azt sohasem szokták megparancsolni».

A modern pesszimizmus atyja, *Schopenhauer*² is ismeri: «Az ember föltétlenül fönn akarja tartani életét... szabadulni vágyik a szenvedésektől, a legnagyobb jólélet szeretné magának biztosítani és fölélni minden élvezetet, melyhez csak hozzájuthat». *Hartmann E.*³ is egyetért vele: «Mihelyt (az ember) azon gondolkozik, hogy mit akar ő tulajdonképen, azonnal úgy tűnik föl neki, hogy annak a dolognak a lehető legtöbb oldalú, tartós gyönyörnek kell lennie, mely természetét egészen kimeríti, más szóval a *boldogságot* kívánja, az eudaimoniát». «*Boldogságra vágyik minden, ami él; eudaimonológus törvények szerint hatnak ránk a motívumok, alkalmazkodnak akarva, nemakarva cselekedeteink; minden bölcseleti rendszer, ilyen vagy olyan értelemben, a boldogságon alapul, ha még úgy gondolja is, hogy tagadja annak alapelveit; a legmélyebben gyökerező ösztön a boldogságra való törekvés.*»⁴

«Ha boldogság alatt — írja *Zeller E.*⁵ — valamely érző lény azon állapotát értjük, melyben minden szük-

¹ Kritik der praktischen Vernunft. Werke (Ausgabe Hartenstein, 1838.) IV. 123. 139.

² Die beiden Grundprobleme der Ethik II, 14. §. 196. l.

³ Das sittliche Bewusstsein 20.

⁴ *Hartmann E.*, Philosophie des Unbewussten⁶ (1874.) 754.

⁵ Vorträge und Abhandlungen III, 209.

séglete saját becslése szerint kielégítést talál, akkor a boldogságot végső célnak, e végső célra való törekvést pedig minden tevékenységünk indítóokának lehet tekinteni.» *Köstlin*¹ a boldogságnak föltétlen szükséges voltát hirdeti. «Ez a szükséglet minden kívánságunk, sóvárgásunk, gondolatunk, reményünk kezdete és vége; nem valami önként fölvetett probléma ez, hanem az emberi természettől reánk erőszakolt kérdés, melytől eltekinteni nem lehet és nem is akarunk.» Ugyanez *Hilty*² véleménye is: «A boldogság minden gondolatunk kulcsa. Mindenki magának keresi, de ha többen külön-külön el nem érhetik, közösen törekszenek utána. Ez a végső oka minden tanulásnak, törtetésnek, minden állami és egyházi berendezkedésnek. Nincsen olyan cél, mely az embereket annyira összehozná, mint a boldogság keresése». Hogy még egy szociáldemokrata szavait is idézzük, *Engels F.*³ ezt írja: «A boldogságra való törekvés ösztöne az emberrel vele születik».

Joggal mondja tehát *Spencer H.*⁴: «Egy iskola sem vonhatja ki magát az alól, hogy a legnagyobb erkölcsi célul valami kívánatos érzelmi állapotot kell az emberiség elé állítani, nevezzék azt akár megelégedésnek, örömelemnek, boldogságnak». Jól mondja *Sz. Ágoston*:⁵ «Aki eszével él, meg van győződve róla, hogy mindenki a boldogságot keresi».

Az olyan általános és szükségszerű ténynek azonban, mint amilyen a boldogságra való törekvés, általános

¹ Geschichte der Ethik I. (1887.) 18.

² Das Glück⁴ 179.

³ Feuerbach² 91.

⁴ Tatsachen der Ethik. Stuttgart, 1879, 50.

⁵ De civit. Dei I. 10, c. 1.

szükségszerű okának is kell lennie és ez az ok nem lehet más, mint maga az emberi természet.

Az ember legfelsőbb tulajdonságai, melyek őt az értelmetlen lényektől megkülönböztetik és sajátos bélyeget nyomnak reá: az *értelem* és az *akarat*. Mint minden egyéb tulajdonságunk, úgy e kettő is természetéből kifolyólag törekszik a maga tárgyának, az igazságnak és jónak birtoklására. Az értelem azonban nemcsak ezt, vagy azt az igazságot tudja megismerni, hanem valamennyit; épúgy az akarat sem törekszik csupán erre, vagy arra a jóra, hanem a jóra általában, szóval minden jóra. Az értelem és az akarat tovább vágyik a földi, véges igazságoknál, a korlátozott jónál: a végtelen igazság után eped, a legnagyobb jó után áhitozik. Csak akkor nyugodhatik meg teljesen, ha minden igaznak, minden jónak birtokába jutott. És ez a birtok, ez a világ a teljes boldogság világa.

2. §. *Az ember teljes boldogságra van hivatva.*

Előbbi tételünkből, melyet az embernek boldogság után való vágyáról felállítottunk, bebizonyítottunk és megdönthetetlennek mondottunk, azt kell következtetnünk, hogy minden ember tökéletes boldogságra van hivatva és ez a boldogság az emberre nézve valamiképp el is érhető. Aki ezt tagadja, annak az emberi természetben valami megoldhatatlan ellenmondást kell föltételeznie, vagy azt állítania, hogy az ember szükségszerűleg feltartóztatlanul törekszik egy teljesen elérhetlen célra. Tagadnia kell azt is, hogy az emberi életnek egyáltalában célja van. Ha ezen boldogság után való velünk született természeti ösztönből nem lehet arra következtetnünk, hogy az ember boldogságra van hivatva, akkor nincs jogunk többé azt sem állítani, hogy az

ember társas lény, hogy szemei látásra, fülei hallásra valók.

El kell ismerni továbbá az illetőnek azt is, hogy az ember, a teremtés koronája és méltó befejezése, sajnálatraméltóbb a legutolsó állatnál és pedig éppen nemesebb tulajdonságai miatt. Ha az állat kielégítette éhségét és nemi ösztönét, nem kíván többet; megvan a mennyországa, mert jobbat nem ismer. Boldogságról, igazságról, jóságról, szépségről, örökkévalóságról stb. sejtelve sincs. Az ember azonban mindig tökéletesebb, végtelen boldogságról alkot magának fogalmat, valami nyugtalan sóvárgás űzi-hajtja e boldogság után és erről az ösztönről tudomása van. Nemcsak érzéki örömök után áhítozik, hanem még inkább az igazság, nagyság és halhatatlanság után. Ha csakugyan elérhetetlen az a boldogság, akkor az ember valóban sajnálatraméltóbb az állatnál is, és éppen magasabb képességei miatt. Két kiváló tulajdonsága — az értelem és az akarat — átokká válnak benne; mint az éhező Tantalust, úgy kínozzák és gyötrik a pompás, de soha le nem szakítható gyümölcsökkel mindörökké.

De mi úgy tartjuk, hogy az ember természetes tehetségeivel és ösztöneivel került ki az Alkotó kezéből. Ha Isten beleöntötte az emberbe a tökéletes boldogság után való vágyat, akkor meg is hívta őt erre a boldogságra és azt az ember el is érheti, ha az ő akaratát cselekszi. Vagy talán azt higyjük, hogy a végtelenül bölcs és jó Isten csak azért öntötte bele a boldogság után való vágyat, hogy őt ingerelje, belőle csúfot űzzön, mint valami csalfa fata morgana játékkal szüntelen tartó, de hasztalan hajszára ösztökélje? Ez lehetetlenség. Kell, hogy az ember a boldogságot el is érhesse, ha a saját maga igyekezete nem hiányzik hozzá.

Isten jóságával semmi sem egyezik meg inkább, mint hogy teremtményeit képességük foka szerint részesítse a maga végtelen javaiban. A tisztelet mindenekelőtt Őt illeti, de a haszon a teremtményekre háramolhatik, kire-kire annyi, amennyit elbir. Most itt van az ember, aki a legnagyobb boldogságot is elbirja, sőt szívének minden rostja úgy eped utána! És Isten a maga végtelen jósága szerint részesíti benne, csak teljesítse az ő akaratát. Ez annál inkább igaz, mert az ember fölemelésével jobban kitünik az Ur dicsősége is.

Ha az ember teljes boldogságra van hivatva, akkor a megfelelő *tárgynak* is meg kell lennie, *mely őt teljesen boldogítani képes*, és most az a kérdés: melyik ez a tárgy?

3. §. *Semmiféle földi jó sem teheti az embert teljesen boldoggá.*

*Szent Ágoston*¹ tanúsága szerint már a görög és római bölcselek sokat vitatkoztak azon a kérdésen, hogy melyik az a legfőbb jó, mely az embert teljesen boldoggá teheti. Egyesek a gazdagságot és a hatalmat, mások a kéjt és a gyönyöröket, ismét mások a tudományt és az erényt tartják a legnagyobb jónak. Ám az embert földi dolog teljesen boldoggá nem teheti. A teremtmények egy szájjal kiáltják felénk: mi nem vagyunk képesek a ti sziveteket teljesen betölteni; ti magasabbra születtetek.

A külső javak, mint amilyen a gazdagság, becsület, hatalom, nem boldogíthatják teljesen az embert. Ezek csak eszközök az ember *belső* javainak megszerzésére és csak annyiban értékesek, amennyiben az ember fönn-

¹ De civit. Dei l. 19. c. 1.

maradásához, jólétéhez, tökéletesedéséhez szükségesek, Végső célul reá nézve tehát nem szolgálhatnak. Továbbá boldogság alatt a *belső tökéletességnek és befejezettségnek állapotát* értjük. Valaki minden külső jó birtokában is lehet tökéletlen. Bizonyára senki sem fogja boldognak mondani azt a gazdag, hatalmas és hírneves embert, aki egyébként minden belső jót nélkülöz, aki pl. tudatlan, korlátolt, jellemtelen, gonosz vagy beteg. Milyen szívesen odaadná egy Rockefeller millióit, ha cserébe egészséget kaphatna! A világ minden kincseért sem lehet egy szemernyi tehetséget, bölcsességet, erényességet és egészséget megvásárolni.

Boldogság alatt végre *tartós* állapotot értünk. De milyen könnyen elveszíthetjük önhibánkon kívül minden javunkat szerencsétlenségek vagy a mások részéről támadó rosszakarat stb. által! E javak teljesen szerencsés körülményektől és eseményektől függenek, azért is nevezzük őket a szerencse javainak (bona fortunae). Csak esztelen ember keresi ezen ingatag, elmuló javakban a maga igazi boldogságát.

Így vagyunk különösen a *tisztelettel*, amely a mások részéről tapasztalt jó vélemény vagy nagybecsülés nyilvánításában áll. Teljesen külső jó ez is, mely tökéletesedésünket semmiképp sem mozdítja elő és csak akkor becses, ha jó tulajdonságainkkal valóban ki is érdemeljük. Árnyék az csupán, amellyel az emberek fejét övezzük. És milyen ingatag, mennyire könnyen muló az emberek jó véleménye! Akit ma tisztelnek, ünnepelemek, holnap már talán megvetik, ócsárolják. Az olyan boldogság, amely ennyire változó javaktól függ, nem lehet igazi, tökéletes. És ami áll a tiszteletről, ugyanazt mondhatjuk a hatalomról, tekintélyről, az előkelő állásról stb., melyek csak eszközök a nagyobb javak

elérésére, és ha az ember nem él bölcsen velük, épen olyan károsan hathatnak, mint amilyen nagyok.

Sokkal inkább hihetnők, hogy a legnagyobb jót a test és lélek *belső javai*: a gyönyör és a megelégedés, erő, egészség, vagy az erény, művészet, tudománya alkotják.

De az *érzéki gyönyör* már csak azért sem lehet a legnagyobb jó, mert az velünk és az állatokkal közös. Ugyanezt lehet mondani a testi javakról: az erőről, életről, egészségről, szépségről stb. A legnagyobb jónak mindenekelőtt magasabb, szellemi részünket: az értelmet és akaratot kell kielégítenie és ezért csak az ember sajátosságának kell maradnia. Az *érzéki gyönyör* azonban üresen és kielégítetlenül hagyja ezt a két legkiválóbb képességet, sőt hosszabb időre undorral és utálattal tölti el és a legalacsonyabb ösztönök rabszolgáivá teszi meg az embert.

De van még *magasabb, szellemi gyönyörűség és öröm* is és ez mindenestre hozzátartozik a boldogsághoz, de nem mint annak tulajdonképeni tárgya, hanem mint önként következő járuléka. A gyönyör és öröm valóban a vágyóképeség megnyugvásában áll, miután a neki megfelelő jót elérte. Tehát gyönyör és öröm csak akkor lehet tökéletes, ha az ember birtokában van a legnagyobb jónak és ez őt teljesen kielégíti, megnyugtatja.

Hogy a *művészet* vagy a *tudomány* képezné a legnagyobb jót? A *művészet* csak az ember javára szolgáló bizonyos tevékenységekre való készség. Alkotásai-val csak gyönyörködtetni, fölemelni, tökéletesíteni akar. Tehát magasabb javak szolgálatában áll, és ezért nem lehet a legnagyobb jó. Milyen szegényes és tökéletlen minden emberi művészet és mennyire gyarlók azok

alkotásai, amelyeket a rozsdá és a moly oly hamar szétmálaszt, összerág!

A *tudomány* époly kevéssé elégítheti ki az embert. Az értelem a végső és legfőbb okokat keresi, hogy azok segítségével mindent megértsen. De a teremtmények valamely legelső és legmélysegebb okhoz utasítanak minket, amely ok összefoglalása minden igaznak és jónak.

Mennyire korlátolt és hiányos minden emberi tudomány! Minél jobban előnyomul a kutatás, annál több rejtély áll elő. Még ma is, nagy szellemek évszázados, fárasztó kutatásai után ott vagyunk, hogy a megdönthetetlen igazságok száma a lehető legkevesebb. Sőt a hitetlen tudósok sok tekintetben általában is kételkednek minden biztos ismeretről.

Vége: milyen kevés azoknak a száma, akik a tudománynak szentelhetik életüket. Az életküzdelem a legtöbb embernél a maga számára követeli azok minden gondját. Pedig ezek is ellenállhatatlanul törekszenek a tökéletes boldogság felé.

A sztoikusok az *erkölcsi erényeket* mondták a legnagyobb jónak. Az erények tulajdonképeni értelemben szerzett készségek, melyek minket jó cselekedetekre képesítenek. Tehát csak eszközök az erkölcsi ténykedésre és ezért a végső célt nem képezhetik. Még maguk az erkölcsös ténykedések sem az ember végcélja, mert ezek is magasabb javakat készítenek elő. A mértékletesség és az erősség az okosságunknak rendelik alá az érzéki részt, az igazságosság pedig azt eredményezi, hogy kinek-kinek megadjuk a magáét és hogy ily módon rend és béke uralkodjék a társadalomban. De mennyi fáradsággal, mennyi legyőzettel és áldozattal jár az erkölcsi erények gyakorlása!

Ami az embert emberré teszi, az *eszes volta* és ezért az igazi, tökéletes boldogságot abban kell keresni, ami az ész magában véve és nem abban, amit más dolgokban — mint eredményt — létrehoz. A morális erények azonban nem teszik az észet magában véve tökéletessé, csak azt eredményezik, hogy a vágyóképeség az ész követelésének alá legyen vetve. Ezek tehát nem alkotják az ember végső célját. Még maga az Isten szeretete sem lehet ez a végső cél. Aki ugyanis az Istent igazán szereti, az Isten tökéletesebb bírása után vágyakozik és csak ezen vágyának valóra válása elégíti őt ki teljesen.

Az egyes földi javak nem boldogíthatják teljesen az embert. Talán *ha együttesen tekintjük e földi javakat*, talán akkor igen? De van-e olyan ember, aki minden földi jó birtokosának mondhatja magát? Mire tanítanak minket évszázados tapasztalataink? Azt tartja a régi közmondás, Isten gondoskodott róla, hogy a fák ne nőhessenek az égig. Mint az árnyék, úgy követi az embert a fizikai vagy az erkölcsi hiány, amit érez. Ha gazdag, talán az egészség, vagy a tehetség hiányzik gazdagsága mellől, ha tehetséges, talán a gazdagság, talán a kedvező körülmények hiányzanak stb.

Egyébiránt nem a hiányzó mennyiségben van annak az oka, hogy miért nem elégíthetik ki teljesen a földi javak az embert; az ok e javak természetében, korlátoltságában és abban rejlik, hogy szűkkörű muló dolgokról van szó, melyek az emberrel szemben alacsony helyet foglalnak el stb. Ezek a hiányok a földi javak lényegéhez tartoznak és csupán szaporítással el nem tüntethetők.

Ha a földi javak képesek volnának az emberi szívnek minden oldalról való kielégítésére, azok gyarapo-

dásával nemde boldogságunknak is gyarapodnia kellene? Es mit tapasztalunk? Azt, hogy a földi javakkal nőnek a mi — vágyaink. Minél gazdagabb valaki, annál jobban vágyik a nagyobb gazdagságra. Azoknak a kéjenc és mértéktelen embernek a szomja, akik szenvedélyeiket kielégítették, épen úgy növekszik, mint ahogy a lázasok szomja, mikor a hús cseppeket isszák. Nincs az a hatalom és a tisztelet, mely a nagyravágyót valaha kielégítené. Nagy Sándor győzelmes élete végén azon sírdogált, hogy csak nagyon kicsiny részét hódította meg a földnek. Minél magasabban állott Napoleon hatalma csillaga, annál mértéktelenebbé vált nagyravágyása és elvakultsága, melyek a világon a legszomorúbb bukásra vezettek.

4. §. Lehet-e tökéletes boldogság a földön.

Mivel minket semmi teremtett jó nem boldogíthat, azért kérdésünkre alapjában véve már megfeleltünk.

A tökéletes boldogsághoz tartozik, hogy ne érezzük semmi bajunkat, ne lássunk hiányt, ne érjen semmi szenvedés és hogy birtokában legyünk mindama jóknak, melyek teljes, tökéletes megelégedésünkhöz szükségesek. Ilyen állapot azonban a földön — nem lehetséges.

Értelmünk a teljes és osztatlan igazság birtokára vágyik. Az igazság töredéke ki nem elégítheti. De mily szegényes, homályos minden emberi ismeret a földön! Hasonlít az éjszakában lobogó gyertyafényhez, mely még a legközelebb eső tárgyakat is csak gyéren világítja meg. Istenről, a végtelen Igazságról való ismereteink tökéletlenek és a legtöbb ember mindenféle tévedésekkel zavarja össze. Mintegy sűrű felhőzeten át hatolnak el hozzánk a teremtmények világánál az örök igazság nap-

jának sugarai. Még a legnagyobb theologus is oly keveset tud meg az Istenről. «Részlet, amit ismerünk»,¹ mondja szent Pál. És milyen hiányos a legtöbb embernek Istenről való ismerete! Az ilyen ismeret inkább csak arra jó, hogy az igazság után való vágyat fölköltse bennünk, de nem arra, hogy azt kielégítse.

És milyen a saját magukról és a bennünket körülvevő világról való ismeretünk? Mily parányi a mi tudásunk tere azzal a mérhetetlennel szemben, amit még fel nem fedeztünk! Mi az élet? Mi a test? Mi az alvás? Mi a hipnózis? Magnetizmus? Milyenek a testek végső elemei? Mi az általános vonzási erő? Évszázados kutatások után sem tudjuk. Aki a dolgok lényegébe akar behatolni, számtalan megfejthetetlen talánnyal találja magát szemben. *Newton* mondotta egyszer, hogy úgy tűnik föl maga előtt, amikor tanulmányoz, mint a gyermek, aki a tengerparton játszik és örül, ha időről-időre egy-egy ritkább kavicsot, egy-egy szebb kagylócskát talál, mialatt az igazságnak mérhetetlen tengere fölfedezhetetlenül terjeng előtte. Úgy van a kutató, mint a hegymászó, akinek szemei előtt annál nagyobb a látóhatár, minél feljebb emelkedett.

Ismereteink hézagosságához hozzájárul még egy másik szerencsétlenség is az *akarat* és az *ellenkező hajlamok* részéről. Mennyi fáradtságba kerül a becsületes, küzdő embernek, hogy ösztöneit és kivánságait az ész hatalma alá hajtsa és milyen gyakran marad vesztes e harcban. Milyen sokan nem veszik komolyan e harcot és lesznek szenvedélyeik áldozatai! Mily nagyok továbbá a test fájdalmai: a sok-sok betegség, melyek a földet nagy kórházzá alakítják át, az éhség, szükség, nél-

¹ I. Kor. 13, 9.

külözés és minden rendű szerencsétlenségek! És adjuk még hozzá azokat a bajokat, melyek a környezettől származnak: gyűlölet, ellenségeskedés, rágalom, üldözés, mellőztetés. Valóban joggal mondhatjuk a földet «a siralom völgyének».

És ha a szerencse rá is pazarolja valamely kegyeltjére a földi javak bőségeit, meddig fog ez így tartani? Az élet nagyon rövid. A kérlelhetetlen, szívtelen halál egyetlen érintésével minden földi jót visszavesz! A sír és a férgek az ember kikerülhetetlen öröksége. És a halál minden pillanatban meglephet, legzajosabb szórakozásunkban épen úgy, mint legbüszkébb álmaink között, hogy hirtelen végét vesse földi uralkodásunknak. E sok, elszámlálhatatlan baj láttára önkénytelenül is föltolul a kérdés: érdemes-e élni?

Rövid, de velős vonásokkal rajzolja meg Jób a föld minden fiának rövid élettörténetét: «Az asszonytól született ember rövid ideig élén, sok nyomorúsággal telik el. Ki mint a virág, kinyílik és eltiportatik, elfut, mint az árnyék és soha sem marad meg ugyanazon állapotban».¹ Sírva jön az ember erre a világra, az agyagtól való hideg borzadással búcsuzik el tőle és e két fájdalmas állomás között mennyi mérhetetlen szenvedés, csapás.

Hiába reméljük tehát ez életben a tökéletes boldogságot. Minél hevesebben vonzódik szivünk e földi javakhoz, minél osztatlanabbul keresi azokban a megelégedést, annál keserűbbnek találja a földi szenvedéseket, annál elviselhetlenebb reá nézve a halál gondolata, mely a földi játéknak és hányatásnak olyan hamar végét veti.

¹ Jób 14, 1. 2.

Ha valakire mosolygott valaha a szerencse, pazar módon halmozva el őt az élet minden javával és gyönyöreivel, az a halandó csak a bölcs és gazdag *Salamon* király lehetett. És mégis milyen panaszos hangon énekel élete alkonyulatánál: «Nagy dolgokhoz fogtam, házakat építettem magamnak és szőlőket ültettem, kerteket és gyümölcsösöket állítottam . . . ; szolgálókat és szolgálókat birtam és volt sok cselédem és csordám és sok juhnyájam mindazokéi fölött, akik előttem voltak Jeruzsálemben; gyűjtöttem magamnak ezüstöt és aranyat, a királyok és tartományok gazdagságait; szereztem magamnak énekeseket és énekesnőket és az emberek fiainak gyönyörűségeit . . . és semmit sem tagadtam meg szemeimtől, amit kívántak és nem tiltottam meg szivemnek, hogy ne éljen minden gyönyörűséggel . . . És midőn mindazon műveimhez fordultam, melyekben kezeim működtek és a munkákhoz, melyekben hiába fáradtam, láték mindenben hiúságot és lélekgyötrelmet és hogy semmi sem marad meg a nap alatt . . . És azért untam meg életemet, látván, hogy minden, mi a nap alatt vagyon, rossz és hogy minden hiúság és a lélek gyötrelme . . . Mert mi haszna van az embernek minden munkájából és lelke gyötrelméből, mellyel kínlódik a nap alatt?»¹ *Septimius Severus* császár kétségbeesésében állítólag így kiáltott föl élete végén: «Minden voltam. Mi hasznom belőle.»

És ma talán jobban állunk? Az egész modern *bölcséletnek* a legdurvább pesszimizmus adja meg az alaphangot. *Kantnak* az a véleménye, hogy nincs okos ember, aki már jó sokáig élt, az élet becsén gondolkodott, és mégis kedvet érezne hozzá, hogy ezt az életet

¹ Préd. 2, 4, stb.

még egyszer lejátssza. «Vizsgaidőnek» nevezi ezt az életet, «melynek a legnagyobbak is alá vannak vetve és még a legjobb sem örül a maga életének.»¹

Fichte leírja, hogy mennyire vadásszák az emberek a boldogságot. «De mihelyt magukba térnek és azt kérdezik: Boldog vagyok-e? — lelkük legbelsejéből fogják hallani a választ: Ó, nem, époly üres és szűkölködő vagy, mint előbb. Efelől tisztába jönnek magukban és azt hiszik, hogy ők csak a tárgy megválasztásában követtek el hibát és azonnal egy másikra vetik rá magukat. De ez is époly kevésbé fogja őket kielégíteni, mint a másik: *a nap és a hold alatt nincsen olyan dolog, amely őket kielégítené.*»²

Schellingnél ezeket olvassuk: «Innen a búskomorság fátyola, mely az egész természetet bevonja, innen az élők soha el nem tűnő mélasága».³ «Minden élő lény alapérzése a félelem».⁴ «A fájdalom az életben általános és szükségszerű valami».⁵

Első tekintetre egészen természetesek a pesszimisták jajszavai a földi lét nyomorúságai miatt. *Schopenhauer*⁶ így vélekedik: «Ha van igazi jó ezen a megismerhető világon, nem lehet más, mint a vas-egészség és igen sok pénz mindannak a megszerzésére, amivel a világ megkinál; sajnos, ez igen kevés van. Minden egyéb csak az emberi agy szüleménye». «Balgáknak» mondja azokat, akik a világot valóságosnak tartják és annak «célját *a nyomorult földi boldogságba* helyezik, mely, ha még annyi ember ápolja is és még úgy kedveznek is a

¹ Zur Philosophie der Geschichte. Werke (Ausgabe Rosenthal) VII. 393.

² Werke V. 408—409.

³ Werke I. 7, 399   ⁴ U. o. 8, 322.   ⁵ U. o. 335.

⁶ V. ö. *Janssen*, Zeit- und Lebensbilder⁴ 213.

körülmények, mégis csak *üres, csalóka, gyarló és szomorú dolog*, melyből sem az intézkedések, vagy a törvénykezések, sem a gőzgépek, vagy a telegráf nem hozhatnak létre valaha valami jobbat». ¹

Hartmann E. ² szerint a nem-lét határozottan előnyt érdemel a léttel szemben. Minden boldogság csalódáson alapul és minél jobban eltűnik a csalódás, annál rémítőbb a lét. Beszél «a létezés örült Carneváljáról», «a lét kimondhatatlan nyomoráról». ³

A bölcselőkhöz hasonlóan vesztegetik a panaszszót a költők és államférfiak is az élet értéktelenségéről és csapásairól. Ha valakit, akkor bizonyosan *Goethét* lehet a földi «boldogokhoz» sorolni: tehetség, egészség, gazdagság, gyönyör, dicsőség, hírnév, tisztelet³ jutott osztályrészeül és olyan nagy fokban, mint kevés halandónak. És mit mondott a szerencsének e hírnévkoszorúza kedvence élete végén? Boldognak tartottak engem, pedig «alapjában véve életem munka és fáradság; mondhatom, hogy 75 év alatt nem voltam négy hétig igazán boldog. Kőnek legurulása volt az élet, mely mindig újra fel akart emelkedni». ⁴ «Nem hittem a világban — mondotta más alkalommal — és csak kételkedni tanultam.» ⁵

Fájdalmasan sóhajt fel *Lenau* :

«Az örömből mi jut ki nekünk?
Egy pillanat, mely rejtélyesen
Jött és elmúlt, hogy köszöntni sem
Volt idő és örökre letűnt.»

¹ *Schopenhauer*, Die Welt als Wille und Vorstellung II. (1873.) 38. fej. 507. l.

² Philosophie des Unbewussten⁶ (1874.) 645. ³ U. o. 750.

⁴ Goethes Gespräche mit Eckermann I. 76.

⁵ V. ö. *Baumgartner*, Goethe III.² 259.

Gróf Maistre így kiált fel élete végén: «Nem tudom, milyen lehet egy gazember élete, — én soh'sem voltam az — de a becsületes férfiú élete valóban nyomorúság». Az újságjelentések szerint *Bismarck* 1895-ben nagy számú tisztelői előtt, akik őt valami jubileum alkalmából köszöntötték, így nyilatkozott: «Uraim, ki kell mondanom, hogy életemben 24 óra hosszáig nem voltam boldog. Legjobban akkor éreztem magamat, amikor az első nyulat lőttem».

Igy hangzanak fel a földiek mulékonysága miatt panaszkodó szavak minden körből és minden időből. Mindenki sír, egyik így, másik másként, de hogy nem boldogok, hogy kereszt és szenvedés, szükség és csapások, fájdalom és unalom kinozza őket, azt mindannyian elismerik. «Nincsen halandó, aki valaha zavartalan boldogságot érezhetett volna.»

Ha valaki azt hinné, hogy napjainkban jobban állunk, és a föld paradicsomkertté változott, csak arra hívjuk fel az illető figyelmét, hogy manapság Európában évenként körülbelül 60.000—70.000 ember vet véget saját kezével életének. 1905-ben Németországban 12.810, 1907-ben az Északamerikai-Egyesült-Államokban 18.782 öngyilkosságot követtek el. Az öngyilkosságot előidéző legnevezetesebb okok *Morselli*¹ és *Krose*² szerint a testi betegségek, életuntság, megátalkodott gonoszság, bűbánnat és szomorúság, nyomor és szükség, lelkiismeretfurdalás, az elkövetett rossz miatt való szégyen, félelem.

Nem, nem! A világ a siralom völgye és az is marad. Ma is igaz a bölcs Solon és a római költő mondása: «A halál előtt senkit sem lehet boldognak mondani».³

¹ Der Selbstmord 254. ² Die Ursachen der Selbstmordhäufigkeit. Freiburg, 1906. 59. skk. ³ *Ovid.*, *Metamorph.* 3, 136. *Dicque beatus ante obitum nemo supremaque funera debet.*

5. §. *A boldog élet egy más világban.*

Isten az embert tökéletes boldogságra hívta meg. Mivel ez a boldogság itt e földön el nem érhető, egy sírontúli más világon kell annak lenni. Szükséges tehát, hogy a sírral új élet, még pedig *örök* élet vegye kezdetét. Ha ugyanis a halál kormánypalcáját még a síron túl is kezében tartja, akkor újra csak az történnék, hogy ott sem volna tökéletes boldogság. Akinek félnie kell, hogy javait újra elveszítheti, az nem lehet tökéletes boldog. Minél nagyobbak a javak, melyeknek birása gyönyört okoz, annál nagyobb lesz az elvesztésük miatt való aggodás, mely az örömet megkeseríti.

A síron túl tehát van egy örök, boldog élet. A földi élet arasznyi évei végén nem a semmiség tátongó sírja van, mint ahogy a modern világnézet hívei félve majd remélve hirdetik, hanem az örök élet. A halál éjszakája után örök nap virrad fel a sírnál. Ez az a vigasztaló igazság, amely már a puszta gondolatra is teljes bizalommal tölt el bennünket és egyesít a milliók boldog hitével.¹

De milyen az a másvilági, boldog élet? Az értelem nem adhat e kérdésre teljes kimerítő választ. Csak egy pontra vonatkozólag világosít fel tisztán és pontosan: *Isten az a jó, melynek birtoklása az embert tökéletesen boldoggá teszi.*

Ez a felelet szükségszerű következménye eddigi kutatásainknak. Semmiféle teremtett jó sem teheti tökéletesen boldoggá az embert. Csak az önmagától való, végtelen

¹ V. ö. *Knabenbauer*, Das Zeugnis des Menschengeschlechtes für die Unsterblichkeit der Seele; *Kaufmann*, Jenseitshoffnung der Griechen und Römer és *ugyanattól*: Die sepulkralen Jenseitsdenkmäler der Antike und des Urchristentums.

jó, aki összessége, kútfeje és végső célja minden jónak, csak az lehet e boldogság tárgya.

Az emberi értelem magában véve véges ugyan, de megismerő képességében némileg végtelen. Minden megismerhetőt megismer. Tárgya nem csak ez vagy az határozott tény, ez vagy az a kézzelfogható igazság, hanem a lét általában. Minden, ami valamikép a lét vagy igazság jegyeivel bír, ismeretkörébe tartozik. Természetes ösztön hajtja továbbá arra is, hogy az igazságot teljesen megismerje. Fölülemelkedik minden véges dolgon, minden korlátozott igazságon és mindig a nagyobb igazság felé tör, törekvése célját pedig akkor érte el, kielégítést akkor talál, ha valamikép minden igazság birtokában érezheti magát. De a minden időre való igazságok összefoglalása és kútforrása, a végtelen igazság maga az Isten és ezért az értelem csak akkor érte el törekvései célját, kutatásai eredményét, ha Istennek tökéletes, az elme képességeinek egész mértékét betöltő ismeretéhez jutott el.

Az értelemnek megfelel az *akarat*. Valamint az értelem nem csak ezt vagy azt a lényt ismeri meg, hanem a létezőt és a jót általában, hasonlóképp az akarat sem törekszik erre vagy arra a jóra csupán, hanem a jóra általában. Nincs olyan jó, amit ne szeretne, melynek birtoka után ne áhítoznék. Ezért csak akkor érte el vágyai és törekvései célját, ha már minden jónak, igaznak és szépnek, minden kívánatosnak birtokában van. A jó összessége azonban csak a Végtelenben található fel és ezért az akaratot minden oldalról csakis Istennek tökéletes és tartós bírása elégítheti ki, boldogíthatja.

És így megint visszajutottunk oda, amit a teremtmények végső céljára vonatkozólag mondtunk. Minden teremtett lény utánzása és képmása az isteni tökéletes-

ségnek. Előképük tökéletességeit valamikép — mind-egyiknek a maga faja szerint — kifejezésre kell juttatnia. Ez áll az emberről is. Az embernek Istenhez való hasonlósága Isten megismerésében és szeretetében rejlik. Isten ugyanis tiszta ismeret és szeretet, és egyúttal Ő maga legfőbb tárgya ezen ismeretnek és szeretetnek. Az Isten tökéletes megismerésében és szeretetében van tehát a végső cél: az ember legnagyobb boldogsága és egyúttal Isten tökéletes dicsősége.

A világban tehát, amint azt Aquinói Szent Tamás¹ olyan szépen és mélységesen kifejtette, nagyszerű körforgás uralkodik. Minden az Alkotótól, minden élet és minden jó ebből a kútforrásból származik és mint végső célhoz újra csak Hozzá kívánkozik minden. A teremtményekbe, de különösen az élőlényekbe öntött nagyobb és nagyobb tökéletességre való törekvés nem egyéb, mint az isteni tökéletességben való mind nagyobb részesülést, az Istenhez való nagyobb és nagyobb hasonlóságot és vele való egyesülést kereső törekvés, tehát a teremtmény végső okára való visszatérésének egy neme.

Ez a körforgás azonban az értelmetlen teremtményeknél hiányos, mert bizonyos tekintetben hasonlókká válnak ugyan Istenhez, de saját erejükkel nem képesek Istenhez felemelkedni, ismeretükkel és szeretetükkel vele egybeforrni. Ellenben az értelmes lényeknél teljes ez a körforgás, mert ismeretükkel és szeretetükkel ismét eljutnak a végtelen jóhoz, melyből a teremtés útján jöttek és így tökéletes egyesülésben lesznek vele újra.

A tökéletes boldogság után való törekvést joggal nevezhetjük a földön élő értelmes lények *vonzási törvényének*. Mint ahogy a nap magához vonzza bolygóit

¹ In IV. Sent. dist. 49, q. 1, a. 3 sol.

és saját eliptikus pályáikon tartja meg mindvégig, épen úgy vonzza Isten a boldogságra törekvő ösztön által magához, minden törekvés közép és nyugalmi pontjához az emberi sziveket, amelyeket Ő teremtett és Ő indította meg egykor. A nagy *Szent Ágoston* földi gyönyörökben, a hír és tiszteltetés útján kereste egykor a megelégedést és boldogságot, de szive üres és elégedetlen maradt, mígnem tékozló fiúként újra rátalált az apai házhoz vezető útra és elismerte, hogy csak Istenben lelhetni meg az igaz boldogságot. És most lelkes örömmel kiált fel: «Magadért teremtettél bennünket, Uram! és nyughatatlan a mi szívünk, míg meg nem nyugszik benned!»¹

NEGYEDIK SZAKASZ.

Földi zarándoklásunk föladata.

1. §. A földi élet az előkészület és az érdemszerzés ideje.

Kimondhatatlan, tökéletes boldogság várakozik reánk túl a síron; örök élet, melyben fölszárad a könny, elenyészik minden bánat, minden fájdalom és a nyugtalan emberi szív végre-valahára nyugalmat talál a minden igaz, jó és szép boldog országában.

Mit kell tennünk, hogy ennek az örök, boldog országnak részesei lehessünk? Más szóval: mi az a föladat, amelynek földi életünkben megfelelni tartozunk?

Avagy talán Isten azt akarná, hogy az ember itt a földön csak tétlenül éljen, haszontalanul töltsse idejét és egyebet se tegyen, csak várja az örökkévalóságot? Nem, ez nem lehetséges. A végtelen Bölcsesség semmit

¹ Confess. I. 1, c. 1.

sem tesz, aminek célja ne volna, kell tehát, hogy az ember földi életének is megadja a maga célját, mely nem lehet más, mint *előkészülni a túlvilági örök életre.*

Az embernek a tökéletes boldogság a végső célja és pedig nemcsak a jövő életben, hanem már a földön is léte első pillanatától fogva. Ahol ugyanis *egy a természet, ott egynek kell lennie a végső célnak* is. A természet nem egyéb, mint valamely dolog lényege, amennyiben az végső céljával való vonatkozásban álló minden tevékenységének alapját képezi. Az embernek azonban csak *egy* természete van. A lélek és a test egységes cselekvési elvévé egyesülnek. Öntudatunkban egységes lénynek fogjuk fel önmagunkat. Én gondolkodom, én látok, én hallok, örülök stb. Ezeket a különböző tevékenységeket ugyanaz az én végezi. A természeti élet ténykedései az érzékieknek, ezek újra a szellemieknek vannak alárendelve. Az értelemnek kell uralkodnia az egész emberen, az akarat feladata, hogy minden ténykedést a végcélnak alárendeljen, még pedig attól a perctől kezdve, midőn öntudatunk működni kezd.

Alárendelt célja — állása szerint, melyet neki a Gondviselés kijelölt, — sok van az embernek. Az ifjúnak azon ismeretek és készségek megszerzésére kell törekednie, melyekre későbbi hivatásának teljesítésénél szüksége leend. A családapának gondoskodnia kell családjá tisztességes eltartásáról és gyermekei neveltetéséről. Az államférfiú fő-fő gondját a közérdek, az orvosét az egészségügy képezi, a tanár és a művész kötelessége a tudomány és művészet előbbrevitele. De mindezen másodrangú céloknak alá kell rendelve lenniök a legfőbb célnak, mely minden embernél közös: az örök életre való elkészülés nagy föladatának.

Az ember *szabad* és természetének megfelelőleg cél-

ját is *szabadon* választja meg. Az esztelen lényeket vak erők és ösztönök hajták kijelölt céljuk felé. Az embernek azonban, mint eszes lénynek, saját akarata és saját cselekvése van és így tetszése szerint alkalmazkodhatik és rendelkezhetik. Természetének megfelelően céljának elérésében is ilyen szabadnak kell tehát lennie. De ez a szabadság csak akkor lesz meg valóban, ha lehetséges, hogy ezt a célját el ne érje, vagyis hogy elveszítse. Ha valaki már céljához ért, élhet, amint akar, de annak elérésében többé már nem szabad.

Nem közönyös dolog tehát, hogy miként tölti el az ember földi életét, nem akármilyen élet segíti őt végső céljának eléréséhez. Hogy azt elérhesse, életét bölcsen kell berendeznie, vagy pedig határozott életiránnyal az örök boldogságot *előkészítenie*.

Ezt az isteni bölcsesség is úgy kívánja. Illő dolog, hogy az ember örök életét nem mint értéktelen holmit kapja meg Teremtőjétől, hanem hogy jutalma legyen életküzdemeinek, amikor is alárendelte magát Isten bölcs és egyedül helyes akaratának. Ezért áll az ember végső boldogsága is az egész világcélnak: Isten dicsőségének és boldogságának szolgálatában. Isten akarja, hogy az ember a másvilágon tökéletes boldog legyen, de csak egy föltétel alatt: ha az ember itt a földön szabadon aláveti magát az Ő szent akaratának.

2. §. *A helyes út, mely az örök cél eléréséhez vezet.*

Isten azt akarja, hogy az örök életre előkészüljünk. De milyen előkészületet kíván?

E kérdésre vonatkozó egyes feleletekkel a harmadik könyvben fogunk foglalkozni. Azonban már itt is megadhatjuk az általános feleletet, mely mint vezércsillag fog bennünket a következőkben irányítani: az ember a jövő

életre azzal készülhet elő, hogy *Istent szolgálja, akaratát teljesíti*, vagy ami ugyanazt mondja, *erényes életet él*.

A jövő életre vonatkozó előkészület kell, hogy minden embernek módjában legyen. Isten minden eszével bíró embertől kívánja, hogy ezt az előkészületet megtegye, tehát minden egyesnek hatalmában kell lennie, hogy megtehesse. De most már mi az, amire minden ember képes? Csak a jóakarát, hogy Isten akaratát betöltse, vagyis az erényes élet lehetősége.

A külső javakat, mint amilyenek a hatalom, tekintély, tisztelet, gazdagság, akaratunkon kívül is elveszíthetjük és nincs módunkban, hogy azokat megszerezzük. A körülmények, melyekben születtünk, a nevelés, balsors, rosszakarat, igazságtalanság mások részéről gyakran azt eredményezik, hogy életünket szegénységben, szükség és nélkülözések között, nyomorban és szenvedésben kell leélnünk és befejeznünk. Még a testi-lelki javak: az egészség, erő, tehetség, tudomány stb. sem függnek mitőlünk.

Egyedül az erény, az isteni akarat teljesítése, van mindig és mindenütt hatalmunkban, mert ez egyedül szabadakaratunktól függ. Ezért a másvilágra vonatkozó istenadta előkészületi mód csak az erényes élet lehet.

Hogy mi teszi az egyes ember életét erényessé, azt később fogjuk kifejteni. Egyelőre elég nekünk az a tagadhatatlan tény, hogy minden ember különbséget tesz a jó és a rossz, az erény és a bűn, az okos és a jól rendezett, továbbá az oktalan és a rendetlen élet között és hogy ehhez képest az embereket is a jók és gonoszok két csoportjára lehet felosztani. Az erkölcsös világnézet szempontjából egyeseknél elütő különbségekkel találkozhatunk, de minden nép megkülönbözteti az erényt és a bűnt, a jó és a gonosz embert.

Két útja van tehát az erkölcsi életnek: az erény és

a bűn útja. Melyik az az út e kettő közül, melyet Isten azoktól követel, kik az örök élet koronáját elnyerni akarják? A felelet magától érthető. A népek egyhangulag adják meg a választ: a boldogsághoz vezető út az erényesség. A nemzetek kivétel nélkül úgy tartják, hogy az életből való elválás után szigorú ítélet vár az emberre, melyben itélni fognak a jó és a gonosz felett és az erény megkapja a maga jutalmát, a bűn pedig a maga büntetését.

Gondoljuk csak pl. arra a nagy igazságszolgáltatásra, mely a megható egiptomi halottaskönyvben van megörökítve. A halottnak Maät (igazság, törvény) istennő elé kell járulnia, aki egyik kezében a királyi pálcát, másikkban pedig az élet jelképét tartja. A halott szívét a trónoló Osiris elé, mint isteni bíró elé viszik; a mérleg egyik serpenyőjében van a szív, a másikkban pedig Maät istenasszony képmása. Horus figyel a mérleg nyelvének billegését, Tehuti pedig, az írás istene, feljegyzi az eredményt. Aki a vizsgálatot kiállja, bemegy Osiris örök boldogságába, ahol égi gyönyörök vára-koznak rá, ellenben a gonoszokat visszadobják a földre, vagy pedig a pokolba taszítják.

Ugyanezt a hitet a bekövetkező ítélettel együtt megtaláljuk az assziroknál és babiloniaknál, a perzsák és indiaiak vallásában, a régi görögöknél és rómaiaknál, az ősgermán nemzeteknél stb. «A becsületes, erényes ember — mondja Pindaros — megnyugodhatik jövő sorsa felől. Az istentelenek lelkeire azonban a másvilágon büntetés vár. Ott lenn a föld alatt mondja majd ki egy kellően tájékozott bíró az ítéletet minden bűn felett, melyet Zeus birodalmában csak elkövettek».¹

¹ Olymp. 1. 2.

Ezerféle színben mutatták be a költők és a görög néphit az istentelenek földöntúli bűnhődését. *Tityos* máját két keselyű rágja, amiért Letót gonoszul elrabolta; *Tantalus* hasztalan iparkodik, hogy a lába előtt elfolyó patak vizével szomját oltsa, vagy hogy a feje fölött mosolygó gyümölcsből egyet is letépjen. *Sisyphos* szakadatlanul hengerget egy követ fölfelé és látnia kell, hogy amidőn már közel van a célhoz, újra legurul. *Ixion* az alvilágban tüzes kerékhez van odakötözve. A *Danaidák* feneketlen hordóba hordják folyton a vizet. Már a perzsa háborúk idejében általánosan elterjedt a görögök közt az a hit, hogy a halál után minden ember kivétel nélkül bűnhődni fog a földön elkövetett cselekedeteiért.¹ Mindenkinnek meg kell majd jelennie a halotti törvényszék előtt, a jók bemennek a boldogság szigetére, a gonoszok pedig a büntetések helyére. Sophokles így énekel azokról, akik részt vettek az eleusiai mysteriumokban:²

«Ezerszer boldogok,
Kik látván ezt a szent, dicső áldozatot,
Hadesbe mennek át; feléjük élet int,
A többi mind örök, nagy szenvedésre jut.»

Ugyanaz a gondolat lappang e szavakban, mely a keresztény kinyilatkoztatásban világosabban és határozottabban jut kifejezésre. A világ végén megjelenik az Emberfia az ég felhőiben, hogy ítéletet mondjon és kinek-kinek visszafizessen érdeme szerint. A jók bemennek az örök életbe, a gonoszok pedig az örök gyötrelembe.³

Az Isten bölcsesége, igazságossága és szentsége eléggé kezeskednek e felfogás helyes volta mellett. Aki valamit

¹ V. ö. *Schmidt*, Die Ethik der Griechen I. 99.

² Tr. 753.   ³ Mt. 25, 46.

el akar érnei, annak a szükséges eszközöket is akarnia kell. Isten azért helyezte az embert a földre, hogy Őt dicsőítse és neki szolgáljon, ezt a célt azonban bűnös étellel, Isten ellen való lázadáással, gyűlölettel, hamis esküvel, esztelen állati életmóddal, mely eltorzítja bennünk az Isten képmását, elérni nem lehet, ezt csak erényes étellel érhetjük el. Tehát Istennek is akarnia kell, hogy az ember kerülje a bűn útjait és járjon az erények ösvényén.

A világon minden mérték, szám és súly szerint van berendezve. Hát csak az ember lenne ez alól kivétel? Csak az ő számára ne volna törvény, melyet be kell tartania? Ha ez így volna, akkor ez vád volna az Isten bölcsesége és szentsége ellen. Ez a törvény azonban nem lehet más, mint az erényes élet. Ezért kívánja Isten az embertől, hogy szabadon az erény útjára lépjen és kiérdemelje az örök élet koronáját.

3. §. *A földi élet értéke és jelentősége.*

Most már tökéletesen megismerhetjük az *élet igaz értelmét*, értékét és jelentőségét. A mennyországot csak *föltételesen* ígérte meg nekünk Isten. Az örök boldogsággal akar minket megjutalmazni, de csak azon föltétel alatt, ha azt erényes életünkkel *kiérdemeljük*. Ha a földi ember készséggel meghódol Teremtőjének és Urának, akkor részese lesz az örök dicsőségnek. De ha szabadságával visszaélve szembehelyezkedik Istennel, nem nyeri el az örök dicsőség koronáját, hanem kénytelen lesz akarata ellenére is Isten végtelen igazságosságát és szentségét fönnen hirdetni. A teremtés magasztos végcéljának, mely Isten dicsőítésében áll, mindenképen meg kell valósulnia, csak a megvalósítás *módja* függ az embertől.

A mennyország nem az a jó, amit minden fáradság nélkül lehetne elnyerni; küzködéssel és harccal kell azt megszerezni, mert a mennyország az erény jutalma, a jól végigküzdött harcnak győzelmi koronája. Azért mindenkinek szól ez a mondás: Légy hű mindhalálig és elnyered az élet koronáját.

Aki pedig nem nyeri el az örök boldogságot, az az Isten büntető igazságosságának kezébe kerül, az elvész és az örökké kínzó halál birodalmába kerül. Tehát teljesen az embertől függ az *örökkévalóság fölött való döntés*. Vagy örök boldogság vagy örök kárhozat, mennyország vagy pokol ez a választás, mely az ember előtt áll. Mindenki a saját szerencséjének vagy szerencsétlenségének kovácsa, Isten kegyelme mindenkit segít. Senki sem üdvözülni saját akarata nélkül, senki sem kárhozik el saját hibáján kívül.

Az örökkévalóság a földi életnek igazán *megmérhetetlen értéket* kölcsönöz. Teljesen tőle függ az örökkévalóság. Az ember *vagy* az erény rögzös és meredek ösvényére lép, mely az örök boldogsághoz vezet *vagy* a bűn széles és kényelmes útját választja, mely az örök kárhozatra nyílik. Egyetlen-egy értelmes halandó sem kerülheti el ezt a *vagy-vagy*-ot. A választás és az örökkévalóság fölött való döntés mindenkinek *első és legfontosabb föladata*. Ez a föladat adja meg a földi létnek azt a *félelmetes komolyságot*, mely minden józan embernek megtiltja, hogy életével játszadozzék.

Ha valaki fontos pör előtt áll, melytől minden vagyona, sőt élete vagy halála függ, bizonyára nem fog kimélni semmi fáradságot, semmi költséget, csak hogy a pör szerencsés kimenetelét biztosítsa. Pedig mi ez az ítélet ahhoz a nagy ítélethez képest, mely a földi élet után reánk vár és egy örökkévalóságon át bir jogerővel?!

Épen ezért minden józan embernek szüntelenül szem előtt kell tartania az ítéletnek ama nagy napját és a jó siker érdekében minden eszközt föl kell használnia. Sz. Ágoston gyönyörű mondása szerint az embernek sub specie aeternitatis, az örökkévalóság megvilágításában kell gondolkodnia, élnie. Bármiféle viszonyok közé kerüljön, így kell Istenhez szólania :

«Boruljon vagy derüljön felettem :
 Bátran tova lépek a világon,
 Csak legyen a híd, melyen a lelkem
 Vihar között Istenéhez szálljon.»

(Eichendorf.)

Az örökkévalóság fölött való döntés kivétel nélkül minden halandónak közös földadata. Legyen valaki a hatalomnak és tiszteletnek utólérhetetlen magaslatán vagy csak szegény napszámos, lakjék palotában vagy kunyhóban, legyen tudós vagy tudatlan, művelt vagy műveletlen: számára is elérkezik a döntés nagy napja s ez a döntés egyedül és csakis saját tetteitől függ. Ez tehát minden embernek *egyéni kötelessége*. Ezt más meg nem szerezheti számára. Minden földi barátja és jóakarója kísérje is el oda az embert, ha még oly előkelők és hatalmasak is, nem lesznek képesek az örök bíró mérlegét más irányba billenteni, mint amelyet az illető cselekedetei megkövetelnek. Az örök bíró mindentudó, végtelenül igazságos és megvesztegethetetlen.

Most már megértjük, hogy az emberi élet miért tűnik fel előttünk olyan *szentnek, fölségesnek, sérthetetlennek*, míg az állat életét nagyon is kevésre becsüljük. Csak az emberre vár az örökkévalóság. Mily borzasztó átok éri a gyilkost, aki gonosz módon kioltja embertársa életét és ezáltal váratlanul és készületlenül állítja Isten ítélőszéke elé szegény embertársát.

Azt is belátjuk most már, hogy miért legdrágább kincs az erényes élet és miért követi el a legnagyobb rosszat, aki bűnök közt tölti el napjait. Egyedül az erény vezet az örök boldogság révébe, amiért is *értéke végtelenül nagyobb minden más földi jónál*; mellette eltörpül minden egyéb kincs és nekünk is mindenünket, akár életünket is fel kell áldoznunk, de az erkölcsi rendet megsértenünk, önmagunkat súlyos bűnnel megterhelünk sohasem szabad. Mit használna az embernek, ha az egész világot megnyerné is, lelkének azonban kárát vallaná?

Schopenhauer-nek a világ haszontalanságáról mondott szavait sokkal mélyebb értelemben foghatjuk fel, mint ő azokat gondolta:

«Ha száz világod volt s egyszer csak elveszett:
Ne búslakodj, ne sírjál — semmi az.
Ha száz világod van s egyszerre élvezed:
Minek örülsz? Miért? — Csak semmi az.
Eltűnik a bú, baj és minden élvezet,
Ami csak van a földön — semmi az.»

MÁSODIK KÖNYV.

A keresztény ember a természetfölötti
kinyilatkoztatás világában.

ELSŐ FEJEZET.

A keresztény kinyilatkoztatás igazságának
bizonyítása.

ELSŐ SZAKASZ.

Természetes és természetfölötti kinyilat- koztatás.

Szép és valóban mélységes véleményük volt a régieknek a *keresztény emberről*. Két szempontból nézhetjük a keresztényt: mint embert és mint keresztényt. A keresztény is ember, egész és teljes ember, de magasabb körbe, némiképp természetfölötti nemesi rangra emelkedik.

Eddigi fejtegetéseink a *természetes kinyilatkoztatás* alapján foglalkoztak az *emberrel*. Csak azokat a gondolatokat olvastuk, miket a Teremtő minden ember előtt könnyen felismerhetőleg írt a természet nagy könyvébe. Ezen a természetes kinyilatkoztatáson kívül van még egy másik is, a kereszténységnek alapját képező *természetfölötti kinyilatkoztatás*, mely a *keresztény embernek* helyzetét és földadatát világosabban tünteti föl és egészen új világot főd fel előttünk.

A keresztény kinyilatkoztatás mindamellet nem teszi fölőselegessé a természetet, sőt épen föltételezi ezt, sokféleképen megvilágítja, kiegészíti és oly igazságokkal ismertet meg bennünket, melyek a természetes ész számára hozzáférhetetlenek.

A természetes és természetfölötti kinyilatkoztatás viszonyát szépen megvilágítja előttünk a következő példa. Ha valaki Fra Angeliconak, Raffaelnek, Rubensnek vagy Böcklinnek alkotásait tanulmányozza, némileg már ezekből is megismerheti a művész jellemét, mert műremekeik teremtő erejüknek, szellemüknek, elveiknek és gondolataiknak termékei és hű tükrei. De sokkal tökéletesebben megismerné e művészeket, ha leveleiket olvasná, melyekben őt szándékaikról, felfogásukról és terveikről körülmenyesen és határozottan tájékoztatnák.

A teremtés látható műveiből hasonlóképen ismerhetjük meg mi is az örök Alkotónak nemcsak létét, hanem némileg lényegét, tulajdonságait, terveit és akaratát is.¹

De a Teremtő végtelen kegyessége és leereszkedése nem érte be azzal, hogy műveit a maguk nagyságában, sokaságában, csodálatos változatosságában és szépségében föltárja előttünk; személyes érintkezésbe is akart velünk lépni és követei útján lényének, akaratának, hozzá való viszonyunknak tökéletes megismerésére akart tanítani. A keresztény kinyilatkoztatás, különösen a Szentírás úgy tekinthető, mint az emberiséghez intézett nagy levél, melyben az Isten nemcsak hogy tökéletesíti természeti ismereteinket, hanem lényének és terveinek azon mélységes titkait is föltárja, melyek természetes felfogóképességünk határait messze túlszárnyalják.

¹ L. fent 5. és kk. l.

Természetes, hogy a két kinyilatkoztatás, nem ellenkezhetik egymással, mert minden igazságnak Isten az ősforrása, ki önmagának nem mondhat ellen. Amit Isten a természetes kinyilatkoztatás, a teremtményeknek ezen homályos rúnái által velünk közöl, mindez igaz marad a természetfölötti, keresztény kinyilatkoztatásban is, de tökéletesbül, világosabb lesz és az új igazságok még gazdagabbá teszik.

A természetfölötti kinyilatkoztatás *lehetőségét* értelmünk teljesen belátja. Emberi tudásunk nagyon gyaroló.¹ Értelmünk — mint a Stagirita mondja — a természet legnyilvánvalóbb tényeit sem volna képes megérteni, olyan mint a denevér szeme, mely nem tudja elviselni a nap vakító világosságát. Még kevésbé az értelmet túlhaladó szellemi dolgokat. Mily tökéletlenek pl. az Istenre és az isteni dolgokra vonatkozó ismereteink! Az igazság oceánja beláthatatlan messzeségbe nyúlik és értelmünk rövidlátó szemével csak nagyon keveset veszünk észre belőle. Nagyon is vannak tehát olyan igazságok a természetes és természetfölötti rendben egyaránt, amiket Isten közölhet velünk. Joggal hihetnők tehát, hogy ebben senkisé is kételkedik, különösen manapság, amikor annyian vannak, kik az ellentmondó vélemények zürzavarának láttára az agnosticizmus karjaiba vetik magukat vagy egyáltalán nem hisznek az igazságban.

Az eszközök sem hiányzanak, melyekkel Isten az ő igazságait velünk közölheti. A végtelenül bölcs és hatalmas Istennek, aki természetünket alkotta, ezer és ezer módja van arra, hogy velünk természetfölötti módon érintkezzen és istenségének mélységeit előttünk megnyissa. Jóságának és leereszkedésének semmi sem felel

¹ L. fent 157. l.

meg inkább, mint hogy értelmünk gyarlóságának a természetfölötti kinyilatkoztatással segítségére siessen és földi zarándokutunkat égi fényének sugaraival megvilágítsa.

De hát *valóban kinyilatkoztatta magát Isten az emberiségnek ilyen természetfölötti módon?* Más szóval: *igaz az a kereszténység, mely a természetfölötti kinyilatkoztatást tanítja és erre támaszkodik?*

A kérdésre megadja a feleletet a keresztény apologetika, mely ma külön, messzeágazó tudománnyá fejlődött és a keresztény kinyilatkoztatás igazságát minden oldalról megvilágítja, megalapozza. Célunknak megfelelően az apologetikának csak néhány alapigazságára akarunk rámutatni, melyek szerintünk elégségesek arra, hogy minden komoly kutatót a kereszténység igazságáról meggyőzzenek.

MÁSODIK SZAKASZ.

Maga a kereszténység ténye bizonyíték isteni alapítása mellett.

A keresztény kinyilatkoztatás igaz voltának döntő bizonyítéka a kereszténység ténye és a *keresztény kultúra*.

Az emberiséget ma két osztályba oszthatjuk: a tulajdonképeni *kulturnemzetekre*, melyek magasan fejlett anyagi és szellemi műveltség birtokában vannak és a *természeti*, azaz félig vagy teljesen barbár *népekre*, melyeknek műveltsége csekély vagy csaknem teljesen hiányzik. A kulturnépek majdnem kizárólag *keresztények*. A pogány nemzetek, mint pl. a japánok, kínaiak, indiaiak mai kulturájuk nagy részét a keresztényektől kölcsönözték; a művelődést csak annyiban mozdítják elő, amennyiben

a keresztény népek hatása alatt állanak, sajátos pogány kulturájuk azonban csaknem teljesen anyagi térre szorítkozik. Természetes dolog is, hogy a pogány népeknél alig látunk *előhaladást*, hiszen majdnem valamennyien a halálos megmerevedés állapotában élnek, ami pedig kerékkötője minden haladásnak és hiába követnének el bármit is a keresztény népek, hogy ezen a megkövesedett állapoton valahogyan mégis segítsenek. Ez nemcsak a nagyszámú természeti népekről mondható, hanem a legműveltebb pogány nemzetekről is.

Az ókorban a görögök és rómaiak az anyagi műveltség legmagasabb fokára eljutottak, de ez a műveltség nagyon is egyoldalú, mert csak az anyagi jólétre terjeszkedett ki. Rómában az anyagi műveltség a császárok korában oly magaslatot ért el, hogy még manapság is alig tudunk képet alkotni róla. Megmérhetetlen mennyiségű arany volt itt fölhalmozva mindenütt. A héthalom városát a legpompásabb épületek díszítették. A patriciusok palotái valóságos városok voltak, melyeket parkok, tavak, fürdők, szökőkutak, múzeumok stb. ékesítettek; a legközönségesebb házieszközök is aranyból készültek és drágakövekkel voltak kirakva. Rómában 800 nyilvános fürdő volt, valamennyi leírhatatlan szépségben ragyogott. A Colosseum 85,000, a Circus 360.000 nézőt fogadott be. Színházi előadások, gladiátorok viaskodása, athléták küzdelme, hangverseny, kocsiverseny, sőt külön e célra épített tavakon még tengeri ütközetek is, csaknem mindennap láthatók voltak.

De milyen volt szellemi és erkölcsi műveltségük? Az emberek legnagyobb része jogaitól és szabadakaratától megfosztott rabszolga volt. Az előkelő római megvetette a kézimunkát, egyedüli foglalkozása aljas élvezetekben, lukulluszi lakomákban és Vénus-istennő kultu-

szában állott. A családi élet ziláltsága, házastársak elválása napirenden voltak. A városi lakosság nagy része mindenünnen összegyűlt csőcselékből került ki, melyet évről-évre közköltségen etettek és mulattattak. Panem et circenses volt az egyedüli vágya.

A vallást mindenki megvetette. A «művelt» római mosolygott és élcelődött a sok isten és istennő fölött. Egyetlen istenük az állam, vagy a császár, ki isteni tiszteletet követelt alattvalóitól. Az államban a császárnak önkénye uralkodott, előtte a leghatalmasabbak is remegtek és porba omoltak. A leggazdagabb és legbefolyásosabb patricius is mindig készen lehetett arra, hogy a császárnál bevádolják, hogy vagyontól és életétől megfosztják. A római provinciákat a leggyalázatosabb módon zsákmányolták ki, úgy hogy a legtöbb teljesen tönkre jutott. Így sülyedt mindig mélyebbre és mélyebbre az egykor oly hatalmas római nép és emberi erő nem volt képes a hanyatlást megakadályozni. Komor pesszimizmus és életuntság nehezedett rá a szivekre.

Számukra a kereszténység hozott szabadulást. *Ez lassankint megújította az egész földet.* Mindenekelőtt megmutatta az embereknek, hogy kivétel nélkül gyermekei vagyunk egyazon Atyának, ki teremtett bennünket és egyforma szeretettel ölel keblére mindnyájunkat. Az emberiség az Isten családja. Nemzetek, emberek közt Isten előtt nincs különbség, valamennyien ugyanazoktól a szülőktől származnak, ugyanarra a boldogságra, Isten birtoklására vannak hivatva, az örök boldogságra nézve valamennyinek ugyanazok a jogai és ezen örök boldogság elérésére valamennyinek ugyanazok az eszközök és kegyelmek állnak rendelkezésére. Krisztus azért jött a földre, hogy minden embert megváltson és üdvözítsen.

Igy dőltek le a gyűlöletes válaszfalak, melyek a népeket egymástól elkülönítették és azt vonták maguk után, hogy minden idegen született ellenségnek tartassék. Az *emberi méltóság* újra eredeti fényében ragyogott, kinek-kinek, még az ellenségnek is tiszteletben tartották a maga jogait; kialakult az embereknek Isten előtt való igaz egyenlősége. Ezzel halálos csapás érte a lealázó *rabszolgaságot*, melyben az emberiség nagy része sinylődött. Manapság ennek a szégyenletes állapotnak utolsó nyomai is eltűntek, de csak a keresztény országokban, mert e vasbéklyók a nem keresztény népek nagy részét valamiféle alakban még mindig lenyűgözve tartják.

Ihering így nyilatkozik¹: «Ez a mondat: „Az ember, mint ilyen, szabad, olyan gondolatot fejez ki, melyre a római jog gyakorlatban soha sem emelkedett és többet ér az emberiségnek, mint az ipar eddigi összes vívmányai.» Ihering egyébként úgy gondolja, hogy az emberiség ezt a mondatot fokozatos fejlődésnek köszönheti. Korántsem. Köszöni annak a magának, melyet a kereszténység vetett a földre. Vagy nem nyögnek-e ma is a rabszolgaság járma alatt az emberiség ama milliói, akik nem a kereszténységből merítették elveiket?

A kereszténység hatása alatt egészen új életfel-fogás alakult. Kiemelte az embert földies gondolkozási köréből és megnemesítette azáltal, hogy megmutatta neki örök boldogságra való rendeltetését és Isten szerető gondviselését, mely fölötté őrködik és a jóknak mindent javukra fordít. Mint tiszta, meleg napsugarak világították meg ezek az igazságok a földi létet; vidám-

¹ Geist des römischen Rechts 41. Fl. (1878) 104.

ság, öröm, bizalom és keresztény remény gyult ki az emberi szivekben és meggyógyították a komor pogány, fatalista pesszimizmust, mely azelőtt oly sokakat űzött a lemondás, vagy kétségbeesés és öngyilkosság karjaiba. Az ember újra erős, egységes, tiszta és következetes világnézet birtokába jutott, mely az élet minden titkát megfejtette és megvilágította.

Míg a pogányság a kézi munkát megvetette és ezáltal a munkásosztályt lealázott szolgahadnak tekintette, addig a kereszténység újra a hasznos *munka* nagyrabecsülését vívta ki és nyomatékkal hangoztatta a munkának általános kötelező erejét.

A *családot* a kereszténység alapjaiban ujjaalakította, t. i. a házasságot szentségre emelte és fölbonthatatlannak jelentette ki. Hajdan, sőt a pogány népeknél még most is a nő férjének szolgálója. A soknejűség és a könnyen felbontható házasság mindenütt méltóságon aluli szolgaság sorsára juttatták a nőt. A kereszténység visszazerezte a nő méltóságát. Nem volt többé a férj szolgálója, hanem egyenrangú társa, akihez megbecsülés, szeretet és egész életen át odaadó hűség csatolta a férjet. Az által pedig, hogy a szülők és gyermekek kölcsönös kötelességeit hangsúlyozta, az atyai hatalmat korlátozta s a család összes tagjainak, az egyetértés, tisztaság, jámborság és a többi keresztény erény szükségességét hirdette, megalapította a keresztény család szentélyét, amihez hasonlót a pogányság sohasem tudott fölmutatni.

Az *államot* a kereszténység új alapokra fektette. Az államhatalomnak isteni eredetéről szóló tanításával ennek a hatalomnak szentséget és magasztosságot kölcsönzött. Mi a felsőségnek nem tisztán félelemből, hanem lelkiismereti kötelességből engedelmeskedünk. Aki szembe-

helyezkedik a jogos felsőséggel, az Istennel jön ellenkezésbe. De a kereszténység egyuttal megmutatta ennek a hatalomnak áthághatatlan korlátait is. E hatalom nem minden jognak forrása, nem mindenható, [hanem az alattvalók érdekében van és azoknak jólétét szolgálja. Az egyes egyéneknek és családoknak az államtól függetlenül sok joguk van, melyet a felsőség nem mellőzhet kénye-kedve szerint, sőt azt inkább óvnia és védenie kell. Az államhatalomnak képviselői Isten előtt felelősek hivataluk vezetéseért, egykor majd ők is szigorú számadásra hivatnak.

A kereszténység a politikai élet alakulásának is új irányt adott, mikor *élesen elválasztotta egymástól a világi és egyházi hatalmakat*. A pogányság korában a kényszeruralom oka az egyházi és világi hatalom egybeolvasztása volt. A lelkiismeret fölött való uralom az alattvalókkal szemben, csaknem abszolút hatalmat biztosított a zsarnokoknak. Hogy mennyire igazat mondunk, eléggé bizonyítja a történelem; ma is láthatjuk Törökországban, Perzsiában, Kinában, Japánban stb. De a kereszténység a két hatalmat élesen szétválasztotta. Egyházi dolgokban, lelki ügyekben az egyház intézkedik. Ezáltal oly hatalom keletkezett, mely az államhatalmat is visszaszorítja korlátai közé és az államhatalommal szemben megvédelmezi alattvalóinak lelkiismereti szabadságát.

Protestáns írók is elismerik «az államról és jogról szóló régi felfogásoknak hatalmas negatív átalakulását», mely szükségszerűen a kereszténységből következett. *Gierke* tanár ezt írja:¹ «Egy szívvel-lélekkel vallották (a kereszténységben) azt a hitet, hogy az egyeseknek és

¹ Das deutsche Genossenschaftsrecht III. (1881) 123.

valláserkölcsi egyesületeknek belső élete semmiféle világi hatalomnak sincs alávetve, hanem az állami létrend hatásköre fölött áll. *Ezzel eltünt az államnak mindent magában foglaló jelentősége. A polgárnak megmaradtak az ő emberi jogai, az államban is joga volt társaságokba tömörülni.* A nagy parancsolat, hogy inkább kell engedelmeskedni Istennek, mint az embereknek, megkezdte dicsőséges pályafutását. Ezzel szemben még a pogány állam mindenhatósága is gyöngének bizonyult. Fölviláglott az eszme, hogy az államhatalomnak és az alattvalói kötelességnek határai vannak. A lelkiismeretben kényszerítő államhatalom ellen kihirdették az engedelmesség megtagadásának jogát, sőt kötelességét, amit a mártírok vérükkel pecsételtek meg».

A keresztény országokban is történtek ugyan kísérletek a korlátlan kényuralom meghonosítására, de mindannyiszor meghiúsultak, még pedig egyenesen a keresztény egyház ellenállása miatt, mely mindig a lelkiismereti szabadság őreként és a gyöngék és elnyomottak védőjeként szerepelt. Mekkora vallási, polgári és politikai szabadságot nyertek a keresztény népek, míg a pogányok közt ma is a legmegalázóbb zsarnokság uralkodik, mert náluk az uralkodó akarata ma is az alattvalók legfőbb törvénye!

De mit szóljunk a *szentség* csodálatos gyümölcsseiről, miket a kereszténység létezésének első napjaitól fogva minden rendű és rangú néposztályban megérelt? Mit szóljunk a keresztény erények megszámlálhatatlan hőseiről, a szentekről, kik a századok folyamán beláthatatlan sorban követik egymást, kik a hókoronás alpesi hegyóriásokhoz hasonlóan messze felülemelkedve a mindennapi élet alantasságain emberfölötti erényeik fényével megörvendeztetik és bámulatba ejtik a világot?

Mit szólunk a *charitas* végtelen, főséges alkotásairól, mikkel a kereszténység az egész földet telehintette? Nincs az a baj, nyomor, vagy fájdalom, melynek enyhítésére a találékony keresztény szeretet a legkülönbözőbb intézményeket nem alapította volna. Csak a megszámlálhatatlan sok szerzetes rendet említjük meg, melyeknek tagjai minden földi reményről lemondva egyedül embertársaik javáért élnek, fáradoznak. Mutatott-e fel ezekhez hasonlót valamikor a pogányság?

Igy változtatta meg a kereszténység a föld színét és teremtett új, nemes kulturát, még pedig mindenre kiható, összhangzó kulturát, mely az embernek lelki és testi, ideiglenes és örök érdekeit egyaránt felöleli. «Mindenki elismeri, — írja *Romanes*,¹ a híres természetkutató — csak a balga tudatlanság és rosszakarat nem, hogy a kereszténységgel az emberiség életében előidézett átalakulás semmiféle más történeti mozgalommal nem hasonlítható össze».

De kinek köszönjük a kereszténységet, annak végtelen sok, csodás áldását? Kettő lehetséges: *vagy* igaz, hogy a kereszténység megalapítója a názáreti Jézus, az Isten küldötte Messiás, Isten fia, kinek magát mondotta, *vagy* pedig nem és akkor a kereszténység fölfoghatatlan talány, csodák csodája, melyet nem lehet megfejtteni sohasem. Az előtt, aki gondolkodik, a döntés nem nehéz.

Föltéve, hogy Jézus tisztán, csak közönséges ember volt, mit látunk akkor? Ki volt Jézus? Egy ácsnak a fia, aki életének harmincadik évéig atyja műhelyében dolgozott, aki bizonyosan soha sem járt iskolába, felsőbb kiképzést nem nyert, görög, vagy indus bölcse-

¹ Gedanken über Religion 139.

letről semmit sem hallott. Legfeljebb három éven át tanított; olyan tant hirdetett, mely egységénél, tisztaságánál, nagyszerűségénél, mélységénél és szépségénél fogva minden eddigi bölcseleti rendszer fényét messze elhomályosította, olyan tant, amely iránt való csodálatukat a kereszténység legelkeseredettebb ellenségei sem titkolhatták el. Hát nem a legfelfoghatatlanabb csoda ez? A kereszténységről mondotta *Goethe*¹ élete végén: «Haladjon bár mindelőbbre a szellemi kultúra, terjeszkedjenek bár minél nagyobb méretekben a természettudományok, érjen bár az emberi ész a legmagasabbra, vagy szálljon a legmélyebbre, *annak az erkölcsi kultúrának magasságát, mely az evangéliumokban tündöklök, sohasem fogja elérni.*» És ez a tan a közönséges tanulatlan ácsnak a találmánya volna? Ki hinné el ezt?

Menjünk tovább. A zsidó nép talán azonnal kész örömmel és lelkesedéssel elfogadta az ács evangéliumát? Talán fölhasznált minden eszközt, hogy azt terjessze? Korántsem. Jézus tanait csaknem valamennyi tanult ember ellenkezése közepette hirdette és három évi működése után mint gonosztevőt, lázítót és istenkáromlót a legszégyenletesebb halállal, keresztrefeszítéssel büntetik meg. A synedrium megtiltotta az evangélium továbbterjesztését. Úgy látszik, mintha véglegesen eltemették volna.

De mégsem, mert épen Jézus sírjánál kezdi meg a kereszténység diadalútját, mely az egész világon végigvonul. Honnan ez a diadal? A keresztrefeszített talán hírneves, klasszikus műveltséggel rendelkező, képzett szónokokat választott hirnökeikül, vagy jól iskolázott böl-

¹V. ö. *Baumgartner*, Goethe. Sein Leben und seine Schriften III². 259.

cselőket, kik a kereszténység támadóit tekintélyükkel, képzettségükkel és a vitában való jártasságukkal legyőzhették, vagy megszegyeníthették volna? A világért sem. Úgy áll a dolog, mint szent Pál apostol írja: «Kiket a világ balgatagoknak tart, azokat választotta Isten, hogy megszegyenítse a bölcseket és a világ nemteleneit és megvetetteit választotta Isten és azt, mi semmi, hogy lerontsa, ami valami; hogy egy ember se dicsekedjék az ő színe előtt».¹ Jézus apostolai néhány tanulatlan halász és egy a zsidók előtt gyűlöletes vámos. Ezeknek mondja: Menjetek az egész világra és hirdessétek az evangéliumot minden népnek és tanítsátok meg mind arra, miket nektek mondtam. Aki nem hiszen, elkárhozik.

Ha Jézus tisztán csak ember, egyszerű ács volt, nem kellett volna-e eszelősnek lennie, hogy ilyeneket mondjon? És még hozzáteszi: És ime én veletek vagyok mindennap a világ végezetéig. Miféle szavak ezek egy közönséges mesterember ajkairól? Valóban, ha Jézus csak ember, akkor ez a félrebeszélő nagyzási hóbort beszédmodora; de ha alap nélkül valami nagyobb lénynek tartotta magát, akkor beszámíthatatlan képzelődő, ábrándozó embernek kellett lennie. És mégis, a kereszténység legádázabb ellenségét is elbűvöli Jézus egyéniségének csodálatos nyugodtsága, feddhetetlensége, határozottsága, emberszeretete, szeretetreméltósága s alázatossága, amint az evangéliumokból előtűnik, tanának nagysága, fönsége, mélysége, szemléltető és meggyőző tanítási módja, melyben állandóan a hallgatók értelmi képességéhez alkalmazkodik és a legmélységesebb titkokat mindig új, találó hasonlatokkal oly egyszerűen, világosan és annyira érthetően tudja megfejteni.

¹ 1 Kor 1, 27. sk.

Hogyan hihettek volna az apostolok Jézusban, ha ő csak ember volt és nem erősítette volna meg isteni küldetését kézzelfogható csodákkal? Mi készítette őket arra, hogy mindent, még szüleiket és vagyonukat is elhagyva az Üdvözítőhöz csatlakozzanak? Mi vitte őket arra az elhatározásra, hogy nem rettenve meg az ő szégyenletes kereszthalálától sem, bejárják az egész világot és hirdessék evangéliumát? Jól tudták, hogy minden külső hatalmi eszköz hiányzik kezükből, amire szükségük lehet és hogy minden képzettség hijával vannak. És mégis kimennek a világba, hogy a keresztre feszített Jézust hirdessék. Sőt evangéliumukért örömmel választják még a halált is. Nem voltak-e esztelenek, ha mesterük isteni küldetéséről szóló nyilvánvaló bizonyítékok hijában ilyenekre vállalkozni mertek?

Avagy talán az emberek szenvedélyeinek hizelgő tant hirdettek és azzal hódították meg a bujaságba és bűnökbe sülyedt világot? Ő nem, ők a keresztre szegezett Jézust hirdették, aki a zsidók előtt botránkozás, a pogányok előtt pedig bolondság volt. A kevélyeknek ezt mondták: «Ha nem lesztek olyanok, mint e kisdedek, nem mentek be a mennyek országába.» «Tanuljatok tőlem, mert én szelid és alázatos szívű vagyok!» A kapzsiaknak a lelki szegénységet hirdették, a gazdagokhoz így szóltak: «Könnyebb a tevének átmenni a tű fokán, mint a gazdagnak bejutni a mennyekországába.» Az élvezetet hajhászóknak és mértékteleneknek a tisztaság parancsát, a házasság felbonthatatlanságát, egységét, az önmegtagadást hirdették. «Aki tanítványom akar lenni, tagadja meg önmagát, vegye föl keresztjét és kövessen engem». Amit a büszke rómaiak és görögök eddig imádtak, azt most megvetve lábbal kellett tiporniok, hogy Krisztusban új

életet kezdhessenek. «Egykor ugyan sötétség valátok, de most világosság vagytok az Urban; mint világosság fiai, úgy járjatok», mondja az Apostol az efezusiaknak,¹ a rómaiakhoz pedig így szól: «Vessük el tehát a sötétség cselekedeit és öltözzünk a világosság fegyvereibe. Mint nappal, tisztességesen járjunk, nem tobzódásokban és részegeskedésekben, nem ágyasházakban és szemtelenségekben, nem versengésben és irigykedésben; hanem öltözzetek az Úr Jézus Krisztusba».²

Ezek a hangok bizonyára nem voltak valami csalogatók az élvezetekbe és dőzsölésbe merült hallgatók előtt. Gúnykacajjal fogadták az evangéliumot. A keresztények Istenét keresztre feszített számár képében gúnyolták ki. Sőt mi több, a hatalmas római birodalom három évszázadon át az ármánykodás és erőszak minden fegyverét felhasználta arra, hogy a kereszténységet vérbe fojtsa. Ezrekre ment azok száma, akiket agyonköveztek, lefejeztek, megcsonkítottak, halálra ostromoztak, vadállatok elé dobtak, megégettek, vízbe fullasztottak, bányába zártak, kemény szolgaságra ítélték; semmi eszköztől sem riadtak vissza, csakhogy a kereszténységnek még a nevét is eltörüljék a föld színéről.

Hiába. A kivégzettek helyébe kétszer annyi lépett. Gyöngé szüzek, gyermekek és erőtlen aggastyánok örömet mentek a halálba az új evangéliumért. «Csak tegnap óta vagyunk — kiált Tertullian († 230. körül) a rómaiakhoz — és máris elárasztjuk minden városotokat, szigeteiteket, villáitokat, falvaitokat tanácsstermeiteket, táboraiteket a senatust és a forumot».³ A mártírok vére a kereszténység magva lett. A kis mustármagból, amit a Galileai elvetett, hatalmas fa nőtt ki, melynek

¹ 5, 8.   ² Róm . 13, 12. 13.   ³ Apolog. c. 37.

árnyékos koronája alatt a római világbirodalom összes népei gyülekeztek.

Ha tisztán emberi szempontból tekintjük a dolgot, ki nem tartotta volna eszelősnek a szegény galileai halászt, aki a Tiberis nagy Babeljében a római birodalom szívében telepedett le azzal a merész tervvel, hogy a pogány babona középpontját a kereszténység székhelyévé tegye? És mégis mit látunk? Alig mult el három százada a véres üldözéseknek, máris rombadőltek Róma bálványképei s a kereszt, mely eddig a szegyen és gyalázat jelvénye volt, ott ragyog a Capitolium ormán, ott díszleg Konstantin császári koronáján, a kereszt jelvénye alatt vonulnak hadba a római legiók.

Valóban, ha csoda nélkül ment végbe a kereszténység megalapítása és elterjedése, ha természetfeletti jelenségek nélkül születtek meg a kulturáldások, miket a kereszténység a világra hozott, akkor Szent Ágostonnal¹ együtt be kell vallanunk, hogy a kereszténység a legnagyobb és legfelfoghatatlanabb csoda, az egész világra kiható esemény, de kielégítő ok nélkül! Mégis számosan akadnak ma is, akik inkább ezt a csodát fogadják el, mint azokat, amikről az evangéliumok és az apostolok levelei tanuskodnak. De hiába. A tények túlhangosan beszélnek. Krisztusnak és az apostoloknak csodái sokkal inkább hitelesek, semhogy azokat a tiszta igazságot kereső ész letagadhatná. Példaképen csak a legnagyobb keresztény csodát, *Krisztus feltámadását* fogjuk bemutatni, mely a többi valamennyinek hitelesítő pecsétje.

¹ De civitate Dei I. 22.

HARMADIK SZAKASZ.

Krisztus feltámadása.*1. §. Az újszöv. szent könyveinek szavahihetősége.*

Jézus Krisztus életét és szenvedésének történetét a négy evangéliumon kívül az Apostolok cselekedeteiből és az apostolok, különösen Szt. Pál leveleiből ismerjük.

Szent Pál leveleinek hitelességét ma már komoly tudós nem vonhatja kétségbe. Maga *Baur* is, jóllehet igen erős kritika tárgyává tette a Pál-féle iratokat, a rómaiakhoz, galatákhöz és korinthusiakhoz írt leveleket mégis kénytelen volt hiteleseknek elismerni. Ha egyáltalában van valami biztos és kétségbevonhatatlan eredménye a XIX. század kritikai kutatásainak, akkor az első sorban a Pál-féle legtöbb levél hitelességének megbizonyítása. Ezzel Krisztus életének főeseményeire vonatkozólag olyan kifogástalan tanu birtokába jutottunk, akinek tanubizonyosága visszanyúlik Jézus földi működéséig és aki az apostolokkal valamint Jézus cselekedeteinek és beszédeinek szem- és fültanuival éveken át érintkezett.

Megkísérelték azt is, hogy a kereszténység tulajdonképeni megalapítójául Pált állítsák oda, hogy Krisztust háttérbe szorítsák. A Pál élete azonban Krisztusból táplálkozik. Életének, egész apostolkodásának kizárólagos irányítója a megfeszített Krisztus. «Élek én, de már nem én hanem Krisztus él én bennem». Hogyan is sikerülhetett volna neki Krisztus képét meghamisítani még azoknak életében, akik a názáreti Jézussal érintkeztek? A többi evangéliumi és apostoli iratnak történeti hitelességén sem lehet már kételkedni.¹ Volt idő,

¹ *Bardenhewer* hírneves tanár 1908. febr. 24-én így írt az evangéliumokról a müncheni egyetem tanácsához egy eltévedt pap

mikor a protestáns szentírásmagyarázók különösen Baur racionalisztikus iskolájának (az ú. n. tübingeni iskolának) követői minden erővel annak kimutatásán fáradoztak, hogy az evangéliumi iratok, egészben vagy nagy részt sokkal későbbi korban keletkeztek mint általában tartják, időszámításunk 2. vagy 3. századában, esetleg még később. Ha sikerült volna a bizonyítás, akkor könnyű lett volna az evangéliumokban foglaltakat mondáknak, hitregéknek, nem hiteles hagyománynak, a képzelet szüleményeinek és más hasonlóknak kijelenteni.

Azonban maga a protestáns kutatás hamarosan romba döntötte a racionalisztikus kártyavárakat. Ezen a téren különösen *Harnack A.* és tanítványai szereztek tagadhatatlan érdemeket. Meggyőző módon bebizonyították, hogy *«az egyház legrégebbi irodalma a főpontokban és a legtöbb részletben irodalomtörténeti szempontból igaz és megbízható»*. «Mi — írja *Harnack*¹ — az őskereszténység forrásainak bírálatánál kétségtelenül a hagyomány felé tartó visszavonulás útján vagyunk... mert *az időrendi keret, melybe a hagyomány a forrásokat beleillesztte az összes főpontokban*, a Pál-féle levelektől Irénig, igaz és a történetírókat arra kényszeríti, hogy az események történeti lefolyására vonatkozó mindazon feltevéseket elvesse, melyek ezen időrendi keretet tagadják».

azon állítására vonatkozólag, hogy az evangéliumoknak csak legendaszerű jellege volna: «Mint az újszövetségi irodalom-történetnek és szentírásmagyarázatnak tanára *több mint 20 éven át mindig mélysegebb és tökéletesebb tudományos meggyőződéssel vallottam*, hogy a négy evangélium közül kettőt apostolok, kettőt pedig apostoli tanítványok írtak és *hogy a négy evangélium korlátlan történeti hitelességet érdemel»*.

¹ A «Chronologie der altchristlichen Literatur bis Eusebius» (1897) c. mű első kötetéhez írt előszóban.

«Lukas dert Arzt»¹ című művének előszavában azt írja Harnack, hogy barátai részéről kemény megjegyzések érték előbbi szavait: «Mi az őskereszténység forrásainak bírálatánál kétségtelenül a hagyomány felé tartó visszavonulás útján vagyunk», «noha én — amint mondja — azoknak igazságát fejtegetésemben már nagyrészt kimutattam». Majd így folytatja: «Ma már pontosan meg tudjuk határozni a legrégibb hagyomány képződésnek helyét és idejét és ezáltal igen sok képtelen föltevésnek vesszük elejét. *Igazában a 30—70 években és pedig Palesztinában illetve Jeruzsálemben minden megvolt és megtörtént, ami későbbben kifejlődött... A régi hagyomány tehát lényegében igaz marad* mindabban, amit az időre a megnevezett szereplő személyek számára és a szereplési helyre vonatkozólag állít».

Az őskeresztény irodalom nagy ismerőjének ez a nyilatkozata különösen azért is értékes, mert maga is beismeri, hogy a «szakkritika» igen nehéz helyzetbe sodorja őt, midőn egészen másként mutatja be a kereszténységet, mint amilyennek ő eddig ismerte. Annyi mindenesetre bizonyos, hogy az őskeresztény hagyomány megdönthetetlen alapokon nyugszik.²

¹ Leipzig, 1906.

² L. ehhez *Disteldorf J. B.*-nak kiváló értekezését: «Die Auferstehung Jesu Christi» a Trierben 1906 évben megjelent «Festschrift des Priesterseminars zum Bischofsjubiläum» c. mű 499. sk. lapjait. Legújabbán *Soden H.* «Die Schriften des Neuen Testaments ihrer ältesten erreichbaren Textgestalt hergestellt auf Grund in ihrer Textgeschichte» (Berlin 1902—1907) c. nagyszabású munkájában azt bizonyítja, hogy az Újszövetségnek összes későbbi kéziratái három recenzióra vezethetők vissza, melyek már a 3. század közepe táján ismeretesek voltak. Ennek a három recenziónak alapján akarja a legrégibb írók (Justin, Irén, Origenes, Tertullian) felhasználásával azt az ősrégi szöveget összeállítani, mely már

Valóban fölös számmal vannak adatok, melyek az evangéliumoknak és az apostolok leveleinek hiteleségét bizonyítják és kimutatják, hogy ezek már az első század második felében össze voltak gyűjtve és hogy ezeket sugalmazott és isteni tekintéllyel megerősített iratoknak tartották. A dolog fontossága követeli, hogy ezek közül a bizonyítékok közül néhányat fölhozzunk, hogy maga az olvasó is meggyőződhesék állításunk igazságáról.

Már az apostoli atyák ugyanazokkal a kifejezésekkel hivatkoznak az Újszövetség irataira, mikkel az Ószövetség szent könyveit használni szokták. A Barnabás-levél is, mely valószínűleg az első század végén keletkezett, Máté evangéliumának egy helyét már így idézi: «amint írva vagyok».¹ Hasonló kifejezéseket használnak *szent Polycarp*,² ki János apostolt még látta és a *római Kelemennek* tulajdonított második levél, amikor Mátéból, illetve szent Pál leveleiből idéznek.³ *Antiochiai szent Ignác* figyelmükbe ajánlja a smyrnai keresztényeknek a prófétákat és az evangéliumot;⁴ az eretnekekről írja, hogy azok sem a prófétáknak, sem a mózesi törvényeknek, sem az evangéliumnak nem hisznek.⁵ A Diognetushoz írt levél szerzője mondja: «A *törvényt* mindenütt kellő

130—140 körül az egyházban általánosan elfogadott szöveg volt. Ez az alapszöveg minden lényegesben tökéletesen egyezik a legrégebb idő óta ismert és elterjedt szöveggel.

¹ ὡς γέγραπται. Epist. Barn, c. 4. (*Funk*, opera Patrum apost. I. [1878]).

² Ad Philipp. 12.

³ II. Kor. 2. Ez a levél valószínűleg nem szent Kelemenről való, hanem más ismeretlen szerzőtől. Kelemen első levelének hitelesége biztos.

⁴ Ad Smyrn. 7, 2.

⁵ U. o. 5, 1; ad Philad. 5, 2.

tiszteletben tartják, elismerik a *próféták* isteni sugalmazását, az *evangéliumban* való hit megerősödést nyert, fönnállnak az *apostoli* hagyományok és az egyházban munkálkodó égi kegyelem diadalmaskodik». ¹ Az apostoli atyák irataiban gyakran vannak ilyen kétségen felül álló utalások, melyek az újszövetségi szövegre vonatkoznak. *Funk* ² az apostoli atyák munkáinak értékes kiadásában ezeket az utalásokat összeállította és a következő eredményre jutott: Barnabás levelében két ilyen utalás van, római Kelemen két levelében 200-nál több, szent Ignácban 53, a szent Polycarp-levelekben 68. «A tizenkét apostol tanítása» (Didache) Mátéból sok szentírási helyet idéz. Így pl. «Imádkozzatok amint az Úr evangéliumában megparancsolta: Miatyánk» stb. ³

A II. században *szent Jusztin vértanú* († 167) hivatkozik az evangéliumokra és bizonyítja, hogy azokat vasárnaponként a prófétákkal együtt fölolvasták a templomban. ⁴ Egyes részeket közöl szent Pál leveleiből, szent Péter és szent János első leveléből, valamint az Apostolok cselekedeteiből. *Szent Athenagoras* (170 k.), *antiochiai szent Theofil* is sok bizonyítékot szolgáltatnak annak kimutatására, hogy korukban már használták az Újszövetséget. Az utóbbi szent Jeromos tanúsága szerint olyan munkát írt, melyben az evangéliumokat párhuzamosan egymás mellé állítva ⁵ mutatta be, mint ahogy körülbelül ugyanabban az időben *Tatián* is tette.

¹ Ad Diogn. 11, 6.

² V. ö. Opera Patrum apost. I. 565. s. kk.

³ Doctr. ap. 8, 2, (*Funk*, Die Apostol. Väter, Tübingen 1901) *Ehrhard* nyomán (Die altchristliche Literatur und ihre Erforschung von 1884 bis 1900 I. 63.) a legtöbb kutató az Apostolok tanításának keletkezési idejét K. u. 80—100-ra teszi, egyesek 100—120 közé.

⁴ Apol. I. 66, 67.   ⁵ De vir. illustr. 25.

Álljon még itt az ú. n. *Muratori-féle töredék és Hermas Pásztor*a, melyek mindegyike legkésőbb a II. század közepéből való. Az első munka a nyilvános olvasásra szánt és mindenkitől szentnek tartott könyvek közt felsorolja a négy evangéliumot, az Apostolok cselekedeteit, Pál iratait a zsidó levél kivételével, a Jelenések könyvét, Judás levelét és Jánosnak két levelét. A mai Kánonnak többi részeit is felsorolja, de mint olyanokat, melyeket isteni könyveknek akkoriban általánosan még nem fogadtak el. Hermas Pásztorában utalások vannak a négy evangéliumra, Pálnak csaknem összes és Péter mindkét levelére stb.¹ Mellőzzük szent Irén, Tertullián, szent Cyprián és mások bizonyítékait a II. század végéről és a III. század első feléből, mert a komoly tudósok közül senki sem kételkedik, hogy a szentírás ebben az időben már valóban megvolt.² Különös figyelmet érdemel az a körülmény, hogy kezdettől fogva csak *apostoli iratokat* ismertek el kanonikusoknak és aggódo lelkiismeretességgel őrizték az apostoli hagyomány tisztaságát. Szigoruan betartották a szabályt, hogy csak azt szabad keresztény tannak és erkölcsnek tekinteni, ami az apostoloktól származik. Tudták, hogy Krisztus az apostoloknak adta a tanítói hatalmat és nekik ígérte a Szentlelket és ezért igyekeztek a lehető legszorosabban az apostoli hagyományhoz alkalmazkodni.

*Szent Irén*³ a II. században így ír: «Az Úr az apostolokra ruházta az igehirdetés teljes hatalmát és tőlük tanuljuk meg az igazságot, az Isten Fiának tanát, nekik

¹ V. ö. *Funk*, Opera Patrum apost. I. 567 s k.

² L. *Cornely*. Introd. in utr. test. libros sacros I. (1894) 164 sk.; *Wilmers*, De religione revelata (1897) 306 s k.; *Schanz*, Apologie des Christentums II³ (1905) 577 s k.

³ Adv. haer. 3, 1.

mondta az Úr (Lk. 10, 16.): „Aki titeket hallgat, engem hallgat; és aki titeket megvet, engem vet meg, aki pedig engem megvet, azt veti meg, aki engem küldött”. Kizárólag az ő közvetítésükkel jutott el hozzánk az evangélium, melynek hirdetésére isteni fölhatalmazást nyertek, és amelyet valóban az Isten akarata szerint hirdetvén ránk hagyományozták az írásokat, azt az evangéliumot, mely hitünk alapköve és oszlopa». Majd így ír: «Az apostolok örökségét a hitközségek, melyeket alapítottak, hűségesen őrzik és úgy terjesztik tovább, mint egykor az apostolok mindenütt ugyanazzal a tartalommal és az apostolok írásaival egybehangzóan».¹

Hasonlóan beszél *Tertullian*:² «Ha csakugyan úgy áll a dolog, hogy az az igaz, ami előbb van, az van előbb, ami kezdettől fogva van, az van kezdettől fogva, ami az apostoloktól van: akkor épen úgy igaznak kell tartanunk azt is, hogy abban van az apostolok igazi hagyománya, amit az apostolok egyházaiban szentül tartanak».

Kétségtelen tehát, hogy az Újszövetség könyvei hitelesek, vagyis, hogy valóban az apostoloktól és Jézus tanítványaitól származnak. *De vajjon megbízhatók is?* A szándékos csalást az apostolok jelleme teljesen kizárja. Mindent elhagytak, hogy Krisztust kövessék, még életüket is föláldozták érte. Ha csaltak, akkor ők maguk csalódtak legjobban. Irataik is magukon hordozzák az igazság csalhatatlan jegyét. Elbeszélik Jézus tanítványainak minden gyöngeségét, tökéletlenségét, kislelkűségét, tévedéseiket, reményeiket, csalódásaikat, félelmüket, Krisztus-tagadásukat, mindent a legnagyobb

¹ Adv. haer. 1, 10, 1.   ² Adv. Marc. 4, 5.

őszinteséggel és naivság hangján úgy, hogy az írónak egészen a lelke mélyébe tekinthetünk.¹

De a csalás teljesen lehetetlen is. Jogosan mondja Schanz: «Történeti időben, nem sokkal Jézus halála után az I. században, egyáltalán lehetetlen lett volna, hogy a költői monda és mithosz az egyszerű hitet képzelő erővel szabadon, szándékosan vagy nem szándékosan kiszinezze és történeti helyességét és hűségét csodálatra méltó egyszerűségben azután is megőrizze». Emberek, kik nagyobb képzettség híjján, bizonyára nem a bölcselők módjára gondolkoztak és írtak, hogyan lettek volna képesek arra, hogy aránylag rövid idő alatt oly tanokat találjanak ki, melyek annyira egyeznek, hogy egyszerűségüknél fogva oly nagyszerű következetes, elméleti és gyakorlati rendszert alkotnak, melynek nincsen párja, ha t. i. meggondoljuk, hogy sok ember, különböző helyen és időben, egymástól függetlenül oktat ki bennünket Jézus életéről és tanáról? hogyan lehetséges, hogy egységes iskolát alapítsanak, melynek erkölcsi és szellemi egyöntetősége példátlan, ha nem lett volna egy és ugyanaz a tanítómesterük és ha nem adták volna hű leírását annak, amit ő cselekedett és beszélt? ²

2. §. Jézus valóban meghalt.

Mit mondanak nekünk ezek az általánosan is valódiaknak és hiteleseknek elismert apostoli iratok, még abban az esetben is, ha sugalmazott voltuktól eltekintünk és *tisztán mint történeti forrásokat tanulmányozzuk?*

Tanuságot tesznek mindenekelőtt arról, hogy *Jézus a keresztfán igazán és valóban meghalt.* Mind a négy

¹ L. Schanz, Apologie des Christentums. II³ 721.

² L. u. o. 722.

evangélista, sőt Péter és Pál apostolok is elbeszéli Krisztus halálát. *Máté* ezt írja: «Kiadá lelkét»¹ és *János*, ki a kereszt alatt állott: «És lehajtván fejét, kiadá lelkét»,² *Péter* nyíltan szemükre veti a zsidóknak: «Jézust a gonosztevők kezei által fölfeszítvén megöltétek»,³ «az élet szerzőjét megöltétek».⁴

Schleiermachernek, Paulusnak és másoknak Krisztus *tetszhaláláról* való föltevésai nem egyebek, mint a zavarba jutott ember nyilvánvaló kapkodásai, hogy a nekik nem kedvező tényt kikerüljék. A Kálvária hegyén senki sem kételkedett Jézus haláláról. A katona lándzsával átdöfi a keresztre feszített szívét, hogy majd a halál beálltáról hivatalosan is tanuságot tehessen. A seb nagyságát és mélységét az Úrnak Tamáshoz intézett szavai mutatják: «Hozd ide kezedet és bocsásd az én oldalomba».⁵ Maga e seb is elegendő lett volna arra, hogy halált okozzon, ha erre egyáltalán szükség lett volna.

A zsidók és farizeusok is, kiket leginkább érdekelt a dolog, legkevésbé kételkedtek Jézus halálán. Egyedül attól tartanak, hogy a tanítványok ellopják a testet. Ezért pecsételtetik le és őriztetik hivatalosan is Jézus koporsóját.

Végül, ha Jézus valóban tetszhalott lett volna, vajjon nem vett volna-e hónapokat igénybe a gyógyulás természetes folyamata, hogy a test régi életerejét visszanyerje? Gondoljunk csak Jézusnak az Olajfák hegyén vívott haláltusájára, melynek hatása alatt csöppekben hullott a földre véres verejtéke, gondoljunk csak az ostorozás, tövissel való megkoronázás, a keresztút és

¹ Mt. 27, 50.

⁴ Ap. csel. 3, 15.

² Ján. 19, 30.

⁵ Ján. 20, 27.

³ Ap. csel. 2, 23.

a keresztreszögezés szörnyűségeire; három órán át függ a keresztben átszögeezett kezekkel és lábakkal, lándzsával ejtett oldalsebével, végül bebalzsamozzák és kendőkbe takarva sírba helyezik; képes lett volna-e ez a roncsolt test az isteni Mindenhatóság közreműködése nélkül három nap mulva körüljárni és tanítványai előtt új életerőben újra megjelenni?

Egyébként nemcsak a keresztény, hanem a legrégibb pogányírók is tanuskodnak Krisztus keresztthaláláról. *Tacitus* a Néro-féle keresztényüldözés borzalmainak leírásánál elbeszéli, hogy a keresztény név szerzőjét Tiberius császársága és Pontius Pilátus helytartósága idején kivégezték.¹ Mikor azután — folytatja tovább — rövid időre elfojtották a veszedelmes tanítást, ujólag kitört, nemcsak hazájában, Judeában, hanem Rómában is, hol a mindenünnen beözönlő ocsmányság és elvetemültség szives fogadtatásban szokott részesülni. Ugyanezt bizonyítja már előbb a zsidó történetíró, *Flavius József* is.²

Jézus tehát valóban meghalt a keresztben. Ott pihen már holtan a sírban. Barátai, ellenségei egyaránt erre a sírra szegzik tekintetüket. Feltámad-e? Ha nem, akkor vége mindennek, amit épített. Leleplezett csalónak fogják tartani mindenütt.

Ő maga életében már gyakran hivatkozik jövődő feltámadására, mellyel isteni küldetését bizonyítja. Nemcsak tanítványainak jövődöli meg ismételten és félreérthetetlenül keresztthalálát és harmadnapon való föltámadását,³ hanem a hitetlen zsidókkal és farizeusokkal szemben is, hivatkozik föltámadására, melynek élőképe

¹ Supplicio affectus erat. *Annal.* 15, 44.

² *Antiq. Jud.* 28, 23.

³ *Mt.* 17, 9. 21; 20, 19; 26, 1.

Jónás föltámadása volt. Így már az első husvét alkalomával Jeruzsálemben¹ és később még több ízben.² A farizeusok jól ismerték Krisztusnak e jövendölését, azért is mondták Pilátusnak: «Uram! megemlékeztünk, hogy ama csábító még életében mondta: Harmadnap mulva föltámadok. Hagyd meg tehát, hogy őrizték a sírt harmadnapig, netalán eljöjjenek tanítványai és ellopják őt és azt mondják a népnek: Föltámadott halottaiból». És mikor Pilátus őrséget bocsát rendelkezésükre, «elmenvén megerősíték a sírt örökkel, megpecsételvén a követ».³ Az ármánykodó és rosszakarátú farizeusoknak így kell akaratlanul is a föltámadás csodájának hitelességét megerősíteniök.

3. §. Jézus feltámadása a Szentírás bizonyítékai alapján.

Krisztus föltámadt a sírból és ez a sír, mint azt a próféta megjövendölte, valóban megdicsőült. Krisztus életének kevés eseményét mondja el mind a négy evangélista, halálát és dicsőséges feltámadását azonban nagyon körülményesen írják le. Már a keresztfeszítést követő harmadik napon ragyogó fényességben jelenik meg Jézus Mária Magdolnának,⁴ a jámbor asszonyoknak,⁵ az Emmausba menő tanítványoknak,⁶ szent Péternek⁷ és végül az utolsó vacsora termében összegyűlt apostoloknak.⁸

Isten különös rendeléséből úgy történt, hogy a feltámadott Üdvözítő első megjelenésénél, melyre az apostolokat méltatta, Tamás apostol nem volt jelen. A már természeténél fogva kételkedő Tamás nem

¹ Ján. 2, 19.

² Lk. 11, 29; Mt. 12, 39.

³ Mt. 27, 63. s k.

⁴ Ján. 20, 14.; Mk. 16, 9.

⁵ Mt. 28, 9.

⁶ Lk. 24, 31.

⁷ Lk. 24, 34.

⁸ Ján. 20, 19. sk.; Lk. 24, 36.

akart hitelt adni a többi apostol elbeszélésének. «Ha csak nem látom az ő kezein a szegek liggatását és ujjamat a szegek helyére nem bocsátom és kezemet az ő oldalába nem bocsátom, nem hiszem». Nyolc nap mulva ismét megjelent az Úr az apostoloknak, kik közt akkor már Tamás is ott volt. Jóságos leereszkedéssel szól a hitetlen tanítványhoz: «Ereszd ide be ujjadat és lásd kezeimet és hozd ide kezedet és bocsásd ide oldalamba s ne légy hitetlen, hanem hívő».¹ Kézzelfoghatóbb módon valóban nem tudta volna megértetni, hogy isteni küldetésének megdönthetetlen bizonyítékául föltámadását akarja elének állítani. Azt akarta, hogy tanítványai, különösen Tamás, higgyék, hogy az, aki most előttük áll ugyanaz, akivel három éven át bizalmas érintkezésben éltek, akit a keresztre szögeztek és most dicsőségesen felszabadult a halál kötelékeitől. Látták és hittek benne, amiről Tamás tette a legszebb bizonyosságot, mikor alázatos és szerető vallomásban az Úr lábaihoz borulva így kiált föl: «ÉN Uram és én Istenem!»

Amint az első, úgy a második megjelenésekor is így szól a bámulatba esett apostolokhoz: «Lássátok kezeimet és lábaimat, hogy önmagam vagyok; tapintsatok meg és lássátok, mert a léleknek húsa s csontjai nincsenek, amint látjátok, hogy nekem vagyok». E szavaknál megmutatta kezeit és lábait. És mikor örömben még mindig nem tudnak hinni, ennivalót kér tőlük és jelenlétükben költi el azt, hogy igaz feltámadásának minden fölmerülő kétségét eloszlassa.

Az evangéliumok és apostolok cselekedeteinek olvasása önkéntelenül is azt a benyomást kelti, hogy Jézus

¹ Ján. 20, 25. 27.

mindenképen kétségtelenné akarta tenni halottaiból való föltámadásának tényét, valóságát. A legkülönbözőbb alkalmakkor jelent meg tanítványainak, nemcsak a távolban tűnik fel előttük, hanem közvetlen közelökben is, nemcsak pillanatra, hanem hosszabb időre is, köztük tartózkodik, velök eszik és megparancsolja nekik, hogy érintsék meg, nemcsak éjjel, hanem világos nappal is megjelenik, nemcsak a nők, hanem a férfiak is látják, hol egyenkint, hol többen egyszerre, megjelenik az egybegyűlt apostoloknak, több mint 500 tanítványnak egy alkalommal; majd Jeruzsálemben a zárt ajtók mögött, majd a sírnál, majd ismét a kert-i ösvényen, az emmausi úton, a Genezáreth taván, a magaslaton, végül mennybemenetele alkalmával Jeruzsálemben és az olajfák hegyén. Egyszóval mindent megtesz, hogy tanítványainak a föltámadás tényére vonatkozó esetleges kételyeit eloszlassa.

Ha Krisztus a tanítványokat feltámadásának megdönthetetlen igazságáról nem győzte volna meg, akkor nem is szólíhatta volna fel őket, hogy annak *tanui* legyenek. Röviddel mennybemenetele előtt így szólítja meg őket: «Így vagyon megírva s így kellett a Krisztusnak szenvedni s föltámadni halottaiból harmadnapon... Ti pedig *tanui* vagytok ezeknek».¹

Ezt az apostolok meg is értették. Ezért hivatkozik Péter pünkösdi napján tartott *első* beszédében a föltámadásra. «A názáreti Jézust, az Istentől igazolt férfiút tiköztetek erők és csodák és jelek által... azt... a gonoszok kezei által fölfeszítvén megöltétek, *kit az Isten föltámasztott... Ezt a Jézust föltámasztotta Isten, minek mi mindnyájan tanui vagyunk*».² Ugyan-

¹ Lk. 24, 46. 48.   ² Ap. csel. 2, 22—24. 32.

ezt ismétli az apostolok fejedelme a *második* beszédben: «Az élet szerzőjét pedig megöltétek, *kit az Isten föltámasztott halottaiból, minek mi tanui vagyunk*».¹

Péter az apostolok főfeladatának tekinti, hogy a feltámadásnak *tanui* legyenek. Azért szólítja fel az apostolokat és azok tanítványait, hogy az áruló Judás helyébe egy másik férfiút válasszanak azok sorából, akik János keresztelésétől kezdve az Úr mennybemene-
teléig vele együtt éltek, «*hogy tanuja legyen az ő föltámadásának mivelünk egy ezek közül*».² «És nagy hatalommal tőnek *bizonyságot az apostolok a mi Urunk Jézus Krisztus föltámadásáról*».³ «És mi *tanui* vagyunk mindazoknak, miket a zsidók tartományában és Jeruzsálemben (Jézus) cselekedett, *hol őt megölték, jölfüggesztvén a fára. Ezt az Isten föltámasztá harmadnapon* és nyilván megjelenté őt, nem az egész népnek, hanem *az Istentől eleve rendelt tanuknak, nekünk, kik ettünk és ittunk övele, minekutánna föltámadt halottaiból*».⁴

Első levelében is⁵ «Jézus Krisztusnak halottaiból való föltámadására» hivatkozik Péter, hol úgy beszél róla, mint a keresztények előtt jól ismert és semmi bizonyításra nem szoruló tényről.

Csak a Krisztus föltámadásában való élő és szilárd hit értetheti meg azt a magatartást, melyet Péter *Krisztus halála előtt és után* tanusított. Jézus életében egy szolgáló beszédje is elijeszti tőle, sőt háromszor még esküvel is megtagadja Mesterét. És most Jézus halála után szembeszáll minden veszedelemmel, bátran lép a zsidók elé, nyíltan szemükre veti az istengyil-

¹ Ap. csel. 3, 15.

⁴ Ap. csel. 10, 39—41.

² Ap. csel. 1, 22.

⁵ I. Péter 1, 3.

³ Ap. csel. 4, 33.

kosságot, reámutat a Megfeszített föltámadására és kész tanításáért a halálba menni. Mikép magyarázhatnók meg e változást, ha Jézus föltámadásáról való meggyőződése nem lenne a lehető legbiztosabb?

Péter mellett *Pál, a nemzetek apostola* is megcáfolatatlan bizonyítékait szolgáltatja Krisztus föltámadásának.

Mindenekelőtt arra a tényre hivatkozik, hogy már ő előtte is hirdették az apostolok Krisztus föltámadását. A korinthusiakhoz irt első levélben ezt mondja:¹ «Mert mindenekelőtt *azt adtam elétek, amit átvettem*, hogy Krisztus meghalt a mi bűneinkért, az irások szerint és eltemettetett és *föltámadott harmadnapon az irások szerint*».

Az Apostol az «adtam» (παραδιδόναι) és «átvettem» (παραλαμβάνειν) szavakat rendesen akkor használja, amikor a keresztény tannak szóbeli továbbadásáról, illetve annak tanulás utján való elfogadásáról beszél. A mondat tehát: *azt adtam elétek, amit átvettem, azt jelenti: arra tanítottalak titeket, amire engem tanítottak.* Itt tehát az apostol valami *hagyományos tanítási módozatot* emleget, amelynek szemmeltartásával a kereszténységnek — az apostoli prédikációnak is gerincét képező — alaptanait tovább adták.² Valószínűleg az apostoli hitvallás (Symbolum apostolorum) legrégebb alakjáról van szó. A tizenegyedik versben³ így szól: «Azonban mind én, mind ők *így* hirdetjük ezt és *így* hittétek». A szavak: «*így* (ὁὕτως) hirdetjük ezt» csak az említett (3. vers) tanítási módozatra vonatkozhatnak, Pál tehát nem ismer különbséget e módozathoz alkal-

¹ 15, 3. 4.

² L. *Disteldorf*, Die Auferstehung Jesu Christi 539 sk.

³ I. Kor. 15, 11.

mazkodó saját tana s a többi apostol tanítása között. Így tehát ezek is azt a módot követték az igehirdetésben, mint általában az apostoli kornak minden igehirdetője. Ami pedig a tanítás tartalmát illeti, az a hit tárgyát képezte a korinthusiak előtt, mert az Apostol szavai szerint: így hittétek ezt.¹

Szent Pál idézett szavaiból kétségtelenül kitűnik, *hogy Krisztusnak bűneinkért való halálát, eltemetetését és föltámadását* már ő előtte az *apostolok általánosan tanították* és a keresztények hitték.

A nemzetek apostola *Jézus föltámadásának* igen nagy jelentőséget tulajdonít a kereszténység szempontjából. Miután a korinthusi levélnek már említett helyén azt mondta, hogy Krisztus meghalt és harmadnapon föltámadott, hozzáfűzi még, hogy Jézus «megjelent Kefasnak és utóbb a tizenegynek». Azután így folytatja: «Megjelent több, mint ötszáz atyánkfiaának egyszerre, *kik közül sokan még élnek ezideig*, némelyek pedig elaludtak. Azután megjelent Jakabnak, utóbb valamennyi apostolnak, legutoljára pedig mindenek közt, mint időtlennek megjelent nekem is . . . Ha tehát az hirdettetik, *hogy Krisztus föltámadott halottaiból*, mikép mondhatják némelyek tiköztetek, hogy nincsen halottak föltámadása? Ha nincsen halottak föltámadása, úgy Krisztus sem támadott föl. *Ha pedig Krisztus föl nem támadott, akkor hiábavaló a mi prédikálásunk, hiábavaló a ti hitetek is. Akkor mi Istennek hamis bizonyosságaiul tartatnánk*, mint akik bizonyosságot tettünk Isten ellen, hogy föltámasztotta Krisztust; kit nem támasztott föl, ha a halottak föl nem támadnak. Mert ha a halottak föl nem támadnak, Krisztus sem

¹ *Disteldorf*, Die Auferstehung Jesu Christi 542.

támadott föl. *Ha pedig Krisztus jól nem támadott, hiábavaló a ti hitetek*, mert még úgy bűneitekben vagytok. Tehát akik elaludtak is Krisztusban, elvesztek. Ha csak ez életben van reményünk Krisztusban, minden embereknél nyomorultabbak vagyunk. *Azonban Krisztus föltámadott halottaiból, az elhunytak első zsengéje*.¹

Krisztus föltámadásának ténye tehát az apostol szerint hitünknek sziklaszilárd alapja. Ettől függ a kereszténység élete vagy halála.

Pál a római levélben is mint hitünk és reményünk alapját állítja elénk a föltámadást. «Ha tehát meghaltunk Krisztussal, *hisszük, hogy Krisztus halottaiból föltámadván, már nem hal meg*, a halál őrajta többé már nem uralkodik». ² Krisztussal együtt «eltemettettünk a keresztség által a halálba, hogy *valamint Krisztus föltámadott halottaiból*, úgy mi is az élet újságában járjunk». ³ Ugyanez a tan előfordul a kolosszaiakhoz, ⁴ filippibeliekhez ⁵ és thesszalonikaiakhoz ⁶ írt levelekben is. «Emlékezzél meg — írja Timotheusnak — hogy az Úr Jézus Krisztus, ki Dávid ivadékából való, föltámadott halottaiból, az evangéliumok szerint». ⁷

Határozottabban már valóban nem lehetne *Krisztus föltámadásának tényét* a hit alapjaként föltüntetni. Nemcsak belső tapasztalatokra és élményekre hivatkozik, hogy hihetővé tegye beszédeit, hanem Krisztus föltámadásának *tényére* is, melyet számos szemtanú kétségbevonhatatlanul hitelesített, oly tanúk, akik részben még éltek, amikor Pál leveleit írta.

¹ I. Kor. 15, 3—20; v. ö. II. Kor. 4, 14.

² Róm. 6, 8. 9.

³ Róm. 6, 4; v. ö. 4, 24; 8, 11; 10, 9.

⁴ 2, 12. ⁵ 3, 10. ⁶ 1, 10. ⁷ II. Tim. 2, 8.

4. §. A legrégebbi hagyomány is bizonyítja Jézus föltámadását.

Hogy mily nyomatékkel hirdették az apostolok a föltámadást, *közvetlen tanítványaik* bizonyítékaiból is látjuk. *Római Kelemen*, aki Irén tanúsága szerint, még személyesen érintkezett az apostolokkal, a korinthusiakhoz írt levelében ismételten hivatkozik Krisztus föltámadására. Többek közt ezeket mondja: «Krisztust Isten, az apostolokat pedig Krisztus küldötte, ezért mentek széjjel miután parancsot kaptak és a mi Urunk Jézus Krisztus föltámadásáról teljesen megbizonyosodtak, Isten szava által megerősítve, a Szentlélekbe helyezett erős bizalommal, hirdetve Isten országának eljövetelét».¹ *Ignác vértanú*, János apostol tanítványa, úgy a trallesiekhez, mint a smyrnai egyházhoz intézett leveleiben Jézus halálát és dicsőséges föltámadását üdvözülésünk alapjának mondja.²

Justin, Irén, Tertullian és Origenes irataiból tudjuk, hogy a II. században keleten és nyugaton kötelező *hitvallás* (regula fidei) volt használatos az egyházi liturgiában, ami tehát kétségen kívül az apostolok korából származik. Bizonyára ez az a hitvallás, amit már szent Pál is emleget.³ Hitágazatai közt megvan Krisztus halála és föltámadása is. Aristides 125—126-ban Kr. u. egy Apológiát nyújtott át Hadrián császárnak. E munkának nem régiben fölfedezett töredékei épen az apostoli hitvallás legfőbb ágazatait magyarázzák és általánosan elfogadottnak tüntetik föl. A bennök foglalt hitágazatok így hangzanak: «Hiszünk a mindenható

¹ Epist. ad. Cor. 1, 42. l. u. o. c. 24.

² Ad. Trall. 9. Ad.

Smyrn. 1. ³ L. fent 207. l.

Istenben, égnek és földnek Teremtőjében és a Jézus Krisztusban, az ő Fiában, ki születék Szűz Máriától, a zsidók által keresztrefeszítve meghalt és eltemettetett; *harmadnapon föltámadta*, fölméne mennyekbe s eljő egykor ítélkezni». ¹

Annak is Krisztus föltámadása volt az oka, hogy a keresztények már az apostolok idejétől kezdve szombat helyett vasárnapon ültek ünnepet, mint Barnabás² szent Ignác³ és szent Justin⁴ bizonyítják. A második században voltak ugyan vitatkozások akörül, hogy mikor kell husvétot (husvétvasárnapját) megülni, de magáról a föltámadásról, mely az ünnep tárgyát képezte sohasem kételkedtek. Még az eretnekek és apocryphek sem vonják kétségbe sohasem a föltámadás tényét.

Hogyan is fogadták volna el a zsidók és pogányok az apostolok tanítását, ha nem tudtak volna a föltámadásra hivatkozni? Krisztust keresztre feszítették és az egész nép elhagyta, a birói hatalom kivégeztette — és mégis midőn néhány héttel később Jeruzsálemben ugyanazon nép előtt beszél Péter, azonnal több ezer ember tért meg közülük. Lehetséges lett volna ez, ha az apostolok hallgatóikat a föltámadás igazságairól teljesen meg nem győzik?

És az Isten hogyan erősíthette volna meg számos csodával Péternek és a többi apostoloknak Krisztus föltámadására vonatkozó bizonyítékait, hogyha azok hamisak lettek volna? Midőn Péter és János az «ékes kapunál» a született sántát meggyógyították, Péter így

¹ V. ö. *Wilmers*, De religione revelata 313. Egyesek Aristides Apológiájának keletkezési idejét Antoninus Pius (138—161) idejére teszik. V. ö. *Ehrhard*, Die altchristl. Literatur I. 208. sk.

² C. 15. n. 9. *Funk*, Opera P. ap. I. 49. ³ Ad Magnes. 3. Ad Smyrn. 7. ⁴ Apol. I. 67.

szólt s csodálkozó tömeghez: «Az élet szerzőjét megölték, kit az Isten föltámasztott halottaiból, minek mitanui vagyunk».¹

Így tette lehetővé Krisztus mindazoknak, akik elfogulatlanul és őszintén keresik az igazságot, hogy a föltámadás tényéről teljes biztonsággal könnyen meggyőződhetnek. *Gfrörer* történetíró tanulmányi éveiben racionalista tanárai hatása alatt elvesztette a hitét és a kereszténységet a zsidóság, görög bölcsélet és mithologia keverékének tartotta. Paulussal együtt tagadta Jézus halálát és föltámadását. De tanulmányozás útján akart rájutni az igazságra, s különösen *Krisztus föltámadásának történeti hitelességét* akarta elfogulatlanul tanulmányozni. Ezért az őskereszténység emlékeivel kezdett behatóbban foglalkozni és minél inkább belemélyedt ebbe a munkába, annál inkább érezte, hogy a názáreti Jézus föltámadását kétségbevonhatatlan történeti eseménynek kell elfogadnia. Arra a tudatra jutott: ha Jézus föltámadását nem fogadom el, nincs többé jogom, hogy az ókor bármely történeti tényét hitelesnek tartsam, mert *a bizonyítékok horderejét tekintve, egyik sem állítható egysorba Jézus föltámadásával.* És ez a derék történetíró, akinek szemében első volt az igazság, meghajolt az igazság előtt és újra hívő keresztény lett.²

Sajnos nem mindnyájan követik példáját. Jézus föltámadása igen nagy kihatású esemény, és oly következményeket von maga után, melyek mélyen belenyulnak a gyakorlati életbe. A kritika és szövegmagyarázat terén ezért használnak fel minden eszközt, hogy azt valamikép rosszul értelmezzék, vagy elmagyarázzák.

¹ Ap. csel. 3, 15.

² V. ö. Stimmen aus Maria-Laach. XXI. 123—125.

A föltámadás — mondják — csoda volna, de csoda nem lehetséges, ellentétben áll a tudománnyal. *Harnack* pl. így beszél: «Tántoríthatatlan meggyőződésünk, hogy az, ami térben és időben történik, az általános természeti törvényeknek van alávetve, úgy hogy a csoda, mint a természeti folytonossággal ellenkező valami nem történhetik.»¹ A föltámadás mindenesetre csoda, de épen a föltámadás ténye a csoda lehetőségének döntő bizonyítéka. Tényeket tagadni nem lehet, sziklaszilárdak és hajlíthatatlanok azok és rajtuk összefüznének az ellentmondó föltevések. Ami pedig megtörtént az lehetséges is.

Egyébként itt az ú. n. *pozitív* tudomány teljes fényben ragyog. Ha a tények látszólag a kereszténység ellen beszélnek, akkor hamarosan érvényre jutnak, akkor a *theoria*, mint mondják, a tények szerint igazodik. Mihelyt azonban a tények a kereszténység mellett szólnak, akkor már nem érvényesek, ha még oly nagy is a hitelességük. A csoda érzékileg észrevehető esemény, mely történetileg époly hiteles lehet, mint mondjuk XVI. Lajos kivégzése, Napoleonnak Elba-szigetéről való visszatérése, Nelson győzelme és halála Trafalgarnál, Hannibal veresége Zamanál, vagy Kolumbus fölfedezése és így tovább. Mért ne lehetne époly biztosságunk arról is, mint más történeti eseményekről, hogy Krisztust megölték, eltemették, harmadnapon pedig az apostoloknak és tanítványoknak megjelent? Különösen mikor annyi tanú kezeskedik mellette, akik maguk csalódtak volna legjobban, ha minket akartak volna megcsalni, félrevezetni.

Vagy talán nem elég erős az Isten ahhoz is, hogy

¹ Das Wesen des Christentums 17.

csodát műveljen? Talán akadályozzák a természetnek törvényei? Hiszen a természet, és minden ami mozgatja, az ő mindenhatóságának művei. Ő nem szolgálja, hanem ura a természetnek, Ő adta neki az örök törvényeket, tehát neki engedelmeskedik. Nincs a törvényeknek alávetve, hanem azok fölött áll egyes esetekben anélkül, hogy isteni bölcsesége csorbát szenvedne; magasabb célok elérésére megakaszthatja, vagy fölfüggesztheti azokat. Ebben, aki személyes Istent hisz, nem kételkedhetik. Sokan csak azért tagadják a csoda lehetőségét, mert vagy Isten létét is tagadják, vagy Istent tévesen a mindenséggel azonosítják. *Mill Stuart* bevallja, hogy a csoda lehetőségét, ha fölveszünk a személyes Isten létezését, komolyan kétségbevonni nem lehet. Azt mondja: «Ha van Isten, akkor valamely cselekvésnek, (mely minden esetben az ő teremtő akaratának köszönt létét) az ő akarata által történt előidézését nem lehet többé a tények megmagyarázására szolgáló önkényes hypothesisnek venni, hanem azt komoly lehetőségnek kell tekinteni».¹

Az újabb racionalisták közül nehéz helyzetükben sokan az u. n. vízió vagy illúzió elmélethez folyamodnak. Hogy az apostolok és tanítványok hittek a föltámadásban az sokkal biztosabb, semhogy kétségbe lehetne vonni. De ez a hit csak képzelődés vagy csalódás által jött létre, mondják. Renán szerint a «hiszterikus» Mária Magdolna fölizgatott képzelődésében «látta» az Üdvözítőt, ennek következtében hitt az ő föltámadásában és erről a hitről szuggesztíóval vagy másféle úton-módon meggyőzte az apostolokat. Csak az a hibája ennek az elméletnek, hogy az apostolok sem

¹ Essays über Religion 198.

Magdolnának, sem a többi asszonynak nem akartak hinni. Péter és János kisiettek a sírhoz, hogy meggyőződjenek a föltámadás igazságáról és miután a sírt már üresen találták, még akkor sem hitt egyikük sem. Csak midőn Jézus Péternek és a többi apostolnak megjelent és föltámadásának kétségtelen bizonyítékait adta, csak ekkor hittek. De Tamást, aki ez alkalommal nem volt jelen, Jézusnak újabb megjelenésével kellett hitetlenségéből kigyógyítani az apostolok jelenlétében.

Megemlíjtük még azt az elméletet, mellyel Harnack akarta megdönteni a föltámadás tényét. Szerinte szoros értelemben vett csoda nem lehetséges, tehát a halottnak valódi föltámadásáról szó sem lehet. Következésképp nem igazak a *husvétii hírek* Krisztus föltámadásáról, *husvétii hitről* azonban beszélhetünk. Az Üdvözítő sírjánál született meg a halál fölött aratott győzelemben és az örök életben való rendíthetetlen *hit*. A tanítványok meggyőződtek: hogy Jézus, bár halott, mégis él és a meggyőződés képezi még ma is a mennyországban való remény alapját, mely türhetővé teszi a földi életet.

De hogyan érlelődhetett meg az apostolokban az a meggyőződés, hogy: Jézus él? És hogyan képezhette ez a meggyőződés a saját föltámadásukba helyezett remény alapját? Erre Harnacknak nincs felelete, pedig *szent Pál* már megfelelt erre: Ha pedig Krisztus föl nem támadt, akkor hiábavaló a mi prédikálásunk, hiába való a ti hitetek is.¹ Hitünknek, és a föltámadásban való reményünknek alapját tehát Krisztusnak halottai-ból való föltámadása és a husvétii hírek adják meg. És mit mond *Péter*? Mi tanúi vagyunk annak, hogy a

¹ I. Kor. 15, 14.

zsidók megölték Jézust. *Ezt az Isten föltámasztá harmadnapon* és nyilván megjelenté őt az eleve rendelt tanúknak, nekünk «kik ettünk és ittunk övele, minekutána föltamadott halottaiból».¹

Sőt Harnack Jézusnak Tamáshoz intézett szavaiból: «Boldogok, akik nem láttak és hittek»,² azt következteti, hogy itt nem a föltámadásban való hitről van szó. Valóban klasszikus magyarázat, amely önkéntelenül Goethe mondására emlékeztet: «Legt ihr nichts aus, so legt ihr was unter», ha nem magyaráztok ki semmit, akkor belemagyaráztok valamit. Miért szólítja fel Tamást, hogy kezét sebeibe tegye? Bizonyára azért, hogy valószínűsítsen a testi feltámadásáról meggyőzze őt! A szavak néma szemrehányást tesznek Tamásnak, miért nem hitt már előbb is föltámadásában, hiszen Krisztus már annyiszor megjövendelte föltámadását tanítványainak, most meg az apostolok, a jámbor asszonyok, az emmausi tanítványok bizonyították; Tamásnak már igazán elégséges oka volt arra, hogy azt elhigyeje és hite érdemszerzőbbé válhatott volna. Mindenesetre nagyobb készség szükséges ahhoz, hogy valaki a föltámadásban higgyen anélkül, hogy azt maga látta volna, mintha valaki szemtanúja volt és szemei mintegy kényszerítették a hitre.

Ha nem is voltunk szemtanúi, higgyünk a föltámadásban valamennyien, tegyük ezt készségesen, mert így helyesebben járunk el Tamásnál, akit csak a közvetlen szemlélet vezetett a hitre. Ez az értelme a reánk nézve oly vigasztaló szavaknak: «Boldogok, akik nem láttak és hittek».

¹ Ap. csel. 10, 39. sk.

² Ján. 20, 29.

NEGYEDIK SZAKASZ.

Jézus Krisztus Istensége.*1. §. Jézus tanúsága önmagáról.*

A názáreti Jézus isteni küldetésének bizonyításánál gyakran hivatkozott csodáira, különösen föltámaszására. Isten föltámasztotta s ezzel isteni küldetését az igazság csalhatatlan jelével pecsételte meg. Jézus tehát valóban az Atyától küldött Messiás és amit önmagáról és küldetéséről mond, az mind olyan igazság, amit Isten is megerősített. Ezért mondja szent Péter: «A názáreti Jézust, az Istentől igazolt férfiút tiköztetek erök és csodák és jelek által... ezt a gonoszok kezei által fölfeszítvén megölték, kit az Isten föltámasztott».¹

És maga Jézus mit mondott magáról? Mit akart, hogy kinek tartsák őt az emberek? Gyakran és félremagyarázhatatlanul *az Atyával egylényegű Istenfiának, Istennek mondotta magát.*

Nagyon sokszor állítja, hogy *már azelőtt is volt, mielőtt a földre leszállott volna*; mielőtt a világra jött az Atyánál volt, aki őt e világra küldte, hogy az emberiséget megváltsa. «Amit látunk, azt bizonyítjuk... Senki sem megyen föl mennybe, hanem csak az, ki leszállott mennyből, az ember fia, ki mennyben vagyon.»² «Kijöttem az Atyától és e világra jöttem; ismét elhagyom e világot és az Atyához megyek.»³ «Bizony, bizony mondom nektek; mielőtt Ábrahám lenne, én vagyok.»⁴ A zsidók tudták, hogy isteni méltóságot tulajdonít magának, ezért szerették volna meg is kövezni őt. Jézus a fenti szavakban tudomásunkra hozza, hogy ő öröktől

¹ Ap. csel. 2, 22—24. ² Ján. 3, 11—13. ³ Ján. 16, 28. Ján. 8, 58.

fogva él, míg Ábrahám időben született. Ezért fordul ilyenképen az Atyához: «És most dicsőíts meg engem, te Atyám, tenmagadnál azon dicsőséggel, melyet birtam tenálad, *mielőtt e világ lett*».¹

Jézus továbbá kifejezetten *Isten fiának* nevezi magát, *ki egyenlő az Atyával*; ugyanoly hatalmas van a holtak föltámasztására, mint az Atyának.² Az ő ismerete azonos az Atyáéval, sőt az Atyával való tökéletes egységet hirdeti létében és működésében. «Én és az Atya egy vagyunk.» És mikor a zsidók ezen állításáért meg akarták kövezni, *mivel Istennek mondta magát, noha csak ember*, nem vonta vissza állítását, hanem még jobban megokolta az Atyával való egységét.³

Érthető tehát, hogy miért igyekeznek a racionálisták a János-evangelium hitelességét kétségbevonni; azért, mert Krisztus istenségének annyi bizonyítékát tartalmazza, hogy aki az evangélium hitelességét elfogadja, kénytelen Krisztus istenségét is elismerni. Szent Jeromos tanúsága szerint János épen Krisztus istenségének bizonyítására írta Cerinthus ellen az ő evangéliumát.

A többi evangélista sem hagy bennünket bizonytalanságban Krisztus istensége felől. Caesarea-Filippinél ezeket kérdezi Jézus az apostoloktól: Kinek tartotok ti engem? «Felelvén Simon Péter mondá: Te vagy Krisztus, az élő Isten Fia.»⁴ Péter kétszeres vallomást tesz: először, hogy Jézus a Messiás (Krisztus=fölkent), másodsor pedig, hogy Istennek fia! Jézus ezért a vallomáásáért boldognak mondja Pétert, mert nem a test és vér jelentette ki neki ezt, hanem az Atya, ki a mennyekben van. Az «Ember fiának» és «Isten fiának» szembeállításából világosan látható, hogy Péter Jézust tulajdon-

¹ Ján. 17, 5.   ² Ján. 5, 17 sk.   ³ Ján. 10, 24 sk.   ⁴ Mt. 16, 16.

képeni értelemben nevezi Isten fiának, vagyis neki valódi istenséget tulajdonít.

Más alkalommal a farizeusokat kérdi Jézus: «Mit tartatok ti Krisztus felől? Ki fia? Mondák neki: Dávidé: Mondá nekik: Miképen hívja tehát Dávid őt lélekben¹ Urának mondván: Mondá az Úr az én uramnak: Ülj az én jobbomra, míg ellenségeidet lábaid zsámolyává teszem? Ha tehát Dávid őt, Urának' hívja, mi módon fia ő? És senki egy szót sem felelhete neki».² Jézus a 109-ik zsoltárra hivatkozik, mely a farizeusok szerint is a Messiásra vonatkozik. Tehát Messiásnak és test szerint Dávid fiának mondja magát, egyben azonban Dávid Urának is, mert ő az Istennek Fia.

Főnséges és világos az a nyilatkozat, mit Jézus a nagy tanács előtt tett az ő istenségéről. «A papi fejedelem mondá neki: Kényszerítlek téged az élő Istenre, hogy mondd meg nekünk, ha te vagy-e Krisztus, az Isten Fia? Feleli neki Jézus: Te mondád! Azonban mondom nektek: Ezután meglátjátok az ember fiát ülni az Isten erejének jobbján és eljönni az ég felhőiben». Így adja ezt elő Máté.³ Ugyanezt az eseményt Márk ily szavakkal írja le: «Ismét kérdé őt a főpap s mondá neki: Te vagy-e Krisztus az áldott Istennek fia? Jézus pedig felelé neki: Én vagyok; és látni fogjátok az ember fiát ülni az Isten erejének jobbján és eljönni az ég felhőiben.»⁴ Lukács szerint a nagy tanácsban így szóltak hozzá mindnyájan: «Tehát te az Isten vagy? Ki felelé: Ti mondjátok, hogy én vagyok».⁵

Amint ezt hallották a főpapok, megszagatták ruháikat mondván: Minek kívánunk még bizonyosságot, Istent

¹ Vagyis a Szentlélek Isten sugalmazása folytán.

² Mt. 22, 42—46.

³ Mt. 26, 63—64.

⁴ Mk. 14, 61—62.

⁵ Lk. 22, 70.

káromolta és ezért méltó a halálra. Pilátushoz pedig így szóltak: «Nekünk törvényünk van és a törvény szerint meg kell halnia, *mert Isten Fiává tette magát.*»¹

Nem marad tehát semmi kétség: Jézus Isten igaz Fiának mondotta magát, amiért azután meg is ölték. Ám az Atya meghiusította a zsidók és Pilátus ítéletét, halottaiból föltámasztotta Krisztust és az igazság csalahatatlan pecsétjével jelölte meg Krisztus vallomásait. Csak most értjük meg azoknak a szavaknak gyönyörű értelmét, miket Jézus Nikodémushoz intézett: «Úgy szeretete Isten a világot, hogy az *ő egyszülött fiát* adá, hogy minden, aki *ő* benne hisz, el ne vesszen, hanem örök élete legyen. Aki *ő*benne hiszen, meg nem ítéltetik, aki pedig nem hiszen, már elítéltetett, mert nem hisz *az Isten egyszülött Fia* nevében.»²

2. §. Az apostolok tanúságtétele Jézus istenségéről.

Az apostolok a Jézus istenségében való hitet *Ő* tőle magától nyerték, és ezt kifejezetten vallották és hirdették az egész világnak. A sort *Tamás* apostol kezdi: Hogy a föltámadott, Üdvözítő meggyógyítsa hitetlenségét, fölszólítja *őt*, hogy kezét a sebhelyekbe tegye és mondá neki: «Ne légy hitetlen, hanem hívő». És mit felelt *Tamás*? Csak néhány szót mond: «Én Uram, és én Istenem», mily fényes bizonyítéka ez Krisztus föltámadásának és istenségének. *Tamás* tehát meggyőződött arról, hogy Jézus az *ő* istenségében való hitet követeli tőle.

Krisztus istenségéről az apostolok közül legvilágosabban *János* beszél. A szeretett tanítvány az istenségnek fölséges bizonyításával vezeti be evangéliumát.

¹ Ján. 19, 7.   ² Ján. 3, 16. 18.

«Kezdetben vala az Ige és az Ige Istennél vala, és Isten vala az Ige.» «És az Ige testté lőn és miköztünk lakozék; és láttuk az Ő dicsőségét, mint az Atya egyetlenegy szülöttének dicsőségét, telve malasztal és dicsőséggel.»¹ Evangéliuma végén azt mondja, hogy Jézus sok egyéb jelet is cselekedett, amik e könyvben nincsenek megírva. «Ezek pedig megirattak, hogy higgyétek, hogy Jézus a Krisztus, az Isten Fia; és hogy hívén, életetek legyen az ő nevében.»²

Első levelét ezekkel a szép szavakkal kezdi az apostol: «Ami kezdettől volt, amit hallottunk, amit szemünkkel láttunk, amit néztünk és kezeink tapintottak, az életnek Igéjéről — mert az élet megjelent és mi láttuk és bizonyoságot teszünk róla, és hirdetjük nektek az örök életet, mely az Atyánál vala és megjelent nekünk, — amit láttunk és hallottunk, azt hirdetjük nektek, hogy nektek is társaságtok legyen velünk és ami társaságunk legyen az Atyánál és az ő Fiával Jézus Krisztussal.»³ Ezt a gondolatot később többféle változatban is megismételi. «Abból tünt ki Isten szeretete mihozzánk, hogy az ő egyszülött Fiát küldötte Isten e világra, hogy általa éljünk».⁴ «Aki valija, hogy Jézus az Isten Fia, az Isten lakik abban és ő az Istenben.»⁵ A jelenések könyvében nagyszerű képekben festi le a Barányt, aki bűneink miatt halált szenvedett és most a dicsőség trónján ül, hol mindnyájan az égben, földön és föld alatt imádják és magasztalják őt.»⁶

Mikor Péter és János a templom ékes kapujában ülő sántát Jézus nevében meggyógyították és ezen a nép csodálkozott, Péter így szólt: Mit csodálkoztok

¹ Ján. 1, 1. 14. 18.

² Ján. 20, 31.

³ I. Ján. 1, 1—3.

⁴ I. Ján. 4, 9.

⁵ I. Ján. 4, 15.

⁶ Jel. 5, 12 sk ; 1, 8. 17. 18.

ezen? Ábrahám Istene, és Izsák Istene és Jákob Istene, a mi Atyáink Istene megdicsőítette *az ő Fiát, Jézust...* *Az élet szerzőjét* megölték, kit az Isten föltámasztott halottaiból, minek mi tanúi vagyunk.»¹

Szent Pál ezt mondja Krisztusról: Ki Isten alakjában lévén, nem tartotta ragadománynak, hogy *Istennel egyenlő*, hanem kiüresítette önmagát, szolgálai alakot vévén föl, hasonlónak lett az emberekhez és külsejében úgy találtatott, mint ember. Megalázta magát, engedelmes lévén mindhalálig és pedig a kereszt haláláig. Annak okáért az Isten is fölmagasztalta őt és oly nevet ajándékozott neki, mely minden név fölött vagyon, hogy Jézus nevére minden térd meghajoljon a mennyeieké, a földieké és a földalattiaké és minden nyelv vallást tegyen, hogy az Úr Jézus Krisztus az Atyaistennek dicsőségében vagyon.»² Krisztus tehát már földi születése előtt is Isten alakjában és Istennel egyenlő volt, de a mi megváltásunkért magára vette a szolgaság jármát, keresztalált szenvedett és ezért dicsőítette őt meg Isten szolgálai alakjában és ezért kell imádnia, azaz iránta Istennek illő tiszteletet tanusítania minden teremtménynek.

A kolosszaiakhoz írt levélben azt mondja az Apostol, hogy Isten minket az ő szerelmes Fiának országába helyezett, «ki a láthatatlan Istennek képmása, elsőszülött minden teremtmények előtt; mert ő általa teremtetett minden az egekben és a földön, a láthatók és láthatatlanok, akár királyi székek, akár fejedelemségek, akár hatalmasságok, minden ő általa és ő benne teremtetett; és ő mindenekelőtt vagyon és minden ő benne áll fönn».³ Pál itt az üdvözítőnek *minden teremtmények előtt való létezését* tanítja (elsőszülött minden terem-

¹ Ap. csel. 3, 13. 15.   Fil. 2, 6—11.   ³ Kol. 1, 15 sk.

mények előtt, ő mindenekelőtt létezik.), ő teremtett mindent és ő tart fenn mindent; tehát isteni tulajdonságokkal van fölruházva.

A zsidókhoz írt levél e szavakkal kezdődik: «Sok rendben és sokféleképen szólván hajdan Isten az atyához a próféták által, legutóbb e napokban *Fia* által szólott hozzánk, kit mindenek örökösévé rendelt, ki által a világot is teremtette; ki mivel az ő dicsőségének fénye és *valójának képmása* s hatalmának igéjével mindent föntart, bűnöktől megtisztulást eszközölvén, a Fölség jobbján ül a magasságban!»¹ Azután Krisztusnak az angyalok fölött való méltóságát emeli ki. «Mert melyik angyalnak mondotta valaha: Fiam vagy te, én ma születek téged? És megint: Én Atyja Icszek és ő Fiam leszen? És midőn ismét² levezeti elsőszülöttét a föld kerekiségére, azt mondja: És imádják őt az Isten minden angyalai».³ Akit imádás illet, az Isten. Az angyaloknak pedig imádni kell Krisztust. Tehát ő Isten. A további részben Jézust, mint Isten Fiát a prófétákkal állítja szembe, az isteni lényeg képmásának nevezi, ki a világot teremtette és mindent szavának erejével tart fönn. Ily tulajdonságokat csak Istenről lehet állítani.

A rómaiakhoz írt levélben szent Pál Izrael népének jelességei közé számítja azt, hogy «belőle való test szerint a Krisztus is, ki mindenek fölött *áldott Isten mindörökké*».⁴

3. §. Bizonyítékok a kereszténység első századaiból.

Hogy az őskereszténységbe milyen mély gyökereket eresztett az a hit, amit az apostolok Jézus istenségéről

¹ Zsid. 1, 1—3.

³ Zsid. 1, 5. 6.

² Ha eljő az ítéletre.

⁴ Róm. 9, 5.

hirdettek és plántáltak, legjobban mutatják az apostoli atyák iratai. *Ignác vértanú* ezeket írja: «Egy orvos van, úgy testi, mint lelki, aki lett és nem lett, *Isten valóságos ember alakjában*, az igazi élet a halálban, úgy Máriától, mint az Istentől való, eleinte szenvedésnek alávetve, azután már nem, Jézus Krisztus, a mi Urunk»,¹ «A mi Istenünket, Jézus Krisztust Mária ölében hordozta. Dávid ivadékából való, de a Szentlélek által, Isten rendelése szerint. Ki született és megkereszteltetett, hogy szenvedésével megtisztítsa a vizet».²

A Krisztus istenségéről szóló tan *Justin vértanúnak* úgyszólván központul szolgál a zsidókkal és pogányokkal folytatott vitájában. Főelveinek egyike az, hogy a keresztények joggal tartják Krisztust az Isten Fiának. Krisztus a «Logos», az elsőszülött, Isten ereje, az egyetlen Istentől született fiú (μόνος ἰδίως υἱὸς τῷ θεῷ γενένηται), ki Isten akarata szerint emberré lett. (γενόμενος ἀνθρώπος), hogy az embert megváltsa.³ Krisztust, mint Istent kell imádni.⁴

Az apostolok korától fogva az apostoli hitvallásban (Symbolum apostolorum) az összes keresztények az Istenben, a mindenható Atyában, az ő egyszülött Fiában, a mi Urunk Jézus Krisztusban való hitet vallották.⁵

Ezért írhatta már a II. században *szent Irén*: «Az

¹ Ad Ephes. 7.

² U. o. 18.

³ Apolog. 1, c. 23.

⁴ Dialog. c. Tryph. c. 63. Justinnak Krisztusról szóló tanáról I. *Feder*, Justinus des Märtyrers Lehre von Jesus Christus dem Messias u. dem Menschgewordenen Sohne Gottes, Freiburg i. Br. 1906, különösen 155 sk.

⁵ L. az apostoli hitvallásnak a legrégebbi időkből származó különféle alakjait *Denzingernél*, Enchiridion n. 1. sk.

egyház az egész földkerekségén el van terjedve s az apostoloktól és ezek tanítványaitól kapta a hitvallást, t. i. az egy Istenben, a mindenható Atyában, ki az eget és földet, a tengert és mindent, mi bennük van teremtette és az egy Jézus Krisztusban, *Isten Fiában, ki a mi üdvünkért testté lett* . . . És a Szentlélekben . . . és az ő eljövetelében való hitet, a mi szeretett Jézus Krisztusunknak szüztől való születését, szenvedését és halottaiból való föltámadását és mennybemenetelét» stb.¹

Hogy a keresztények Jézust Istenként tisztelték, bizonyítja *Plinius*² Bithynia helytartója is, aki 110 körül azt írja Traján császárnak, hogy szabadon bocsátotta azokat a megvádolt keresztényeket, kik megvallották az istenekben való hitüket és azonkívül Krisztust káromolták, «amire azonban semmiképen sem lehet rávenni azokat, akik igaz keresztények». Szokásban lett volna a keresztényeknél, hogy napkelte előtt bizonyos helyen összejöttek és «Krisztusnak, mint Istennek, dicsőítő énekeket zengedeztek».

*Eusebius*³ említ egy régi író, ki Artemonnak azt a vádját, hogy Krisztus istensége Viktor pápáig ismeretlen volt, ezekkel a szavakkal utasítja vissza: «A testvérek zsoltárai s énekei, miket a hívek már régen írtak, Krisztust mint az Isten Igéjét dicsőítik és az ő istenségét hangoztatják». Bár újra eretnokségek ütötték föl fejüket, melyek Krisztus istenségét tagadták, mindenkor akadtak olyanok, kik ezekkel szembeszálltak. Már Theodotiust, Artemont és számosat Pált a II. és III. században több keleti zsinat elítélte, mert Krisztus isten-

¹ Adv. haer. 1, c. 10, n. 1.

² Epish. 10. 96: stato die ante lucem convenire carmenque Christo quasi Deo dicere.

³ Hist. eccl. 5, 25.

ségét tagadták és az első egyetemes niceai zsinaton (325) a keleti és nyugati egyháznak 318 püspöke az arianusok ellen Krisztus istenségét ünnepélyesen hitcikkelybe foglalta. Ettől fogva az egész kereszténység imádkozza a niceai hitvallásban: «Hiszünk egy Istenben, mindenható Atyában, minden láthatónak és láthatatlannak Teremtőjében. És az egy Úr Jézus Krisztusban, az Isten egyszülött Fiában, ki az Atyától születik, azaz az Atya állagából, ki Isten az Istentől, világosság a világosságtól, igaz Isten az igaz Istentől; ki született és nem alkottatott, ki az Atyával egyállagú (ὁμοούσιος) és ki által minden az égen és földön teremtett».

Hogyan bizonyíthaták és taníthaták volna oly általánosan a niceai zsinat atyái a Krisztus istenségében való hitet, ha maga a tan nem az apostoloiktól származott volna? Már szent Pál¹ inti tanítványait, hogy kerüljék az újításokat és ragaszkodjanak hiven a hagyományhoz. Justin, Irén és Tertullian írataiból tudjuk, hogy kezdettől fogva féltékenyen őrizték a hagyományt és minden újítással hevesen szembeszálltak. A III. századi keresztelés-vitát a pápa ezekkel a szavakkal döntötte el: semmit sem szabad újítani, hanem a hagyományhoz kell ragaszkodni.² Ha tehát a IV. század elején kelet és nyugat püspökei a zsinaton egyértelműleg kihirdetik a Krisztus istenségéről szóló tant, akkor biztos, hogy e tant az apostolok hagyományozták az egyházra.

Krisztus tehát az Istentől ígért Messiás, valóban Isten Fia, Istenember, az igaz Emmanuel, vagyis Isten velünk és szent kötelességünk ő benne hinni. *Weinel H.3*

¹ L. I. Tim. 6, 20; II. Thessz. 2, 14; Gal. 1, 8. 9.

² Nihil innovetur nisi quod traditum est.

³ Jesus im 19. Jahrhundert (1904) 294.

protestáns hittudós írja: Akire Nietzsche van nagyobb hatással, mint Jézus, az éljen Nietzsche szerint... Akire Krisztus, az éljen úgy, mint Krisztus. Föltétlenül reméli, hogy Jézus több szívet fog meghódítani, mint Nietzsche. Isten bocsássa meg neki ezt az összehasonlítást. De, ami a fődolog, talán azért lett az Isten Fia emberré, hogy reánk bízta azt, hogy ő vagy pedig Nietzsche legyen ránk nagyobb «hatással?» Mit mond János apostol? «Amely lélek vallja, hogy Jézus Krisztus testben jelent meg, Istentől vagyon. És amely lélek megosztja (tagadja) Jézust, nincsen Istentől és ez az antikrisztus.¹ És mit mond Jézus? «Aki nem hisz, el-kárhozik».

A kereszténységnek abból az alapvető igazságából, mely Krisztus istenségét tanítja, oly következtetést vonhatunk le, mely további fejtegetéseinkben a legnagyobb fontosságú. Ha Krisztus az Isten Fia, az örök bölcsesség és hatalom, akkor bizonyosan gondoskodott arról, hogy *apostolai, kiket hithirdetőkül a világba küldött, tanítását jól megértsék és azt az emberekkel írásban és szóval hamisítatlanul és tisztán közölhessék.* Ezzel tartozott bölcsességének és jóságának. Erről kezeskedik amaz ígérete is, amit az apostoloknak tett, hogy elküldi nekik a Szentlelket,² aki minden igazságot közöl velük és mindenre megtanítja őket, amit ő nekik mondott.

Ha manap sok racionalista azt állítja, hogy az apostolok, különösen szent Pál, értelmi fogyatkozásuk miatt, vagy szándékosan, megmásították, vagy meghamisították volna Jézus tanait, akkor következetesen Jézus Krisztus istenségét is tagadniok kellett volna.

¹ I. Ján. 4, 2. 3.

² Ap. csel. 1, 8.

ÖTÖDIK SZAKASZ.

Az Istenember a mi közbenjárónk, királyunk és tanítónk.

Krisztus *Istenember*, egy személy két természettel. «Az Ige testté lőn és mi köztünk lakozék».¹ Mélységes és csodálatos titok, amit alázatosan kell hinnünk és imádnunk, de amit a földön a maga egészében sohasem foghatunk föl! A Szentháromság második személye, aki mint az Atyának a fia az isteni természetet öröktől fogva bírja, a Szentlélek közreműködésével szűz Máriától időben született. «Ime — mondá az angyal Máriának — méhedben fogansz és fiat szülsz és az ő nevét Jézusnak hívod. Ez nagy leszen és a Magasságbeli Fiának fog hivatni... A Szentlélek száll terád és a Magasságbelinek ereje megárnyékoz téged és ezért a Szent is, mely tőled születik, Isten Fiának fog hivatni».² Mária tehát szűz és anya egyúttal, valóban *Istenszülő* (θεοτόκος) vagyis Istenanya, amint ezt az efezusi zsinat Nestorius ellen kimondotta. Ő benne teljesedett Izaiás próféta jövendölése: «Ime egy szűz méhében fogan és fiat szül és neve Emmanuelnek fog hivatni».³

A megtestesülésnek magasztos titkával eltelve mondja *Nagy szent Leó*: «Jézus Krisztus, a mi Urunk, leszáll a mélységbe, anélkül, hogy elhagyná Atyja dicsőségét, új rend és nemzés szerint születik. A magában láthatatlan láthatóvá lett köztünk, a végtelen és fölfoghatatlan fölfoghatóvá tette magát előttünk és az öröktől fogva létező időben kezdett élni». «Aki mint újszülött gyermek fekszik a bethlehemi jászolban, öröktől fogva

¹ Ján. 1, 14.   ² Lk. 1, 31 sk.   ³ Iz. 7, 14.

létezik, Isten végtelen Főlsége szolgálai alakot ölt magára. Aki mindenhatóságának szavával az eget és földet alkotta és azokat fönntartja, aki a bolygóknak pályáit kimérte, aki az ég madarait táplálja és ruházza, az most Máriának anyai karjaiban fekszik és ott leli nyugalját. Valóban, megjelent a mi Üdvözítő Istenünk kegyessége és embersége!»¹

Az egyház az Istenemberről szóló tant szépen megvilágítva adja elő az ú. n. *Athanáz-féle hitvallásban*, mely az V. századtól kezdve általános használatban van: «Az a helyes hit, hogy higyjük, hogy a mi Urunk Jézus Krisztus, az Isten Fia, Isten és ember. Isten, ki az Atya lényegéből lett minden idő előtt és ember ki az anya állagából született időben. Tökéletes Isten és tökéletes ember, aki eszes lélekből és emberi testből áll. Egyenlő az Atyával mint Isten, kisebb az Atyánál mint ember. Noha Isten és ember azért még sincs két Krisztus, hanem csak egy; egy nem az istenségnek testté való átváltoztatása által, hanem az emberségnek az Istenbe való fölvétele által; egy nem az állagok összekeverése, hanem a személy egysége által. Mert amint az eszes lélek és a test csak egy ember, úgy az Isten és az ember csak egy Krisztus».

Krisztus a mi *Üdvözítőnk*. Így nevezte őt az angyal a pásztorok előtt karácsony éjjelén. «Ime nagy örömet hirdetek nektek, mely leszen minden népnek, mert ma született nektek az *Üdvözítő*, ki az Úr Krisztus, Dávid városában.»² Midőn József tétovázott, hogy házába vigye-e Máriát, az angyal így szólt hozzá: «Ami őbenne fogantatott, a Szentlélektől vagyon. Fiat szül pedig, ki Jézusnak fogsz nevezni, mert ő szabadítja meg népét

¹ Sermo 2. de nativit. Domini.   ² Lk. 2, 10. 11.

bűneitől».¹ Jézus tehát üdvözítőt, megváltót jelent. Maga Jézus mondja Nikodémusnak: «Nem azért küldötte Isten az ő Fiát e világra, hogy ítélje e világot, hanem hogy üdvözljön e világ ő általa».² Amidőn Péter és János a templom kapujánál ülő sántát Jézus nevében meggyógyítják, a főpap kérdőre vonja őket, mire ezek így felelnek: «Nincs másban senkiben üdvösség, mert nem is adatott más név az ég alatt az embereknek, melyben nekünk üdvözlünk kellene».³

Jézus halálával eleget tett bűneinkért és kibékített bennünket az Atyával, mint szent Pál tanítja: «Egy az Isten, egy a közbenjáró is Isten és az emberek között, az ember Krisztus Jézus, ki önmagát adta mindenkéért váltságul».⁴ Az apostol azt mondja: «Az ember Krisztus Jézus», mert Krisztus nem mint Isten, hanem mint ember a mi közbenjárónk. Ezért jegyzi meg *szent Ágoston*:⁵ «Mit jelent közbenjárónak lenni Isten és az emberek között? Nem az Atya és az emberek között, hanem az Isten és az emberek között. Mi az Isten? Az Atya, Fiú és Szentlélek. Kik az emberek? Bűnösök, istentelenek, halandók. E Szentháromság és a bűnös emberek között ember lett a közbenjáró, nem ugyan bűnös, de gyarló ember.» Krisztus mint ember a bűnt kivéve minden gyarlóságban hasonló lett hozzánk.⁶

Krisztus a mi *főpapunk*. Szent Pál szerint a papnak főadata, hogy Istennek áldozatot mutasson be. «Minden főpap, ki az emberek közül választatik, az emberekért rendeltetik Isten előtti ügyeinkben, hogy ajándékokat és áldozatokat mutasson be a bűnökért.»⁷ Krisztust Isten

¹ Mt. 1, 20. 21.

² Ján. 3, 17.

³ Ap. csel. 4, 12.

⁴ I. Tim. 2, 5. 6.

⁵ In Psalm. 29.

⁶ Zsid. 4, 15.

⁷ Zsid. 5, 1.

rendelte főpapunknak: «Nem is veszi senki magának e tisztet, hanem aki Istentől hivatik, mint Áron. Úgy Krisztus is nem önmagát dicsőítette meg azzal, hogy főpappá legyen, hanem azt, ki mondotta neki: «Fiam vagy te, én ma szültelek téged». Amint más helyen is mondja: «*Te pap vagy mindörökké Melkizedek rende szerint*». Ki az ő testének napjaiban könyörgéseit és esedezéseit nagy kiáltással és könyhullatásokkal bemutatván annak, ki őt megszabadíthatá a haláltól, meghallgattatott az ő hódolatáért; és holott ő Isten Fia, azokból miket szenvedett, engedelmességet tanult és fölálodoztatván, örök üdvösség oka lett mindazoknak, kik neki engedelmeskednek.»¹

Az áldozat, mit Krisztus mint főpap Istennek bemutatott, ő maga volt, midőn magát a kereszten bűneinkért fölálodozta, amint szent Pál a zsidókhöz írt levélben kimerítően előadja² és az efezusi levélben megismétli: «Éljetek szeretetben, mint Krisztus is szeretett minket és önmagát adta érettünk Istennek kellemes illatú ajándécul és áldozatul.»³

Krisztus a mi *királyunk* is. Mint királyt hirdették és várta a zsidó nép a Messiást már az Ószövetségben. A második zsoltárban így szól a Messiás: «Én pedig királlyá rendeltettem tőle Sionon, az ő szent hegyén és parancsát hirdetem. Az Úr mondá nekem: . . . . Kérjed tőlem és neked adom a pogányokat örökségül és birtokul a föld határait».⁴ Az evangelisták szerint Jézusnak Jeruzsálembé vonulásakor a próféta jövendölése teljesült: «Ime a te királyod jó neked szelíden.»⁵ Krisztus maga megvallja Pilátus előtt, hogy ő a zsidók királya.⁶

¹ Zsid. 5, 4—10.

⁴ 2. Zsolt. 6—8.

² Zsid. 7, 1 sk.

⁵ Mt. 21, 5.

³ Ef. 5, 2.

⁶ Mt. 27. 11., Lk. 23, 3.

Mindenekelőtt megmagyarázza: «Az én országom nem e világból való», mert nem alapított földi királyságot, mely földi célokra tör, hanem szellemi, természetfölötti országot, mely ugyan ebben a világban van, de nincsenek földi céljai, hanem természetfölöttiek, a lelkek üdvössége. Ez az ország az ő egyháza. Ezért nevezzük az egyházat Krisztus testének és Krisztust az ő fejének. «Ő az anyaszentegyház testének feje». ¹ Midőn Krisztust az egyház fejének nevezzük, ezt a képes beszédet oly értelemben használjuk, mint ahogyan az uralkodókat az állam fejének szokás mondani.

Krisztus végül az emberiségnek Istentől küldött *tanítója*. A messiást a népek tanítójának és világosságának mondták. ² Jézus is tanítónak nevezte magát. «Ti engem mesternek (tanítónak) és úrnak hívtok és jól mondjátok, mert az vagyok.» ³ Pilátusnak ezt mondta: «Én arra születtem és azért jöttem e világra, hogy bizonyosságot tegyek az igazságról». ⁴ Országá tehát az igazság országa. Ezért is nevezi magát «a világ világosságának» és «igazságnak», mert csalhatatlan tanítója az igazságnak. Az emberiség megváltásához a tanítás volt elsősorban szükséges. Ennek pedig minden más előtt szüksége volt az igazságra: az ember eredetének és céljának és a célra vezető útnak és eszközöknek megismerése. Ezért beszél Krisztus gyakran az ő «tanáról» és mikor a főpapok őt tana felől kérdezik így felel: «Mindennap nálatok voltam, a templomban tanítván». ⁵ Nyilvános életét állandóan tanítással töltötte el. Majd egyeseket tanított, mint Nikodémust és a szamariai asszonyt, majd az apostolokat, majd az egybegyűlt népet; tanított a

¹ Kol. 1, 18.

⁴ Ján. 18, 37.

² Iz. 30, 20; 46, 9., Joel 2, 23.

⁵ Mk. 14, 49.

³ Ján. 13, 13.

templomban, zsinagógában, künn a mezőn, a tengerparton, hol rövid velős mondásokban adta elő tanait, hol példabeszédekben és hasonlatokban, néha hosszabb terjedelemben, mint pl. a hegyi beszédben és az utolsó vacsorán. Tehát joggal hasonlíthatta magát a jó pásztorhoz, aki bárányait a tanítás jó legelőjére vezeti.¹

MÁSODIK FEJEZET.

Jézus Krisztus egyháza.

«Én vagyok az út, az igazság és az élet. Senki sem jó az Atyához, hanem csak én általam.»² Krisztus mint megváltó azért jött a világra, hogy nekünk példájával és tanításával az örök élethez vezető helyes utat megmutassa s a hozzá szükséges kegyelmeket megadja. De mint ember csak rövid ideig tartózkodott köztünk látható módon. De hát semmi egyebet sem cselekedett volna, hogy művének további fönmaradását biztosítsa, hogy tana tisztán és hamisítatlanul megmaradjon? Írást nem hagyott hátra, apostolainak sem parancsolta meg, hogy írjanak, hanem hogy prédikáljanak: «Hirdesétek az evangéliumot minden teremtménynek»;³ az egész világot be kellett járniok és az ő tanait minden embernek szóbelileg kell hirdetniök. Sok apostol nem is írt, a többi is csak alkalomadtán, ha a körülmények úgy kívánták. És ha mindent, amit csak láttak és hallottak, leírtak volna — ami tényleg nem történt meg⁴ — mily könnyen támadhatnának kételyek arról, amit az apostolok valóban írtak és mennyi nézeteltérés származhatna a

¹ Ján. 10, 9.   ² Ján. 14, 6.   ³ Mk. 16, 15.   ⁴ Ján. 20, 30.

megírtak fölfogása és magyarázata körül! Vajjon az Isten Fia a véletlenre bízta-e annak eldöntését, hogy tanát tisztán és szeplőtelenül örököljék a jövő századok vagy hogy nemsokára ezer meg ezer ellentmondó nézetre darabolódják szét? Krisztus bölcsesége mindenestre oly intézményt követel, amely tanának terjedésével együtt ennek változatlan fönmaradását és helyes értelmezését is biztosítsa. Ezt az intézményt Krisztus az anyaszentegyházban hagyta ránk.

ELSŐ SZAKASZ.

Krisztus egyháza valóban létezik.

1. §. Krisztus anyaszentegyházat alapított.

Az apostoli hitvallásnak minden ismert alakjában, akár a keleti, akár a nyugati egyházból származnak, megtalálhatjuk a Krisztus egyházában való hitet. A legtöbb hitvallásban szentegyház, a többiben egyház vagy katolikus szentegyház a neve. A kereszténység tehát az apostoli kortól fogva hisz az Anyaszentegyházban. Már ez is azt bizonyítja, hogy Krisztus valóban alapított anyaszentegyházat.

Ezt bizonyítják az evangéliumok is. Máté evangéliumában ezeket mondja Péternek az Úr: «E kőszálon fogom építeni *anyaszentegyházamat*».¹ E szavakban az anyaszentegyház nem jelenthet mást, mint a Krisztusban hívők összeségét, kik egységes közösségbe tartoznak. Nem sokkal később ezt az egyházat a *mennyek országának nevezi*,² mert Péternek a mennyek országának kulcsait adja, hogy amit megköt vagy felold a földön,

¹ Mt. 16, 18.   ² Mt. 16, 19.

az a mennyben is érvényes legyen. Más helyen Jézus az egyházat «Isten országának» nevezi. Midőn a nép tartóztatni akarja, így szól hozzá az Úr: «Más városoknak is kell hirdetnem az Isten országát, mert azért küldettem». ¹ Tanítványainak meghagyja, hogy hirdessék az evangéliumot: «Elközelgett hozzátok az Isten országa.» ² A föltámadás után is az Isten országáról beszél tanítványainak. ³

Szent Pál is gyakran említi az egyházat, mint a hívőknek Krisztussal való szoros egységét. Krisztus az egyház feje és ők annak a teste. Az egyháznak Krisztus az Ura, ⁴ aki szerette, vére árán szerette ⁵ és megszentelte azt. Pál vádolja magát, hogy az egyházat üldözte. ⁶ Mindezekben az egyház nem jelenthet valami különös gyülekezetet vagy községet, hanem a hívők összeségét, még pedig olyan értelemben, hogy Krisztussal, annak fejével, egységes egészet képeznek.

2. §. Krisztus egyházának egysége.

Krisztus nem alapított több egyházat, csak *egyetlen egyet*. Az egyház az ő teste, ő annak feje. Ahol csak *egy* fő van, ott csak *egy* test lehetséges. Az egyház továbbá az «Isten háza», ⁷ «Isten temploma», ⁸ mely a hívőkből van az apostolok alapjára építve és melynek Krisztus a szegletköve. ⁹ Krisztus akarja, hogy egyháza csak *egy* akol legyen. «Egyéb juhaim is vannak, melyek nem ez akolból valók; azokat is el kell hoznom és hallgatni fogják az én szómat és *egy* akol leszen és *egy* ¹⁰ pásztor.» Az akol az egyházat jelképezi, melybe

¹ Lk. 4, 43.

² Lk. 10, 9. 11.

³ Ap. csel. 1, 3.

⁴ Ef. 5, 24—27.

⁵ Ap. csel. 20, 28,

⁶ 1. Kor. 15, 9.

⁷ 1. Tim. 3, 15.

⁸ 1. Kor. 3, 16.

⁹ Ef. 2, 20—22.

¹⁰ Ján. 10, 16.

mind a zsidókat, mind a pogányokat föl kell venni. Szent Péter is nyájhoz hasonlítja a hívőket, Krisztust pedig pásztorhoz. «Ő a pásztorok fejedelme.»¹ Ahol csak *egy* pásztor van, ott a nyáj is csak *egy*. Az egyház egysége kiviláglik Krisztus ígéréteiből is, hogy egyházát Péterre, a sziklára akarja alapítani. Egy alapon pedig csak egy épület emelkedhetik.

A legrégebbi idő óta az egyház egységéről való meggyőződés az *Apostoli hitvallásnak* sok alakjában jut kifejezésre: hiszünk *egy szent* anyaszentegyházat (unam ecclesiam sanctam).² «*A tizenkét apostol tanításában*» (Didache) így fohászkodik az író: «Emlékezzél meg ó Uram, a te egyházaodról, szabadítsd meg minden gonosztól és tökéletesítsd a szeretetben. Gyűjtsd össze (az egyházat) a világ négy tájáról a te országodba, melyet számára készítettél».³ Sz. *Justin*⁴ szerint azok, akik Krisztusban hisznek, «egy lelket, egy zsinagógát, egy templomot alkotnak».

Éppen az egyház egysége miatt küzdenek oly heves harcot a legrégebbi szentatyák azokkal szemben, akik az igaz egyháztól elszakadtak és a hitszakadárokkal az egységet meg akarták bontani. Sz. *Cyprian*⁵ így ír «Az egyház egységéről» című munkájában: «Kicsoda oly elvetemült és hitetlen, kicsoda oly őrjöngő a viszálykodás dühében, aki azt hiszi, hogy lehetséges, vagy hogy ő merészelné megbontani Isten egységét, az Úr öltönyét, Krisztus egyházát? Ő maga int és tanít bennünket evangéliumában, mondván: *Egy* akol leszen és *egy* pásztor. Más helyen pedig «*Egy* az Isten és *egy* a

¹ 1. Péter 5, 2—4.

⁴ Dial. c. Tr. n. 63.

² L. *Denzinger* Enchiridion.

⁵ De unit. Eccl. c. 8.

³ Cap. 10.

Krisztus és *egy* az anyaszentegyház és *egy* a Krisztustól Péterre alapított tanítószék». ¹ Az egyházat Noe bárkájával hasonlítja össze, melyen kívül nincs üdvösség. ²

3. §. *Az egyház látható társaság. Az egyházkerületi rangfokozat Krisztus tanítása szerint.*

Miben áll Krisztus egyházának egysége? Talán abban, hogy minden keresztény hisz Jézusban és tőle kegyelmeket nyer? Vagy pedig abban, hogy a keresztények *bizonyos szervezet, kölcsönös jogok és kötelességek szerint egységes, látható közösségbe egyesültek, mely a Krisztustól alapított kormányzói hatalomnak van alárendelve?*

Szónoki hévvel írja *Harnack*: «Az evangélium azt mondja: «Krisztus országa nem e világból való», ez az egyház pedig (t. i. a katolikus) földi országot alapított; Krisztus azt követeli, hogy szolgálói ne uralkodjanak, hanem szolgáljanak, a papok pedig a világot kormányozzák». ³

A berlini tudósnak ezt a szentírásmagyarázatát határozottan el kell utasítanunk. Fiatal hallgatóinak az evangélium tanulmányozására vonatkozólag ezt a tanácsot adja: «Őn csak tanulmányozzon és ne rettenjen vissza ettől, vagy attól a csodatörténettől, amely Önre idegenül is fagyosan hat. *Ami Önnek érthetetlen, azt csak tegye nyugodtan félre.* Talán mindenkorra figyelmen kívül kell ezt hagynia, de megeshetik, hogy később nem is sejtett értelmet fedez föl benne». ⁴ A gyakorlatban *Harnack* is eszerint szokott eljárni. Csak azt

¹ Epist. 43. plebi univ. n. 5.

² De unit. Eccl. c. 4.

³ Das Wesen des Christenthums. Akademische Ausgabe 1902. 163.

⁴ U. o. 19.

fogadja el az evangéliumoktól, ami nézeteinek megfelel, a többit mellőzi. Így a jelen kérdésben is.

E szavakkal: «Az én országom nem e világból való»¹ azt fejezi ki Krisztus, hogy nem közönséges földi országot alapított földi célokra, nem földi Messiás-országot, mint a zsidók várták; de egyúttal kifejezi, hogy országot alapított. A *saját* országáról beszél (az *én* országom). Arra a kérdésre, hogy ő a zsidók királya, igennel felel.² Hogy pedig milyen ez az ország, arról sokszor és elég világosan beszélt, de persze Harnack mindebből semmit sem vett észre.

Már azokból a szavakból is, miket Krisztus Cezarea-Filippinél Péterhez intézett, kétségtelenül kitűnik, hogy *valódi országot* alapított legfelsőbb kormányzói hatalommal: «Te Péter vagy és e kőszálon fogom építeni *anyaszentegyházamat* és a pokol kapui nem vesznek erőt rajta. És neked adom a mennyek országa kulcsait. És amit megkötöndesz a földön, meg lesz kötve a mennyekben is és amit föloldandasz a földön, föl lesz oldozva mennyekben is».³

A kulcsok a szentírási használat szerint a kormányzói hatalmat jelölik.⁴ A kötő és oldó hatalmat kifejező szavak is az egyháznak csak erről a hatalmáról érthetők. Csak így lehet Péter valóságos alap, mely az egyháznak egységet és szilárdságot kölcsönöz.

Krisztus Péteren kívül a többi apostolnak is adott kötő és oldó hatalmat. Ha valaki felebarátja ellen vétett, meg kell őt feddeni, először titokban, majd azután egy vagy két tanú jelenlétében. «Hogyha azokra sem hallgat, mondd meg az *anyaszentegyháznak*, ha pedig az anya-

¹ Ján. 18, 36.

³ Mt. 16, 18. 19.

² Ján. 18, 34; Mt. 27, 11.

⁴ L. Iz. 22, 22; Jel. 3, 7.

szentegyházra sem hallgat, legyen neked mint a pogány és vámos. Bizony mondom nektek, amiket megkötöztök a földön, meg lesznek kötve a mennyben is; és amiket föloldoztok a földön, föl lesznek oldozva mennyben is.»¹

Jézus eme szavainak értelme csak ez lehet: Ha a személyes figyelmeztetésnek nincs eredménye, akkor az egyházi előjárókhhoz kell fordulni, kik Isten előtt is jogosan gyakorolják a kötő és oldó hatalmat. Ha a vétkes ezekre sem hallgat, akkor ki kell zárni az egyházból.

Az Úr feltámadása után az apostolokra ruházta a bűnbocsátás hatalmát. «Amint engem küldött az Atya, én is küldelek titeket. Ezeket mondván, rájuk lehele és mondá nekik: Vegyétek a Szentlelket. Akiknek megbocsátjátok bűneiket, megbocsáttatnak nekik; és akiknek megtartjátok, meg vannak tartva.»²

Péterre a megígért kulcsok hatalmát akkor ruházta rá, amikor a Genezáreth-tó partján háromszor meghagyta neki, hogy legeltesse az ő bárányait és juhait.³

Az utolsó megjelenések egyikén így szólt Jézus a tizenegy apostolhoz: «Minden hatalom nekem adatott a mennyben és a földön. Elmenvén tehát tanítsatok⁴ minden nemzeteket, megkeresztelvén őket az Atyának és Fiúnak és Szentléleknek nevében, tanítván őket megtartani mind, amiket parancsoltam nektek; és ime én veletek vagyok minden nap a világ végezetéig.»⁵

Krisztus ezen kijelentéseiből világos, hogy tanítói és főpásztori hatalmat adott az egyháznak. Amit meg-

¹ Mt. 18, 17, 18.

² Ján. 20, 21—23.

³ Ján. 21, 15. sk.

⁴ A görögben μαθητεύσατε, azaz tegyétek tanítványokká.

⁵ Mt. 28, 18—20.

kötnek vagy föloldanak, az az égben is meg lesz kötve vagy föloldozva, hatalmuk van a bűnök megbocsátására vagy fenntartására, ők a Krisztustól rendelt tanítók, kiknek mindenki engedelmeskedni tartozik.

4. §. Az apostolok tanítása az egyház természetéről.

Az *apostolok* szavaiból és tetteiből megismerhetjük, miként értették ők mesterük tanítását; az Úr is bizonyosan mindent elkövetett, hogy szavait helyesen értsék és tanait változatlanul adják majd tovább. Ezért igérte meg a Szentlélek eljövételét is.¹

Mialatt az apostolok és a tanítványok Jézus mennybe-menetele után Jeruzsálemben a Szentlélek eljövételét várták, Péter a zsoldáros ezen szavaira való hivatkozással: «Az ő tisztségét² más nyerve el»,³ fölszólította őket, hogy Judás helyébe mást válasszanak. És miután két férfiút jelöltek választásra, így imádkoztak: «Te, Uram, ki mindenek szívét ismered, mutasd meg, melyiket választottad e kettő közül, hogy elfoglalja *e szolgálat* és *apostoli hivatal* helyét, melyből kiesett Judás». A sors Mátyásra esett és «a tizenegy apostol közé számíttaték».⁴ Ez az eset bizonyítja, hogy az apostolok előkelő helyet foglaltak el az egyházban és hogy a tanítványok nézete szerint is az apostoli testületnek teljesnek kell lennie.

A Szentléleknek pünkösdkor való eljövele után Péter nyíltan, mint az evangelium hirdetője lépett föl. «Akik tehát elfogadták az ő beszédét, megkereszteltetének. És hozzájuk áll a napon mintegy háromezer lélek. Kik állhatatosak valának az *apostolok tanításában*,

¹ Ap. csel. 1, 8.

² Vagyis felügyeleti tisztségét.

³ 108. zsolt., 8.

⁴ Ap. csel. 1, 24. sk.

a kenyérszégés közösségében és az imádságban.»¹ Mindezek az események mutatják, hogy az első keresztények *látható községet* képeztek, melyben az apostolok Isten rendelése szerint kiválóan a tanító és kormányzó szerepét töltötték be és hogy az egyház tagjai közös imádságra és az Eucharistia vételére (kenyérszégés) közösen szoktak összegyűlni. Ugyanazt bizonyítja a diákonusok választása is. Midőn a tanítványok növekedő száma vizályt támasztott a mindennapi adományok kiosztása miatt, «egybehíván a tizenkettő a tanítványok sokaságát, mondák: Nem illő nekünk elhagynunk az Isten ígését² és az asztaloknál szolgálnunk. Válasszatok azért, atyámfiak, közületek hét, jó hírnevű férfiút, Szentlélekkel és bölcsességgel teljeseket, *kikre e foglalatosságot bízzuk*. Mi pedig az imádságban és az ige szolgálatában leszünk foglalatosak.» A sokaság tehát hét férfiút választott. «Ezeket állíták az apostolok elé, kik imádkozván, rájuk tevék kezeiket».³ A diákonusokat tehát az apostolok bízták meg és kézzelükkel is ők szentelték fel őket, a község a választással csak jelölteket állított.

Mikor pedig a mózesi törvény kötelező volta miatt ütött ki a vizály, Pál és Barnabás elhatározták, hogy «e kérdés miatt» elmennek az apostolokhoz és az egyház véneihez Jeruzsálembé. Itt gyűltek egybe az apostolok és vének, «hogy e dolgról végezzenek». A tanácskozás után a gyülekezet ezt a határozatot hozta: «*Tetszett a Szentléleknek és nekünk*, hogy semmi több terhet rátok ne rakjunk, hanem csak e szükségeseket, hogy megtartóztassátok magatokat a bálványoknak áldo-

¹ Ap. csel. 2, 41—42.

² T. i. az igehirdetést, prédikálást.

³ Ap. csel. 6, 2. sk.

zottaktól, a vértől és a fojtottól és a paráznaságtól. Melyektől, ha megőrzitek magatokat, jól teszitek». ¹ Ime az egyház első gyűlése, az első zsinat. Ennek határozatai egyúttal a Szentlélek határozatai, melyeket az egyházi előljárók szájába adott.

Szent Pál beszédei és levelei telve vannak az egyházi előljáróknak tekintélyére való utalásokkal, melyet Krisztus adott nekik, hogy azt a hívők fölött gyakorolják. A miletosi egyház véneit így figyelmezteti: «Vigyázzatok magatokra és az egész nyájra, *melyen titeket a Szentlélek püspökké tett az Isten anyaszentegyházának kormányzására*, melyet a maga vérével szerzett. Mert én tudom, hogy elmenetelem után ragadozó farkasok jönnek közétek, nem kimélvén a nyáját. És közületek is támadnak hamisan szóló férfiak, hogy a tanítványokat maguk után vonják. Azért vigyázzatok». ² A püspökök tehát szent Pál szerint az egyháznak Istentől rendelt kormányzói; isteni megbízás erejénél fogva kötelességük a tan tisztaságát megőrizni és a tévtanokkal szembeszállani.

Pál utazásai közben meghagyja a községeknek, «hogy tartsák meg az apostolok és vének rendelkezéseit», ³ «a végzéseket (dogmata), melyeket az apostolok és vének rendeltek, kik Jeruzsálemben valának». ⁴ A zsidóknak ezt írja: «Engedelmeskedjétek előljáróitoknak és hódoljatok nekik, mert ők őrködnek, mint akik számot fognak adni lelkeitekért.» ⁵ Az engedelmesség kötelességének pedig megfelel a parancsolás joga. Ha szent Pál szerint a keresztényeknek kötelességük engedelmeskedni az

¹ Ap. csel. 15, 28. 29.

⁴ Ap. csel. 16, 4.

² Ap. csel. 20, 28—31.

⁵ Zsid. 13, 17.

³ Ap. csel. 15, 41.

előljáróknak, akkor ezeknek joguk van parancsolni. Ez a joguk azonban Krisztustól származik, ki az egyházban a tisztségeket és kegyelemadományokat szétosztja, miként az apostol tanítja: «Némelyeket ugyan Isten az anyaszentegyházban először apostolokká tett, másodsor prófétákká, harmadszor tanítókká; azután (adott néme-lyeknek) csodaerőt» stb.¹

Tehát úgy a rendes, mint a rendkívüli tisztségek és kegyelemadományok, Krisztusra, mint azoknak szerző-jére vezetendők vissza. «Krisztus helyett járunk tehát követségben, úgy mint az Isten intvén miáltalunk.»² Ennek értelme kitűnik abból, hogy Pál ugyanebben a levélben kétszer is hivatkozik ezen Krisztustól kapott hatalmára. «Azért írom ezeket, távol lévén, hogy meg-jelenve keményebben ne bánjak *a hatalom szerint, melyet az Úr adott nekem* építésre s nem rontásra.»³

Már az első korinthusi levélben fenyegetőzik ezzel a büntető hatalommal: «Mit akartok? vesszővel men-jek-e hozzátok, vagy szeretettel és a szelidség lelkével?»⁴ A vérfertőző házasságban élő korinthusival szemben gyakorolta is büntető hatalmát, mert ezt az egyház-községből kizárta. «Én test szerint ugyan távol, de lélek szerint jelen lévén, már megítéltem mint jelen-levő azt, ki így cselekedett: A mi Urunk Jézus Krisztus nevében egybegyűlvén ti és az én lelkem, a mi Urunk Jézus Krisztus hatalmával, az ilyen ember adassék át a sátánnak a test veszedelmére, hogy a lélek üdvözül-jön a mi Urunk Jézus Krisztus napján.»⁵ Kiközösítéssel kell őt megalázni, hogy bűnbánatot tartson és megja-vuljon.

¹ I. Kor. 12, 28.

⁴ I. Kor. 4, 21.

² II. Kor. 5, 20.

⁵ I. Kor. 5, 3—5.

³ II. Kor. 13, 10; v. ö. 10, 8.

Nem csupán az evangélium iránt tartozó engedelmességről van itt szó, amint sok protestáns állítja, az apostol itt személyes hatalmára hivatkozik, melyet Krisztustól kapott és melyet az egyház építésére kell gyakorolnia.

5. §. *Az őskereszténység bizonyítékai az egyház hierarchikus tagozottságáról.*

Amint az apostolok tanítása és tettei, úgy a *legrégebb keresztény hagyomány* is bizonyítja, hogy már akkor is hittek az egy, látható egyházban, melynek élén az Istentől rendelt előljárók állanak. *Ignác vértanú* így ír: ¹ «Mindenki úgy tisztelje a diakonusokat, mint Jézus Krisztust és épen így a püspököt, ki az Atyának képmása és a papságot, mint Isten tanácsát és az apostolok testületét. Ezek nélkül az egyházat nem lehet egyháznak nevezni», azaz nem lehet szó egyházzal. Már előbb mondja: «A diakonusok is, kik Krisztus titkainak szolgálói, legyenek mindenkinek mindenben kedvére. Mert ők nem az ételnek és itálnak, hanem Isten egyházának szolgálói».² *Római Kelemen* mondja: «Az apostolok a mi Urunk Jézus Krisztus parancsából hirdetik nekünk az evangéliumot, Jézus pedig Isten parancsából. Krisztust tehát Isten, az apostolokat pedig Krisztus küldötte, ennél fogva mindkét küldetés Isten akarata szerint történt. Miután tehát parancsot kaptak és a mi Urunk Jézus Krisztus föltámadásáról megbizonyosodtak, Isten szavától megerősítve, a Szentlélekbe vetett erős bizalommal elindultak és hirdették Isten országának eljövetelét. Az ígét hirdetve az országokban és városokban első követőiket,

¹ Ad Trall. n. 3.   ² U. o. n. 2.

miután méltó voltukról meggyőződtek, püspökökké és diakonusokká rendelték azok fölé, kik majd a hitet fölveszik». ¹

«Az apostolok is — mondja később — megtudták az Úr Jézus Krisztustól, hogy a püspöki tisztség neve körül vita fog támadni és mivel a jövő tökéletes ismeretével voltak fölruházva, az előbb említetteket behelyezték (κατέστησαν) és azt az utasítást adták nekik, hogy rendeljenek (utódokat), hogy haláluk után más kipróbált férfiak kövessék őket az egyházi tisztségben (λειτουργία). Azokat tehát, kiket ezek vagy azok a kiváló férfiak az egyház hozzájárulásával (utódokul) rendeltek és akik feddhetetlenül, alázattal, békében és illő viselkedésükkel szolgálták Krisztus nyáját és hosszú időn át mindenkinnek becsülését kiérdemelték, nem lehet jogosan egyházi tisztségüktől megfosztani; mert nem csekély bűnt követünk el, ha a püspöki tisztségből azokat távolítjuk el, kik szentül és feddhetetlenül mutatják be áldozatul az adományokat». ²

A fölhozott idézetek szerint Római Kelemennek az volt a meggyőződése, hogy Krisztus parancsára apostolutódok rendeltettek, akik megint a maguk részéről munkatársakat és utódokat állítottak. A szóból: rendeltettek, ³ látható, hogy a népnek csak oly mértékben volt befolyása az egyházi tisztségek betöltésénél, hogy a tisztségre érdemeseket választás útján jelölte, de maga a kinevezés joga az apostolokat és ezek utódait, a püspököket illette.

Szent Kelemen Rómáról és Italiáról, *Szent Irén* († 202)

¹ Epist. 1. ad Cor. n. 42. Az első Kelemen-féle levél hitelessége biztos; keletkezési idejét valamennyi tudós az I. századba teszi. L. *Ehrhard*, *Altchristl. Literatur* etc. I. 68.

² Epist. 1. ad Cor. n. 44. ³ κατέστησαν, κατέστησαν.

származási, illetve működési helyéről, Keletről és Dél-Franciaországról kétségtelenül bizonyítja, hogy ott a püspökök isteni felhatalmazás erejénél fogva kormányozzák az egyházat. «Az apostoloknak az egész világ előtt ismert hagyományát bármely egyházban észrevehetik mindazok, kik az igazságot látni akarják és elősorolhatjuk mindazokat, kiket az apostolok az egyházakba püspökökül rendelték és ezeknek utódait egész napjainkig». Ezt Irén a például felhozott római egyházban mutatja ki. «Az apostolok tehát az egyház megalapítása és szervezése után Linusnak adták át a püspöki tisztséget az egyház kormányzására. Utána Anakletus következett; majd harmadiknak az apostolok után Kelemen nyerte el a tisztséget, ki még látta az apostolokat stb».¹

Ami Afrikát illeti, itt *alexandriai Kelemen* († 217 k.) tanuskodik arról, hogy az apostolok egyházi előljárókat rendelték. Elbeszéli, hogy János apostol Pathmos szigetéről visszatérve Efezusba, fölkereste a szomszéd népeket, részint hogy püspököket állítson,² részint hogy egyházakat alapítson és szervezzen, részint pedig hogy azokat, kiket a Szentlélek kijelöl, fölvegye a papság közé.³

Tertullian minden egyházat, melynek előljárói nem tartoznak a Krisztustól alapított közösséghez, az eretnekek gyülekezetének tart. Ezekről mondja: «Mutassák hát elő egyházuk eredetét, sorolják elő püspökeik egymásutánját és pedig oly rendben, hogy ezek közül püspök elseje az apostolok, vagy az apostol-

¹ Adv. haer. I. 3. c. 3. n. 1, 3.

² ἐπισκόπους καταστήρων.

³ Lib. Quis dives salvetur n. 42.

tanítványok egyikének — de akik hűségesen kitarítottak az apostolok mellett — köszönje püspökké való rendelését és őt bírja elődjéül. Mert így vezetik vissza az apostoli egyházak püspökeiknek sorrendjét,¹ mint például a smyrnai egyház a Jánostól rendelt Polycarpra és a római egyház a szent Pétertől (utódu) rendelt Kelemenre. Hasonlóképen a többi egyház is fölmutatja azokat, akik, az apostoloktól püspökké rendelve, ezeknek az apostoli magot átadták».² Így beszél Tertullian még mielőtt ő is montanistává lett volna.

A püspököknek Krisztustól nyert hatalmát senki sem hangoztatja jobban, mint Karthago nagy püspöke, *szent Cyprián* († 258). A szakadár Puppian Cypriánban nagyon gonosz embert látott, akinek közössége az egész egyházat beszennyezi. Ennek Cyprián levélben kifejti, hogy a püspöki méltóságnak az egyházban milyen nagy a jelentősége. «Krisztus az apostolokhoz és ezek révén az összes előjárókhöz, akik mint utódok sorban követik az apostolokat, így szólt: Ki titeket hallgat, engem hallgat, azt hallgatja, aki engem küldött».³ Szent Péter egyik szavára célozva megjegyzi, hogy egy egyház alatt «a nép értendő, mely a püspökkel együtt van és a nyáj, mely a pásztort követi. Következőleg tudnod kell, hogy a püspök az egyházban van, az egyház pedig a püspökben és az, *ki nincs a püspökkel, az egyházban sincs*, tehát csalódnak azok, akik azt gondolják, hogy titkon és kéz alatt valahol közösséget (igaz egyházat) alapíthatnak anélkül, hogy békében élnének Isten papjaival. Mert az egyház, mely *katholikus és egy*, nincs darabokra tépve

¹ Censu suos, vagyis a püspökök sorrendjét.

² De praescript. c. 32.

³ Epist. 66. (Hartel kiadása), n. 4. ad Puppian.

és szétosztva, hanem *egységes, még pedig a püspökök egybetartozandósága teszi azzá.*»¹

«Ezért igyekszünk leginkább — írja Cyprián egy másik levélben — és kell is igyekeznünk azon, hogy a Krisztustól az apostolok által nekünk mint utódaiknak hagyományozott egységet, amennyire csak tudjuk, fönntartsuk.»² «Az Úr a püspöki tisztséget és egyházának alkotmányát szervezve, evangéliumában így szól Péterhez: És én mondom neked...; innen veszi kezdetét (az idők egymásutánjában) a püspökké való rendelés (ordinatio) és az egyház szervezése, hogy az egyház a püspökökön, mint alapon nyugodjék és az egyháznak minden cselekvését ugyanezek az előljárók vezessék.»³

Eusebius is említi «Egyháztörténetében», hogy az apostolok az általuk alapított egyházakban férfiakat választottak, hogy ezek az egyházat lelkipásztori hatalommal kormányozzák, ha nem is mindig könnyű meghatározni, hogy milyen méltóságban voltak ezek a férfiak. Hogy Dionysius Areopagita Athén első püspöke volt, azt egy más Dionysius, korinthusi püspök, ősrégi író bizonyítja. *Eusebius* megjegyzi, hogy műve folyamán a kellő helyen időrend szerint közölni fogja az apostolok utódait.⁴

A mondottak alapján tehát kétségtelen, hogy Krisztus] Urunk az apostolok által egyetlen egy, *egységes, látható és hierarchikusan tagozott egyházat alapított.* Ebben az egyházban az apostolok és ezeknek jogos utódai az általuk rendelt püspökök, gyakorolják a tanítói és kormányzó hatalmat. Az egy-

¹ U. o. n. 8.

³ Ep. 33. n. 1. ad lapsos.

² Epist. 45. n. 3. ad Cornel.

⁴ Hist. eccl. 1, 3, c. 4,

ház szellemi ország, nem ugyan ebből a világból való, de ebben létező, melynek célja Krisztus megváltói művének folytatása. Ezért szólt Jézus az apostolokhoz: «Amint engem küldött az Atya, én is küldelek titeket».¹

6. §. *Protestáns kifogás az egyház ellen.*

A legtöbb protestáns egységes, látható egyházzól, amelyben Istentől rendelt tanítói és kormányzó hatalom van, tudni sem akar. A protestantizmus egyik kiváló tulajdonságának tartják, hogy abban az ember *közvetlen* érintkezésben áll Istennel, míg egy látható egyház, mint amilyen a katolikus, Isten és az ember közé ékeli magát és bizonyos mértékben válaszfalat emel Isten és az ember között.

1873-ban IX. Pius pápa I. Vilmoshoz intézett egyik levelében ráakarta venni a német császárt, hogy Poroszországban a katolikus egyház ellen folytatott küzdelmet megszüntesse. A többi közt ezeket mondja: «Mindenkinek, aki a keresztség szentségét fölvette, bizonyos tekintetben és bizonyos módon a pápához tartozik, minek bővebb kifejtése itt nem helyénvaló». A császár rideg elutasítással felelt és kifogást emelt az ellen, hogy minden megkeresztelt ember a pápához tartoznék. «Az evangélikus hit, melyet elődeimhez hasonlóan én is alattvalóim többségével vallok, és ez Őszentsége előtt bizonyosan nem ismeretlen, nem engedi meg nekünk, hogy Istennel való viszonyunkban a mi Urunk Jézus Krisztuson kívül más közbenjárót is elismerjünk».²

A császári irat szerzője talán helyesebben mondotta

¹ Ján. 20, 21.

² Mindkét iratot lásd *Siegfriednél*, Aktenstücke betr. den preussischen Kulturkampf, Freiburg i. Br. 1882, 197—99.

volna, hogy a művelt protestánsok legnagyobb része a Jézus Krisztus közbenjárásában való hitet már rég föladta. Nem hisznek többé az Isten Fia megtestesülésében, nem Krisztus istenségében, következőleg Krisztus közbenjárójuk sem lehet.¹

De tekintsünk el ettől. Igaz az, hogy mi katolikusok Isten és ember közt más közbenjárót vallunk, mint Krisztust? Legkevésbé. Nekünk katolikusoknak is Krisztus az *egyetlen* közbenjárónk, de hogy közbenjáró tisztét *miként* gyakorolja, az teljesen az ő akaratától függ és nem mitőlünk. *Egyedül* ő békített ki minket kereszthalálával az Istennel, *egyedül* ő tett eleget bűneinkért, *egyedül* ő érdemelte ki számunkra a kegyelmeket, melyekkel az örök boldogságot elnyerhetjük. De hogy a megváltás kegyelmeit *hogyan* akarja hasznunkra fordítani, az az ő akaratától függ s mi már rá is mutattunk, hogy erre a célra alapította anyaszentegyházát. Az egyház hirdesse az összes népeknek az evangéliumot, tanítsa őket mindannak megtartására, amiket Krisztus parancsolt, neki adta a földön a kötő és oldó hatalmat, őt hatalmazta föl, hogy a bűnöket megbocsássa, vagy megtartsa és aki az egyházra nem hallgat, azt pogánynak és nyilvános bűnösnek kell tekinteni. Aki elveti az egyházat, az szembe helyezkedik Krisztus rendelkezésével és szükségszerűen kénytelen Krisztus közbenjárói tisztét is elvetni.

Nagy következtelenség is volna, ha valaki Krisztus kizárólagos közbenjáróságának hangoztatása miatt csak az egyházat vetné el; ha következetes akar maradni, a *bibliát* és a *szentségeket* is el kell vetnie, mert a biblia az orthodox protestáns felfogás szerint a kinyi-

¹ Lásd fent.

latkoztatott igazságokat közli velünk, a szentségek pedig — mint pl. a keresztség szentsége — Krisztus kegyelmeit szerzik meg nekünk. Ha következetes akar maradni, el kell vetnie a Bibliát és valamennyi szentséget és az egész kereszténységet tabula rasa-vá kell simítania. A kereszténységből az üres héjon kívül nem maradt meg nekik semmi sem.

Nagy tévedés az is, ha valaki az egyházat Isten és az emberiség közt emelt választófalnak tekint. Ily módon az utazó is választófalnak gondolhatja a vezetőt önmaga és azon hely között, hová a vezetővel el akar érni. Az egyház a mi vezetőnk Istenhez, Krisztustól rendelt segédeszköz, mely könnyebbé, bensőségesebbé és tökéletesebbé teszi Istennel való érintkezésünket és épen azok a keresztények jutottak a szeretet által legbensőbb és legtökéletesebb érintkezésbe Istennel, akik leginkább ragaszkodtak az egyházhoz és legmélyebben behatoltak annak szellemébe. Az ember testi-szellemi lény és ezért külső érzéki segédeszközökre is van szüksége; de szociális lény is, tehát szükségét érzi a társaságnak és erre van utalva. Ez nem csak az anyagi téren van így, hanem a szellemi, különösen vallási és erkölcsi dolgokban is.

MÁSODIK SZAKASZ.

Krisztus egyházának tulajdonságai.

1. §. Krisztus egyháza tökéletes, önálló társaság.

Társaság alatt többeknek tartós egyesülését értjük, akik együttműködésükkel valami közös célra törekeshetnek. A társaságban többen vagy kevesebben erkölcsi

egységet alkotnak, mert közös felsőbbtség kormányzása alatt élnek, ugyanarra a célra törekszenek, egyenlő jogaik és kötelességeik vannak.

Már eddigi fejtegetéseinkből is bizonyos, hogy Krisztus egyháza is ilyen társaság. Tagjai mindazok, kik meg vannak keresztelve, akik ugyanazt a keresztény hitet vallják, az apostolok és ezek törvényes utódai, a püspökök, tanító és kormányzó hatalma alatt élnek.

Az egyház továbbá *tökéletes, önálló* társaság mely minden más társaságtól független. Vannak ugyanis társaságok, melyek szervezetüket és céljukat illetőleg csak mint valami más társaságnak részei állhatnak fenn. Így tökéletlen társaság a család, mert az állammal karöltve képes elérni célját és épen ezért természetes szükségszerűséggel van annak alája rendelve. Az állam azonban már tökéletes társaság, mert nem része többé egy magasabb társaságnak, hanem rendeltetésében, a célt és eszközöket illetőleg, önmagának elégséges és ennek következtében önálló, független társaság.

Hasonló módon *tökéletes és független* társaság az egyház is, mely nincs alárendelve az államnak, hanem attól független.

Az Isten örök Fiának, kinek minden hatalom adatott égben és a földön,¹ bizonyára meg volt a joga és hatalma arra, hogy az egyházat tökéletes, az államtól független társasággá tegye. Szavaiból és cselekedeteiből látjuk, hogy ezt megistette. Csak az apostoloknak és utódaiknak mondotta: «Amint engem küldött az Atya, úgy küldlek én is titeket», és ismét: «Elmenvén tehát, tanítsatok minden nemzeteket, megkeresztelvén őket»; csak nekik adta a kötő és oldó hatalmat. Krisztus

¹ Mt. 28. 18.

továbbá nem törődve a fennálló államhatalom ellenkezésével hirdette tanítását, érvényesítette kegyelemeszközzeit. Természetfölötti országának megalapítása volt az oka annak is, hogy a legfelső államhatalom keresztalálra ítélte. Hogyan rendelhette volna tehát Krisztus az ő országát az állami felsőség hatalma alá? Nemde tanítványainak is többször megjövendölte a szenvedéseket és üldözéseket, melyeket a fejedelmek ítélőszékei előtt az evangéliumért majd el kell szenvedniök? És nem követtek-e el mindent a világ hatalmasai három századon keresztül, hogy az egyházat saját vérébe fojtsák?

Az első keresztényüldözések óta is hány zsarnok emelte fel kezét Krisztus egyháza ellen! Mi lesz vele, ha ezeknek az uralkodóknak ajtajánál kellett volna kopogtatnia kegyes engedélyért az igehirdetésre és hogy a legfönségesebb miseáldozatot bemutathassa? Ha Krisztus evangéliuma hirdetését állami jóváhagyáshoz kötötte volna, Európa népei sohasem lettek volna keresztényekké. Szerencsére az apostolok nem zavartatták magukat sem a synedrium tanítás-tilalmával, sem pedig a római császárok rendeleteivel. Küldetésükben teljesen függetleneknek érezték magukat.

Már az egyház belső *természete* is megköveteli, hogy az államtól független legyen. Az egyház természetfölötti ország, természetfölötti a célja: a lelkek örök üdvössége, természetfölöttiek eszközei: Krisztus tanítása és a szentségek. Alárendelhetette-e már most Krisztus ezt a természetfölötti országot valami földi szervezetnek, melynek célja a földi jólét biztosítása? Alávethette volna-e a magasabb rendűt az alacsonyabbnak, a természetfölöttit és örökkétartót annak, ami természetes, véges? A Megváltó végtelen bölcsesége ezt meg nem engedhette.

Ezt a függetlenséget végül az egyház *egysége* is megkívánja. Az egyház egy test; és amint *egy* a cél, úgy *egy* a hit, *egy* a keresztség és *egy* az egyházi felsőbbtség. Az egyház birodalom mely átöleli minden idők minden országát és népét. Az egyház alárendeltségének föltételezésével azonban vége az egységnek. Minden országnak ugyanis megvan a saját kormányszata, mely az egyházat a maga nemzeti szellemében átalakítva politikai céljainak szolgálatába szegődtené.

Az egyház mindig hangoztatta tökéletes függetlenségét a vallási dolgokban nemcsak a keresztény üldözések idejében, hanem később is. *Konstantin császár* elutasította a donatistákat, akik a püspökök ítéletétől hozzá föllebbeztek.¹ *Szt. Athanáz*² ezeket írja: «Mikor nyerte valamely egyházi határozat tekintélyét a császártól?... Már eddig sok zsinatot tartottak és sok határozatot hoztak; de az atyák az ilyen ügyeket soha sem terjesztették a császár elé és a császár sohasem ártotta bele magát egyházi ügyekbe». Mikor *szent Ambrust*³ világi törvényszék elé idézték, írásban ezt felelte a császárnak: «Mikor hallottad, hatalmas császár, hogy a hit dolgában világi ember ítélne a püspök fölött? Engedelmeskedjünk-e, csakhogy kegyben maradjunk, eljótsszuk-e az egyház jogait, másra hárítssam-e, amit az Isten én reám bizott? Mi lesz, ha a püspököt világi ember fogja majd oktatni? Így majd a világi fog hitvitában résztvenni (disputet) a püspök pedig hallgatni; a püspöknek kell a világtól tanulnia. Ámde, ha utánanéznünk a szentírásban és hagyomány-

¹ V. ö. Optat. Milev., De Schismat. Donat l. 1, c, 23 25.

² S. Athan. hist. Arian. ad monach. n. 52.

³ Epist. 21 : Ad imper. Valentinian. n. 4. Migne, Patr. lat. XVI. 1003.

ban, ki meri tagadni, hogy a hit dolgában — ismétlem a hit dolgában — a püspökök ítélnék a keresztény császárok és nem a császárok a püspökök felett». «A császár az egyházban van és nem áll semmikép fölötte.»¹

Maga Justinián császár elismerte, hogy más a papság feladata és más a világi felsőségé. «A végtelen Jóság-nak legnagyobb adományai az emberiség számára a papság és a világi kormányzó hatalom: amaz az isteni dolgokban, ez pedig a földi vonatkozásokban áll mellette, hogy készséggel segítségére legyen. Mindkettő egy forrásból fakad, hogy kedvesebbé tegye az ember életét.»²

2. §. Az egyház csalatkozhatatlan tanítótékintélye.

Az egyház főfeladata, hogy tanítói tisztet töltsön be. Jézus megparancsolta az apostoloknak, hogy elmenvén az egész világra, tanítsanak minden embert arra, amiket nekik mondott.³

Ebből a megbízásból szükségképen következik a tanító egyház *csalatkozhatatlansága*. Az apostoloknak és utódaiknak mindazt tanítaniok kell, amint Krisztus megparancsolt és ezen kívül semmi egyebet. Hogyan foghatták volna föl teljesen ezek az egyszerű emberek Krisztus tanítását és hogyan közölték volna meghamisítatlanul, hacsak Krisztus különösen meg nem világosítja és a tévedésektől meg nem óvja őket? Gondoljuk csak meg, mily tudatlanok voltak az apostolok, mily gyakran mondja nekik az Üdvözítő, hogy nem értik Őt! És most ezek vannak arra hivatva, hogy meghamisítat-

¹ Serm. contra Auxent. n. 36. Migne, Patr. lat. XVI. 1018.

² Novella VI. praf.

³ Mt. 28, 19 20. Mk. 16, 15.

lanul tovább adják, amit az Úrtól hallottak, és hogy a világgal megértessék a Mester gondolatait? Krisztus különös segítsége nélkül, hogy lett volna mindez lehetséges?

Meg is ígérte nekik ezt a segítséget. Épen akkor, amidőn elküldi őket, hogy minden embert jóra tanítsanak, akkor ígérte meg: «És én veletek vagyok minden nap a világ végezetéig». Ezt a megígért segítséget csak arra lehet érteni, amit az Isten Fia a tanait hirdető apostoloknak ad, hogy azt helyesen értsék, magyarázzák. És ez a segítség nem szűnik meg az apostolokkal, folytatódnia kell az apostolok utódaiban is «egészen a világ végezetéig.»

Hogy ez a segítség az apostolok és utódaik csalatkozhatatlanságát jelenti Jézus tanításának hirdetésében, kitűnik azokból a szavakból is, melyekkel Krisztus apostolainak megbízást adott a tanításra: «Hirdessétek az evangéliumot minden teremtménynek. Aki hiszen, és megkereszteltetik, üdvözülni fog; aki pedig nem hiszen, elkárhozik».¹ Hogyan kötelezhette volna az Isten Fia az embereket arra, hogy örök kárhozattal terhe alatt higgyenek az apostolok hirdette tanításnak, ha azok esetleg tévedéseket is tartalmazhattak volna? Krisztus az «Igazság»² és Ő kárhozattal terhe alatt soha sem parancsolhatta volna meg, hogy a valótlanságot igazságnak tartsuk! És hogyan erősíthette volna meg az apostolok tanítását «rákövetkező csodajelekkel»,³ ha azok nem felelnek meg tanításának? Nem, Krisztus egyházával marad a «világ végezetéig». «A pokol kapui nem vesznek erőt rajta». O Krisztus tanításának hirdetője, az igazság országa. Ha Krisztus tanítását megmásít-

¹ Mk. 16, 15.   ² Ján. 14, 6.   ³ Mk. 16, 20.

hették és hamis tanokkal összekeverhették volna, már régen felülkerekedhettek volna a sötétség hatalmai. Az egyház csalatkozhatatlanságának tagadása egyértelmű magának az egyháznak tagadásával.

Mily módon nyeri meg az egyház a csalatkozhatatlanságot, világosan kitűnik Krisztus ígéréteiből. Jézus megígérte az apostoloknak a vigasztaló és segítő Szentleket: «Mikor pedig eljön amaz igazságnak Lelke, megtanít titeket minden igazságra». ¹ «És én kérem az Atyát és más vigasztalót ad nektek, *hogy örökké veletek maradjon, az igazság Lelkét*». «A vigasztaló Szentlélek pedig, kit az Atya az én nevemben küld, az titeket megtanít mindenre és eszetekbe juttat mindent, amiket nektek mondtam». ²

Épen ezért, mivel a Szentlélek működik az egyházban, mint az igazság tanítója, azért nevezi azt szent Pál «az élő Isten egyházának», «Isten házának», «az igazság oszlopa és erősségének». ³

Az apostolok viselkedése mutatja, hogy mennyire meg voltak győződve csalatkozhatatlanságukról. Jeruzsálemben zsinatra gyűlnek össze és a Szentlélekre hivatkozva hoznak határozatot: «Tetszett nekünk és a Szentléleknek». ⁴ Gyakran és nyomatékosan figyelmeztetik a püspököket és papokat, akiket fölszenteltek, hogy őrkdjenek a tan tisztasága felett és úgy őrizték azt meg, amint az apostoloktól kapták. Szt. Pál anathematát mond azokra, akik az evangéliumot meghamisítják és mást tanítanak, mint amit ő tanított. A galatákhoz, akik hamis tanítók szavára hallgattak, ezeket írja: «De ha szintén mi, vagy az angyal mennyből hirdetne is nektek valamit azokívül mit nektek hirdettünk, átok

¹ Ján. 16, 13.

³ I Tim. 3, 15.

² Ján. 14, 16. 17. 26.

⁴ Ap. Csel. 15, 28.

alatt legyen. Amint azelőtt mondtuk, most ismét mondom. Ha ki nektek hirdet valamit azonkívül, mit átvettetek, átok alatt legyen». ¹ Ugyanez az apostol inti a rómaiakat, hogy vigyázzanak «azokra, kik visszavonásokat és botránkozásokat támasztanak azon tudomány ellen, melyet ti tanultatok és kerüljétek őket». ² Szent János ráparancsol a keresztényekre: «Ha ki hozzátok jó és e tudományt nem hozza magával, ne fogadjátok őt házatokba s ne is köszönjétek neki». ³

A kereszténység a legrégebbi időktől fogva hitt az egyház csalatkozhatatlanságában. Ha kétség merült fel Krisztus tanítását illetőleg, összegyűltek a püspökök és élükön a pápával a hit tárgyáról végérvényes határozatot hoztak. Aki nem vetette magát alá a határozatnak, azt kizárták az egyházból.

3. §. Péter primátusa.

Már előbb kimutattuk, hogy az egyház nem minden tagja, hanem csakis az apostolok és az ezektől rendelt előljárók nyerik a hatalmat a Szentlélektől a tanításra és kormányzásra. Ámde felmerül az a kérdés, vajjon az apostolok és ennek megfelelőleg az általuk rendelt utódok *egyenjogúak-e* a kormányzó és tanító hatalomban? Vagy pedig talán csak egynek adta Krisztus az apostolok közül a legfelső kormányhatalmat, hogy aztán ennek és utódainak a többi apostolok és ezek utódai alávetve legyenek? Más szavakkal: Péternek és utódainak elsősége isteni alapításon nyugszik-e, vagy pedig csak idők folyamán keletkezett a római püspökök hatalmi túlkapásaiból?

Ez utóbbit állítják úgy a régi, mint az újabb szaka-

¹ Gal. lev. I. 8, 9.   ² Rom. lev. 16, 17.   ³ Ján. II. lev. 10.

dárok és eretnekek, különösen a reformátorok, akik, mint Luther, a pápát egyenesen az Antikrisztusnak tartják. Ők azonban, amint láttuk, tagadják, hogy az egyházban bármilyen hierarchikus szervezet is lenne.

Az egyház Krisztus teste. Egynek kell lennie a hitben és a szentségekben. Már ezért is nagyon valószínű, hogy Krisztus egy személyre bízta a legfelső kormányzó hatalmat. Hogyan maradna fent enélkül az egyházban a szükséges egység? Ha a római, alexandriai, jeruzsálemi stb. egyházak pl. egymástól függetlenek volnának, megszűnnék az egység az egyházban, mely hivatva van, hogy a világot és minden népet egybetartson.

Mindenesetre föltehetnők, hogy az egész egyház fölött a legfőbb hatalmat a püspökök összesége gyakorolja. Ámde ez a gyakorlatban vajmi keveset használna az egyház egységének. Az egész világon szétszórt püspökök csak nehezen érintkezhetnének egymással, nehezen gyűlhetnének össze zsinatra, különösen abban az esetben, ha hiányoznék mindenkori fejük, akinek joga van a zsinatot összehívni és vezetni.

Felesleges azonban ilyen a priori okoskodásokhoz folyamodnunk, mert hiszen világos bizonyítékaink is vannak erre nézve a szentírásban és a hagyományban.

I. A szentírás tanítása a primátusról.

Nem akarunk arra hivatkozni, hogy Péter a szentírás szerint mindig kiváló helyet foglal el az apostolok között és hogy az apostolok fősorolásánál rendszeren az első helyen említik. Előttünk állanak az Istenember félreérthetetlen szavai. A kérdésre: «Ti pedig kinek tartatok engem?» felelvén Simon Péter, mondá: «Te vagy Krisztus, az élő Isten Fia!» «Felelvén pedig Jézus, mondá neki: Boldog vagy Simon, Jónás fia! mert a test és

vér nem jelentette ki ezt neked; hanem Atyám, ki mennyekben vagyon. Én is mondom neked, hogy te Péter vagy, és e köszálon fogom építeni anyaszentegyházamat, és a pokol kapui nem vesznek erőt rajta. És neked adom a mennyek országa kulcsait. És amit megkötöndesz a földön, meg lesz kötve a mennyekben is, és amit feloldandasz a földön, fel lesz oldva a mennyekben is». ¹

Hogy a főtebbi szavakban foglalt ígéret Péternek szól, kitűnik a megszólításból. Krisztus eredeti nevén szólítja: Simon, Jónás fia. A következő szavak: *Te* vagy Péter... *neked* adom a mennyország kulcsait, nem engednek meg más értelmet. Az összefüggésből világosan kitűnik, hogy Krisztus Pétert hitvallásáért meg akarja jutalmazni: Boldog vagy stb. Ezt ma már sok nem-katolikus is elismeri. Nyíltan bevallják, hogy csupán a Péter elsőségétől való irtózás vitte rá a protestánsokat a különféle mesterséges magyarázatra. ² Ilyen pl. az a magyarázat, hogy Krisztus ezen szavaknál: «És ezen köszálra építem anyaszentegyházamat», saját magára mutatott, míg mások a sziklán a hitet akarták érteni és vannak még egyéb ezekhez hasonló kibúvók, melyek még magát *Bauer B-t* ³ is mosolyra indították. *Pfleiderer O.* ⁴ ide vonatkozólag így ír: «Bármikép akarják is elhomályosítani e szavak értelmét a protestánsok, kétségen felül áll, hogy ez a hely ⁵ Péter elsőségének ünnepélyes kijelentését tartalmazza.» *Schelling*, a bölcsele, ⁶

¹ Mt. 16, 17—19.

² V. ö. *Wilmers*, De Christi Ecclesia n. 87.

³ Kritik der evang. Geschichte III. 6. sk.

⁴ Das Urchristentum 518.

⁵ Mt. 16, 18.

⁶ Philos. der Offenb. II. 301. (sämtliche Werke, 2. Abt. 4. Bd.)

ezt írja: «Krisztus szavai végleg eldöntik, hogy szent Péter apostoltársaival szemben elsőséget nyert; csakis a pártos elvakultság ismerheti félre e szavak bizonyító erejét, vagy tulajdoníthat azoknak valami más értelmet.»

Vizsgáljuk Krisztus szavait külön-külön. Pétert kőszálnak nevezi, amely az egyház alapját fogja képezni. «Te Péter vagy és e kőszálon fogom építeni anyaszentegyházamat». Az arámi nyelven, amelyen Krisztus beszélt, a «Péter» helyén «Cephas» (kőszál) szó áll. A mondatban tehát szójáték van: Te vagy Cephas (kőszál) és ezen Cephas- (kőszál)-ra fogom építeni anyaszentegyházamat.¹ Valamint az épületet alapra építik, úgy akarja Krisztus is egyházát Péterre, mint alapra építeni. Az alap adja az épületnek a biztosságot, szilárdságot és az egységet: így kell Péternek is az egyházi szervezet épülete számára a biztosságot, szilárdságot és az egységet szolgáltatnia. Ami pedig valamely társadalmi épületnek, valamely társaságnak a szilárdságot és az egységet megadja, az a tekintély és a kormányzói hatalom. Tehát Péter nem rakja az alapokat, hanem ő maga az alap. Krisztus maga akarja egyházát építeni, és pedig Péterre, mint alapra. Péter tehát Krisztus egyházához mint annak alapja tartozik, amely alaptól nyeri az egyház örök állandóságát és legyőzhetetlen erősségét. «A pokol kapui nem vesznek erőt rajta».

Jogtalan lenne a föltevés, hogy Krisztus, szavaival Péterrel együtt az összes apostolokat az egyház alapjává tette. Még abban az esetben is, ha Péter valóban az összes apostolok nevében válaszolt volna, még akkor sem következnek, hogy a hitvallásáért kapott hatalmat a többi apostol is megkaphatta volna. Péter azért is

¹ Hasonlóan, mint a franciában, hol a Pierre szó Pétert is és kőszált is jelent.

megérdemelte volna a jutalmat, hogy a többiek előtt valamennyi nevében tett vallomást az Úrról. Ámde az sem valószínű, hogy Péter az összesek nevében beszélt. Krisztus boldognak mondja, mert nem a hús és vér, hanem a mennyei Atya nyilatkoztatta ki neki Krisztus istenségét. Ebből úgy látszik, hogy Péternek tisztább fogalma volt Krisztus istenségéről, mint a többi apostolnak.

Mindenesetre bizonyos szempontból a többi apostol is alapja az egyháznak, de nem oly módon, mint szent Péter. Ő különös értelemben alapja az egyháznak, egyrészt azért, mert kiválóbb módon neki ígérte Krisztus, másrészt, mert függetlenül, minden megszorítás nélkül nevezte annak és épen emiatt kapta egyedül a többiek között a Péter (kőszál) nevet. Hogy az apostolok később megkapták a kötő és oldó hatalmat, az nem mond ellent a Péternek tett ígéretnek, mert hiszen ez is Péter hatalmából folyik.

Hogy semmi kétség ne támadhasson a szavak értelmét illetőleg, Jézus a *mennyország kulcsairól* vett képpel ismételve igéri apostolának azt, amit a szikla-alapról vett hasonlatban már megígért. «Neked adom a mennyország kulcsait.» A kulcs megszokott képe a szentírásnak a kormányzó hatalom jelölésére. A Jelenések könyve mondja: «Ezeket mondja a Szent és Igaz, kinél Dávid kulcsa vagyon; ki amit megnyit, senki be nem zárja és amit bezár, senki meg nem nyitja».¹ E szavak vonatkozásban vannak Izaiás prófétának a Messiásról mondott szavaival: «És Dávid háza kulcsát vállára teszem; ő megnyitja és nem lesz, ki bezárja; ő bezárja és nem lesz, ki fölnyissa».² E helyen szó van a

¹ Jel. 3, 7.

² Iz. 22, 22.

legfelső hatalomról a király házában és országában. Régente gyakori dolog volt, hogy a város kulcsait adták át a győzőnek meghódolás jeléül. A mennyország, melynek kulcsait Péter kapta meg, csakis a földi egyházat jelentheti. Ez kitűnik úgy az előző versből, melyben a Péterre alapított egyházzól van szó, valamint a következő versből: Amit megkötendesz a földön stb. Krisztus szavai tehát az egyházban való legfelsőbb kormányzó hatalom megigérését tartalmazzák.

Végül ugyanezt a hatalmat ígérik Péternek ezek a szavak is: «És amit megkötendesz a földön meg lesz kötve a mennyekben is; és amit feloldandasz a földön, fel lesz oldva a mennyekben is». A kötés és oldás a rabbinikus nyelvhasználatban jelentheti az engedélyt és a tilalmat, vagy pedig a parancsot és a tilalmat. Szent Máté megfelelő helyéből¹ is az tűnik ki, hogy a kötés és az oldás az egyházban lévő legfőbb hatalmat jelenti. Itt tehát Krisztus a legfelsőbb kötő és oldó hatalmat ígérte meg Péternek. Ez a hatalom ugyanaz, melyet előbb Krisztus a kulcsok átadásával jelképezett.

Ezen ígélet világánál már értjük, miért változtatta Jézus már a meghívásnál Simon nevét Péterre (kőszál) és miért mondta Péternek: «Simon, Simon! ime a sátán megkivánt titeket, hogy megrostáljon, mint a búzát; én pedig könyörögtem éretted, hogy el ne fogyatkozzék a te hited; és te egykoron megtérvén, erősítsd meg atyádfiait».² A sátán mindenkit meg akar ejteni és Krisztus mégis csak Péterért imádkozott. Miért nem valamennyi apostolért? Mert valamennyit Péter alá rendelte és kötelezte arra, hogy szavainak engedelmeskedjenek. Csakis ebben az esetben elégséges, ha csak

¹ 18, 18.² Lk. 22, 31. 32.

Péterért imádkozik. Ha ugyanis ő meg nem fogyatkozik e hitben, akkor a többiek sem, mert azoknak ő rá kell hallgatniuk. Ez a figyelmeztetés kifejezetten benne van Krisztus szavaiban. Ha az atya egyik fiának a többiek jelenlétében megparancsolja, hogy testvéreiről gondoskodják, ebben egyúttal benne van a többiek részére a meghagyás, hogy testvérüknek engedelmeskedjenek. Máskülönbén ez nem teljesíthetné a parancsot.

Maga Krisztus ígérete elég biztosíték arra, hogy a megígért legfelső kormányzó hatalmat meg is adta Péternek. Szent Jánostól azonban azt is megtudjuk, mikor és hol történt az ígélet teljesítése. Midőn Jézus föltámadása után a Tiberiás tó partján az apostoloknak megjelent, azt kérdezte Pétertől: «Simon, János fia! szeretsz-e engem jobban ezeknél? Mondá neki: Úgy van, Uram! te tudod, hogy szeretlek téged. Mondá neki: Legeltesd az én bárányaimat (βόσκει τὰ ἀρνία μου). Mondá ismét neki: Simon, János fia! szeretsz-e engem? Mondá neki: Úgy van, Uram! tudod, hogy szeretlek téged. Mondá neki: Legeltesd az én bárányaimat (a görögben: ποιμαίνε τὰ πρόβατά μου). Mondá neki harmadszor: Simon, János fia! szeretsz-e engem? Elszomorodék Péter, hogy harmadszor mondá neki: Szeretsz-e engem? és mondá neki: Uram, te mindent tudsz, te tudod, hogy szeretlek téged. Mondá neki: Legeltesd az én juhaimat».¹

Vessük össze ezeket a szavakat a Máté 16. fejezetében levő ígérettel és semmi kétségünk sem marad többé aziránt, hogy Krisztus itt teljesítette be azt, amit Péternek már előbb megígért. Rábizta ugyanis egész nyájának vezetését és kormányzását. Ha csak maguk-

¹ Ján. 21, 15—17.

ban szemléljük is az Úr szavait, akkor is megerősítést látjuk bennük Péter elsőségének. Ezért szólítja meg háromszor teljes nevén: Simon, János fia. A legmélyebb szeretetet kívánja tőle, mert ő is a legnagyobb hatalmat adta kezébe az ő egyházában. Az Úr ezen szavak után megjövendöli Péter vértanúságát és ez újra csak azt bizonyítja, hogy Krisztus csak Péterhez beszél és csakis neki akarja adni azt a hatalmat, amelyről szól.

Ez a hatalom kiterjed Krisztus egész nyájára; nemcsak a bárányokra, hanem a juhokra is. Krisztus gyakran nevezte magát pásztornak, a hívőket pedig juhainak. «Én vagyok a jó pásztor és ismerem enyéimet és ismernek engem enyéim... Egyéb juhaim is vannak, melyek nem ez akolból valók; azokat is el kell hoznom és hallgatni fogják az én szómat és *egy* akol leszen és *egy* pásztor,»¹ vagyis a pogányokat ép úgy fel kell venni az egyházba, mint a zsidókat. Mivel Péter Krisztus helyett legelteti és vezeti a nyáját, a hívők engedelmességgel tartoznak iránta; ő nála van tehát a kormányzó-hatalom. Ezt megerősítik a βόσκει és ποιμαίνει szavak is. Nevezetesen a ποιμαίνειν a szentírásban igen gyakran annyit jelent, mint «kormányozni». Heródes kérdésére, hogy hol kell Krisztusnak születnie, az írástudók Micheás próféta jövendölése alapján azt mondták, hogy Bethlehemben. «Minthogy belőled származik a vezér, ki népemet, Izraelt, kormányozni fogja».² (ποιμανεῖ). A 22. messiási zsoltár 1. versében: Az Úr *kormányoz* engem stb., a kormányoz szó helyén úgy a zsidó, mint a görög szövegben «őriz», «vezet» (ποιμαίνειν) szó áll. Homeros is a népek pásztorának (ποιμένα λαῶν) nevezi Agamemnon királyt. Az Apost. Csel. szerint a Szentlélek a

¹ Ján. 10, 14, 16.

² Mt. 2, 6.

püspököket arra rendelte, hogy az egyházat kormányozzák (ποιμαίνειν τὴν ἐκκλησίαν).¹

Péter magatartása Krisztus mennybemenetele után bizonyítja, hogy ő ennek a kormányzói hatalmának tudatában volt. Az ő kezdeményezésére választották meg apostolnak, az áruló Júdás helyébe Mátyást.² Nagy buzgósággal, csodálatos eredménnyel ő hirdeti először az evangéliumot;³ ő tűnik ki különösen a csodatevés hatalmában;⁴ ő áll mindig előtérben ha az egyházi ügyek rendezéséről van szó.⁵ A jeruzsálemi zsinatban ő emel először szót és a többiek egyetértenek vele.⁶ Pál csak Péter meglátogatása végett megy Jeruzsálembe, hogy ezáltal apostolságának a hívek szemében nagyobb tekintélyt adjon.⁷ Pétert figyelmezteti először a látomás, hogy a pogányokat is vegyék fel az egyházba.⁸

II. Péter elsőségét bizonyítja a hagyomány.

Pétert az ősegyházban is az egyház fejének és alapjának tartották. *Tertullian* azt írja,⁹ hogy Pétert az építendő egyház sziklájának hívják, ő kapta a mennyország kulcsait és a kötő és oldó hatalmat az égben és a földön. Későbbi, montanista irataiban is bevallja, hogy a katolikus felfogás szerint az egyház a kötő és oldó hatalmat Pétertől kapta, akit Krisztus az egyház alapjává és a kulcsok hatalmának birtokosává tett meg.¹⁰ Mindenütt megjegyzi azonban, hogy az egyház jogtalanul követel olyan kiváltságokat, ami csak magának Péternek adatott; de tanúságot tesz a katolikusok általános hitéről és azt

¹ Ap. Csel. 20, 28.

² U. o. 1, 15.

³ U. o. 2, 14.

⁴ U. o. 5, 15.

⁵ U. o. 9, 32.

⁶ Ap. Csel. 15, 7.

⁷ Gal. 1, 18.

⁸ Ap. Csel. 10, 9. sk.

⁹ De praescr. c. 22.

¹⁰ De pudicit. c. 21.

mindenesetre beismeri, hogy Péter az apostolok feje és az egyház alapja.

*Origenes*¹ szent Pétert az egyház azon erős alapjának és megingathatatlan sziklájának nevezi, amelyre Krisztus egyházát építette. Szent *Hippolyt*² püspök és vértanu (235 körül) ezeket mondja: «Ezen (szent) Lélek adta Péter ajkára a szavakat: Te vagy Krisztus az élő Istennek Fia, e Lélek által nyert erősséget az egyház szikla-köve».

Szent *Cypriánnak*³ Kornél pápához intézett levelében ezeket olvassuk: «Péter, akire az Úr egyházát építette, egymaga valamennyi helyett beszél és az egyház nevében válaszol, midőn mondja stb.» Hasonló nyilatkozatokat gyakran találunk nála. Különösen nagyfontosságú, amit az egyház egységéről szóló munkájában tanít. Erre a fontos helyre még visszatérünk.

*Jeruzsálemi szent Cyrill*⁴ szerint a Megváltó pogányokból építette egyházát, «a mi szentegyházunkat, melyről Péternek mondotta: És e kőszálla építem anyaszentegyházamat». Gyakran nevezi Pétert az apostolok fejedelmének, az egyház legfőbb hirnökének, a mennyország kulcsai hordozójának.⁵ Hasonlóképen sokszor nevezi *Aranyszájú szent János*⁶ Pétert az apostolok fejedelmének (κορυφή és κορυφαίος), az egész világ vezetőjének (προστάτης), az egyház oszlopának és a hit alapkövének.

*Nyssai szent Gergely*⁷ így nyilatkozik Péterről:

¹ Homil. 5. in Exod. n. 4. *Migne* Patr. gr. XII. 329.

² Serm. in Theophan. n. 9. *Migne*, Patr. Gr. X. 859.

³ Epist. 59, n. 7. ad Cornel.

⁴ Catech. 28, n. 25.

⁵ pl. Catech. 11, n. 3; 17, n. 27.

⁶ De poenit. hom. 3, n. 4. De decem mill. talent. deb. n. 4.

⁷ Altera laud. s. Stephani. *Migne* Patr. gr. XLVI. 734.

«Dicső Péternek, az apostolok fejének (κεφαλή), emlékezete ünnepeltetik és vele együtt magasztaltatnak az egyház többi tagjai; az Isten egyháza pedig ő rajta nyugszik, mint szilárd alapon, mert az Úrtól nyert kiváltság azzá az erős és biztos sziklává tette, melyen Krisztus egyháza felépült».

Nagyszerűen bizonyítja Péter elsőségét szent *Ephrém* is,¹ akinél Krisztus így beszél Péterhez: «Simon, tanítványom, téged tettelek szentegyházam alapjává; már előbb sziklának neveztelek, mert egyházam épülete rajtad fog nyugodni; te vagy a földi egyházamban munkálkodók felügyelője; ha valamit rosszul akarnának építeni, te, az alap, fogod őket ettől visszatartani; te vagy a forrás, melyből tanításom fakad; te vagy tanítványaim feje; te fogod az összes népeket táplálni..... neked adom országom kulcsait. Lásd, minden kincsem urává tettelek».

Szent *Hilarius* poitiers-i püspök, aki Kelet tanítását ép úgy ismerte, mint Nyugatét, Pétert a következő jelzőkkel ékesíti: «az apostolok fejedelme»,² «szikla, melyen az egyház épült»,³ ő az, aki a mennyország kulcsait kapta, kire Krisztus egyházát építeni akarta, «ő az egyház alapja, a mennyország kapuja, a földi ügyek birája».⁴

Záradéku megemlíti még szent *Jeromost*,⁵ aki így nyilatkozik: «Az egyház alapja Péter.... azért kapott egy közös főt a tizenkettő, hogy ne állhasson be egykönnyen szakadás közöttük».

Mennyire általános volt a meggyőződés Péter első-

¹ Sermo 4. in hebdom. sanct. n. 1; V. ö. *Wilmers*, De Christi Ecclesia 181.

² In Matth. 7, 3.

³ In Ps. 141, 8.   ⁴ In Ps. 131, 4.   ⁵ Adv. Jovin. 1, 26.

ségéről az egyházban a legrégebbi időktől kezdve, bizonyítja a tény, hogy az *efezusi zsinaton* Fülöp, pápai követ, ellenmondás nélkül hirdethette: «Semmi kétség, sőt minden század előtt ismeretes, hogy szent Péter az apostolok feje és fejedelme, a hit oszlopa és a katolikus egyház erőssége, a mi Urunk Jézus Krisztustól elnyerte a mennyország kulcsait, megkapta a kötő és oldó hatalmat, *ki utódaiban most és mindig él és ítélkezik*. Jelenlegi utóda és helyettese Celesztin pápa és püspök küldött minket e zsinatra, hogy őt helyettesítsük».¹

A *vatikáni zsinat* csak az egyház régi tanítását mondotta ki, amikor ünnepélyesen elítélte azt a felfogást, mely szerint «szent Pétert Krisztus nem tette az összes apostolok fejedelmévé és az egész küzdő egyház látható fejévé, vagy hogy egyenesen és közvetlenül Jézus Krisztustól csak tiszteletbeli elsőséget, nem pedig igazi és valóságos egyházi hatalmat nyert».

4. §. Péter elsőse tovább folytatódik a római pápában.

A mondottak után egészen kétségen felül áll, hogy Krisztus Urunk Pétert az apostolok fejedelmévé, az egyház látható fejévé és első pásztorává tette. Vajjon ez az előség pusztán Péternek személyes kiváltsága volt-e vagy pedig utódaira is át kellett szállnia? Más szavakkal: Fönn kell-e maradnia mindvégig az egyházban az elsőségnek és ha igen, ki ennek a primátusnak törvényszerű örököse?

1. Az elsőség fennmaradása az egyházban.

Az elsőség örök fennmaradása az egyházban teljes bizonyossággal következik annak rendeltetéséből, céljá-

¹ Conc. Ephes. act. 3. Hardouin I. 1478.

ból. Péter az egyház alapja, a megingathatatlan szikla, amelyen az felépült és amely annak szilárdságot és egységet ad. Az alapnak annyi ideig kell fennállania, mint magának az egyháznak. Az egyház azonban «az idők végezetéig»¹ fog fennmaradni és így alapjának is az idők végezetéig kell fennállania. Vagy Péter halála után kevésbé van szüksége Krisztus egyházának a szilárdító és összetartó alapra, mint ahogy előbb volt?

Krisztus szavai semmi kételyt sem hagynak az elsőség fennmaradását illetőleg. «E sziklán építem anyaszentegyházamat s a pokol kapui nem vesznek erőt rajta.» Talán az az értelme ezeknek a szavaknak: A pokol kapui nem vesznek erőt az egyházon, míg te élsz? azután győzedelmeskednek rajta? Mindenki érzi e magyarázat képtelenségét.

Az egyház az a birodalom, melyet Krisztus alapított, melynek feladata Krisztus megváltó munkáját tovább folytatni és a megváltás gyümölcseiben minden embert, minden időben részesíteni. Épen azért az ígéreteknek, miket az Úr ennek az országnak javára tett, mindaddig érvényben kell lenniök, amíg ez az ország fennmarad. Péter a kulcsok hatalmát nem személyes előnyére, hanem az egyház javának előmozdítására kapta. Az egyháznak pedig e hatalomra nemcsak az apostolok idejében volt szüksége, hanem azután is, sőt azután még jobban, mint az apostolok idejében, akik egyébként is rendkívüli személyes kegyelmekkel voltak megáldva és az egyházat csak bölcsőjében látták.

Péternek feladata volt a többi testvéreket is megerősíteni a hitben. Csak az apostolokra gondoljunk itt, akiknek legkevésbé volt szükségük a megerősítésre.

¹ Mt. 28, 20.

Nem, Krisztus az idők végezetéig egyházával marad, ép így marad meg Péter utódaiban is a hit őrzőjének, az egyház alapjának és a hívők legfőbb pásztorának. Még jobban belátjuk ezt akkor, ha megfeleltünk a kérdésre: ki követte Pétert, ki az ő utóda a legfelső kormányzó hatalomban?

II. Péter utóda az elsőségben a római püspök, a pápa.

Az elsőség nem szűnik meg Péter halálával, hanem tovább folytatódik egészen a világ végezetéig. Már most az a kérdés, ki Péter törvényes utóda a legfelső kormányzóhatalomban?

Péternek, mint a legfelső kötő és oldó hatalom birtokosának, kétségkívül jogában állott, hogy utódját kijelölje. Elvégre hagyhatta volna a választás jogát az egyetemes egyházra, a püspökök összeségére is. Ámde ez figyelembe véve az akkori közlekedési viszonyokat, a legnagyobb nehézségekbe ütközött volna. Sokkal egyszerűbb volt, hogy valamely meghatározott helyen püspöki széket állít föl oly módon, hogy e szék időnkinti birtokosa egyben utóda legyen a legfelső kormányzó-hatalomban. Az apostolfejedelem valóban ezt a módot választotta.

Föltételezzük, hogy Péter Rómában volt és ott vértanuságot szenvedett. Volt idő, amikor a protestánsok ezt a rájuk nézve kellemetlen igazságot mindenképen kétségbe akarták vonni. Ma szerencsére már nem veszik komolyan az elfogulatlan történetkutatók az efajta törekvéseket. Oly döntők a legrégebbi okmányok bizonyosságai, hogy ennek a ténynek tagadása minden történeti bizonyosságot lehetetlenné tenne.¹

¹ A bizonyítékok összegyűjtve, *Grisar*: Róma és a pápák története című munkájának I. részében (1901) a 225. és a következő

Erre az igazságra támaszkodva azt kell mondanunk, hogy *Péter törvényes utóda az elsőségben mindig az időnkinti római püspök.*

Amint már kimutattuk, az elsőségnek az egyházban fenn kell maradnia. De ha feltesszük, hogy a római püspök nem utóda Péternek az elsőségben, akkor az egyházban nincs többé primátus és ezzel az egyház szervezetének egy lényeges alkatrésze megsemmisült. Mert ahogy igaz, hogy a római püspökök mindig Péter utódainak tekintették magukat és az egész egyház fölött valóban gyakorolták is a legfelső kormányzó-hatalmat, épen úgy áll az is, hogy más püspök sohasem állította magáról, hogy ő Péter utóda volna. Ha tehát a római püspöknél nincs az elsőség, akkor az egyáltalán nem létezik többé, ami pedig lehetetlen.

Ugyanerre az eredményre jutunk egy másik okoskodással is. Péter utóda a legfelső kormányzó-hatalomban csak az lehet, aki vele erkölcsileg egy személyt alkot. Ezt pedig csak a római püspökről lehet elmondani és senki másról. Péter a római egyház élén állott és mint Róma püspöke halt meg. Aki őt Róma püspöki székén követte, erkölcsileg egy személy vele, épen úgy,

lapokon található. Grisar azt véli, hogy Lipsius eredménytelen fáradozása után — hacsak minden adat nem csal — «egyszer s mindenkorra lejárt» az az idő, melyben a hagyományt, Péter római tartózkodását illetőleg kétségbe lehetett vonni. *Harnack A.* is ezt írja (*Patres apostolici* [1876] I. füzet 15 l.): «A vita már régen elintézését nyert volna, ha a kritikusok nem tulajdonítanak oly nagy tekintélyt az ÁI-Kelemen iratoknak és a zsidózó keresztényeknek». A protestáns *Möller W.* *Lehrbuch der Kirchengeschichte* (Freiburg, 1889, 79.) című könyvében így nyilatkozik: «A sokat támadott hagyományt Péter római utazásáról továbbra is fenn kell tartanunk». Hasonlóan fejezi ki magát a *Herzog* szerkesztette protestáns Realenzyklopädie (3 kiad., Péter cikk).

mint ahogy erkölcsi személyt alkot atyjával az a fejedelem, aki annak halála után a trónt öröklí. Így van ez az egész egyházban, mindennap látjuk, hogy az új püspök elődjének székével együtt elnyeri annak minden jogát. Miért lenne ez másképen a római székkel?

Az egyház mindig elismerte, hogy a római püspök Péter utóda és a hívők legfőbb pásztora. Természetes, hogy a legrégebbi időből való idevágó bizonyítékok meglehetősen ritkák. Ez azonban magától értetődik és a legkevésbé meglepő. Az egyház közvetlen érintkezése az apostolokkal és ezek tanítványaival, az akkori keresztények nagy buzgósága szükségtelessé tették a pápa gyakori beavatkozását az egyes püspökségek ügyeibe. Ezenkívül a római püspököknek a folytonos üldözés miatt saját egyházukban is a legnagyobb nehézségekkel kellett megküzdeniök; katakombákba és magánházakba kellett rejtőzniök, csak titokban kormányozhatták saját egyházukat is. Ily körülmények között hogyan is szólhattak volna be a távolfekvő egyházak ügyébe és hogyan intézhették volna el azokat?

Bizonyos az is, hogy az egyházban van valami *fejlődés*, nem ugyan abban az értelemben, mintha valamikor új dogmák keletkezhetnének, vagy mintha a régebbi dogmákat később hamisaknak tüntethetnék fel, hanem abban az értelemben, hogy a tan, melyet Krisztus csirában adott az egyháznak, mindig jobban kifejlődik és a hívek mindig világosabban és körülmenyesebben megismerik és megközelítik azokat.

Végül nem szabad csodálkoznunk, hogy leggyakrabban és legnyomabtékosabban maguktól a pápáktól halljuk az elsőség hangsúlyozását. Kénytelenek jogaikra hivatkozni, hogy engedelmességre bírják az embereket. Minden monarchiában látnivaló, hogy maga a fejede-

lem hivatkozik leggyakrabban jogaira. Ez annak a viszonynak természetéből következik, mely fejedelem és alattvaló között fennáll.

Hiába mondják, az első századok pápái, nem eshetnek jogtalan és gőgös hatalmi túlkapás gyanujába; hiszen mind tiszta erkölcsű, jámbor és szent-életű férfiak voltak, állandó veszélyek és nélkülözések között teljesítették kötelességeiket és csaknem valamennyi életével tett tanúságot hitéről.

A történeti bizonyítékok felsorolásánál különös figyelmet érdemel a *keleti egyház* tanúsága. A keleti egyházak kizárják a pápa részéről történt hatalmi túlkapások gyanuját és csak az apostolok tanításából fakadó hitüknek adnak kifejezést, midőn bevallják, hogy az apostolfejedelem utóda a legfelső kormányzó-hatalomban a római püspök.

Antiochiai szent Ignác a rómaiakhoz írt levelében «a szeretet-szövetség előljárójának»¹ nevezi a római egyházat. A szeretet-szövetség itt az egész egyházat jelenti; kitűnik ez az iratokból is, melyek szent Ignác vértanúságát² tartalmazzák. Az előljáró (előülő προκαθημένη) pedig, olykor Ignácnál is, az egyházi előljáró-tisztet jelenti.³

Szent Irén, lyoni püspök, aki kisázsiai származásánál fogva egyformán ismerte Kelet és Nyugat tanítását, azt mondja, hogy minden egyháznak, vagyis az összes hiveknek, legyenek bárhol a világon, egyet kell érteniök a római egyházzal, mert ez fölötte áll valamennyinek és mert ez őrzi első sorban az apostoli hagyó-

¹ προκαθημένη της αγάπης.

² n. 5. *Funknál*, Patres apostolici.

³ V. ö. Ad Magn. n. 6.

mányt.¹ Már e hely értelméből kitűnik, hogy Irén a római egyháznak minden egyház fölött elsőséget tulajdonít. Ugyanezt bizonyítja az összefüggés is. Irén két-féle utat jelöl meg annak a megismerésére, hogy mi az igazság és mi a tévedés. Az egyik abban áll, hogy felkutatjuk, miben egyeznek az összes apostoloktól alapított egyházak. Az egyes egyház tanúsága tehát önmagában még nem elégséges bizonyíték valamely tan csalatkozhatatlanságára. A másik út pedig abban áll, hogy az ember a római egyház hitét és hagyományait veszi zsinórmértékül. Egyedülállóan csak a római egyház hite szolgálthat föltétlen bizonyosságot valamely tan igaz volta mellett, mert ezzel, elsősege miatt, minden egyháznak egyezni kell. Irén a római egyházat «legrégibb, legnagyobb, mindenkitől ismert, Péter és Pál, e két dicső apostoltól alapított egyháznak nevezi».²

Tertullian bizonyítja, hogy az ő idejében a római püspököt a legfelső egyházi hatalom hordozójának tekintették. A montanistákhoz való pártolása után tagadta, hogy az egyháznak hatalma volna súlyos bűnök megbocsátására. Gúnyolódva írja a katolikusok ellen: «Hallom, hogy határozatot és pedig végérvényes hatá-

¹ Adv. Haer 3, 3, 2: Ad hanc enim Ecclesiam (Romanam) propter potentio rem (al. potiorem) principalitatem necesse est omnem convenire Ecclesiam, hoc est, eos, qui sunt undique, fideles, in qua semper ab his, qui sunt undique, conservata est ea, quae est ab Apostolis, traditio. *Harnack* a mellékmondatot: in qua ab his, qui undique sunt conservata est traditio nem a római egyházra vonatkoztatja, hanem minden egyes *egyházra* (omnem Ecclesiam), mely hűen őrzi az apostoli hagyományt. Ámde ezt kizárja a semper; és így a közelebbi meghatározás: ab his, qui sunt undique, teljesen értelmetlen volna. *Ehrhard*, Die altchristl. Literatur etc. I. 274.

² V. ö. *Wilmers*, De Christi 218. sk.

rozatot adtak ki: a főpap, azaz a püspökök püspöke mondja: Én megbocsátom a bűnbánóknak bűneiket». ¹ E szavakból megtudjuk, hogyan nevezték a katolikusok abban az időben a pápát. A gunyolódó kifejezés: végérvényes határozat, mutatja, hogy Zephyrin pápa rendeletét döntőnek, végérvényesnek tekintette s a katolikusok is mint olyant fogadták. Kérdezi azután Tertullian, honnan veszi a jogot Zephyrin arra, hogy ilyen határozatot hozzon? vajjon erre a helyre támaszkodik: E sziklán építem anyaszentegyházamat, neked adom a mennyország kulcsait és amit feloldasz és megkötsz stb.? Ő nem fogadja el alapnak, de ezzel tanuságot tesz arról, hogy ebben az időben is ezt a helyet tekintették a primátus alapjának. ²

Még világosabban beszél a római püspök elsőségéről szent *Cyprián*. «Gyökérnek», a hitegység «anyjának, anyaszentegyházának» (mater et matrix) ³ «Péter tanítószékének» és «az egyházi egységet megteremtő főegyháznak» ⁴ nevezi a római egyházat; majd fának, amely lombkoronájával az egész világot beárnyékolja, világító testnek, melyből minden irányba szóródnak a fénysugarak. ⁵ Szerinte az egyházi kormányzó-hatalom Péter székében birja alapját, mely a római püspöki székben folytatódik tovább. ⁶

«Az egyház egysége» c. híres munkájában, melyet maga küldött Rómába és amelyet a későbbi írók mint pl. Optatus Milevitanus, calarisi Lucifer, szent Jeromos, I. Gelasius pápa stb. oly gyakran használtak — Cyprián épen azokra az eszközökre akar rámutatni, melyek

¹ De pudicit. c. 1.

² U. o. c. 21.

³ Epist. 45, n. 1 ad Cornel;

⁴ Epist, 59, n. 14. ad Cornel.

⁵ De unit. Eccl. c. 5.

⁶ Epist. 33. ad lapsos.

segítségével az ördög veszedelmes támadásait az egyház egysége ellen, nevezetesen az eretnokséget és a szakadást el lehet kerülni.

Miután felemlíti, hogy a hamis tanítók az igazság látszatával vezetik félre a hívőket, így folytatja: «Ez onnan van, szeretett testvéreim, mert nem megyünk vissza az *igazság eredetéhez*, nem kutatjuk fel a *forrásokat* és nem nyugszunk meg a kinyilatkoztatásban. Aki ezt szem előtt tartja, és jól megfontolja, az nem szorul további beszédre és bizonyításra. A meggyőzés és meggyőződés könnyű lesz, mert hiszen az igazság átlátszó. Az Úr azt mondta Péternek: «Én mondom neked, hogy te Péter vagy és e kőszálon építem anyaszentegyházamat és a pokol kapui nem vesznek erőt rajta. És amit megkötenesz a földön, meg leszén kötve a mennyekben is; és amit feloldandasz a földön, fel leszén oldva a mennyekben is». *Egyre* építette anyaszentegyházát és jóllehet feltámadása után a többi apostolnak is ad hasonló hatalmat, mondván: «Amint engem küldött az Atya, én is küldelek titeket. Vegyétek a Szentleket. Akinek megbocsátjátok bűneiket, megbocsáttatnak nekik; és akiknek megtartjátok, meg vannak tartva», mégis tekintélyével úgy intézkedik, hogy az egység forrása *egynél* legyen, hogy már ezzel is feltüntesse az egységet. Azok voltak a többi apostolok, ami Péter volt, hasonlóan részesültek tiszteletben és hatalomban, ámde az egésznek gyökere az egységben van, hogy az egyház *egysége* mindenütt lássék. Ezt az egységes egyházat jelzi a Szentlélek, midőn az Énekek Énekében az Úr nevében ezeket mondja: «*Egy* az én tökéletes galambom, *egy* az ő anyja, az ő kiválasztott szülője». Hívőnek tartja magát az, aki nem hiszi az egyház egységét? Az egyházban gondolja magát az, aki az egyháznak ellent-

mond és ellenére cselekszik? Szent Pál apostol ugyan-
 ezt a tant adja elő s az egység titkát a következő sza-
 vakkal fejezi ki: «*Egy test és egy lélek, egy remény*
a ti hivatástok, egy az Úr, egy a hit, egy a keresztény-
ség, egy az Isten». ¹

Szemléljük ezt a helyet a maga egészében és akkor
 kitűnik belőle, hogy az egyház, mindenekelőtt pedig
 a püspökség, Péteren és utódain nyugszik. Cyprián ide-
 jében mindenki, katolikus és szakadár, egyaránt elis-
 merzte, hogy az üdvösség elnyeréséhez szükséges, hogy
 az egyházban legyünk. Aki az egyháznak ellenáll, ho-
 gyan lehet az az egyházban? Hol található már most
 az igaz egyház? Erre azt feleli Cyprián: Ott, ahol tör-
 vényes püspökök vannak. Ámde kik a törvényes püs-
 pökök? *Azok, akik Péterrel, az egyházi egység forrá-*
sával összekötetésben állnak. Tehát magának a püs-
 pöki hatalomnak is, hogy törvényes legyen, Pétertől
 kell származnia. ²

Cyprián itt azt mondja, amit később *szent Ambrus*
 írt a nováciánokról, akik tagadták az egyháznak bűn-
 bocsátó hatalmát: «Saját magukról joggal mondhatják
 ezt, nekik nincs meg Péter öröksége, *mert nincs meg*
Péter széke, melyet istentelen civódással megsértettek». ³
 Ugyanezt a gondolatot fejezik ki a sorok, amelyeket
szent Jeromos írt Keletről Damasus pápához: «Én, aki
 senki másnak nem engedelmeskedem csak Krisztusnak,
 közösségben csatlakozom Szentségedhez, *azaz Péter*
székéhez. Mert tudom, hogy erre a sziklára van építve
 az egyház». ⁴

¹ De unitate Eccl. c. 5. (Hartel kiad.)

² L. *Kneller* jeles értekezését Cypriánnak az egyházzal való
 felfogásáról. «Stimmen aus Maria-Laach» LXV. 498. sk.

³ De poenit. I. c. 7. n. 33.   ⁴ Epist. 15, n. 2.

Mily általános volt a meggyőződés a római egyház elsőségéről, mutatja az a körülmény, hogy a hitre és fegyelemre vonatkozó kérdésekben az egész keresztény világ a római püspökhöz fordult. Már smyrnai szent Polykarp Rómába megy, hogy egyházi ügyekről Anicét pápával tanácskozzék. A III. században *alexandriai szent Dionysius*, akit eretnekséggel vádoltak, Dionysius pápánál igazolja magát és egy századdal később *szent Athanáz* I. Gyula pápához fordul, hogy jogtalanul elvett püspöki székét visszanyerhesse. A tudós cyrusi püspök, *Theodoretus*, azzal a váddal szemben, hogy eretnek volna, I. Leó pápához fellebbezett. Jeromostól tudjuk, hogy ő, mint Damasus pápa titkára válaszolt a keleti és nyugati zsinatoktól felvetett kérdésekre. Vitás esetekben döntésért nem ritkán a pápához folyamodtak.

Mily széleskörű és az egész egyházra kiterjedő tevékenységről tesznek tanúságot *Nagy Leó* következő szavai: «Jóllehet az egyes pásztorok különös felügyelettel állanak nyájaiuk élén, mégis mi az összesek gondjaiban osztozunk és minden egyes vezetése a mi vállunkra is nehezedik... ki lenne annyira tájékozatlan Péter tekintélye felől és azt gondolná, hogy van az egyháznak olyan része, ahová nem terjed Péter hatalma?»¹

Ami pedig *a római püspököket* illeti, kezdettől fogva maguknak tulajdonították és gyakorolták is a legfelső egyházi kormányzó-hatalmat. Így már Péter tanítványa, *Kelemen pápa*, kihez döntő szóért a korinthusiak folyamodtak, ismeretes levelében gáncsolja azokat, akik törvényesen választott és hivatásuk magaslatán álló egyházi előljáróikat el akarják távolítani. Megparancsolja nekik, hogy a papoknak engedelmeskedjenek, bűnbána-

¹ Sermo 5.

tot tartsanak és Isten büntetésével fenyegeti őket, ha meg nem tartják azokat, amiket általuk mond az Isten.¹

Eusebiustól tudjuk, hogy I. Viktor (196—202.) kezdeményezésére Efezusban zsinatot tartottak. Ugyanez a pápa kiközösítés terhe alatt parancsolta meg a keletieknek, hogy a húsvétet a zsidókkal ne tartsák egy időben és néhány ellenszegülőt valóban ki is tiltott az egyházból. A pápák adták ki azt a rendeletet is, hogy a bűnösöket mindenütt gyónáshoz kell bocsátani. A rendelet hatásáról Cyprián leveleiből értesülhetünk. Az eretnekek ujrakeresztelése kérdésében, szintén ők határozták, hogy az egyház régi hagyományaihoz kell ragaszkodni.

Ezek az esetek a legrégibb időkől, vagyis az első három századból valók. A IV. századtól kezdve már igen sok bizonyítékunk van amellet, hogy a legfőbb hatalmat a római püspökök gyakorolták és szinte lehetetlen is mind felsorolnunk. Maguk a protestáns írók is elismerik, hogy a IV. században már teljes formában jelenik meg a római-egyház fogalma. Csak a *nagy egyházzsinatok* tanuságai álljanak itt bizonyoságul.

A naceai első egyetemes zsinatot (325.) Konstantin császár közreműködésével Szilveszter pápa hívta össze, amiről a harmadik konstantinápolyi zsinat 18. üléséből értesülünk. *A szardikai zsinat* (337.), írja Gyula pápához: «Mert helyes és mindenekfölött illő, hogy a papok *a főt, vagyis Péter apostol székét* az Úr egyes egyházai felől tudósítsák».² Elhatározza továbbá a zsinat, hogyha valamely elítélt püspök magát egy újabb zsinaton igazolhatni véli, bíráinak, Péter apostol emléke

¹ Ad Cor. n. 1. 44 sk. 1. *Willmers*, De Ecclesia Christi 230.

² *S. Hilarii* Op. hist. fragm. II. n, 9. (*Migne* Patr. lat. X. 639).

íránt való tiszteletből Gyula római püspökhöz kell fordulniok. Ha ő is osztja a zsinat véleményét, az ügy befejezést nyert.¹ A zsinat atyái tehát a római püspököt az Egyház fejének, Péter utódának és a legfőbb egyházi birónak ismerték el.

Már említettük az ezezusi zsinatra (431.) küldött pápai követek nyilatkozatát, amely ellenmondásra nem találva hangoztatta a római püspök elsőségét,² Még a zsinat előtt írta *Alexandriai szent Cyrill* Celesztin pápának: «Mivel az egyház régi szokása kívánja, hogy az ilyen ügyeket Szentségeddel közöljük... előbb nem szakítjuk meg vele (Nesztoriussal) a közösséget, míg ezt nem tudatjuk Szentségeddel. Kegyeskedjél tehát megírni véleményedet e dolog felől, hogy biztosan tudjuk, fenntarthatjuk-e vele a közösséget, vagy nem?» A pápa ezt válaszolta: «Székünk tekintélyének erejénél fogva, nevünkben és helyettünk, teljes hatalommal és szigorúsággal mondd ki az ítéletet, hogy ha tíz napon belül vissza nem vonja tanait, te gondoskodik arról az egyházzól».

A chalcedoni IV. (egyetemes zsinat) (451.) különböző formákban ismerte el a római püspök elsőségét. Lucentius, a zsinat pápai követe, hibáztatta Dioskorust, amiért «az apostoli szék tekintélye nélkül zsinatot merészelt tartani, ami sohasem volt szabad és soha nem is történt». A zsinat aktáiban olvassuk: «Paschasinus püspök, az apostoli szék helyettese mondta: kezünkben van az apostoli férfiúnak, Róma város pápájának, az összes egyházak feiének megbízása, melynek értelmében Dioskorus a zsinaton nem vehet részt. És ha mégis megjelenik, el kell távolítani».³ Kijelentették to-

¹ V. ö. *Hefele*: Konziliengeschichte I. §. 64.

² I. fönt. ³ Actio I. *Hardouinnál*, Acta Concil. II. 67.

vábbbá a pápai követek: «A nagy és ősrégi római egyháznak szentséges főpapja, Leó, általunk és a jelen zsinat által, a mindenekfelett szent és minden dicsőségre méltó Péterrel egyetemben, aki a katolikus egyháznak és az igaz hitnek alapja és sziklája, Őt (Dioskorust) a püspöki méltóságtól megfosztotta, és minden papi ténykedéstől eltiltotta». ¹ A zsinati püspökök ezt írják a pápának: Úgy vagy közöttünk, *mint fő a tagok között*, amelyek között azok az elsők, akik téged képviselnek. ²

Midőn a zsinat után monofizita tévedések keltek életre és egyesek ezeket támadták, 180 szerzetesfőnök és szerzetes levelet küldött *Hormisdas* pápához, melynek szövege következőképen kezdődik: «A te második szir tartományod legalázatosabb szerzetesfőnökeinek és szerzeteseinek kérelme *az egész földkerekség szentséges patriárkájához, Hormisdáshoz, aki Péternek, az aposolok fejedelmének székén trónol*». ³ Hormisdas nyilatkozatot küldött nekik, melyet csaknem valamennyien aláírtak. Ebben többek között a következő olvasható: «Első dolog az üdvösségre a hitszabályok megőrzése s az atyák határozataihoz való szilárd ragaszkodás. És amint-hogy a mi Urunk, Jézus Krisztus nyilatkozata: Te Péter vagy stb. nem maradhatott hatás nélkül, igazolódott is az ígéret a tényekben, mert az apostoli szék mindig sértetlenül őrizte meg a katolikus hitet. Ettől a hittől és reménytől, az atyák határozataitól nem akarunk megválni és minden eretnekséget, kiválólág Nestoriusét, visszautasítunk . . . Magunkévá tesszük és jóváhagyjuk szentséges Leo pápának összes leveleit, melyeket — amint már említettük — a keresztény hitről írt és ezzel *min-*

¹ Actio III. n. o. 346.

² U. o. 655. ³ V. ö. *Thiel*, Briefe der Päpste 814.

denben az apostoli széket követjük, határozatait hirdetjük. És ép ezért remélem, hogy ugyanazon közösségben, melyet az apostoli szék hirdet és melyben sértetlenül és tökéletesen áll a keresztény hit szilárdsága, abban iparkodom megmaradni akkor is, midőn kimondom, hogy azoknak a nevei, kik *a katolikus hittől elszakadtak, vagyis az apostoli széktől eltérően tanítanak*, a szentmisékben a jövőben ne említtessenek». ¹

Ezt a nyilatkozatot a konstantinápolyi nyolcadik egyetemes zsinaton, úgy a görög, mint a latin püspökök aláírták és ezzel a görög püspökök jóval Cerulár Mihály szakadása előtt ünnepélyesen elismerték a római egyház elsőségét, amint ezt később a második lyoni és a florenci zsinaton is megtették.

Befejezésül álljon itt *Luther* bizonyossága, melyet akkor tett a római pápa elsőségéről, midőn már megtántorodott. 1518. Szentháromság ünnepén ezt írja X. Leo pápához: « . . . ezért, szentséges Atyám, szentséged lábaihoz borulok és magamat és mindenemet kezeidbe adom. Itélj vagy kegyelmezz, hívj vagy utasíts vissza, áldj vagy kárhoytass, amint neked tetszik. *Én ítéletemben Krisztusét fogom elismerni, ki benned él és nyilatkozik*». ² Egy évvel később, 1519. március 3-án ugyanannak a pápának a következőket írja «Most, szentséges Atyám, kijelentem Isten és világ előtt, *hogy a római egyház és szentséged főhatalmát megsérteni vagy valami kerülő úton aláásni sohasem volt szándékomban, most sem akarom. Mert nyíltan elismerem, hogy ennek az egyháznak hatalma van az összesek*

¹ *Denzinger*, Eucharidion n. 20.

² V. ö. *De Wette*, Dr. M. Luthers Briefe, Sendschreiben und Bedenken, 1. Tl. Berlin, 1825. 122.

felett és hogy ennek sem égen, sem földön semmi elébe nem helyezhető, kivéve Jézus Krisztust, aki minden lénynek Ura». ¹ Ha Luther ezeket a leveleket nem képmutatásból írta, a legszigorúbb marasztaló ítéletet mondta ki saját maga és alkotása felett.

HARMADIK SZAKASZ.

A római katolikus egyház Krisztus igaz egyháza.

1. §. Csak a római egyházban folytatódik Péter elsősege.

Mindenki látja a szomorú valóságot, a keresztény világ mai felekezetekre való szétdarabolását, melyek mindegyike azt hiszi magáról, hogy ő őrzi Krisztus igaz tanítását.

Melyik a sok keresztény felekezet közül Krisztus igazi egyháza? Lehetetlen, hogy ezek a különböző egyházak *mind* Krisztustól származzanak. Krisztus nem több, csak *egyetlen egy* egyházat alapított. Azután meg a különböző egyházak fontos és lényeges pontokban ellenmondanak egymásnak. Ha valaki azt gondolná, hogy ezek az egyházak jogosan tartják magukat igaz egyháznak, a legnagyobb ellenmondásokat tulajdonítaná Krisztus Urunknak.

Biztos továbbá, hogy Krisztus minden embert egyesíteni akar egyházában, tehát nem csak lehetővé, hanem könnyűvé is kellett tennie annak megismerését. Hogyan kötelezhetne bennünket arra, hogy egyházát hallgassuk, ha nem lenne könnyen lehetséges Krisztus igaz egyházát a többitől megkülönböztetni? Bölcsesége kívánta,

¹ U. o. 234.

hogy egyházát ismertető jegyekkel lássa el, melyek azt mindenki előtt, mint Krisztus igaz egyházát, könnyen igazolhassák.

Melyek már most *Krisztus igaz egyházának ismertető jegyei és megkülönböztető jelei?* Eddigi fejtegetéseink révén könnyű az igaz egyház egyik ismertető jelére rámutatni, melynek szem előtt tartásával teljes bizonyossággal megkülönböztethetjük a hamis egyházaktól.

Az igaz egyházban lényeges *Péter elsősége*. Ez az elsőség az alap, melyre Krisztus egyházát építette, ahonnan az egységet és erőt nyeri a pokol támadásai ellen minden időben egészen a világ végezetéig. Az az egyház, mely nem ezen a sziklaalapon nyugszik, nem lehet Krisztus igaz egyháza. Ámde Péter elsőége csak *a római katolikus* egyházban áll fenn. A többi egyházak elszakadtak ettől a főtől, sőt tagadják azt, mi által elvesztették a talajt, melyen Krisztus igaz egyháza állhat.

Épen ezért nem lehet csodálkozni, hogy a keresztény egység középpontjától elszakadt egyházak gyűlölete legnagyobb mértékben épen a pápaság ellen irányul. Szinte ösztönszerűleg érzik, hogy ez a magja és alapja az egész egyházszervezetnek.

A katolikus egyház igazsága mellett elég lenne ez a döntő bizonyíték. De az egyháznak a keresztény világnézetben való nagy jelentősége ennek az igazságnak körültekintőbb megalapozását kívánja. És ezt annál szivesebben tesszük, mert mélyebb bepillantásra nyílik alkalmunk az egyház lényegébe és működésébe.

A vatikáni zsinat ezeket mondja:¹

¹ Constit. de fide c. 3.

«Hogy a hit elfogadásában és megőrzésében nyilvánvaló kötelességünknek eleget tehesünk, az Isten egyszülött Fia *az isteni alapításnak világos jeleit hordozó egyházat alapított, melyben mindenki fölismerheti a kinyilatkoztatott hit védőjét és tanítóját*».

Ezek az ismertető jelek, még az őskereszténységből származó felsorolással, a következők: az egyház apostoli eredete, egysége, szentsége és egyetemessége. A vatikáni zsinat ide csatolja még az egyház legyőzhetetlen fönnmaradását.

Az igaz egyháznak e négy ismertető jelét vesszük most vizsgálat alá.

2. §. A római egyház apostoli eredete.

Krisztus igaz egyházának *apostolinak* kell lennie, az apostoloktól kell származnia; vagyis szükséges, hogy ne csak *állítsa*, hogy az apostoloktól származik és azok tanítását hirdeti, mert hiszen ezt bármelyik felekezet megteheti, hanem bizonyítsa be, hogy előjárói a tanító és kormányzó hatalmat *megszakítatlan sorban* az apostoloktól nyerték, tehát hogy ők az *apostolok törvényszerű utódai*.¹ Krisztus ugyanis tanító és kormányzó hatalmát az apostoloknak adta, kik viszont utódaiknak, hogy ez a hatalom átadás a világ végéig folytatódjék.

Ez a jegy csakis a római katolikus egyházban található. Egyedül nála van meg az apostolok kormányzó hatalmának folytonos, törvényszerű utódlása. A püspök ugyanis addig törvényes utóda az apostoloknak, míg tagja az apostoli testületnek, melynek feje és összetartó kapcsa szent Péter és az ő utódai. Krisztus egyháza csak *egy testet* képez, melynek látható feje, Krisztus

¹L. Palmieri, De Romano Pontifice² 766 sk.

helyettese, Péter utóda. Az a tag, mely nincs kapcsolatban a fővel, nem tartozik többé Krisztus testéhez.

Ez az alapja annak, hogy már szent *Irén*, amikor valamely egyház apostoli eredete mellett bizonytságot akar felhozni — amint már láttuk — a római püspökkel való szükséges egységre hivatkozik. Szent *Cyprián* szintén Péter székével való közösségből származtatja az egyház apostoli voltát. Vetélytársát azért nem tartotta az apostolok törvényszerű utódjának, mert püspöki hatalmát nem eredeztethette Pétertől, akire Krisztus egyházát építette. «Aki nem ragaszkodik az egyház egységéhez, hogyan gondolhatja, hogy az igaz hitet vallja?»¹ Szent Ambrus pedig a következő szavakban fejezi ki felfogását: «Ubi Petrus, ibi Ecclesia».²

3. §. A római egyház egysége.

Krisztus igaz egyházának *egynek* kell lennie; *egynek* mindenekelőtt a hitben. Kell, hogy az egész egyház *egy hitet* valljon. Az apostoloknak és utódaiknak mindazt és csakis azt kell tanítaniok, amit Krisztus tanított.³ A keresztények pedig örök kárhozat terhe alatt kötelesek elhinni az apostolok és utódaik tanítását.⁴ Ezért hangoztatja szent Pál oly gyakran a hitegység szükségességét. Az ezeusiakat figyelmezteti, hogy tartsák fenn «a lélek egységét a béke kötelékével. *Egy* test és *egy* lélek, amint hivatástoknak *egy* reményére vagytok hivatva. *Egy* az Úr, *egy* a hit, *egy* a keresztség».⁵ A keresztényeknek tehát egyetértés és szeretet által kell eggyéforrniok, mert ugyanazon fő alatt, közös hitben *egy* testet alkotnak.

¹ Lásd fent.

⁴ Mk. 16, 15. 16.

² In Psal. 40., n. 30.

⁵ Efez. 4, 4. 5.

³ Mt. 28, 19. 20.

A hitegységen kívül szükséges még az egyházban a kultusz és a szentségek egysége, a szervezeti egység, amennyiben mindenkinek engedelmeskednie kell a Krisztustól rendelt kormányzóhatalomnak.

Ilyen szempontokból védik az egyház egységét *szent Cyprián* «Az egyház egységé»-ről írt munkájában és *szent Ágoston* a donatisták ellen írt munkáiban. A hitszakadás lényege, szemben az eretnekséggel, a legrégibb egyházi fölfogás, sőt a Szentírás szerint is, elszakadás az egységes egyházi szervezettől, vagy támadás a Krisztustól alapított és Péter utódaiban központosított kormányzóhatalom ellen.

Csak a római katolikus egyház dicsekedhetik ezzel az egységgel, mely a primátusban birja gyökerét. A világ összes katolikusai püspökeikkel egyetemben, Péter utódaival ugyanabban a hitben, lényegileg ugyanabban a szertartásban, ugyanabban a társaságban egyesülnek, ahol minden kormányzóhatalom a középpontól, a római Széktől származik. A katolikus ember bárhová megy a földön, az északi sarktól a déli sarkig, Kelettől Nyugatig, mindenütt ugyanazt az egyházat találja, ugyanazzal az istentisztelettel, hitvallással, tanítással és ugyanazzal a katekizmussal. Mily fölemelő látvány volt pl. az utolsó vatikáni zsinat! A világ legkülönbözőbb részeiből jöttek össze a püspökök és mégis *egy* legfőbb tekintélyt ismertek, *egy* «Credo»-t imádkoztak, *egy* istentiszteletet hallgattak és határozatokat hoztak, melyeket az egész világ fiúi hódolattal fogadott.

És mit találunk meg mindezekből azoknál a keresztény felekezeteknél, melyek az egyházi egység középontjától elszakadtak? Ezek elvesztették a hit és szentségek egységét. A keleti nem egyesült egyházak mindig több-több felekezetre szakadoznak. A végleges fölbomlást

és szétzülést csakis a külső, államhatalmi eszközök akadályozzák meg, különösen Oroszországban; ezért is jutottak a teljes megmerevedés állapotába. És mit tapasztalunk a protestánsoknál? Egyes számban beszélünk ugyan protestantizmusról, ámde ez pusztán negatív fogalom és csak azt jelenti, hogy nem — katolikus. A protestánsok számos kisebb-nagyobb felekezetre tagolódtak szét. Angliában és Észak-Amerikában több mint száz protestáns felekezet van, melyeket egyedül a Róma ellen való gyűlölet egyesít. Németországban is túlteng a mindenfajta felekezetek száma. Ha az állami hatalomnak sikerül is valamelyes sociális egységet teremteni, hitegységet azonban soha sem hoz létre.

Különösen a protestánsokra állanak *Wundt V.* szavai: «Az a hit, mely az emberiség vallásának (a kereszténységnek) alapítóját *Istenné teszi* és ezáltal a valóságban kivetkőzteti emberi jellegéből és emberfeletti erkölcsi jelentőséget tulajdonít neki, a Szentháromságban és a csodákban való hit ma már azoknál is elvesztette hatóerejét, akik teljes meggyőződéssel vallják magukat keresztényeknek (!); a társadalom minden rétegében *egyre növekedett azoknak a száma, akik a dogmatikus hagyományok rendszerétől idegenkedtek*, mihelyt általános lett a meggyőződés, *hogy ez a rendszer a mi szellemi műveltségünkkel egyáltalán össze nem egyeztethető*»¹

Kezdték az egyházi tekintély tagadásával, végezték a biblia sugalmazott voltának elejtésével és most mindenki egyéniségének megfelelőleg saját izlése szerint csinál kereszténységet. *Spitta* tanár² szerint a protestáns ember egy dúsan megrakott asztalnak tekinti a kereszténységet,

¹ Ethik. II³ 339—340.

² Mein Recht auf Leben 198.

amelyről kiki elveszi a neki tetszőt és ebből alkotja magának a vallást. «*A vallást, melyhez tartozom, nem azért vallom, mert igaz, aminek tartani kellene, hanem azért igaz, mert az enyém; és az enyém, amennyiben szükségleteimet kielégíti; ez és nem más az igazság.*» Ha vallási dolgokban kiki tetszése szerint járhat el, akkor önként következik és jogosan is hangoztatja *Stendel*¹ brémai pásztor, hogy mindenkinek saját vallása van és tulajdonképpen *annyi vallásnak kellene lenni, amennyi az ember. Kaftan* tanár² sem tartja alaptalannak azt az állítást, «*hogyminden egyes embernek van saját kereszténysége aszerint, amint abból ezt vagy azt teszi magáévá.*»

Nem csoda tehát, hogy maguk a protestánsok is panaszkodva emlegetik vallási állapotaik ziláltságát és hogy a protestantizmus majdnem minden befolyását elveszti a népre. *Ziegler T.*³ elismeri, hogy a katolikus nép nagy tömegének szívében visszhangra talál püspökeinek és papjainak irányító szava. «*A protestáns egyházban azonban teljesen hiányzik ez a visszhang és a lelkeket irányító tekintély.* A hatvanas és hetvenes években még sokan akadtak a műveltek között, akik buzgón kivették részüket a protestáns egyesület harcaiból; Bluntschli tipusa az ilyen embereknek. Ma már alig

¹ Der religiöse Unterricht, 2. Hauptteil (1900). 35. l.

² V. ö. Die Wartburg, 1904. 6. sz. 52. l.

³ Die geistigen und sozialen Strömungen im 19. Jahrhundert² (1901.) 487. Hogy milyen vallástalan fölfogás uralkodik a protestáns körökben, mutatja az 1904. szeptemberében tartott berlini tanító-kongresszus egyik szónokának nyilatkozata: «Zsidók, pogányok, muzulmánok részére egyformán szóló, általános keresztény oktatásra kell törekedni, melyben nincs arról szó, hogy Istenben vagy Krisztusban hiszünk». (L. Kölnische Volkszeitg. 1906, 495. sz.)

gondol valaki Berlinben ezen egyesület gyűléseivel és Ritschl theologiai nézetei csak iskolai vitatkozások tárgyát képezik, melyek iránt a művelt körökben édeskevés az érdeklődés... *És a tömeg?* Ostelbienben a pásztor talán irányítja még parasztjait a választásoknál, *de nem egyházpolitikai*, hanem tisztán állampolitikai kérdésekben; *nagy egészében pedig épen a munkásnép idegenedett el az egyháztól* és elméletileg «a vallás magánügy» elvét vallja, gyakorlatilag pedig felületes és tudatosan egyházellenes materializmus alapján áll.

Utóbbi észrevételünk igazságát megerősíti az is, hogy a nagyobb protestáns városok csaknem kivétel nélkül szociáldemokrata képviselőket küldenek a parlamentbe. Ennek a szomorú nagy valóságnak fontosságát csak az érti meg igazán, aki tudja, hogy mit tart a vallásról a szociáldemokrácia. *Dr. Stöcker* ismételten, keservesen panasz-kodik, hogy a néptömegek mindjobban elidegenednek az egyháztól. *Franz E.*¹ szerint az evangélikus egyház — ami a népvezetést illeti — «teljesen tehetetlenül áll». *Schmidt F. I.* 1904-ben könyvet írt a «Protestantizmus hanyatlásáról», melyben szemére veti a protestantizmusnak, «hogy erőtlenül kullog a katholicizmus mögött». Úgy hiszi, «hogy az ideális szellemi kultúra ápolója és védője nem a protestantizmus, hanem a katholicizmus». A protestantizmus emberiség-eszméi a pozitívizmus vizein zátonyra jutottak és így már csak a katholicizmus az, mely életet ad, lelkesít, *ma már egyedül belőle fakadnak az élet vizének üde forrásai.*

Három évvel ezelőtt a «Magdeburger Zeitung»² vezércikket írt a katholicus egyház és az orthodox protes-

¹ Religion, Illusion und Intellektualismus. Cöthen 1901.

² 1906. 207. szám.

tantizmus ellen és a többek között ezeket mondja: «A katolikus egyház mégis legalább 20 millió lelket vezet (Németországban); az ortodox protestantizmus azonban csakis az állami hatalom segítségével útján nyer bizonyos jelentőséget. *Szívében már az egész nép régen elidegenedett tőle*».

Nemcsak a világi protestánsok között dühöng a hitelenség, úgy annyira, hogy *Ziegler*¹ azt a kijelentést teheti: hogy «közülünk, műveltek közül, a legtöbben nem hisznek a túlvilágban», de a prédikátorok is már elhagyták az egész apostoli hitvallást. Ismeretesek Kalthoff, Stendel, Jathro, Römer, Kaftan, Gunkel, Harnack, Trümpelmann és mások nevei. A szentségek kegyelmi hatását, még a keresztségét is, tagadják. Nem régen magát a Miatyánkot is «régi tapétának» nevezte egy protestáns pásztor, melyet már el kell távolítani az egyházból. Így a protestantizmus önkezével vágja el életidegeit és amint *Ziegler*² fölpanaszolja «*a teljes széttörlés és megsemmisülés*» tünetei verődnek ki arculatán, egyre-egyre közelebb jut a vallási nihilizmushoz. Már 1838-ban sóhajtozik Leo H.³ történetíró amiatt, hogy sokan, akik protestánsoknak nevezik magukat, «nem keresztények többé, hanem vízzel leöntött pogányok». Mit mondana Leo a mai állapotokra!? Ez a következménye a törvényes tanítótekinélytől és az egyházi egység középpontjától való elszakadásnak.

A hívő protestánsok az államhatalom beavatkozásában reménykednek, hogy ez orthodox theologiai tanárok és prédikátorok alkalmazásával orvosolni fogja a bajt.

¹ Sittliches Sein und sittliches Werden. 127.

² Die geistigen und sozialen Strömungen des 19. Jahrhunderts. 471.

³ Sendschreiben an J. Görres (1838) 94.

Ámde mit ér a külső hatalom az eszmék világában? És különben is saját, a szabad kutatásról vallott felfogásával jut ellentétbe az a protestáns, aki az orthodox állásponttal ellenkező nézetek hirdetőit és védelmezőit akadályozná. Ezek ugyanazzal a joggal vetik el Luthert, Kálvint, Zwinglit, az egységet célzó hitvallásokkal egyetemben, amilyen joggal tették azt ezek az ős egyházzal szemben.

1900-ban tért vissza a katolikus egyházba a norvég dr. Krogh-Tonning. Lelkész volt Krisztiániában, majd ugyanott egyetemi tanár és a norvég egyház egyik legtekintélyesebb hittudósa. Művei közül különösen kiválónak tartották hitsorsosai öt kötetes «Christliche Dogmatik»-ját. A visszatérésre az a tapasztalat indította, hogy a protestantizmus Norvégiában is ép úgy, mint a többi országokban, visszatarthatatlanul halad a belső bomlás és pusztulás útján a vallási nihilizmus felé, szükséges következménye gyanánt annak a belső ellentmondásnak, melybe akkor keveredik, amidőn *az egvéni szabadkutatás elvét az egyházi szervezettel és tekintéllyel* összekapcsolni akarja.

A művelt világiak, sőt a lelkészek nagy része tagadja a kereszténység lényeges alapigazságait: a Szentháromságot, az Isten Fiának megtestesülését, Krisztus Isten-ségét, a csoda lehetőségét, amelyek a kereszténység alapjait adják, a Szentírás sugalmazott voltát, a szent-ségek kegyelmi hatását, általában az egész természet-fölötti rendet és ezek ellenére mégis az egyházban marad. Az egyházi hatóság a keresztény alapdogmák megjelölésével iparkodik útjába állni e radikálizmusnak, de minden eredmény nélkül. Amint hit dolgában határozatot akar hozni, azonnal figyelmeztetik az ellentmondásra és a protestantizmusnak a szabad kutatásról

és bibliai magyarázatról szóló alapelveivel kötik meg a kezét. A protestáns egyházak belső bomlását nem lehet többé megakadályozni.¹

Csak *egy* és pedig a katolikus egyház őrizte meg századokon át a keresztény hitet a maga tisztaságában és változatlanságában. Ebben találjuk meg még ma is az egész világot felölelő rendületlen hitetagséget, amit a *csalatközzel való tanítói hivatalnak* köszönhet, melynek Krisztus segítséget és vezetést ígért az idők végezetéig. Épen ez a megkapó hitetagség vonz oly elemi erővel sok, zúr-zavartól borzadó nagy szellemet a katolikus egyházhoz.

Akadnak sokan a katolikus egyházban is, akik hajótörést szenvednek hitükben, de nem saját egyházuk alapelvei vezették őket e szomorú sorsra, mint a protestánsokat, hanem mert az egyház aaptanításaival jutottak ellentétbe. Egy szabadgondolkodó sem fogja magát jó katolikusnak vallani, de akár hányat találhatunk közöttük, aki hű protestánsnak tartja magát.

4. §. A római egyház szentsége.

Az igaz egyháznak magán kell viselnie a *szentség jelét*. Ezt követeli célja és belső kapcsolata Krisztussal, minden szentség forrásával és példaképével. Az egyház a test, Krisztus a fő. Krisztus egyházát a lelkek megszentelésére alapította és ellátta az erre szükséges kegyelemeszközökkel és pedig azt akarja, hogy akik benne vannak, ne csak az örök üdvösség elnyerésére föltétlen szükséges szentségre törekedjenek, hanem valamennyi erény tökéletesebb gyakorlásával a legmaga-

¹ V. ö. Der Protestantismus der Gegenwart. Berlin 1896, Verlag der Germania. Ezt Krogh-Tonning még mint protestáns írta.

sabb szentségben tündököljenek. Krisztus azt akarja, hogy minden ember tökéletes legyen, mint a mennyei Atya tökéletes.¹ Az Ő gondolatai szerint a keresztényeknek «kiválasztottaknak», «szent népnek» kell lenniök és szentségben járni az Úr előtt.² Ő «önmagát adta értünk — írja szent Pál apostol — hogy minket megváltson minden gonoszástól és magának kedves, tiszta népet készítsen, a jócselekedetek követőjét . . .»³ «Krisztus szerette anyaszentegyházát és önmagát adta érte, hogy azt *megszentelje, megtisztítván* a víznek fürdőjével az élet igéje által, hogy dicsővé tegye magának az anyaszentegyházat, nem lévén azon szeplő, vagy redő, vagy más efféle, hanem hogy *szent és szeplőtelen* legyen».⁴ A keresztényeknek le kell vetkőzniök a régi embert és felöltönniök «az új embert, ki Isten szerint teremtett igazságban és valóságos szentségben».⁵

Mivel Krisztus azt akarta, hogy egyháza szent legyen és híveiben a szentség folytonosan érlelje gyümölcsseit, fel is kellett azt szerelnie az erre szükséges eszközökkel. Ezekhez az eszközökhöz tartozik elsősorban a tökéletes erkölcsstan, amelyet a maga teljes tisztaságában egyedül a katolikus egyház őriz és hangoztat. Ide tartoznak azután a Krisztus-rendelte kegyelemeszközök: a kereszttség, a bűnbocsánat és a többi szentségek; végül az egyházi előljárók lelki vezetése, akik folytonosan öröködnék híveik felett és kioktatják őket megtartani mindazt, amit Krisztus tanított. Ezért mondja szent Pál, hogy Krisztus egyeseket apostoloknak, másokat prófétáknak, vagy evangélistáknak, pásztoroknak és tanítóknak rendelt az egyházban «a szentek teljes

¹ Mt. 5, 48.

⁴ Efez. 5, 25. sk.

² Péter I. 2, 9.

⁵ Efez. 4, 24.

³ Tit. 2, 14.

kiképzésére, a szolgálat munkájára,¹ Krisztus testének épülésére, ... hogy igazságot cselekedvén a szeretetben, mindenestül növekedjünk abban, aki fő, Krisztusban».²

De nem pusztán külsőleg hat Krisztus az egyházban prédikálás, kormányzás és szentségek kiszolgáltatása által, hanem közvetlen kegyelmi behatásokkal: jóra-oktatással és tökéletességre való buzdítással. «És az ő teljességéből vettünk mi mindnyájan malasztot malasztért».³ Ő a szőlőtő, mi vagyunk a szőlővesszők, melyek tőle kapják a természetfölötti élethez szükséges éltető nedveket, hogy a szentség gyümölcseit teremhessék.⁴

De talán csak az őskeresztény időkben lehet szó az egyház szentségéről? Sok protestáns föltételezi ezt, mert azt állítja, hogy az egyház kezdetben szent volt, később azonban elvesztette szentségét és általános erkölcsi romlásba sülyedt. Ám ez a felfogás nagyon hamis, mert kell, hogy az egyház szentsége, mely annak lényeges szervezetéből és céljából fakad, mindaddig fönmaradjon, amíg maga az egyház állni fog. Krisztus imádsága föltétlenül meghallgattatásra talált. Ő pedig nemcsak az apostolokért imádkozott, hanem az ő szavai szerint «azokért is, kik az ő igéjük által hinni fognak bennem, hogy mindnyájan eggyé legyenek, amint te Atyám, énbennem és én tebenned, úgy ők is mibennünk eggyé legyenek s így elhiggye a világ, hogy te küldöttél engemet».⁵

A szentség külső bizonyítékául és isteni pecsétjéül

¹ Az az a tanításra, a szentségek kiszolgáltatására és az áldozat bemutatására.

² Efez. 4, 11. 12. 15.

³ Ján. 1, 16.   ⁴ Ján. 15, 1. sk.   ⁵ Ján. 17, 20, 21.

Krisztus *természetfölötti és rendkívüli kegyelem-adományokat és csodákat* ígért egyházának. «Azokat pedig, akik hisznek, ezen jelek követik: Az én nevemben ördögöket űznek ki, új nyelveken szólnak, kígyókat vesznek föl és ha valami halálost isznak, nem árt nekik; a betegekre kezeiket teszik és meggyógyulnak». ¹ «Bizony-bizony mondom nektek, aki énbenem hisz, amely tetteket én cselekszem, ő is cselekszi majd és nagyobbakat is fog tenni ezeknél». ²

E rendkívüli kegyelemadományokat természetesen nem minden egyesnek, hanem az egyháznak ígérte. Majd egyesek, majd többen, majd épen sokan részesülnek benne, aszerint, amint az Úr célszerűnek tartja országa fönntartására és terjesztésére; az az egyház azonban, melynek semmi karizmája nincs, sőt azokat alapján elveti és lenézi, nem lehet igaz egyház.

De nézzük most már melyik egyházon verődnek ki a szentség jelei? Csak *a római katolikus* egyházon. A protestáns egyházak nem is tulajdonítanak maguknak *természetfölötti karizmákat és csodákat*. Ma már elvileg elvetnek minden csodát, legalább is azokat, melyek már az apostolokat követő időkben történtek, sőt a művelt protestánsok legnagyobb része tagadja Krisztus és az apostolok csodáit és jövendöléseit is, mert «a természeti törvények áttörése lehetetlen».

Rendkívüli, hősies szentségről sem beszélhetünk a protestáns egyházban, már csak azért sem, mert a közönségesnél nagyobb többretörésnek minden tényét, különösen az úgynevezett evangéliumi tanácsokat, melyeket Krisztus mint a tökéletesség eszközeit ajánlott, elveti, lenézi és kigúnyolja.

¹ Mk. 16, 17. 18.   ² Ján. 14, 12.

De hát nem gyakorolják-e sokszor a protestánsok is a keresztény erényeket? Bizonyos, hogy vannak közöttük nemes lelkek és bizonyos az is, hogy maradtak számukra egyes eszközök a keresztény megszentelődésre, mint a keresztség, a szentírás tanítása és az imádság. Ha a protestáns komolyan törekszik jócselekedetek gyakorlására és nagyobb tökéletességre, bizonyosan nem a protestáns elvekből kifolyólag cselekszi a jót. Luther ugyanis az Isten előtt való tetszést csak a hitre alapítja és nem a cselekedetekre is egyúttal, tehát szerinte minden keresztény egyformán szent, mert mindnyájan a hit által nyerik Krisztus egyazon szentségét. Ezenkívül Luther vallási téren tagadta az emberi akarat szabadságát, miáltal gyökerében bénított meg minden törekvést a tökéletességre. És valóban eddig még egyetlen protestáns felekezet sem hivatkozott a szentségre, mint olyan jelre, melyről reájuk lehetne ismerni.

Ezzel ellentétben a katolikus egyház a szentségnek mily sok, bámulatos megnyilatkozására, mennyi rendkívüli kegyelemadományra és csodára mutathat rá bölcsőjétől kezdve egészen a mai napig! Ezeket főbb vonásaiban már föntebb vázoltuk. A római martyrologium a keresztény hősök egyszerű, száraz fősorolásával a katolikus egyház legragyogóbb apologiája.

És egyáltalán nem volt idő, mikor az egyházban erkölcsi sülyedésről beszélhetünk? Volt, és a nem katolikus történetírók szívesen időznek «a római bomlás» e szomorú időszakánál. Csakhogy ezek a félrelépések mit sem változtatnak az egyház lényegéhez tartozó szentségén. Az egyház emberekből áll, emberek vezetik és épen ezért sohasem hiányozhatik belőle az emberi, a tökéletlen. A kegyelem nem függeszti fel a

szabad akaratot és az ember a kegyelem ellenére is rosszra használhatja akaratát. A Megváltó is előre megmondotta, hogy bűnök és botrányok is lesznek az egyházban. Így például a *konkolyról* szóló példabeszédekben, melyet maga magyarázott meg tanítványainak.¹ A magvető az Emberfia, a szántóföld a világ, az egész egyház; a jó mag jelenti a jókat, országának fiait, a konkoly pedig a gonoszság fiait; a konkolyt hintő ellenség az ördög. Az egyházban tehát mindig lesz konkoly: eretnek, képmutató, bűnös. A konkoly mellett azonban mindig ott lesz a tiszta búza is. Ezzel megfeleltünk azoknak a protestánsoknak, akik azt állítják, hogy az egész egyház a századok folyamán hitében és erkölcsében elsatnyult volna.

Hasonló gondolatokkal találkozunk a *hálóról* szóló példabeszédekben.² Az egyházat nagy háléhoz hasonlítja az Üdvözítő, amely az egész emberiséget átfogja. Ebben a hálóban vannak jó és rossz halak. Rossz halak: a közönyösek, megátalkodottak és a romlott emberek, akik azonban nyíltan nem szakadnak el az egyháztól. Tehát itt is előre megmondotta az Úr, hogy jók és rosszak vegyesen lesznek az egyházban. Majd az ítélet napján elválik az ocsu a tiszta búzától, a rossz halak a jóktól.

Az egyházban előforduló rossz tehát nincs a szentség rovására, mert az egyházban a gyom mellett nagyon sok a tiszta búzagalász. Hogy a történelem inkább a rosszat látja, mint a jót, ez épenséggel nem bizonyíték amellett, hogy az egyházat nem túlnyomóan jók alkotják. A jó hétköznapi, megszokott dolog, ez a rendes és ép ezért kevésbé hívja föl a figyelmet,

¹ Mt. 13, 36. sk.

² Mt. 13, 47. sk.

mint a rossz. Napilapjaink telve vannak gazzettekről és más gonoszságokról szóló hírekkel, míg a jóról, mint egészen természetéről alig emlékeznek meg. És különben is a keresztény erény nem szereti a nyilvánosságot. A jó ember törekszik az Üdvözítő tanácsának megvalósítására, amely szerint, ne tudja a bal kéz, amit a jobb tesz.

De a történelem nagyon sok bizonyítékot szolgáltat amellet is, hogy az egyháznak minden időben voltak fölséges, szent alakjai. Ha nem is említjük az egyház életének minden szakában feltűnő martyrok nagy seregét, minden évszázadra számtalan szent esik, akik hősi erényeikkel és természetfölötti dicsőségük fényével túlragyognak koruk látóhatárán és magukon mutatják be az egyház megszentelő erejét. És mit mondjunk azok légiójáról, akik az egyház legkezdetétől egész mostanáig lemondtak minden földi jóról, hogy szegénységben, tisztaságban és engedelmisségben kövessék az Isten Fiát és hogy magukat a szegények és elhagyottak szolgálatára szenteljék? Mit a keresztény charitas nagyszerű műveiről, melyekkel az egyház minden időben elárasztja a keresztény országokat? Mit a tiszta erkölcsű, jámbor keresztény családokról, melyek szintén gyümölcsei az egyház megszentelő erejének?

5. §. A római egyház egyetemessége.

Krisztus egyházának végül *katholikusnak* az az egyetememesnek kell lennie, föl kell ölelnie minden idők minden nemzetét. Krisztus mindenkit: zsidót és pogányt, görögöt és a barbárt, szabadot és rabszolgát egyaránt megváltott, az egyháznak pedig hivatása a megváltás művét mindig és mindenütt folytatni egészen a világ

végezetéig. «Menjetez tanítsatok minden nemzeteket». «Hirdessétek az evangéliumot minden teremtménynek».

Ez az egyetemesség jellegzetes ismertető jegye az egyháznak az ószövetségi zsinagógával szemben, amely csak a választott népet ölelte fel. Épen ezért tünteti föl az ószövetség a messiási országnak általános, minden népet felölelő jellegét. Ábrahám ivadékában megáldatnak a föld összes nemzetségei.¹ A Messiás az összes nemzeteket kapja örökségképen.² Dániel örökké tartónak és megdönthetetlennek mondja a messiási országot.³ Az az egyház tehát, mely még csak az általános-ság *igényével* sem lép fel, hanem kifejezetten egy nemzetének vagy országának vallja magát, nem igaz egyháza Krisztusnak.

Ebből az elvi egyetemességből önként következik az egyház *tényleges* egyetemessége, de nem egyidejűleg és absolute, mintha az egyháznak egyszerre kellene átka-rolnia az összes népeket. Az utóbbi értelemben egyik egyház sem egyetemes és az ilyen egyetemesség követelése egyértelmű lenne azzal az állítással, hogy Krisztus egyháza már nem létezik és így ígéretei nem teljesültek. Az egyház lassankint öleli keblére egyik népet a másik után, de szabad választásukra bízza, hogy engednek-e a kegyelem hívó szavának, belépnek-e, megmaradnak-e benne. És épen ezért, hogy hány hívőt kell számlálni, előre meghatározni nem lehet.

Azonban mégis kimondhatjuk: az egyház belső, elvi egyetemességének valamiképen külsőleg is kifejezésre kell jutnia. Ezt mindenkorra biztosítja Krisztus megváltó akarata és a kegyelem működése. A hithirdetés tényeiben és eredményeiben is meg kell nyilatkoznia

¹ Móz. I. könyve 12, 3.   ² Ps. 2, 8.   ³ Dán. 2, 35. sk.

valamiképen az egyház egyetemes jellegének; és pedig nem külső hatalmi eszközök segítségével, hanem tanainak életereje, a szentségek és kegyelemeszközök hatékonysága és hithirdetőinek hősiessége bizonyítsa, hogy ő az isteni mustár mag, mely hatalmas fává nő és koronáját az egész világra kiterjeszti.

Ha vizsgáljuk a különböző keresztény egyházakat, könnyen arra az eredményre jutunk, hogy csak a római katolikus egyházi viseli az egyetemesség szükséges jegyeit. Maga a név is, mellyel már az ősidőben fölruházták, azt mutatja, hogy a római egyház első sorban mondható katolikusnak, egyetemesnek. Már *szent Ignác vértanú* a smyrnaiakhoz intézett levélben katolikusnak mondja az egyházat;¹ ugyancsak ezt mondja a smyrnai egyház is *szent Polykarp vértanúságáról* szóló körlevelében,² valamint az apostoli hitvallás is több régi alakjában, így például a jeruzsálemiben is. A Muratori-féle töredék³ és alexandriai Kelemen munkái⁴ is katolikusnak nevezik az egyházat, ellentétben az eretnek egyházakkal. Ismeretes Pacian mondása: *Christianus mihi nomen catholicus cognomen.*⁵ *Jeruzsálemi szent Cyrill* figyelmezteti a katechumeneket, hogy, ha más városba mennek, ne egyszerűen egyház, hanem *katholikus* egyház után kérdezősködjenek, mivel az eretnekek is egyháznak nevezik gyülekező helyeiket.⁶

Egyébiránt ezt a legtöbbben elismerik, kivéve, ahol a katolikus egyháztól elválasztott egyházak kifejezetten állam- vagy nemzeti egyházakká lettek, melyeket az államhatalom sorompója választ el egymástól, pl. az

¹ Ad Smyrn. 8. V. ö. Ad Ephes. 3. Ad Rom. 6.

² Martyr. s. Policarpi n. 16, 18.

³ Lin. 48—57. és 74—76.

⁴ Stromat. 7, 17.   ⁵ Epist. 1, n. 4.   ⁶ Catech. 18. c. 26.

angol és skót egyház, a porosz vagy hannoveri állam-egyház. Ezek semmi szervi összefüggésben sincsennek egymással. Közös bennük csak a húzódozás mindattól ami katolikus.

Híveinek számánál és az egész világon való elterjedtségénél fogva is a római egyház mondható egyedül katolikusnak, általánosnak. Ami a számbeli nagyságot elterjedtséget illeti, nincsen hozzá fogható keresztény felekezet. *Krose* jezsuita atya, az ismert statisztikus, miután a meglevő vallásokat összehasonlította, gondos statisztikai adatok alapján a következő eredményre jut: «A katolikus vallás 264,506.000 hívőjével a világ legelterjedtebb vallása. A keresztényeknek körülbelül fele (48·20/o) és az egész emberiségnek több mint 1/6 része katolikus. Megjegyzendő, hogy a fönnebbi számadat a minimumot tünteti fel».¹

Álljanak itt összehasonlításul a többi vallás híveinek számarányai :

Katolikus	...	...	...	...	...	...	...	264,506.000
Konfutse követője	...	...	...	...	...	...	...	235,000.000
Bramán (Hindu)	...	...	...	...	...	...	...	210,000.000
Mohammedán	...	...	...	...	...	...	...	202,048.240
Protestáns	...	...	...	...	...	...	...	166,627.109
Buddhista	...	...	...	...	...	...	...	120,250.000
Görög-keleti	.....	...	...	...	...	...	...	109,147.272
Fetisimádó és más pogány	...	...	...	...	...	...	...	144,700.000

A protestáns elnevezésről azonban megjegyzendő, hogy az inkább negatív megjelölés, fictió (képzelt lény), melynek nem felel meg egy egységes egyház, hanem pusztán gyűjtőnév az anglikánok, presbiteriánok, methodisták,

¹ L. Stimmen aus Maria-Laach LXV. (1903.) 205. *Baumgarten* (Das Wirken der katholischen Kirche auf dem Erdenrund, München, 1901.) a katolikusok számát 265,373.639-re teszi. A «Mis-

baptisták, lutheránusok, kálvinisták, zwingliánusok stb. stb. összefoglalására. A protestantizmust tehát vallásstatistikai kutatásoknál zárt egység tekintetében nem lehet más, egységes vallásokkal összehasonlítani.¹

A mondottak után tehát elég alapunk van, hogy szívvel lélekkel mondhassuk a Hiszekegy szavait: «Credo in unam, sanctam Ecclesiam catholicam et apostolicam», «Hiszek egy, szent, közönséges és apostoli anyaszentegyházat», mint ahogy a niceai (325.) és a konstantinápolyi (381.) zsinatok óta az egész világon egyaránt imádkozzák.

6. §. Az egyház szenvedései és diadalai.

A katolikus egyház története, bár különösnek látszik, a szenvedések és üldözések hosszú láncolata. És a mélyebbre pillantónak mégis el kell ismernie, hogy épen eme szenvedések, viharok és üldözések győzelmes megállása nyomja reá az isteniségnek legcsalhatatlanabb jelét. Ha pusztán emberi mű lenne, a viharok már régen elsöpörték volna. Épen a folyton megújuló támadások és üldözések, melyeket nem karddal kezében, hanem alázatos béketűrőssel és imádsággal mindig győzelmesen kiáll, bizonyítják legszembetűnőbbben isteni küldetését. Ha ennek a megfontolásnak még a pogányt is meg kell győznie a kath. egyház igaz voltáról, annál inkább a keresztényt, aki Jézust Istentől küldött Meg-

sionsblaubuch» (Kölnische. Volkszeitg. 1907. 931. sz.) szerint a föld lakóinak száma 1563 millió; ebből keresztény 588 millió; és pedig római katolikus 272 millió, görög katolikus 120 millió, protestáns 166 millió, zsidó 11 millió, mohammedán 216 millió, Buddhista 138 millió, hindu 209 millió, Konfutse követője 231 millió, sintoista 25 millió, fetisimádó 157 millió és a fennmaradt 15 millió 200 különböző felekezet között oszlik meg.

¹ L. *Krose* cikkét a Stimmen aus Maria-Laach-ban LXV. 205. 206.

váltónak elismeri, és a különböző keresztény felekezetek között az igazi egyházat feltalálni óhajtja.

1. Krisztus igaz egyházának természetéhez tartozik, hogy útja a szenvedések útja legyen, folytonos vándorlás küzdelmeken és üldözéseken keresztül.

Nem mintha éppen vérében lenne a küzdelem és harc-vágy. Ezt állították ugyan kezdettől fogva az egyház ellenei. Már az első századokban a nemzet és az állam ellenségének tüntették föl a keresztényeket és így van ez ma is, amikor a katolikusokról azt állítják, hogy támadó föllépésükkel kényszerítik az államot a «védekezésre». Ez azonban csak ügyes cselfogás, hogy a viszálykodásokért és küzdelmekért a felelősséget az egyházra háríthassák. Az egyháznak lényeges feladata, hogy a béke hirdetője legyen és csak arra törekedjék, hogy az embereket megszentelje és boldogítsa.

Mindazáltal harcolnia és küzdenie kell a világgal, mint ahogy a nap szembejut a sötét felhővel, mely fényárasztó és éltető sugarainak útjában áll. *Ez szükségképp következik Krisztushoz való bensőséges viszonyából, aki alapítója, feje és vőlegénye.*

Az apostolok a szenvedés éjjelén megbotránkoztak Mesterük üldöztetésén, és csúfos halálán. És ez érthető. Hiszen az érzéki ember nem tudja fölérteni és az Üdvözítő isteni felségével és erejével összeegyeztetni a szegénységet, alázatosságot, gyengeséget és halált. *És mégis éppen e szenvedések és megaláztatások voltak legkétségtelenebb bizonyosságai annak, hogy Jézus az Istentől megígért Messiás.* Az ószövetség számos képben és jövendölésben mint a szenvedések és fájdalomok férfiát mutatta be az Üdvözítőt.¹ A templomban történt bemu-

¹ L. I. z. 53. fej. 21. és 68. Zsolt.

tatáskor jövendölte Simeon próféta, hogy Jézus «sokaknak romlására és föltámadására tétetett Izraelben és jelül, melynek ellene mondatik». ¹ Önnagáról mondta Jézus: «Én nem jöttem, hogy békét hozzak, hanem kardot».

Tanítványainak ismételten megjövendölte keserves kínszenvedését és meggyalázó halálát, nehogy majd megbotránkozzanak. ² Feltámadása után isteni küldetésének bizonyítékául határozottan szenvedéseire hivatkozik. «Nem ezeket kellett-e szenvedni a Krisztusnak és úgy menni be az ő dicsőségébe? És elkezdvén Mózesen mint a prófétákon, fejtegeté nekik mind, amik az írásban felöle szóltanak». ³

Miért üldözték Krisztust, a béke fejedelmét, kinek születésekor az angyalok ezt énekelték: «Békesség a földön az embereknek», kinek kedvenc köszöntése a «Béke veletek» volt, aki azért jött el, hogy megmentse azt, ami elveszett? Ő maga adta meg nekünk a feleletet: «Ez pedig az ítélet, hogy a világosság a világra jött, de az *emberek inkább szerették a sötétséget, mint a világosságot*, mert az ő cselekedeteik gonoszak valának. *Mert minden, aki gonoszul cselekszik, gyűlöli a világosságot*, hogy meg ne feddessenek az ő cselekedetei». ⁴ Hitet követelt a legmegfoghatatlanabb titkokkal szemben, alázatosságot, önmehtagadást, tisztaságot, a földi dolgoktól való elszakadást és a keresztnek békés elviselését. Ilyen kívánságok ellen felzúdultak a büszke, érzéki, önmagukkal eltelt és a világ gyönyöreiben elmerült zsidók. Hasonlítottak a lábbeteghez, aki felháborodással utasítja vissza az orvost, aki keserű és fájdalmas orvosságokkal kínálja. Világosság és sötétség

¹ Lk. 2, 34.

³ Lk. 24, 26, 27.

² Ján. 14; 29, 16, 1.

⁴ Ján. 3, 19. 20.

nem türik meg egymást. Krisztust ezért üldözték, rágalmazták, gúnyolták és végül, mint a császár és a zsidó nép ellenségét keresztre feszítették.

És vajjon kik voltak Jézus *ellenségei*? Sokan *szándékos rosszakarattal* szegültek ellene. «Jobban szerették a sötétséget, mint a világosságot». Jézusnak minden csodájára és cselekedetére megátalkodott hitetlenséggel feleltek. Az irástudók és farizeusok voltak azok, akik törbe akarták őt csalni, leselkedtek reá, szavaiban megakarták fogni és végül hazug rágalmakhoz sem átalottak fordulni. «A papi fejedelmek pedig és az egész gyülekezet *hamis tanubizonyyságot keresének* Jézus ellen, hogy Őt halálra adják».¹

A nép nagy tömege *tudatlanságból* és *előítéletből* üldözte Jézust. Engedték, hogy az irástudók félrevezesésük őket és elvakultságukban ezt kiáltozták: «Feszítsd meg Őt!» A megrémült, gyöngye jellemű Pilátus kereszt-halálra ítélte az Udvözítőt és így közreműködött az isteni tervek valóságában. *Jézusnak ugyanis a szenvedésen és halálon keresztül kellett megdicsőülnie*. Krisztus megalázta magát, írja szent Pál, és engedelmes volt egész a keresztaláig. Ezért felmagasztalta Őt az Isten és olyan nevet adott neki, mely minden név felett van.²

Ami Krisztussal történt, annak kell történnie egyházával is: szenvednie kell és szenvedések által eljutnia a győzelemhez.

Ez már alapítójának világos jövődőléséből következik. Jézus így szólt az apostoloknak: «Én elküldelek titeket, mint juhokat a farkasok közé..., földnak titeket a törvényisékeknek és zsinagógáikban megos-

¹ Mt. 26, 59.   ² Fil. 2, 8. sk.

toroznak titeket... és *mindnyájan gyűlölnék majd titeket az én nevemért.*»¹ «Mivel e világból nem vagytok, hanem én választottalak titeket e világból, azért gyűlöl titeket e világ... Nem nagyobb a szolga uránál, *ha engem üldöztek, titeket is üldözni fognak.*»² «Eljön az óra, hogy mindaz, aki megöl titeket, szolgálatot vél tenni az Istennek.»³

Ezek a jövődölések nemcsak az apostolokra, hanem utódaikra is állanak. Mert mindenekelőtt igaz marad az, hogy nem nagyobb a szolga uránál. Hogy egyáltalában az egész egyháznak üldöztetéseket kell szenvednie, kiviláglík Krisztus szavaiból: «E kőszálon (Péteren) fogom építeni anyaszentegyházamat és *a pokol kapni nem vesznek erőt rajta.*»⁴

Az egyháznak Krisztushoz való viszonyából is következik, hogy szenvedéseiben és üldöztetéseiben részt kell vennie. Krisztus jegyese, a földön *tovább élő és tovább működő Krisztus*. «Amint engem küldött az Atya, úgy küldelek én is titeket.» Az apostol szerint az egyház fáradozásai révén születik meg és növekedik Krisztus a hivekben és válnak azok krisztusi emberré.⁵ Ezért mondja ugyanez az apostol: «Ti Krisztus teste vagytok és tagok egymás közt.»⁶

Vajjon eme Krisztushoz való bensőséges viszony miatt nem természetes-e, hogy neki is ugyanaz a sors jut osztályrészül, mint fejének és vőlegényének?

Az egyháznak is *ugyanazért* kell üldöztetést szenvednie, amiért alapítójának. Az egyház Krisztus helyetteseként az Ő tanaival és kegyelem eszközeivel, az Ő nevében áll az emberek elé, «... kik lerontják a taná-

¹ Mt. 10, 16. 17.

² Ján. 15, 19. 20.

³ Ján. 16, 2.

⁴ Mt. 16, 18.

⁵ Gal. 4, 19.

⁶ I. Kor. 6, 15.

csokat és minden magasságot, mely fölemelkedik az Isten ismerete ellen; és fogságra viszünk minden értelmet Krisztus engedelmességére». ¹ Minden prédikációjuk középpontja a megfeszített Krisztus, aki a pogányok előtt együgyűség, a zsidók előtt pedig botránykő. A világról, mondja Jézus: «Engem gyűlöl a világ, mert én bizonyoságot teszek felőle, hogy az ő cselekedetei gonoszak». ² Ennek az egyházon is valósulnia kell.

Végül kell, hogy az egyház *ellenfelei* ugyanazok legyenek, akik Krisztus ellenfelei. Amint az Isten Fiát, az egyházat is gyűlölni fogja a «világ», vagyis a büszke, földi és érzékies emberek a «kereszt ellenségei», akik önmagukat istenítik, vagy akiknek — mint az apostol mondja — hasuk az istenük. ³ A harcvonal élén az egyház ellen támadt küzdelemben a «pokol hatalmai», portae inferi, állnak. Épen a láthatatlan hatalmak letörésére építette azt Krisztus Péter sziklájára. ⁴ Az ellenség önmagához méltó *fegyvereket* használ a küzdelemben. Amint Krisztus ellen, úgy az egyház ellen is felvonul a csel, erőszak, hazugság, rágalom, hamis tanúság. «Boldogok vagytok, midőn szidalmaznak és üldöznek titeket és hazudván, minden rosszat mondanak ellenetek énérettem». ⁵

Amint azonban Krisztus minden szenvedés és üldözötésből, sőt magából a szégyenteljes halálból is győztesen kerül ki, egyházának is *minden üldözésből diadalmasan kell kikerülnie* és a szenvedéseknek és megaláztatásoknak csak újabb erőforrásokul kell szolgálniok. Hiszen alapjában véve ez, a Krisztus és egyháza ellen való küzdelem, csak folytatása annak a küzdelemnek, mely

¹ II. Kor. 10, 4—5.

⁴ Mt. 16, 18.

² Ján. 7, 7.

⁵ Mt. 5, 11.

³ Fil. 3, 18.

a paradicsomban kezdődött szent Mihály arkangyal és Lucifer, az Isten országa és a «világ», a civitas Dei és a civitas huius mundi között. Vége összeesik a világ végeztével, amikor keresztjével megjelenik a hatalmas győző, hogy ítéletet mondjon jók és gonoszok felett.

2. Nézzük csak, a keresztény felekezetek közül, melyek mindegyike jogot formál hozzá, hogy Krisztus igaz egyházának tartsák, melyiknek homlokán tündököl a folytonos üldöztetések és szenvedések ellenére is a győzelem és diadal fényes koronája?

Egyedül a Péter szikláján épült katolikus egyház homlokán.

A katolikus egyháztól elszakadt keresztény felekezetek nagy része csak rövid életű volt. Meteorokként tűntek fel, hogy az éj homályában ismét hamarosan eltűnjenek. Komolyabb üldözést megállni képtelenek. *Csak addig biztos a fennmaradásuk*, amíg az államhatalom karjaira támaszkodnak és mint akaratnélkül való lények teljesítik rendeleteit, de életerejük így is megfogyatkozik és elfajulnak. Látjuk ezt pl. az elszakadt orosz egyházban, amely csak az állam kegyeiből él. Azt a csekély vallásos lendületet, melyet még megőriz, azoknak az intézményeknek köszönheti, melyeket a kath. egyházból vitt magával.

Ugyanezt a látványt nyújtják Nyugat keresztény felekezetei is. A német, angol, svéd, norvég, dán és holland protestáns egyházak annak az államhatalomnak köszönik fennmaradásukat, mellyel egészen összeforrtak. Ha a protestantizmus nem támaszkodhatott volna kezdettől fogva világi hatalmasokra, akiknek az új mozgalmakból megvolt a bőséges hasznuk, bizony hamarosan eltűnt volna a föld színéről. A protestáns gyülekezetek, mint «nemzeti egyházak» az államhatalomtól teljesen függő

helyzetbe jutottak és híveikkel szemben majdnem minden befolyásukat elvesztették. Olyanok, mint a korhadt fa, melyet már csak külső támasztékok — az államhatalom — tartanak fön­n és amely már teljesen elvesztette ellenálló képességét az államhatalom tulkapásaival szemben.

A kereszténység ellenségei nem is igen gondolnak a protestáns felekezetek komoly megtámadására. Leginkább olyankor lépnek fel ellenük, amikor az államhatalmat iskolák vagy más effélék ügyében a maguk számára ki akarják használni. De miért is üldöznék a protestantizmust, amely megtűr kebelében minden tévedést? Tagadhatja ott bárki a kereszténység csodáit, a Szentháromságot, megtestesülést, a biblia isteni jellegét, sőt a názáreti Jézus valódi létezését is és mégis jó protestáns marad, annak nevezheti magát. A minap mondta Harnack: «A protestáns gondolkodhatik úgy, ahogyan akar, a protestantizmusból ki nem zárják. Én protestáns maradok anélkül, hogy csak valami is kötne gondolkozásomban».¹

Ha az ember jó protestáns maradhat, vessen el bár minden keresztény dogmát és valljon pantheista, materialista, nihilista vagy Nietzsche-elveket, ugyan miért kelnének ki akkor a kereszténység ellenségei a protestantizmus ellen? Hiszen senkinek sem áll útjában. Olyan óriási edény az, amelybe minden lehető «világnézet» belefér. Csak így érthető az a teljes közöny, amellyel a szabadkőművesek és szabadgondolkozók és a kereszténységnek többi ellenségei a protestantizmussal szemben viselkednek.

A katolikus egyház történetében ellenben Jézus éle-

¹ Frankfurter Zeitung. 1904. 37. sz.

tének folytonos megújulását látjuk. Közel kétezeréves története szakadatlan láncolata az üldözéseknek és szenvedéseknek, de épúgy a győzelmeknek és diadaloknak is. Róla is el lehet mondani az apostol szavát: «Mikor gyenge vagyok, akkor vagyok erős».¹

Alighogy Krisztus fölment a mennybe, az apostolokat a synedrium elé állították, megostorozták és a zsinagógából kistasították őket azzal a szigorú tilalommal, hogy ne merjék hirdetni a fölfeszített Jézust. Istvánt megkövezték, Pétert sok kereszténnyel együtt börtönbe vetették, a legfanatikusabb keresztény üldözőből apostollá lett Pált pedig Palesztinában csak a császárhoz való föllebbezés mentette meg a haláltól.

Majd a római világhatalom lépett a porondra és megkezdődött a csaknem 300 éves véres küzdelem a fiatal egyház és a hatalmas világbirodalom között és hozzá milyen egyenlőtlen fegyverekkel! Alázatos béketűrés, rajongó szeretet az Üdvözítő iránt az egyik oldalon, kard és kínpad a másikon. Mindent felhasználtak, amit csak a gonoszság és kegyetlenség kieszelhetett, hogy az egyházat vérébe fojthassák. De a vértanuk véréből gyönyörűséges vetés sarjadzott és három évszázad elteltével a győzelem az egyház javára dőlt el.

A béke, melyet Konstantin hozott az egyháznak, nem tartott soká. Már utóda, a hitehagyott Julián megújította a küzdelmet és az egyházat inkább cseleivel, mint erőszakkal akarta elpusztítani; így különösen megfosztotta az önművelődés minden eszközétől, kizárta a keresztényeket a hivatalokból és a régi pogányságnak nagy kedvezményeket adott. De a Galileai győzött. Egyidejűleg belső ellenségek, tévtanítók léptek fel az egy-

¹ 2. Kor. 12, 10.

ház ellen. Már előbb keletkeztek ugyan egyes tévtanok (gnosticizmus, montanizmus stb.), de a tévtanítók fondorlataikkal csak most jutottak nagyobb befolyáshoz, mint az ariánusok, nestoriánusok, eutychiánusok, és pelagiánusok. Ismételten megnyerték a világi kormányt a maguk részére és segítségével kényük-kedvük szerint üldözhatték a katolikus egyházat. Főképp az arianizmus fenyegette egy ideig a katolikus hitet azzal, hogy egészen kipusztítja. De Krisztus örködött egyháza fölött. A nicēai, efezusi, chalcedoni és konstantinápolyi egyetemes zsinatokon az apostolok utódai elítélték a tévtanokat és helyreállították a hit egységét, tisztaságát.

A népvándorlás újabb veszedelmet jelentett. Mérhetetlen áradatként hömpölygött északról számtalan barbár, harcias törzs a római birodalomra, elborítással fenyegetve egyházat és államot. De az egyház győzelmes ereje ezúttal is diadalmaskodott. Mint a tavaszi napsugár a téli dermedtséget, úgy győzte le és szelidítette meg az egyház ezeket a vad hordákat és alávetette őket a kereszt enyhe uralmának. Áldó keze nyomán a római birodalom romjain új, fölséges, teljesen a kereszténység emlőin növekedett kultúra virágzott fel. Nagy apostolok és vértanúk az északi népeket is megnyerték lassankint az egyház és a keresztény kultúra számára.

Eközben az egyház szántóföldjén ismét felburjándzott a gyom, ahogyan Krisztus előre megjövendölte. Erkölcsi romlás, mindennemű áskálódás, erőszakoskodás, háborúskodás, simonia és többszörös szakadás ismételten a romlás örvénye felé sodorták az egyház hajóját. De Krisztus megvédte jegyesét. Még idejében kiváló férfiakat, nagy szenteket és felvilágosodott egyházfejedelemeket támasztott számára, akik sikerrel vették fel a küzdelmet az erkölcsi romlással és fáradozásuk és munkájuk nyomán

új szellemi tavasz virágzott fel. Nagy Leót, Nagy Gergelyt, VII. Gergelyt, III. Incét kell csak megemlíteni a hatalmas pápák sorából, a nagy szerzet-alapítók közül pedig Benedeket, Brúnót, Norbertet, Bernátot, Domonkost és Assisi Ferencet, akik szerzetes rendjeikkel friss vért ömlesztettek az egyház lankadó tagjaiba.

Ámde az egyház ellensége sem aludt és szórta a konkolyt a búza közé. A régi műveltség és művészet újraéledése az ú. n. renaissance a keresztény hitet sokaknál mélyen megrendítette és nagy erkölcsi hanyatlást okozott, amiben nem kis felelősség terhel sok egyházfejedelmet, világi és szerzetes papot. Újításra vágyó, kereszténytelen szellem harapózott el és csak gyujtószikrára volt szükség, hogy a felhalmozott gyulékony anyag egyszerre tüzet fogjon.

Egy megtévedt szerzetes szórta szét a gyujtó szikrákat és ezzel megvetette az alapot a szerencsétlen vallásszakadáshoz, mely az egyházon és a német népen oly mély és fájó sebeket ejtett. Északnak nagy része elszakadt az egyháztól. A fejedelmek, kiknek az új mozgalom teljes önállóságot, szabadságot és hozzá nagy hatalmi és állami gyarapodást ígért, buzgón fogták pártját. Igen sok pap, szerzetes és apáca követte Luther példáját, aki könnyített rajtuk az áldozatos nőtlenség elhagyásával, azt állítva, hogy egyedül a hit üdvözít.

Úgy látszott, hogy mint egykor a galileai tengeren, Krisztus ez alatt a vihar alatt az egyház hajócskájában nyugodtan alszik. De csakhamar felemelkedett és parancsolt a tomboló szeleknek. Az egyház kebelében megindult a hatalmas ellenreformáció, amely szilárdan kitartott a krisztusi alapok mellett és azokon épített tovább. Isten csodálatos szenteket és rendalapítókat adott egyházának, akik a visszaélések kiirtásán fáradozva, az egy-

házi életnek új korszakát nyitották meg. Csak V. Pius pápát, Loyolai Ignácot, Néri Fülöpöt, szent Teréziát, Keresztes Jánost, Alcantarai Pétert, Borromei Károlyt, Szalézi Ferencet említjük. Az elszakadtak egy része visszatért atyái hitére. A hithirdetők Xaveri Ferencsel élükön az egyháznak európai veszteségeiért az újonnan felfedezett országokban szereztek kárpótlást.

A XVIII. század kezdete óta a megelőző század békéjét ismét kemény, az eddigiéknél veszélyesebb küzdelem dúlta fel. Ezúttal Franciaországból indult ki a háború. Nem lehet leírni, hogyan ásta alá a hitet az udvar erkölcstelensége és ledérsége, a felső lakáj-klérus elfajulása a janzenisták álszenteskedő szigorúsága, az Angliából behatoló deizmussal egyetemben. Lassankint egész szövetség létesült az egyház kiírtására. «Écrasez l'infame» csatakiáltással vonultak «bölcselek» szabadgondolkodók, encyklopedisták és felvilágosodottak a küzdelembe. Művészet és tudomány, irodalom és költészet, szatíra, gúnyolódás és pellengér mind jó fegyver volt az egyház ellen.

Franciaország a forradalom borzalmaiban megrendült. Az egyház elsőszülött leánya szellemi és anyagi erőitől megfosztva szinte megsemmisült. A papoknak, akik a hit mellett hősi szívvel kitartottak, vérpadra kellett lépniök vagy külföldre menekülniök. Az ész istennője gyanánt némbert emeltek az oltárra.

A hitetlenség és egyházgyűlölet mérge Franciaországból Európa többi országaira is szétömlött és itt a joze-finizmus, febronianizmus, illuminatizmus alakjában dolgozott az egyház szétbontásán. Németországban különösen a Kant-féle, minden természetfölötti kinyilatkoztatást tagadó racionalizmus volt az, amely katolikus körökben, sőt még püspökök, kanonokok, teológiai

tanárok között is sok követőre talált és a keresztény életet mélyen aláasta.

Úgy látszott, hogy ütött a katolikus egyház utolsó órája. *Voltaire* büszke jóslata: «Nem telik bele 100 esztendő és az egyház megsemmisítve már csak a múlté», úgy látszott, hogy a megvalósuláshoz közeledik. Mégis másképp történt. De nem Napoleon volt az egyház megmentője, amint egyesek gondolják. A «korzikai oroszlán» ugyan ismét helyreállította az egyház külső szervezetét, de ezt csak rendőri intézménynek tekintette, amely készségesebbé teszi alattvalóit a szolgálatra és adófizetésre és a császári trónt földöntúli nimbuszal övezi. A kiegyezési pontozatok valóságos rendőri korlátok voltak az egyház működésében. A pápát megrabolták államától és fogságba hurcolták. A fegyvereinek sikerétől elbizakodott szerencsefia gunyolódott a pápa átka fölött, amely katonáit le nem fegyverezheti. De az orosz hadjárat hamarosan másra oktatta őt és mikor a meg-alázott imperátort fogolyként vitték Szent Ilona szigetére, a pápa diadallal tért vissza az örök városba.

Napoleon példáját az egyház leigázásában követték Európa többi hatalmasai is. Általában még egyetlen században sem viselkedtek az államok az egyházzal szemben olyan ellenséges módon, mint a múlt században. Franciaország, Itália, Spanyolország, Portugália jobb ügyhöz méltó buzgósággal iparkodtak a katolikus élet felvirágoztatásának megakadályozására. Ausztriában és Bajorországban a jozefinizmus a legújabb időkig főntartotta magát. És mi mindent nem tett Poroszország az iskola- és vegyesházasságok kérdésében, a kulturharcban stb., hogy az egyház életidegeit elbénítsa!

De az egyház, melyet a hatalmasok nemcsak hogy elhagytak, hanem teljes erejükkel üldöztek, ez az egyház

ma mégis szebben virágzik, mint valaha. Talán még sohasem volt oly bensőséges a ragaszkodás és engedelmesség köteléke a katolikusok és Péter utódja közt, aki a pápai széken trónol, mint épen manapság. A klérus erkölcsi tisztaságával és a lelkek iránt való nagy szeretetével tűnik ki, a katolikus nép élénken résztvesz az egyházi életben és a vallásos rendek és társulatok is a lehető legszebben virágznak mindenütt.

Krisztus fényesen beváltotta ígését, hogy egyházával marad az idők végéig. Az egyház Péter szikláján épült és «a pokol kapui nem vesznek erőt rajta». Non praevalebunt. Az egyházat mindig Krisztussal együtt üldözték, az egyház Krisztussal együtt viselte a szenvedések nehéz keresztjét, de vele együtt győzedelmeskedett is minden időben. Per crucem ad lucem.

Mint-isteni alapítója ellen, az egyház ellen is valóban pokoli fegyverekkel harcoltak: megtévesztéssel, hazugsággal, rágalmazással. Már István, az első keresztény vértanu is panaszkodott ellenfelei rosszindulata miatt: «kemény nyakúak és körülmetéletlen szívűek és fülűek! ti mindenkor ellene állotok a Szentléleknek, valamint atyáitok, úgy ti is. Melyik prófétát nem üldözték atyáitok?»¹ *Szent Justin* vértanu mint bebizonyított, valóságos tényt veti Tryphon szemére, hogy a zsidók, bár tudomásuk volt Krisztus feltámadásáról és mennybemeneteléről, Jeruzsálemből az egész világra férfiakat küldtek ki, hogy a keresztények «istentelen felekezetét» rágalmazzák. Ezek a zsidók lennének szerzői a keresztények ellen felhozott hamis vádaknak is.²

Ettől kezdve századokon át tartott a hazugság és

¹ Ap. Csel. 7, 51—52.

² Dialog. cum Tryhpone c. 17.

rágalom harca a katolikus egyház ellen. A rómaiak a keresztényeket a leggyalázatosabb büntettekkel vádolták és az állam ellenségeinek kiáltották ki. Már szent Justin felszólítja apologiáiban a hatalmasokat, hogy bizonyítsák be a keresztények ellen felhozott bünteteket. Ha a keresztény vétkezett, büntessék meg, mint minden más embert, de igazságtalan dolog, hogy a keresztényeket minden bizonyíték nélkül, mint gonosztevőket kínozzák, sőt magával a halállal büntessék.

De mit sem használt. A rágalmazás tovább folyt és nem szűnt meg sohasem. Mennyi hazugságot terjesztettek el csak a pápaság és szerzetes rendek ellen! A XVIII. században az encyklopedisták valósággal szervezték a rágalom-hadjáratot az egyház ellen. «Az ember hazudjék, mint az ördög — írta Voltaire egyik elvtársának — nem félenken, nem olykor-olykor, hanem bátran és mindig!... Hazudjatok barátim, hazudjatok».¹

Napjainkban ismét ehhez a fegyverhez folyamodnak és mondhatjuk, művészileg kezelik. Valóságos «hazugság gyárok» állnak fenn, melyek az egyház ellen a valótlanságok halmazát termelik. Papokról, kolostorokról, a római kúriáról a legborzalmasabb botrányos meséket találják ki, amelyekből igen gyakran egy szó sem igaz. A napilapok, melyek a célzatos hazugságokat elterjesztik, úgyszólván sohasem vonnak vissza semmit. Számos ilyenemű példával szolgálhatnánk az új és legújabb időkben.² És ugyan mit mondjunk még az egyház eltorzításáról és szidalmazásáról, amikkel a

¹ Oeuvres XXX. Paris 1818. 446.

² Ezeknek nagy számát rendszeresen közlik a «Magazin für volkstümliche Apologetik» (Ravensburg) és az «Apologetische Rundschau» (Trier).

rémregényekben, szindarabokban, élclapokban, az «Evangélicser Bund» és a «Los von Rom» mozgalom röpirataiban találkozunk. Itt a «calumniare audacter, semper aliquid haeret» elv szerint járnak el.

Az egyház ellen folytatott küzdelemnek épen ez a módja bizonyítja az egyház isteni eredetét. Ez mutatja meg hol kell keresni az egyház üldöztetésének legmélyebb rúgóit. A «portae inferi»-ig nyulnak azok vissza. Kinek jutna eszébe, hogy a protestantizmus sokféle felekezete, az orosz egyház vagy bármily más vallás ellen hazugsággal és rágalommal síkra szálljon? Békében hagyják őket. Egyedül a katolikus egyház ellen irányul a pokol összes gyűlölete, csak ellene küzdenek kezdettől fogva a rágalmazónak, a hazugság atyjának fegyvereivel.¹ És ugyan miért? Mi ismerjük a valódi okot, hiszen már Krisztus feltárta azt az apostoloknak: «Ha a világ gyűlöl titeket, tudjátok meg, hogy engem előbb gyűlölt nálatoknál. Ha e világból volnátok, a világ azt, mi övé, szeretné; de mivel e világból nem vagytok, hanem én választottalak titeket e világból, azért gyűlöl titeket e világ».²

Természetesen méltatlan dolog volna az egyház valamennyi ellenségét azok közé számítani, akik az eszközökben egyáltalán nem válogatnak. Kétségtelenül sokkal nagyobb azoknak a száma, akik katolikus dolgokat illetőleg vastag tudatlanságban élnek, vagy pedig egyház ellenes előítéleteknek egész őserdejében nőttek fel. Az egyház legnagyobb ellensége a tudatlanság és nem a tudomány. De itt is valóságos talány előtt állunk.

Évek során át igen sok protestáns iratot olvastam, melyek majd kifejezetten, majd alkalomszerűen foglal-

¹ Ján. 8, 44.

² Ján. 15, 18—19.

koznak a katolikus egyházzal. Igazán hajmeresztő az a tudatlanság, melyet az egyház dolgait illetőleg ezekben találtam. És jól jegyezzük meg, nem holmi elmaradt írókról van szó, hanem nagyhirű férfiak munkáiról akiket a protestáns tudomány büszkeségének tartanak, Harnack, Kaftan, Paulsen, Ziegler, Dorner, Hermann, Hartmann, Wundt és mások műveiről, hogy Haeckelről és az egyház más fanatikus ellenségéről ne is beszéljünk. Ha az említett írók valamelyike a kath. egyház ellen elkövetett torzításoknak és tévedéseknek csak századrészét követné el a buddhizmus, parsizmus vagy valamely természeti nép nézeteinek rovására, tüstént számosan a források felmutatásával javítanák ki a tévedéseket és valótlanságokat. Csak a kath. egyházzal szemben állhat elő mindenki ismét ugyanazokkal a régi tévedésekkel és ferdítésekkel anélkül, hogy valakinek is eszébe jutna a forrásokat, melyekhez bárki hozzáférhet, megtekinteni. Csak a katolikus kátét kellene felütni. De egyik a másik után minden bíráló nélkül írja le a régi ferdítéseket és helytelenségeket. Tudja, hogy ezért egyetlen protestáns sem fogja zaklatni.

Foerster, a protestáns pedagógus úgy érzi, hogy ki kell mondania: «Műveltjeink között élénk érdeklődés mutatkozik a fidsi szigetbeliek vagy a tibetiek vallásos szokása iránt, *de a kath. egyházzal szemben a tudatlanság még a komoly embereknél is igazán meglepő*; és ez olyan intézménnyel szemben történik, mely nem máról vagy tegnapról való és amelyet nemcsak egy felekezet, vagy néhány eszelős, talán fontoskodó becsül, hanem amely kulturánk anyja és mint ilyen nemcsak elmúlt századokon keresztül lelkesítette a legnagyobb és legmélyebb lelkeket, hanem ma is majdnem minden népfaiban számos komoly és élettapasztalt férfiut

és nőt számlál hű követői közé és ma is műveli az önfeláldozás csodáit úgy itthon, mint az idegenben szerzetesrendjei által, amelyekért nyíltan vagy titokban minden kívülálló irígy szemmel nézi». ¹

Honnét ez a különös jelenség? Bizonyára sokat megmagyaráz a számos előítélet, amely a reformátorok ideje óta protestáns körökben a katolikus egyház ellen kialakult. Janssen, Deniile, Paulus munkáiban, a «Történelmi hazugságok»-ban, vagy Duhr B. «Jezsuita mesék» című könyvében utána nézhet az ember, hogy az eltorzításokból és előítéletekből lassanként milyen nagy tömeg torlódott fel. Az új nemzedéket belenevelik ezekbe az előítéletekbe. Nevezetesen a konfirmálandók tanítása sokszor csak oktatás a Róma ellen való küzdelemre a régóta felhozott valótlanosságok és ferdítések fölhasználásával. És így a nagy tömegre nézve szinte lehetetlen az előítéletek e nagy sűrűjén keresztül az igazsághoz jutni.

De mindent mégsem magyaráznak meg ezek az előítéletek, melyek a nevelés eredményei. Miért nem jutnak el az igazsághoz legalább a műveltek, akiknek csak elég alkalmuk volna a katolikus intézményeknek megközelítően igaz megismerésére? Miért zárkoznak el olyan hozzáférhetetlenül minden katolikus irat elől, úgy hogy már közmondássá vált: catholica sunt, non loguntur?

Nézetem szerint ez a jelenség csak lélektanilag magyarázható meg. Öntudatlan elismerése rejlik ebben saját gyöngeségüknek és a katolikus egyháztól való titkos félelmüknek.

Akinek tiszta, szilárd és következetes a világnézete,

¹ Der moderne Student und die kathol. Kirche. L. «Jahrbuch moderner Menschen» (1907) 114.

az kellő készség mellett teljesen nyugodtan és elfogulatlanul ráadhatja magát ellenséges irányú művek tanulmányozására. Ezért látjuk is, hogy a katolikus írók irataikban a protestáns irodalomnak átlag pontos ismeretéről tanuskodnak és az ellenfelek nézetét nyugodtan és tárgyilagosan adják elő.

Nem így azonban a protestánsok. A legtöbben közülök maguk állítják, hogy vallásuk csak valami homályos érzelmen és teljesen alanyi értékelésen alapszik és így tudományosan egyáltalában nem is bizonyítható. Ehhez járul még az a nagy zürzavar, amit saját táborukban idéz elő a vallásos vélemények végtelen száma és változata. Ami az első reformátoroknak még szent volt, ma már a lomtárba került. Mindenki egyéni izlése szerint alkotja meg a maga vallását. A homály, zürzavar, bizonytalanság és anarchia közepette az ember teljes bizonytalanságban tévelyeg. Ez az ideges kedélyhangulat magyarázza, miért fél és idegenkedik annyira a protestáns ember a katolikus egyháztól és annak szilárd, biztos jól megalapozott tandrendszerétől, amelyhez hasonlót, vagy vele fölért a protestantizmus sohasem nyújtott. És ha hozzávesszük még azt az irtózást, amellyel a korlátlan kutatás elvével teljes ellentétben álló tanítótekintély iránt viselkednek, megérthetjük, miért zárják el magukat a művelt protestánsok kínai fallal minden elől, ami katolikus, aminek természetes következménye aztán, hogy örökké megmaradnak egy azon előítéletekben. Ők tüzeskednek legjobban a római index ellen, pedig nekik is van ilyenféle könyvük, nem nyomtatott ugyan, de annál következetesebben keresztülviszik és többet is tartalmaz a rómainál, mert valamenyi katolikus iratot magában foglal.

7. §. *A konvertiták tanúsága.*

Végezetül vessünk még egy futó pillantást a kath. egyház mellett szóló azon bizonyítékra is, melyet az egyház kebelébe visszatértek szolgáltatnak. Aki még mindig nem tudná, melyik Krisztusnak igaz egyháza a számos keresztény vallásos társulat között, hasonlítsa össze a régi egyházba visszatérőket azokkal, akik a kath. egyházból a protestantizmusba, vagy az orosz orthodox egyházba lépnek. A visszatérők ragyogó apologiáját adják az egyháznak.

Ki szakad el a katolikus egyháztól? Hogy egy igazi katolikus, aki az egyház szellemének megfelelő életmódot folytat, az egyházból kilépjen, mert itt örök üdvösségét veszélyben látja, igazán hallatlan dolog. Minél inkább közeleg a halál órája és vesztik el a földi érdekek varázsukat, annál bensőségesebben fűződik a katolikus szent vallásához és benne a legédesebb vigaszt, csodálatos erőt és megnyugvást talál. Ott a halál kapuja előtt, mikor az ember a mulandó dolgokat nem szenvedélytől elhomályosított szemmel, hanem az örökkévalóság megvilágításában szemléli, ott bizonyult be a katolikus hitnek teljes vigasztaló és fölemelő ereje. Ez magyarázza a jelenséget, hogy a katolikusok a legnagyobb nyugalommal és bizalommal néznek a halál szemébe. Közmondássá vált: «Katolikusnak jó meghalni». Igazán jámbor katolikusok nem ritkán ujjonganak a halál órájának közeledtekor. Szent Alajos lelkében Szent Ambrus dicsőítő énekének (Te Deum) gondolatai zsongtak, midőn közeli haláláról értesült.

Gróf Stolberg halála előtt való napon, az utolsó kenet fölvétele után így nyilatkozott: «Olyan jól érzem magam; éreztétek ti is jól magatokat, gyermekeim;

dicsőítsük az Urat és legyünk vidámak». Halála napján mondta hitvesének: «Sokkal közelebb jutottam a célhoz». És midőn ez megjegyezte: «Az Isten még megtarthat téged számunkra», a haldokló összekulcsolt kezekkel és ég felé néző szemekkel válaszolt: Ó! bárcsak úgy beszélhetnék, mint az a jámbor lélek:

«Uram, cselekedjél úgy, amint akartad;
De hogyha lehet még: a halált kívánom;
Nekem nyereség lesz, tudom, a halálom.

Kigyúladt szivemben ég a szeretetnek —
Tüze és föléget . . . ó ne menj el innen,
Uram, csak ha lelkem magadhoz emeltem.»¹

De ki hagyja hát el az egyházat? Ha művelt *világiak* szakadnak el, ezek szinte kizárólag olyanok, *akik az egyháztól, sőt egyáltalában minden vallásos élettől már régen elidegenedtek*, akiknél tehát vallásos indítók, vagy egyáltalában nincsenek, vagy csak teljesen alárendelt szerepet játszanak. A vallással csak régi, terhes bilincseiket, pályájuk akadályait vetik el. Hogy ilyen tekintetben művelt katolikusok mennyi veszélynek vannak kitéve, mutatja a következő eset. *Güterbock*² mondja *Scheffer-Boichorst Pál* történetíró életrajzában: Katholikus keresztlevelét úgy akkor (1774.), mint később is akadálynak érezte. Keservesen panaszkodott, hogy «nálunk, Poroszországban, oly nagy súlyt helyeznek a dogmatikus hitvallásra. Jóllehet a protestáns tanárok tudják, hogy én bensőleg a dogmatikus megkülönböztetéseknek legcsekélyebb értéket sem tulajdonítok, mégis mihelyt nevemet hallják, rögtön kijelentik, *hogy én mint*

¹ *Janssen*, Fr. L. Graf zu Stolberg. Sein Entwicklungsgang und sein Wirken im Geiste der Kirche. (1882.) 483.

² L. «Historische Studien» 42. f.-nek bevezetését. Berlin, 1903. 36.

katholikus, számításba se jöhetnek». Ilyen ember szavai, aki saját vallomása¹ szerint «vallásos tekintetben minden felekezeti föltevéstől ment volt», kötetek helyett beszélnek.

Poroszországban csak olyan katolikusok juthatnak el nagyobb állásokhoz, esetleg még miniszteri székhez is, akik egyházuktól elidegenedtek, gyermekeiket talán már protestáns szellemben neveltetik.

A kath. egyháztól elpártolt *papok* 99⁰/₀-ánál elmondhatjuk: «*cherchez la femme*». Az elhidegülés a tisztaság elvesztésével kezdődik és rendesen menyegzővel végződik. Sok esetben az elszakadást követő viselkedés is megmutatja, hogy milyen kevéssé volt átlépésük alapja az igazság iránt való szeretet. Sokszor a legnemtelenebb módon: vad gyűlölettel, szidalommal, ócsárlással és mindennemű rágalommal támadnak előbbi hitsorsosaik ellen. A tények beszélnek.² Néha-néha egy ilyen szerencsétlen is megtalálja halálos ágyán az anyához visszavezető utat.

Ellenben mit látunk azok részéről, kik a katolikus egyházba visszatérnek? Ezek majdnem kivétel nélkül nagy műveltségű férfiak és nők, mélyen vallásos lelkek, akik nem pillanatnyi lelkesedésből vagy esetleges földi előnyökért lesznek katolikusokká, hanem évekig tartó fáradtságos kutatás, küzdés és imádság után találják meg az igazsághoz vezető utat és áttérésükkor igen

¹ U. o. 58.

² A protestáns «*Kreuzzeitung*» írta nem régen: «Gyakran előfordult az utóbbi években, hogy kilépett papokat elfogott régi egyházuk ellen a *renegátok vak dühe. Feldült, mélyen meghasonlott lelkük* szüleménye volt a sok gyalázatos röpirat a kath. egyház ellen, melyet már nem éles és igazságos kritikával támadtak meg, hanem homorú tükrörben szemlélve borzasztóan eltorzítva festettek». V. ö. «*Kölnische Volksztg.*» 1909. 174. sz.

sok esetben a legérzékenyebb áldozatokat kénytelenek meghozni. Példaképen megemlítjük itt Angelus Silesiust (Scheffler), Winkelmann, Haller K. L., gróf Stolberg, Schlegel F., Jarke E., Müller A. H., Philips G., Hurter F., Gfrörer A. F., Klopp O., báró Hammerstein L., Hahn-Hahn Ida grófnő, Hensel L., Massow J., Krogh-Tonning, Ruville neveit és kívülök még sok mást. Különösen Angliában a XIX. század legnemesebb és legműveltebb férfiai közül sokan tértek vissza az egyházba, közöttük Ripon lord, Bute marquis, Wilberforce R., Newmann, Faber W., Manning és még sok más dísze az angol nemzetnek.

Az épen imént említett költőnő, *Hensel Lujza* jelentette ki 40 évvel áttérése után: «A katolikus egyházba való visszatérésem oka nem a kultusz külső fénye volt, még kevésbbé valamely érzelgősség. És nem is csak a szív (nemes értelemben), hanem világos átlátása annak, hogy a kath. egyház, a Krisztustól alapított egyház; és ez a megismerés annyira hatalmába kerített, hogy elhatározó lépésemet még akkor is megtettem volna, ha bitóval vagy kerékbetöréssel fenyegetnek és ha ezerszer életembe került volna is».¹

Melyik út vezet tehát az igazsághoz? Melyik áttérőket kövesse a komolyan kutató ember? A feleletet mindenki könnyen megtalálhatja, aki az igazságot őszintén keresi.

«Mert aki elindul kutató-keresve:
Könyörület, égi nagy szeretet várja,
És fakadó forrást talál minden útján,
Aki lelkesedve tör az igazságra.»

(Weber F. W.)

¹ *Hammerstein*, Charakterbilder aus dem Leben der Kirche. I. Trier, 1897. 38.

HARMADIK KÖNYV.

A katolikus erkölcstan alapvonalai.

ELSŐ FEJEZET.

Az ember természetfölötti végcélja és e cél elérésének egyetlen akadályja.

1. §. *A természetfölötti végcél.*

Már a pusztá ész világánál biztosan megismerhetjük, hogy Isten nem csupán megteremtője, hanem végcélja is minden dolognak. Világosan látjuk ezt megelőző fejtegetéseinkből.¹ A kinyilatkoztatás megerősíti ezt az igazságot. A vatikáni zsinat hitcikkelynek hirdette ki, «*hogy Isten minden dolog kezdete és végcélja, az ész természetes világával a teremtett dolgokból biztosan megismerhető*».²

Az ember különösen arra van hivatva, hogy Istent megismerje, szeresse, neki szolgáljon és így a legfőbb jó birtokában örök boldogságot nyerjen. Ez az igazság a kereszténységben is érvényben marad. A kegyelem ugyanis nem rontja le a természetet, hanem azon épít tovább. A természetfölötti kinyilatkoztatás nagyobb világosságot áraszt az észről megismerhető igazságokra és azonkívül oly igazságokat közöl velünk,

¹ L. fönt.   ² Conc. Vatic. Constit. de fide c. 2. et can. 1. Ugyanezt a tant már világosan megtaláljuk a Bölcsesség könyvében 13, 1. sk. és a római levélben 1, 19. sk.

amelyekre az ész önmagától rá nem jön. Ide tartozik mindenekelőtt az *ember természetfölötti végcéljáról* szóló tan.

A vatikáni zsinat tanítása szerint¹ a természetfölötti kinyilatkoztatás föltétlenül szükséges volt még pedig azért, «mivel Isten a maga végtelen jóságából az embert *természetfölötti célra* rendelte, tudniillik, hogy részesüljön az isteni javakban, amelyek az emberi szellem képességeit teljesen felülmulják, mert «szem nem látta fül nem hallotta, amit Isten azoknak készített, akik őt szeretik.»²

Már velünk született hajlamainknál és ösztöneinknél fogva Istennek egy olyan örök boldogságra kellett bennünket hívnia, amilyen az természetünknek megfelel. Ő azonban saját jóságából még sokkal magasabb és tökéletesebb boldogságot jelölt ki számunkra, amely természetes képességeinket és szükségleteinket messze túlszárnyalja.

Ha valami gazdag ember azt ígérte volna egy szegény ifjúnak, hogy őt egész életén át minden szükségessel ellátja, később azonban önként még gyermekévé is fölfogadná, minden gazdagságának örökösévé tenné, bizonyára sokkal többet adna neki, mint amire ígéreténél fogva köteles volt. Így cselekedett velünk is az Isten. Saját jó akaratából sokkal nagyobb és tökéletesebb boldogságot helyezett nekünk kilátásba, mint amilyen alapján megilletne, Isten javaiban való részesedést ígért, amely természetünk képességeit messze felülmulja. Az isteni kegyelem világában Istent nemcsak úgy fogjuk egykor szemlélni, mint ahogy a teremtmények tökéletességei visszatükrözik, hanem

¹ U. o. c. 2.   ² I. Kor. 2, 9.

szinről-szinre, amint önmagában van,¹ és a végtelen jószág birtokában örökké boldogoknak érezzük magunkat, bizonyos értelemben Isten boldogságában fogunk részesülni. Ily módon az ember előtt az igazságnak és boldogságnak teljesen új birodalma nyílt meg, amelyről Isten kegyelmes leereszkedése és kinyilatkoztatása nélkül még sejtelve sem volna. E cél elérésére az ember természetfölötti erőknek és eszközöknek jutott birtokába.

Ádámban, az emberi nem ősatyjában, mindannyian a gyermek rangjára emelkedtünk és a természetfölötti üdvösséghez szükség kegyelem-eszközökkel ékesítettünk föl. Az ősatya azonban *bűnbeesésével* valamennyi utódját magával rántotta a bukásba, úgyhogy azok az eredeti bűn állapotában mint a harag fiai² születnek és mint ilyenek nem számíthatnak a mennyei boldogságra, Isten fiainak örökségére.

A végtelen Irgalom a bűnös emberi nemet mégsem taszította el, hanem mindjárt a bűnbeesés után Üdvözítőt és közbenjárót ígért neki. Ábrahám nemzetiségében külön népet választott, hogy az isteni ígéretek hordozója, az eljövendő Üdvözítőben való hit őrizője legyen, amiért is elhalmozta kegyelmének tanújeleivel és prófétái által mint jó pásztor vezette és kísérte útjain.

Végre az idő teljében a világra küldötte egyszülött fiát, hogy megváltsa az emberiséget. Az emberré lett Istenfia kereszthalálával kibékített minket az Atyával, ismét megszerezte számunkra a mennyországra való örökségi jogot és kiérdemelte a természetfölötti cél eléréséhez szükséges kegyelemeszközöket. A meg-

¹ I. Kor. 13, 12.   ² Ef. 2, 3.

váltás művének befejezése után visszatért Atyjához a mennyekbe, hogy lakóhelyet készítsen számunkra és egykor ismét eljön, magához vesz bennünket, hogy ott legyünk, ahol ő van.¹

Mennybemenetele előtt küldetését az egyházra ruházta át, hogy tanát az embereknek tovább hirdesse, a megváltás kegyelmeit osztogassa, őket megszentelje s az örök üdvösségre vezesse. A források, melyekből az egyház Jézus tanítását folyton meríti, a szentírás és a szent hagyomány. Ezért mondja a *vatikáni zsinat*: «A természetfölötti kinyilatkoztatás az egyetemes egyház hite szerint — amint a trienti zsinat tanítja — bennfoglaltatik az írott könyvekben és a le nem írott hagyományban, amelyet az apostolok magának Krisztusnak ajkáról nyertek, vagy, amely az apostoloiktól a Szentlélek sugalmazásával mintegy szájról-szájra jutott el hozzánk.»²

Az Üdvözítő érdemei újra visszahelyeztek ugyan bennünket ősi jogainkba, újra kilátásba helyezték nekünk a mennyországot, de mégsem nyerjük azt el saját közreműködésünk nélkül. A mennyország fáradalmaink jutalma és küzdelmeink koronája.

Mit kell tehát tennünk, hogy ezt a koronát elnyerjük? Ez az a fontos kérdés, amellyel a következőkben foglalkozunk. Már az evangéliumi gazdag ifjú is ezt a kérdést intézte az Üdvözítőhöz: «Jó mester, mi jót cselekedjem, hogy örök életem legyen?»³ Mivel felelt erre Jézus? «Ha pedig az életbe akarsz bemenni, tartsd meg a parancsolatokat», tudniillik: «Ne ölj, ne paráználkodjál, ne orozz, hamistanuságot ne szólj.

¹ Ján. 14, 23.

² Const. de fide. c. 2.   ³ Mt. 19, 16.

Atyádat és anyádat tiszteljed, és szeressed felebarátodat, mint tennenmagadat». ¹

És midőn az ifjú azt válaszolta: «Mindezeket megtartottam ifjúságomtól, mi híjával vagyok még?» Jézus azt felelte neki: «Ha tökéletes akarsz lenni, akkor menj, add el amid vagyoni, és oszd el a szegények közt, és kincsed leszen a mennyben; azután jöjj és kövess engem». ²

Jézus az üdvözülésnek két útját különbözteti meg: az első az isteni parancsolatok teljesítésében áll és minden emberre nézve szükséges; a második valami nagyobb tökéletesség útja, amelyért a mennyországban nagyobb jutalom jár és amely Krisztus tökéletes követésében áll.

A két útról külön-külön szólnunk, előbb azonban érintjük röviden azt a nagy akadályt, amely végső célunk elérésében visszatartathat.

2. §. A végső cél elérésének egyedüli akadályja: a bűn.

«Ha pedig az életbe akarsz bemenni, tartsd meg a parancsolatokat». Már a hegyi beszédben azt mondta az Úr, hogy a parancsok megtartása az örökélet elnyerésére föltétlenül szükséges. «Aki Atyám akaratját cselekszi, aki a mennyekben vagyoni, az mégyen be a mennyeknek országába.» ³ Az ó-szövetségben így szól a Prédikátor: «Az Istent féljed és tartsd meg az ő parancsait, mert ez az egész ember», ⁴ azaz az ember igazi tökéletessége és a végső célhoz vezető kikerülhetetlen út Isten félelmében és parancsolatainak megtartásában áll.

¹ Mt. 19, 17—19.

³ Mt. 7, 21.

² Mt. 19, 20—21.

⁴ Préd. 12, 13.

A kereszténységnek ebből az alaptanából közvetlenül következik az, hogy arra nézve, aki eszének teljes birtokában van, az örök élet eléréséhez *csak egy* dolog szükséges föltétlenül: a parancsolatok megtartása és *csak egy* dolog gátolhatja őt e cél elérésében: az isteni parancsolatok áthágása, vagyis *a bűn*.

A modern ethika azt sem tudja, mit kezdjen a bűn, a *vétek* fogalmával. És ezért a legtöbben hallgatnak is róla. Csak tűnnék el ezzel a hallgatással a bűn is a világból! A gőgös, önmagát istenítő ember küzd a bűnbevallás ellen. A büszke farizeus nem könyörög bűnbocsánatért, hanem hálálkodik Istennek azért, hogy nem olyan, mint a többi ember. Fizeti adóját, nem lop és nem öl, a megtettesült becsületességnek tartja magát. A haldokló Julián büszkeségében állítólag így kiált föl: «Bánat nélkül halok meg, mert bűn nélkül éltem». A mi korunkban is találkoznak «erős lelkek», akik dölyfös elvakultságukban elmellőznek minden bűnbevallást. Ha az ember semmiféle örökbíró maga felett el nem ismer, ha az ember saját törvényhozója és ura akar lenni, akkor ez az eljárás teljesen következetes. Az «Übermensch» túlteszi magát minden jón és rosszon és, amit cselekszik, az jó.

Más modern erkölcsan-írók belátják, hogy mégsem helyénvaló, ha a bűn fogalmát egészen figyelmen kívül hagyjuk. Az a tudat, hogy bűnösök vagyunk és elégtétellel tartozunk, oly mélyen gyökerezik az ember lelkében és oly kitörülhetetlen betűkkel van beleírva minden nép történetébe, hogy merő vak az, aki ezt meg nem látja. Beszélnek tehát bűnről, de az szerintük «az emberi életnek lényeges alkotórésze».¹ A bűn,

¹ Paulsen, System der Ethik. I.⁵ 152.

mondják, azok a rossz és alacsony hajlamok, amelyek minden emberi szívben szunnyadoznak. Ennek következtében a bűn egyáltalában nem függ az ember akaratától, mert e hajlamok teljesen függetlenek a mi akaratunktól. «Az ember értelme és gondolatai ifjúságától fogva rosszra hajlanak.»¹

A protestáns racionalista hittudósok közül sokan csak a jónak kisebb fokát látják a bűnben, vagy pedig a szükséges átmeneti állapotot a jóhoz.

Ezek a fölfogások lényegében tagadják a bűnt és ezzel lerontják a kereszténység lényeges alapját. Miért jött Krisztus a világra és miért halt meg a keresztfán? Erre a kérdésre szent Pál így felel: «Krisztus meghalt a mi bűneinkért»² és hasonlóképen szent Péter: «Krisztus meghalt egyszer a mi bűneinkért, az igaz a bűnösökért, hogy minket az Istenhez vezessen»,³ azaz minket Istennel kibékített. Krisztus a Megváltó, «Isten báránya, ki elveszi a világ bűneit». Ezért tanított bennünket az Üdvözítő arra, hogy a Miatyánkban naponként imádkozzuk: «Bocsásd meg a mi vétkeinket, miképpen mi is megbocsátunk az ellenünk vétkezőknek». Aki a bűnt tagadja, vagy annak fogalmát meghamisítja, tagadja vagy meghamisítja az egész kereszténységet.

Mi tehát a bűn? Az Üdvözítő szavaiból: «Ha pedig be akarsz menni az életbe, tartsd meg a parancsolatokat», kitűnik, hogy a bűn ellenkezés Isten parancsaival. Azért helyesen mondja minden katolikus katekizmus és tankönyv a bűnt *az isteni parancs szántszándékos megszegésének*, nyilatkozzék meg e megszegés valóságos cselekedetben (tilalom megsértésé-

¹ Móz. I. k. 8, 21.

² I. Kor. 15, 3.

³ Pét. I. 3, 18.

ben), vagy mulasztásban (a parancs elhanyagolásában), nyilatkozzék meg pusztán gondolatban és vágyban, vagy külső cselekedetben.

Az isteni törvény áthágása azonban csak akkor bűn, ha az *szabadon* történik, vagyis ha mi a cselekedetünk és az isteni törvény között lévő ellenmondást valamiképen megismerjük és szabadon akarjuk. Csak az róható föl érdemül vagy hibául, amit tudva és akarva teszünk. Az igazságos Isten pedig csak annál kevésbé büntethet minket az örök életből való kizárással oly cselekedetünk vagy mulasztásunk miatt, amelynek az Ő akaratával való ellenkezését egyáltalán nem ismertük és így nem is akartuk.

Amikor a bűnt *isteni* parancs áthágásának mondjuk, ez nem jelenti azt, hogy az emberi parancs megszegése nem bűn, hanem csupán azt, hogy a bűn lényege cselekvésünknek az isteni törvénnyel való ellenkezésében áll. Vétkezünk tehát az emberi törvény áthágásával *is*, de csak azért, mert az az Isten akaratával is ellenkezik, aki arra kötelez minket, hogy törvényes előjáróinknak engedelmeskedjünk. Ezért mondja szent Pál: «Aki tehát ellene áll a hatalmasságnak, Isten rendelésének áll ellene; az ellenszegülők pedig maguknak szereznek kárhozatot».¹

*Szent Ágostonnal*² így is meghatározhatjuk a bűnt: Isten örök törvényével ellenkező beszéd, cselekedet, vagy vágyakozás.

Ámbár Krisztus azt mondja: «Ha pedig az életbe akarsz menni, tartsd meg a parancsolatokat», mégsem állíthatjuk, hogy Isten minden legcsekélyebb paran-

¹ Róm., 13, 2.   ² Dictum, factum vel concupitum contra legem aeternam (Contra Faust I. 22, c. 27.).

csolatának megszegése miatt megfosztja az embert a kegyelemtől és kizárja az örök életből.

Ez ellenkeznék úgy jóságával, mint igazságosságával és bölcseségével.

Az emberek között sem bontja föl az egyetértést minden csekélyke sértés. Az atya sem haragszik meg bármily kicsiny okból súlyosan fiára, megvonva tőle szeretetét. Sokkal kevésbé tételezhetünk fel ilyesmit az Istenről. Hogy a bűn az Isten és ember között levő baráti és gyermeki viszonyt fölbontsa, annak Isten súlyos megbántását kell tartalmaznia, vagyis *halálos bűnnek* kell lennie. Ez az eset azonban csak akkor áll be, ha az ember Isten parancsát *fontos* dologban *világos ismerettel és teljesen szabad beleegyezéssel* lépi át. Ha ezek közül a föltételek közül egy is hiányzik, akkor az a bűn kis bűn és *bocsánatos*. A szó legszorosabb értelmében csak a halálos bűn az Isten megbántása.

A bocsánatos bűn is visszatetszik Istennek és ellenmond szent akaratának, de magában véve nem foszt meg minket Isten barátságától. Hogy úgy mondjuk, csak árnyékot vet az embernek Istenhez való viszonyára, úgy, amint az emberek között is előfordul, ha az egyik a másikat valami csekélységgel megbántja. Minél tökéletesebb és bensőbb a barátság, annál inkább igyekszünk a legcsekélyebb egyenetlenséget is elkerülni. Aki Istent bensőleg és tökéletesen szereti, amennyire lehetséges, a legkisebb bocsánatos bünt is kerülni fogja.

A *bocsánatos és halálos bűn* között tehát óriási nagy a különbség. De azért a *bocsánatos bűn* is erkölcsi rossz, következésképpen nagyobb rossz minden, ú. n. fizikai rossznál, mint amilyen pl. a betegség, fájdalom vagy maga a halál.

A szentek is ezért voltak készen inkább minden

földi baj elviselésére, mintsem hogy a legcsekélyebb bocsánatos bűnt is elkövessék. Isten magasabb célokért akármilyen fizikai bajt akarhat és okozhat, ha azonban csak a legkisebb gonoszsgót is tervezné vagy cselekedné és nemcsak megengedné, nem lenne többé a legszentebb, végtelenül tökéletes. Isten előtt bizonyos értelemben minden bűn rossz, mert az iránta tiszteletlenség, legalább is némi tökéletlen szembeszállás az Ő szent akaratával, megvetése a legmagasabb életcélnak, amelyért minden dolog teremtvé van.

Tulajdonképeni és szoros értelemben azonban csak a *halálos bűn* mondható szembeszállásnak az Isten akaratával. Aki súlyos bűnt követ el, belátja, hogy olyasvalamit tesz, amit Isten legfőbb tekintélyének teljes súlyával tilt, ami Őt mélységesen bántja és megfosztja a bűnöst Isten szeretetétől és barátságától, eltéríti végső, legszentebb céljától. Épen ezért a súlyos bűnt *halálos bűnnek* is nevezzük, mert az a lelket megrabolja a kegyelem életétől és Isten barátságától, kiszolgáltatja az isteni igazságszolgáltatásnak és az *örök halálnak*.

Akik halálos bűn állapotában, mint Isten ellenségei távoznak el az életből, ezeket fogják hallani az örök bíró ajkairól: «Távozzatok tőlem, mindnyájan, átkozottak!»¹ «Távozzatok tőlem, átkozottak, az örök tűzre».² «Nem tudjátok-e — mondja szent Pál — hogy a hamisak nem fogják birni Isten országát? Ne csaljátok meg magatokat. Sem a paráznák, sem a bálványimádók, sem a házasságtörők, sem a puhák, sem a férfiakkal közösülők, sem a tolvajok, sem a fősvények, sem a részegesek, sem az átkozódók, sem a ragadozók nem fogják birni az Isten országát.»³

¹ Lk. 13, 27.   ² Mt. 25, 41.   ³ I. Kor. 6, 9—10.

A modern hitetlenek fölindulnak a pokol örök büntetésének említésénél és gúnyosan mosolyognak. Azonban már maga a puszta ész is elismeri ennek a büntetésnek méltányos voltát, sőt szükségességét. El lehet azt képzelni, hogy Isten gyöngékezű kormányzó, ki megengedi, hogy törvényeit lábbal tapodják? Nem kívánjuk-e meg, hogy parancsolatait megfelelő módon szentesítse? A törvény tiszteletét a kardnak kell ki-erőszakolnia. Szentesítés nélkül a törvények legtöbb ember számára csak madárijesztők volnának. És melyik az a szentesítés, amely minden embert egyaránt kényszerít, legyen az bármiféle helyzetben és még a kísértésben is? Csak az a gondolat, hogy az örökkévalóság forog kockán.

Ha az emberek remélhetnék, hogy hanyagságukat a jövő életben jóvátehetik, nem sokan törődnének itt a földön Isten parancsolataival. A földi élet a kísértés és megpróbáltatás ideje. A halállal lejár a próbaidő. Amelyik oldalára esik a fa, azon is marad.

De hogyan egyeztethető össze az örök büntetés Isten igazságosságával? Igazságos dolog az, hogy valamely bűnért, amilyent talán egy pillanat alatt követünk el, örök büntetéssel lakoljunk? Erre ellenkérdéssel felelünk: Vajjon az állam halálthozó ütést vagy gyilkosságot, amely egy pillanat alatt történt, csak pillanatnyi büntetéssel torolja meg és nem halálig tartó fegyházzal vagy épen halállal, amely az emberi viszonyokhoz képest bizonyos értelemben szintén örök büntetés? Nem az időtartam egyenlősége, hanem a büntetésnek a gonosztetthez és annak nagyságához való viszonya jön tekintetbe a jogos büntetés kiszabásánál. Már pedig bizonyos értelemben minden halálos bűn oly mérhetetlen sértés Isten ellen, hogy azzal az emberi társa-

dalom ellen irányuló legnagyobb vétségeket sem lehet még csak távolról sem összehasonlítani.

A halálos bűn mindenekelőtt tudatos, súlyos *engedetlenség* Istennel szemben, *lázas* az ő tekintélye ellen és következőleg legalább is *virtualis megvetése* Isten legfőbb uralmának. A nyomorult féreg föltámad teremtője ellen. Cselekedetével így kiált föl hozzá: Megvetem törvényedet. Ha a szolga urának jelenlétében annak rendelkezését nem teljesíti, nemde valóságosan megveti az ő parancsát? És ha az alattvaló fejedelmének szemeláttára figyelembe se veszi annak törvényeit, nincs ebben a viselkedésben tényleges rosszakarát? Miért volna más, ha az ember az ő teremtőjének és urának parancsait tapodja lábbal, holott tudja, hogy Isten mindenütt jelen van és látja tetteit? Nemde határtalanul nagyobb gonosztett, ha a teremtmény engedetlen legfőbb, végtelen fölségű Urával, teremtőjével szemben, mintha az emberi tekintélyt sérti meg, amely csak részesedés Isten végtelen tekintélyében?

A halálos bűn *visszautasítása egyúttal Isten barátságának és szeretetének is*. Minden súlyos bűnnel valami ideiglenes jóra törekszik az ember: földi javakra vagy kéjvágy, bosszúság és hasonló szenvedély kielégítésére, ámbar tudja, hogy ezt a jót csak Isten szeretetének és barátságának révén érheti el. Belátja: ha ezt teszem, elvesztem Isten szeretetét és Isten barátjából az Ő ellensége, utálatának tárgya leszek, és szenvedélyének kielégítését mégis elébe helyezi Isten szeretetének, barátságának és bírásának. Találón mondja azért *Aquinói Szent Tamás*: «A bűn abban áll, hogy az ember Isten megvetésével mulékony javakhoz ragaszkodik».¹

¹ S. th. 2, 2, q. 104. a. 3.

A halálos bűnnel messzire elfordul az ember végső céljától, lemond róla földi javakért és élvezetekért.

Hogy milyen *halátlanság* Istennel szemben a halálos bűn, azt nem szükséges külön kimutatni. Az ember Isten teremtménye; létét és mindenét az Ő jóságának és könyörületességének köszönheti. És épen ezekkel a neki nyújtott jótéteményekkel él vissza akkor, amikor Istent az Ő jelenlétében tiszteletlenséggel illeti, bántalmazza!

Jól tanítja tehát Aquinói Szent Tamás, hogy a halálos bűn bizonyos értelemben *végtelen gonoszság*. Valamely sérelem ugyanis annál nagyobb, minél nagyobb a rangkülönbség a sértő és a sértett fél között. Ha valamely polgár közönséges hivatalnokot sért meg, a sértés kisebb fokú, mint mikor valami magas állású tisztviselőt vagy épen magát az uralkodót bántja meg. De a teremtmény és a teremtő között levő távolság végtelen, épen azért a végtelen fölséget érő sértés is bizonyos értelemben végtelen, azaz oly nagy, hogy azt tökéletesen fölfogni sem vagyunk képesek és nincsen az az egyszerű teremtmény, amely ezért a sérelemért a maga erejéből megfelelő elégtételt nyújthatna.

A halálos bűn végül a lehető legmélyebben sérti az *önszeretetet, mellyel ki-ki magának tartozik*. A bűnös egyetlen nyomorult, pillanatnyi élvezetért eldobja magától Isten kegyelmét, barátságát, sőt magát Istent és az örök életet és kiszolgáltatja magát az örök bíró büntető igazságszolgáltatásának. Jól mondja Tóbiás: «Akik pedig bűnt cselekszenek és hamisságot, ellenségei lelküknek».¹ A halálos bűn a mi egyetlen igazi és kiengesztelhetetlen ellenségünk. Esküdjék össze bár elle-

¹ Tób. 12, 10.

nünk a világ minden ellensége és a sötétség minden hatalma, lelkünknek semmiféle kárt sem okozhatnak, ha mi nem akarjuk. Elvehetik tőlünk ideiglenes javainkat, talán még életünket is, de a lelket, a kegyelmet, az örökkévalóságot, Isten birását csak saját, szabadon elkövetett halálos bűnünkkel veszíthetjük el. Ez tehát az ember igazi és egyetlen halálos ellensége. Azért figyelmeztet minket oly gyakran a Szentírás a bűn ellen való küzdelemre. «Halálíg harcolj az igazságért és az Isten legyőzi helyetted ellenségeidet.»¹ «Mint a kigyó színétől, fuss a bűnöktől.»²

Ezt az intelmet követve mondták az ó- és újszövetség igazai minden kísértésükben: Inkább meghalok, semhogy vétkezzem. Az egiptomi József ezeket mondtotta a csábító nőnek: «Hogy cselekedhetném e gonosz-ságot és hogy vétkezhetném az én Istenem ellen?»³ A szűz Zsuzsanna, midőn választania kellett a között, hogy vagy vétkezik, vagy üldözői kezébe kerül, így felelt: «Jobb nekem cselekedet nélkül kezeitekbe esnem, mint vétkeznem az Ur színe előtt».⁴ Hasonlóképen válaszoltak üldözőiknek Eleazar, a tiszteletreméltó aggasztján és a makkabeusok anyja fiaival együtt.⁵ Példájukat követték a keresztény vértanúk és minden korok dicső szentjei. A legnagyobb szenvedést és üldöztetést, magát a legkegyetlenebb halált tűrték el, hogy lelkiismeretüket a bűntől tisztán megőrizzék.

Minden kereszténynek, aki lelkét megmenteni akarja, az ő nyomdokaiba kell lépnie. «Mit használ az embernek, ha az egész világot megnyeri, lelkének pedig

¹ Sir. 4, 33.

⁴ Dán. 13, 23.

² Sir. 21, 2.

⁵ II. Makk. 6, 24. sk., 7, 2. sk.

³ Móz. I 39, 9.

kárát vallja?» «Ha pedig az életbe akarsz menni, tartsd meg a parancsolatokat.»

De melyek azok a parancsok, melyeknek megtartása az örök életre vezet el és amelyeknek áthágása megakadályoz bennünket ennek a célnak elérésében? Ezeket részint természetes eszünkkel, részint a keresztyény kinyilatkoztatásból ismerjük meg, mint a következőkben is látni fogjuk.

MÁSODIK FEJEZET.

A természetes erkölcsi törvény.

Egyes dolgokra vonatkozólag Isten már a természeti törvénnyel közölte velünk akaratát. Szent Pál szerint a Teremtő minden emberbe beleoltotta a jónak és a rossznak ismeretét, még azokba is, kik a kinyilatkoztatást nem ismerik, akiknek írott törvényeik nincsenek. Ez a lelkiismeretükbe írott törvény lesz majd a mérték, mely szerint a számadás napján az Ur megítéli őket. Így ír: «Midőn a pogányok, kiknek (írott) törvényük nincsen, természet szerint azokat cselekszik, miket a törvény tart, az ilyenek, törvényük nem lévén, önmaguk törvényük maguknak, kik megmutatják, hogy szívükbe van vésve a törvény rendelése, bizonyoságot tévén nekik (erről) lelkiismeretük és maguk között egymást vádoló- vagy mentőgondolataik, az napon midőn Isten az emberek titkait megítéli az én evangéliumom szerint Jézus Krisztus által».¹

Már a puszta ész is bizonyítja ezt az igazságot.

¹ Róm. 2, 14 – 16.

Amint eszének erejével biztosan következtethet az ember a teremtett dolgokból Isten létezésére és lényeges tulajdonságaira, épen úgy megismeri ugyanannak az észnek világitása mellett fővonásaiban az egész *természetes erkölcsi törvényt*.

Mi a dolgokat csupán külső ráhatással: nyomással, lökással vagy huzással hozhatjuk a mozgás állapotába. Isten azonban teremtményeibe természetes mozgatóerőt öntött, amidőn a nekik megfelelő működéshez ösztönöket és hajlamokat oltott beléjük. Ezt az emberről is el lehet mondani.

Az embert azonban nem vak erők és ösztönök hajtják a megfelelő cselekvésre, mint az esztelen lényeket; az ember ugyanis értelemmel és szabadakarattal fölruházott lény és természetének megfelelően csak *törvények* indíthatják cselekvésre, még pedig elsősorban azok a törvények, amelyeket a Teremtő természetébe oltott.

Törvény alatt tulajdonképeni értelemben gyakorlati észigazságot értünk, amelyet valamely felsőbb hatalom — a közérdeket tartva szem előtt — zsinórmértékül állít oda alattvalói elé azzal az akarattal, hogy őket annak megtartására kötelezze. Minthogy Isten nemcsak teremtője, hanem első és legfőbb kormányzója is minden dolognak, épen azért világkormányzásának tervezete öröktől fogva világosan áll lelki szemei előtt. Ez, az Isten értelmében és akaratában élő *örök törvény*, vezeti a dolgokat a maguk célja felé. A maguk módja szerint a természetükbe oltott hajlamuk és ösztönük által az esztelen lények is engedelmessé válnak ennek a törvénynek, de tulajdonképen és szoros értelemben az ú. n. *természetes erkölcsi törvénynek* csak az ember van alávetve.

Amikor az ember eszének használatához jut és legálább gyakorlatilag megismeri, hogy több az esztelen állatnál: veleszületett képességénél és hajlamánál fogva fogalmat alkot magának a jóról és rosszról, azaz arról, ami reá nézve, mint eszes lényre kívánatos és megfelelő (illő) vagy meg nem felelő és utálatra méltó; és ebből önmagától rájön arra, hogy észszerűen kell cselekednie és nem állathoz hasonlóan viselkednie. Mint-hogy továbbá könnyen fölismeri, hogy nem önmagától lett, hanem létezését, mint minden más dolog, a mindenség alkotójának és rendezőjének köszöni, könnyen belátja, hogy ezekben az általános, gyakorlati alaptörvényekben a világegyetem alkotójának és rendezőjének akarata jut kifejezésre és hogy ő e törvények áthágásáért Istennek felelősséggel tartozik.

Hogy mennyire igaz ez, kitűnik abból, hogy a legelvetemültebb ember is elítéli a maga cselekedetét, mihelyt meggyőzzük annak oktalanságáról, rosszaságáról. Elismeri tehát azt az alapigazságot, hogy az embernek észszerűen kell cselekednie, a rosszat kerülnie stb. Azt is jól tudja, hogy ezeknek az alapigazságoknak a követése nem a saját tetszésétől függ, hogy sokkal magasabb, földöntúli hatalomnak felelős értük. Minden nép hisz valami földöntúli hatalomban, mely az erkölcsi rend őre, a jó jutalmazója, a rossz büntetője. Ezért is olyan általános a népeknél az a törekvés, hogy gonosztetteikért a felsőhatalmat valamiképp kiengeszteljék.¹

A természeti törvénynek az emberiség közös kincsét képező legfőbb és legáltalánosabb alaptételeiből min-

¹ Behatóan tárgyalom e kérdést a *Moralphilosophie* c. művemben. I.⁴ 569, sz.

denki könnyen eljuthat saját gondolkozása, vagy más tanítása által azokhoz a végkövetkeztetésekhez, amelyek az alaptételekből folynak és amelyeket röviden az *Isten tízparancsolata*, a *dekalogus* foglal össze. Csak saját természetét, önmagához, az esztelen teremtményekhez, embertársaihoz és Istenhez, mint urához való viszonyát kell megvizsgálnia az embernek és azonnal megismeri, hogy mindezen viszonyok között reá nézve mi illő és jó, vagy nem illő és rossz.

Mihelyt Istent és a tőle való teljes függést megismeri az ember, azonnal belátja, hogy helyesen és jól cselekszik, ha Istent tiszteli, szereti, neki szolgál, viszont rosszul cselekszik és büntetést érdemel, ha őt káromolja, gyűlöli, ellene lázad stb. Ha önmagára tekint, megtudja, hogy okos dolgot művel, midőn az alacsony érzéki ösztönöket az értelemnek alárendeli, a mértékletességet és tisztaságot őrzi. Minthogy továbbá természeténél fogva társas életre van utalva, arra is rájön, hogy mindent meg kell tennie, ami a rendezett társas élethez szükséges és viszont mindent el kell kerülnie, ami azt lehetetlenné teszi. Ennek alapján alkotja meg azokat az alapelveket, hogy az ember mindenkinek adja meg a magáét, igazságtalanságot ne tegyen, ne öljön, ne lopjon, házasságtörést ne kövessen el stb. Senki sem akar tulajdonában jogtalanul kárt szenvedni, azonban minden hosszabb gondolkozás nélkül belátja, hogy ezt a követelést másokkal szemben észszerűen csak akkor hangoztathatja, ha maga is eszerint a parancs szerint jár el. Így keletkeztek az általános alapigazságok: «Amit nem akarsz magadnak, ne tedd azt embertársadnak», — és «amit akarsz, hogy cselkedjenek neked az emberek, te is hasonlóképen cselkedjél».

Az említett tételek mind bennfoglaltatnak *Isten tíz-*

parancsolatában (a dekalogusban), amint azt *Aquinói Szent Tamás*¹ szépen kimutatja.

Az emberek Isten legfőbb kormányzása és vezetése alatt nagy társaságot alkotnak és az isteni törvényeknek az a céljuk, hogy az emberek életét ennek a társaságnak megfelelően rendezzék. Ehhez azonban kettő szükséges. A társaság tagjainak viszonya egyrészt vezetőjükhöz, másrészt egymás között legyen rendezett. Mindkettőt rendezi Isten tízparancsolata. A három első parancsolat az embereknek Istenhez, a többi az embereknek egymáshoz való viszonyát szabályozza.

Az *előljárával* szemben a társaság tagjai hűséggel, tisztelettel és hódolattal tartoznak. A *hűség* azt követeli, hogy az ember a kormányzói hatalmat kizárólag az előljárónak tulajdonítsa és senki másnak. Ezért mondja az első parancsolat: Én vagyok a te urad, Istened, idegen isteneket ne imádj. A *tisztelet* azt kívánja, hogy ne vétkezzünk előljáróink szidalmazása, gyalázása által és ennek megfelelően mondja a második parancsolat: Istennek nevét hiába ne vegyed, vagyis azt könnyelműen és tiszteletlenül ki ne ejtsed vagy épen hamis esküre ne használd. *Jobbágyi hódolattal* tartoznak az alattvalók uruknak azokért a jótéteményeikért, amelyeket tőle nyertek. Ezért mondja a harmadik parancsolat: A szombatot megszenteljed, különösen annak emlékére, hogy mindent Isten teremtett. Hogy épen a szombatot szenteljük meg, az nem valami szükséges része a természetes erkölcsi törvénynek, hanem csak a zsidó néppel közölt, közelebbi meghatározása az istentiszteletnek.

Egymás között is rendezve kell lenniök Isten nagy

¹ S. th. 1, 2, q. 100, a. 5.

országa tagjainak, úgy hogy mindenki megadja másnak azt, ami őt megilleti. Vannak azonban személyek, akikkel szemben nagyobb kötelességeink vannak és akikkel közelebbi viszonyban állunk. Ide tartoznak mindenekelőtt szüleink, akiknek életünket köszönhetjük. Ezért mondja a negyedik parancsolat (az első, mely embertársainkhoz való viszonyunkat érinti): Tiszteld atyádat és anyádat. A szülőkről mondottak hasonló értelemben vonatkoznak mindazokra, akik valamilyen módon szellemileg az atya helyét képviselik, vagyis egyházi és világi feljebbvalóinkra stb.

Minden emberrel szemben pedig kivétel nélkül az a kötelességünk, hogy semmi igazságtalanságot, semmi kárt ne okozzunk nekik, sem cselekedettel, sem szóval, sem pedig kívánsággal. Cselekedeteinkkel tehetünk másokban kárt először a saját személyükben, másodszor házastársukban, harmadszor külső javaikban. Azért mondja az ötödik parancsolat: Ne ölj, amivel a felebarát személyének minden jogtalan megsértését tiltja; a hatodik: Ne paráználkodjál és a hetedik: Ne lopj. *Szóval* árthatunk felebarátunknak, mikor hazudunk, vagy hamis tanúságot teszünk; azért mondja a nyolcadik parancsolat: Hamis tanúságot ne szólj. Végül *kivánságainkkal* is vétkezhetünk felebarátunk hitvese és jószágai ellen, azért ezeket a gonosz vágyakat a kilencedik és tizedik parancsolat külön is tiltja.

Ámbár az embertársunkra vonatkozó előírások *tilalmak* alakjában szerepelnek (ne ölj, ne paráználkodjál, stb.), mégis pozitív parancsokat rejtenek magukban felebarátunkkal szemben. Mert aki nem adja meg felebarátjának, ami őt megilleti, pl. nem fizeti meg tartozását, igazságtalanul kárt okoz neki.

A dekalogusban összefoglalt és főbb tételeiben min-

den ember előtt ismeretes természeti erkölcsi törvény képezi alapját minden *pozitív törvénynek*. A Teremtőnknek és Urunknak tartozó engedelmisségünket a természeti erkölcsi törvénynek világos parancsa követeli tőlünk; Istennek engedelmeskednünk kell, akár a természeti törvényben, akár a pozitív kinyilatkoztatásban jelenik meg akarata, akár közvetlenül, akár közvetve helyettesével adja azt tudomásunkra. A természetes erkölcsi törvény követeli tőlünk az engedelmisséget azokkal a parancsokkal szemben is, melyeket az Istent helyettesítő emberi tekintély ad nekünk.

Isten helyettesei közé tartoznak a természet rendjében a szülők a gyermekekre és az állami hatalom az alattvalókra nézve. A dolgok természete, azaz az emberi természet szükségletei és hajlamai azt mutatják, hogy Isten akarja a család és az állam létezését. Eszerint azonban azt mind akarnia kell, ami ennek fönmaradásához szükséges. Ehhez azonban tekintély kell, vagyis hatalom ezen társaságok vezetésére, jólétük lehető előmozdítására. Ez a tekintély tehát tulajdonkép Istentől származik és lelkiismeretbeli kötelemisségünk, hogy mindnyájan engedelmeskedjünk neki.

A természetfölötti rendben Istennek helyettese a Krisztustól alapított *egyház*, amelynek a hit és erkölcs minden kérdésében engedelmisséggel tartozunk. A természeti törvény az egyházzal szemben kötelező engedelmisségünknek is alapja, nemcsak alapja, hanem hatásait is körülírja. Az egyház époly kevésbé tehet valamit, ami a természeti erkölcsi életnek ellenmond, mint az emberi tekintély. Egészen helytelen tehát a másvallásúak azon állítása,¹ hogy a katolikus vakon

¹ Így pl. *Köstlin*, *Christliche Ethik*. (1899.) 22.

veti alá a maga lelkiismeretét «az egyház és a pápa föltétlen tekintélyének». Különben az egyház csalatkozhatatlansága kezeskedik róla, hogy legfőbb, általánosan kötelező határozatai a természeti törvénnyel sosem jutnak ellenmondásba. Ha ezek után *Hartmann E.* azt állítja, hogy a katolikus erkölctan alapelve jónak vagy rossznak «csak az egyház iránt való engedelmességet, illetve engedetlenséget tartja», a legsötétebb tudatlanságnak ilyen nyilvánítása csak szánakozást érdemel.

A természeti erkölcsi törvény alaptételei és az azokból szükségszerűen folyó végkövetkeztetések kivétel nélkül minden emberre vonatkoznak. Az emberi természetnek úgyszólván alkatrészét, nélkülözhetetlen díszét képezik és így megmaradnak a kereszténységben is. Az emberi természet az a vad törzs, melybe a kereszténység olajágát oltják, hogy természetfölötti gyümölcsöt hozzon.¹ Azért mondja Krisztus a hegyi beszédben, hogy nem fölbontani jött a törvényt, hanem beteljesíteni.² A szentatyák tanítása szerint Jézus akkor teljesítette be a törvényt, amidőn a legszorosabb értelemben mindent megtett, amit az erkölcsi törvény előírt és tanítványait is arra ösztönözte; továbbá akkor, amidőn a természeti erkölcsi törvény igazi szellemét tanította és kegyelmet hozott annak teljesítésére.

A természeti erkölcsi törvényt illetőleg pogányok és keresztények között csak annyiban van különbség, amennyiben az utóbbiak a természetfölötti kinyilatkoztatás világításában tisztábban, biztosabban és tökéletesebben ismerik azt fel. A pogányoknál a természeti erkölcsi törvény ismerete a visszas hajlamok és bűnök

¹ Róm. 11, 24.   ² Mt. 5, 17.

következtében néhány pontban elveszett; elhomályosult és tévelyekbe burkolózott. A kereszténység a természeti erkölcsi törvényt eredeti tisztaságába helyezte vissza.

Újabbán abból a tényből, hogy a kereszténység nem egy intézménye és parancsa valami formában más vallásokban is feltalálható, azt a következtetést vonták le, hogy a kereszténység kölcsönzött a pogányságtól. Ez a következtetés teljesen megokolatlan. Nem szólva arról, hogy néhány ilyen jelenség közös hagyományon is alapulhat, a kereszténység számos intézménye azért egyezik más vallásokéval, mert *az ember természetében* bírja alapját és abból önként folyik. Így majdnem minden népnél találunk áldozatot, imádságot, ünnepi vallásos meneteket, fogadalmakat, zarándoklásokat, Istennek szentelt helyeket stb., mert ezek mintegy önként folynak az ember természetéből és Istenhez való viszonyából. Nem csoda tehát, hogy a kereszténységben is szerepelnek, mert az a természetet nem rontja le, hanem tovább épít rajta.

A kereszténység azonban egészen új és magasabb parancsokat csatolt a természeti erkölcsi törvényhez. Ezek a parancsok képezik a *tulajdonképeni keresztény erkölcsant*. Mindazonáltal feltételezik a természeti erkölcsi törvényt. A dolgok megszokott rendje szerint Isten nem kötelezhetne bennünket természetfölötti parancsokra, ha már természetünkben kifolyólag nem volnánk meggyőződve arról, hogy neki hódolattal, engedelmességgel és tisztelettel tartozunk. De a természeti erkölcsi törvény csak általánosan írja elő, hogy Istennek szolgáljunk és őt tiszteljük.

E tiszteletnek közelebbi meghatározása a tisztán természeti rendben vagy az egyes emberekre, vagy az illetékes társadalmi tekintélyre hárulna, a természetfölötti

rendben azonban legnagyobbbrészt Isten maga eszközölte e meghatározást Krisztus által és e közelebbi meghatározás képezi a külön keresztény erkölcsant, mely a keresztényt más vallások követőitől megkülönbözteti.

A természeti erkölcsi törvény és annak a kereszténység eszközölte közelebbi körülírása, ez a két tényező alkotja a teljes *keresztény erkölcsant*. Ez természetesen föltételezi Krisztusban, a mi Urunkban és törvényhozónkban való hitet, mert nem egyéb, mint azon parancsolatok összefoglalása, amelyeket Krisztus adott élénk és amelyek szerint egykor, midőn az ég felhőiben itélni jön, kinek-kinek megadja a maga jutalmát vagy büntetését.¹

Még olyan tudósok sem tagadhatják meg elismerő szavukat a keresztény erkölcsant fenségétől és tisztaságától, akik idegenkednek a kereszténységtől, vagy közömbös, sőt ellenséges lélekkel állnak vele szemben. Épen azért arra törekszenek, hogy ezt az erkölcsant a kereszténység tulajdonképeni magvának tüntessék fel, amely akkor is megtartsa a maga értékét, amikor már valamennyi dogmát elvetették. Ez mindenestre nagy tévedés, mert a keresztény erkölcsant lényegileg összefügg a keresztény dogmákkal, amelyeken, mint alapokon, nyugszik. Mindamellét ez a törekvés bizonyítéka annak, hogy ők mennyire értékesnek tartják a keresztény morált.

Az isteni bölcseségnek mily csodálatraméltó kincse rejlik a legkisebb katolikus katekizmusban is, amelyben a gyermek a vallás és erkölcs alapelemeivel ismerkedik meg. A következőkben ennek a katekizmusnak legfőbb tételeit tesszük vizsgálat tárgyává.

¹ Mt. 16, 17, 24, 30. Lk. 21, 27.

HARMADIK FEJEZET.

Hít, remény, szeretet.

Az erkölcsi rend legelső és legfontosabb feladata abban áll, hogy minket Istennel, minden emberi törekvés legfőbb és legutolsó, természetfölötti céljával igazi viszonyba hozzon. Ezt a három isteni erény: *a hit, remény és szeretet* eszközi. *A hit* megvilágítja *értelmünket*, megismerteti velünk természetfölötti célunkat és elérésének módjait. *A remény* és *a szeretet* egyesítik *akaratumkat* Istennel, végcélunkkal. *A remény* Isten felé, boldogságunk legfőbb tárgya felé tör, *a szeretet* egyesülni kíván vele, mert tudja, hogy végtelen szeretetre méltó.

I. §. *A hit.*

A keresztény embernek legelső és leglényegesebb kötelessége *a hit*. «Hirdessétek az evangéliumot minden teremtménynek», mondta Jézus apostolainak, «aki hiszen és megkereszteltetik, üdvözülni; aki pedig nem hiszen, elkárhozik». ¹ Már ezekből a szavakból is kitűnik, hogy a hit szabad elfogadása annak, amit az apostolok Krisztus evangéliumaként hirdetnek. Kezdet óta megkülönböztették *a hívőket* a zsidóktól és a pogányoktól. ² Hívők alatt azokat értették, akiket az apostolok prédikálása és csodái meggyőztek arról, hogy a halottaiból feltámadott Jézus Istennek fia és akik ezért mindent, amit az apostolok Jézus tanítása címén hirdettek, Istentől kinyilatkoztatott igazságnak vettek és magukat meg-

¹ Mk. 16, 16.

² Ap. csel. 2, 44; 4, 32.

kereszteltették.¹ Ezeket az elfogadott igazságokat «a hit letéteményének» nevezték és ezért a hitért mentek halálba a vértanúk is.

A hit eszerint nem tisztán alanyi meggyőződésben vagy értékelésben áll, amit ki-ki a maga izlése vagy szükségletei szerint alkot magának, amint ezt sok protestáns tanítja; a hitben inkább mindent kétségtelen igaznak tartunk, *amit* Isten kinyilatkoztatott és *mert* Ő nyilatkoztatta azt ki és az apostolok meg ezek törvényes utódai által hirdette. A természetfölötti, a megigazulás pillanatában belénk öntött készség (habitus) ezen igaznak-tartásra, ez képezi a keresztény hit *erényét*.

A hit tényében tehát nem azért tartunk igaznak valamit, mert az ész-elvek által helyességéről meggyőződünk, hanem csak azért, mert az örök igazság csalhatatlan tanúsága kezeskedik érte. Más szavakkal: a hitben nem az elhitt dolog igazságának átlátása az igaznak-tartás *indítóoka*, hanem a kinyilatkoztató Isten tekintélye. Isten, a végtelen, csalhatatlan igazság sem nem csalhat, sem nem csalhatkozhatik. Ha egyszer bizonyos, hogy nekünk valamit kinyilatkoztatott, akkor az minden kétségen felül áll és következőleg legszorosabb kötelességünk, hogy azt tanúbizonyosága miatt rendíthetetlenül igaznak tartsuk. Mert ha szól hozzánk az Isten, bizonyosan azt akarja, hogy amit mondott, az ő szavahihetőségét szem előtt tartva, el is fogadjuk.

Számos, az Istentől kinyilatkoztatott igazságot csak hinni tudunk és nem belátni, mert az értelem önmagától azokat megismerni és felfogni nem képes, így pl. a Szentháromság titkát, az Isten fiának megtestesülését. Ezek a szorosabb értelemben vett hittitkok.

¹ Ap. csel. 2, 41.

Van azonban sok olyan, a kinyilatkoztatásban előforduló igazság is, amelyet *egyszerre tudni és hinni is lehet*, ha nem is egy és ugyanazon ténykedésben és ugyanazon szempontból. A vatikáni zsinat tanítása szerint Istent, a mindenség alkotóját és végcélját természetes eszünkkel a teremtet dolgokból biztosan megismerhetjük. Ha most a Teremtő létezését azért tartom igaznak, mert a mellette szóló érveket belátom, ez a tudás és nem a hit ténye. Isten létezését azonban azért is tartom igaznak, mert Isten kinyilatkoztatta és tanúságot tett mellette. Ez a hit ténye. Ebben az értelemben vallja a hívő keresztény: «Hiszek egy Istenben, mindenható Atyában, mennynek és földnek Teremtőjében».

A hitben az isteni kegyelem segítségével alávetjük értelmünket az örök igazságnak; szent Pál mondása szerint «fogságba visszük azt Krisztus engedelmességére».¹ Ez az engedelmesség azonban nem vak. Ahhoz, hogy hinni tudjunk, előbb biztosaknak kell lennünk arról, hogy az örök Igazság kinyilatkoztatta magát nekünk. A hitnek útjait a tudás készíti elő.

Számos régibb szentatyá ugyan szent *Ágostonnal*² azt állítja, hogy az embernek hinni kell a dolgot, hogy azt belássa és ugyanebben az értelemben tette szent *Anzelmmel*³ az ismeretes nyilatkozatot: *credo, ut intelligam*. Ezzel az alapelvvel azonban csak azt a racionalista felfogást utasítják vissza, mely a hitet föltétlenül a dolog igazságának belátásától teszi függővé.⁴ Ez inkább azt jelenti, hogy csak a hívő jut el a hitigazságok teljes és gyakorlati megértéséhez. Így érti ezt maga az isteni Üdvözítő is, midőn azt mondja: «Aki

¹ II. Kor. 10, 5.   ² Sermo 126.   ³ Proslog.   ⁴ V. ö. erre vonatkozólag *Kleutgen*, *Theologie der Vorzeit* IV. 4, 185. l. és *Philosoph.* Jahrbuch 1906, 115. sk.

annak akaratját akarja cselekedni, megismeri tanítmányomról, vajjon Istentől van-e az».¹

A hitet tehát a kinyilatkoztatás tényének biztos megismerése kell hogy megelőzze és számára az utat egyengesse. Mihelyt azonban erre a biztos ismeretre rájutunk, szent kötelességünk a kinyilatkoztatott tant Isten tanuságtételétől indítatva teljes bizalommal elfogadnunk.

De itt már fölüti fejét az emberi büszkeség! Méltatlan az emberre nézve, hogy értelmét idegen tekintélynek rendelje alá. A nyomorúlt földi teremtmény Teremtője ellen támad fel és a maga értelmiségével kérkedik. Mi tulajdonképen a mi értelmünk? Parányi, gyenge mása, halvány árnyéka az isteni értelemnek. És mégis méltóságunkon esik sérelem, ha az örök igazság előtt meghajlunk. A gyermek szüleinek, a tanítvány tanítójának hisz, magának a tudósnak is számos dologban idegen tekintély előtt kell meghódolnia, nem képes minden tényt maga megfigyelni, a tudás minden területén egymaga uralkodni, sokat, sőt legtöbbet mások tekintélye alapján fogad el és azon épít tovább, amit természetesnek is találjuk. De az már ellenmond az emberi tekintélynek, ha valaki az örök bölcsesség és igazság tekintélyének veti magát alá?

Igen, oly tekintélyben, amely tévedhet és bennünket is megtéveszthet, feltétlenül bizakodni valóban méltatlan dolog. Ha azonban az örök, csalhatatlan igazság kezeskedik valamiről, abban bizalommal hinni nemcsak hogy nem sérti az emberi méltóságot, hanem a legfelvilágosodottabb bölcsesség követése. Az emberi

¹ Ján 7, 17. A hit és tudás viszonyának bővebb kifejtését megtalálja az olvasó következő művemben: *Glauben und Wissen*.³ Freiburg, 1903. Herder.

szellem legelső törvénye nem a szabadság, hanem az *igazság*. Minél csalhatatlanabb és biztosabb módon tárul fel előtte az igazság, annál inkább kötelessége azt elfogadni. Magunkra hagyatva könnyen eshetünk mindenféle tévelybe. Hogy azonban a végtelen igazság vezessen minket tévedésbe, az teljesen lehetetlen, amiért saját értelmünk követeli, hogy azt, amiről Isten tanuskodik, bizalommal és kételkedés nélkül elfogadjuk.

Egyébiránt a hitnél nem mondunk le *szabadságunkról*. Isten nem kényszerít bennünket a hitre. Ez lelkünk szabad cselekedete, amint azt a vatikáni zsinat¹ világosan meghatározta. A hitben szabad akarattal vetjük szellemünk horgonyát az örök igazság megingathatatlan talajába.

Kétségkívül *alázatosság*, őszinte és szíves alázatosság szükséges a hithez. Csak az igazán alázatos szívbe hatolhatnak be a hit sugarai. Kapharnaum és Bethsaida büszke lakói nem akartak hinni, az alázatos tanítványok azonban hittek. Ezért mondta Jézus: «Hálát adok neked Atyám, hogy elrejtetted ezeket a bölcsektől és okosaktól és kijelentetted a kisdedeknek». ² Nem a felfuvalkodott, hanem az alázatos, üdvösség után sóvárgó lelkek vetik alá magukat az evangéliumnak. Krisztus a farizeusokhoz így szólt: «Mikép hihetnétek ti, kik dicsőséget vesztek egymástól és a dicsőséget, mely egyedül Istentől van, nem keressétek». ³ Ezzel rámutatott dölyfösségükre, hitetlenségük legmélyebb forrására.

Napjainkban számtalan «erős lélekkel» találkozunk, akik büszkeségükben visszautasítják Krisztus tanítását. A kereszténység nemcsak a gazdagok és hatalmasok,

¹ Const. de fide, can. 3., C. 3.   ² Mt. 11, 25.   ³ Ján. 5, 44.

hanem a szegények és elhagyatottak felé is fordul. Minden ember bűnös, mindenkinek szüksége van a kegyelemre és Krisztus valóban meg is akart váltani, üdvösségre vezetni minden embert kivétel nélkül. Azért is gúnyolják ezek az önhitt emberek a kereszténységet «a szegény bűnösök vallásának».

Ha Krisztus a maga követőinek tiszteletet és világi dicsőséget, tömjénezést és imádást helyezett volna kilátásba, akkor ezek a büszke emberek tömegesen szorongának a templomok ajtajainál. De a kereszt! a megalázó, szégyenletes kereszt! Már Krisztus idejében soknak megbotránkozásul szolgált és esztelenségnek tűnt fel. És az marad minden időben! «Távolítsátok el a kereszteteket a földről!» (Herwegh.) A hit kegyelem. Az apostol pedig így szól: «Isten a kevélyeknek ellenáll, az alázatosoknak pedig kegyelmet ad».¹

Amint a hit indítóoka (motivum, obiectum formale) a kinyilatkoztató Isten tekintélye, épen úgy a hit *tárgya* (obiectum materiale) mindaz, amit Isten kinyilatkoztatott és az egyháznak általa alapított tanítóhivatala útján nekünk előír. Aki tudva és akarva csak egyetlen egy igazságot is elvet, amit az Isten valóban kinyilatkoztatott, teljesen lerontja hitének alapját. Kimutatja ezzel a cselekedettel, hogy neki a kinyilatkoztató Isten tekintélye nem elégséges indítóok arra, hogy valamit igaznak tartson.

A hit tanait azonban kétféle módon lehet hinni: *kifejezetten* (explicite) vagy *bennrejlőleg* (implicite). Kifejezetten hisszük azokat az igazságokat, amelyeket külön-külön önmagukban ismerünk, bennrejlőleg pedig azokat, amelyeket a kifejezetten hitt igazságok maguk-

¹ I. Pét. 5, 5.

ban foglalnak vagy tartalmaznak, de amelyek magukban véve külön-külön nem jutottak tudomásunkra.

Bennrejlőleg minden kereszténynek hinnie kell az Istentől kinyilatkoztatott *valamennyi* igazságot. E bennrejlő hitben bennefoglaltatik az a készséges akarat, hogy minden kinyilatkoztatott igazságot kifejezetten is elhigyjünk, mihelyt az megismerjük. *Kifejezetten* pedig azokat az igazságokat kell hinnünk, amelyeket a kinyilatkoztatásból megismerünk.

Minthogy a kifejezett hit kötelezettsége feltételezi az egyes hitigazságok ismeretét, ez az ismeret pedig nem egyformán tág minden kereszténynél, sőt nem is lehet: azért ez a kötelezettség sem lehet mindenkinél egyenlően kiterjedt. Annál, aki szakszerűen foglalkozik a theológiával, nagyobb, mint a laikusnál, mert az több kinyilatkoztatott igazságot ismer, mint emez. Egyébiránt magának a legképzettebb teológusnak is csak bennrejlőleg kell némely dolgot hinnie, mert senki sem ismerheti meg kimerítőleg a keresztény kinyilatkoztatás teljes tartalmát. A hittudomány is folyton halad. Jelenleg Isten által kétségtelenül kinyilatkoztatottnak ismerünk némely oly igazságot, amelyet korábban nem ismertek eléggé. Így ma az egész egyház hiszi az Isten-anya szeplőtelen fogantatását, a pápa csatatlanhatatlanságát, mikor hit-kérdésekben ünnepélyesen nyilatkozik, amely igazságokat előbb egyes hittudósok kétségbe vontak vagy épen tagadtak. És e hittudósok mégis igazhitűek voltak és bennrejlőleg ezeket az igazságokat is hitték, mert mindent igaznak tartottak, amit Isten kinyilatkoztatott és ezért készek voltak ezeket az igazságokat is elfogadni, ha azok kinyilatkoztatott voltát megismerik.

A kereszténység egyes alapigazságait azonban min-

den kereszténynek, aki eszének használatához eljutott, *kifejezetten* is kell hinnie és pedig, mint a hittudósok mondják, *necessitate medi*, ami azt jelenti, hogy ezen igazságokban való kifejezett hit szükséges és elengedhetetlen feltétele az örök üdvösségnek. Ezek közé az igazságok közé tartozik — amint általánosan tanítják — *legalább* is az a hit, hogy *egy* Isten van és hogy Ő a jónak és rossznak túlvilági jutalmazója.

Azonkívül külön *isteni parancs* van arra, hogy minden keresztény, hacsak teljes képességihiány ettől fel nem menti, a keresztény vallás legfőbb hitigazságait kifejezetten is higgye. A legfontosabb hitigazságok rövid foglalatát nyújtja az *apostoli hitvallás*, amelyet az apostoli kortól fogva az egész kereszténység hit-szabálynak tart. Ezt minden kereszténynek könyv nélkül kell tudnia és ezzel vallania a maga hitét a Szentháromságban, az egy, háromszemélyű Istenben, Isten fiának megtestesülésében, Szűz Máriától való születésében, megváltó halálában, feltámadásában és mennybemenetelésében, megdicsőülésében az Atya jobbjára felől és személyes eljövételében, hogy ítélje az eleveneket és holtakat, továbbá a keresztény katolikus egyházban, a bűnök bocsánatában, a test feltámadásában és az örök életben.

A Miatyánkot és az Angyali üdvözetet (Ave Maria) is minden kereszténynek kívülről kellene tudnia. Ámbár mindakettő csak ima-formula, mindamelletts sok olyat tartalmaznak, ami a hit tárgyát képezi.

A hit a trienti zsinat tanítása szerint «az ember üdvözülésének kezdete, minden megigazulás alapja és gyökere.» De nem lehet terméketlen és nem maradhat tisztán az értelem határai között. A kereszténynek a hit világításában kell mindent megítélnie és azt egész

élete zsinórmértékének és alapjának tekintenie. Minden dolognál mindenekelőtt azt kérdezze: Mire tanít engem a hit; és ahhoz szabja gondolatait, akaratát és cselekvését. «Az igaz hitből él.»¹

Valóban mérhetetlenek azok a jótétemények, melyeket a keresztény a hitnek köszönhet. Míg az anyagi téren hatalmas lépéseket tettünk előre, a szellemi téren, mint *Paulsen* elpanaszolja, valóságos *fejtelenség* ütött tanyát. Minden meglazult: a gazdaság, tudomány, művészet, erkölcs és vallás. A fogalmaknak oly zűrzavara állott be, hogy sokan abba a balhiedelembe estek, hogy egyáltalán nincs föltétlen, általános érvényű igazság. Sokan még a bölcselet és mennyiségtan legfőbb fogalmainak és alaptételeinek változhatatlanságát is tagadják vagy kétségbe vonják.² Ennek következménye, mint az említett tudós³ bevallja, hogy műveltjeink «a legfőbb általános kérdésekben szilárd alapelvek és mélyreható nézetek híján vannak, ami aztán tarthatatlan kétkedésben és tehetetlenségben nyilatkozik meg a minden oldalról támadó, nevetséges ötletek viharával szemben».

Különösen vallási téren oszlanak meg nagyon a vélemények. Mindenki saját tetszése szerint alkotja meg vallási meggyőződését, úgyhogy körülbelül ahány ember, annyit vallás.

Mi katolikusok csaknem egyedül állunk napjainkban, akik még az örök föltétlen igazságban való hit mellett kitartunk és ezzel a tudomány méltóságát és nagyságát megóvjuk. És minek köszönhetjük ezt? *Hitünknek*, alázatos meghódolásunknak az örök Igaz-

¹ Róm. 1, 17.   ² V. ö. fönt.   ³ Die deutschen Universitäten und das Universitätsstudium, Berlin, 1902. 537.

ság előtt és az Igazságnak Krisztustól alapított őrzője és oszlopa: a katolikus szentegyház tekintélye előtt. «Ég és föld elmúlnak, de az én igéim el nem múlnak.»¹ A keresztény hit biztos vezetőnk az emberi vélemények tömkelegében. Megőrzi számunkra nemcsak a természetfölötti hit kincseit, hanem a vallási és erkölcsi rend természeti igazságait is és ezáltal a hitet az igazságban általában, amelyet napjainkban oly sokan kétségbe vonnak.

2. §. *A remény.*

Szent Pál azt írja: «Hit nélkül pedig lehetetlen kedvesnek lenni az Istennél; mert az Istenhez járulónak hinnie kell, hogy ő van és az őt keresőnek megjutalmazója».² E szavakkal az apostol azt jelzi, hogy a hit szükségességéhez közvetlenül csatlakozik a keresztény remény kötelező volta.

A keresztény remény az a természetfölötti erény, amelynek útmutatása mellett tökéletes természetfölötti boldogságunkat Istenben keressük és pedig erős bizalommal, Isten csalhatatlan ígéretere és kegyelmének hathatós segítségére támaszkodva.

A keresztény remény *tárgya* minden jó, amit Isten jóságától bizalommal várunk. A fő tárgy magának Istennek birása vagyis a természetfölötti boldogság Isten szemléletében. Bűneinkkel elvesztettük a mennyország-hoz való jogot, de Isten Fia eleget tett értünk és visszaszerezte számunkra elvesztett örökségünket. Vissza ment Atyjához, hogy lakást készítsen és ismét el fog jönni, hogy magához vegyen, hogy mi is ott legyünk, ahol ő van.

¹ Mt 24, 35.   ² Zsid. 11, 6.

Ezt a természetfölötti célt azonban csak Isten kegyelmének segítségével érhetjük el és ezért a remény másodrendű tárgyát képezi mindaz, ami az örök boldogság eléréséhez szükséges: bűneink bocsánata és mindazok a kegyelmek és javak, amelyek szükségesek, hogy üdvösségünkön munkálkodhassunk. Földi javakat is remélhetünk, hogy célunkhoz segítsenek.¹

A reménynek, amennyiben boldogság után való törekvést és vágyódást tartalmaz, elsősorban maga Isten az *indítóoka*, mint az a végtelen jószág, mely egyedül képes minket tökéletesen megnyugtatni és amely szívünket hatalmas mágnesként mindig maga felé vonzza. És mire támaszkodik ez a törekvés és reménykedés? Istennek *kimondhatatlan hűségére* ígéreteinek teljesítésében, *mindenhatóságára*, amely célunk elérésében ezer akadályon és nehézségen átsegít és végül végtelen *jóságára* és *könnyűletességére*, melynél fogva készségesen mellettünk áll minden körülmények között.

Bár a reménynek, ha Istent tekintjük, teljesen biztosnak és megingathatatlanak kell lennie, részünkről még sem zár ki minden félelmet. Isten üdvösségre hív mindannyiunkat, de nem a mi szabad közreműködésünk nélkül és épen ezért ezt el is játszhatjuk. Szükséges tehát, hogy a keresztény gyengeségének és állhatatlanságának tudatában mindig bizonyos aggodalommal munkálja üdvösségét és alázatosan kérje Istentől az állhatatosság kegyelmét. «Félelemmel és rettegéssel munkáljátok üdvösségeteket» — int bennünket a nemzetek apostola.²

A keresztény remény ellen tehát nemcsak a saját üdvözülésében való kételkedése és az Isten jóságában

¹ Ján. 14, 2—3.   ² Fil. 2, 12.

és könyörületességében való bizalmatlanságával vét-
het az ember, hanem hiú önbizalmával és vakmerő-
ségével is, midőn azt gondolja, hogy saját erejével
vagy becsületes fáradozás nélkül érheti el az örök
üdvösséget.

A remény a keresztény embernek horgonya az élet
viharos tengerén, barátságos, kedves csillaga, mely őt
útjában kíséri, fölvidítja és bátorítja.

Szent Pál sajnálja a pogányokat, mert nekik «nincs
reménységük».¹ Mi az ember remény nélkül? Hajó
horgony nélkül, melyet a habok ide-oda hánynak-
vet-
nek és mihamar szétzúznak valami szirten. Boldog, való-
ban boldog szívesen akar lenni minden ember. Mi tehát
annak az embernek a sorsa, akinek nincs reménysége?
Szenvedélyének teljes hevével a földi javakra veti ma-
gát, hogy minden lehető eszközzel sokat harácsoljon
össze és élvezzen. De akkor is, ha a szerencse ked-
vez neki, mily hamar beáll az unalom, undor, elége-
detlenség és tudatára jut annak, hogy itt alant nem
található igazi boldogság. Mily hamar dúlják föl e
boldogságot betegség, balsors, irigység, végül a ha-
lál! Mily kevesen vannak, kiknek kedvez a szerencse;
mily sokan, akiknek életútja a sikertelenségek, kiábrán-
dulások, szenvedések, fájdalmak és nélkülözések lán-
colata? És mindennek a vége? Nem csoda, hogy a
reményét vesztett ember szívében igen hamar gyűlö-
let, irigység, kedvetlenség és boszúság támad, önma-
gával és a világgal való meghasonlás fészkel be ma-
gát és utoljára előkerül a méregpohár mint utolsó
mentőeszköze.

*Strauss*² kénytelen bevallani, hogy valóban vigasz-

¹ I. Tessz. 4, 12. ² Der alte und neue Glaube (Werke VI. 252.)

talán és lesújtó az a világnézet, mely a halhatatlanság reményét föladja. «Az ember az óriási világgépezetbe az ő fogaskerekeivel, amelyek zakatolva forognak, súlyos kalapácsaival és zúzóiával, amelyek tompa dobbanással esnek alá, ebbe az igazán rettentő forgatagba támogatás és segítség nélkül látja magát beállítva és egy pillanatra sem biztos, vajjon valamely kerék váratlan mozdulata nem fogja-e magával ragadni, darabokra szagatni, hogy valamely kalapács nem zúzza-e össze. *A folyton fenyegető veszély érzete igazán borzalommal tölt el.*» «Az embernek azonban — folytatja tovább — bele kell törődnie a megváltozhatatlanba és az egyház halhatatlansági hitéért valahogyan kárpótolnia kell magát.»

Miben áll akkor a kárpótlás? Ó az nagyon is világos, a teljes kételkedésben. A reménytelenség és a sötét pesszimizmus à la Schopenhauer testvérek. Goethe¹ megvallotta: «Én nem hiszek a világban, én kételkedni tanultam.»

Ezzel szemben mily boldoggá teszi a keresztényt a remény! Örvend reményében, mint szent Pál olyan szépen kifejezi.² Szenvedés, szomorúság, betegség, nélkülözés, baleset, kísértés, mindennemű üldöztetés zúdulhat rája, gyakran keményen sújthatja, de ő tudja, hogy az élet csak rövid megpróbáltatás és hogy «nem méltók a jelen idej szenvedések a jövő dicsőségre, amely bennünk ki fog jelentetni».³ Azért sohasem csügged el, sorsával soha sem elégedetlen, de békésen és bizalommal állja az élet küzdelmeit, mert segíti, erősíti a remény, messziről mutogatja neki a győzelmi koronát és kiáltja feléje: «Bizzál Istenben», a «remény-

¹ L. fönt.   ² Spe gaudentes. Róm. 12, 12.   ³ Róm. 8, 18.

ség meg nem szégyenít»,¹ «légy hű mindhalálig és neked adom az élet koronáját». ²

Mi ösztönzi a földművelőt fáradhatatlan munkára esőben és napos időben, szélben, viharban, hidegben és melegben? A kilátás az aratásra. A keresztény emberrel is így van. Munka és magvetés ideje, ez az egész élet. De nem sokára eljön az aratás nagy napja. «Amit az ember vet, azt fogja aratni is.»³ «Akik könyhullatással vetnek, örvendezéssel aratnak. Menvén mentek és sírtak, elvetvén magvaikat, megjövén pedig, örvendezéssel jönnek, hozván kévéiket.»⁴

Hilty «Das Glück» című művében azt mondja, hogy a katolikus népek sokkal élénkebbek és vidámabbak, mint a nem katolikusok. A katolikus életfölfogásnak, különösen a reménységnek, kétségtelenül nagy része van ebben.

3. §. A szeretet.

Szent Pál a hit, remény, szeretet három isteni erényéről beszélve így szól: «Ezek közül pedig legnagyobb a szeretet». ⁵ A hit — írja *szent Ágoston* — az Isten házának alapját, a remény falait képezi, a szeretet pedig betetőzi azt. A szeretet az összes erények királynője és koronája, legtökéletesebben egyesít bennünket Istennel, végcélunkkal. A szeretet, mint a katekizmus mondja «az az isteni erény, amellyel Istent önmagáért és végtelen tökéletességéért mindenek fölött, önmagunkat és felebarátunkat Istenért szeretjük».

Megkülönböztetünk *érzéki és nemesindulatú* szeretetet. Az érzéki szeretetben vonzalmat érezünk valamely

¹ Róm. 5, 5.

³ Gal. 6, 8.

⁵ I. Kor. 13, 13.

² Jel. 2, 10.

⁴ Zsolt. 125, 5—6.

személyhez vagy dologhoz a haszon miatt, amelyet belőle nyerünk. A jóindulatú vagy baráti szeretetben ellenben valamely személyt önmagáért szeretünk, mert kiváló tulajdonságai és tökéletességei miatt méltó szeretetünkre.

Ha Istent csak azért szeretjük, mert boldogságunk tárgya rejlik benne, melyben egyedül nyerheti teljes kielégítését a mi jó után való törekvésünk, akkor vágyakozó szeretettel viseltetünk iránta (*amor concupiscentiae*). Ezt a szeretetet a keresztény remény magában foglalja vagy legalább is föltételezi. Ha azonban Istent azért szeretjük, mert önmagában véve végtelenül tökéletes, hatalmas, jóságos, könyörületes stb. és ezért végtelen szeretetre is méltó, jótakaró szeretetet tanúsítunk vele szemben (*amor benevolentiae*). A baráti szeretet a barátunk önmagáért akar jót, örül tökéletességeinek és arra törekszik, hogy erejéhez képes jót tegyen vele.

Ezt a szeretetet Isten tökéletes szeretetének is nevezik, mert lényegesen magasabb rendű, mint a vágyakozó, amely nem marad meg a szeretett tárgynál, hanem az önérdeket tűzi ki célul és épen ezért tökéletlen szeretetnek hívják.

Istennel szemben tökéletes, önzetlen szeretettel tartozunk, ez a szeretetnek nagy, királyi parancsa. Míelőnn a farizeusok Krisztustól kérdezték: «Mester! melyik a főparancsolat a törvényben?» Ő azt felelte: «Szeressed a te Uradat, Istenedet teljes szivedből és teljes lelkedből és teljes elmédből. Ez a legnagyobb és első parancsolat».¹

A szeretet parancsa kettős okból a legnagyobb és legtökéletesebb. Először mert az Isten szeretete az

¹ Mt 22, 36—38.

összes isteni parancsolatok legfőbb célja. «A parancsolat végcélja pedig a szeretet».¹ Isten minden külső rendelkezésének végelemzésben az a célja, hogy az értelmes lényeket végcéljukkal tökéletesen egyesítse. Ez pedig a szeretet által történik. A szeretet tehát valamennyi parancsolat célja. Ezek csak arra valók, hogy az akadályokat, amelyek annak útjában állanak, elhárítsák és eszközöket, módokat nyújtsanak nekünk arra, hogy ezt a szeretetet megszerezhessük.

Ez az oka annak is, hogy a szeretet parancsolata nem írja elő a szeretetnek valamely meghatározott fokát, hanem határokat egyáltalában nem ismer. Isten szeretetének igazi mértéke — mondja *szent Bernát*² — szeretni Őt határtalanul. Az orvos fáradozásainak célja az egészség helyreállítása. Ezért arra törekszik, hogy hogy azt ne csak úgy-ahogy állítsa vissza, hanem oly tökéletesen, amint csak lehetséges. Az egészségre vezető eszközöket azonban már csak bizonyos határozott mértékben használhatja, amint azt célja épenséggel megkívánja. Hasonlóképen vagyunk a szeretettel is. Ez az összes parancsolatok célja és így nem bizonyos fokban, hanem oly tökéletesen kell azt megszereznünk, amennyire csak tehetjük; ezért van, hogy a szeretet parancsolata önmagában véve nem ír elő semmiféle határokat. Istent szeretni tartozunk «teljes szívünkéből, teljes lelkünkéből és minden erőnkéből». Ha még oly tökéletesen szeretjük is Istent, akkor sem lépjük át soha az isteni szeretet parancsának határait.

Kérdézhetnők: talán áthágja Isten szeretetének parancsolatát, aki nem éri el a szeretet legnagyobb fokát? Semmiesetre, amint azt már *szent Ágoston*³ és *Aquinói*

¹ I. Tim. 1, 5.

² De diligendo Deo, c. 6.   ³ De perfectione iustit. c. 8.

*Szent Tamás*¹ kifejti. A parancsolat ugyan általánosságban előírja a tökéletes szeretetet, de annak teljesítése mégis különböző lehet és aki csak a legkisebb fokban is gyakorolja, nem vét a törvény ellen, bár vannak a beteljesítésnek még magasabb és tökéletesebb módjai is. E törvény teljesítésének legalsó foka abban áll, hogy Istent minél jobban szeretjük, úgy hogy semmit sem szeretünk, ami megszüntetné Isten iránt való szeretetünket és Őt mindennek elébe helyezzük. Az sérti meg a parancsolatot, aki a szeretetnek még ezt a fokát sem éri el, nem pedig az, aki tökéletes módon nem teljesítette.

Az Isten iránt való szeretetnek parancsolata azért is a legtökéletesebb parancsolat, mert beteljesítése az összes többi parancsolat megtartását foglalja magában. Ez, mint *szent Pál* tanítja, «a törvény teljesítése».² Lehetetlen ugyanis Istent igazán szeretnünk anélkül, hogy parancsolatait meg ne tartanók. «Aki parancsaimat bírja és azokat megtartja, az az ki engem szeret», mondja az *Üdvözítő*;³ és a szeretet tanítványa ezt írja: «Aki azt mondja, hogy ismeri őt (*Krisztust*), de parancsait nem tartja meg, hazug az és abban nincs igazság».⁴ A gyermek, ha igazán szereti atyját, gondosan kerül mindent ami annak nem kedvére való. Ezzel a félelemmel fél az Istent igazán szerető ember is és kikerül mindent, ami Istent megbántaná. Szívesebben tűr el akármit, magát a halált is, mint hogy Isten szeretetét súlyos bűnnel elveszítse. Az *egiptomi Józseffel* azt mondja minden kísértésben: «Hogy cselekedhetném e gonzságot és hogy vétkezhetném az én Istenem ellen?»⁵

¹ S. th. 2, 2, q. 184, a. 3.

⁴ I. Ján. 2, 4.

² Róm. 13, 10.

⁵ Móz. I. k. 39, 9.

³ Ján. 14, 21.

Minthogy *Krisztus*, a mi Megváltónk, igaz Isten, Ő is főtárgya az isteni szeretetnek. Azért is akart az örök Ige emberi alakban közöttünk megjelenni és hozzánk mindenben hasonlónak lenni, kivéve a bűnt, hogy nekünk Isten szeretetét megkönnyítse.¹ Mint minden lény, az az ember is, természeténél fogva a hozzá hasonló lényhez vonzódik leginkább. Az Isten Fia ezt is számbavette. Benne láthatólag jelent meg közöttünk Isten szeretete és könyörületessége és teljesen új okokat adott viszonszeretetünkre. Szenvedésével és halálával megszabadított a bűn és a sátán szolgaságából, visszaszerelte nekünk a kegyelmeket és mennyországra való ősi jogunkat. Keresztény életre, a vele való legbensőbb életközösségre hívott meg bennünket.² Tagjai vagyunk az Ő nagy, misztikus testének, az egyháznak, Ő a mi fejünk; nekünk az ő isteniúsága élő képmásaivá, dicsőségének társörököseivé kell kialakulnunk. Mi vagyunk a szőlőtőbe ojtott szőlővesszők, melyeknek az örök élet gyümölcseit kell majd megteremni.

Igy közöttünk és Krisztus között a legbensőbb közösség uralkodik. Mindent neki köszönhetünk, azért teljesen az övéi vagyunk. A szeretet viszonszeretetet követel. Mily határtalanul szeretett bennünket az Isten Fia! Valóban, nemde joggal mondhatja minden kereszténynek: «Mit kellett volna még cselekednem az én szőlőmmel és nem cselekedtem vele?»³ Mit beszél nekünk a jászol, a kereszt, a szentségház. Üdvözítőnk odaadó, áldozatkész szeretetéről? Nem kell-e mindegyikünknek azt mondania: «Ő engem szeretett és önmagát adta értem?»⁴

Aki ezt szívből megfontolja, bizonyára örömmel

¹ Zsid. 4, 15. ² Róm. 6, 4—5. ³ Iz. 5, 4. ⁴ Gal. 2, 20.

fogja együtt zengeni szent Pállal a szeretet diadalénekét: «Ki szakaszt el tehát minket Krisztus szeretetétől? háborúság-e? szorongatás-e? éhség-e? meztelenség-e? veszedelem-e? üldözés-e? fegyver-e? ... De mindezen győzedelmeskedünk az által, ki minket szeretett. Mert bizonyos vagyok, hogy sem halál, sem élet, sem angyalok, sem fejedelemségek, sem hatalmasságok, sem jelenvalók, sem jövődők, sem erősség, sem magasság, sem mélység, sem egyéb teremtmény el nem szakaszthat minket az Isten szeretetétől, mely a mi Urunk Jézus Krisztusban vagyon».¹

NEGYEDIK FEJEZET.

Az istentisztelet.

1. §. Az istentisztelet lényege.

A hit, remény, szeretet három isteni erénye a természetfölötti élet alapját képezi. Rendeltetésük az, hogy minket Istennel, a mi végcélunkkal, lehető legbensőbbben egyesítsenek. Bár egyesül velünk, mi mégis *teremtményei* vagyunk és maradunk, akik legnagyobb urunkkal szemben tisztelettel és hódolattal tartozunk. Az az erény, amely minket Istennel szemben kötelező hódolatunk megadására indít, az *istentisztelet*.

Isten ősforrása minden létnek, ura az összes dolgoknak, amelyeket mindenható szavával létrehozott, fenntart és kormányoz. Nemde méltányos és jogos tehát, hogy eszes teremtményei a legmélyebb tisztelettel és hódolattal illessék, amint az végtelen nagyságának, tőle

¹ Róm. 8. 35. sk.

való függésünknek és igénytelenségünknek megfelel? Akinek szolgája van, egészen természetesnek találja, hogy az vele szemben tisztelettel és hódolattal viselkedjék, jóllehet csak esetleges okokból lett az ő szolgájává. És mi nem találnók természetesnek, hogy az ember Teremtőjével és urával szemben tiszteletet és hódolatot tanúsítson? Igazában mindennel tartoznánk az Istennek, mindazzal, amik vagyunk és amink van, de szegény teremtmények mást nem adhatunk Neki, mint alázatos megadásunkat, hódolatunkat.

Az istentisztelet elsősorban az akarat erénye, de igénybe veszi a többi emberi képességet is, mikor Isten iránt tiszteletet és hódolatot akar tanúsítani. A különböző jelek és ténykedések, melyekkel az ember ki akarja fejezni, hogy Istent legfőbb urának ismeri és tiszteli, ezek képezik a vallási gyakorlatot vagyis az istentiszteletet.

Minden erénnyel tisztelhetjük Istent, így pl. az isteni és felebaráti szeretettel, a hittel és a reménnyel stb. Ebben az értelemben írja szent Jakab apostol: «A tiszta és szeplőtelen istentisztelet az Isten és Atya előtt ez: meglátogatni az árvákat és özvegyeket az ő szorongatásaikban és magát szeplőtelenül megőrizni e világtól».¹

Tulajdonképen és szorosabb értelemben azonban csak azokat a külső ténykedéseket nevezik vallásos kultusznak, amelyeket minden más erény hozzájárulása nélkül maga az istentisztelet erénye tesz vagy parancsol. Az istentisztelet arra az erkölcsi jóra törekszik, mely a teremtménynek Teremtője előtt való meghódolásából származik és annak kifejezésére, amit szívünk-

¹ Jak. 1, 27.

ben. érzünk, alkalmas, külső cselekményeket és jeleket választ. Ezek a cselekmények és jelek képezik a tulajdonképeni értelemben vett vallási kultuszt vagyis az istentisztelet tényét. Ide tartozik mindenekelőtt az imádás és az áldozat, továbbá az ima és végül az Istennek szentelt dolgok tisztelete.

Isten helyes megismerése után az akaratban azonnal a *legmélyebb tisztelet* érzelme támad; a szent félelemnek bizonyos neme ez, melyet az ember saját függésének és nyomorúságának tudatában a végtelen Istennel szemben érez. És ha már az akarat is beleegyezett ebbe a függési viszonyba és alázatosságában annak elismerésére kényszerítette az értelmet is: keletkezik az imádás, amelyet már előbb röviden érintettünk.¹ Az imádás az akaratból kiinduló elismerése egyrészt Isten feltétlen uralmának mifölöttünk, másrészt a mi tőle való teljes függésünknek.

Az imádság lehet tisztán lelki, belső imádás. Azonban a belső érzelem természetesen megfelelő külső kifejezést keres és így a külső imádashoz vezet. Már egy magasrangú emberrel szemben önkéntelenül nemcsak illedelmesen, hanem mély tisztelettel is viseltetünk: leemeljük kalapunkat, meghajtjuk magunkat előtte, hogy iránta való nagyrabecsülésünket és tiszteletünket nyilvánítsuk. Hát nem egészen természetes, hogy az ember, aki igazán meg van győződve a Teremtő végtelen fenségéről és a maga semmiségéről, Istennel szemben a maga tiszteletét és függését minden módon, térdhajtással, földreborulással stb. kifejezze? Maga az Isten-ember is felfohászkozott mennyei Atyjához, sőt előtte alázattal arcra is borult.²

¹ L. fent.   ² Mt 26, 39.

Az imáadásból természetsszerűleg ered a *dicséret*, Isten végtelēn nagyságáért és tökéletességéért, a *hála* azért a számtalan jótéteményért, melyeket Tőle folytonosan nyerünk, a vágy, hogy Őt szeressük, Neki szolgáljunk vagy szent akaratát mindenben teljesítsük.

Valakit *dicsérni* annyit tesz, mint róla és jótulajdonságairól táplált nagyrabecsülésünknek kifejezést adni. Embert csak szavakkal és külső jelekkel dicsérhetünk, az Istent azonban, aki legbelsőbb világunkat tökéletesen látja, gondolatban is. Mindazonáltal az ember testi-szellemi természetének megfelelően Istennek belső dicsérete önkénytelenül is szavakban és jelekben tör ki. *Hálásnak* lenni annyit jelent, mint a velünk szemben tanúsított jótéteményeket elismerni azzal az óhajtással, hogy azokat tőlünk telhetőleg jóval viszonzozzuk. A végtelen Isten iránt csak azzal tanúsíthatjuk hálánkat, ha dicsérjük, szeretjük, tiszteljük, neki szolgálunk és tehetőségeinkhez képest azon vagyunk, hogy Őt valamennyi teremtmény tisztelje és magasztalja.

Dicséret és hála oly szorosan függnek össze egymással, hogy a szentírásban igen gyakran együtt jelennek meg és a dicséretre való felszólítást a hálára való felhívás követi, vagy megfordítva. «Zengedeztetek — inti szent Pál az efezusiakat — és énekeljete sziveitekben az Urnak; hálát adván mindenkor mindenekért a mi Urunk Jézus Krisztus nevében az Istennek és az Atyának».¹ A kolosszaiakhoz ezt írja: «Énekeljete szívből az Istennek. Amit cselekesztek szóval vagy tettel, mindent a mi Urunk Jézus Krisztus nevében tegyete, hálát adván Istennek és az Atyának Ő általa.»²

Különösen a zsoltárookban van összekapcsolva szám-

¹ Ef. 5, 19—20.

² Kol. 3, 16—17.

talanszor Isten dicsérete a legőszintébb hála áradozásai-
val. «Alleluja! Adjatok hálát az Úrnak, mert jó; mert
örökkévaló az ő irgalmassága. Ki beszéli el az Úr nagy
tetteit? ki hirdeti minden ő dicséretét?»¹ «Adjanak
hálát az Úrnak az ő irgalmáért, csodatetteiért az embe-
rek fiai előtt és magasztalják őt a község gyülekeze-
teiben és a vének gyűlésében dicsérik őt.»²

Minthogy valamennyi teremtmény célja az Isten
dicsőítése és mivel az esztelen lények csak az ember
úttján érhetik el ezt a céljukat, amennyiben neki szol-
gálnak, neki a Teremtő végtelen nagyságát és jóságát
hirdetik, azért az embernek nemcsak a saját nevében
kell Istent imádnia és dicsérnie, hanem az egész esz-
telen természet nevében is. Nem hiába állította az
Isten két világ határára az embert, a szellemi és anyagi
világnak határvonalára! Az esztelen teremtményekkel
szemben bizonyos értelemben *főpapi* állást foglal el.
Az ő szájával kell minden teremtménynek a dicséret
és imádás adóját az Örökkévalóval szemben lerónia.
Ez a gondolat ihlette a prófétákat és a zsoltárosokat,
midőn felszólítják sorban az összes teremtményeket,
hogy velük együtt dicsérik és magasztalják az Istent.
Dicséritek az Urat, mondja a 148. zsoltár, «dicséritek
őt nap és hold; dicséritek őt minden ragyogó csilla-
gok. Dicséritek őt egeknek egei és minden vizek,
melyek az egekben felül vannak, dicséritek az Úr nevét.
Mert ő szólt és lettek . . . megállapítá azokat örökre és
mindörökkön . . . Dicséritek az Urat a földön ször-
nyetegek és minden örvények. Tűz, köeső, hó, jég
forgószél, melyek az ő igéit cselekszik. Hegyek és min-
den halmok, gyümölcsfák és minden cédrusok.»³ «Min-

¹ 105. Zsolt. 1—2.   ² 106. Zsolt. 31—32,   ³ 148. Zsolt. 3—9.

den lélek dicsérje az Urat.»¹ Megemlíjtük még a tüzes kemencében levő három ifjú fenséges dicsőítő énekét, akik felszólítják sorban az ég és föld összes teremtményeit, hogy velük dicsérjék és magasztalják Istent. «Áldjátok az Úr minden alkotmányai az Urat.»²

Az egyház jól ismerve a teremtmények rendeltetését Isten dicsőítésére, az ember közvetítésével az istentiszteletnél felhasználja a művészetek és az esztelen természet minden alkotását; az építész, amilyen fényesen, fenségesen csak teheti, templomot emel az Úrnak, a szobrász és a festő felékesítik azt eleven, szent, szimbolikus alakokkal, a zene és költészet énekbe és dalba olvasszák a Leghatalmasabbnak és szentjeinek dicséretét, mezők és kertek elhosszák legszebb virágaikat, az erdők fái tömjént ajánlanak, a méhek viaszt, a forrás vizet a tisztításhoz és a tisztuláshoz, a föld aranyat, ezüstöt, drágaköveket és ércet, mely a magas toronyból istentiszteletre hívja a hívőket.

A külső istentisztelet, ha nem járul hozzá a belső, Isten tiszteletére vonatkozó szándék, kétségen kívül értéktelen valami; de ha oktalanság merő külsőségeket ajánlani, épen olyan hiba volna ezt a külső kultuszt, ha jó szándékból ered és hozzá jó célra is törekszik, elvetni. Aki ezt tenné, nem ismerné a testi-szellemi embert, a teremtmények sorába rántaná le természet nyújtotta főpapi állásából és egyúttal megrabolná az isteni tisztelet legnagyobb és leghathatósabb eszközétől.

Az imádást, az istentisztelet első és legeredetibb tényét követi az *áldozat*. Az áldozat valami látható, értékes, az embernek hasznára szolgáló tárgynak föl-

¹ 150, Zsolt, 6.   ² Dán, 3, 57. sk.

ajánlása és valóságos vagy a ténylegessel egyenértékű lerontása Isten legfőbb uralmának elismerésére.

Világos, hogy az áldozati cselekmény igen alkalmas kifejezése az imádnak. Hogy is lehetne jobban elismerni és kifejezésre juttatni Isten fönségét és fölöttünk való föltétlen uralmát, mint azzal, hogy tulajdonunkból magunk helyett olyan valamit mutatunk be Neki, ami életünk fönntartására szolgál és azt vagy lerontjuk vagy legalább minden profán használat alól kivonva kizárólag Isten szolgálatára szenteljük? Különösen a lerontás fejezi ki igazán kézzelfogható módon Istennek fölöttünk és életünk fölött való föltétlen uralmát. A lerontásban a bűnös ember egyúttal azt is elismeri, hogy halálra méltónak találja magát az Isten előtt. Épen ezért egyáltalában nem meglepő, hogy az áldozatnak valamiféle alakjával csaknem minden nép-nél találkozunk. Hogy a keresztény vallásnak is magva a maga áldozata, látni fogjuk a következőkben.

2. §. Az imádság.

Az istentiszteletnek nevezetes megnyilvánulása az *imádság*. Mi az imádság? Tágabb értelemben imádság alatt értjük a *szívnek Istenhez való fölemelését*. Istenről és a szent dolgokról való pusztá gondolkozás még nem imádság. Csak akkor lehet szó imádságról, ha a szívnek is van benne része és istenes, jámbor érzelmekkel telik meg. Az imádságnak e tágabb értelemben vett alakjához az imádás, a szeretet, dicséret, hála stb. tényei is hozzátartoznak. Ami a testnek a lélekzés, az a léleknek az imádság.

Szorosabb értelemben imádság alatt csak a *kérő-imádságot* értjük, amellyel Istentől valami illő dolgot akarunk elnyerni. Megkülönböztetünk *belső* és *külső*

vagy szóbeli imádságot, aszerint, amint csak gondolatban és érzelemben beszélünk a Teremtővel vagy gondolatainkat szavakba is öntjük. A szóbeli imádságnak és az imádkozó külső magatartásának, hogy az imádság Isten előtt valóban értékes legyen, természetesen méltóképen vissza kell tükröznie a belső imádságot, vagy legalább is az imádkozónak azt az akaratát, hogy Isten tiszteletét mozdítsa elő.

A tágabb értelemben vett imádság mint imádás szeretet, hála, dicséret stb. nemcsak alkalmas eszköze az istentiszteletnek, hanem szoros kötelessége minden embernek, mert hiszen arra van teremtve, hogy Istent dicsérje, tisztelje és neki szolgáljon. Az imádság tehát nem egyéb, mint tényleges elismerése a teremtmény és Teremtő viszonyának és megvalósítása az ember rendeltetésének.

Főképp a kérő imádsággal ismerjük el nyomorúságunkat, kiváltképpen ezzel valljuk be, hogy nagy szükségünk van gyámolítóra, Isten hatalmára, jóságára; de szükséges e kérőimádság már csak azért is, mert vele gyakorolhatjuk igazán az alázatosság, a hit, remény, szeretet erényét, az Istenbe vetett erős bizodalmat.

A kérőimádság már a tisztán természeti rendben is minden embernek szoros kötelessége volna, annál inkább a keresztény világrendben. Az imádságra maga Krisztus urunk *tanított* bennünket szóval és példával egyaránt. Gyakran figyelmeztetett, hogy az imádság kötelességünk. Egyik példabeszédében arra oktatta tanítványait, «hogy szükség mindenkor imádkozni és soha meg nem szünni». ¹ «Vigyázzatok és imádkozzatok — intette az apostolokat — hogy kísértetbe ne essetek.»² Valószínűleg az

¹ Lk. 18, 1.   ² Mt. 26, 41.

imádságra való gyakori figyelmeztetés indította az apostolokat arra a kérésre: «Uram, taníts meg minket imádkozni»; és milyen kedvesen fogadta az Ur ezt a kérést, kitűnik abból, hogy válaszul a Miatyánkra tanította őket.¹ Még hathatósabban véste szívébe az imádság kötelességét saját példájával. Sokat imádkozott. Ismételten olvassuk, hogy egész éjszakákat töltött imádságban.² Imádkozott hol titokban, hol pedig nyilvánosan és szóval,³ hol szokásos alkalmakkal,⁴ hol meg rendkívüli esetekben,⁵ különösen az Olajfák-hegyén és még a kereszten is. Szavával, példájával megmutatta az apostoloknak, hogyan kell imádkozniok: mély tisztelettel; ő maga térdreborulva imádkozott;⁶ gyermeki bizalommal és alázatossággal.⁷

Imáink meghallgatásába vetett bizalmunk alapja mindenekelőtt Isten jósága. «Ha azért ti, holott rosszak vagytok, tudtok jó adományokat adni fiaitoknak: mennyivel inkább a ti Atyátok, ki mennyekben vagyon, ad jókat a tőle kérőknek.»⁸ Ily határozottan biztosít bennünket Krisztus Urunk. Mindenekelőtt biztosít róla, hogy imánk nem lesz hiábavaló. «És akármit kértek az Atyától az én nevemben, megcselekszem azt, hogy az Atya dicsőíttessék a Fiúban.»⁹ Bizony, bizony, mondom nektek: ha mit kérendetek az Atyától az én nevemben, megadja nektek.»¹⁰

Az olvasó maga megítélheti, milyen gőg nyilvánul *Nietzsche* szavaiban, amikor azt mondja, hogy szégyen az imádság annak az embernek, akinek lelkiismerete a

¹ Lk. 11, 1. sk.

² Lk. 6, 12. Mt. 14, 23.

³ Mt. 6, 9. Ján. 17, 1. sk.

⁴ Mt. 11, 25.

⁵ Lk. 9, 18. Ján. 6, 11.; 11, 41.

⁶ Mk. 14, 35.

⁷ Lk. 18. fej.

⁸ Mt. 7, 11.

⁹ Ján. 14, 13.

¹⁰ Ján. 16, 23.

fejében székel! Maga az olvasó megerősítheti, milyen keresztényellenes szellemet árul el *Kant* nyilatkozata: az imádságnak természetes, azaz alanyi, pszichologikus következményeken kívül egyebet tulajdonítani badarság és szót sem érdemel.

Nem. Isten örökkévaló Fia nem csal; ő megmondotta és mi elhisszük: «KérjeteK és megnyeritek». De kétségkívül okosan és okos dolgot kell kérni, olyat, ami Istennek is tetsző és örök üdvösségünkre szolgál. Mert, mint szent Pál mondja: «Mit és miképen imádkozzunk, nem tudjuk».¹ Azért könyörgéseinkbe legalább hallgatagon mindig bele kell szőnünk azt a föltételt: ha ez Isten tiszteletére és üdvösségünkre szolgál.

De azt mondhatná valaki, az imádság fölösleges, mert Isten jobban tudja, mint mi, hogy mi szolgál javunkra és kész is arra, hogy nekünk megadja.

CsakhogY mi nem azért imádkozunk, hogy szükségünket Istennek tudomására hozzuk, hanem, mert Ő *föltételül* állította oda, hogy a szükségeseket imádsággal kérjük. Kész nekünk minden jót megadni, de föltételképen megkivánja tőlünk, hogy alázatosan esedezünk érte. Egy pillanatig sem szabad szem elől tévesztenünk, hogy önmagunktól semmit sem tehetünk és mint szegény, magukra hagyott koldusok kénytelenek vagyunk a könyörület trónja elé lépve beismerni a mi nagy nyomorúságunkat. Ez az alázatosság hathatós gyakorlása és ezért támad az elvakult kevélység olyan hevesen az imádság ellen.

¹ Róm. 8, 26.

3. §. Az Oltáriszentség.

Midőn Krisztus Urunk visszatért mennyei Atyjához, így szólt apostolaihoz: «Nem hagylak árván titeket». ¹ És milyen hűségesen teljesítette szent ígérését!

Mindenekelőtt itt hagyta nekünk az *egyházat*, hogy helyettesítse őt. Kötelességévé tette, hogy művét folytassa, tanát mindenütt hirdesse és mindenkit parancsolatainak betartására ösztönözzön; ² továbbá, hogy végtelen kegyelmeit kiossza, érdemeit rájuk alkalmazza. Krisztus eljövetele előtt az eredeti bűn következtében a bűn nemcsak az egyes embert tartotta a maga gyászos hatalmában, hanem nagy, mindent átölelő világhatalommá nőtt. A bálványimádás, fajtalanság, rabszolgaság és mindennemű szolgaság alakjában a nyilvános intézményekben is tért hódított magának és mindenket uralma alá hajtott. A bűn ezen nagy birodalmában a sátán volt a tulajdonképeni uralkodó, «e világ fejedelme». ³ És hogy a bűn birodalmával hasonló szervezett hatalom álljon szemben, bizonyára méltó és illő dolog volt, hogy Krisztus országa necsak az egyes emberek szívében, hanem a nagy társadalomban is helyet nyerjen és fönnyaradjon. Ez a társadalmi hatalom az egyház, melynek Krisztus a maga teljes hatalmát és kegyelmi eszközeit adta és amelynek vezetésére rá kell magunkat biznunk.

A kegyelemnek azon főbb eszközei közé, melyeket Krisztus az egyházra bizott, tartoznak a *szentségek* is. A szentségek külső jelek, amelyek Krisztus rendeléséből természetfölötti kegyelmeket eszközölnek lelkünkben. Az ember nem tiszta szellem, hanem testi-szellemi

¹ Ján. 14, 18.   ² Mt. 28. fej.   ³ Ján. 12, 31.; 16, 11,

lény. Természetének megfelelő, hogy a kegyelmeket külsőleg érzékelhető jelek közöljék vele, amelyek a kegyelmet jelképezik és egyúttal előidézik, ha az emberben valóban megvan a szükséges előkészület és készség.

Ámbár a szentségek elsősorban a kegyelem eszközei, bensőleg mégis szorosan összefüggnek az istentisztelettel és lényeges részét képezik a keresztény kultusznak, mert céljuk, hogy az embert Istennel egyesítsék és természetük szerint úgy a kiszolgáltató, mint a fölvevő részéről az istentisztelet számos nyilvánítását követelik.

Milyen szeretetteljesen és bölcsen gondoskodott Krisztus a szentségekkel az emberiség minden lelki szükségletéről! A *kereszttségben* megtisztulunk bűneinktől, Krisztus misztikus testének, az egyháznak tagjaivá leszünk, fölkapjuk a megszentelő malaszt ékes ruháját és így Isten gyermekeivé és a mennyország örököseivé válunk. A *bérmálásban* elnyerjük a Szentlelket és mindazokat a nagy kegyelmeket, amelyekre szükségünk van, hogy mint Krisztus katonái az élet küzdelmét a sötétség és bűn hatalmával szemben győzelmesen álljunk. A bérmálás — hogy úgy mondjuk — a keresztény lovaggá-ütése. Ha elestünk és bánatos szívvel vissza akarunk térni Istenhez, ott van a *penitenciatartás* szentsége, melyben bűneink bocsánatát és új kegyelmeket nyerünk a visszaesés ellen. Az Üdvözítő gyöngéd figyelmességében épen husvét napján föltámadása után monddta apostolainak azokat a ránk nézve oly vigasztaló szavakat: «Békesség nektek... Vegyétek a Szentlelket! Akiknek megbocsátjátok bűneiket, megbocsátatnak nekik és akiknek megtartjátok, meg vannak tartva».¹ Mennyi

¹ Ján. 20, 22—23.

áldás, vigasztalás, husvétii öröm és fölbátorodás fakadt e szentségből a szegény bűnös emberek számára!

Az *egyházi rend* és a *házasság* szentsége a papoknak és a házasulandóknak azokat a kegyelmeket nyujta, amelyek állásuk megszenteléséhez szükségesek. Az *utolsó kenet* meghozza a betegeknek és a halállal tusakodóknak a vigasztalást, az erőt és békét az utolsó, a legnehezebb küzdelemben. Végül valamennyi fölött kiemelkedik a szentségek koronája, a *legméltóságosabb Oltáriszentség*, melyben a Megváltó királyi módon váltja be nagy ígéretét, hogy nem hagy bennünket árván.¹ Ebben a szentségben Krisztus állandóan közöttünk marad, hogy a mi körünkben papi és pásztori hivatalát láthatatlan módon folytathassa az idők végezetéig.

Az *eucharisztikus Üdvözítő* valóban középpontja és napja a katolikus kultusznak. Az Eucharistiában, a végtelen szeretet és leereszkedés e nagyszerű titkában az egész istentisztelet csodálatos módon fölmagasztosul, gazdagabbá lesz és dicsőbbé válik.

Lavater, a költő, állítólag egyszer ezt mondotta volna :

¹ Harnack (Dogmengeschichte III.² 462. sk.) bármennyire ellenszenvvel viseltetik is a katolikus egyház iránt, mégis kénytelen bevallani, hogy az egyház a hét szentségben nevelési szempontból rendkívül hathatós és hatalmas intézményt teremtett; nem lehet eltagadni — mondja — milyen célszerűen sorakozik egymás mellé a katolikusok hét szentsége, amelyek az életet minden útjain kísérik. Különösen az egyházi rendben és a házasság szentségében látja meglepő «mesterfogását egy, talán öntudatlan politikának». Mintha bizony a szentségek az egyház találmányai volnának! Megemlíjtjük azt a festői leírást, amelyet Goethe ad a hét szentségről, midőn egyik színes képében, a természeti élet hasonlóságát tartva szem előtt, vázolja az emberi szív lelki szükségletét. (Aus meinem Leben. Werke. XI. 246. sk.)

«Ha tudnék hinni Krisztus szentségi jelenlétében, a mély tisztelet nem engedné, hogy térdeimről újra föl-emelkedjem». De hát olyan nehéz hinni, hogy itt valóban Isten van jelen? Aki rendíthetetlenül tartja, hogy Isten öröktől való Fia érettünk a Szűz méhében emberré lett, barlangban született, keresztfán meghalt, az igazán nem találhat abban nehézséget, hogy szavára szentségi jelenlétében higgyen. Mindezen titkokban az isteni szeretetnek ugyanazon mérhetetlenségével találkozunk; igen, az Eucharistia csak természetes kihatása, élete annak a szeretetnek, amely az Emmanuelt arra hevítette, hogy megváltásunkra leszálljon e siralom völgyébe és az élet sivatagában vezérünk, kísérőnk legyen.

Isten Fia, az örök igazság, az Oltáriszentségben való jelenlétének számtalan világos bizonyítékát adta.

Az igaz szeretet vonzódik a szeretett személyhez és vele akar mindenkor maradni. A megtestesült isteni szeretet sem akart a megváltás művének beteljesítése után elszakadni tőlünk. De hogy valósítsa meg ezt a kívánságát? Krisztusnak föl kell mennie mennyei Atyjához, hogy elfoglalja dicsőségének trónját és nekünk lakást készítsen.¹ Hogy maradhat mégis mint ember közöttünk? Végtelen bölcsesége és szeretete megtalálta a nagyszerű módot, amely a mi legmerészebb várakozásainkat és fogalmainkat is mérhetetlenül felülmulja.

Szenvedésének előestéjén, az utolsó husvétii lakoma után, «azon éjjel, melyen elárultaték», Jézus, mint három evangelista és szent Pál elbeszéli, vevé a kenyeret, megáldá, megtöré, tanítványainak adá és mondá: «Vegyétek és egyétek, mert ez az én testem, mely érettetek adatik». Hasonlóképen vevé a kelyhet, tanítványainak

¹ Ján. 14, 2—3.

nyújtá, mondván: «Igyatok ebből mindnyájan, mert ez az én vérem, az új szövetség, mely érettetek és sokakért kiontatik a bűnök bocsánatára; ezt cselekedjétek az én emlékezetemre».¹ Szent Pál még hozzáteszi: «Mert valahányszor eszitek e kenyeret és isszátok e kelyhet: az Ur halálát hirdetitek, amíg eljő».²

Az eretnekek az egyháztörténelem minden korszakában mindent elkövettek, hogy ezeknek az egyszerű és világos szavaknak értelmét másra magyarázzák. De hiába. Jézus apostolainak már Kapharnaum mellett félremagyarázhatatlanul megígérte, hogy — ellentétben az ószövetség mannájával — saját testét és véréát adja majd ételül és italul.

«Én vagyok az élő kenyér, ki mennyből szállottam alá. Ha valaki e kenyérből eszik, örökké él; és a kenyér, melyet én adandó vagyok, az én testem a világ életéért.»³ A zsidók mindjárt megütköztek ezen a kijelentésen és vetekedni kezdtek, hogyan adhatja nekik Jézus a maga testét eledelül. És Jézus talán fölvilágosította őket, talán kijelentette, hogy félreértették? Ellenkezőleg, újra csak azt állítja még határozottabb módon: «Bizony, bizony mondom nektek: Ha nem eszitek az ember fia testét és nem isszátok az ő véréát, nem leszen élet tibennetek. Aki eszi az én testemet és issza az én véretem, örök élete vagyon; és én föltámasztom őt az utolsó napon. Mert az én testem bizonyval étel és az én vérem bizonyval ital. Aki eszi az én testemet és issza az én véretem, énbennem lakik és én őbenne».⁴

Midőn ezt a tanítványok hallották, zúgolódva mondogatták egymás között: «Kemény beszéd ez és ki

¹ Mt. 26, 26. Mk. 14, 22. Lk. 22, 19. I. Kor. 11, 23.

² I. Kor. 11, 26. ³ Ján. 6, 51—52. ⁴ Ján. 6, 54—57.

hallgatja azt?» Jézus tudta ezt és megkérdezte tőlük: «Ez botránkoztat meg titeket?» Látta, hogy e beszéde miatt sokan elhagyják tanítványai közül. Nemde kötelességének tartotta volna tehát, hogy őket fölvilágosítsa, ha látja, hogy azok rosszul értették meg? De Ő inkább hagyta, hogy távozzanak és megkérdezte a tizenkettőtől is: «Ti is el akartok-e menni?» «Felelé neki Simon Péter: Uram! kihez menjünk? Az örök élet igéi nálad vannak».¹ Valószínűleg Péter maga sem tudta még világosan, hogyan valósulnak meg Jézus szavai, neki azonban elég volt a hitre az, hogy a Messiás, Isten csalhatatlan Fia, mondotta e szavakat. Azért felelte: «Az örök élet igéi nálad vannak».

Ha e nyilatkozatokat összevetjük az utolsó vacsorán elhangzott szavakkal, azonnal szemünkbe tűnik, hogy Jézus halála előestéjén váltotta be azt, amit Kapharnaum mellett ígért a tanítványoknak. A rendelés szavainak összefüggéséből világosan kitűnik, hogy az életből való távozása előtt — mintegy végrendeletében — valami nagyot és titokteljeset akar hátrahagyni tanítványainak. Hát olyan nagy dolog lett volna, ha azt mondja nekik: Egyetek közönséges kenyeret és igyatok bort az én emlékezetemre?

Az apostolok nem érthették és nem is értették ilyen értelemben Jézus szavait. Kitűnik ez már abból is, hogy az első keresztyény hitközségben, Jeruzsálemben, a Szentlélek eljövetele után a «kenyérszegés» mint a keresztyény istentisztelet fő része szerepel.² Hogy értette szent Pál Krisztus szavait, kiviláglik az első korinthusi levélből. Miután egy, közvetlenül magától az Úrtól nyert kinyilatkoztatásra hivatkozva, a rendelés szavait

¹ Ján. 6, 68 – 69.   ² Ap. csel. 2, 42.

elmondja, így folytatja tovább: «Aki tehát méltatlanul eszi e kenyeret, vagy issza az Úr kelyhét, *vétkezik az Úr teste és vére ellen*. Vizsgálja meg azért magát az ember és úgy egyék azon kenyérből és igyék ama kehelyből. Mert aki méltatlanul eszik és iszik, *ítéletet eszik és iszik magának, meg nem különböztetvén az Úr testét*».¹ Majd fölhozza azokat a betegségeket és haláleseteket, amelyekkel az Eucharistia méltatlan vétele miatt sokan bűnhődtek.² Épen azért, mert nem közönséges kenyér és bor élvezéséről, hanem az Úr testéről és véréről van szó, követeli, hogy mindenki ítélje meg magát és tiszta szívvel járuljon az Eucharistia asztalához.

Már előbb mondotta: «Az áldás kelyhe, melyet megáldunk, nem a Krisztus vérében való részesülés-e? és a kenyér, melyet megszegünk, nem az Úr testében való részesülés-e?»³ Ebből azt a következtetést vonja le, hogy a keresztények *egvazon* kenyér élvezésével *egvazon* titokszerű testet alkotják, mert valamennyien Krisztus testében egyesülnek, továbbá, hogy a keresztényeknek a pogány áldozatokban való részvételtől tartózkodniuk kell. «Nem lehettek részesek az Úr asztalában és az ördögök asztalában.»⁴

A legősibb keresztény hagyomány azt bizonyítja, hogy Krisztusnak a legméltóságosabb Oltáriszentségben való jelenlétét kezdet óta hitték. *Ignác*,⁵ a *vértanú püspök*, ezt írja a doketákról, akiknek tanítása szerint Krisztusnak csak látszólagos teste volt: «Tartózkodnak az Eucharistiától és az imádságtól, mert nem hiszik, hogy az Eucharistia a mi Üdvözítőnk, Jézus Krisztus

¹ I. Kor. 11, 27—29.

⁴ I. Kor. 10, 21.

² I. Kor. 11, 30.

⁵ Ad Smyrn. n. 7.

³ I. Kor. 10, 16.

teste, amely a mi bűneinkért szenvedett». *Justinus Martyr*¹ «Apológiájában» ezeket írja: «Azok, akiket diákonusoknak nevezünk, kiosztják a jelenlevők között a hálaadással megszentelt kenyeret, bort és vizet és elviszik a távollevőknek. E lakomát Eucharistiának hívjuk és senki sem lehet részes abban, csak az, aki tanainak igazságában hisz, bűneinek bocsánatára és az örök életre megkereszteltetett és Krisztus parancsai szerint él. Mert mi nem mint közönséges kenyeret és bort vesszük magunkhoz, hanem amint (tanultuk, hogy) az Isten szavára megtestesült Krisztus, Üdvözítőnk a mi megváltásunkra adta testét és véré: épen úgy azt is tanultuk, hogy az ő *könyörgő szavával megáldott eledel*, melyből a mi testünk és vérünk táplálkozik, hogy átalakuljon, a *megtestesült Jézusnak teste és vére*». Justin tanúbizonysága különösen azért fontos, mert akkoriban szemükre vetették a keresztényeknek, hogy meggyilkolt gyermekek testéből és véréből készítenek maguknak lakomát. Ha ő azt hitte volna, hogy a kenyér és bor az Eucharistiában csupán kép vagy emlékeztető jel, mi lett volna akkor egyszerűbb módja a keresztények védelmének, mint ezt nyíltan kifejteni? Ezt azonban nem teszi, hanem azt állítja, hogy a kenyér és bor az áldás erejénél fogva Krisztus megváltó testévé és vérévé válik.

Fényes tanuságot tesz Krisztusnak az Eucharistiában való jelenléte mellett *szent Irén* is. Ő már mint általánosan ismert és biztos tant használja az eretnekek megcáfolására. A marcionitákról, akik azt állították, hogy Jézus nem a mindenség Teremtőjének fia, ezt írja:

¹ Apol. I. 66. V. ö. vele *Struckmann* beható magyarázatát. Die Gegenwart Christi in der heiligen Eucharistie nach den schriftlichen Quellen der vorncänischen Zeit. Wien, 1906. 47. sk.

«Hogyan maradhatna meg szilárdan nálunk az a tan, hogy a kenyér, amely felett a hálaadás szavai elmondattak, az Úr teste és a kehely az Ő vérének kelyhe, ha nem tartják őt a Teremtő fiának, azaz az Ő Igéjének, amely által a fa gyümölcsöt hoz, a források fakadnak stb.»¹ Hogy a valentiniánusoknak bebizonyítsa a test föltámadását, amit ők tagadásba vettek, János hatodik fejezetére hivatkozva így szól: «Hogy mondhatják, hogy a test elpusztul és nincs része az életben, mikor az az Úrnak testével és vérével táplálkozik? Vagy változtassák meg tanításukat, vagy tartózkodjanak az áldozattól.»² «Ha a test nem őriztetik meg, akkor az Úr nem váltott meg minket az Ő szentséges vérével és az *Eucharistia kelyhe nem az Ő vérében való részesülés és a kenyér, melyet megszegünk, nem az Ő testének vétele*. Mert nem vér az, amely nem származik az erekből és a testből és amely nem abból az emberi állagból való, amellyé az Isten ígéje lett».³

Tertullian szerint a «testet megmossák,⁴ hogy a lélek megtisztuljon, a testet olajjal kenik meg,⁵ hogy a lélek megszenteltessék, a test *Krisztus testével és vérével táplálkozik, hogy a lélek is Istennel kielégítettessék*».⁶

Jeruzsálemi szent Cyrill írja: «A kenyér és a bor, melyek az imádandó Szentháromság segítségül hívása előtt csak kenyér és bor voltak, *e segítségül hívás után Krisztus testévé és vérévé válnak*»⁷ És ismét: «Mint-hogy az Úr maga mondotta a kenyérről: Ez az én testem, ki merne ebben kételkedni? És minthogy Ő

¹ Adv. haer. 6, 18, 4.

² U. o. 6, 18, 5. V. ö. *Wilmers*, Lehrbuch der Religion IV.⁶ 423.

³ Adv. haer. 5, 2, 2.

⁴ A keresztségben.

⁵ A bérálásban. ⁶ De resurr. c. 8. ⁷ Catech. 19, 7.

erősítette: ez az én vérem, ki haboznék és vélné azt, hogy ez nem az Ő vére? Ő valamikor a galileai Kánában a vizet borrá változtatta, nem kell-e hinnünk, hogy a bort saját vérévé változtatta át? Ha földi menyegzőre hivatván, e bámulatos csodát tette, nemde bevalljuk, hogy annál inkább nyújtotta eledelül saját testét és vérét az égi jegyes gyermekeinek? Azért vesszük magunkhoz teljes bizalommal, mint Krisztus testét és vérét». ¹

A végtelenségig lehetne folytatni, ha a legrégebb időkből minden bizonyítékot fel akarnánk hozni, melyek amellet tanuskodnak, hogy a keresztények általánosan hitték és vallották Krisztusnak az Eucharistiában való szentségi jelenlétét. Ezeket a bizonyítékokat már többen összegyűjtötték. Így pl. *Döllinger*, «Die Lehre von der Eucharistie in den drei ersten Jahrhunderten» ² c. történet-theologiai értekezésében és *Struckmann* említett monográfiájában, melynek címe: «Die Gegenwart Christi in der heiligen Eucharistie nach den schriftlichen Zeugnissen der vornicänischen Zeit.» Tekintetbe kell még venni azt is, hogy az első időkben megvolt a *Disciplina arcani*. Eltitkolták a keresztény misztériumokat, különösen az Eucharistia titkát a katechumenok előtt, akik könnyen félreérthették és még inkább a pogányok előtt, akik valóban rosszul is magyarázták és akik bőséges anyagot találtak volna bennük a gúnyos és a kegyetlen üldözésekre. ³ Annál

¹ Catech. 22, 2—6.

² Mainz, 1826. Ezenkívül utalunk még a következőkre: *Hurter*, *Comp. theolog. dogm.* III. n. 342. sk.; *Schanz*, *Die heiligen Sakramente* 29. §.; *Wilmers* i. m. IV. 422. sk.

³ V. ö. *Döllinger*, *Die Lehre von der Eucharistie in den drei ersten Jahrhunderten.* 12. sk.

megbecsülhetetlenebb e bizonyítékok értéke, amidőn az egyház egyetemes hite mellett tesznek tanúságot.

A *trienti zsinat* csak az egyház százados hitének adott kifejezést, amikor anathemát mondott arra, aki tagadja, «hogy a legméltóságosabb Oltáriszentségben a mi Urunk Jézus Krisztus teste és vére lelkével és istenségével együtt igazán, valóságosan és lényegesen jelen van és következőleg bennefoglaltatik az egész Krisztus és azt állítja, hogy Ő abban csak jelképileg vagy ereje szerint van jelen».¹

Kétségtelenül bizonyos tehát, Jézus Krisztusnak, Isten Fiának világos szavai és az egyház szakadatlan hagyománya kezeskednek érte, hogy a legméltóságosabb Eucharistiában Krisztus Urunk nemcsak jelképileg vagy kegyelmeiben van jelen, mint a többi szentségben, hanem igazán és valósággal, húsával és vérével, testével és lelkével, istenségével és emberségével jelenik meg ott; Ő maga, minden kegyelem szerzője és forrása van ott a kenyér és bor igénytelen színe alatt és pedig nemcsak egy helyen, hanem az egész földkerekség számtalan pontjain, ahol csak katolikusok élnek és Isten szolgálatára az oltár és tabernakulum köré sereglenek.

Többé nem kell irigy szemmel néznünk azokra a zsidókra, akik abban a szerencsében részesültek, hogy Jézussal személyesen érintkezettek; nem, oltárainkon van az igazi *Szentföld*, ahol szüntelenül ott él és uralkodik Üdvözítőnk. Itt újból megtörténik az Úr Jézus csodálatos *betlehemi* születése; ez az a *názárethi* kis ház, ahol az Üdvözítő a legnagyobb csendben és elvonultságban, szegénységben és igénytelenségben időzik

¹ Sess. 13, c. 1.

közöttünk; itt van *Galilea*, itt van az a Megváltó Jézus, aki egykor a Genezareth-tó partjain körüljárt, tanított, gyógyított és szeretettel vigasztalt. Vár ránk és hívogat magához: «Jöjjetek hozzám mindnyájan, kik fáradoztok és terhelve vagytok és én megnyugtatlak titeket».¹

Itt ismétlődik újra és újra a *kenyérszaporítás* nagy csodája is. Épen ott a Bethsaida Juliusnál történt kenyérszaporítás után figyelmeztette az Üdvözítő tanítványait az égi mannára, amelyet nekik eledelül nyújtani fog. *A szentáldozásnál ő maga lesz eledelünké.* «Az én testem bizonyonnyal étel és az én vérem bizonyonnyal ital. Aki eszi az én testemet és issza az én véremet, énbennem lakik és én Őbenne.

Az igazi szeretet a lehető legbensőbb egyesülést keresi. De hol volna bensőbb egyesülés, mint az étel és az ember között van? Ezért akart Krisztus a mi eledelünk lenni, hozzánk betérni, hogy minket a szeretet által teljesen magába olvasszon.

Csodálatos volt a manna, mellyel Isten Izrael népét a pusztában negyven éven át táplálta; sokkal csodálatosabb az eucharistikus mennyei kenyér. Itt nemcsak Izrael népét táplálja az Üdvözítő, hanem a föld minden határán a keresztények millióit, akik naponkint járulnak az Úr asztalához; nem földi eledellel táplálja őket, hanem saját testét és vérének nyújtja nekik szent eledelül.

Egészen elragadtatva ettől a leereszkedő nagy szeretettől így kiált az egyház: «Óh szent lakoma, melyben Krisztust eledelül vesszük, a szenvedés emlékét ünnepeljük, melyben a lélek kegyelemmel telik meg és a jövő megdicsőülés zálogát nyerjük!» De csak tiszta

¹ Mt. 11, 28.

szívvel és alázatos szándékkal lehet ez isteni lakomához közelednünk. Mielőtt hozzá lépnénk, az apostol intelméhez kell mindenben igazodnunk. Aki élő hittel közeledik ehhez az isteni lakomához, az bizonyára egész lelkében meghatottan érzi magát, amikor a pap után az evangéliumi százados szavait mondja: «Uram, nem vagyok méltó, hogy hajlékomba jöjj, hanem csak szóval monddad és meggyógyul az én bűnös lelkem».

Ott van az oltáron, ott van a *Kálvária* is. Mint a katolikus egyház minden időben hitte és a trienti zsinat ünnepélyesen kijelentette,¹ a *szent mise* nemcsak a Golgotha keresztáldozatának emléke, hanem igazi és valódi áldozat is. A pap, a ki az oltár előtt áll, csak helyettese Krisztusnak. Az igazi láthatatlan áldozópap maga Krisztus Urunk; Ő egyuttal az áldozat is, amely az oltáron a mennyei Atyának bemutatatik. A *szentmise* vérontás nélkül való áldozata egy a *Kálvária* véres áldozatával és nemcsak az a célja hogy minket a keresztáldozatra emlékeztessen, hanem az is, hogy annak gyümölcsseit folytonosan közölje velünk.

Mélyen az ember természetében gyökerezik, hogy valami áldozatot mutasson be. Nemcsak az Ó-szövetségben, hanem majdnem minden népnél megtaláljuk, hogy az istenséget elkövetett bűneikért áldozattal igyekeznek kiengesztelni, hogy kegyelmet és áldást nyerjenek. A legtöbb vallás kultuszának az áldozat a magja és középpontja. Csak nekünk keresztényeknek ne volna hát semmiféle áldozatunk?

A protestantizmus az egyetlen nagyobb vallásos társaság, amely nem ismer áldozatot és ezért nincsenek papjai, hanem csak «prédikátorai», «az ige szol-

¹ Conc. Trident. sess. 22.

gái». Azzal, hogy minden keresztényről egyként állítják a papi jelleget, valójában tagadásba veszik az igazi papságot.

Az ószövetség véres áldozatainak, amint azt a próféták előre megjövendölték, meg kellett szünniök. De a tulkok és kosok vérének helyébe végtelenül tökéletesebb áldozat lépett, azaz áldozat, amelyről már *Malachias* jövendölt. Miután megjósolta kora papságának és áldozatának jövendő elvetését, így kiált fel prófétai elragadtatással: «Napkelettől napnyugatig nagy az én nevem a nemzetek között és minden helyen áldozni fognak és tiszta áldozatot bemutatni az én nevemnek; mert nagy az én nevem a nemzetek között, úgymond a seregek Ura». ¹

Ez az áldozat nem lehet a keresztáldozat, mely csak egyszer és egy helyen mutattatott be; ez inkább a mi oltáraink vérontás nélkül való áldozata, melyet a föld egyik végétől a másikig mindennap bemutatnak, a mely a fölkelő nappal együtt körüljárja a földet és mennyei kegyelem légkörével borítja be azt. Épen emiatt az áldozat miatt mondhatjuk Krisztust «Melchisedech rendje szerint való örök főpap»-nak ² és Barány-nak, «ki megöletett világ eredetétől». ³ Az ószövetség áldozatai előképei voltak annak az áldozati báránynak, amely a Golgothán vértelt el és az oltár áldozata vérontás nélkül tovább folytatja ezt a keresztáldozatot egészen az idők végezetéig.

Milyen tökéletesen teljesedik be az Eucharistiában az Üdvözítő szava: «Én veletek vagyok mindennap világ végezetéig!» ⁴ Szüntelenül népe körében akar időzni,

¹ Mal. 1, 11.

³ Jel. 13, 8.

² 109. Zsolt. 4. Zsid. 7, 17.

⁴ Mt. 28, 20.

hogy számkivetésünkben is társunk, áldozatunk, elede-
delünk, vigasztalásunk és minden helyzetünkben és
szükségünkben nagy erősségünk legyen.

Csodálatosan tündöklük e titok világában az egyház-
nak, mint Krisztus jegyesének magas méltósága. A je-
gyesnek joga van, hogy vőlegénye közelében éljen.
Krisztus egyháza mellett áll nemcsak kormányzó hatal-
mával és kegyelemhatásaival, amelyek belőle, mint
főből az összes tagokba szétáradnak, nem, személyesen
van jelen, annak minden részében, állandóan föláldozza
magát érte és legbensőbbben egyesül annak minden
tagjával, akiket saját testével és vérével táplál.

Milyen nagyszerű, fönséges színben tűnik föl ezek
után az új-szövetség egyháza az ó-szövetség zsinagógá-
jához képest! Maga az isteni áldozati bárány van jelen
e templomban nemcsak képletesen, hanem valóságban,
úgy, hogy méltóságban versenyez a mennyei győze-
delmes egyházzal, amely az isteni Bárányt már nem a
kenyér és bor leple alatt, hanem közvetlenül szemléli
és annak birtokában örvendezik mindörökké.

Aki ezt a magas helyzetet élő hittel fogja föl, nem
veheti rossz néven az egyháztól nagy szorgosságát,
mellyel mindent elkövet, hogy mennyei jegyese iránt
az Eucharistiában a maga hálás szeretetét, határtalan
tisztületét és nagyrebecsülését minden módon kimu-
tassa. Már bemutattuk, hogy vonja be az egyház az
istentiszteletbe az összes teremtményeket, mint eszkö-
zőket. Az istentisztelet középpontjánál, a legméltosá-
gosabb Oltáriszentségnél látjuk ezt még különösebben.

Ami nagyot, szépet, értékeset csak nyújthat a föld,
mind fölhasználja, hogy a nála időző Megváltónak
hódoljon vele. A művészet minden ágát segítségül
hívja. Amilyen szépen és pompásan csak teheti, arany-

nyal, ezüsttel, drágakövekkel, márvánnyal, értékes himzésekkel, kárpitokkal, virággal ékesíti föl az oltárt, a tabernákulumot és a szentségtartót. Az oltár fölött emelkedik az «istenháza» — amint a keresztény nép találóan és okosan mondja — a nagyszerű dóm égbenyuló oszlopaival, bolthajtásaival. Különösen ha ünnepélyes az istentisztelet, akkor igyekszik az egyház, hogy mennyei jegyese előtt a legméltóbb hódolat jeleit mutassa. Mikor a papok drága ruháikban, a sok levitától és az áhitatosan imádkozó néptől körülvéve az oltárnál állanak, mikor a gyertyák fénytengerének közepéről tömjénfelhők szállanak az ég felé és az orgona ünnepi hangja és az ujjongó dalok zugnak végig a templomhajókon és fenn a toronyból a harangok messze vidékre hirdetik a szentáldozat fő mozzanatait: nemde azt kell hinnie az embernek, hogy az ég lehajolt a földre és mintha az oltár körül szállongó angyali seregek hangját hallanók, amint a kinyilatkoztatás titokzatos szavait éneklik: «Ime az Isten hajléka az emberekkel!»¹ És ha kinyílnak a templom kapui és úrnapján az Isten dicsőséges körülhordozásában az eucharisztikus Üdvözítő a pap kezében a nép magasztaló éneke között teszi körútját, kinek ne jutnának eszébe az Úr áldásos útjai, melyeket Galilea városaiban, falvaiban és mezőin tett földi életében?

A modern, büszke és hitetlen farizeusoknak, szadduceusoknak fájnak az ilyen jelenetek és gúnyt űznek a «bálványimádás»-ból. Mi katolikusok azonban egy pillanatig sem engedjük, hogy megtévesszenek bennünket. Galilea egyszerű és becsületes népével térdre hullva imádjuk a mi Urunkat és kiáltsuk alázatos

¹ Jel. 21, 3.

hittel: «Hosanna Dávid fiának! áldott, ki az Úr nevében jó!»¹ «Ime az Isten Báránya! ime, ki elveszi a világ bűnét!»²

ÖTÖDIK FEJEZET.

Kötelességeink embertársainkkal szemben.

Az ember természeténél fogva szociális lény, csak hozzá hasonlók társaságában élhet. Csak mint valamely társadalom tagja állhat fenn, maradhat meg, és tökéletesedhetik. De ebből embertársaival szemben természet-szerű kötelességei származnak, amiket a felebaráti szeretet kötelességeire és az igazságosságra lehet visszavezetni.

1. §. A felebaráti szeretet.

Már a tiszta ész is biztosan megismeri, hogy az emberek ugyanegy égi Atyának képmásai, valamennyien ugyanazon boldogság részesei lesznek és hogy egymást becsülniök, szeretniök kell. Sajnos, ezt a parancsot a pogányság nagyon félreismerte és elhomályosította. A kereszténység újra visszaállította régi tisztaságába, természetfölötti világosságba helyezte és megnemesítette.

A keresztény tan szerint a felebaráti szeretet parancsa elválaszthatatlanul összefügg az isteni szeretet parancsával, sőt annak alkotórészét képezi. Az Isten iránt való szeretet azt követeli, hogy Istent mindenek fölött, önmagunkat pedig és felebarátunkat Istenért szeressük. Ezért fűzi Krisztus az isteni szeretet parancsához mind-

¹ Mt. 21, 9.   ² Ján. 1, 29.

járt a felebaráti szeretetét is: «A második pedig hasonló ehhez: Szeressed felebarátodat, mint tennenmagadat. E két parancsolaton függ az egész törvény és a próféták». ¹

A két parancs belső összefüggésének az az alapja, hogy az emberek némiképen Isten nagy családját alkotják. Isten minden embernek atyja, mi pedig egymás-
közt testvérek, ugyanannak az Atyának vagyunk gyermekei, akinek természetes és természetfölötti képmása mindannyiunkban visszatükröződik; Krisztus szent vére mindannyiunkat megváltott, kivétel nélkül mindenkinek kiérdemelte azt a kegyelmet, hogy Isten látásában valamikor az örök boldogság részese lehessen. Ezért szinte önként következik, hogy a család tagjai közt valami közös családi kötelék is legyen. Ez a kötelék a felebaráti szeretet. Istent nem szerethetjük igazán anélkül, hogy felebarátunkat ne szeretnők. Aki barátját őszintén szereti, szereti annak fiát is. Ámde minden ember Isten gyermeke és a mennyország örököse. Tehát minden embert szeretni tartozunk.

Sőt *ellenségeinket* sem szabad szeretetünkben kizárni. Így követeli ezt Krisztus Urunk: «Hallottátok, hogy mondatott: Szeressed felebarátodat, és gyűlöljed ellenségedet. Én pedig mondom nektek: Szeressétek ellenségeiteket, jót tegyetek azokkal, kik titeket gyűlölnek, és imádkozzatok üldözőitekért és rágalmazóitekért». ² Az *ellenségszeretet* parancsa legalább is annyit kíván tőlünk, hogy ellenségünket a szeretet szokásos jeleiből, melyekkel minden embernek tartozunk, ki ne zárjuk.

Kétségtelen, hogy az ellenségszeretet bizonyos körülmények között nehezzé, sőt nagyon is nehezzé válhatik az emberre nézve, de semmiesetre se lehetetlen. Amire a ter-

¹ Mt. 22, 39—40.   ² Mt. 5, 43—44.

mészet nem képes, azt elérheti a kegyelem, amit kikérhetünk, sőt tartozunk is kérni. Aztán nemcsak parancsot, hanem *példát* is adott nekünk az édes Üdvözítő. Mikor még bűnösök és Isten ellenségei voltunk, a halálba ment értünk, mint Pál apostol mondja.¹ Midőn a farizeusok és irástudók elvetemült terveiket rajta megvalósították és Őt a kereszten még haláltusájában is gúnyolták, imádkozott értük: «Atyám, bocsáss meg nekik, mert nem tudják mit cselekszenek».²

A «Miatyánk» kéréséhez «Bocsásd meg nekünk a mi vétkeinket, miképen mi is megbocsátunk az ellenünk vétetteknek», csatolja Jézus a komoly intelmet: «Ha megbocsátjátok az embereknek az ő bűneiket, mennyei Atyátok is megbocsátja vétkeiteket. Ha pedig meg nem bocsátotok az embereknek, a ti Atyátok sem bocsátja meg nektek bűneiteket».³ A kegyetlen szolgáról szóló példabeszédet, aki szolgatársának nem akarta elengedni adósságát, jóllehet ura neki sokkal nagyobb adósságot engedett el, e szavakkal zárja: «Igy cselekszik az én mennyei Atyám is veletek, ha meg nem bocsátotok, kiki az ő atyafiának, szívetekből».⁴

Nitzsche gyűlöletre és részvétlenségre buzdítja az embereket. Gúnyolódik a keresztény felebaráti szeretet jótékonyági intézményein. «Rontsátok el, több-emberek, *a többiek örömét, boldogságát.*» «Legyetek kemények és ne kiméeljétek embertársatokat.» «Soh'se viszonozzátok jóval a rosszat. Ha nagy jogtalanságot követtek el rajtatok, adjátok vissza ötszörösen!»

Az Istenfia elítéli a gyűlöletnek ehhez hasonló vad kitöréseit. Nem, nem gyűlöletnek, hanem az Isten és

¹ Róm. 5, 6. sk.

² Lk. 23, 34.

³ Mt. 6, 14–15.

⁴ Mt. 18, 35.

az emberek iránt érzett igaz szeretetnek kell szivünket betöltenie. E szeretet nélkül semmire sem megyünk. «Szóljak bár emberek és angyalok nyelvén, ha szeretetem nincs, olyanná lettem, mint a zengő réz vagy pengő cimbalom. Legyen bár jövendőlkő tehetségem és tudjak minden titkot és minden tudományt; legyen bár oly teljes hitem, hogy a hegyeket áthelyezhessem, ha szeretetem nincs, semmi vagyok. Oszsam el bár a szegények táplálására minden vagyonomat és adjam át testemet, úgy hogy égjek, ha szeretetem nincs: mitsem használ nekem.»¹ Világosabban nem fejezhette volna ki az apostol, hogy a hit, a csoda, a tudomány semmitsem érnek Isten előtt a szeretet nélkül, mely «kiöntetett a mi sziveinkben a Szentlélek által».²

De honnan ismerjük meg az igaz szeretetet? Gyümölcseiből. *Tevékenynek* és *gyümölcsozónak* kell lennie. A szeretetre mondott dicsőítő-énekében az igazi szeretetnek ismertető jeleit is feltárja a népek apostola. «A szeretet tűrő, kegyes; a szeretet nem irigykedik, nem cselekszik rosszul, nem fuvalkodik fel, nem nagyra-vágyó, nem keresi a magáét, nem gerjed haragra, nem gondol rosszat, nem örül a hamisságon, hanem az igazságon örvend; mindent elvisel, mindent elhíz, mindent remél, mindent elszenved.»³ Ezekben a szavakban egészen megvan, hogyan kell gyakorolnunk a szeretetet. Aki szeret, türelmesen szenved másoktól, elviseli gyengeségüket és elnéző ítéletében, nem okoz kárt, sőt inkább mindenkivel jót tesz.

Különös működési terét képezik a szeretetnek az *irgalmasság* cselekedetei. Aki szeret, szívesen ad a magáéból annak, akit szeret, kiváltképen ha az szükségben

¹ I. Kor. 13, 1—3.   ² Róm. 5, 5.   ³ I. Kor. 13. 4—7.

van, valamit nélkülöz. Szenvedés és nyomoruság elválaszthatatlan kísérői földi életünknek, majd testünket, majd lelkünket érik. Ezért az irgalmasság cselekedetei is kétfélék: az *irgalmasság testi* és *lelki cselekedetei*. Előbbieket a következőkre lehet visszavezetni: az éhezőknek ételt adni, a szomjuhozóknak italt adni, a mezteleneket ruházni, az utasoknak szállást adni, a foglyokat kiváltani, a beteget látogatni és a halottakat eltemetni.¹ Hasonlóképpen szokás a *lelki irgalmasság* hét cselekedetét elsorolni: a tudatlanokat tanítani, a kételkedőknek jótanácsot adni, a szomorúakat vigasztalni, a bűnösöket megfeddeni, a bántalmakat békével tűrni, ellenünk vétőknek megbocsátani s az élőkért és holtakért imádkozni.

Hogy milyen nagy jelentőséget tulajdonított Krisztus Urunk az irgalmasság cselekedeteinek, kitűnik abból, hogy mindazt, amit valaki a legkisebbnek tett embertársai közül, úgy tekint, mintha vele magával tette volna;² még az a pohár víz is, amit az Ő nevében adunk a legkisebbnek, még az is jutalomban részesül.³ A nagy világitélet leírásánál csak az irgalmasság cselekedeteit említi Krisztus Urunk. A Biró az igazakhoz így fog *szólni*: Jöjjetek, Atyám áldottai, mert éheztem és ennem adtatok, és a baloldaliakhoz: Távozzatok tőlem, mert éheztem és nem adtatok ennem. Mért hozza föl itt csupán az irgalmasság cselekedeteit? Csak ezeket fogja szem előtt tartani, midőn az embereket megítéli? Bizonyára nem. Minden cselekedetünk, sőt még legtitkosabb gondolataink és kívánságaink is számba jönnek majd az ítéletnél. Miért említi tehát Krisztus csupán az irgalmasság cselekedeteit? Mert ezek a szere-

¹ V. ö. Mt. 25, 35. sk.   ² Mt. 25, 40.   ³ Mt. 10, 42.

tetnek legbiztosabb jelei és a szeretet az egész törvénynek teljesítése.

A keresztény felebaráti szeretet valóban új parancsolat, melyet Krisztus tanítványainak adott¹ és a pogány önzéssel és szeretetlenséggel szembehelyezett. Ezért mondja róla: «Ez az *én* parancsolatom».² Tanítványainak is ez lesz ismertető és megkülönböztető jele.³ És valóban ennek a parancsnak teljesítése a kereszténység jellemző ismertető jele lett. Nem is lehet szavakba foglalni, hogy az emberek minden tökéletlensége mellett is mennyire megújította ez a parancs a föld színét, mikor a keresztény charitas műveinek hihetetlen bőségével vetette be azt, segítségére sietve a szenvedőknek és elhagyottaknak.»⁴

Jaj volna az emberiségnek, ha valamikor a hideg önzés jönne a keresztény szeretet helyébe. Sajnos, a kereszténységtől és a keresztény szeretettől való elszakadásnak egyre több és több jele látszik. Elítélik a felebaráti szeretetet, mert útjában áll a gyengék és betegek elpusztulásának és ezzel megakadályozza, hogy az emberiség a tökéletesség magasabb fokára emelkedjék. *Huxley P.* szerint⁵ a tudomány azt követeli, hogy «a gyógyíthatatlan ragályos betegeket, a végelgyengülésben szenvedőket, a gyámoltalanokat és szörnyszülötteket, valamint az újszülötteket is, ha már fölös számban vannak a gyermekek, elvessük magunktól». «Áldozzuk fel nyomorékainkat és ragályos betegeinket és ezek utódait, hogy helyet szorítsunk az egészségesek és erősek fiainak és az örökölt betegségben szenvedőkkel

¹ Ján. 13, 34.

² Ján. 15, 12.

³ Ján. 13. 35.

⁴ L. fent.

⁵ *Soziale Essays*, németre ford.

Tille (1897) 237.

való keveredés ne oltsa lappangó mérgét az erekbe.»¹ A létért való küzdelmet, mondja egy másik, a maga teljes élességében folytatni kell. «Az emberi érzelmek, mint a betegek, vakok, süketnémák, a gyengék ápolása csak akadályozza, hátráltatja a természetes kiválasztódás hatását. Aki a faj egészségügyét szíven viseli, föltétlenül rosszalnia kell a betegséglelyzőket, a munkaképtelenség esetére való biztosítást, az orvosi segítséget, különösen hogyha gyermekszülésnél veszik igénybe.»²

Annak a jóleső keresztény öntudatnak megfoghatósága, hogy mindnyájan Isten gyermekei vagyunk, szükségyszerűen szétrombolja az emberek testvéri összetartását, a keresztény felebaráti szeretetet és visszaűz bennünket a szeretetlen, szívtelen pogányságba.

2. §. Az igazságosság.

Az igazságosság erénye eszközli, hogy mindenkinek megadjuk azt, ami őt megilleti. Ha ezt a legtágabb értelemben vesszük, minden erényt, az igazságossághoz számíthatunk. Aki megadja Istennek, ami Istené és felebarátjának és önmagának is a megilletőt, az minden erényt gyakorol, az szent ember. Ezért nevezi gyakran a Szentírás a szent embert egyszerűen igaz embernek. Istennek szolgálunk kell «szentségben és igazságban öelötte minden napjainkban».³ Simeon prófétát, «mint igaz és istenfélő férfiút» dicséri.⁴

Tulajdonképeni értelemben azonban igazságosság alatt értik azt az erényt, amely hajlandóvá tesz bennünket, hogy mindenkinek megadjuk a magáét,

¹ V. ö. Keller, Bevölkerungspolitik und christliche Moral (1905.) 101.

² Plötz, Grundlinien einer Rassenhygiene. (1895.) 145.

³ Lk. 1, 75. ⁴ Lk. 2, 25.

vagy mint Aristoteles mondja, az igazságosság az az erény, amellyel mindenki a magáéhoz jut, vagyis ahhoz, ami első sorban az övé, amire joga van. Valamivel tágabb értelemben az igazságossághoz szokás sorolni azokat az erényeket is, amelyek ugyan rokonságban vannak vele, mert szintén másokra vonatkoznak és nekik a megilletőt adják, úgy azonban, hogy erre az illetőknek szoros joguk nincs, pl. a hála, hűség, igazmondás, bőkezűség stb. erénye.

Nézzük legegőbb is mit kíván tőlünk a szűkebb értelemben vett igazságosság, amely másnak szigorú jog szerint adja a magáét. Ha azt mondom, jogom van az életemhez, testem tagjaihoz, ezzel azt akarom kifejezni, hogy ezek első sorban számomra, az én hasznomra rendeltettek és pedig magának a Teremtőnek akaratából. Méltán és joggal megkövetelhetem tehát mindenkitől, hogy ezeknek a dolgoknak értelmem és akaratom szerint való szabad felhasználásában meg ne akadályozzanak és meg ne károsítsanak és ezt a jogot már a természeti törvény adja nekem, amikor azt parancsolja, hogy kötelességünk megadni mindenkinek, ami az övé (*suum cuique*). Ez tehát *természeti jog*, amely engem más emberek akaratától függetlenül megillet. Egyéb jogaink nem közvetlenül az Istentől elrendezett körülményeknél fogva illetnek meg minket, hanem csak tételes intézkedések vagy törvényeknél fogva, mint amilyen a vétel, örökség vagy ajándékozás. Ezek *tételes jogok*. Mihelyt azonban ilyesféle tények alapján birtokunkba vettünk valamit, már ismét az erkölcsi törvény kötelez mindenkit arra, hogy ezekre a dolgokra vagy intézményekre vonatkozó jogunkat tekintetbe vegye és ellenére semmit se tegyen, mert az jogsérelem.

Az igazságosságnak több fajtát ismerjük. Egyik a tör-

vényes igazságosság (iustitia legalis), mely arra kötelez, hogy a nyilvános közületnek, melynek tagjai vagyunk, a fenntartására és a közjó elérésére szükségeseket megadjuk. Az állam pl. jogosan követeli alattvalóitól, ami fennmaradásához szükséges. Az ember természete és szükségletei arról tanuskodnak, hogy Isten az állam fennállását akarja. Az államnak tehát rendelkeznie kell azzal a joggal, hogy tagjaitól a fenntartásához szükségeset követelhesse, és a tagok kötelesek azokat megadni. Az az erény, mely minket ennek a kötelességnek teljesítésére képesít, *a törvényes igazságosság*. Törvényes igazságosságnak azért nevezzük, mert a törvénynek (lex) feladata egyes esetekben megállapítani a tagok kötelességeit a közösséggel szemben.

Az összesség, illetőleg annak vezetői kötelesek a nyilvános javakat vagy terheket a tagok közt méltó voltuk és képességeik szerint felosztani. Ezt az *osztó igazságosság* kívánja (iustitia distributiva).

Végül a társadalom tagjaira az a kötelesség hárul, hogy egymás közt is mindenkinek megadják a magáét. Erre készségessé teszi őket a *kölcsönös igazságosság* (iustitia commutativa). A szó legszorosabb értelmében csak ezt az utolsót nevezzük igazságosságnak, mert ez állítja helyre a tökéletes egyenlőséget a tartozás és annak kiegyenlítése között, vagyis megvalósítja, hogy a társadalom minden egyes tagjának épen annyit adjunk, amennyivel neki tartozunk.

A kölcsönös igazság tárgyát képezi minden, amit az ember sajátjának mondhat és követelhet. Ide tartoznak mindennek előtt a *test belső javai*: az élet, az egészség és a test sértetlensége. Tehát jogsértés embertársunk javainak minden szabadon elkövetett megsértése, még pedig nemcsak akkor, ha szándékolt, hanem akkor is, ha gondat-

lanság idézte elő, tehát nem csupán a gyilkosság, emberölés, csonkítás és minden tetteleges bántalmazás stb. hanem ezeknek vétkes könnyelműséggel való előidézése is jogsértés felebarátunkkal szemben. A gyáros vagy a bányatulajdonos pl. aki nem valósítja meg a munkásai életének és egészségének megvédésére szükséges óvintézkedéseket, súlyos jogsértést követ el, ha azok emiatt életüket veszítik, vagy egészségükben kárt szenvednek.

Csak két eset van, amikor az embertárs megölése jogosan történhetik. Az egyik eset akkor áll elő, ha az ember önmagát vagy másvalakit jogtalan támadással szemben védeni kénytelen. A gyilkos vagy a rabló támadásával szemben mindenki jogosan védekezik. Ha a jogtalan támadó közben esetleg életével lakol, az ő hibája. De van még egy másik eset is. A nyilvános hatalomnak joga van a kihágásokat megfelelő büntetésekkel megtorolni, súlyos bűntényeket, pl. gyilkosságot, felségárulást stb. magával a halállal is. Napjainkig csaknem minden állam kivétel nélkül eszerint az elv szerint járt el, mert a társadalomnak igen sok bűnténnyel szemben úgyszólván a halálbüntetés az egyetlen megfelelő védőeszköz.¹

Valamint testének belső javaira, joga van az embernek szabadságára is. De vannak egyéb jogok is. A férjnek joga van, hogy hitvese hű maradjon hozzá, kiki joggal várhatja, hogy jóhírneve továbbra is megmaradjon. A *jóhírnév* mások jó vélekedése felőlünk, ami abban a módban nyilvánkozik meg, amint rólunk beszélnek. Embertársaink jóhírnevét sérti mindenekelőtt a *rágalmazás*, mely abban áll, hogy másokról költött hibákat vagy bűnő-

¹ Bővebbet a halálbüntetésről, Cathrein: *Moralphilosophie* II.⁴ 653. sk.

ket állítunk, melyek az embereknek rólunk táplált jó véleményét lerontják, vonatkozzék bár az a jóvélemény akár erkölcsiekre, akár egyébre. Aki azt a hamis hirt terjeszti, hogy ennek vagy annak a kereskedőnek üzlete rosszul áll, hogy könyveiben nagy a rendetlenség, stb. megsérti, annak kereskedői hírnevét és felelős az ebből keletkező károkért. Alááshatjuk még embertásunk jóhírnevét pusztán titokzatos kijelentésekkel, aggasztó arckifejezésekkel, feltűnő hallgatással vagy fagyos dicsérettel is.

Másik módja a jóhírnév jogtalan megsértésének a *megszólás*, vagyis a meglevő, de titkos hibáknak és bűnöknek igazságtalan kinyilvánítása. Lehetnek ugyan esetek, amikor a titkos hibák felfedése jogosan történhetik, pl. ha azt az ártatlan érdeke vagy a közjó kívánja. Ha azonban ilyen esetek nem állanak fenn, nem szabad a titkos hibákat felfedni; mert ezzel embertársunk jóhírnevét lerontjuk, hibáinak megjavítását nehezítjük, haragra adunk okot stb.

Pusztán *alaptalan gyanúval* és *vakmerő itélettel* is ártathatunk igazságtalanul felebarátunk jóhírnevének. A vakmerő ítélet súlyos jogsérelem, ha valaki csupa rosszakarattól minden alapos ok nélkül mélyen becsületbe vágó bűnöket tulajdonít másoknak.

Végül a kölcsönös igazságosság tárgyához tartoznak mindennemű külső tulajdonaink, mint amilyen a szántóföld, a házak, a tőke stb. Ezért nemcsak az idegen tulajdon erőszakos elvitele (rablás), hanem annak titkos jogellenes eltulajdonítása is (lopás), sőt az idegen jószágnak szándékos megrongálása, a sikkasztás, csalás stb. is jogsérelem, mely kárpótlásra kötelez. Tehát nem a tulajdon, mint ilyen a lopás, az «idegen jószág», mint azt Proudhonnal és Lasalle-val a szociáldemokraták tanítják, hanem az idegen tulajdonnak igazságtalan elsa-

játfítása. Sajnos, a földi igazságszolgáltatásnak legtöbbszörre csak a kis tolvajokat sikerül hatalmába kerítenie. Aki alávaló szédelgéssel és csalással szerzi meg a milliókat, nagyon sok esetben büntetlen marad. Az isteni igazságszolgáltatást azonban nem fogja kikerülni.

3. §. Engedelmesség és igazmondás.

Az igazságossághoz több olyan erény kapcsolódik, amely szintén felebarátunkra vonatkozik, anélkül azonban, hogy az igazságosságnak szigorú jellegével birna; ilyen pl. a hála, a szelidség, a bőkezűség, az engedelmesség, az igazmondás stb. Hosszasabban csak a két utolsónál akarunk időzni, mert valamennyi között ezek a legfontosabbak.

Korunk legnagyobb átka, melyből minden betegsége fakad, a jogos tekintély előtt való meghódolás hiánya. Mindenki a maga ura akar lenni, önállóságra vágyik, s ennél fogva csak azok előtt a törvények és parancsok előtt hajtja meg fejét, melyeket maga is elismer és jóknak tart. Ez a szellem, melyet a forradalom idézett elő és amely Rousseau ideje óta feltartóztatlanul terjed a népek, nemzetek között, ez a szellem megrázza a társadalom alapjait és a Ni dieu ni maître szavakban lelte legélesebb kifejezését.

De a kereszténység tovább is hirdeti, és pedig hangosan és nagy nyomatékmal a *tekintély elvét*. Már a tiszta ész is könnyen belátja, hogy minden tekintély végeredményben Isten tekintélyének kifolyása, ezt az igazságot azonban a pogányságban mégis nem egyszer egészen félreismerték; a kereszténységnek kellett eljönnie, hogy a maga teljes tisztaságában és világosságában újra kihirdesse azt az emberek előtt.

Sz. Pál így tanít: «Minden lélek engedelmesked-

jék a felsőbb hatalmasságoknak; mert nincs hatalmas-ság, hanem csak Istentől, amelyek pedig vannak, az Istentől rendeltettek. Aki tehát ellene áll a hatalmas-ságnak, Isten rendelkezésének áll ellene; az ellenszegülők pedig maguknak szereznek kárhozatot». ¹ Ez áll minden jogos tekintélyről a maga körében és pedig, mint ugyanaz az apostol hozzáteszi, alá kell magunkat vet-nünk a tekintélynek nemcsak a büntetéstől való félelem miatt, hanem mert lelkiismeretünk is így parancsolja. Az *engedelmesség* erénye tehát abban áll, hogy alá-vetjük magunkat a tekintély parancsainak, mert az joga-sítva van arra, hogy nekünk parancsoljon és mi lelki-ismeretben kötelesek vagyunk magunkat az ő rendelé-sének alávetni.

A tekintély ebben a keresztény felfogásban megren-díthetetlen erősséget kap, mert nem a népakaratnak vagy az emberek kényének futóhomokján épül, hanem az isteni akarat sziklájára támaszkodik és úgy jelenik meg előttünk, mint részesedés Istennek felettünk való uralmában. De nemcsak erősséget nyert a tekintély a kereszténységben, hanem egyúttal oltalmazót is, mely megvédi a hiú önistenítéstől és önkényes kényuralomtól. A felsőbbség Isten előtt számadással tartozik, hogyan használta föl a hatalmat. A hatalomnak is megvannak a maga korlátai. Korlátozza célja és az isteni parancsok.

Ez a keresztény tanítás az engedelmességet is megszen-teli, megneemesíti. Magát embernek mint ilyennek alávetni alacsony és az emberhez nem méltó szolgaság. A keresz-tény azonban Istenért veti alá magát a hatalmaságnak, mert abban Isten helyettesét látja, épen ezért alapjában véve csak *egy* úrnak engedelmeskedik: az Istennek, aki

¹ Róm. 13, 1—2.

helyettese ajkával szól hozzá. És szabadságunkat is mennyire védi ez a felfogás! Ha a felsőbbség túllépi hatáskörét, nem tartozunk engedelmességgel, sőt ha valami magában véve bűnös dolgot parancsol, nem is szabad neki engedelmeskednünk. Mert «az Istennek inkább kell engedelmeskedni, mint az embereknek.»¹ Ilyen esetben tehát — mint XIII. Leo pápa találóan megjegyzi, az alattvalók nem sértik meg az engedelmességet, «mert ha a fejedelmek akarata ellenmond Isten akaratának, átlépik hatalmuk korlátait, megsértik az igazságot és ebben az esetben nem várhatják, hogy tekintélyük előtt meghódoljanak, mert a tekintély megszűnik ott, ahol nincs igazság.»²

Az igazmondás erénye eszközli, hogy nem beszélünk mást, mint amit gondolunk. Az embereknek, mint társas lényeknek, közölniök kell egymással gondolataikat, véleményüket, úgy azonban, hogy hit és bizalom kölcsönösen meglegyen közöttük. Senki sem láthat be a másik szívébe; csak arra támaszkodhatik, amit véleményükből, szándékukból neki elárulnak. Ez a bizalom válnék lehetetlenné, ha csak egyszer is szabad lenne *hazudni*, azaz mást mondani, mint amit gondolunk. Ha bármi okból megengednők olykor-olykor a hazugságot, minden hasonló esetben meg kellene engedni és állandó aggodalomban kellene élnünk, vajjon felebarátunk, ki tudja milyen okból, épen most nem beszél-e meggyőződése ellen.

Ma ugyan igen sok akatholikust ismerünk, akik a hazugságot egyes esetekben minden kerülő nélkül megengedik. Paulsen nyíltan állítja: «Csak az erkölcsbölcselek közül aggaszt még egyeseket ez a dolog (azaz a hazug-

¹ Ap. csel. 5, 29.   ² Diuturnum illud körlevél 1881. jún. 29.

ságnak sok esetben való megengedett volta).»¹ Az elméletben mindez helyes lehet, a gyakorlatban azonban nem így látszik. Minden elfogulatlan sértésnek veszi, ha szemére vetik, hogy hazudott. Akit hazugságon kapnak, szégyenkeznek és igyekeznek mentetetőzni. Senki sem engedi, hogy elámítsák és hamar belátja, hogy másokkal sem szabad tennie, amit ő maga el nem szenvedhet. A gyermek elpirul, mikor először mondott hazugságot; az igazmondásnak velünk született érzékét csak fokozatos elhanyagolás tudja eltompítani. Aki másokkal valamit közöl, hallgatagon azt is követeli, hogy azt, amit mond, az ő véleményének tartsák. Azonban hogyan követhet el ilyet józan ésszel, hogyha hazudik? Ezért nem szabad sohasem hazudni, még tréfából sem, hacsak a körülményekből világosan ki nem tűnik, hogy a kijelentés nem hiteltre számító komoly állítás, hanem csak tréfa.

A hazugságtól azonban jól meg kell különböztetni a *kétértelmű beszédet* vagyis azt a beszédet, mely (az összefüggő szöveg vagy a körülmények szerint) többszörös értelmet enged meg. Szent Athanáz, aki üldözői elől hajón menekült, állítólag elhatározta, hogy szembe megy velök és midőn azt kérdezték tőle, milyen távol lehet innen Athanáz, azt felelte, hogy nincs messze.² Ilyen kétértelmű beszédek megengedhetők, ha nem vagyunk kötelesek az igazságot mondani, avagy épen valami titkot kell megőriznünk.

Nemcsak szóval, hanem jelekkel taglejtéssel stb. azaz *tettetéssel* is lehet hazudni. A tettetésnek egyik gyűlöletes faja a *képmutatás*, amely abban áll, hogy az ember külső tartásával olyan tulajdonságokat fitogtat, amelyekkel nem ékeskedik. Szinlelhetni barátságot, rész-

¹ System der Ethik. II. 5 195.   ² Theodoretus Historia eccles. 3, 8.

vétet, szomorúságot, erényt, jámborságot. A képmutató joggal gyűlöletes mindenki előtt. Az ember egységes cselekvő alany, melyben a belsőnek és külsőnek természetesen összhangzásban kell lennie, vagy legalább is nem szabad egymásnak ellenmondania. Ilyen ellenmondás forog azonban fenn, ha a külső tartás és viselkedés az ellenkezőjét mutatja annak, ami az ember és amit gondol. A hazug és képmutató némiképen két egymásnak ellenmondó félre osztja magát és pedig azzal a szándékkal, hogy más valaminek tartsák, mint ami, míg az igazmondónál egység és összhang uralkodik. Ez az oka, miért gerjeszt bennünk tiszteletet és szeretetet az igaz, egyenes ember, aki úgy viselkedik, ahogy van, mialatt a képmutatót, hizelgőt és kétszínűt mindenki utálja. Az igazmondásban benne rejlik az Istenhez való hasonlatosságnak egyik vonása is. Pythagoras arra a kérdésre, mikor lesznek hasonlóak az emberek Istenhez, állítólag így felelt: «Ha az igazságot mondják». Isten a végtelen igazság, aki senkit meg nem csalhat. Természetének megfelelően minél inkább igaz az ember, annál inkább hasonlít Istenhez.

HATODIK FEJEZET.

Kötelességeink önmagunk iránt.

*Schopenhauer*¹ tagadja, hogy az embernek önmaga iránt kötelességei volnának. «Jogi kötelességek önmagunk iránt lehetetlenek a magától érthető alaptételnél fogva: Volenti non fit injuria..., ami pedig az önma-

¹ Die beiden Grundprobleme der Ethik. II. 5. §. 126. 1.

gunk iránt való szeretet kötelességeit illeti, az erkölcs-
tannak itt már semmi tennivalója sincs, későn érkezik.»

Ennek az állításnak első része helyes. Jogi kötelességeink magunk iránt nincsenek, mert az igazságosság mindig másokra vonatkozik. Helytelen azonban a második rész, a szeretetből fakadó kötelességekre vonatkozólag, hogy az erkölcs-
tannak itt semmi tennivalója sem volna. Mindenesetre így állna a dolog, ha az erkölcs-
tan csak annyit kívánna, hogy valamiképen szeressük magunkat. Ezt már természeténél fogva mindenki megteszi. Szerethetjük azonban önmagunkat rendetlenül is, és éppen arra való az erkölcs-
tan, hogy önszeretetünket *rendezze*; ezzel a szeretettel tartozunk *önmagunknak* és erről mondjuk, hogy kötelesség önmagunk iránt.

Jólrendezett az önszeretet, ha tárgyát, fokát és módját illetőleg olyan szeretettel viseltetünk önmagunk iránt, amely hozzánk eszes teremtményekhez Isten és az összes teremtményekhez való minden viszonyunk szerint illik. Csak ha az önszeretet átlépi ezeket a határokat, akkor lesz *önzés*, amely arra törekszik, hogy magát tulajdon Énjének előnyére mások jogos érdekein túltegye.

Az önszeretethez feltétele és helyes alapja a helyes *önbecsülés*. Csakis azért lehetnek az embernek önmaga iránt kötelességei, mivel megilleti őt a *személy* méltósága. Ha lehetnek az embernek kötelességei önmagával szemben, azok csakis azért vannak, mert az ember a személy méltóságával van felruházva és mint ilyen uralkodó helyet foglal el a teremtésben, mert érte van az egész esztelen természet, anélkül azonban, hogy maga eszköz volna valamely felsőbb lénynek használatára.

Úgy a mindenistenítők, mint az anyagelvűek lerontják ezt a méltóságot és ezzel az önmagunk iránt való

kötelességek alapjait. A mindenistenítés szerint az ember csak egy mozzanat az abszoltnak kifejlődésében, amely mint a hullám néhány szempillantás mulva nyomtalanul eltűnik, az anyagelvűség szerint pedig csak véletlenül összefűjt parányhalmaz minden önálló jelentőség nélkül. A kereszténység ellenben a legmagasabb méltóságra emeli az embert. Tisztelni tanítja mint a teremtés koronáját és végső célját, mint Isten képmását, mely a Végtelennel való legbensőbb egyesülésre, örökké tartó boldogságra van hivatva. Ez az alapja, hogy az embernek kötelességei vannak önmaga iránt, mégpedig lelkére, testére és külső javaira vonatkozólag egyaránt.

1. §. Mivel tartozunk lelkünknek ?

Az ember legfőbb java az Isten birásában álló *örök boldogság*. Az igazi önszeretetnek mindenekelőtt arra kell tehát ügyelnie, hogy ennek a jónak elérését lehetőleg biztosítsa. Épen ezért az önszeretet első és legfontosabb kötelessége Isten parancsainak megtartása, mely nélkül az örök boldogságnak elérése teljesen lehetetlen. Aki nagy bünt követ el, és még inkább aki állandóan az Istennel való ellenségeskedés állapotában él, súlyosan vétkezik a rendezett önszeretet ellen.¹

Mivel Isten parancsait teljesíteni tartozunk, kötelességünk azok ismeretét is megszerezni.² Mindenkinék kötelessége tehát arra törekedni, hogy úgy általános keresztényi, mint állásbeli kötelességeire vonatkozólag megfelelő ismereteket szerezzen magának; lehetőség szerint kerülnie kell a bűnre vivő alkalmakat és kísértéseket, mert «ki a veszedelmet szereti, elvesz abban.»³

¹ L. fent.   ² Lásd fent.   ³ Sir. 3, 27.

A bűn főforrásai a *rossz kívánságok*. Ezért kell az embernek már ifjúságától fogva gyakorolni az *önuralmat*, ezért kell megtanulnia, hogy lehetséges a rendetlen vágyakat az ész és hit parancsainak uralma alá hajtani és a jót mindvégig gyakorolni. Az észnek uralkodnia kell a vágyak fölött. Ezért követelte már a pogány bölcsélet is az önmegtágadást, amikor kimondotta ezt az alapelvet: Légy türelmes és tanulj lemondást.¹

Az embernek mindenekelőtt a *büszkeséget*, a kitüntetés után való rendetlen vágyakozást kell értelme korlátai között tartania. Mélyen az emberi természetben rejlik, hogy szeretünk többnek látszani, kitűnni a többiek közül és magunknál jobbat nem ismerni. Ebből a mérges gyökérből sarjad ki a tiszteltetés és dicsőség után való nagy vágyakozás, a hiúság, dicsekvés, engedetlenség stb. Mindenekelőtt ezt a hírnév és kitüntetés után való vágyat kell tehát a hittől megvilágított ész korlátai közé visszaszorítanunk. És ezt megtehetjük az *alázatosság* erényének buzgó gyakorlásával, mely eszközli, hogy magunkat minden alap nélkül sokra ne becsüljük és ne törjünk a megérdemelnél magasabb kitüntetésre és elismerésre.

A pogányságban az alázatosság ismeretlen volt, sőt nemcsak hogy erénynek nem tartották, hanem gyávaságnak, gyengeségnek minősítették. Csak a természetfölötti kinyilatkoztatás hozta meg nekünk az alázatosság igaz becsülését. «Tanuljatok tőlem, így szól Krisztus, mert szelid vagyok és alázatos szívű.»² «Minden, aki magát fölmagasztalja, megaláztatik; és aki magát megalázza, fölmagasztaltatik.»³ Krisztus Urunk egy alkalommal gyer-

¹ Sustine et abstine (Epictet., Manuale).

² Mt. 11, 29.   ³ Lk. 14, 11.

meket állított tanítványai közé mondván: «Aki tehát megalázza magát, mint e kiseded, az nagyobb mennyeknek országában».¹

Valamint a régi, épenúgy az újkori pogányság sem ismeri az igazi alázatosságot, mert épen az alap hiányzik. Az alázatosság gyökere és alapja annak elismerése, hogy mi magunktól semmi vagyunk és minden javunk Isten irgalmasságától származik. «Nem mintha elegendők volnánk valamit gondolni magunktól, mint magunktól, hanem a mi elégséges voltunk az Istentől vagyon.»² «Mid vagyon, amit nem vettél? Ha pedig vetted, mit dicsekszel, mintha nem vetted volna?»³

Joggal tanítja ezért *aquinói sz. Tamás*,⁴ hogy az alázatosság *az Isten előtt való meghódolásra vonatkozik* és ugyanarra támaszkodik. Minden alázatosság, mely nem ezen az alapon nyugszik, helytelen és tartatatlan. Valamint a Bölcs szerint minden gonoszság gyökere a kevélység: «Minden bűnnek kezdete a kevélység»,⁵ épenúgy az alázatosság sziklaköve az erények nagy palotájának. Ezért mondja *sz. Ágoston*:⁶ Minél magasabbra akarod emelni az erény épületét, annál mélyebbre ásd az alázatosság fundamentumát. Csak igazán alázatos szívben tenyészik a hit, az Isten imádása, az engedelmesség, Isten minden parancsával szemben szent akaratában való megnyugvásunk, a meghódolás a törvényes hatalom előtt, türelem, szelidség, békesség stb.

Az alázatosságot azonban nem szabad fölcserélni a kislelkűséggel vagy a csüggedéssel. A valódi alázatos

¹ Mt. 18, 4.

⁵ Sir. 10, 15.

² II. Kor. 3, 5.

⁶ Lib. de verbo Dom. sermo

³ I. Kor. 4, 7.

10, c. 1.; sermo 69. (*Migne*

⁴ S. Th. 2, 2, q. 161, a. 1 ad 5.

Patr. lat. XXXVIII. 441.)

nem bízik ugyan önmagában, gyengeségében; tudja, hogy magától mire sem képes; bízik azonban Istenben és az ő segítségével és ebből a gondolatból bátorságot és erőt merít a legmagasztosab és legdicsőbb cselekedetek végrehajtására is Isten tiszteletére és a lelkek üdvére, mint azt a szentek életében olyan gyakran látjuk.

Sokakra nézve még a kevélységnél is veszedelmesebb ellenség az *érzékiség*, a testi gyönyörök hajhászása.

Az embernek, mint az állatnak is, fönmaradásához ételre és italra van szüksége és nagyon bölcsen cselekedett az Alkotó, mikor a táplálkozást érzei gyönyörrel kötötte össze, hogy valósággal csalogasson rája. Ha egyáltalában nem járna semmi élvezettel, bizonynyal sokan akadnának, akik hanyagságból, fősvényiségből vagy egyéb okokból elhanyagolnák még a táplálkozást is. Csakhogy ez a gyönyör sokak számára valóságos örvény, melyben elmerülnek. Az értelem van arra hivatva, hogy ezt a kívánságot a szükséglet mértéke szerint szabályozza és ebben az önfegyelmzésben, sajnos, igen sokan nagyon is hibáznak. A szellemi és anyagi kárt, amit főleg az ivás szenvedélye az egyes emberek, családok és egész társadalmak életében előidéz, sohasem leszünk képesek kiszámítani.

Kötelessége tehát mindenkinek ifjúkorától fogva uralkodni inyenc természetén és gyakorolni a *mértékletességet*. Azok között, akik a mennyországba sohasem jutnak el, sz. Pál a «részegeseket» is elsorolja.¹ Napjainkban gyakran ócsárolják a kath. egyházat, amiért bőjti és megtartóztatási parancsokat szokott előírni. De nem kell-e inkább hálával telni el iránta azért, hogy

¹ I. Kor. 6, 10.

bölcs rendelkezéseivel a keresztényeket arra tanítja és kötelezi: Győzzék le az ingyenc természetet és uralkodjanak rajta?

Míg a táplálkozási ösztön szükségszerűen készítet bennünket mindarra, ami az egyén fenntartására szolgál, addig a *nemi ösztön* biztosítja a faj fenntartását. E tekintetben ismét nagy különbség tárul elénk az állatok és az emberek között. Az állatoknál a nemi életet ösztönök szabályozzák, melyeknek ellenére nem cselekedhetnek. Az embernek nincsenek ilyen ösztönei, van azonban helyettük értelme és szabad akarata, melyeknek segítségével és Isten malasztjától is támogatva, hajlamait szabályozhatja és mérsékelheti.

A nemi ösztönnek, ennek a legerősebb érzéki hajlamnak megrendszabályozása és megfékezése szigorú önfegyelmezést követel; és erre képesít bennünket a *tisztaság erénye*, mely csak komoly és tartós küzdelemmel szerezhető meg. Aki magát férfiasan le nem győzi, az erkölcstelenségre vezető alkalmakat és kísértéseket tehetsége szerint nem kerüli, imádsággal és a szentségek méltó vételével Istentől a szükséges kegyelmeket ki nem könyörögi, csakhamar az alávaló érzékiség áldozatává lesz, mely őt az állathoz alacsonyítja le, eltompítja szellemének élességét, megfosztja minden erejétől, aláássa egészségét, vagyonát és családi boldogságát egyszer és mindenkorra tönkreteszi.

Ezért csak helyeselni lehet *Ribbing* svéd orvos mondanását¹, aki a következő «tapasztalati tételt» állítja föl:

¹ Die sexuelle Hygiene und ihre ethischen Konsequenzen⁵(Leipzig, 1891., 47.) c. művében Ribbing határozottan tagadja, hogy a tisztaság, még ha egész életen át tart is, ártalmas volna az egészségre. A nőknél előforduló hisztériát sokan az önmegtartóztatás következményének tüntették fel. Krafft-Ebing ezt a véleményt teljesen alaptalan elő-

«Valamint a nemi ösztön hatalmas természeti fönntartó erőt képvisel, *éppúgy annak ideiglenes legyőzése is rendkívül nagy jelentőségű erkölcsnemesítő erővel bír.*»

Eltérőleg a mértékletességtől, amely az érzéki gyönyör után való törekvésünket zabolázza és szabályozza, a lelki erősség feladata minket az erkölcsi rend útján mindennemű veszélyek és nehézségek ellen megerősíteni és edzeni. Legfényesebben mutatkozik a lelki erősség, ha a kötelesség ösvényén halálveszedelembé jutunk. Az igazán erős lelkű ember szivesebben föláladoz mindent, még életét is, mintsem hogy az ellen cselekedjék, amit kötelessége erősen parancsol. Ennek az erőslelkűségnek a keresztény vértanuk életében látjuk legfényesebb ragyogását. Jelszavuk: Inkább meghalni, mintsem bűnt elkövetni és ezzel a jelszóval örömet mentek a halálba is. «A legfőbb jó nem az élet, de a legnagyobb rossz mindenestre a bűn».

De a halálveszedelmen kívül még sok egyéb nehézség, veszély, akadály áll az utunkban, amit le kell győznünk. Küzdelem az ember élete a földön, mondja Jób.¹ Embernek lenni annyi, mint harcosnak lenni. Mindezekben a nehézségekben a lelki erősség van arra hivatva, hogy a rokonerényekkel, a bizalommal, nemeslelkűséggel, állhatatossággal, kitartással és türelemmel bennünket mindenütt kísérjen és a küzdelemre erőssé tegyen.

ítéletnek minősíti. «Azok a nők, akik sohasem mehettek férjhez és a házaseset pótlására komoly, szellemet és lelket igénybevevő foglalkozást űznek, pl. a szerzetesnők, akik magukat betegápolásra és gyermeknevelésre szentelik, igen ritkán lesznek hisztérikusokká.» (Idézet Ribbingnél i. m. 77.) V. ö. még Foerster kitűnő munkáját: Sexualethik und Pädagogik. (Fordította Schütz Antal: A nemi élet etikája és paedagógiája. Bp. 1909.)

¹ 7, 1.

Különösen szükségünk van a *türelemre*, mely arra képesít, hogy az élet sok-sok szenvedésének nyomása alatt levertségnek és szomorúságnak át ne engedjük magunkat. Szervedések és nyomorúság híján sohasem volt az emberiség, de a pogányok még nem ismerték a keresztény türelem erényét és ha meg is nyugodtak, az a kikerülhetetlen sorsban való bárgyú megadást jelentette náluk. A hinduk és buddhisták még most is így viselkednek és éreznek a bajokkal szemben, csak arra törekeshnek, hogy a bajokkal és szenvedésekkel — amiken úgy sem változtathatnak — valahogy megalkudhassanak, megnyugvást találjanak.

A kereszténység hozta meg nekünk a szenvedés nagy kérdéseinek megoldását, amely a pogányok előtt századokon át megoldhatatlannak látszott és megadta az alapot, melyen a keresztény türelem felépül. Megajándékozott mindenekelőtt az *isteni gondviselésben* való hittel.

Gyermeki bizalommal kell feltekintenünk Istenhez, a mi atyánkhoz és magunkat minden szükségünkben és nehézségünkben szerető gondoskodására kell biznunk. Ezért óv bennünket az Üdvözítő a túlságos aggódástól, mellyel ideiglenes boldogságunkat szerfölközt munkáljuk. «Tekintsétek az égi madarakat; ezek nem vetnek, nem aratnak, sem csürökbe nem gyűjtenek; és a ti mennyei Atyátok táplálja azokat. Nem vagytok-e ti azoknál becsesebbek? . . . Nézzétek a mezei liliomokat, mint növekednek, nem munkálkodnak és nem fonnak; mondom pedig nektek, hogy Salamon minden dicsőségében sem volt úgy felöltözve, mint egy ezek közül . . . Ne aggódjatok tehát, mondván: Mit eszünk, vagy mit iszunk, vagy mivel ruházunk? . . . Hisz tudja a ti Atyátok, hogy mindezekre

szükségtek vagyon.»¹ A keresztény tudja, hogy «az Istent szeretőknek minden javukra szolgál».²

De szinte halljuk az újkori hitetleneknek, pl. *Haeckelnek*³ ellenmondását: Hogyan engedheti meg Isten, az emberek szerető atyja, hogy annyi nyomor, szükség, inség uralkodjék ezen a földön? Hogy bűnösöket és ártatlanokat nem egyszer együtt nyeljenek el a habok, sujtson a villám, temessen el a földrengés, ragadjon el a dőghalál, éhinség?

Igazán különös dolog. Isten sohasem cselekedhetik a mi újkori pogányaink kedve szerint. Ha csodát tesz, azt mondják, a csoda nem méltó Istenhez, megzavarja a mindenség rendjét, áttöri a természettörvényeket, megdönti a természettudományokat. Ha pedig nem művel csodákat, ha szabad folyást enged a természettörvényeknek, akkor szivtelenséggel, kegyetlenséggel vádolják.

De nézzük magát a dolgot. Honnan a szenvedések melyeknek terhe alatt Ádám óta nyög és sír az emberi nem? Magától érthető, hogy el kell tekintenünk attól a sok bajtól, szenvedéstől, amit az emberek rosszakaratukkal, gonoszságukkal önmaguk okoznak maguknak és ember-társaiknak. A szabadakarattunkkal való visszaélésért csak nem az Istent kell felelőségre vonnunk? De honnan a szenvedések, melyek önhibáján kívül érik az emberiséget?

A kereszténység mutatott rá legelőször ezeknek a szenvedéseknek legigazibb és leghatalmasabb forrására. Isten kezdetben nem akarta, hogy szenvedések érjenek

¹ Róm. 8, 28.

² Mt. 6, 26 skk.

³ Die Lebenswunder. (Népies kiadás.) 47. és 51.

bennünket. Már földi életünknek is paradicsominak kellene lennie annak a helynek, ahol a mennyei boldogság előízét élvezhetnők és ahonnan egykor kivétel nélkül Isten tökéletes boldogságára kellene eljutnunk. Hogy ez másként történt, annak a bűn az oka. Ez rabolta el tőlünk a paradicsomot, ez vont a Isten és emberek közé a meglevő hatalmas szakadékot. Isten örök végzése szerint az Istenembernek kellett eljönnie, hogy bennünket szenvedésével, keresztyével megváltson és mindazoknak, akik ebből a siralomvölgyéből Isten örök városába akarnak eljutni, ezen a keresztyúton kell végighaladniok. Ezért mondja Krisztus! «Ki engem akar követni, tagadja meg önmagát és vegye fel keresztyét és kövessen engem». ¹ «Aki nem viseli keresztyét és nem jó utánam, nem lehet az én tanítványom». ²

De «az én igám gyönyörűsége és az én terhem könnyű». ³ Az Üdvözítő könnyebbé tette nekünk a szenvedés útját, mert keresztyével előttünk halad, nekünk bőszeges kegyelmet osztogat és hervadhatlan koronát ígér. «Ha vele együtt szenvedünk, hogy együtt meg is dicsőíttessünk.» ⁴ «Az, mi most nyomorúságunkban egy szempillantásnyi és könnyű, a dicsőségnek módfelett örökkévaló nagyságát eszközli bennünk.» ⁵

Csak így értjük meg teljesen, miért van az, hogy az igazi keresztyények — ha szenvedniök kellett — nemcsak türelemmel viselték el a fájdalokat hanem még gyönyörűséget is találtak azokban. Már szent Pál felkiált: «Én tőlem pedig távol legyen másban dicsekednem, mint a mi Urunk, Jézus Krisztus keresztyében». ⁶

¹ Mk. 8, 34.

² Lk. 14, 27.

³ Mt. 11, 30.

⁴ Róm. 8, 17.

⁵ II. Kor. 4, 17.

⁶ Gal. 6, 14.

«Fölötte bővelkedem örömmel minden szorongatásunk mellett». ¹ Jakab apostol figyelmezteti a keresztényeket: ² «Nagy örömmel tartjátok, atyámfiai! mikor a különféle kísértetekbe estek». Mikor az apostolokat megostorozták, «örvendezve menének el a gyülekezet elől, mivelhogy méltókká lettek Jézus nevéért gyalázatot szenvedni». ³ Hangos örömujjongással üdvözölte András apostol is a keresztet, melyet halálos ágyul rendeltek számára, mivel méltó lett arra, hogy Urához, Mesteréhez hasonlóvá legyen a halálban.

Ignác vértanú könyörögve kéri a római hiveket, hogy vértanú halálát valahogy meg ne akadályozzák. «Kérlek titeket, hogy irántam semmiféle okatlan gyengédséget ne mutassatok. Engedjétek, hogy az állatok eledelével legyek, hogy általuk Isten élvezzen. Isten búzája vagyok, kell tehát, hogy megőröljenek a vadállatok fogai, hogy így Krisztusnak tiszta áldozókenyerévé váljam. Legyetek jók ezekhez az állatokhoz, hogy sirommá váljanak, testemből semmi fenn ne maradjon és eltemetéssel senkinek terhére ne legyek. Akkor vagyok Krisztusnak igaz tanítványa, ha a világ belőlem többé semmit sem lát... Bocsássatok meg nekem, én tudom, minek kell történni velem. Most kezdek Krisztusnak igaz tanítványa lenni. Krisztus élvezésében semmi sem fog engem akadályozni akár látható, akár láthatatlan. Jöhetnek én rám tűz és kereszt, vadállatok falkája, csontjaimnak szétszaggatása, tagjaimnak felaprítása, egész testemnek szétmorzsolása, csak juthassam el az én Krisztusomhoz. A világ és birodalmi előttem semmik. Krisztusért halni jobb, mint a földön uralkodni. Keresem azt, aki értünk meghalt; akarom azt, aki értünk feltámadott.

¹ II. Kor. 7, 4.   ² Jak. 1, 2.   ³ Ap. csel. 5, 41.

Szabadulásom közel vagyok. Testvéreim, mutassatok irántam szeretetet azzal, hogy az igazi élettől nem raboltok meg». ¹

Így beszél Krisztus hősi tanítványa! Az első keresztényekről igen jól tudjuk, hogy ujjongva és öröme-keket zengedezve mentek a legnagyobb kínok elé. És minden időknél minden igazi keresztényei követték a példát. Keresztes sz. János azt a különös kegyelmet kéri az Üdvözítőtől, hogy érte szenvedhessen és megvetésben legyen bőven része. *Pati et contemni*. Csak azok értik meg ezt a beszédet, akik Krisztust a szívükben hordják.

2. §. *Mi a kötelességünk testünk iránt és külső javainkkal szemben?*

A lélek sokkal értékesebb, mint a test, mindennek előtt azzal kell törődnünk. De a testet és a fönntartásához szükséges külső javakat sem szabad elhanyagolnunk.

Már a természeti törvény is tiltja, hogy testünkkel önhatalmulag rendelkezünk, annak épségét akár *megcsonkítással*, akár *öngyilkossággal* veszélyeztessük, tönkretegyük. Mint minden élő lénybe, belénk is beoltotta Isten az önfenntartás ösztönét. Önkéntelenül is a védelem jut eszünkbe, ha valami veszély fenyeget. Amint ez a természetes hajlam világosan mutatja, Isten követeli tőlünk, hogy fönntmaradásunkról gondoskodjunk. Sőt még többet is követel. Az életet elsősorban nem a saját javunkra kaptuk, hanem Isten szolgálatára. Ezért kötelességünk, hogy Istent szolgáljuk és így az örök életet megszerezhessük. Ez a mi legfőbb feladatunk. Ő a mi

¹ Lev. a róm. 4—6. sz.

Urunk, mi az ő szolgálai és tulajdonai. Csak neki van tehát joga életünk felett, csak Ő rendelkezhetik vele, csak Ő szólíthat el bennünket a földről, amikor végtelen bölcsességének úgy tetszik. A mi feladatunk, hogy alázatosan kitartsunk addig a percig, amelyben magához szólít. Ezért nem válhatik céltalanná, haszontalanná a mi életünk, érjenek bár viszontagságok, betegségek, megannyi fájdalom. Istent mindig szerethetjük, szent akaratát teljesíthetjük, az alázatosság és türelem erényét mindig gyakorolhatjuk, az örök élet koronáját megérdemelhetjük. Sőt minél több szenvedés és szomorúság zúdul le reánk, annál jobb alkalom kínálkozik, hogy alázatos megadással Isten akaratának vessük alá magunkat és a mennyei dicső koronát megnyerhessük.

Istentagadó álláspontról, mely személyes Istenről hallani sem akar, mindenesetre nehezen bizonyítható az öngyilkosság tilalma. Ha az ember csak jobban kifejlett állat, ha a túlvilágon nincs elkárhozás, nehéz belátni, életének bármely pillanatban mért ne vehetne véget az ember, főleg ha nyomor és keservek, szégyen és fájdalmak sújtják életében, amelyhez most már semmi kedve sincsen. A hitetlenség terjedése magyarázza, miért lesz manapság olyan sok életunt ember öngyilkossá, olyannyira, hogy ma már az öngyilkosságról, mint szenvedélyről, mint tömegjelenségről beszélhetünk. Ugyancsak a hitetlenség magyarázza, miért dicsőíti a keresztényellenes bölcsélet sok képviselője, mint Schopenhauer, Dühring, Nietzsche «a kellő időben véghezvitt öngyilkosságot». *Haeckel* azt állítja, hogy az ember önhibáján kívül fejlődik ki a megtermékenyített petesejtből. Ha tehát az életből a remélt boldogság helyett csak szükség és nyomor jutnak számára, kétségtelenül joga van szenvedéseinek önkéntes halállal véget

vetni. Ez az önkéntes halál volna szerintük az «önmegváltás».¹

De ez az istentagadó álláspont nagyon is hibás. Az öngyilkosok azt hiszik, hogy megszabadulnak a nyomorúságtól, pedig azzal, hogy Isten ellen fellázadni mernek, örök veszélynek teszik ki lelküket, testüket. Jogosan fosztották meg a népek a halotti tisztelettől minden időben azokat, akik önkezükkel vetettek véget életüknek és helyesen cselekszik az egyház, amikor az ilyenektől még az egyházi temetést is megtagadja, hacsak valami elmezavar ki nem menti őket.

De nemcsak arra kell vigyáznunk, hogy életünket valamiképp meg ne rövidítsük, hanem kötelességünk minden eszközt fölhasználni, hogy annak fenntartását *tevőlegesen* is előmozdítsuk. Életünket és egészségünket csak azért kaptuk az Úrtól, hogy az elénk tűzött feladatot minél jobban teljesíthessük. Ezért mindenképpen vigyázni kell rájuk. Amikor a Teremtő az egészség és jólét kipusztíthatatlan ösztönét természetünkbe oltotta, ezzel is csak azt akarta elérni, hogy ezt a gondoskodásunkat megkönnyítse.

Ez a kötelesség nem olyan, hogy minden eszközre kötelezne bennünket, mellyel életünk fönnmaradását biztosíthatjuk; csak a rendes eszközök használatára vagyunk kötelezve, amelyek nem kívánnak túlnagy megerőltetést és költségeket és amelyeket értelmes emberek hasonló helyzetben átlag igénybe vesznek. Ha még rendkívüli eszközöket is kötelesek volnánk fölhasználni életünk megmentésére, akkor az életünkről és egészségünkről való gondoskodás idővel teljesen elviselhetetlen teherré válnék. Lefoglalná minden erőnket és gondolatunkat, óriási kórházzá változtatná át az egész földet. Senki

¹ Die Lebenswunder. 49.

sem fogna valami terhesebb vagy veszélyes munkához, pedig azok a társadalom javára egyszer s mindenkorra nagyon szükségesek.

Mint ahogy életünknek és egészségünknek, külső javainknak is gondját tartozunk viselni. A külső javakhoz tartozik mindenekelőtt *a jó hírnév*,¹ mely az erkölcsi életnek egyik leghatalmasabb oltalmazója és egyuttal igen sok gonoszság megakadályozója is. Már arra a gondolatra is megremeg az ember, hogy becsületét embertársai előtt valahogy elveszítheti, mert jól tudja, hogy enélkül a társadalomban meg nem állhat, annak számbavehető tagja nem lehet. Veszítse el valaki jó hírnevét, ismerősei, barátai azonnal elhagyják, közbizalomban nem lesz többé része, bizalmi állásra meg nem választják, becsületbeli tisztségre ki nem jelölik. Legyünk tehát azon, hogy az emberek tiszteljenek és törekedjünk jó hírnevünket megőrizni. Ezért figyelmeztet az Irás: «Gondod legyen a jónévre».²

Más külső javakat, mint amilyen az állás, vagyon stb. köteles mindenki olyat és annyit szerezni, amennyi tisztas megélhetéséhez és kötelességeinek teljesítéséhez szükséges. Épen ezért nem ismerünk parancsolatot, mely azt rendelné, hogy földi javakat gyűjtsünk, de viszont tilalom sincs rá, csak arra kell vigyáznunk, hogy megengedett úton-módon, az ész és az erkölcsi törvények korlátai között keressük azokat. Mindenkinek meghatározott állást és hivatást kell tehát választania, melyben munkájával tisztas életmódot talál és az emberi társadalomnak hasznos tagja lehet. Semmittevésre senkinek sincs joga és a társadalom is méltán üldözi nyugalmanak nyílt veszélyeztetőit, a munkakerülő koldusokat és csavargókat.

¹ L. fent.   ² Sir. 41, 15.

HETEDIK FEJEZET.

A keresztény család.

Mindazok az erkölcsi törvények, melyekkel eddig foglalkoztunk, *minden egyes* keresztényt egyformán köteleznek. Senki sem vonhatja ki magát alóluk. Ezeken kívül azonban vannak még olyan parancsok is, melyeket csak bizonyos állapotú egyéneknek kell megtartaniok. Ilyenek a házastársak és a szerzetesek kötelességei, melyekről még külön is akarunk néhány szót szólni.

1. §. A házasság.

Isten azt akarja, hogy az emberi nem folyton szaporodjék. «Férfiúvá és asszonnyá teremté őket... és mondá: Növekedjetek és sokasodjatok és töltsétek be a földet».¹ A gyarodás céljából nemzőképességgel és nemi ösztönrel látta el őket és ezért az emberi nemet két körülbelül egyenlő félre osztotta. Minden élőlény törekszik arra, hogy ha máskép nem lehet, legalább azzal váljék halhatatlanná, hogy magához hasonló lényeket hoz létre, melyekben mintegy az ő élete folytatódik. Ezt az emberről is el lehet mondani.

Ha az emberi nem folytonos szaporodással be nem töltené, ugyan mi célja lenne a földnek? Hiszen egyedül az emberért teremtette Isten! De a kérlelhetetlen halál egyre kaszálja az embervirágokat. Ha a Teremtő új nemzedékről nem gondoskodott volna, az emberi nem csakhamar eltűnnék és a föld céltalan pusztasággá, lakatlan lakóházzá lenne.

¹ Móz. I. k. 1, 27—28.

Mivel a nemzőképesség célja, vagyis az emberi nem továbbszaporodása csak a két nem egyesülésével érhető el, magától értetődik, hogy a nemi ösztönnek ezen az egyesülésen kívül történő minden más kielégítése súlyos visszaélés a természet ellen, mert nem erre a természetes célra törekszik. Ha megengedett volna a nemi ösztön természetellenes kielégítése, nagy veszélybe jutna az emberiség szaporodása is. Nagyon sokan kivonnák magukat a házasság terhei alól.

Tehát az önfertőzésnek, onanizmusnak, homoszexszualitásnak minden módja és minden más természetellenes bűn — bármi legyen is a neve — súlyos véték a természet ellen. Nagy szégyenfoltja korunknak, hogy ezeket a szégyenletes eltévelyedéseket nemcsak gyakorolják, hanem nyíltan tanítják és védik.

*Schott*¹ «Sittenlehre für das deutsche Volk» c. munkájában azt mondja, hogy sok férfi egyáltalán nem köthet házasságot, ezektől pedig állandó megtartóztatást nem lehet követelni. «Az erkölcs magaslatán álló ember» azonban sem romlott lányokkal nem élhet, sem a tisztességeseket el nem csábíthatja, a szükséges kielégítést tehát oly úton keresi, amely senkinek sem árt. Ez csak világos beszéd.

A *Neo-Malthuzianusok* törekvései sem ismeretlenek. A mai társadalmi bajok főforrásának a népesség túlságos elszaporodását tartják és azért minél általánosabbá akarják tenni az önkéntes nötlenséget — természetesen nem a keresztény önmegtartóztatás szellemében — és arra törekszenek, hogy a fogamzást a házasságban megakadályozzák.² 1877-ben Londonban «Malthusianus

¹ Leipzig, 1898. 146.

² V. ö. a Handwörterbuch der Staatwissenschaften², Bevölkerungslehre und Bevölkerungspolitik szakaszával,

szövetség»-et (Malthusian League) alapítottak, amely 1879 óta kiadja «A Malthusianus» című folyóiratot. Ennek a lapnak jellegje a következő: «Értelmes lény előtt époly természeteseknek tűnnek fel azok az akadályok, amelyeket valaki elővigyázatból állít föl, mint azok, melyeket később szegénység vagy korai halál okoz». A szövetség igyekszik tanait füzetek, röpiratok stb. útján a lehetőség szerint terjeszteni. Hollandiában is van 1882 óta ilyen «szövetség» és azokban az országokban, ahol ilyen megalakult szervezetek nincsenek, sokan akadnak, akik elméletben és gyakorlatban is Malthus híveinek vallják magukat. «Nötlenség vagy okos elővigyázat a házasság után» a jelmondatuk. Menynyire elharapódtak ezek a törekvések, bizonyítják a napilapok szemérmetlen hirdetései. A Malthuskövetőknek való árucikkkel ma már egész üzletszerűen foglalkoznak.

A *homoszekszualitásnak* is számos hive és védője van már. Hogy épen a legmagasabb körökben gyakorolják és a katonaság közé is utat tört magának, többé nem tagadható. De nemcsak úzik, hanem mindenképen igazolni is akarják.

1897-ben Berlinben Hirschfeld Magnus, charlottenburgi orvos vezetése alatt «tudományos emberbaráti egyesület» alakult, amelynek főcélja a «Német birodalmi büntetőtörvénykönyv» 175. §-a (természetellenes erkölcs-telenség) ellen való küzdelem. Hogy ennek a célnak megvalósítását szorgalmazza, 1899 óta közzéteszi «Jahrbuch für sexuelle Zwischenstufen» című évkönyvét. Ezenkívül a birodalmi gyűlésben tömeges kérvényezéssel igyekszik maga mellett hangulatot kelteni. Az előttem lévő kérvényen is ezernél több előkelő névalírást látok. Mindmegannyi egyetemi tanár, orvosi és egészségügyi tanácsos, magas állású hivatalnok és katona,

költő, ujságíró, művész, ügyvéd, bankár, földbirtokos stb. Köztük van Krafft-Ebing tanár is, aki a homoszekszualis bűnök büntetlensége érdekében külön könyvet írt. *Liszt* tanár híres könyve «Lehrbuch des Strafrechts»¹ is a 175. §. eltörlését kívánja. A kérvény aláírói biztosítanak bennünket, hogy csak a «méltányosság, igazságosság és emberi érzés» lelkesíti őket. A homoszekszualis vágyak épúgy el vannak terjedve, mint a többi nemi hajlam és parancsolólag követelik kielégítésüket. Érzik azokat «erkölcsileg magasan álló» férfiak és nők is, akiket azonban a büntetőtörvény gyalázatba, kétségbeesésbe és a megbolondulásba kerget. Tagadják, hogy ezeknek az ocsmány cselekedeteknek elkövetése egyáltalán bűn volna és úgy akarják feltüntetni a dolgot, mintha álláspontjukat a tudomány is igazolná.

Igy kerekedik bennük mindinkább az ember fölé az állat. Lejebb süllyedünk a régi pogányságnál, mely elkövette ugyan ezeket a bűnöket, de visszariadt attól, hogy ezeket az igazság és emberi voltunk következményeinek mondja.

Kereszténység álláspontjáról az ilyen törekvéseket a legélesebben el kell ítélnünk. «Ne csaljátok meg magatokat, mondja szent Pál, sem a puhák, sem a férfiakkal közösülők nem fogják bírni az Isten országát»² Sőt mint említettük már a józan ész is elítéli az ilyen bűnöket. Ha mindenki olyan módon elégíthetné ki ezt a legerősebb érzéki ösztönt, ahogy neki tetszik, úgy az egyesekre, mint az egész társadalomra a legkárosabb következmények folynának belőle. A család megsemmisülne és az ember alacsonyabbra süllyedne még az állatnál is. Emlékezzünk csak vissza a nagy görög bölcselőnek már

¹ 13. kiadás 110. §.   ² 1. Kor. 6, 10.

egyszer idézett szavaira: «Erények gyakorlása nélkül az ember a legvadabb állat és a nemi életet és a táplálkozási ösztönt illetőleg a legkicsapongóbb valamennyi között».

A nemi ösztön kielégítése tehát csak akkor engedhető meg, ha az két különböző nembeli személynek megfelelő egyesülésén belül történik. De mi a módja ennek az egyesülésnek? A természetnek és a kinyilatkoztatásnak erre vonatkozólag több törvénye van.

Első törvény: Minden házasságon kívül történő nemi közösülés tilos. A «szabad szerelem» hirdetői, így a legtöbb szociáldemokrata, egyenesen tagadják ezt a törvényt *Bebel* szerint a nemi ösztön kielégítése csak egyéni dolga mindenkinek, melybe avatatlanul senki sem szólhat bele. Ha a házasfelek elhidegülnek egymás iránt, «az erkölcsstan parancsolja, hogy ezt a természetellenessé és épen azért erkölcstelenné (!) vált együttélést felbontsuk».¹

A «*Neue Zeit*»-ben egy szociálista nő minden egészséges nő számára követeli «az anyasághoz való jogot, akár van házassági levele akár nincs». «Azért is tegye meg mindenki a magáét és könnyítsen azokon a tiszteltreméltó nőkön (!), akiknek van bátorságuk örök jogukat az égből lehozni és azokat nyíltan megvallani, akár-hogy kiabáljon a nagy sokaság emiatt reájuk».²

A kifejlődési elmélet követőinek táborából is nagy segítséget kapnak a szabadszerelem apostolai. A kifejlődés tanának alaptétele szerint az ember fokunkint küzdötte fel magát az állati állapotból.³ Eredetileg, mondják ők, teljes keveredés uralkodott. A nemek egye-

¹ Die Frau³⁷ 434.

² Die Neue Zeit, 22. évf. II. 812.

³ L. fent.

sülésénél a főszerepet a véletlen játszotta, amit a körülmények, csel és erőszak képviseltek. A gyermekek atyja ezért többnyire ismeretlen volt, az anya volt a család tulajdonképeni jegecedési pontja. Az egynejtűség lassankint alakult ki, de ez is csak addig tarthat, amíg a házaspár egymáshoz való. «Ha a két házaspár (mint gyakran megtörténik) utólag belátja, hogy egymásban kölcsönösen csalódtak és hogy egymáshoz nem való, szerencsétlen frigyüket minden további eljárás nélkül szabadon felbonthatják».¹

Ne vesztegessük az időt ezeknél a hiú képzelődéseknél. Az első emberpárt Isten teremtette. «Nem jó az embernek egyedül lennie; teremtsünk neki hozzá hasonló segítőt.»² És Ádám egyik oldalcsontjából megalkotá Évát és hozzá vezette: «És mondá Ádám: Ez mostan csont az én csontomból és hús az én húsból. Ez férfiúnak hivatik, mert férfiúból vétetett. Annak-okaért elhagyja az ember atyját és anyját és feleségéhez ragaszkodik és lesznek ketten egy testben».³

Ezzel létrejött a házasság, melynek céljával Isten az emberi nem fenntartását és szaporodását tűzte ki minden időre. A fennmaradáshoz azonban nemcsak az szükséges, hogy a gyermekek megszülessenek, még fel is kell nevelni őket. Ifjú korában a leggyámoltalanabb teremtmény az ember. Az állat, alig hogy megszületett, már maga gondoskodik fenntartásáról, kifejlődéséről, szaporodásáról. Az ember azonban sok éven át idegen segítségre szorul és pedig nemcsak testi, hanem méginkább lelki és erkölcsi életében. Ha Isten ezt a nevelést nem bizta volna meghatározott

¹ *Haeckel*, Die Lebenswunder. 175.

² Móz. I. 2, 18.

³ Móz. I. 2, 22—24.

személyekre, nem gondoskodott volna eléggé a gyermekekről, sőt az egész emberi nemről, mert ez a feladat éveken át tartó és valóban rendkívül nehéz, munkás feladat.

De kik a neveléssel megbízott személyek? Maguk a szülők. Kitűnik ez mindenekelőtt abból a viszonyból, mely az életadó szülők és gyermekeik között a legszorosabban áll fönnt; erről tanuskodik az a nagy szeretet egymás iránt, melyet a természet szivükbe ültetett; ezt hirdeti végül az a hatalmas ösztön, melynek összekötő erejét a gyermekek szülőikkel szemben nagyon is jól érzik és amelynélfogva náluk mindenkor segítséget, védelmet keresnek. Ezért látta minden nép a szülőikben a gyermekek született nevelőit.

A nevelés általában megkívánja, hogy a szülők e nagy feladatnál közösen működjenek közre. Ha a gyermek nevelése az első években a természet rendje szerint inkább csak az anyára nehezedik is, emiatt az anya csak annál jobban szorul a férfi oltalmára, gondoskodására. A serdülő gyermeknek már inkább az atya erős kezére van szüksége. De a nevelés, melyben nem volt része az anya gyöngéd szeretetének, kiméletes gyöngédségének épolyan hiányos, mintha az atya józan szigorúsága hiányzik belőle. Nem hiába más a férfi és a nő alkotása és testi-lelki tulajdonságaik; mindenkép ki kell egészíteniök egymást, hogy, ami az egyikből hiányzik, meglegyen a másikban; a férfit a nőnek szelidségével kell szelidebbé varázsolnia, a férfi akaraterejével a nőt, kell, hogy följebb emelje. Ennek a harmóniának a nevelésben is nyilvánulnia kell.

Mint általában az egész emberi természetet, a kereszténység felemeli és megnemesíti a házasságot is. Katholikus tanítás szerint nem a faj szaporodása a házas-

ság egyedüli célja; Krisztus országának az egyháznak fönmaradásában is közre kell annak működnié azáltal, hogy Isten birodalmának új polgárait adja.

A keresztény házasság feladata, mondja XIII. Leó pápa, hogy fiaikat adjon és neveljen, fiaikat az Isten és isteni Megváltónk Jézus Krisztus imádására, tiszteletére.¹ Az egyház Jézus Krisztus teste és az isteni Mester a házasság útján akar új embereket fűzni e testhez, hogy őket kegyelmével megszentelje és természetfeletti boldogságra vezesse.

Ezért emelte Krisztus a házasságot szentségi méltóságra. A házastársak megszentelődnek a kegyelemben és természetfeletti egyesülésükkel jelképezik Krisztus belső egyesülését a maga egyházával. Ezért mondja szent Pál: «Férfiak! szeressétek feleségeteket, mint Krisztus is szerette az anyaszentegyházat és önmagát adta érte, hogy azt megszentelje... Senki a maga testét nem gyűlöli, hanem táplálja és ápolja azt, mint Krisztus is az anyaszentegyházat: mert az ő testének tagjai vagyunk az ő húsából és csontjaiból. Ezért az ember elhagyja atyját és anyját és feleségéhez ragaszkodik; és ketten egy testté lesznek. Nagy titok ez, én pedig Krisztusra és az anyaszentegyházra nézve mondom».²

A trienti zsinat csak az egyháznak az apostolok óta vallott általános hitét cikkelyezte be, midőn anathémát mondott azokra, akik azt tartják, hogy a házasság nem a Krisztustól rendelt hét szentség egyike, hanem emberek találmánya, melyben semmiféle kegyelmet sem nyerünk.³

Már ebből is látszik mennyire alaptalan az a vád,

¹ Arcanum encyklika. 1880. febr. 10.

² Ef. 5, 25. sk. ³ Sess. 24, can. 1.

hogy az egyház a házasságot megveti és elítéli, vagy legalább is szükséges rossznak tekinti. Az egyház sohasem gyalázta a házasságot, de megvetették azt Luther követői, akik megfosztották szentségi jellegétől és tisztán «világi dolognak» jelentették ki. Épen a wittenbergi újító az, aki a házasságot már alapjában bűnösnek és tilosnak mondja. Az 50. zsoltár 6. versére való hivatkozással azt állítja, hogy a hitvesi tartozás megadása bűn, melyet Isten csak könyörületességből nem számít be a házastársaknak, mert máskép nem tehetnek, «jóllehet azzal nem élni kötelességük».¹

Minthogy a házasság Krisztustól rendelt *szentség*, tehát lényegében *vallási* intézmény — eltekintve az államjogi következményektől — házassági ügyekben is csak az egyház ítélkezhetik. Ezt a trienti zsinat határozottan kijelentette.² A katolikusok tehát semmiféle házasságot jogerősnek és érvényesnek nem tekinthetnek, melynek megkötésénél az egyháztól megkövetelt lényeges feltételeket nem teljesítették. Ha pl. Németországban két katolikus jegyes csak a polgári hatóság előtt lép házasságra anélkül, hogy az egyházzal egyáltalán törödnének, házasságuk katolikus felfogás szerint mindaddig ágyasság marad, amíg azt az egyház színe előtt jogszerűen meg nem kötötték.

A második törvény a házasság szigorú *egységét* követeli meg. Krisztus ismét visszaállította az egynejűséget. Bár a házasság, hogy tökéletes legyen, már természeténél fogva megkívánja az egységet, úgy, hogy magában véve egyidejűleg törvényszerű házasságban csak egy férfi élhet egy nővel, ez a követel-

¹ V. ö. Denifle Luther und das Luthertum I, Mainz 1904, 263 skk.

² Concil. Trident. Sess. 24, can. 4 et 12.

mény mégsem elengedhetetlen. A házasság főcélja, a nemzés és nevelés a polygamiában (többnejűségben), helyesebben mondva polygyniában is lehetséges. De, ha több az asszony, ez a körülmény megakadályozza a tökéletes egyetértést, melynek a házasságban meg kell lennie. Igazi benső barátság csak egyenlők között állhat fenn. A többnejűségben azonban teljesen eltűnik az egyenlőség. Az asszony kizárólag *egy* férfinak adja át magát, a férfi azonban *nem* kizárólag egy asszonyé. Ezért van, hogy a többnejűségben élő házastársak között — mint a tapasztalat bizonyítja — ritka az igazi barátság. Ha több az asszony, akkor az tulajdonképpen egyik sem feleség, hanem szolgáló, úgyhogy kilehet mondani az általános alaptételt: többnejűség és asszonyrabszolgaság egy és ugyanaz. Az asszonyok féltékenysége azonkívül amúgy is megzavarója lehet a családi egyetértésnek, melyet a mostohatestvérek esetleges irigy versengése is nagyon veszélyeztet.

Magasabb célok könnyebb elérése céljából Isten, a házasság létesítője és törvényhozója, mégis megengedheti a többnejűséget, amint ezt az ószövetségben is tette. Ez az állapot azonban nem felel meg a házasság természetszerű tökéletességének és épségének, ezért állította vissza Krisztus az egynejűséget. Krisztusnak csak *egy* titokzatos teste, *egy* egyháza van, a férfinek is csak *egy* felesége lehet, hogy így a házasság Krisztus egységének az egyházzal tökéletes jelképe legyen.

Harmadik törvény: A törvényesen megkötött házasságot semmiféle emberi tekintély *fel nem bonthatja*. Mózes Isten megbízásából szívük durvasága miatt bizonyos feltételek mellett megengedte a zsidóknak a házassági elválást, de a felbonthatóság ép oly kevésbé felelt meg a természettől szándékolt tökéletességnek,

mint a többnejűség. Krisztus megtiltotta az elválást, visszaállította az ősi állapotokat. Nagyon jelentős okokból ugyan egymástól külön is élhetnek a házastársak, de a hitvesi kötelék ebben az esetben is fennmarad közöttük, úgyhogy törvényesen új házasságot egyik sem köthet. «Amit Isten egybekötött, mondja Krisztus, ember el ne válassza.» «Aki elbocsátja feleségét és mást veszen, házasságtöréssel vét ellene. És ha az asszony elhagyja férjét és máshoz megyen, paráználkodik». ¹

Milyen szomorú látvány az elválás a régi pogányságban, különösen Rómában, ahol a császárok idejében úgyszólván napirenden volt, és egy—egy műveltebb ágyas nagyobb tiszteletben részesült, mint a gyermekes asszony. Szent Jeromos megemlékezik irataiban egy érdekes temetésről, melyet maga is látott; a halott asszonyt utolsó útjára épen a huszonharmadik férje kísérte, aki viszont huszonegyszer nősült. ² A legtöbb művelt római teljesen fölösleges tehernek tartotta az egész házasságot.

Már Augustus császár is rajta volt, hogy ezt a viaszosan állapotot valahogy megszüntesse; törvényeket hozott, melyek büntetéssel sújtották a nőtleneket és gyermekteleneket és jutalmat tűztek ki a házasoknak és gyermekes szülőknek.

Hogy állunk manapság, ahol az elválást behozták, gyászosan mutatják az összehasonlító adatok. Franciaországban 1884-től 1900-ig 109,752 törvényes elválás történt; Poroszországban 1900-tól 1906-ig 41,719 (4755 1900-ban és 7539 1906-ban); az északamerikai Egyesültállamokban 1870-től 1890-ig 320.000. Ez utóbbi

¹ Mk. 10, 9. 11—12.

² Epist. 123. ad Augeruch. (Migne, Patr. lat. XXII. 1052.)

országban csak 1903-ban 60.000 házasságot oldottak fel,¹ az 1900-iki népszámlálás alkalmával pedig 84,900 elvált férfit és 114.000 elvált nőt találtak.

Az elválás alapja rendszeren házasságtörésben, vagy valami egyéb súlyos bűnben rejlik. 1881—1884 közt Berlinben átlag 100 elválás közül 52 esetben házasságtörést hoztak fel a válás okának.² Joggal mondhatjuk tehát, hogy amilyen mértékben növekszik az elválások száma, épen olyan arányban esik a szám az erkölcsi mérlegen. Öttingen³ azt állítja, hogy a gyakori elválások «fenyegetik az erkölcsi közösség életerős alapjait» és hogy «a társadalom erkölcsi ítélete a nemi érintkezések szentségét illetőleg teljesen eltompult». Egy másik protestáns, *Wernicke J.*⁴ ezeket írja: «Még az erkölcsiekben közömbös ember is érzi, hogy a házasság bírói felbontása *valami természet ellen elkövetett cselekedet*, mert a házasság az ember földi életének legerősebb vára, bármennyire támadják is azt». *Gladstone*, a híres angol államférfi is határozottan ellene van minden elválásnak; mióta megengedték a házassági elválásokat, Angolországban is, Amerikában is visszahanyatlott az erkölcsi élet; 100 elválás közül 99 új házasságra való kilátás miatt történik; ha ez lehetetlen volna, a családitűzhely nem volna veszélyben. Meg kellene tiltani, hogy valaki az elválás után harmadik személlyel házasságot kössön; ennek a tilalomnak szigorúsága szóba sem jöhet, ha azokat a nagy károkat nézzük, melyek az elválások miatt a társadalmat érik.⁵

¹ V. ö. Tablet 1904, 881.

² V. ö. a további táblázati adatokat Krosenél, *Der Einfluss der Konfession auf die Sittlichkeit* 91 sk.

³ *Moralstatistik* (1882) 148. ⁴ *Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik* IV. (1893) 261. ⁵ Tablet 1889, 985—987.

Hány család megy tönkre a manapság olyan divatos, számtalan elválás miatt! Hány gyermeknek megakad a neveltetése, mert sem az atyjuk sem az anyjuk nem törődik velök és mert a szülők rossz példájából csak rosszat tanulnak!

Ha már a tisztán természetjogi házasságoknál sem lehet feloldani a hitvesi köteleket, mennyivel inkább áll ez a keresztény házasságról, melynek Krisztus szentségi méltóságot adott és azzal Krisztusnak az egyházzal való feloldhatatlan egyesülését jelképezi. Keresztények közt más, mint szentségi házasság fönn nem állhat.¹ Ezért tanította mindig az egyház az Üdvözítőnek már idézett szavaira támaszkodva a törvényesen megkötött és elhált házasság felbonthatatlanságát és pedig mindenestre, még a házasságtörés esetére is.²

Csak egy esetben engedi meg sz. Pál — isteni felhatalmazás alapján — a már elhált házasság felbontását, ha t. i. egy pogány kereszténnyé lett, hitvestársa azonban a pogányságban akar továbbra is maradni és nem hajlandó vele békeségesen együttélni.³ A megkeresztelt fél ebben az esetben új házasságot köthet. Ez az úgynevezett Privilegium Paulinum.

Semmi sem mutatja jobban az egyháznak a házasságról való magasztos, eszményi felfogását, mint épen annak a felbonthatatlanságáról szóló tanítása. A férj és feleség egyesülése olyan benső, olyan tökéletes, hogy a két személy ebben az egyesülésben szinte *egy* személyt alkot és azt eredményezi, hogy az egyik

¹ Haeckel szerint, aki egy alkalmat sem szalaszt el, hogy katolikus dolgokban való tudatlanságát bizonyítsa, az egyház a házasságnak még «az eltörölhetetlen jegyet is tulajdonítja!!!»

² Cöncil. Trident. sess. 24. can. 7.   ³ I. Kor. 7, 15,

érdekei egyúttal a másikévá lesznek. Ezen benső viszonynak már magának az elválás lehetőségének gondolata is ellenmondana. A felbonthatatlanság egyúttal a leghathatósabb erkölcsi védelem a hitvesek számára, mert tudniok kell, hogy nemi hajlamaiknak idegenekkel való tiltott kielégítése teljesen lehetetlen és épen ezért már előre inkább biztosítva vannak a rossz kivánságok támadása ellen. A keresztény tanítás az idegenekkel való minden kacérkodást gyökeresen támad és tilt, aki csak gondolatban is elköveti, meg nem engedett dolgot, vétket követ el. A családnak is csak a házasság felbonthatatlansága adhatja meg azt a szilárdságot és tartósságot, amely feladatának teljesítéséhez annyira szükséges.

Ezért is nem lehet csodálni, ha az egyház új áldozatoktól sem rettenve vissza olyan szívóssággal küzd a házasság felbonthatatlansága mellett. Királyi kéjencekkel kellett megküzdenie a legnagyobb harcot. Gondoljunk csak vissza a pápáknak Lothárral, I. és II. Fülöp francia királyokkal, VIII. Henrikkel és I. Naponleonnal vívott küzdelmeire. Angolország valószínűleg még ma is katolikus volna, ha az egyház szolgálatkészen eltűri VIII. Henrik kicsapongásait és felbontja aragóniai Katalinnal kötött házasságát. De nem tette, inkább elviselte egy egész ország elszakadását, mintsem Krisztus rábizott tanaihoz hűtlenné váljék. Non possumus!

Mi legyen azonban, ha a hitvestársak kölcsönösen elhidegültek, sőt egymás előtt ellenszenvesekké váltak? A hitveseket benső, odaadó szeretetnek kell egyesítenie. A szeretet nem hiányozhatik. De hátha nincsen meg többé, akkor is fenn kell-e állania a házasság együttélésnek? Ez az ellenvetés felcseréli az érzéki vonzalmat az igazi keresztény szeretettel, melynek székhelye az aka-

ratban van és pedig függetlenül esetleges érzéki hangulatoktól. Istent szeretni tartozunk, de nemcsak tartozunk, hanem azt bármilyen körülmények között meg is tehetjük. Így vagyunk a felebaráti szeretet parancsával is, de különösen a hitvesek egymás iránt való szeretetéről lehet ezt mondani. A hitvesi szeretet nem az érzéki vonzalomban birja alapját, hanem a hitben, a belátásban, főképen pedig Isten parancsaiban, épen azért sohasem mondhatjuk, hogy többé nem áll hatalmukban. Ha a házastársak Isten parancsát követik, idővel, mint a tapasztalat igazolja, esetleges érzéki ellenszenvük is sok esetben vonzalommá változhatik át.

Negyedik törvény: A hitvesi jogokra vonatkozólag a házastársak *teljesen egyenlők*, kölcsönös és *megszeghetetlen hűséggel* tartoznak egymásnak. A férjet és a feleséget a házassági szerződés *egy* személlyé és *egy* testté egyesítette. Ezért az asszonynak, amint az apostol írja, saját testén nincsen hatalma, mert azzal férje rendelkezik, de épen így a férfinak sincs a magáén, hanem az asszonynak.¹ A házassági szerződés következtében már a természetes erkölcstörvény is szigorúan tiltja nemcsak a házasságtörést, hanem az idegen személy után való vágyódást is, amit Isten a hatodik és a kilencedik paranccsal már az ó-szövetségben is megtiltott. A pogányságban egészen másképp vélekedtek erről; a belső kívánságot alig tekintették bűnnek, a férj házasságtörése pedig legtöbbször büntetlenül maradt, sőt mi több, magától érthetőnek vették.

Aki a hitvesi hűséget újra a maga szigorúságában követelte és előírta, az Krisztus urunk volt, a világ Megváltója. «Hallottátok, hogy mondatott a régieknek:

¹ I. Kor. 7, 4.

Ne paráználkodjál! En pedig mondom nektek, hogy mindaz, ki asszonyra néz, őt megkívánván, már paráználkodott vele szívében». ¹ Ez a viszony a férjet és feleséget teljesen egyenlővé tette. Nincs külön erkölcs-tan az egyik és a másik részére, a férfiaknak nincsen kiváltságuk a házasságon kívül történő paráználkodásra. Aki házasságtörést követ el, nemcsak e tisztaság ellen vétkezik, hanem az igazságosság ellen is, mert alávaló hűtlenséget követ el, amely sok esetben a házasságnak és az egész családnak romlását okozza.

A hitvestársaknak egyenjogúsági elvétől a házasság főcéljára vonatkozólag önként következik, hogy az *asszony* férjének *egyenrangú társa*. A hitveseket egész életükben tökéletes barátságúnak kell összekötnie, ez azonban csak egyenlők közt lehetséges.

Azzal a három törvénnyel, melyben a házasság *egységét, felbonthatatlanságát* és a házastársak *egyenjogúságát* hirdeti, a hitvesi jogokra nézve a kereszténység kiszabadította a nőt a *lealacsonyító rabszolgaságból*, melyben valamennyi pogány népnél sinylődött és sinylődik ma is. Gondoljuk el csak, milyen szomorú az asszonyok sorsa a mohamedánoknál, hinduknál, kínaiaknál és különösen a vad népeknél. A kereszténység a nőt tiszteletben és becsülésben részesíti. Mennyire más sors ez a pogány asszonyénál!

De bármennyire egyet értsenek is férj és feleség, bármilyen egyenlőség uralkodjék közöttük a hitvesi jogokra nézve, mégis szükség van a házasságban és a családban valami *tekintélyre*. Férfi és nő közösséget alkotnak a gyermeknevelés céljából. Mivel ennél a pontnál nagyon fontos, hogy az együttműködés egységes

¹ Mt. 5, 27—28.

és rendezett legyen, azért van oly nagy szükség erre a tekintélyre. Tagadhatatlan, hogy a férjnek és a feleségnek mindent lehetőleg közös megegyezéssel kell a családban elrendezniök, de mi történjék, ha valamikor véleménykülönbség áll be közöttük? Végre is csak az egyiknek szava lehet döntő. Melyiké a kettő közül?

Kérdésünkre a feleletet megadja sz. Pál: «A férfiú feje az asszonymak, mint Krisztus feje az anyaszentegyháznak . . . De mint az anyaszentegyház engedelmeskedik Krisztusnak, úgy az asszonyok is férjeiknek mindenekben».¹ És ismét: «Minden férfiúnak feje Krisztus, az asszony feje pedig a férfiú».² Péter, az apostolok fejedelme is azt írja: «Az asszonyok férjöknek engedelmeskedjenek».³

Hogy az asszony a férje hatalma alatt álljon a családban, azt nem Krisztus mondta először; ő csak annyit tett, hogy új, szigorú parancsot hozott és megalapozta, amit a természet követel. Alig van a népek között egykettő, ahol nem a férfi a család feje; már ez is mutatja, hogy a család született kormányzója a férfi. Az asszony az emberi nem szaporításában sokkal belsőbben és közvetlenül veszi ki a részét, mint a férfi. Jóval a szülés előtt és egy ideig még utána is aligha kereshetné meg a kenyerét; védőre, táplálóra van szüksége, hogy a maga és a gyermek élete biztosítva legyen. Ez a védő és tápláló senki más, mint az atya, akit a természet általában véve gazdagabban látott el adományokkal, melyek a család gondozójának, táplálójának, vezetőjének és képviselőjének szükségesek.

Tehát az asszony teljes *egyenjogúsága* még a családon belül is, amit ma különösen a szociálisták követelnek,

¹ Ef. 5, 23—24.

² I. Kor. 11, 3.

³ I. Pét. 3, 1.

ellene mond úgy a kinyilatkoztatásnak, mint a józan belátásnak. Az asszonynak a férfitől való függő viszonya szabadon jön létre, mert önként lép a házasság állapotba. Hajadon maradhat és ezzel kivonhatja magát a férfi uralma alól a házasságban, de ha egyszer oda-nyújtotta kezét a férfinak, a házasságban való uralmát is el kell ismernie és iránta, mint a család feje iránt tisztelettel és engedelmességgel tartozik. Ez az uralom azonban nem válhatik zsarnokivá. A férfinak kötelessége felesége, mint egyenjogú társa és gyermekeinek anyja iránt tiszteletet és szeretetet tanúsítani és tehetősége szerint gondoskodni róla és a gyermekekről. Csak ott fog igazán boldog családi élet fölvirágozni, ahol ez a kölcsönös tisztelet és szeretet a legnagyobb mértékben uralkodik.

2. §. A szülők és gyermekek kölcsönös kötelességei.

A házasság fő céljából, mely az emberi nem tovább szaporításában áll — szinte maguktól folynak a szülők kötelességei gyermekeikkel szemben.

A szülők első kötelessége az őszinte, *jóakaró szeretet*. A gyermekek az ő képmásaik, akikben némiképen tovább élnek. Ez a benső összetartozás természetszerűleg szívbéli szeretetet követel; mennél közelebb áll hozzánk valaki, annál inkább kötelességünkké válik, hogy őt szeressük.

A szülők szeretetének *a nevelésben* kell nyilvánulnia. Gondoskodni tartoznak mindarról, ami a gyermekek megfelelő testi, lelki és erkölcsi kifejlődéséhez szükséges lehet.

A gyermek *testi* fenntartásának és fejlődésének gondja nem a gyermek születésekor kezdődik, hanem a fogantatás első pillanatában. Bűn volna bármit is elkövetni,

ami a kezdődő életre kártékony lehet, amilyen a túlságos megterhelés, vagy mértéktelenség az anya részéről, az anya bántalmazása mások részéről stb.; bűn volna elmulasztani bármit is úgy a születés előtt, mint azután, ami a gyermek testi életének fenntartásához és kifejlődéséhez szükséges; a szülői gondoskodás csak akkor ér véget, amikor a gyermek már önmaga is képes gondoskodni a megélhetésről.

Meg kell továbbá adni a módot a gyermekeknek *szellemi* tekintetben is, hogy későbbi életükben rangjukhoz illő megélhetést találjanak. Kötelességük a szülőknek őket megsegíteni, hogy az erre szükséges ismeretekben jártasságot szerezhessenek; amíg a gyermekek a maguk erejéből meg nem tehetik, iskolába kell járatni őket, vagy pedig megfelelő ipari pályára való tanítatással gondoskodni jövő életükről.

De sokkal fontosabb, hogy a gyermekek jó *erkölcsi nevelésben* részesüljenek, hogy igazi vallásos emberré váljanak. Mindenkinék első és legnagyobb feladata, hogy Istennek szolgáljon és ezzel örök üdvösségén munkálkodjék.¹ Ennek a feladatnak a megoldásától függ az egész örökkévalóság. Ha ez teljesítetlen marad, minden elveszett és jobb lett volna, ha nem születik az az ember.

Hogy kötelességeiket odaadóan teljesíthessék, a gyermekeket már korán tanítani, iskolázni kell. Aki gyermekét alapos nevelésben óhajtja részesíteni, nem várhat, míg egészen megnő, megerősödik. Akkor nagyon késő volna. Csak a fiatal vesszőt lehet úgy hajlítani, ahogy a kertész akarja. Így vagyunk az emberekkel is. Ha egyszer felnőtt a gyermek, ha már megerősödtek haj-

¹ L. fent.

lamai, szenvedélyei, nehéz dolog azoknak más irányt adni, vagy az értelemnek alárendelni. Ezért az erkölcsi nevelést már az ész első ébredésével kell kezdeni. A gyermeknek minden gonosz ellen utálattal és minden jó és szép iránt szeretettel kell telítve lennie. Csak a mindennapi gyakorlásból tanulhatja meg, hogyan lehetséges a bűnös, alacsony vágyakat: az érzékiséget és a torkosságot, restséget és az irigységet, a haragot és az önzést eszünk uralma alá vetni és azokon diadalmaskodni. Szívéből meg kell szeretetni vele az igazmondás, a szívtisztaság, a hála, a munkaszeretet és a szerénység erőit, a feljebbvalók mélyeséges tiszteletét.

De utálatot és gyűlöletet is kell csepegtetni a gyermek szívébe, még pedig a *bűnnel*, minden bűnnel szemben és ebben rejlik az erkölcsi nevelés legfontosabb feladata.

Az erkölcsi törvények nem tisztán emberi rendelkezések, hanem *Isten parancsai*, melyeket nem lehet átlépni anélkül, hogy a legfőbb Urat meg ne sértenők és neki egykor számadással ne tartoznánk. Ezért első sorban az *istenfélelemnek*, a bölcsesség kezdetének erős gyökerét kell beoltani a gyermek szívébe, hogy erről életében soha meg ne feledkezzék. Szükséges, hogy gondolatát egészen áthassa az a nagy igazság, hogy Isten a legtitkosabb dolgokat is látja, a gonoszt utálja, bünteti, a jót pedig jutalmazni fogja. És mivel az ember Isten kegyelme nélkül a bünt önmaga erejéből állandóan el nem kerülheti és semmi üdvösségre méltó dolgot nem művelhet, korán kell oktatni a gyermeket az *imádságra* és a malaszt eszközeinek felhasználására, hogy már ifjúkorában meggyőződjék azoknak szükséges voltáról és bizonyos állandó készségre tegyen szert, hogy azokkal éljen.

Végül korán be kell oltani a gyermek szívébe az első és legfőbb parancsot: az *Isten szeretetét*. Meg kell tanítani arra, hogy a mennyben van egy mindenható, végtelen jószágú atyánk, aki mindent — bennünket is — teremtett, aki fenntart, vezérel, kormányoz, naponként a legnagyobb jótéteményekkel halmoz el bennünket és ezután a rövid földi élet után, ha hűséges szolgálói voltunk, az égben örökké boldogítani akar. Nagyon téved, aki azt gondolja, hogy a gyermek csak nehezen érti meg ezeket az igazságokat.

Mily hatalmasak azok a hatások, amiket a megváltás édes titkaival ér el a kereszténység a gyermek szívében. Az Istennek örök Fia, mint szegény gyámoltalan gyermek jászolban fekszik és szalmán pihen. Leszállt a mennyből, hogy hozzánk mindenben hasonlónak legyen, bennünket megváltson és égbe vezessen. Gyalázatban és fájdalommal hal meg a kereszten, Ő a szent, ártatlan, csak azért, mert a szegény bűnös embereket olyan nagyon szerette. Az anya a kereszt jelével jelöli meg gyermeke homlokát, száját és keblét, mintha csak azt akarná vele mondani, hogy Krisztus keresztre váltott és szentelt meg bennünket és hogy a keresztre feszítettnek tanítványai vagyunk. Az oltáron állandóan köztünk van az Isten fia, aki szegényes szentségi jelenlétében is egyre hív magához, hogy kegyelmeivel gazdaggá tegyen; feláldozza magát értünk az oltár vérontás nélküli áldozatában, sőt azt akarja, hogy vele táplálkozzunk, hogy bennünket teljesen saját maga szerint átalakítson. Mily könnyen elfogadják gyermekeink ezeket az igazságokat, ha valóban helyesen adják elibük! Aztán ne felejsük, hogy ebben a munkában segítségünkre jönnek a gyermek értelmében lefolyó belső megvilágosítások és indítások is.

Ezzel világosan rámutattunk, milyen helyet kell a

vallásnak a nevelésben elfoglalnia. A vallás alapja és középpontja az egész erkölcsi nevelésnek. Legfőbb és legfontosabb erkölcsi kötelességeink azok, melyekkel Isten iránt tartozunk, de ezekre vezethetők vissza minden egyéb kötelességeink, melyek kötelező erejüket Isten akaratától nyerik és amelyeknek megtartásáról egykor az utolsó ítélet napján számot kell adnunk. Ha még a felnőttek számára is képtelenség az a hiányos, erő és tartalom nélkül való úgynevezett független erkölcsstan, az ő elvont észtörvényeivel, mennyivel kevésbé elégítené ki a gyermekek ártatlan kedélyét.

Ezért a vallásnak az egész nevelés lelkének, a légkörnek kell lennie, melyben az végbemegy. De még vallás alatt sem érthetünk akármiféle vallást, amit belátásunk szerint helyesnek tartunk, hanem azt, amelyet az igaz Isten nyilatkoztatott ki és ez katolikus hitünk szerint teljes egészében csak a római katolikus egyházban található meg.

Ha az egész nevelés középpontját a vallásnak kell képeznie, világos, hogy az *iskolában* is a vallási nevelésnek kell az első helyet elfoglalnia. Az iskola ugyanis, legalább is a népiskola elsősorban nevelőintézet és ezért az iskolai tanításnak vallásos szellemben kell folynia és attól áthatva lennie.

Az erkölcsös és vallásos nevelésnek mindennél fontosabb eszköze a *szülők jó példája*. Minden egyéb: tanítás, intés, jutalom, büntetés stb. mitsem használ, ha a szülők jó példája nem támogatja őket. «A szó megindít, a példa magával ragad», mondja egy régi közmondás. Az erkölcsi kötelességek mindenkire nézve általános kötelességek és, ha a gyermekek azt látják, hogy a szülők maguk nem tartják meg az erkölcsi parancsolatokat, intéseik és tanításaik minden jelentőségüket elvesztik. Iszákos apa

hogyan akarhatja mértékletességhez szoktatni gyermekeit? Hogyan buzdíthatják vallási kötelességeik teljesítésére gyermekeiket az olyan szülők, akik a vallással semmitsem törődnek? A gyermekek csakhamar belátják, hogy a szülők tanítása és tettei ellentmondanak egymásnak. A legnagyobb felelősséget veszik magukra a szülők a botrányért, amit gyermekeiknek könnyelmű életmódjuk, illetlen beszédek, civódásuk, szeretetlenségük és kiváltképen vallástalanságuk okozott. Megrendítően komolyak azok a szavak, amiket az Üdvözítő a botrányról mondott: «Aki megbotránkoztat egyet e kisdedek közül, kik én bennem hisznek, jobb annak, hogy malomkő köttessék nyakára és a tenger mélységébe meríttessék».¹ Ha ezt minden botrányadóról el lehet mondani, mennyivel inkább a szülőkről, akiket Isten azért rendelt gyermekeik mellé, hogy gondozóik és ápolóik legyenek! Ha gyermekeik az ő vétükük miatt bukhatnak el, a legszigorúbb ítéletnek nézhetnek elébe!

Gyermeük nevelése *kötelességük* a szülőknek, de éppen ezért jogosan illeti meg őket az eredményes nevelés nagy föltétele, mely a *tekintélyben* rejlik. De ez a tekintély nem egészen korlátlan, mert csak azokra terjed, amik a gyermekek jó nevelésére és a családi rend fönntartására vonatkoznak.

A *gyermekek* a maguk részéről szülőik iránt *tisztelettel, szeretettel és engedelmességgel* tartoznak. A *tisztelet* természetszerű elismerése és nyilvánítása a függőviszonynak amelyben a gyermekek az életadó szülőkkel szemben állanak, és amely a nagyrabecsülés és meghódolás különböző jeleiben nyeri külső kifejezését. Ez ellen a kötelesség ellen akkor vétének a gyerme-

¹ Mt. 18, 6.

kek, ha szülőiket megvetik, szóval és tettel bántalmazták, vagy miattuk mások előtt szégyenkeznek. A *szeretet* is a gyermek és szülő belső viszonyából és abból a számtalan jótéteményből következik, amit a gyermek szülőitől nyert. A gyermek szeretetének abban kell megnyilvánulnia, hogy a szülőket mindentől kiméli, ami azoknak fájhatna, vagy kellemetlen lenne, szükségükben, különösen ha betegeskednek és előrepsznek, tehetsége szerint mindenben segíti őket.

Az *engedelmesség* kötelessége megfelel a szülői tekintélynek és kiterjed mindarra, ami a házi rendhez és neveléshez tartozik. A *pályaválasztásnál* a gyermekek szigorúan véve semmiféle engedelmességgel sem tartoznak, mert a pályaválasztás nem tartozik a neveléshez, hanem csak befolyással lehet rá. Az okosság és a szeretet azonban legtöbbször mégis megkívánja, hogy a gyermekek szülőik tanácsát meghallgassák és jogos kívánalmaikat kövessék. A gyermekek engedelmességének kötelezettsége megszűnik, ha a családból kiválnak és önállókká lesznek, a tisztelet és szeretet kötelessége azonban fennmarad az egész életen át, mert nem a nevelés céljától függenek, hanem a gyermekek szülőikhez való viszonyának lényegéből következnek.

3. §. *A család mint egységes egész.*

A család valamiképpen szervezetnek tekinthető, amely különböző elemekből fonódott össze. Alapja és gyökere a házastársak közt meglévő állandó közösség, melyből természetesen következik a szülők és gyermekek között a nevelés céljából fennálló közösség. Ide sorakozik végül egy harmadik közösség, a szülők és cselédek viszonya, akik a családnak szolgáló tagjai. Ez a három elem együttesen alkotja a családot, mint

egységes szervezett egészet. Ha az emberi társadalmat szervezethez hasonlítjuk, azt kell mondanunk, hogy a család az a sejt, melyből az egész társadalmi szervezet kialakul.

A családról Aristotelesszel a következő meghatározást adhatjuk. Természetes közösség vagy társaság, amelynek célja az ember mindennapi szükségleteinek beszerzése. A család *társaság*, vagyis állandó egyesülése többeknek, akik közös munkával, közös tekintély alatt közös célra törekszenek. Továbbá *természetes* társaság, az ember természetéből szükségszerűen előálló egyesülés, mely célját és lényeges berendezését magától a természettől nyerte.

Ebben különbözik a család minden önkéntes társaságtól, melynek megalakulása, célja, berendezése teljesen az emberek szabad akaratától függ.

Miként minden társaságban, a családban is szükség van *tekintélyre*, melynek joga van arra, hogy mindent a család céljainak megfelelően rendezzen, előírjon. Ez a tekintély a szülőket illeti meg, elsősorban a család-alapítót, a családapát. A római joggal épen ezért azok összeségének is nevezhetnők a családot, akik közvetlenül ugyanannak a családatyának hatalma alatt élnek.

A család az emberi társasélet őszalkaja, minden társadalmi szervezkedésnek gyökere, alapja és mintája. Alapja és gyökere minden *politikai* szervezetnek is. Az első emberpárt melyből az első család keletkezett Isten maga teremtette meg. Ebből az őscsaládból ágaztak ki később a többi családok, hogy közös törzsfő alatt állva megalkossák az első politikai közületet. A községekkel és tartományokkal bíró nagyobb államok szintén csak ezen kezdetleges közületekből alakulhattak ki, még pedig folytonos fejlődés után. Tehát a család régiebb, mint az állam és neki már az első állam megalaku-

lása előtt birnia kellett magától a Teremtőtől mindazokat a jogokat, amelyek fennállásához és virágzásához szükségesek.

Már ebből is kitűnik, mennyire téves az a vélemény, hogy a családnak minden joga az államtól származik. Az egyház ünnepélyesen elvetette ezt a hibás tételt. A «Quanta cura» encyklikában IX. Pius többek között elítélte azt a rendkívüli káros tévelyt is, hogy a házi szervezet vagyis a család létjogosultsága egyedül a polgári jogtól származnék és következőleg a *szülőknek minden joga gyermekeikre és főleg azok tanítására és nevelésére a polgári jogoktól függne és azok kifo-lyása volna.*¹ A pápai szövegezésből kétségtelenül kitűnik, hogy itt a legfőbb csalatkozhatatlan tekintéllyel kimondott elvetésről van szó. «Apostoli tekintélyünknel fogva összesen és egyenként elvetjük, számúzzuk és kárhoztatjuk mindazokat a gonosz véleményeket és tanokat, amelyeket ebben az iratban felemlítettünk és akarjuk, hogy azokat a kath. egyháznak minden fia elvetettnek, számúzóttnek és kárhozatosnak tekintse».

A család létjogosultsága és a szülők joga gyermekeikkel szemben, főleg a tanítás és a nevelés joga tehát nem az államtól való. De nem is az egyháztól, mert a család az összes népeknél már jóval az egyház előtt fennállott és fennállásában egyébként sem függhet az egyháztól. Ebből következik, hogy ezek a jogok a családot a körülmények természeténél vagyis a természet alkotójának akaratánál fogva illetik meg. Vannak tehát *természetes jogok*, melyeket az államtól függetlenül bír a család és az államnak nincs meg a hatalma, hogy ezeken a jogokon magát akármikor túltegye; inkább

¹ 1864. dec. 8.

védni tartozik azokat, mert alattvalói jogainak megvédeése első és leglényegesebb feladata.

XIII. Leo pápa is nagy nyomatékkal hangsúlyozza a család természetes jogát a gyermekek nevelésére és a tulajdonszerzésre. «Semmiféle emberi törvény meg nem foszthatja az embert a házassághoz való természetes ősi jogától; semmikép sem korlátozhatja ennek az isteni tekintélyen alapuló és a teremtés óta fennálló intézménynek fő célját «NövekedjeteK és szaporodjatok». Ezekben a szavakban nyeri szentesítését a család megalkakulása. Legyen bármilyen kevés a tagja, a család mégis valóságos társaság, melynek *eredete megelőzi az állam eredetét és ezért ettől függetlenül bírja jogait és kötelességeit*. Ha már most, amint láttuk, a *természet minden embernek* mint különálló személynek *megadta a jogot a tulajdonszerzésre* akkor ezzel a joggal anynyiban is birnia kell az embernek, amennyiben a család feje... Amint az állam, úgy a család is igazi társaság, melynek megvan a maga kormányzóhatalma is, amely nem más mint az atya. Azokon a határokon belül, melyeket legközelebbi célja kijelölt, a családnak eszerint hasonló jogai vannak, mint az államnak, mindazon eszközök megválasztásában, és alkalmazásában, melyek a szabad mozgáshoz elengedhetetlenek. Amidőn azt mondjuk, hogy hasonló jogai vannak, a legkevesebbet mondjuk. Ha ugyanis a család úgy fogantatásában, mint létezésében korábbi társaság mint az állam, akkor önként következik, hogy *jogai és kötelességei is közvetlenül a természettől származnak*».¹

Valamint a család az első *jogi közület*, mely minden állami társaságnak alapja és gyökere, épen úgy a csa-

¹ Rerum novarum encyklika.

lád az első, magától a természettől alkotott *nevelő és tanító intézmény* is. Már az észnek és kinyilatkoztatásnak kétségtelen alaptételeiből következik, milyen álláspontot kell nekünk, katolikusoknak a *szociáldemokratákkal* szemben elfoglalnunk. A demokraták arra törekednek, hogy megfosszák a családot a nevelés feladatától és az összeségre, az államra bízják.¹

«A gyermekek ápolása és nevelése, mondja *Engels*,² közös ügygé válik; minden gyermekről a társadalom gondoskodik egyenlőképen, akár törvényes, akár törvénytelen». *Bebel*³ behatóan foglalkozik azzal a kérdéssel, hogyan kellene az államnak ezt a nevelő munkát végeznie? «Az új társadalom egyik legfontosabb feladatát az utódok megfelelő nevelése fogja képezni. Minden született gyermek a társadalomnak szívesen látott gyarapodása;... a társadalomra hárul tehát a kötelezettség, hogy az új élő lényért sikra szálljon... Mindarról, ami a kiképzéshez, tanuláshoz szükséges, ruházatról és eltartásról egyaránt a társadalom gondoskodik.. Azonkívül mind a két nem egyformán közös nevelésben fog részesülni stb.» A gothai program követeli, «hogy a nevelés általános egyenlő legyen és hogy ezt az állam teljesítse»; ez az óhaj különben elburkoltan ugyan, de lényegében az erfurti programban is megtalálható. Ám ez a követelés ellenemond a természetjog legelemibb törvényeinek, megsemmisíti a családot és ezért ellene mindazoknak, akik a családot fenn akarják tartani egész határozottsággal küzdeniök kell.

¹ Körülményesen kimutattuk ezt «Stimmen aus Maria-Laach» LXXII. (1907.) 263. sk.: «Die sozialdemokratische Familie der Zukunft».

² Der Ursprung der Familie, des Privateigentums und des Staates⁷ (1896.) 64. ³ Die Frau,³⁷ 411—413.

A család továbbá az első és eredeti *gazdasági közösség*. Az önfenntartás és a gyermeknevelés kötelessége a házastársakat és a felnőtt gyermekeket szükségszerűen vezette azoknak az életszükségleteknek rendezett és tervszerű előállítására, amelyek nélkül a család sem fennállani sem kifejlődni nem tud.

Midőn a családok egyre szaporodni kezdtek és bizonyos munkafelosztás jött létre közöttük, a családi gazdaságból lassankint kifejlődtek az egyes ipari ágak, kereskedelem stb. De már itt is kikezdte a családot a szocializmus. A szocialisták arra törekedtek, hogy a különálló gazdálkodást és az egyes családok saját háztartását megszüntessék és a termelési javak az államot illessék, az egész termelést és a termények felosztását államilag szabályozzák. Ezáltal megrabolnák a családot a szabad tulajdonszerzés jogától, a házastársakat pedig aszerint, amint az összeség kívánja, a nagy «állami üzemnek» egyes tagjai gyanánt osztanak be. A család és a szocializmus épen emiatt egymás mellett meg nem állanak.¹

Végül a család az első *vallásos társaság*. A házasságnak már természeténél fogva vallásos a jellege. Isten rendelte, Istennek kell közreműködnie még a fogantatásánál is, mert a születendő gyermek lelkét csak ő teremtheti meg; de nemcsak jellege, a célja is vallásos a házasságnak, mert arra van hivatva, hogy emberek szülessenek belőle az Isten szolgálatára.

Ezért van, hogy majdnem minden népnél vallásos ünnepek keretében kötik meg a házasságot, amely mindig valamely istenség védelme alatt szokott állani. A keresztény házasságban még jobban kitűnik ez a vallásos vonás, mert szentségi jellege van, s mint ilyen

¹ V. ö. erről szerző munkáját; «Der Sozialismus». (1906.) 303. sk.

hű kifejezője Krisztus Urunk és az egyház benső egyesülésének, azonkívül arra van hivatva, hogy Krisztus testéhez, az Egyházhoz mindig új tagokat adjon.

Ezért kötik a keresztény házasságot a templomban az oltár előtt és ezért kíséri azt a pap ünnepélyes áldása. De a vallás továbbá, amint láttuk, nemcsak szükséges alapja, hanem a legfontosabb része is az erkölcsi nevelésnek, mivel a vallási kötelességek az első és legfőbb kötelességek, az Isten félelme és szeretete pedig alapja és koronája az egész erkölcsi életnek. A hitveseknek szent, tiszta és megszeghetetlen szeretetben kell egyesülniök és arra kell törekedniök, hogy egymást mindenképen segítsék, védjék, vigasztalják és megszenteljék. Ilyen viszony csak vallásos alapon virulhat állandóan közöttük.

Csak a vallás teremheti meg azokat az erényeket, melyek az otthont kedvessé teszik: a szeretetet, egyetértést, mértékletességet, szorgalmat stb.; csak a vallás adhat elég vigasztalást az isteni gondviselésben való keresztény reménnyel és bizalommal, ha talán szenvedés, szerencsétlenségek vagy csapások érik a családot.

Ezért az egész családi életet vallásos szellemnek kell áthatnia; a szülőknek gondjuk legyen rá, hogy közös ájtatossági gyakorlattal *család mint egész* is minél jobban ápolgassa vallásos érzületét. A jó keresztény családban együtt kell végezni mindent, ami a jámborság szellemét különösen nagyobbítja, így a közös imádságokat evés előtt, evés után, lefekvéskor, fölkeléskor, sőt a templomot is együtt kell látogatniok. Csak dicsérni lehet azt a jámbor szokást, hogy a keresztény családokban a szobák falait szentek képeivel, különösen megváltásunk szent jelével ékesítik. Ebben a keresztény hitnek méltó gyakorlati megnyilvánulása jut kifejezésre.

Szépen mondja XIII. Leo: «Mindenki tudja, hogy a

magán és közjó elsősorban a családi neveléstől függ. Mert minél mélyebb gyökereket vert az erény a családban, minél gondosabban nevelik a szülők szóval és példával a gyermekeket mindennek megtartására, amit a vallás követel, annál gazdagabbak lesznek a gyümölcsök, amik ebből a társadalomra háramlanak. Épen ezért mindenekelőtt fontos dolog, hogy a család ne csak eredetében legyen szent, hanem, hogy a szent törvények érvényesüljenek is benne, hogy ezzel minden család a vallásos szellemnek, a keresztény életmódnak szorgos és tartós ápolója legyen».¹

A pápa rámutat azután a *názáreti sz. családra*, amely minden keresztény család legtokéletesebb példaképe és melyet mindenkinek lehetőleg szeretni és követnie kell, hogy céljának tökéletesen megfeleljen. Bizonyára nem véletlen, hogy az Isten fia családban akart születni, életének legnagyobb részét annak ölén, csendes rejtekben, alázatosságban, munkában és engedelmességben akarta eltölteni.

NYOLCADIK FEJEZET.

A szerzetesség és az evangéliumi tanácsok.

Nem ritkán találkozhatni nem-katholikus írónál azal az állítással, hogy a katolikusoknak tulajdonképen *kettős* erkölcsstanuk és *kettős* erkölcsi ideáljuk van. Az egyik inkább a földi jót tekinti és azokat, akik a világban és házasságban élnek, úgy igyekszik vezetni,

¹ Litterae apostol. de statutis pie consociationis a sacra familia. (1892. jún. 14.)

hogy az élet javain kívül még az eget is elnyerjék. *Ez a világiak* számára való tökéletlen erkölcsstan. Van emellett egy másik erkölcsstan, magasabb erkölcsi eszménnyel a *szerzetesek* számára. Ritschl, Harnack stb. épen a szerzetességben és általában az evangéliumi tanácsok követésében látják a tulajdonképeni katolikus eszményi életet, a katolikus egyház értelmében vett «igazi keresztény életet», és ennek megfelelően a szerzetest tartják az «igazi tökéletes kereszténynek».¹

Ám ez a felfogás teljesen helytelen. A katolikus egyház tanítása szerint az erkölcsi tökéletesség mindenkire nézve kivétel nélkül abban áll, hogy *szeretetével Istennel tökéletes egyesülésben él*. Mennél inkább szereti Istent az ember, annál tökéletesebb és az közelíti meg legjobban az erkölcsi eszményt, aki az Istent legjobban szereti. Erre a tökéletes szeretetre *kivétel nélkül minden ember hívatra van*, nem pedig csak a szerzetesek. Isten szeretetének nagy parancsa minden emberre egyformán érvényes. Az egyház nemcsak szerzeteseket emelt az oltárra, hanem világiakat is, még pedig a legkülönbözőbb állásokból, és amikor példaképnek állította oda szentjeit: a házasokat, hajadonokat, fejedelmeket, koldusokat, iparosokat, földművelőket, katonákat stb. azt akarta, hogy necsak a világiaknak, hanem a szerzeteseknek is követendő példaképül szolgáljanak.

¹ Harnack: *Das Mönchtum, seine Ideale und seine Geschichte* (1901.) «Das Wesen des Christentums» c. munkájában (1902. 51. lap) odanyilatkozik, hogy a katolikus egyház tanítása szerint «a tulajdonképeni keresztény élet csak a szerzetességben, a «vita religiosa»-ban jut kifejezésre, de van még egy «alsóbb kereszténység» is, mely épen csak, hogy elegendő, de egyébként minden askézis nélkül van». V. ö. Denifle, *Luther und das Luthertum* (1904.) 188. sk.

A tökéletes szereteten kívül minden más erkölcsi tevékenység csak *eszköz*, csak út, amely végül Isten tökéletes szeretetéhez vezet. Ezek közé az eszközök és utak közé tartoznak az *evangéliumi tanácsok is*, főként pedig a *szerzetesség*. A szerzetesség nem az erkölcsi élet célja, hanem *csak egy az erkölcsi tökéletességre vezető utak közül*, melyre minden keresztény hivatva van.

Már ebből is következik, hogy a *személyes erkölcsi tökéletességet* nem szabad összetéveszteni a *tökéletesség állapotával*. Ez utóbbi csak könnyebb és rövidebb, de semmiesetre sem egyetlen út a személyes tökéletességre. A tökéletesség állapotán már *állandó életmódot* értünk, mely szinte már magától *vezeti és ösztönzi* az embert a személyes tökéletességre. Az ilyen állapot megkívánja, hogy, akik abban élnek, tökéletesebben gyakorolják a szeretetet, mint ahogyan az a közönséges keresztényektől megkövetelhető; szükséges tehát, hogy ne csak azt tegyék, amit Isten szeretetének elvesztése nélkül elmulasztani nem lehet, hanem azt is, ami Isten előtt kedvesebb, tökéletesebb és amit ő mint ilyent ajánlott és tanácsolt. A tökéletesség állapotának el kell távolítania azokat az akadályokat, melyek a szeretet tökéletes gyakorlásának útjában állanak és módot kell adnia, hogy oly dolgokkal foglalkozhassunk, melyek Isten szolgálatára és tökéletes szeretetére vonatkoznak.

Aki magát valamiképen ilyen állandó életmódra kötelezi, a tökéletesség állapotában él, még nem tökéletes ugyan, hanem kötelessége, hogy tökéletességre *törekedjék*.¹

A tökéletesség állapotán elsősorban a *szerzetesi állapotot* szokták érteni, melyben az ember nyilvános igé-

¹ S. Thom. S. th. 2, 2, q. 186. a. 2. c. et ad 1.

rettel az egyház jóváhagyása és védelme alatt magát az evangéliumi tanácsok megtartására kötelezi és teljesen Istennek és felebarátjának szolgálatára szenteli. A szerzetesi élet tehát nem célja, hanem csak eszköze a tökéletességnek. Arra való, hogy eltávolítsa a tökéletesség akadályait és megadja azokat az eszközöket, melyek a tökéletesség eléréséhez szükségesek. A tökéletességhez tehát nem elég, hogy valaki szerzetes legyen. Lehet az ember a szerzetesi álláson kívül is nagyon tökéletes és a szerzetben is nagyon tökéletlen. Az állapot egymagában épenséggel nem elég a személyes tökéletességhez. Csak az lesz tökéletes a szerzetesi állásban, aki állása követelményeinek megfelelően él.

A szerzetesi állapotnak, mint minden vallásos egyesületnek lényege a *szegénység, tisztaság és engedelmesség* hármas fogadalmában áll, melyet az egyháztól elismert és jóváhagyott rendben kell letenni. Ha valaki titokban teszi le a fogadalmat a maga részéről, Isten előtt ugyan kötelezve van annak megtartására, az egyházi értelemben azonban nem lehet szerzetesnek mondani. Hogy azzá legyen, szükséges még, hogy az egyház a fogadalmat Isten nevében elfogadja és saját felügyelete és vezetése alá vegye.

A szerzetességet fővonásaiban magától Krisztustól lehet levezetni. Az *önkéntes szegénységet*, mint a tökéletesség eszközét maga az Üdvözítő ajánlotta. Az ifjúnak, aki azt kérdezte tőle, mit kell tennie az örök élet elnyerésére, először azt felelte, teljesítse Isten parancsait: «Ne ölj, ne paráználkodjál, ne orozz stb». De midőn ez kijelentette, hogy mindezt ifjúságától fogva megtartotta, és tudakozódott azután, mi hiányzik még nála, Jézus így felelt neki: «Ha tökéletes akarsz lenni, akkor menj, add el, amid vagyon, és oszd a szegényeknek

és kincsed leszen a mennyben; és azután jőjj és kövess engem». ¹ Si vis esse perfectus «*ha tökéletes akarsz lenni*». Ezek a szavak itt nyilvánvalóan a tökéletesség nagyobb fokát jelzik, mely tovább megy Isten parancsainak megtartásánál; eszközül erre a tökéletesebb állapotra az Üdvözítő az önkéntes szegénységet ajánlja, vagyis hagyjunk el minden földi jót és csak őt kövessük. Ezért jutalmul «mennyei kincset» helyez kilátásba.

Ajánlja azonkívül az önkéntes megtartóztatást, a *tisztaságot* is. Midőn Jézus a mózesi házassági elválást szigorú szavakkal elvetette, tanítványai ezeket mondták neki: «Ha így van dolga az embernek feleségével, nem hasznos megházasodni». — «Nem mindnyájan fogják fel az ígét, — mondotta erre — hanem akinek adatott. Mert vannak férfiatlanok, akik anyjuk méhéből úgy születtek, és vannak férfiatlanok, akik az emberek által tétettek azokká; és vannak férfiatlanok, akik magukat tették azokká mennyeknek országáért. Aki felfoghatja, fogja fel.» ² Az Üdvözítő itt elfogadja a tanítványok kifogását a felbonthatatlan házasság nehézségéről, hogy utasítsa őket az önkéntes megtartóztatásra, melyet a «mennynek országáért», azaz a tökéletesség iránt való keresztény érzületből és szeretetből kell gyakorolni. A házasság nagyon jó és szent, de van ami ennél is tökéletesebb. Nagy dolog lemondani a házas élet örömeiről, győzelmet aratni az érzékiségnek hatalmas ösztöne felett, hogy Krisztust ebben is kövessük. De nem mindenki érti meg, hanem csak azok, akiknek megadott. Ehhez tehát felsőbb felvilágosítás és különös hivatás szükséges.

Isteni mesterével sz. Pál is megegyezik: «Aki házas-

¹ Mt. 19, 21.   ² Mt. 19, 10—12.

ságra adja szűzleányát, jól cselekszik; de aki nem adja, jobban cselekszik». Aki nem házasodik, arról azt mondja: «Boldogabb leszen, ha úgy marad, az én tanácsom szerint. Hiszem pedig, hogy bennem is az Isten lelke van».¹ Figyelmet érdemel, hogy tanácsa mellett kifejezetten Isten Lelkére hivatkozik.

Végül az önkéntes alávetést, az *engedelmességet* is ajánlotta Krisztus. Ez az ajánlás megvan az ifjúhoz intézett felszólításban, amikor is azt mondja Jézus, hogy hagyjon el mindent, amije van és kövesse őt, azaz különös módon szolgáljon neki. És mivel követésében végig való kitartást és határozottságot követelt,² és alkalmatlannak mondotta követésére, aki kezét az ekére teszi és visszatekint, ezzel a fogadalmat is világosan tanácsolta.

De nemcsak szóval, hanem még inkább *példájával* ajánlotta Jézus az evangéliumi tanácsokat, mindenekelőtt a *szegénységet*. «Tudjátok a mi Urunk Jézus Krisztus kegyelmességét, írja sz. Pál, hogy ő gazdag lévén, tiérettetek szegénnyé lett, hogy az ő szegénysége által ti gazdagok legyetek.»³ Barlangban, a legnagyobb szegénységben akart megszületni. Nyilvános élete alatt elmondhatta magáról: «A rókáknak barlangjaik vannak és az égi madraknak fészkeik: az ember fiának pedig nincs, hová fejét lehajtsa».⁴ Alamizsnából élt tanítványaival⁵ és csodát kellett művelnie, hogy a templomadót magáért és Péterért lefizethesse.⁶ Ezért mondhatta jogosan Péter: «Ime mi mindent elhagytunk és téged követtünk, mi lesz tehát velünk? Jézus pedig mondá nekik: Bizony mondom nektek, hogy ti, kik engem

¹ I. Kor. 7, 38. 40.

⁴ Mt. 8, 20.

² Lk. 9, 57, 18, 28.

⁵ Ján. 12. 6.

³ II. Kor. 8, 9.

⁶ Mt. 17, 26.

követtek, az ujjászületéskor, midőn az ember fia az ő fölségének a székén fog ülni, ti is tizenkét széken fogtok ülni, itélendők Izrael tizenkét nemzetségét. És mindaz, aki elhagyja házát, vagy atyja fiait vagy nővéreit, vagy atyját, vagy anyját, vagy feleségét, vagy fiát, vagy szántóföldeit az én nevemért, százannyit nyer és az örök életet fogja birni». ¹

Az *önmegegyezésre* is fenséges példát adott, mert nemcsak ő maga élt szüzi életet, hanem szüz anyától is akart születni. Tanítványai közül legjobban a szüztiszta Jánost szerette, akire anyját is bízta; kiválasztott edénye sz. Pál is szüz maradt mindvégig.

És hogyan gyakorolta az önkéntes *engedelmesség* fenséges erényeit! Már a világra születésekor is elmondhatta magáról: «Ime jövök, hogy cselekedjem, Isten, a te akarodat». ² Harmincadik életévéig «engedelmes» fia volt anyjának és nevelő atyjának. ³

Az evangéliumból Jézus rejtett názárethi életéről semmi egyebet sem tudhatunk, mint hogy növekedett korban és bölcsességben és kedvességben és hogy szülőinek *engedelmes* volt. Az alázatos engedelmesség gyakorlása volt ez idő alatt tulajdonképeni feladata, hogy példát adjon nekünk. Nyilvános életében is menynevei Atyja akarata volt cselekedeteinek szabályozója és vezérfonala. «Nem keresem az én akaratomat, hanem annak akarátát, ki engem küldött.» ⁴ Azt mondotta, hogy az ő eledele, ha teljesíti atyja akarátát. ⁵ Az olajfák hegyén mennyei Atyjához így imádkozott: «Nem amint én akarom, hanem amint te . . . , legyen a te akaratom». ⁶

¹ Mt. 19, 27–29.

² Zsid. 10, 9.

³ Lk. 2, 51.

⁴ Ján. 5, 30.

⁵ Ján. 4, 34.

⁶ Mt. 26, 39. 42.

Atyja iránt való engedelmességből fogadta el a szenvedések és a halál keserű poharát. Ezért mondta róla jogosan sz. Pál, midőn életének rövid összefoglalását akarta nyújtani: Szolga alakot vett fel és «engedelmes volt mindhalálig és pedig a keresztt haláláig.»¹

Az evangéliumi tanácsokról tehát elmondhatjuk, hogy Krisztus adta őket, Ő buzdít bennünket szóval és példával a követésükre, Ő a megalapítója a szerzetesi életnek is. Ami ezeknek a tanácsoknak nagy erkölcsi jelentőségét illeti, arról kételkedni sem lehet, mert lényegesen megkönnyítik Krisztus tökéletes követését, az iránta való teljes odaadást.

Az erény útjának szent János apostol szerint három nagy akadálya van: a szemek kívánsága, a test kívánsága és az élet kevélysége.²

A bűn első forrása a szemek *kívánsága*, vagy birásvágy. Miért hangsúlyozta oly gyakran és nyomatékosan az isteni Üdvözítő, hogy nehéz a gazdagnak a mennyországba jutnia?³ Szent Pál a következőképpen magyarázta ezt: «Akik gazdagok akarnak lenni, kísértetbe esnek s az ördög törébe és sok haszontalan és ártalmas kívánságokba, melyek az embert halálos veszedelembé merítik. Mert minden gonoszságnak gyökere a pénzvágy; mely után járván némelyek, eltévelyedtek a hittől és sok fájdalomba bonyolódtak».⁴ Nagyon nehéz a meggazdagodást akarni anélkül, hogy az ember szive ne ragaszkodjék rendetlenül a föld javaihoz és épen ezért nem könnyű feladat a vagyon után való vágyódást a helyes mederbe terelni és kielégítését csakis megengedett eszközökkel keresni. A gazdasággal azonkí-

¹ Fil. 2, 8.

³ Mt. 1. 19, 23—24.

² I. Ján. 2, 16.

⁴ I. Tim. 6. 9—10.

vül mindig együtt jár az élvezet és jólét, kíséri a világ tisztelete és kitüntetés vágya és a hiú önbizalom. A gazdag könnyen azt hiszi, hogy Istenre többé nincs szüksége; hanyag és közönyös lesz az imádságban és más vallási gyakorlatokban, a kereszt alázatosságra, türelemre, önmegtartóztatásra serkentő intelmeivel mindig érthetlenebb és terhesebb lesz előtte és végül elpártól a hittől, melynek szigorú parancsait a gazdag nem képes többé már követni. Vagy nem ezt mutatják-e a mindennapi szomorú tapasztalatok?

Aki azonban Krisztushoz való szeretetből a szegénységet választja, lemond nemcsak a vagyonról, hanem arról is, hogy valamikor mást akarjon helyette szeretni, elvágja birásvágyának erős gyökereit és megszabadul a sok terhes gondtól, kísértéstől és veszélytől, amelyek ólomsúlyként vonják az emberi szívet mindig lejjebb és lejjebb a földhöz, máskor pedig mint háló, úgy körülveszik az ember minden érzelmét, gondolatát.

Az erkölcsi romlás második főforrása az élvezetvágy, különösen a *testi gyönyör*. Naponkint hány ember esik áldozatává ennek a rettenetes bűnnek! Itt van a törvénytelen gyermekek nagy száma. Mi mindent nem mond az nekünk! Napjainkban csak Németországban évenként átlag 174.000—175.000 törvénytelen gyermek születik, bár itt a neomalthuzianizmusnak nagyon is sok gyakorlati követője van és számos orvos szakszerűen üzi a magzatelhajtást. De vannak egyéb bajok is. A törvényes szülöttek közül tekintélyes százalék házasság előtt fogant.¹ Ezek az esetek mind kiáltva beszél-

¹ *Drezdában* pl. 1891—1905. a törvényes szülöttek 12·30% a házasság előtt fogant. V. ö. *Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik*. XXXV. (3. sorozat 1908.) 237.

nek. De túlharsogja őket a városok, az utcai nők nagy kiabálása. Miről beszélnek ezek? És miről az a sok-sok házasságtörés, elválás, melyek aláássák, megmérgezik a család életét. Miről beszélnek végül a mindenféle nemi betegségek, melyek épen ennek a bűnnek a következményei? Orvosi bizonyítványok szerint egyetemi hallgatónk 25%-a állítólag ilyen természetű betegségekben szenved. Egyesületek alakulnak, melyeknek célja, hogy felvegyék a küzdelmet e baljóslatú, a társadalmat komolyan fenyegető veszedelem ellen. De mit használ e bűn pusztító hatásai ellen minden küzdelem, ha forrása, a féktelen érzéki vágy, az önuralom hiánya tovább is megmarad?

A keresztény család mindenesetre hatalmas gát a felburjánzó érzékiség ellen, de az csak ott él, ahol az érzéki hajlamokat Isten malasztjával erélyesen az ész alá rendelik. De még ott is, ahol a helyes korlátok közt tartják ezeket a hajlamokat, mennyi nehéz gondjába és munkájába kerül a házastársaknak a család fenntartása, a gyermekek testi lelki nevelése, az eltartáshoz szükségeknek megszerzése nap-napután!

Aki azonban Krisztus iránt való szeretetből a szüességét választja, megszabadul e terhes gondoktól és megosztatlanul Isten és felebarátja szolgálatára szentelheti magát.

Luther tudvalevőleg elvetette a nőtlenséget, mert a megtartóztatást lehetetlennek tartotta. A továbbbszaporítás parancsa szerinte több mint parancs, valóságos isteni mű, «melyet megakadályozni vagy gyengíteni nem áll hatalmunkban, hanem ép oly szükségszerűen kell megvalósulnia, mint ahogy én férfiszemély vagyok és szükségesebb, mint az evés-ivás, természeti szükségek végzése, alvás és virrasztás. Ezt a mi természetünk így

kívánja». ¹ «Nem tehetsz tisztasági fogadalmat, mert hogy ez meglehessen, előzőleg tisztának kellene lenned; te soha sem voltál szűz, azért a szüességi fogadalom semmi és semmis; mintha csak azt akarnád megfogadni, hogy ne légy férfi vagy nő.» ²

Ez az alantjáró felfogás nagyon is hamis. Élő megcáfolása annak a sok papnak és szerzetesnek a példája, akik annyi évszázad lefolyása alatt tiszta életet éltek. Természetesen nem mindenki olyan tökéletes, hogy ezt megtehesse. Különös hivatás kell hozzá. De ami a természet szerint lehetetlennek látszik, megvalósulhat a malaszt által, melyet Krisztus ad azoknak, akik a szüességre való meghívást követik. A katolikus egyház kezdettől fogva tanította, hogy az ember Isten kegyelméből erőt vehet az érzékiségen és hogy ez valóban lehetséges, kitűnik abból, hogy Krisztus és szent Pál apostol is ajánlja a szüességet.

A népek apostola így ír: «Aki feleség nélkül vagyon, azokról szorgoskodik, melyek az Úréi, mint tessék az Istennek. Aki pedig feleséges, azokról szorgoskodik, melyek a világiéi, mint tessék feleségének és megoszlott. A férjtelen asszony és a szűz azokról gondoskodik, melyek az Úréi, hogy szent legyen testében és lelkében. Aki pedig férjnél van, azokról gondoskodik, melyek a világiéi, mint tessék férjének.» ³

¹ Luthers sämtliche Schriften. (Erlang. Ausg. XX. 58, bei *Denifle*, Luther.² 269.) V. ö. még a reformátor nevezetes iratát: «Ain christliche schrift an Herrn Wolfgang Reyssenbusch, der Rechte Doctor und Preceptor zu Lichtenberg Sankt Antonius Ordens, sich in den Eelichen Stand zu begeben. Anno 1525.»

² Weimari kiadás XIV. 711. *Deniflenél*: Luther und das Luthertum.² (1904.) 94.

³ I. Kor. 7, 32—34.

A szüzesség nagysága és hősiessége még a pogány népeknél, a görögöknél és rómaiaknál is, tiszteletet vivott ki magának. Csak Istent igazán szerető lelkek vállalkoznak a tökéletes megtartóztatásra és abban az Istenhez való fölemelkedéshez új erőt és hatalmas ösztönzést nyernek, hogy az imádságot és a többi természetfölötti kegyelemeszközt fölhasználják, hogy áldozatuk teljes legyen.

A bűnök harmadik nagy forrása a *büszkeség*, «az élet kevélysége». Minden erkölcstelen törekvésnek végeredményben a kitérés után való vágyakozás és az elbizakodottság az alapja. Ezért mondja Jézus Sirák fia a kevélységet «minden bűn kezdetének».¹ A kevélység nem hajlik meg a tekintély előtt, hanem uralkodni, parancsolni akar. Minden engedetlenség, amely ma szinte járványszerűleg dühöng és maga fölött semmiféle tekintélyt elismerni nem hajlandó, gyökerét a kevélységben bírja.

Aki nemcsak az Istentől rendelt tekintély előtt hódol meg szívesen, hanem önként lemond önrendelkezésének nagy részéről, hogy magát Istenért másnak rendelje alá, alázatosságot és önfeláldozást gyakorol. Az önkéntes alárendelés ugyanis alázatosság és mint ilyen alázatot tételez föl. Az engedelmisségben engesztelés is rejlik az ember gőgös szabadságvágyáért. A csábítás: «Lesztek mint az istenek», Isten ellen engedetlenségre csábította az első Ádámot és mindaz, aki vétkezik, utánozza őt ebben az engedetlenségben. Ezért kellett bennünket a második Ádámnak, Krisztusnak engedelmisségével megváltani, amint azt szent Pál oly gyönyörűen kifejtette.²

Ha a szeretetnek valóban az a tulajdonsága, hogy

¹ Sir. 10, 15.   ² Róm. 5, 19.

teljesen annak adja át és szenteli magát, akit szeret, akkor az bizonyára az engedelmisségben találja meg legtökéletesebb kifejezését. Az önkéntes engedelmisségben a szerzetes nemcsak akaratának tevékenységét adja oda Istennek, hanem magát az akaratot is, nemcsak a gyümölcsöt, hanem fáját, gyökerét is. Ez az áldozat annál értékesebb, mennél nagyobb jó a szabad örendelkezés és természettől fogva minél szívósabban ragaszkodik ahhoz az ember. «Az embernek akarata a mennyországa.» A szerzetes ezt az értékes ajándékot adja oda nagylelkűen az Isten és felebarátjai szolgálatára.

Magától értetődik, hogy a szerzetes engedelmissége nem terjed ki mindenre, ami csak lehetséges, amint azt oly sokszor hamisan állítják. Nem terjed ki azokra a dolgokra, amelyek természetük szerint rosszak és mint ilyenek Isten tilalma alatt állanak. Amilyen kevésbé parancsolhat valami bűnös dolgot az előljáró, époly kevésbé engedelmeskedhetik ilyen parancsnak az alattvaló. Itt is áll a mondás: «Az Istennek inkább kell engedelmeskedni, mint az embereknek».¹ Ezenkívül a szerzetesi engedelmisséget korlátozzák annak a rendnek célja és szabályai, amelyhez valaki tartozik.

Az újkori szabadelvűség a szabadság egyoldalú kultuszával gyakran támadja a katolikus szerzeteket, főleg a Jézus-társaságiakat emiatt a «holt engedelmisség» miatt. De amikor így tesz, önmagának mond ellene. Ha valaki azt állítja, hogy az állam vétkes dolgot nem parancsolhat, hogy a nyilvánvalóan erkölcstelen és jogtalan állami törvényeknek nem kell engedelmeskedni, de aztán mégis csak felháborodik, ha látja, hogy ilyen esetekben az engedelmisséget megtagadják, az a vak,

¹ Ap. csel. 5, 29.

hottengedelmesség netovábbját kívánja és az állammal szemben mit sem akar tudni lelkiismereti szabadságról. És ilyen az újkori szabadelvűség, mikor az államról van szó, de felhevül a szerzetesrendek vak engedelmességén, bárha ezek egyáltalán nem követelnek tagjaiktól sem feltétlen, sem pedig korlátlan engedelmességet.

De máskülönben sem következetes. Hogy szolgák és szolgálóleányok szolgálati éveik alatt uraságuk minden parancsának, sőt szeszélyének is engedelmességeskedjenek, abban nem talál senki kivetni valót. Épen úgy elnézi, hogy hivatalnokok és katonák hatóságaik szolgálatában csaknem teljesen lemondanak minden önrendelkezésről és állandóan lesniök kell a parancsot, mely az ország egyik végéről a másikra, egyik állomásról a másikra «vezényli» őket és még csak az okot sem szabad megkérdezniök. Milyen jogon ócsárolhatja tehát azokat, akik Isten iránt való szeretetből önként lépnek a szerzetesrendbe és önként bizzák magukat előljáróik vezetésére? Nem nagyobb ára-e az engedelmességnek a mennyország, mint bármily földi jó?

De bármily nagyok és fenségesek az evangéliumi tanácsok, csak akkor van értékük, ha Krisztushoz való szeretetből gyakoroljuk azokat és a Krisztus iránt való tökéletes szeretet és az ő követésének vágya indít bennünket arra, hogy megtartsuk. *Krisztus tökéletes követése*, ez a katolikus szerzetesi életnek igazi, legbelsőbb lényege. Kell, hogy bizonyos fokig minden keresztény Krisztus tanítványa és követője legyen, de a szerzetesi állapot, mint mondani szokás, Krisztus rendszeres követése. Ez a tökéletes követés a szerzetesrendeknek tulajdonképeni főadata, intézményeiknek célja és mértéke.

Sz. Pál ezeket írja a filippiekhez: «Mindent kárnak tartok az én Uram Jézus Krisztusnak fönséges ismereteért, kiért mindent elhagytam és szemétnek tekintek, hogy Krisztust megnyerjem». ¹ Ebből a szellemből kell kifakadnia a szerzetesi életnek is, ennek kell azt fönn tartani, hogy dicső feladatának és rendeltetésének megfelelhessen.

KILENCEDIK FEJEZET.

Néhány ellenvetés a katolikus világnézet, különösen a katolikus erkölcsstan ellen.

Bár a kereszténységnek még akárhány ellensége is elismerőleg nyilatkozik erkölcsstanunk nagyságáról, tisztaságáról, fönségéről és Krisztust úgy állítja oda, mint a világ legnagyobb erkölcsstanítóját, mégis sokan akadnak, akiknek ez az erkölcsstan többé sehogy sincs kedvükre és abból akárhány tételt szívesen kihagynak.

Nyugodtan hallgathatnánk ezekről a kifogásokról, mert hiszen eddigi fejtegetéseinkben már nagyobbbrészt megcáfoltuk azokat, különben is többnyire anyagelvűek vagy mindenistenítők találták ki, akik tehát nemcsak hogy Krisztus istenségét el nem ismerik, hanem még a személyes, a világ fölött uralkodó Isten létezését is tagadják. A keresztény erkölcsstant csak úgy lehet helyesen értékelni, ha az egész keresztény tanítást tekintjük. A kereszténység valóban nagyszerű, egységes, következetes tanrendszert alkot és ha valaki csak *egyetlen egy* hitcikkelyt is kiragad belőle, megingatja az egész épületet, követ-

¹ Fil. 3, 8.

kezésképen erkölcsantát sem ítélheti meg helyesen. Áll ez elsősorban azokról a hitcikkelyekről, melyek a kereszténységnek aaptanai. Hogy is értékelhetné a keresztény erkölcsant az az ember, aki Jézus isteniúóságát, az Atyaistent, az isteni előrelátást és örök életet tagadja?

De azért talán mégis jó lesz, ha a legelterjedtebb ellenvetések közül egy-kettőt tüzetesebben megvizsgálunk, mert így megint újabb szempontokból ítélhetjük meg azokat.

1. §. *Heteronomia. A személyiség elnyomása.*

1. Az első általánosan elterjedt kifogás a keresztény erkölcsant ellen az, hogy a heteronomia (mástól való függés) elvén nyugszik, holott az igazi és helyes erkölcsantnak az erkölcsi *önállóság*ból kell kiindulnia. Kant szerint nem méltó az emberhez, hogy mások parancsainak hódoljon, még ha Isten is ez a más valaki. A protestantizmus nagyobb dicsőségére gyakran említik, hogy az ember lelkiismeretét önállóvá tette és minden szolgaságtól megszabadította. Bölcséleti szempontból már föntebb¹ foglalkoztunk ezzel a tanítással. Csak büszke istenítése rejlik ebben a nyomorult teremtménynek, mely elleneszegül Teremtőjének és eszelős gög-jében ezt kiáltja feléje: Nem fér össze méltósággommal, hogy téged uramnak mondjalak és előtted alázatosan fejet hajtsak!

Nézzük ezt az ellenvetést kissé behatóbban, még pedig a keresztény álláspontról tekintve a dolgot. Kantnak az autonom-morálról szóló tanítása legélesebb és

¹ L. fent. V. ö. *Kneib*: Die Jenseitsmoral (1906.) 7. sk. és *Mausbach*: Die katholische Moral (1902.) 147. sk. c. jeles értékelését.

legkövetkezetesebb kidomborítása a modern racionalizmusnak. De éppen ezen a ponton tűnik ki észszerűtlensége is. Mert hiszen, aki ezt elfogadja, *az az anarchizmust választja alapelveként, egyszerűen tagadásba vesz minden tekintélyt, mely az emberen uralkodhatnék.*

Mi a *tekintély*? Az a jog, hogy másoknak parancsoljunk és rájuk nézve kötelező rendeleteket írjunk elő. A szülőknek van tekintélyük gyermekük előtt, vagyis joguk van arra, hogy gyermekeiket bizonyos cselekedetek végzésére, vagy azok elhagyására kötelezzék. Ez a kötelesség tehát nem maguktól a gyermekektől indul ki, hanem a szülőktől; a gyermekeknek a parancsot teljesíteniök kell, nem mintha ők maguk köteleznék magukat, hanem mert a szülők kötelezik őket. Aki ezt kétségbe vonja, tagadja a szülők tekintélyét. Hasonló tekintéllyel uralkodik a felsőbbség is az alattvalókon. Joga van hozzá, hogy alattvalóinak a közjó érdekében törvényeket és rendeleteket írjon elő. A törvény kötelezi az alattvalókat, de nem azért, mert ők akarják, hanem mivel a felsőbbség akarata ez. Ezért mondja sz. Pál: «Minden lélek engedelmeskedjék a felsőbb hatalmasságnak; mert nincs hatalmasság, hanem csak Istentől, amelyek pedig vannak, az Istentől rendeltettek. Aki tehát ellene áll a hatalmasságnak, Isten rendelésének áll ellene; az ellenszegülők pedig maguknak szereznek kárhozatot... Annakokáért szükség, hogy engedelmeskedjete, nemcsak a büntetés miatt, hanem a lelkiismeretért is».¹

Aki tehát azt állítja, hogy minket kívülünk senki sem kötelezhet és minden kötelességünknek belőlünk kell kiindulnia, gyökerében elvet minden isteni és emberi

¹ Róm. 13. 1. 2. 5.

tekintélyt és az anarchizmus elvét hirdeti. Ezért az erkölcsi autonómiát helyesebben az autonomia erkölcs-telen alapelvének kellene neveznünk.

Ez az elv csirájában lehetetlenné teszi *minden igazi vallás* fönmaradását. A vallásnak lényege a tényleges meghódolás Isten uralmával szemben, az imádás, tisztelet és alázatos engedelmesség. De hogyan hódolhatna meg Isten előtt az az ember, aki nagy elvakultságában saját személye lealacsonyításának tartja a külső tekintélynek elfogadását?

Hogy az ilyen önállóság mennyire ellenkezik a kereszténység szellemével, kézzelfogható. Az emberré lett Fiuisten, a mi Urunk és tanítónk, amikor megszületett erre a világra, így szól mennyei Atyjához: Ime jövök, hogy teljesítem akaratomat. Imádsága így hangzott: Ne az én akaratom legyen, hanem a tied; engedelmes volt a halálig, a kereszthalálig; tanítványait is hasonló imádságra tanította, mint az övé: Legyen meg a te akaratom, miképen mennyben, azonképen itt a földön is. És ime jön az újkor büszke nemzedéke, titáni gögijében fellázad az Isten tekintélye ellen és nemcsak hogy minden erkölcsi jelleget megtagad a heteronomiatól, vagyis az idegen akarat előtt való meghódolástól, hanem egyenesen kijelenti róla, hogy megfosztja az embert minden méltóságtól. Érdemes komolyan foglalkozni az ilyen nevetséges balga büszkeséggel?

Kantnak az autonómiáról vallott nézeteiben van némi igazság, csakhogy teljesen elhomályosítják, eltorzítják azt. Az erkölcsi rend tiszteletbentartása adja meg az embernek igazi értékét és nagyságát és az erkölcsi rendnek eme tiszteletbentartása az embernek mindig saját szabad cselekedete. Akarata ellenére senkisémeteheti az embert erkölcsössé, jóvá. Hogy valamely külső tekin-

télynek szava szent legyen előttünk, szükséges, hogy már az otthon szivünkbe oltsa a jónak és a rossznak fogalmát, a meggyőződést, hogy a jót cselekednünk, a rosszat kerülnünk kell, hogy nemcsak helyes dolog, hanem kötelességünk is a törvényes tekintély előtt meghódolnunk stb. Eddig mind igaz.

De önkéntelenül is felvetődik a további kérdés: Ugyan honnan kapjuk mi a jó és rossz ismeretet, honnan a meggyőződést, hogy a jót tennünk, a rosszat kerülnünk kell, hogy mással jogtalanságot elkövetnünk nem szabad stb.? Amint egész természetünket az isteni bölcsességnek és mindenhatóságnak köszönhetjük, ép úgy értelmünk is, minden természetes képességével, hajlamaival, összes ismereteivel, melyeket önmagától egész önkénytelenül alkot, az isteni bölcsességnek és hatalomnak műve, gyöngé képmása az isteni értelemnek, részesedés a Teremtő örök bölcsességében. Ebben az értelemben mondja a zsoltáros: «Ránk van jegyezve, Uram, orcád világossága».¹

Ez különösen áll a természetes erkölcstörvényről, melyet Isten minden embernek szívébe írt és amely nem egyéb, mint részesedés Isten örök törvényeiben, amely részesedés csak az eszes lények kiváltságos tulajdonsága.² Ez az erkölcsi törvény, mely alapja minden tételes törvénynek, nemcsak mint tisztán *külső hatalom parancsa kötelez* bennünket; sőt inkább azt kell mondanunk, hogy ez a mi *természetünk ősojának és Teremtőjének, a mi benső, természetes hajlamainkban, képességeinkben és ismereteinkben kinyilvánított akarata*. Ezért is messze vagyunk attól, mintha autonóm lények volnánk; létünk első pillanatától kezdve természetünkénél fogva

¹ 4. Zsolt. 7.   ² L. fönt.

Isten törvénye alatt állunk. Ha az értelemmel szemben való meghódolás erkölcsös, akkor a meghódolás a végtelen értelemmel szemben maga az erkölcsösség és pedig a legnagyobb teljességben.

2. A heteronomiával rokon ellenvetés az az állítás, hogy a kereszténység megsemmisíti vagy legalább is megakadályozza a *személyiség* szabad kifejlődését, amelyre pedig a modern ember igen nagy súlyt helyez.¹

Ha «modern emberről» beszélünk, tulajdonképen mindig levett kalappal és áhitatos tisztelettel kellene szólani róla. Mert ez a csodagyermek valóban nagy és fenséges valami.

A modern ember — mondják, — a saját módja szerint szabadon és önállóan akar kifejlődni; követeli magának a jogot, hogy minden irányban *szabadon kiélje magát*, amint ez egyéniségének megfelel; élet-tartalmát önmaga akarja gazdagítani, anélkül, hogy idegen hatalmak szavával kívülről befolyásoltatnék. Sőt manapság épen az újkor nagyszerű vívmányának tartják, hogy végre megtanított bennünket a személyiség teljes értékelésére, amit állítólag a régebbi idők félreismertek és teljesen elnyomtak. Elmultak már — mondják — az idők, amikor az ember nem volt tudatában egyéni erejének és tartózkodás nélkül alávetette magát másoknak, amikor minden tekintély szentnek és a vak engedelmesség szigorú kötelességnek tűnt fel előtte. A modern ember idegenkedik minden kísérlettől, mely szabad elhatározását korlátozni és elnyomni akarja.

Ha ezeket az állításokat minden mástól elvonatkoz-

¹ V. ö. *Sawicki*, Wert und Würde der Persönlichkeit im Christentum. (1906.)

tatva nézzük, látjuk, hogy semmi egyebek azok, mint Kant főntebb megjelölt autonomiájának hangoztatásai. Csak más formában, de szintén tagadják, hogy az ember fölött valami tekintély lenne. Vagyis az anarchizmus elvének kedveznek.

Bizonyos, hogy az ember szabad. Isten fizikai értelemben megadta neki a választás szabadságát és nem kényszeríti semmire sem. Az erkölcsösség mindig leg-egyénibb cselekedete az embernek. *Túlteheti* magát minden külső tekintélyen, *cselekedheti* a rosszat, de nem *szabad* azt tennie. Nincs joga pusztán saját vágya szerint akarni és cselekedni. Teremtőjének és az Istentől rendelt tekintélyeknek uralma alatt áll, tettéért és mulasztásáért neki felelős. Ha az ember abszolút önállóságának hangoztatását modern vívmánynak akarjuk nevezni, megtehetjük azt, csak ne mondjuk, hogy ez a «vívmány» előbbre vitte az emberiséget a jóban. Az már csak utolsó lépés az Istentől elvezető uton. Az ilyen értelemben vett egyéniségnek meg kell halnia, ha azt akarjuk, hogy belőle az erkölcsi személyiség újra feltámadjon.

Nekünk azonban a személyiség elvét még más oldalról is meg kell világítanunk. Hivatkozva *Goethe* szavára: «A földi gyermek legfőbb boldogsága csak a személyiség», úgy tüntetik fel a dolgot, mintha az ember legmagasztosabb célja, legfőbb kötelessége manapság «*a saját személyiségének teljes, korlátlan kifejlesztése volna*». Az embernek benső szellemi élete kifejlesztésében arra kell törekednie, hogy azt minél sokoldalúbbá tegye, mindig gazdag tartalommal töltsse meg, már pedig a bensőnek ezt a gazdagságát csak úgy érzük el, ha alsóbbrendű ösztöneinket eszünk hatalmának alávetjük, uralmunkat a külső természet felett állandóan növeljük, hogy azokat személyiségünk szolgálivá tegyük.

Ebben az állításban jó mag rejtőzik, mely a kereszténységben is teljes érvényre jut. Az erkölcsi rendhez való alkalmazkodásnak az embert személyisége legfőbb kifejlesztéséhez, értelmi erőinek és képességeinek teljes kialakításához kellene vezetnie. Ez a tökéletesség azonban az erkölcsi törekvés és küzdelem jutalma, mely az embernek csak a jobb túlvilági életben jut ki osztályrészül. Most a harcnak van az ideje; ha győzelmesen megálljuk azt, felvirrad egykor az örökkévalóság boldog hajnala, mikor *értelmünk* minden igazságnak teljes birtokába jut. «Megelégszem, mikor meg fog jelenni a te dicsőséged.»¹ Szemlélni fogjuk valamennyi igazság ősokeit és összességét a maga valójában. Belemerülünk a végtelen Igazság tengerébe, ahol teljes megoldást nyer életünk minden talánya és lecsillapul igazság után törő lelkünk forró szomjúsága.

Ennek a megismerésnek világánál azután az *akarat* is teljesen és elválaszthatatlanul a legfőbb jóhoz tapad, legbensőbb szeretettel veszi azt körül és minden mást benne és miatta szeret. Akkor az ember benső élete valóban isteni és örök tartalommal gazdagodik és eléri legmagasabb harmonikus kifejlődését. A megdicsőült test és minden, ami van, egészen és teljesen az ész uralma alatt lesz. Az ember személyisége ekkor jutott el a tökéletesség legnagyobb fokára.

Máskép alakul a személyiség kialakításának kérdése, ha a földi életet vesszük szemügyre. Ha az ember kötelességét benső világának gazdagabbá tételében és a külső természet lehető legnagyobb meghódításában látják, akkor ez legalább is kétértelmű. Az emberi nemnek, mint egészen valahogyan kötelességévé lehet ezt tenni,

¹ 16. Zsolt. 15.

az egyes ember előtt azonban egyáltalán nem lehet legelső és legfőbb feladatául megjelölni. Az ember első kötelessége a földön, hogy Isten szent akaratát teljesítse és ezzel boldog legyen. Emlékezzünk vissza a már említett szavakra: «Az Istent féljed és tartsd meg az ő parancsait, mert ez az egész (vagyis tökéletes) ember!»

És vajjon az Isten akarja-e, hogy mindenki fölhasználjon minden eszközt — tudományt, művészetet — belső élete gazdagítására? Még a tudós vagy művész sem foglalkozhatik minden tudománnyal és művészettel; hivatásszerűen többnyire igen szűk térre kell szorítkoznia. Ma még kevésbé lehetséges, mint valaha, hogy valaki az emberi tudomány és ismeret minden ágában arányosan képezze magát. Még kevésbé mondhatjuk valamennyi ember kötelességének, hogy benső életét minden oldalról gazdagítsa. A legtöbb ember a munkás, napszámos, iparos, földműves vagy szolga véres verejtéssel keresi kenyerét és a művészetek és tudományok ápolását másoknak kell átengednie, de az «erkölcsi személyiség» így is tökéletesen kifejlődhet bennük. A tudatlan napszámos erkölcsileg igen magasan állhat, míg az úgynevezett kulturember, a nagy tudós, művész, államférfiú vagy hadvezér erkölcsi szempontból talán sokkal kisebb, fogyatékosabb. Józsefet, Jézus nevelőatyját, a szentírás igaz vagyis szent embernek mondja, pedig ő is egyszerű iparos ember volt, aki sem tudománnyal, sem művészettel nem rendelkezett. Ha az erkölcsi személyiség nagysága a szellemi képességek egyetemes kifejlesztésében állana, az ember erkölcsi értéke többé nem a saját akaratától függne, hanem a természetes képességtől, a külső szerencsés körülményektől és hasonlóktól.

Az igazi «erkölcsi személyiség» tehát a földi életben

Isten parancsainak, mindenekelőtt az Isten és felebaráti szeretet nagy parancsának teljesítésében áll. Aki kötelességeinek hű teljesítésével az *erkölcsi erényeket* elsajátítja, az valóban *nagy, figyelemreméltó* személyiség. Ez képezi alapját annak a tiszteletnek, melyet az erkölcsileg magasan álló ember iránt érzünk, még ha koldusruhában járja is az erények útját. Meghajlunk előtte, meghajlunk erkölcsi nagysága előtt. Még a bűn is elismeri az erény nagyságát, mert leginkább annak ruhájában szeret mutatkozni.

Az erényes ember, ha magára marad is, szilárdan állja meg helyét és nem befolyásolja a *külső természet*. Isten szent akaratába vetett megnyugvással és béketűréssel viseli a szegénységet, nélkülözést, csapást, üldözéseket. A szeretet Istenhez kapcsolja és a földieket kevésre becsüli, csakhogy megnyerje Krisztusát. Ezért a legnagyobb veszélyek és szenvedések sem zavarhatják meg szent boldogságában. Független *saját ösztöneitől és szenvedélyeitől is*, mert azokat teljesen alárendelte az ész uralmának. Honnan az a sok nyugtalanság, izgatottság és békétlenség bennünk? Sz. Jakab apostol megadja rá a feleletet: «Nem innét-e a ti kívánságaitokból, melyek harcolnak tagjaitokban?»¹ Vizsgálja csak meg magát mindenki, úgy fogja találni, hogy békétlenségének, nyugtalanságának, izgatottságának és lelke háborgásának oka mindig valami ferde hajlama, melyen még nem uralkodik teljesen. Majd a harag vesz erőt rajta, majd irigység, gyűlölet vagy alacsony sóvárgások nyugtalanítják. Még az időjárás, a hangulat, a legkisebb esemény is kedvét szegi, kihozza azt sodrából, aki nem tanult meg uralkodni lelkén, önmagán.

Az igazán erényes férfiú azonban ura szenvedélyei-

¹ Jak. 4, 1.

nek, amiért is nyugalom, béke és zavartalan vidámság lakozik szívében. A szentek, Asszisi sz. Ferenc, sz. Domonkos, sz. Ignác, soha sem voltak izgatottak, nyugtalanok, soha sem jöttek zavarba, ugyanazt a rendíthetetlen nyugalmat őrizték meg, egyformán barátságosak és vidámak voltak minden időben. Helyesen mondja a Példabeszédek könyve: «Nem szomorítja meg az igazat, akármi történjék rajta».¹ Valóban, ha van igazi földi boldogság, hamisítatlan földi nagyság, ez csak az erkölcsi nagyságban, a tökéletes erényben található fel és pedig akkor is, ha a művészet, tudomány, irodalom, költészet, a modern technika nincsenek is kíséretében.

Végezetül még valamit. Ugyan kik ezek a modern, személyiségükre oly büszke emberek? Majdnem kizárólag a *monizmus* hívei vagyis akik elvileg tagadnak minden személyiséget. A mindenistenítő monisták szemében életünk csak egy pillanat, az ember csak egyetlen porszem, szappanbuborék a nagy mindenségben. Mi marad itt a személyiségnek? Az anyagelvű monizmus pedig csak a véletlenül összetömörült atomhalmazt látja az emberben, mely lényegileg nem különbözik azoktól az atomhalmazoktól, amikből az állatok, a növények, a kristályok lettek. Úgy az anyagelvű, mint a mindenistenítő monizmus tagadja az ember szabad akaratát is. Szerinte az ember kis kerék a világgépezetben és vele együtt változatlan szükségszerűséggel mozog, akár csak a lokomotív kereke. Hogyan egyezteti meg ezt a felfogását az embernek fennen magasztalt személyiségével?

Van-e csak legkisebb joguk is az ilyen tanok követőinek, hogy az egyházat a személyiség megsemmisítésével vádolhassák meg?

¹ Péld. 12, 21.

2. §. A külsőséges katolikus szentség és a protestáns bensőség.

A katolikusoknál — amint mondogatják — minden a külső jócselekedeteken fordul meg: böjtön, alamiznaadáson, búcsújáráson, templomlátogatáson, tömjéneken, szertartásokon, az imák lehadarásán és hasonlókon. Ez a katolikus «külsőséges szentség» (*Werkheiligkeit*).

Míg a katolicizmust azzal vádolják, hogy merő «külsőséggé tette a vallást», addig a protestantizmust, mint a «bensőség vallását» dicsőítik. *Harnack* úgy véli, hogy a «vallás bensőségét és a «sola fide»-t a katolicizmussal szemben kizárólag a protestantizmusnak kellett hangsúlyoznia». ¹ Újabban *Braasch*, a jeni szuperintendens ezt írja: ² «Vallásos bensőség, evangéliumi szabadság és az Írás szelleme (!) az a háromszínű zászló, mely alatt a protestantizmus harcol. Vele szemben a katolicizmus külsőséggé vált kereszténységnek tűnik fel. Az egyesnek nem szabad kérdeznie, kutatnia, gondolkodnia, ellenkezőleg, vak engedelmisséggel tartozik az egyháznak és szervezetének, a csalhatatlan pápának és nyilatkozatainak. Nem az evangéliumi szabadság, hanem az egyház tekintélye uralkodik itt. A pontosan előírt megmásíthatatlan szertartások (!), a külső istentiszteletnek, mint Istennek tetsző szolgálatnak hangsúlyozása, főképen pedig a rózsafüzér, a katolikus imádkozásnak ez a gyakori alakja ³ mutatják csak kézzelfoghatólag a katolicizmus külsőségét és legalizmusát».

¹ Das Wesen des Christentums (1902). 180.

² *Braasch A. H.* Die religiösen Strömungen der Gegenwart (1905). 5.

³ Mivel a jeni szuperintendens a *rózsafüzérről* nyilvánvaló tévesen vélekedik, szeretnők azt röviden bemutatni. A rózsafüzért

Tehát a protestantizmus a bensőség igazi vallása! Megvallom, valahányszor ilyen kijelentést hallok, mindig valami különös érzés támad bennem. Igen, ha a vallás bensőségén *a külső istentiszteletnek* csaknem teljes *tagadását* értjük, akkor a protestantizmus méltán dicsekedhetik ezzel. Mert nemcsak az egyházat és hierarchiát vetette el, hanem az egyházi rendet, a szentmisét és az oltáriszentséget is; a legtöbb szentség nem kell neki, a szentek tisztelete, a fogadalmak, a szerzetesi élet minden formájában, a papi nőtlenség, böjtök és általában minden, ami csak nehezebbre esik a testnek, fölösleges külsőség előtte; a maga részéről megelégszik a prédikációval és egyházi énekkel, de természetesen résztvevők hiányában ezek is mindig kisebb és kisebb térre szorúlnak vissza. A protestantizmus tehát alaposan túladott a külsőségen. Ámde a «vallásos bensőséghez» ez még nem elégséges. Miben áll tehát ez a protestáns bensőség?

Talán a *benső vallásos élet* ápolása az, melyet a protestantizmus a katolicizmusnál inkább követel?

csak a XIII. század óta ismerik és még ma sem része az egyház hivatalos szertartásának, imádságának. A rózsafüzér az Istenanya tiszteletének egyik faja; imádkozás közben sorbavesszük és elmélkedünk Krisztus életének, szenvedésének és föltámadásának főbb titkairól és minden titoknál egy «Miatyánkot», tíz «Üdvözlég Móriát» mondunk és végül a doxológiát (Dicsőség az Atyának és Fiúknak stb.) imádkozzuk el. Egyes helyeken ehhez még a rózsafüzér elején az apostoli hitvallást is hozzácsatolják, mely után három «Üdvözlég Móriát» szoktak imádkozni, hogy az istenanya közbenjárása által magukban a hitet, reményt és szeretetet fölindítsák, növeljék. A rózsafüzér, ha illő áhitattal végezzük, igazán szép és fölemelő imádság, mely a megváltás titkainak szemléletével nagyban emeli és előmozdítja a hitélet bensőségét. Méltán kedves imádsága tehát a rózsafüzér a földkerekség minden katolikus népének, érthető, miért ajánlották olyan sokszor és olyan lelkesedéssel a római pápák.

Talán erősebben *hísz*, jobban *remél*, forróbban *szere*t, mint ahogy mi tesszük? Talán a katolikusénál is hatalmasabb vágy lelkesíti, hogy Krisztust követhesse és hozzá mindinkább hasonló legyen? Vagy talán az önfeláldozó szeretetből, szívalázatosságból, az Isten akaratán való megnyugvásból mutathat-e többet a protestantizmus? Talán bensőbbben egyesül az Úrral, a szív-tisztaságnak szebb virágait termi, aki nem a katolikus egyház kebelén, hanem a protestantizmusban nevelkedett fel?

Ha még olyan buzgón veszik is protestánsok vallási gyakorlataikat, még sem tudom csak elgondolni sem, mire alapíthatják ezeket a nagy igényeket. El kell ismerni, hogy vannak valóban buzgó, istenfélő protestánsok, ámde ezt annak a körülménynek köszönik, hogy egyet-mást még megtartottak a katolikus vallásból. Ebből azonban nem következik, hogy a protestantizmus általánosságban is követelhesse magának azt a dicsőséget, mintha bensőbb vallásos hitéletet mutatna fel a katolicizmusnál. Mutassanak a protestánsok olyan hősokeket, amilyeneket mi katolikusok szentjeinkben ezerszámra tisztelhetünk. Különösen hat az emberre, amikor a vallásosság hősi gyakorlóiban annyira szegény protestánsok a bensőség hiányát vetik az egyháznak szemére és azt állítják, hogy ezen a ponton a protestantizmus határozott előnyben van az egyházzal szemben, azzal az egyházzal szemben, mely szent Ágostont, szent Bernátokat, Assisi szent Ferenceket, Magyarországi szent Erzsébetet, szent Terézeket, Keresztes szent Jánost, Xavéri szent Ferencet és még számtalan szeretettől lángoló szentet nevelt.¹

¹ Ehrhard (Der Katholicismus und das XX. Jahrhundert,⁴ 1902, 354.) írja: «A modern vallásos szükséglet a középkortól annyiban

Különben is, hogy milyen eredményeket szül a protestánsok Krisztus iránt érzett szeretete és az a vágyakozása, hogy hozzá minél hasonlóbbakká legyenek, szépen elárulja az a körülmény, hogy a protestánsok a szabad kutatás és az egyéni autonómia nevében mindig jobban és jobban eltávolodnak a kereszténységtől. A legtöbb képzett protestáns már Krisztus istenségét sem hiszi többé. Az ő Krisztusuk régen meghalt, nem támadt föl és föl sem támad többé. És ha épülnek is példáján, mint Sokratesén és Konfutse-én, szó sem lehet arról, hogy benne bízzanak, tőle üdvösségüket várják, mindenekfölött szeressék, hozzá imádkozzanak, magukat érette föláldozzák. Ugyan hol marad még itt a keresztény értelemben vett vallásos bensőség? Sőt igen sok protestáns már a személyes, a világon kívül álló Istenben sem hisz. Meghódolnak a nagyon is homályos pantheizmus, monizmus előtt. És amikor ide jutottak, ugyan miben nyilvánulhat meg az a bizonyos vallásos bensőség. Talán a szépnek és magasztosnak elmosódott

tér el, hogy sokkal nagyobb teret enged az egyéniségnek és a *bensőségnek*. Az a körülmény, hogy a vallásos élet mindinkább *bensőségessé* válik, ami egyszersmind mélyebben megvilágítja a lényegét és az igazán vallási kérdést minden profántól és politikaitól tisztábban elkülöníti, oly nagy értékű, hogy előrehaladását csak őszinte örömmel kísérhetjük». «Kultur und Katholizismus» c. iratában is (32. l.) azt mondja, hogy «az erkölcsi érzés a közép-korban nem volt úgy kifejlődve, mint a jelenben». Igazán nem tudnám megmondani, hogy modern katolikusaink — a legjobbakat sem véve ki — hogyan mulják felül bensőségben, az Üdvözítő szeretetében, «erkölcsi érzésben» szent Bernátot, Assisi szent Ferencet, Domonkost, szent Gertrudot, Magyarországi szent Erzsébetet és annyi más szentet! Hogy a mai ember oly félenken elkülöníti vallását minden profán és politikai kérdéstől, ez sokkal inkább azt bizonyítja, hogy a vallás nem ura többé egész benső világunknak és ezzel együtt egész életünknek.

sejtelmes érzése, határozatlan vágyakozás valami nagyobb, távoli ideál után, valami emelkedettebb lelki és érzelmi hangulat, amilyent akár koncert, színelőadás, vagy nagyszerű természeti tünemény is kelthet és táplálhat bennünk, talán ebben nyilatkozhatik meg?

Arra nézve, hogy a protestánsok mi mindent értenek ma valláson, jellemző példával szolgál *Braasch*, a már említett jeni szuperintendens.¹ Mindenütt vallást fedez fel, maguknál a kimondott istentagadóknál is. «Épen napjainkban van alkalmunk látni olyan jelenségeket, melyek még akkor is mélységes valóságot árulnak el, amikor az Isten létezését is letagadják. Teichmüller pl. világos és mélyreható vallásbölcseletében a modern *természetrájongást*, mint érzelmi pantheizmust, következőképpen *mint sok-sok, minden kifejezett hit és vallás nélkül élő ember vallásos életirányát magasztalja*. A legújabb felvilágosodás képviselője, Haeckel is beismeri, hogy az az *érzelmi érdeklődés*, mellyel a természet iránt viseltetik, az a csodálat, mellyel a vízcsöppben a mikroszkopikus életet szemléli, az az ő természetes vallása. Azon sem lehet kételkedni, hogy Nietzsche-nek a több ember ábrándos képe, sok szociáldemokratának pedig az a jövő álom volt a *vallása*, amit Bellamy «Visszapillantás a XX. század alkonyáról» c. művében lefestett. Ezeket és hasonló jelenségeket nem szabad ugyan a szó szoros értelmében vett vallásnak nevezni, mindazonáltal a félreismerhetetlen *vallásos jelleget* nem lehet tőlük megtagadni. Az emberek ugyanis ezekben az esetekben is valami csodálatosban, isteni végtelenben (?) hisznek, aki után sóvárogva vágyakozik lelkük.

¹ Die religiösen Strömungen der Gegenwart 2.

De ha ez a sóvárgó vágyakozás valami nagy és magasztos után elégséges a vallás bensőségéhez, miért akarják akkor ezt a bensőséget katolikusoktól elvitatni? Mi talán nem törekszünk, mi talán nem sóvárgunk valamiképen a végtelen után?

Mi katolikusok igen szívesen lemondunk az ilyen-fajta vallásos bensőségről. Nekem úgy látszik, hogy akik a vallást pusztá érzelemmámorba helyezik s az isten-tagadó Haeckel természetrajongásában és a jövő állam szociáldemokratikus kultuszában vallásos jelleget ismernek föl, jobban tennék, ha vallásos bensőség helyett benső vallástalanságról beszélnének.

De nézzük csak a katholicizmust, mely állítólag *külsőséggé vált* kereszténység, a «Werkheiligkeit» vallása.

Ezeket a jelzőket csak az mondhatja róla, aki a katolikus erkölcstant nem ismeri. A katolikus tanítás szerint az összes külső jócselekedeteknek csak akkor van erkölcsi értékük, ha azok *helyes belső érzületből erednek*. Az egyház Krisztus példáját követve parancsolja vagy tanácsolja a külső cselekedeteket. Keresztelkedjünk meg, táplálkozzunk Jézus szent testével és vérével, éljünk az állapotunknak megfelelő szentségekkel, adjunk alamizsnát, böjtöljünk stb. Krisztus Urunk is ezt tanította. Es Jézus talán azt akarta, hogy minden megfelelő belső érzület nélkül tegyük ezeket? Erről elég világosan nyilatkozott.

Mikor jót cselekszünk, mindenekeelőtt ne keressük az emberek dicséretét és ne hívjuk fel a figyelmüket. «Óvakodjatok — mondja Jézus a hegyi beszédben — hogy igazságtokat ne cselekedjétek az emberek előtt, hogy láttassatok azoktól.»¹ «Te pedig, mikor böjtölsz,

¹ Mt. 6, 1.

kend meg fejedet és orcádat mosd meg, hogy ne látassál bőjtölni az emberektől, hanem a te Atyádtól, ki rejtekben vagyon.»¹ «Te pedig, midőn alamizsnát adsz, ne tudja balkezed, mit cselekszik jobb kezed, hogy alamizsnád rejtekben legyen és Atyád, ki lát a rejtekben, megfizet neked.»² Imádság közben ne álljunk ki az utcák szegleteire, mint a képmutató farizeusok, hogy az emberek meglássanak bennünket. «Te pedig, mikor imádkozol, menj be kamarádba és ajtó-betéve imádd Atyádat a rejtekben.»³

Krisztus cselekedeteinknél a szándékot a szemhez hasonlítja. «Tested világa szemed, ha szemed tiszta, egész tested világos leszen; ha pedig szemed álnok, egész tested sötét leszen.»⁴ Ha szívünk Istenre irányul és szándékunk tiszta, csak akkor lehet külső jó cselekedeteink teste tiszta és szent. A szegény özvegy ajándéka értékesebb volt, mint a farizeusok gazdag adományai, mert tiszta szándékból eredt.⁵ Szent Pál is figyelmezteti a híveket, hogy mindent tiszta szándékkal végezzenek és mindent Isten dicsőségére tegyenek. «Akár esztek, akár isztok, akár valami mást míveltek, mindent az Isten dicsőségére cselekedjete.»⁶ Az alattvalók ne látszatra engedelmeskedjenek uraiknak, hogy az embereknek tessenek, hanem istenfélelemből. «Amit cselekesztek, mindent szívből cselekedjete, mint az Úrnak és nem mint embereknek.»⁷

De felesleges hosszas bizonyítása olyan dolognak, ami önmagától érthető. Krisztus tanítása szerint az egész

¹ Mt. 6, 17—18.

⁵ Mk. 12, 43.

² Mt. 6, 3—4.

⁶ I. Kor. 10, 31.

³ Mt. 6, 6.

⁷ Kol. 3, 23.

⁴ Mt. 6, 22—23.

keresztény élet rugója, hogy úgy mondjam, alaphangja mégis csak az Isten- és a felebaráti szeretet.

A nagy egyházatyák a jószándék szükségességét kezdetől fogva nyomatékosan követelték minden emberi cselekedethez. Szent Ágoston szerint Isten mindenekelőtt az ember akaratát nézi.¹ «Csak helyes szeretet hoz létre jó erkölcsöket.»² «A jó szándék eszközli a jó tettet... ne annyira arra figyelj, mit tesz az ember, hanem sokkal inkább arra, mi a szándéka.»³ «A jó ember saját akaratából cselekszi a jót és valamikor ennek a szándékának megfelelően részesül a boldogságban. Éppen így a rossz ember is saját akaratából cselekszik gonoszat és eszerint jut el majd a nyomorúság helyére: mert valamint akkor jó az ember, ha jó az akarata, épen úgy gonosszá is csak a rossz akarat teszi. Ettől függ az ember boldogsága, boldogtalansága, t. i. *akaratainak irányától, amely zsinórmértékét szolgálta minden cselekedetének, minden érdemének.*»⁴

A hittudósok aquinói szent Tamással együtt általában azt tanítják, hogy Isten csak a szívre néz, hogy az akaratot egynek tartja a cselekedettel, még ha akaratainak külső megvalósításában saját hibáján kívül meg is akadályozták és hogy minden külső cselekedetnek csak akkor van értéke, ha jóakarata szülte.⁵

Ennek a tanításnak az alapját az erkölcsről való fel fogásunk adja meg. Az erkölcsösséghez lényegileg hozzátartozik a szabadság. Valamely cselekedért, vagy mulasztásért csak annyiban érdemelünk dicséretet, vagy

¹ S. *August.*, Sermo 70, c. 3.

² U. a. Sermo 311, n. 11: Bonos mores faciunt boni amores.

³ U. a. In Ps. 31, n. 4.

⁴ U. a. Epist. 102. ad Deokrat. 9. 4. n. 26.

⁵ S. *Thom.*, S. th. 1, 2, q. 20.

feddést, jutalmat, vagy büntetést, amekkora szabadsággal vittük azt végbe. Ámde csak az akaratnak van szabadsága. A többi képességünk, mint pl. a külső érzékek cselekvései, csak annyiban szabad, amennyiben az akarat uralma és vezetése alatt állanak. Következésképp azok is csak akkor erkölcsösek, ha szabadakaratunkból származnak. Ugyanez áll a külső cselekedetek minden egyéb erkölcsi vonatkozásáról is. Ezeknek is csak annyiban van erkölcsi értékük, amennyiben akaratunk irányítása alatt történnek. Ha jó akarat irányítja, jók, ha rosszakarat volt a rugójuk, rosszak.

Ebből a tanból pedig az a vigasztaló végkövetkeztetés folyik, hogy életünk erkölcsi értéke *egészen a mi hatalmunkban van letéve és csak saját akaratunktól függ.* «Semmi sem oly könnyű a jóakaratra — mondja szent Ágoston — mint önmaga és ez elég Isten előtt.»¹ Kegyelem nélkül természetesen semmi érdemszerzőt sem tehetünk, elegendő kegyelmet azonban mindenki nyer. Saját tetszésünktől függ csak, hogy jót, vagy rosszat cselekedjünk, hogy jó, vagy rossz fává növekedjünk. A világ és sötétség minden hatalma sem tudja az embert rosszá varázsolni, hacsak ő maga nem akarja. És az erkölcsileg mélyen alásülyedt ember is szentté lehet még, ha komolyan akarja. Egyedül az akarat fordul meg, csak ez ad az embernek erkölcsi értéket és teszi őt naggyá az Isten szemében. Az Úr Isten tehát nem a tehetség, nagyság, hatalom, gazdagság, hanem jóakarata szerint mérlegeli erkölcsi értékünket. A szegény, kézműves, földműves, gyárimunkás, vagy szolga erkölcsileg magasan állhat, ha Isten iránt való szeretetből kötelességeit jó szándékkal, hűségesen teljesíti,

¹ Sermo 70, c. 3.

míg a magas állású egyén, ki lángeszével és nagy tetteivel olyan emléket állít magának, mely még halála után is hirdetni fogja dicsőségét, erkölcsi szempontból akár a legalacsony fokon is állhat. Épen azért helyesen értelmezve aláírjuk Kant nyilatkozatát, mikor is olyan értékes drágakőnek mondja a jóakaratot, melynek értéke önmagában van; olyan érték, amit ember tőlünk el nem rabolhat, de amelynek nagysága mutatja, hogyan ragaszkodunk Istenhez, és hogy milyen lesz majd sorsunk az örökkévalóságban.

3. §. *Az önmegtagadás erkölcstana.*

Kétségen felül áll, hogy a kereszténység sok dologban lemondást és önmegtagadást követel. «Aki tanítványom akar lenni — mondja Krisztus Urunk — tagadja meg magát, vegye föl keresztjét és kövessen engem». Ki atyát és anyját jobban szereti, mint engem, nem méltó hozzám. Az érzéki ember füleinek kemények ezek a szavak. Nem is csoda, hogy akik Krisztus ellen vannak, ellenségei keresztjének is, ellenségei az önmegtagadásnak, és hogy a kereszténység önsanyargatását gúnyolják és ócsárolják.

A világiak számára írt erkölcstanának álláspontjáról már *Helvetius* is az emberi természet ellen való bűnnek bélyegezte az önmegtartóztatást. *Herbert Spencer* haragra lobban, valahányszor munkáiban a keresztények önsanyargatásáról beszél. *Nietzsche F.* a kereszténységet a dekadencia, a hanyatlás vallásának nevezi, mivel — szerinte — a természeti ösztönök elnyomását követeli, pedig valójában minden nagy dolog az ösztönök legyőzéséből származik.

Az ő evangéliumuk a test evangéliuma, mely nem akar lemondani, csak élvezni akar. Quorum Deus ven-

ter est. Az érzéki ember előtt az önmegtagadás minden fajtája ellenszenvre, gyűlöletre talál és épen azért *képtelenségnek* tartja, hogy valaki megtagadja magát. De következik ebből, hogy *természetellenes?* Csak akkor következnek, ha az ember pusztán érzéki lény volna. De nem így van. Az ember testi-szellemi lény. Természetében a kiválóbb és számottevőbb rész az értelem, mely mérhetetlen magasságba emeli az állatvilág fölé; ezért is ne érzéki része után induljon az ember, hanem az értelme után, amit csak úgy érhet el, ha érzéki vágyait uralma alá hajtja.

Az önmegtagadás bizonyos foka, nemcsak a keresztény, hanem általában az észszerű élethez is föltétlenül szükséges. Minden ember ott áll a válasz-úton, ha tesszik uralkodhatik szenvedélyein, ha nem, rabszolgájává lesz. Vagy az egyik, vagy a másik. Úr azonban csak önmegtagadás árán lehet. Állatszeledítőhöz hasonlít, akit fenevaddal láncolnak össze, mely azonnal széttépi, ha egy percre nem tartja állandó fegyelem és fenyíték alatt. Az alacsony ösztönök olykor a leghevesebb támadást kísérlik meg az ember ellen és arra törekednek, hogy magukkal ragadják. Okosan, emberhez méltó módon csak az élhet, aki erős önuralommal legyőzi magát, aki alacsony ösztöneit az önmegtagadás békóiban tartja.

Nézzük csak azokat a rettenetes pusztításokat, amiket a meg nem fékezett nemi ösztön okoz az emberi nemben! Hány embert, hány családot tesz tönkre szellemileg és testileg egyaránt ez a kegyetlen zsarnok! És miért mindez? Hiányzik az önmegtagadás, az önuralom. A szerencsétlen áldozatok látják szenvedélyük szégyenletességét és káros hatását; panaszkodnak is miatta, de undok békóiból szabadulni többé már hiába akarnak. Rabszolgái lettek a bűnnek.

Ugyanezt a képet mutatja az alkoholizmus is; az ördög itala miatt kulturállamainkban évenként ezren meg ezren pusztulnak el; több áldozatot követel, mint amennyit a letűnt századok pestise és fekete-halála elraboltak. «Ha felvidámít Bacchus, rögtön rám mosolyog Ámor is, az ő gyermeke.» (Schiller.) «Meg ne részegedjete borral, melyben bujaság vagyon,» mondja szent Pál.¹ Amit az iszákosságról mondunk, ugyanaz áll általában minden szenvedéllyé vált élvezethajhászásról, mely társadalmi életünknek felső és alsóbb osztályait egyaránt pusztítja.

És miről tanuskodik a munkaiszony, miről az a szomorú jelenség, hogy mindenki munka, verejék nélkül, sokszor meg nem engedett módon akar eredményt elérni, kényelmesen élni? Miről az önérzet, mely a legkisebb sértést is fegyverrel akarja megtorolni? Miről a tekintély büszke elvetése és azok a tekintetek, melyek irigy sóvárgással néznek minden boldogabb, előkelőbb embert? Nem mutatják-e eléggé ezek a bizonyítékok, mennyire szükséges az önmehtagadás nagy erénye és hogy milyen keserű gyümölcsök teremnek a társadalomban, ha megfogyatkozik.

Honnan van az, hogy a modern kultúra nagyszerű vívmányainak élvezése is oly kevés igazi örömet nyújt az embereknek? Ellestük a természetnek csaknem valamennyi titkát. Ügyesek, művészek vagyunk. A gőz erejét ezer módon tudjuk fölhasználni és értünk hozzá, mikép lehet villamosság segélyével gondolatainkat távol idegenbe küldeni; az embert átvilágítjuk Röntgensugárral, a világító napot színezésre használjuk, röviden: minden nap új felfedezést hoz, gyarapítja is-

¹ Ef. 5, 18.

meretünket, tudásunkat. És mégis, mily kevés szivboldogság van ebben a külsőleg csillogó kulturás világban. Ki mondhatja, hogy teljesen elégedett, boldog? Mint a járványos betegség, úgy vonul át mindenütt az elégedetlenség, nyugtalanság láza. Mindenütt átkos, romboló pártoskodás látszik, a fennálló társadalom ellen szórt gyűlöletes átkozódás, fenyegetés hallik. Mi mindent tudhatunk ezekből?!

És honnan ez a szégyenletes jelenség? Az önuralom nem tartott egyenlő lépést ismeretünk és tudásunk gyarapodásával. Goethe mondotta egyszer: Mindaz, ami az embert szabaddá teszi, anélkül hogy önuralomra is rászoktatná, csak pusztulására szolgál. Áll ez arról az ismeretről és tudásról is, mely nem ad erőt az alacsony ösztönök fölött való uralomra. A külső kultúrával együtt nőnek a szükségletek és vágyak és az ember csak akkor jut boldogsághoz és lelki békéhez, ha sikerül alávetnie az alsó ösztönöket az értelem és hit követelményeinek.

Ezt az alárendelést azonban csak az önlegyőzésnek és önmegtagadásnak állandó gyakorlatával lehet megszerezni és ha azt akarjuk, hogy szükség esetén uralkodhassunk ösztöneinken, akkor bizonyos fokig a megengedett dolgokat is meg kell magunktól tagadni. Veszély idején hiába fékezi valaki lovát, ha elég korán és állandóan zabolához nem szoktatta. Az egyház is ezért kötelezi hiveit a böjtre, ezért buzdítja őket, hogy a maguk módja szerint vezekeljenek.

Nem csodálkozhatunk tehát, ha látjuk, hogy éppen a modern nevelők olyan nagy jelentőséget tulajdonítanak az aszkézisnek a nevelés terhes munkájában. Mint Foerster F. W. írja a «Jugendlehre»-ben,¹ «az aszkézis

¹ Berlin, 1905. 25.

nemcsak a világkerülő keresztény erénye, amint azt igen sokan gondolják a modernek közül, a természet-szerű eszköze volt az az alacsonyabb természet kinevelésének már a kereszténység nagy virágának bimbó-zása idejében is». *James*, az amerikai nyelvész és pedagógus, egyik — ifjúsághoz intézett — iratában már azt kívánja, hogy ha még oly nehezünkre esik, naponkint tegyünk valamit, hogy magunkat az önmegtagadásban gyakoroljuk. Foerster *John Stuart Mill*-nek Comteról szóló emlékiratából a következő jellemző helyet is idézi: «Az aszketikus fegyelem értékét a szó régi értelmében is elismerjük. Aki sohasem tagadott meg magától megengedett dolgot, attól bizony sohasem lehet várni, hogy távol tartsa magát mindentől, ami tiltva van. Hisszük, hogy a gyermekeket és az ifjakat egy szép napon ismét rendszeres önsanyargatásra fogják és ez — mint ahogy régen — most is megtanítja őket, hogy kívánságaikon uralkodjanak, a veszélyekkel szembeszálljanak, önként fájdalmakat szenvedjenek és mindezt csak mint a nevelésnek egyszerű gyakorlatait vállalják magukra».

Ne felejtjük, hogy az embernek ezeket a nevelési gyakorlatokat *egész életén át* gyakorolnia kell. Alsóbbrendű szenvedélyei valóságos vadállatok, amelyeket csak állandó erős fenyítéssel lehet féken tartani.

Különben az önmegtagadás nemcsak azért szükséges, az embernek, hogy önmagán uralkodni tudjon, hanem azért is, hogy elkövetett bűneiért is eleget tegyen, hogy ennek az életnek minden szenvedését és viszontagságát türelemmel és kitartással elviselhesse, hogy érdemeket szerezzen magának a mennyországra. Aki a tövissel koronázott, keresztet hordozó és keresztre feszített Krisztust igazán szereti, az még tovább megy,

messze túl a szükségeseken, hogy hasonlóbb legyen Krisztusához. Tövissel koronázott főhöz nem illenek az elpuhult tagok. Aki szereti Krisztust, nem akarhat jobb és kényelmesebb sorsot, mint amilyen Uráé, Mesteréé volt. Ez a legmélyebb magyarázata annak is, hogy annyi sok szent miért epekedett oly izzó vágyakozással a kereszt és fájdalmak után. Szent Teréz élni sem akar, hogy ha nem szenvedhet; jeligéje: szenvedni vagy meghalni. Mikor boldog Morus Tamást fogságából a vesztőhelyre vezették, egy asszony, akinek szíve megkönyörült rajta, pohár bort nyújtott feléje; ő megköszönte ezt a figyelmet, de az enyhítő italt ezekkel a szavakkal utasította vissza: A szenvedő Krisztus nem ivott bort, hanem csak epét és ecetet.¹

4. §. Világkerülés és világmegvetés.²

Világmegvetés! Kedves ütőkártya a keresztény erkölcs tan ellen való küzdelemben! Mintha erkölcs tanunk «világkerülő erkölcs tan» volna, mely fátyollal takarja el a nyílt kilátást a földi életre és megakadályoz bennünket abban, hogy a kulturjavakat igazán megbecsüljük és kellőképpen méltányoljuk. A keresztény erkölcs tan szerint — mint mondani szokták — a világból a pusztába kellene futnia mindenkinek, ahol magát folytonos sa nyargatás közepette egészen a mennyei szemlélődések nek szentelhetné.

Ebben a mondásban csak annyi igaz, hogy a keresztény erkölcs tan a földi javak értékelését a kellő mértékre szállítja le és megőrizz bennünket azoknak egy-

¹ V. ö. Spillmann, Die Blutzengen unter Heinrich VIII. (1900) 162.

² V. ö. Mausbach, Die katholische Moral, 113. sk; Kneib, Die Jenseitsmoral 133; Pesch H. Katholicismus die Religion, der Weltflucht (Stimmen aus Maria-Laach LVI. 1 sk.)

oldalú és túlhajtott nagyrabecsülésétől. A földies embernek, ki nem hisz Istent és halhatatlanságot, csak a földi dolgok iránt van érzéke. Ilyen emberekről írja szent Pál: «Sokan élnek úgy, kikről gyakran mondtam nektek, most pedig sírva is mondom, mint Krisztus keresztyének ellenségei, kiknek végök veszedelem, kiknek istenök a has, és dicsőségük gyalázatjokban vagyon, kik a földiekhez ragaszkodnak».¹ Egész érzésük és cselekedetük e földre irányul. Vagyon és élvezet, ez az egyetlen és minden céljuk.

A katolikus erkölcsstan világkerülése helyett manapság inkább a modern emberiség *világkereséséről* kellene panaszkodni. Ezt a legnagyobb szellemek is elismerik. A liberális protestans író, *Dr. Kreyenbühl*² — nem is olyan régen — úgy nyilatkozott, hogy korunk legnagyobb betegsége: «az emberi élet nagy bajaiban való elmélyedés teljes hiánya, az életnek a kínálkozó élvezetek minősége szerint való felületes megítélése, minden erkölcsi szempont megvetése, a jó és rossz erős megkülönböztetésének elhalványulása, a tisztán földies kulturábránd uralma, a nagy történelmi tekintélynek, a vallás minden alkotásának teljes mellőzése és az a körülmény, hogy a szivekből kiveszett a fájdalom, melyet az embernek véges-voltán természet-szerűen éreznie kellene, hogy az élet üdvét, békéjét, kiegészítését, helyesebb, magasabb értelmét a maga teljes valóságában a végtelenben keresse. Egész kultúránkat megfertőzteti valami földies optimizmus, az egész kultúra homlokegyenest ellenkezik a vallásos élet mélységese aspirációival, mely a súlypontot nem e

¹ Fil. 3, 18—19.

² Protestantenblatt 1906, 29. sz.

világból való igazságok és értékek birodalmába helyezi. A világ megittasodott a földi boldogság mámoros kelyhétől. Innen van az, hogy vallásosság a minimumon, a világkeresés pedig a maximumon áll».

A keresztény erkölcstan megmutatja nekünk ennek az egyoldalú világhajszának dőreségét és káros voltát. Sertelen birtok- és élvezetvágyuk nyujt-e csak valami boldogságot is ezeknek a földiesen gondolkozóknak? És mondjuk, hogy valakinek minden kívánsága beteljesül, meddig tart ez a boldogsága? Mi az emberi élet? Akár a fuvalom. Kevés szeretet, gyűlölet, élvezet és nélkülözés, sírás meg nevetés és eljön az irgalmatlan kaszás, hogy gyors és siralmas véget vessen a sürgés-forgásnak. A kereszténység megőriz a földi dolog dőre túlbecsülésétől és megtanít bennünket arra, hogy mindent az örökkévalóság szemüvegén át nézzünk, ítéljünk. Amily magasan áll a lélek a test fölött — az ég a föld — Isten a világ fölött, olyan messze felülmulnak az örök javak mindent, ami időbeli, földi. Ezért figyelmeztet bennünket az Üdvözítő: «Mit használ az embernek, ha az egész világot megnyeri is, lelkének pedig kárát vallja? vagy mi váltságot ad az ember lelkéért? Mert az ember fia eljövendő lesz Atyjának dicsőségében az ő angyalaival és akkor megfizet kinek-kinek az ő cselekedetei szerint».¹

A kereszténység azonban nem akadályozza az embert, hogy az örök javak után a földieket is igazi értékük szerint becsülje és keresse.

A keresztény erkölcstan nem hogy eltiltaná ezt a törekvést, sőt bizonyos fokig — legalább is az emberek nagy tömegének — kötelességévé is teszi. Mindenek-

¹ Mt. 16, 26—27.

előtt kivétel nélkül minden embernek kötelessége a hasznos munka. A henyélés az ördög párnája, minden bűn kezdete. «A henyélés sok gonoszságra tanít» mondja a prédikátor¹ és — szent. Pál szerint — aki nem dolgozik, az ne is egyék.² Munka az élet fűszere, és nélküle idővel elviselhetetlenné lenne az élet. Beszélnek egy gazdag emberről, aki örökösének olyan kötelezettséggel hagyta vagyonát, hogy semmit se dolgozzék. A szerencsétlen megtette, de testileg-lelkileg tönkrement és öngyilkossággal végezte életét. Sok embernek már csak azért is dolgoznia kell, hogy tisztességesen megéljen és embertársainak is segítségére legyen. De a legtöbb ember még meg is házasodik. A mindennapi tapasztalat bizonyítja, hogy a legtöbben végig járják ezt az utat és bizony igen sok embernek, körülményeiket és hajlamaikat tekintve előnyös, sőt egyszerűen szükséges, hogy házasságra lépjen. Ez a körülmény szintén igen sok embert buzdít a kitartó munkálkodásra. A házastársak nemcsak arra vannak kötelezve, hogy egymást kölcsönösen segítsék, hanem hogy gyermekeiket állásuknak megfelelő szellemi és testi nevelésben részesítsék és oda liassanak, hogy azoknak későbbi életükben is meglegyenek a szükségesek, vagy hogy azok megszerzésére kiképeztessenek.

Azoknak, akik mások vezetésére vannak hivatva, dolgozzanak bár az állam, a község, vagy más hasonló társaság szolgálatában, gondoskodniok kell a rájuk bízott emberek jólétéről, testi-lelki szükségleteiről. Az állami felsőbbség — mint XIII. Leo pápa a munkáskérdésről kiadott encyklikájában mondja — ne csak a jogbiztonságért, a nyugaloméért és rendéért szálljon

¹ Préd. 33, 29.   ² Tess. 3. 10.

sikra, hanem tehetségéhez képest gondoskodják a család fenntartásáról, a vallás előmozdításáról és az erkölcsös életről csakúgy, mint a művészetek, ipar, kereskedelem és mezőgazdaság előhaladásáról, hogy az alattvalók mindegyre jobbak legyenek, boldogabb életet élhessenek. Főleg az állam kötelessége, hogy olyan törvényeket alkosson, melyek az iparosoknak, kézműveseknek és a legszegényebb alattvalóknak is emberhez méltó életet biztosítsanak.

A keresztény erkölcs tan tehát senkit sem akadályoz abban, hogy ne vegye ki részét a munkából, csak azt kívánja, hogy ne hajhásszuk mértéktelenül, nehogy rovására váljék magasabb rendű javak után való törekvéseinknek; azt kívánja, hogy az egész vagyonszerző élet a keresztény erkölcs tan uralma alatt álljon.¹ Volt idő, mikor a rossz nyomokon járó liberális gazdasági rendszer a vagyonszerzés módjait teljesen emancipálni akarta a keresztény erkölcs tan alól. Az egész gazdálkodás független az erkölcsiségtől és semmi szüksége rája. Ez a végzetes tévedés nagyban hozzájárult a mai szociális kérdés megteremtéséhez és nem kevésbé nehezítette meg annak megoldását. A kereszténység elítéli ezt az álláspontot. Nincs terület, mely ne tartoznék az erkölcsi törvény uralma alá. Ha az ember mindig és minden körülmények közt Isten szolgája, mindig és mindenütt Isten törvényeihez kell alkalmazkodnia.

A gazdasági életben uralkodják mindenekelőtt az igazságosság, mely mindenkinek megadja a magáét, cselekvésünkben és életmódunkban becsületességet és méltányosságot követel, parancsolja, hogy mindenki hűséggel és becsülettel tegyen eleget szerződéseinek és

¹ Bővebben I. Walter Socialpolitik und Moral. (1899.)

kötelességeinek. A keresztény érzülettől való belső elszakadást bizonyítja, hogy a gazdasági élet terén manapság oly sokan minden eszközt megengedhetőnek tartanak céljaik elérésére. Csel, csalás, ámitás, hamisítás, sikkasztás, kiméletlen kizsákmányolás: minden jogos, ha arra szolgál, hogy gyűlölt vetélytársat, vagy versenytársat a nyeregből kiüsse és az «üzlet»-re valamit is hozzon.

Mily másképp alakulna a földi élet, mennyi gyűlölet és pörlekedés tűnnék el a világból, mennyivel hamarabb meg lehetne valósítani a földi javak egyenletesebb elosztását, ha az egész vonalon igazságosság és becsületesség jutna uralomra!

De ne csak igazságosság uralkodjék, hanem keresztény *felebaráti szeretet is*. Az emberi társadalomnak ép olyan szükséges az egyik, mint a másik. Az *igazságosság* az az oszlop, mely a társadalom épületének tartósságot és erősséget kölcsönöz, *szeretet*-nek kell az egész alkotmányt kitöltenie és összetartania, padlózatról és bolthajtásról, diszítésről és a kényelem eszközeiről gondoskodnia. Az igazságosság bizonyos értelemben a választófal szerepét tölti be, mert mindenkinek körülsáncolja a maga érdekkörét és védi az idegen beavatkozás ellen; a szeretet azonban ismét egyesít, mert mindenkit hajlandóvá tesz arra, hogy a magáéból másnak is adjon és így a puszta igazságosság érdességeit enyhítse és kiegyenlítse. Mindennap látjuk, hogy bár a szigorú igazságosság megtette a maga kötelességét, mégsem szabadulunk meg a szegénységtől, betegségtől és szenvedésektől; könyörgő szavak esengnek idegen segítség után. Ki hozza meg azt a segítséget? A felebaráti szeretet. Mennyi szükség és nyomorúság enyhülne meg, milyen boldogító változás

állana be társadalmi élet minden vonalán, ha a szegény és gazdag, vállalkozó és munkás, mester és segéd, úr és szolga, előjárók és alattvalók között az igazságosság mellett a keresztény szeretet is kifejtené a maga áldásos működését!

Igazságosság és szeretet nélkül remélni sem lehet a mai szociális kérdés békés megoldását. Ahol a hideg, ravasz, számító egoizmus az úr, ott napirenden van az elidegenedés, gyűlölet, viszály, irigység, kölcsönös kizsákmányolás és egymás kijátszása. Épen azért ha még oly nélkülözhetetlen is az állam törvényes beavatkozása a mai szociális kérdés megoldásánál, az állam minden fáradozása eredménytelen marad, ha a keresztény érzés újra föl nem éled, és a társadalmi életben nem jut uralomra az igazság és a szeretet. Mivel pedig e két erény legjobb istápolója a katolikus *egyház*, közreműködése nélkül hiába való minden szociális reformtörekvés. Az igazi békét csak tőle várhatjuk. Mit használ, ha külsőleg minden előre halad, de nem leszünk jobbak, nemesebbek, boldogabbak és megelégedettek? A megelégedéshez a *belső* ember erkölcsi átalakulása is okvetlenül szükséges.

5. §. *Az egyház a kultúra ellensége.*

A felvilágosodás apostolai, vagy amint magukat alaptalanul nevezni szokták, a «filozófusok», már a XVIII. században a világosság és a kultúra ellenségének, sőt butító intézménynek tüntették fel az egyházat a világ előtt. Ezt a vádat a protestánsok is magukévá tették. Az egyház — mondják — azért akarja a népet tudatlanságban és műveletlenségben hagyni, hogy uralmát fönn tarthassa. Kelletlen érzéssel nézi a haladó népművelődést, mely azzal fenyegeti, hogy hierarchiája alól kivonja

a tömegeket. *Haeckel* szerint, aki fanatikusan gyűlöl mindent, ami katolikus, a keresztény művészet fogalma ellentmondást tartalmaz, mert szerinte az egyház ellensége minden művészetnek.¹

Igazán nem tudja az ember, hogy a gonoszságon csodálkozzék-e inkább avagy a tudatlanságon, amely e kifogásban megnyilvánul. Az egyház a kultúra ellensége! Hát nem épen az egyháznak köszönjük az egész nyugati kulturát? Nem ő ragadta-e ki a germán népeket a vad barbárságból, nem ő nevelte-e és emelte őket a kultúra magas fokára?

Az elmúlt századok, amelyeket teljesen az egyház és tanítása irányított, valóban semmit sem alkottak a kultúra terén? Semmit sem tettek a művészet és tudomány, az ipar és kereskedelem érdekében? Hát ezt bizonyítják a középkori városok pompás dómjai, városházai, kolostorai, egyetemei, iskolái, kórházai? Ezt bizonyítja a középkor virágzó ipara és kereskedelme? Hát valóban nem maradt ebből a korból semmi figyelemre méltó alkotás? Műkincs, irodalom, tudomány, mindennek nyoma sincs talán? Ellenkezőleg!

A pápák mindig leghatalmasabb előmozdítói voltak a művészeteknek és tudományoknak. Gondoljunk csak az építészetre, szobrászatra, festészetre és az iparművészetek különböző alkotásaira. Elsőrangú jeles művészek beláthatatlan sora köszöni létét az egyház, különösen a pápák serkentésének és támogatásának.² A legnagyobb

¹ Welträtzel. 18. feje.

² *Haeckel* önmagáról állít ki gyászos bizonyítványt, amikor a pápákat «a legnagyobb szélhámusoknak» nevezi, akiket valaha vallás felszínre vetett! (Welträtzel, 328.) — Hallgassuk csak meg ezzel szemben a protestáns történetírónak, a katolikusoknak legkevésbé sem kedvező *Gregoroviusnak* ítéletét (*Geschichte der Stadt Rom im Mit-*

művészek: Cimabue, Giotto, Fra Angelico, Leonardo da Vinci, Bramante, Michelangelo, Raffael csaknem egészen az egyház szolgálatában merítették ki alkotó művészetük minden erejét.

Az egyház, nemcsak a művészetek ápolásával, de a tudományok terén is a legnagyobb érdemeket szerezte magának. A keresztény országokban majdnem ezer éven át szinte kizárólag egyházi férfiak, főleg a szerzetesek ápták a tudományokat és a legtöbb egyetem is az egyháznak köszöni eredetét. Mily hatalmasat lendítettek a tudományok forgó kerekén egy alexandriai Kelemen, szent Vazul, Ágoston, Alcuin, Anzelm, Nagy Albert, Aquinói szent Tamás, Bonaventura, Roger Bacon, Cusai Miklós, Kopernikus és mindazok, akiket nagy számuk miatt meg sem említhetünk.

Ami pedig magát a külső, az anyagi előrehaladást illeti, gondoljunk csak a nagy katolikus uralkodók kulturális tevékenységére, akik teljesen a kereszténység talaján dolgoztak, sőt nagyobb részt szentjeink között is tiszteljük őket. Megemlíthetjük Konstantint, Nagy Károlyt, hitvalló Eduárdot, szent Istvánt, Magyarország első szent királyát, Henrik császárt, kastiliai Ferdinándot stb. Ki volna képes, hogy érdemeiket méltóképen elsorolja. Népeik akkor élték boldogságuk legszebb

telalter. VIII. 653.): «A történelem nem talál elég nagy jelzőt arra, hogy a nagy alkotások világraszóló hatását, a pápák páratlan dicsőségét csak megközelítőleg is kifejezhetné. Ha majd valamikor megszűnnek a hierarchiával vívott szenvedélyes harcok, csak akkor fognak újra csodálkozva elmerengni az emberek a multak nagy eseményein és a pápák hosszú sora, mint egész rendszer tűnik majd fel a kulturtörténelem lapjain, dicsőségük fénye pedig túlragyogja a korabeli fejedelmek és uralkodók birodalmának egész dicsőségét».

éveit, amikor e valóban katolikus szelid lelkű, bölcs, de egyúttal erélyes uralkodók keze kormányozta őket.

A püspökök és a kolostorok is nagy munkát végeztek a szellemi és anyagi kultúra terén egyaránt. Szeretnék rámutatni az ellentmondásra, melybe az egyház ellenségei igen gyakran beleesnek. Igen sokat tudnak mesélni arról, hogy a püspökök, a kanonokok, az apátok és a szerzetesek mennyire kedvelték a vadászatot, a halászatot, a mezőgazdaságot és főleg a szőlőművelést, mely kicsapongó tobzódásaikhoz a bort szolgáltatta; elmondják, hogyan építettek maguknak pompás palotákat, várakat és kolostorokat csak azért, hogy kényelmes életet élhessenek; minderről szívesen beszélnek, de mihelyt az egyháznak a kultúrához való viszonyáról van szó, ismét elfelejtik, hogy tehát mégis csak szántottak, mégis építettek.

De — mondhatná valaki — ez csak régen volt így. Amíg az egyháznak nem kellett uralmát féltenie a haladástól, nem volt rá oka, hogy vele szembehelyezkedjék, de mióta a modern kultúra mindig jobban és jobban kivonja magát az egyház befolyása alól, sőt akárhányszor ellenséges irányban indul, a helyzet teljesen új alakot öltött.

Nemrég *Lexis W.* tanár emelte az egyház ellen a kulturellenségesség vádját és hogy állítását be is bizonyítsa, hivatkozott a IX. Pius Syllabusá-ban elítélt következő tételre: «A római pápának lehet, sőt ki kell békülnie és meg kell alkudnia a liberalizmussal és a modern műveltséggel». *Lexis* így fejezi be észrevételét: «A protestantizmusra hárul a nehéz feladat, hogy a *Syllabusban elvetett modern műveltségnek*, a szellemi és erkölcsi szabadságnak, valamint a tudomány tárgyilagosságának ügyét védelmezze és kulturánk keresztény jelle-

gét megmentse és azt a katolikus dogmatizmus és a tudományos naturalizmus között érvényesítse».¹

A «tudomány tárgyilagosságából» azonban e fejtegetésben semmit sem láthatunk. Lexisnek csak azt az Allocutio-t kellett volna figyelembe vennie, amelyből a Syllabus,² kárhoztatott tételt idézte és meggyőződhetett volna róla, mennyire igazságtalan súlyos támadása. A pápa a kárhoztatott modern műveltségen azt a modern liberalizmust érti, amely a műveltség ürügye alatt tanításában nyíltan szembehelyezkedik a kereszténységgel. Azt mondja pl. a pápa: «*Ez a Szentszék mindig az igazi művelődés védelmezője, ápolója volt; a történelem emlékei hangosan mutatják és bizonyítják, hogy fáradozásai nyomán minden időben, még a legmesszebb eső barbár vidéken is mindig az igazi erkölcsi műveltség, fegyelem és bölcsesség fakadt. Mivel azonban egyesek a műveltség neve alatt sajtáságos, Krisztus egyházát gyengítő, sőt elpusztítására törekvő rendszert értenek, azért ez a Szentszék és a római pápa ilyen műveltséggel bizonyára sohasem fognak kibékülni. Mert mi köze van az igazságnak a hamissággal? vagy mi egyesülése a világosságnak a sötétséggel?*»³

A pápa tehát nem magát a műveltséget veti el, hanem csak a liberalizmus értelmében vett modern fölvilágosultságot kárhoztatja, mely az igazi műveltséget a keresztény igazságoknak, sőt minden természetfölötti rendnek támadásában látja.

¹ Die Kultur der Gegenwart. 1. rész. 1. szak. Die allgemeinen Grundlagen der Kultur der Gegenwart. (1906.) 49.

² Allocutio: «Jam dudum cernimus». 1861. márc. 18-ról. V. ö. Acta SS. D. N. Pii. IX., ex quibus excerptus est Syllabus. Romae, 1865. 198.

³ II. Kor. 6, 14.

Mivel azonban még mindig vannak szellemileg szegény emberek, akik készpénz gyanánt veszik azt az ellenvetést, mintha az egyház a kultura ellensége volna, röviden megfogjuk világítani az egyháznak a kulturával szemben elfoglalt *elvi álláspontját*.

Mi a *kultura*? Legtágabb értelemben kultura alatt minden olyan törekvést és cselekvést értünk, mely az ember különböző képességeinek és erőinek kifejlesztését célozza, értjük továbbá azt az állapotot is, amelybe valamely nép ezen irányban kifejtett tevékenysége révén eljutott. Megkülönböztetünk alsóbb, vagy anyagi és felsőbb, vagy szellemi kulturát.

Az *anyagi* kultura magában foglalja mindazokat a törekvéseket, amelyek külső anyagi, ú. n. hasznossági javak előállítására irányulnak és amelyeknek célja a testi élet fönntartása és megkönnyítése. Ide tartozik a mezőgazdaság, bányászat, ipar, a kereskedelem minden faja, a kereskedés, közlekedés, egészségápolás stb. A *szellemi* kultura fogalma alá sorozzuk mindazokat a törekvéseket, amelyek a szellemi élet tökéletesítését célozzák művészeti, tudományos, erkölcsi és vallási téren egyaránt.

Már most az a kérdés, ellensége-e az egyház az *anyagi* előrehaladásnak, mikor is az ipart, kereskedelmet stb. tekintjük? Miféle érdek vezethetné abban, hogy az ilyen előhaladással szembehelyezkedjék? Hiszen ezek a javak szolgálatára lehetnek a jó embernek is! Nem küldi-e az egyház ma is hithirdetőit a vad népek közé, hogy a keresztény vallással együtt a keresztény kultura áldásait is elvigyék nekik? Afrikában, Ázsiában, Ausztráliában és Amerikában ma is a hithirdetők a civilizáció tulajdonképeni úttörői.

Országainkban is igen üdvös befolyást gyakorol az

egyház az anyagi kulturára, amikor erkölcsstanának alapelveit a kereskedelmi életben is érvényesíti és ezzel megakadályozza, hogy a földi élvezet után való egyoldalú és kiméretlen hajszává fajuljon és így lassankint a biztos romlásba vezessen.

A katolikus ember tisztán gazdasági kérdésekben teljesen szabad és független az egyháztól, csakis azokban a dolgokban kell engedelmeskednie, amelyek lelki-üdvére, a vallásra és az erkölcsösségre vonatkoznak; minden másban tetszése szerint cselekedhetik, mindaddig szabadon marad, amíg a vallás és erkölcs törvényeivel ellentétbe nem jut. Még ha akarná sem akadályozhatna meg senkit az egyház, hogy az anyagi kultúra előnyeiből a saját belátása szerint kivegyje részét.

Vessünk még egy pillantást a magasabb, a *szellemi* kultúra területére is. Az egyház állítólag szembeszáll a szabadgondolkodással és kutatással. Szó sem lehet róla. A pápák, különösen XIII. Leó, nemcsak gyakran és nyomatékosan serkentették a katolikusokat a különböző tudományok művelésére, hanem erejükhez mérten mindig támogatták is a tudományos törekvéseket. Az egyház igen jól tudja, hogy minden igazi tudomány végeredményben Istenhez vezet vissza, akitől kiindul. Ezért nem érzi szükségét, hogy az igazi tudománnyal szembeszálljon. Legföljebb az olyan Haeckel-féle áltudomány ellen vértezi magát, amely önkényes és mesébe illő hypothesis-ekkel minden alkalommal harcra száll a kereszténységgel.

Az egyháznak a tudományhoz és a művészethez való elvi álláspontjáról félre nem érthető módon nyilatkozott az utolsó *vatikáni zsinat*: «Hit és értelem nemcsak hogy soha egymásnak ellent nem mondhatnak, hanem

egymást kölcsönösen támogatják, amennyiben a helyes értelem megépíti a hit alapjait és fényével az isteni dolgok tudományát ápolja, míg a hit megmenti az észet a tévedéstől, vagy azokat tőle távoltartja és bőséges ismerettel látja el. Ezért távol attól, mintha az egyház szembehelyezkednék a művészetek és tudományok ápolásával, azokat igen sok esetben sürgeti és támogatja. Mert nem ismeri félre és nem veti meg az előnyöket, amelyeket azok az emberek életére biztosítanak; sőt inkább elismeri, hogy amint Istentől, a tudás Urától indultak ki, ép úgy a kegyelem segítségével ismét Istenhez is vezetnek, ha helyes módon művelik azokat. Továbbá semmiképen sem akadályozza meg, hogy e tudományok mindegyike a maga területén belül a saját alapelveit és módszerét alkalmazza; de amíg ezt a jogosult szabadságot elismeri, egyszersmind gondosan megakadályozza, hogy az egyes tudományok a kinyilatkoztatott tannal ellenkező tévedéseket fogadjanak el vagy hogy saját területük határát túllépve a vallás dolgaiba ártsák magukat és abban sajnálatos zavarokat idézzenek elő». ¹

A katolikus egyház nemcsak nem akadályozza a tudóst a legkülönbélebb irányú, szabad kutatásában hogyha jogosult, hanem még álláspontot teremt a számára, amelyen teljes szabadsággal és elfogulatlansággal kutathat. Sőt azt állítom, hogy *csak* a katolikus tudós kutathat manapság egészen szabadon és elfogulatlanul, anélkül, hogy bármiféle következménytől félnie lehetne. Föltétlen bizonyossággal tudja, hogy hit és tudomány között az ellentét teljesen lehetetlen. Ha tehát egyszer a kinyilatkoztatás alapján valamely igazság félre-

¹ Concil. Vatic., Constit. de fide catholica c. 4. n. 4.

érthetetlenül szilárd, akkor az is kétségen kívül áll, hogy minden vele ellenkező eredménynek, melyhez a tudomány elvezetni látszik, hamisnak kell lennie. Valahol számítási hiba csúszott be, melynek pontosabb megfigyelés után előbb vagy utóbb ki kell derülnie. Viszont lehetetlenség, hogy a tudomány biztos eredményének a hit ellentmondjon. A theologusok iskola-véleménye talán ellenkezni fog, de az egyház biztos tanítása semmikép sem tagadja azt.

A katolikus tudós eszerint elfogulatlanul kutathat, mindennek nyíltan és bátran a szemébe nézhet, semmitől sem kell félnen visszahúzódnia. Nincsen oka félni.

Egész másképp van ez a kereszténység ellenségeinél. A legtöbben azon az állásponton vannak, hogy a csoda lehetetlenség, hogy az ember az állatországból, az élet a szervesetlen anyagból ősnemződés útján fejlődött. Nekik tehát a tapasztalat ellenére minden tény megmagyarázására ősnemződést kell fölvenniök, amint már előbb Virchow példáján kimutattuk.¹ Épen így vannak a természetfölötti tényekkel is; vagy kereken tagadniok kell, vagy addig csürni-csavarni, míg végre is «természetes» magyarázatot adhatnak róla. Ezt Krisztus föltámadásának példájával világítottuk meg. A «modern» tudomány nem ritkán valóságos művészettel gyártja a különféle magyarázatokat csak azért, hogy a legvilágosabb és a legfélreérthetlenebb bizonyságokat ne kelljen említene. Hát ez az az elfogulatlan és előítéletlőtől mentes kutatás?

Annak bizonyítását, hogy a katolikus egyház nem ellensége a *művészetnek*, remélhetőleg el fogják engedni nekünk. A keresztény művészet története folytonos

¹ L. fönt.

dicsőítő beszéd, melyet a katolikus egyház fölött mond el a história. Európát a középkori egyházi műemlékek teszik gazdaggá. A kezdő művészek ma is Itáliába zarándokolnak, hogy a nagy olasz művészek fölülmulthatatlan műveit tanulmányozzák; és ezek a mesterek mindnyájan hű fiai voltak a katolikus egyháznak és nagyrészt szolgálatában végezték örökre szóló nagy munkájukat.

6. §. A szerzetesség.

Hogy a katolikus erkölcstannak világmegvető és kultura-ellenes jellegét bebizonyítsák, ellenségeink nem ritkán a «barátokra» és az «apácákra» szoktak hivatkozni. Nem a katolikus vallásos élet virága-e — szokták mondani — az a szerzetesi élet, melynek jellemzője, hogy a földi javakat mélyen megveti?

A vallásos életnek tulajdonképeni virága és célja *Isten tökéletes szeretete*. Erre minden ember hivatva van, de a szerzetesi életig kevesen jutnak el. Hogy valaki mindent elhagyjon és az evangéliumi tanácsok gyakorlásával csak Krisztust kövesse, ahhoz különös hivatás szükséges. Már ezért is hibát követ el, aki a szerzetességet az egész katolikus erkölcstan megtestesülésének tekinti, vagy ha azt csak a szerzetesi élet szerint itéli meg. A katolikusok legnagyobb része házasságra lép, folytonos gond és munka közepette benn él a világban, de a keresztény erkölcsi törvények gyakorlásával ezeknek is meg kell szentelődniök. Már ez a tény is elégséges, hogy megdöntsön minden ellenvetést, amit a szerzetesi étellel kapcsolatosan a katolikus erkölcstannal szemben felhozni szokás.

Ami szerzetes rendjeinknek a földi kulturához és előrehaladáshoz való viszonyát illeti, már történetüknek is

biztosítania kellene őket a kulturrelenség vádjá ellen. Nem a katolikus szerzetesek voltak-e a keresztény művelődés első és leghathatósabb harcosai? Nem ők tették-e termőfölddé Germania vad erdősegeinek legnagyobb részét és nem ők vetették-e meg a mai nagy városok közül a legtöbbször első alapját, mikor kolostoraikat, dómjaikat megépítették? Ki őrizte meg számunkra a klasszikus világ irodalmi kincseit és ki rendezte be az első könyvtárakat? «A bencés rend nélkül — mondja *Herder* — az ókor iratainak legnagyobb része örökre elveszett volna számunkra.»¹ Ragyogó, nagy neveket minden időben, minden tudományban ki mutat föl inkább, mint a szerzetesrendek?

De nem ez a fontos. A katolikus szerzeteknek a kultúrára gyakorolt nagy hatása, nagy jelentősége egész másban rejlik. Kapzsiságban és érzéki élvezetekben elmerült korunknak mindenekelőtt szüksége van hathatós prédikációra, amely folyton figyelmeztesse arra, hogy a földi vagyonnál és élvezetnél van még egy magasabb világ s hogy önuralomra és önmegtágadásra van szükség, különben az érzéki élvezetek halálát okozzák. Ez a két szempont különösen mutatja a szerzetesrendek nagy jelentőségét. Magában véve az, hogy megalakultak, állandó és hangos tiltakozás az alacsony kapzsiság és élvezetvágy ellen, melynek csak az iránt van érzéke, amit fogni, nézni, enni és inni lehet. Mint a hatalmas dómok tornyai, úgy igazítják példájukkal a katolikus szerzetek is a földiekbe merült emberiséget mindig az ég felé, mintha mondanák: *Sursum corda!* Föl a szivekkel! példájukkal a szavaknál is százszor

¹ *Ideen zur Philosophie der Geschichte*, Kirschner klasszikus kiadása. IV. 722.

hangosabban és tüzesebben prédikálják az önmegtagadás és a lemondás nagy erényeit.

De más szempontból is nézhetjük a dolgot. *Paulsen*¹ a katolikus egyház nyílt ellensége fölteszi a kérdést: «Miben áll a halódó, oly gyakran holtnak nyilvánított és holtnak vélt katolikus egyház titkos ereje?» Azt feleli: «A tulajdonképeni titka abban van, hogy mindig találkoznak benne férfiak és nők, akik áldozatul hozzák életüket. Bár mindig csak egyesek voltak ilyen hősök, áldozatuk mégis olyan nagy értékű és hathatós, hogy képes volt ellensúlyozni sokaknak veszéllyel fenyegető és romboló befolyását, akik az egyházban csak a saját jólétüket keresték (?). A kereszténységet — úgy véli — nem a pápák és a püspökök, nem a titkos tanácsosok és tanárok tartják fenn, hanem «azok, akik készek érte önként szolgálni, szenvedni és meghalni.»

Milyen kár, hogy Paulsen megállott e pontnál nem tette föl azt a másik kérdést, hogy ugyan miért is akad a katolikus egyházban mindig önfeláldozó, hősiek lélek. Mélyebb ráelméléssel rájött volna a Szentlélek működésére. A szüzességről mondja az Üdvözítő: Nem mindnyájan értik e szót, hanem csak azok akiknek adatott. Ugyanez áll az önkéntes szegénységről, minden földi vagyonnak megvetéséről és az engedelmességről, amely saját akaratunk elhagyását követeli. Különös hivatás és hatalmas kegyelemirányítás szükséges az ilyen Istenért való áldozatos élethez és épen az a körülmény, hogy a katolikus egyházban férfiak és nők közül állandóan oly sok ezeren és ezeren éreznek erőt erre a fenséges hivatásra, ez a kétségtelen bizonyítéka, hogy benne maga a Szentlélekisten működik.

¹ System der Ethik. I.⁵ 154.

Ki tagadná, hogy e sok önfeláldozó, Istenszerető, hősie nő és férfiszereztes áldozatos élete mindenképen igen nagy jelentőségű és hogy valóságos áldás a sok jó miatt, melyben az Isten és felebaráti szeretet hősi gyakorlásának ragyogó példájával a társadalmat megajándékozza. Mert valóban áldás és virág fakad mindenütt nyomukban! A szegényházak, az állami gondoskodás nem képesek minden nyomorúságot elhárítani és minden szükségét megenyhíteni; egyesek önkéntes szeretetből fakadó tevékenysége sem terjed ennyire; szervezetek kellenek ehhez, társasága olyan személyeknek, akik Isten szeretetéből mindent elhagytak, hogy kizárólag Krisztusnak szolgáljanak az ő tagjaiban; csak ezek képesek e tekintetben nagyszerűt, majdnem emberfölöttit nyújtani és pedig nem ma, nem holnap, hanem minden időben. Ezt teszik a katolikus szervezetek szabályokon nyugvó karitativ tevékenységükkel. Nincsen olyan szükség, szenvedés, nyomor, melynek enyhítésére katolikus társulat ne lenne: lelencek és árvák, csecsemők, kitett gyermekek, veszélyben lévő avagy már el is bukott leányok, vakok, epileptikusok, tébolyodottak, betegek, elöregedettek egyik sem marad magában, mindenkire kiterjeszti védő szárnyait a legnagyobb védő, a keresztény Charitas; a bölcsőtől a sírig nem kerülhet az ember olyan inséges állapotba, hogy valamely vallásos társulat ne sietne fölségítésére. Csak a Don Bosco alapította társulatok árvaházaiban több százezer árvát és elhagyott gyermeket nevelnek az emberi társadalom hasznavehető tagjaivá. Ki mérheti meg azt az áldást, amely ezekből az intézményekből az emberiségre kiárad? Ki tudna csak megközelítőleg is számot adni arról, hogy mennyi inséget és nyomort enyhítettek meg Pauli szent Vince és az irgalmas nővérek kongregációi, melyeket megalapított?

A katolikus egyház, sőt általában a kulturtörténet legfényesebb lapjait a szerzetek története adja meg, a régebbi és újabb századokban egyaránt. Hogy még csak egyet említsünk, ki tudna méltó dicséretet mondani arról a tevékenységről, melyet a legnagyobb részt szerzetes katolikus hittérítők, a pogány és barbár népek között a kultúra nagyobb dicsőségére kifejtettek? Valóban a katolikus erkölcsstan kulturrelles jellegének bizonyítására csak a gonoszság vagy a vak elfogultság említheti a katolikus szerzetesrendeket.

Maguk a protestánsok is irígy szemmel tekintenek a katolikus egyház szerzeteseire és igen szeretnék a protestáns szerzetesrendet alapítani. *Harnack* szerint:¹ «A német reformált egyházban kezdettől fogva sok panaszra adott alkalmat az erkölcsi lanyhaság és a komoly megszentelődés hiánya.» Krisztus szavainak: «Ha szerettek engem, megtartjátok parancsaimat»... nem volt foganatja. A vallás nemcsak érzés, hanem érzés és tett, megszentelődésben és szeretetben nyilvánuló tevékeny hit és ezt az evangélikus keresztényeknek jól meg kell jegyezniök, nehogy szégyenben maradjanak.» Elpanaszolja továbbá, hogy «a szerzetesség, amint az az evangélium szerint elgondolható és szükséges», teljesen eltűnt és örömének ad kifejezést, hogy az utóbbi időkben lépések történtek ennek a nagy veszteségnek visszaszerzésére. «A diakonisszáknak és hasonló rokon jelenségekben kapják vissza az evangélikus egyházak azt, amit egykor eltaszítottak maguktól, mivel akkori alakjában nem tudták felismerni. Amit azonban ilyen formán újra visszakaptak, annak még sokkal gazdagabbá és változatosabbá kell kifejlődnie.» Bizonyára még

¹ Das Wesen des Christentums. 150.

sokat kell tenniök a protestánsoknak, ha a katolikusokkal ezen a téren versenyezni akarnak. Férfirendjük egy sincs és protestáns bizonyságok szerint a diakoniszai intézmény a mai napig is még messze áll a katolikus nőszervezeteiktől. Igen sok leány számára a diakonisszátus csak út, mely a házasság kikötőjébe vezet. Mert hisz fogadalmakról az evangélikusok hallani sem akarnak.

7. §. *Jutalomért erkölcsös.*

A katolikus erkölcsstan ellen mindig és mindig fölvetik a vádat, hogy mindent *jutalom reményében tesz*. Jodl van olyan figyelmes, hogy szemükre vesse a katolikusoknak: nektek erkölcsstanotok szerint mindig az égre kellene «kacsintgatnotok!» A katolikus ember állítólag csak azért tesz jót, hogy megjutalmazák; igaz nem földi, hanem égi jutalommal. A katolikus minden jó tetteért utalványt követel a másvilágra. Ezt a szellemes megjegyzést a szociáldemokratáktól lehet hallani.

Hát igazán azt követeli a katolikus erkölcsstan, hogy elsősorban és főképen az égi jutalomért cselekedjük a jót? Nézzük csak, hogy szól a kereszténység legelső és legnagyobb parancsa? *Szeressük* Istent mindenekfölött, teljes szívünkben, teljes lelkünkben, és minden erőnkben; a jót tehát amennyire csak lehet, tiszta szeretetből kell cselekednünk. A tökéletes keresztény tehát, ha a kereszténység szelleme teljesen áthatotta lelkét, mindenekelőtt Isten iránt való *szeretetből* cselekszik. Az Istennek minden parancsát is szeretetből fogja teljesíteni. Mert aki Istent szereti, megtartja az ő parancsait.¹ Ez a szellem lelkesítette a nagy katolikus szenteket is. *Szent Teréz*

¹ Ján. 14, 15; I. Ján. 5, 3.

jobb kezébe fáklyát, baljába pedig vizeskännát kívánt az Úrtól, hogy az elsővel megsemmisítse a mennyei dicsőséget, a másikkal kioltsa a poklok lángjait és ezzel elérje, hogy az emberek Istent csak szeretetből szolgálják.

Ismeretes gyönyörű szonettje:

«Nem a kitárult mennyország reménye
Vezet, nagy Isten, szent udvarlásodra,
Az én ösvényem nem a gyávák sodra,
Nem mintha lelke a kínoktól félné.

Mi Hozzád vont, az égő szived vére,
Gyötrelmek éje bús pillantásodba',
Szúró tövis, mely szent fejed lenyomja,
Halálod, . . . ajkad búcsuzó beszédje.

Uram, nagy Isten, Te magad szerezted,
Hogy bár mennyország nem nyilt: érted égtem
S remegtem, bár tűz nem lángolt felettem.

Uram, már jobban nem lehet szeretnem.
Remélek és ha meg is fogy reményem:
Szeretlek mindig, ahogy most szeretlek.»

Ugyanaz a gondolat ez, amelyet egy másik *Xavéri szent Ferencnek* tulajdonított himnusból ismerünk: «Istenem szeretlek téged; nem hogy üdvözítsd lelkemet, sem pedig, mert aki nem szeret, örök tűzzel bünteted; hanem azért, mert a kereszten átöleltél engem, elszenvedted értem a szegek szurását, a lándzsa döfését, számtalan fájdalmat és sok aggodalmat, a kereszt kínjait; hogy tudnálak nem szeretni, szeretetre legméltóbb Jézusom?» stb. Hányan imádkozzák ma is ezt az imádságot!

A boldogok a mennyben szüntelenül szeretik az Istent. Szakadatlan szemlélik, szakadatlan szeretik tökéletes szeretettel. Ezt a tökéletes egyesülést Istennel itt a földön el nem érhetjük, de azért itt is lehet, sőt kell is arra törekednünk, hogy mindig és mindent az Isten iránt

való lehető legnagyobb szeretetből cselekedjünk. Hamis tehát az az állítás, hogy mintha a keresztyén erkölcstan azt kívánná, hogy elsősorban és főképen a mennyei jutalomért cselekedjünk. Minél inkább megvalósítja valaki a keresztyén erkölcstan parancsait, annál inkább elmondhatjuk róla, hogy a tökéletes szeretet irányítja minden cselekedetében, akkor is amikor valamit megtesz, akkor is, ha valamit megtenni elmulaszt.

De ha nem is cselekszünk kizárólagosan Isten szeretetéből, abból még nem következik, hogy az égi jutalomra nézünk. Tehetjük a jót engedelmességből, Isten iránt, aki legfőbb Urunk és akinek hódolattal tartozunk; tehetjük hálából a számtalan jótéteményért, amelyeket nap-nap után kezéből nyerünk; tehetjük magáért az erényért, amely szép és magasztos, tökéletesíti és meg-nemesíti az emberi lelket.

Végül az örök boldogság reménye avagy az Isten ideiglenes vagy örök büntetésétől való félelem is indíthat bennünket jó cselekedetre. A mennyország reménye olyan kevésbé mond ellen az Isten iránt való szeretetnek, hogy inkább a szeretet hajtásának lehet tartani. Hiszen a mennyország épen abban áll, hogy Isten tökéletes birtokában vagyunk; aki tehát Istent igazán szereti, kívánkozni fog utána, föltámad szívében a vágy, hogy színről-szinre láthassa, birhassa és vele tökéletesen egyesüljön. Mint a jegyes jegyese, a jóbarát barátja után, úgy vágyódik az Istent szerető lélek az Isten után, akinek végtelen tökéletességében egyesítve talál minden nagyot, fönségest, boldogítót, jót, igazat és szépet.

A rendezett *önszeretnek* is ösztönöznie kell az embert, hogy gondolatait gyakran irányítsa az ég felé. Az okos önszeretetet mindenekelőtt a legelső és legfőbb jókat iparkodik biztosítani; már pedig ezek az örök

javak. A munkást, földmívest, kereskedőt nem szóljuk meg, ha éveken át nehéz fáradsággal, nagy gondok között dolgozik földi jóléteért; sőt inkább meg is dicsérjük őket. Mennyivel kevésbé érdemel tehát gáncsolást, aki életét úgy iparkodik berendezni, hogy mindenekelőtt a mennyországot, az Isten birását, az örök boldogságot biztosítsa a maga részére, aki szívesen elhagy és megvet mindent, csakhogy Krisztust és az örök üdvösséget elnyerhesse.

Az Üdvözítő azt mondja nekünk, hogy minden cselekedetünknel elsősorban az örökkévalóságot kell szemelőtt tartanunk. Szerinte: ha valami bosszúállásra ingerel vagy alkalom a bűnre, vágjuk azt le és távolítsuk el, még ha olyan szükséges és drága lenne is, mint szemünk, kezünk vagy lábunk, mert jobb fél szemmel, fél kézzel, fél lábbal bemenni az örök életre, mint két szemmel, két kézzel és két lábbal «a gehennába jutni, a kiolthatatlan tűzre, hol az ő férgök meg nem hal és tűzők el nem alszik».¹ A hegyi beszédben mindig az örök jutalomra mutat, mely azoknak lesz osztályrészük, akik a szegénységet, szelidséget, türelmet és irgalmaságot gyakorolják. «Boldogok a lelki szegények, mert övék mennyeknek országa.» «Boldogok vagytok, midőn szidalmaznak és üldöznek titeket és hazudván, minden rosszat mondanak ellenetek énérettem. Örüljetek és vigadjatok, mert a ti jutalmatok bőséges mennyekben.»²

A nagy szentek is így gondolkoztak. A zsolttáros pl. beismeri magáról, hogy szíve az isteni parancsokat a «viszonzás reményében»³ teljesíti. A bajok és szenved-

¹ Mk. 9, 42. sk.; Mt. 18, 8. sk.

² Mt. 5, 3; 11, 12.   ³ 118. Zsolt.

dések napjaiban szent Pált is az élet koronája vigasztalta, amit az utolsó napon várt az örök birótól.¹ Szent Jakab figyelmezteti a hiveket: «Boldog ember, ki a kisértést kiállja, mert ha hűnek találhatik, elnyeri az élet koronáját, melyet Isten az őt szeretőknek ígért».²

Ha tehát vannak is tökéletesebb indítók, mégis megengedhető és erkölcsileg jó, ha valaki az isteni büntető igazságosságtól való félelemnek és az örök korona reményének indítókat is segítségül veszi, hogy a jóban állhatatosan megmaradjon. Minden ember végig éli a nehéz támadások és kisértések nehéz óráit, melyekbe a vad szenvedélyek és vágyak majdnem ördögi erővel csalogatják a bűnre. Ilyen pillanatokban minden erejét föl kell használnia, hogy el ne botoljék; jó ilyenkor a félelem és a remény is. Ezért figyelmeztet a próféta: «Minden cselekedeteidben emlékezzél meg utolsó dolgaidról és örökké nem vétkezel».³ Loyolai szent Ignác «Lelki gyakorlataiban» a pokolról való elmélkedésben arra int, imádkozzunk Istenhez, hogyha valamikor elfeledkeznénk Isten szeretetéről, legalább az igazságosan büntető isteni kéztől való félelem őrizzen meg a bűntől.

Isten az ő végtelen bölcsességének is tartozott azzal, hogy törvényeit elégséges szentesítéssel azaz jutalommal és büntetéssel megerősítse. Nem tartanók bölcsnek azt az emberi törvényhozót, aki adna ugyan törvényeket, de azok megtartását alattvalói tetszésére bírná. Ha a törvényszegőket büntetéssel nem fenyegeti, maga ad alkalmat a leggyakoribb áthágásokra. Ezzel azonban semmi esetre sem ezt akarja, aki törvényt hoz, hogy parancsait a büntetéstől való félelemből tartsák meg.

¹ II. Tim. 4, 8.

² Jak. 1, 12.

³ Sir. 7, 40.

Egyáltalán nem. Azt akarja, hogy tiszteletből vagy közjóra való tekintetből engedelmessédjünk. És a jó emberek többnyire így is cselekednek. Mindig lesznek azonban, akik engednek rendetlen ösztöneiknek, ha csak kényszerrel és fenyegetéssel nem szorítják őket, elfelejtik a közjót és minden egyebet.

Törvényei szentesítésével Istennek sem az a célja, hogy mi elsősorban vagy *kizárólag csak* a büntetéstől való félelemből vagy a jutalom reményéből tartsuk meg parancsait. Nekünk sokkal inkább Isten szeretetéből vagy más magasabb indítóokból kell cselekednünk. A jó emberek többnyire meg is fogják tenni és pedig annál inkább, minél tökéletesebbek. De a mindennapi tapasztalat azt tanítja, hogy a kisértés idején igen sok ember számára ezek a magasabb indítóokok nem elégségesek. Ezért kellett Istennek jutalmat is ígérnie és büntetéssel is fenyegetnie, hogy a szeretetben gyöngelkeket legalább a félelem és a remény sarkalja az isteni parancsok teljesítésére.

Mivel *az erény útja egyszersmind út az igazi boldogsághoz* is, azért erkölcsileg mindenképen megengedett dolog, hogy az örök élet reményével bátorítsuk és biztassuk magunkat. Csak a téves utakon járó sztoicizmus zárhatja ki az erényes életből a saját boldogságunk gondolatát. *Kant* azt kívánja, hogy egyedül a kötelesség eszméje késztesse a jóra, sőt tovább megy és azt állítja, hogy azok a cselekedetek, amelyeket a saját érdekünkben vagy embertársaink jóléteért viszünk végbe, nem erkölcsösek. Ez azonban olyan tanítás, mely ellen az emberi szív minden rostja tiltakozni fog. Hát hiába oltotta Isten az ember szívébe, a kipusztíthatatlan vágyat minden jónak, nagynak és szépnek bírása után? Ha azt kívánta, hogy minden elhatározásunknál és cselekedede-

tünknél tekintsünk el ideiglenes és örök jólétünktől, akkor miért oltotta bele szívünkbe a boldogság után való vágyat, mely eszerint az erény legnagyobb ellensége lett? Nem, az erény és a boldogság nem lehetnek egymás kiengesztelhetetlen ellenségei. Az erény semmi esetre sem azonos a boldogsággal; mert hisz' útja igen gyakran meredek magaslatokon, tövises bozótokon, fájdalomkon, gyötrelmeken és nélkülözéseken vezet keresztül, de utoljára mégis a teljes boldogságba szakad bele és mivel a boldogság az erény célja és koronája, igen megengedhető, hogy néha az örök korona reményével is serkentsük és bátorítsuk magunkat a jóra. Egyébiránt a königsbergi sztoikus, aki az erények gyakorlásából minden egyéni boldogulást ki akar zárni, utoljára kényszerítve érzi magát arra, hogy olyan okot keressen, amely a tökéletes erényt a tökéletes boldogságért gyokoroltatja. És ez az alapja Kant Istenben való hitének is. Joggal gúnyolja ki ezért Schopenhauer Kant erkölcsstanát, amely eleinte olyan rátartóan viselkedik minden jutalommal szemben és a végén mégis borraavalóért nyujta a kezét.

Végül még egy kérdést. Kik azok, akik olyan büszke megvetéssel tekintenek le a keresztények túlvilági reményére? Vajjon az ő törekvésüknek és cselekedetüknek indítóoka az erény szeretete? Mit mutat a tapasztalat? A színpadon, a publikum előtt mindenestre úgylátszik a dolog, mintha önzetlenül és csakis magáért gyakorolnák az erényt. De nézzünk csak a kulisszák mögé! Mennyi féltékenység, irigység, gyűlölet, cselszövény, kapkodás, képmutatás és hizelgés veri fel az erényhősök lelkét! Akik közelebbről ismerik őket, az inasaik bizonyosan semmit sem adnak a képmutatásra!

Ezt pedig nemcsak azokról az emberekről lehet el-

mondani, akik a keresztények halhatatlanságba vetett reményét durván visszautasítják, hanem azokról is, akik életükkel tagadják meg azt. Nézzünk csak bele hiresebb költőink, bölcselőink és államférfiaink leveleibe, figyeljük csak meg azok emlékeit, akik a világ színpadán olyan nagy szerepet játszottak egykor, de a kereszténységgel szemben közönyösen viselkedtek. Hogy gyalázták titokban egymást, mennyi kajánság és mások lekicsinylése, mennyi öntetszelgés, mennyi kölcsönös tömjénezés és hizelgés, mennyi törekvés az udvar kegye jövedelmező állások, rendjelek stb. után! *Jean Paul* ezeket írja 1799. július 13 án Weimarból, ahol akkoriban megszámlálhatatlan költő és művész-óriás tartózkodott: «Fogalmad sincs róla, mennyire tolakodnak, civódnak és veszekednek itt a trónboltozat esernyőjének egyetlen sarkáért. Én kívül állok, itt az esőben szemlélem a csoportokat és bölcselő maradok».¹ *Napoleon*, a nagy emberismerő, nem titkolta embergyűlöletét. Ott csúsztak előtte Németország felvilágosodott fejedelmei és tudósai, hogy birtokuk szaporítását vagy kitüntetések kolduljanak tőle! *Goethe*, aki jól ismerte kora minden nagyobb emberét, élete végén így kiáltott föl: «Az emberek rettenetes balgák, alávalók, következetesek, de a lehetetlenségben; csak, aki annyit élt, mint amennyit én, az tudja őket szíve mélyéből megvetni». *Bismarck* is megvetette az embereket, mert úgy ismerte őket, mint nagyon kevesen és mikor hirtelen kegyvesztetté lett, nyomorúságában ő is kimutatta, hogy milyen kicsiny. Micsoda haragos kifakadásokat hallatott! Micsoda panasz-

¹ V. ö. *Brunner*, *Hau und Bausteine zu einer Literaturgeschichte der Deutschen*. II. (1888.) 90. Mennyire divott akkor a nőközösség a német Athénben, olvashatjuk *Brunner* i. munkájában 61. sk. *Goethe* fia, *August Walter*, mint 17 éves ifjú volt jelen szülői esküvőjén.

kodásokat és cselszövéseket vitt véghez a császár és a birodalom ellen! II. Vilmos császár az elbocsátott birodalmi kancellárról így nyilatkozott akkoriban Hohenlohe hercegnek: «Szomorú, hogy' bukhatik ily mélyen az ember».¹

Ha már azok életében is gyakoriak az ilyen jelenségek, akik nem ellenségei a kereszténységnek, csak közönyösen viselkednek iránta, akkor biztosak lehetünk róla, hogy még sokkal több az ilyen eset azok között, akik a halhatatlanságot kimondottan tagadják. Hisz' egyszer minden ember boldog akar lenni és ha boldogságát nem az égben véli megtalálni, akkor a földön keresi meg azt. A világ előtt hírnévre és tiszteletre törekszik, hatalom, tekintély, pénz, vagyon és minden elképzelhető földi élvezet után áhítozik. Ha meg nem éri el célját, akkor a világ rosszaságáról, az emberek igazságtalanságairól és gonoszságáról panaszkodik, gyűlöli és irigyli a boldogabbat, végül pedig kétségbe esik. Régi mese. Így volt ez mindig és ezután is így lesz.

A kereszténység ellen az az utolsó kifogás, hogy összekeveri a vallást és az erkölcsöt és hogy az erkölcsnek nem adja meg az őt megillető önállóságot. Ezt az ellenvetést sokkal fontosabbnak tartjuk, semhogy röviden végezzünk vele. A vallás és az erkölcs viszonyát külön kell tárgyalnunk.

¹ V. ö. Denkwürdigkeiten des Fürsten Chlodwig zu Hohenlohe-Schillingfürst. II. (1907.) 490.

TIZEDIK FEJEZET.

Vallás és erkölcs.

Manapság igen sokan tagadják a vallás és erkölcs között levő szükséges és lényeges összefüggést. Az erkölcs — mondják — független a vallástól és nincs szüksége «a vallás mankóira». Ennek az irányzatnak *Kant* nyitott utat. Azt állította, hogy az erkölcsöt nem szabad a vallás alapján felépíteni, a vallás alapja csakis az erkölcs lehet. Számos bölcsele, Zeller, Paulsen, Ziegler, Jodl, Spencer stb. azt tanítja, hogy az erkölcs független a vallástól. Laas egyenesen kimondja, hogy veszélyes és káros az erkölcsöt a vallásba vonni és ezen állításának igazolására rámutat azokra a visszaélésekre, melyeket a vallás nevében elkövetnek.

De nemcsak elméletben törekednek az erkölcsöt elszakítani Istentől és a vallástól, nagyon sok iskola a gyakorlatban is érvényt akar szerezni «a független erkölcsnek». Sőt ma már minden vallásos előítéllettől független erkölcsoktatást akarnak bevezetni az *iskolákba*. Franciaországban már megvalósultak e törekvések, mert az iskolákból minden vallást száműztek és annak helyére erkölcsi és polgári oktatást (*instruction morale et civique*.) hoztak be. Különös említést érdemelnek az ú. n. «erkölcsi kulturát művelő társulatok», melyeket «erkölcsi társulatok»-nak is neveznek; ilyenek nagy számban vannak különösen Amerikában, Angliában, Franciaországban, Németországban, Ausztriában stb. és kimondott céljuk az erkölcsöt «a dogmatika pórától» elszakítani. Mint alapszabályaikban olvasható «az életviszonyok, a *vallási* és politikai nézetek min-

den különbségétől függetlenül akarják az erkölcsi kultúrát kifejleszteni és művelni». Már alakult egy nagy «Erkölcsi szövetség» is, mely összeköti és a független erkölcs érdekében közös harcra egyesíti az összes erkölcsi társulatokat.¹

A főalapelv, amelyre a független erkölcs hívei² támaszkodnak az a tény, hogy az erkölcs közös java kivétel nélkül minden embernek, míg ezek vallási tekintetben nagyon is különböznek egymástól. Ha az erkölcs függne a vallástól — mondják — a vallások különfélesége szerint az erkölcsnek is különböznie kellene. Tudomásul vesszük ezt az állítást és hogy megfeleljünk rája, nézzük, mit értünk a vallás fogalmán?

1. §. A vallás fogalma.

A mai napig vallás alatt azt a módot értették, ahogyan az emberek Istenhez vagy az isteni lényhez való viszonyukat fölfogták, imádásban és tiszteletben gyakorlatilag kifejezték. És ha talán Isten lényegének megismerése körül vastag tévedések is fordultak elő, arról mindig megvoltak győződve, hogy az emberek sorsa fölött földöntúli hatalmak uralkodnak és mindig és mindenütt kötelességüknek tartották, hogy ezeket a láthatatlan hatalmakat nyilvános vagy magántiszteletben részesítsék. Csak a világtörténelmet kell átlapoznunk, hogy ennek az állításnak igazságáról meggyőződjünk. Mikor a történetírók a régi egiptomiak, babiloniak, perzsák, indusok, chinaiak vagy a természeti népek vallásáról világosítanak föl bennünket, akkor azokról

¹ Ezeknek a mozgalmaknak bővebb jellemzését l. *Cathrein* Religion und Moral² (1904.) 24. skk.

² Sokan laikus-morálnak (Laienmoral) nevezik, mert nincsen szüksége vallásra, papokra.

a földöntúli lényekről is beszélnek nekünk, akikben hittek és a módról, ahogyan azokat imák, áldozatok között, templomokban, oltáraikon tisztelték. Joggal mondja azért *Cicero*: A vallás az istenek tiszteletében (*cultus deorum*) áll.

A kereszténység is mindig szilárdan tartotta a felfogást, hogy a vallás lényege az istentisztelet. Mint főntebb kimutattuk és amint a vatikáni zsinat tanítja «az egy és igaz Isten, teremtőnk és urunk, a teremtett dolgok révén már az emberi ész természetes világosságával teljes bizonyossággal fölismerhető». Még sokkal gazdagabb világosságot hozott számunkra a természetfölötti kinyilatkoztatás. Az Isten örökkévaló Fia jelent meg közöttünk szolga alakban, hogy megváltónk, tanítónk és vezetőnk legyen.

Ezen általános, a kereszténységtől megerősített és megtisztított felfogás szerint tehát a vallás lényegileg *tárgyi tényeken és viszonyokon* nyugszik, amelyek függetlenek az alanyi tetszéstől és egyformán érvényesek mindenkire nézve. A vallás az ember legbelsőbb lényegén és Istenhez való viszonyán alapszik, belőle indul ki és a bölcsőtől a sírig minden oldalról és teljesen körül fogja őt. Isten uralma alatt áll, neki tartozik mindazzal, ami és amiye van. Igen, Isten szolgájának lenni, ez az ő nagy, mindent átfogó életföladata, melynek minden más feladat alá van rendelve és melynek teljesítése örök sorsa fölött határoz.

2. E fölfogással ridegen szembe helyezkedik a modern *szubjektívizmus*, mely a vallást tisztán lélektanilag magyarázza, vagyis tisztán alanyi képzelődést csinál belőle, máskor meg valami sötét, elmosódott érzelmvallásra gondol. Mint mondani szokták minden ember érzi, hogy magának nem elég, hogy szüksége van

vigasztalásra, segítségre, vágyódik valami nagy és magasztos után. Ez az érzés képzeteket és meggyőződésekkel szül, amelyek minden egyes ember sajátos szükségletének felelnek meg és ezért mindegyikben különös, sajátos színezést és alakot nyernek. Jelenléte, hogy ezeknek a képzeteknek és szimbólumoknak megfelel-e, valami tárgyi valóság, vagy sem. Mindez lényegtelen és változó a vallásban. A vallás lényege a nevezett érzelmekben áll, melyekből a vallási képzelmekek ezéféle alakban jönnek elő.

E felfogásnak a hitújítók törtek utat, akik az egyházi tekintélyt elvetették és vallási dolgokban az ember egyéni izlését tették meg legfőbb bírónak. Bölcséleti rendszerbe azonban csak Kant foglalta össze, akit azóta már sokan követnek.

A königsbergi bölcselet szerint a theoretikus ész nem képes a hitet helytálló bizonyítékokkal támogatni.¹ A tudomány sohasem haladja túl az érzéki jelenségeket. Csak a *hit* képes eljutni a tapasztalaton kívül eső világba. Ez a hit azonban csak a gyakorlati ész alanyi tudományosan be nem bizonyítható követelése, az új. n. postulatumokon alapszik, melyekhez a szívünkbe írt erkölcsi törvény segítségével jutunk el. Ilyen postulatum az Isten létezése is. De hogy mi az Isten, azt Kant szerint nem tudhatjuk; semmiesetre sem szabad őt úrnak, törvényhozónak és bírónak gondolnunk. Az ember öncél és autonom. Azért tenni valamit, mert Isten parancsolta azt, nem erkölcsös dolog. Hogy ily felfogás mellett minden vallás alapjában megsemmisül, már kimutattuk.² Kant ki meri mondani, hogy «nem szorul bizonyításra» ez az állítás: «Aki azt hiszi, hogy

¹ L. fent.   ² L. fent.

a becsületes életen kívül még más valami Istennek tetszőt is cselekedhetik, az vallási őrültségben szenved és helytelenül szolgál Istennek.»

Ezen az alapon a XIX. században tovább dolgozott a racionalizmus és a vallást mindjobban ellaposította és tiszta érzelmi vallássá alacsonyította le. *Schleiermacher* szerint a vallás az «általános függés érzete» vagy pedig a végtelentől azaz a mindenségtől való függés érzete. A vallás lényeges tartalmát csak érzelmek alkotják. A vallás nem tudás, a tanok idegenek előtte. Elmélkedhetünk ugyan a vallásos érzelmekről és ennek az elmélkedésnek eredményét általános formákba, az ú. n. dogmákba is önthetjük, de ezek a dogmák többé nem tartoznak a vallás lényegéhez, ezek csak esetlegesek és alá vannak vetve a változandóságnak. Mivel a vallás csak érzelem, azért nincs különbség igaz és hamis vallás között, mert csak elvek lehetnek hamisak, érzelmek sohasem.

Schleiermachernek, akit «XIX. századbeli egyházatyának»¹ szoktak nevezni ez a felülgása proklamálta a *dogmátlan kereszténységet* (undogmatische Christentum), azaz a határozott hitigazságok és dogmák nélkül való kereszténységet, a legtöbb mai művelt protestánsnak kedvenc vallását. *Paulsen*² szerint a vallás szívverése a szertelen és végtelen mindenséggel szemben érzett tisztelet. «A gondolatok, melyekbe (a vallás) öltözik, a formulák, melyekbe bölcselők és theologusok befoglalni törekednek, a vallásnak csak esetleges és lényegtelen része». A vallás — véli *Wundt*³ — nem külön-

¹ V. ö. *Braasch*, Die religiösen Strömungen der Gegenwart. (1905.) 123.

² *System der Ethik* I.⁵ 406. ³ *Ethik* II.³ 104.

bözik az emberi kedélytől, «nem más, mint az erkölcsi eszmények valószerű (konkrét) érzéki megtestesítése». Ziegler¹ szerint a vallásos hit a végtelen *érzetében* gyökeredzik. «A végtelen vágy érzete, mely végtelenbe vetett hithez vezet, ebből a végtelenségből és magasztosságból természetesen maga is tartalmaz valamit... és így maga szentéllyé válik, melyhez nyúlni sem önmagának, sem másnak nem szabad».

Ilyeneket hallhatunk ma minden oldalról és ennek a felfogásnak csak szükségszerű következménye, hogy minden protestáns maga alkotja meg vallását.² «Nem lehet másképp, mint hogy a hit minden emberben új alakban jelenjék meg».³ Berlinben a protestáns nagygyűlésen (1904. okt. 6.) az egyik szónok nyíltan kijelentette, hogy nem a különös dogmákon, az apostoli hitvallás megtartásán fordul meg a dolog; a szükséges vallás meg van abban, aki *önmaga alkotja meg magának vallását*.⁴

A vallási szubjektivizmusban tovább menni már nem lehet. E felfogás szerint tárgyi, általánosan érvényes vallási igazság nincsen. Mindenki magának alkotja meg a *maga* igazságát, világnézetét és ezt a *saját maga* vallásának nevezi és épen ezért egészen természetes, hogy ma majdnem minden nap lép föl egy-egy vallás alapító, aki új vallást hirdet a világnak. Ilyen manapság — hogy csak néhányat említsünk — az énvallása, urak vallása, eszmék vallása, a részvét vallása, a János-ösztönnek, a szeretetnek vallása, a napfény vallása, az

¹ Wissen und Glauben.² 14.

² L. fent.

³ Die christliche Welt 1904. 26. sz.

⁴ Köln. Volksztg. 1904. 834. sz.

újjászületés vallása, az istent kereső vallása, a gondolkodás vallása, Wodan vallása, sőt Goethe- és Bismark vallása, de bármint nevezzék, valamennyi a kicsapongó fantázia szüleménye, és úgy teremnek, mint eső után a gomba.¹ A legjobb pedig e «vallásokban» az, hogy legtöbbször csak egy hívük van t. i. alapítójuk és vele együtt azután ismét eltűnnek a világ szinpadáról. Csak az a csodálatos, hogy ezek a feltalálók nem saját maguknak tartják meg vallásukat, hanem mint igaz vallást másoknak is ajánlják, amivel azután ellentétbe jutnak a saját szubjektívizmusukkal.

Mert nagyon érdekes, megemlíjtük még Haeckel «*monisztikus vallását*» is, melyben minden keresztény kifejezést megtartott, de meghamisította. Szerinte a modern természettudomány nemcsak a babona képzelet-szüleményeit rombolja szét, hanem új épületet is emel, «az ész palotáját», melyben a monisztikus világnézet alapján a XIX. század igazi «háromságát», «az igaz, a jó és a szép háromságát» áhitatosan tisztelik. Maga a természet az igazi templom, de lesznek majd szépen földiszított templomok is «monisztikus kultusszal». A keresztény egyházak nagy része beleolvad majd a monizmus «szabad gyülekezeteibe».² A templomokat a természet és az emberi élet szépségbirodalmából vett művészi ábrázolásokkal fogják díszíteni. «A gotikus dómok magas oszlopai között, melyeket lianok kígyónak körül, sudár pálmák és páfrányok, díszes banánok és bambuszok emlékeztetnek majd a forró égőv teremtő-erejére. A templomablakok alatt nagy víztartókban

¹ V. ö. a sok hasonló «vallás»-t illetően: A. M. Weisz, Die religiöse Gefahr (1904.) 167.

² Die Welträtsel 398.

bájos meduzák és szifonoforok, tarka-barka korálok és csillagállatok fogják megvilágítani a tengeri élet «művészi alakjait». A főoltár helyét «Urania» foglalja el, Urania, mely a világtestek mozgásában állítja elénk a megmaradás törvényének mindenhatóságát». ¹ Az ember szinte azt szeretné ajánlani Haeckelnek, hogy az «Urania» mellé állítsa még az oltárra «az értelem élő istennőjét», mint azt a francia forradalom emberei tették. Legalább a legmagasabb állatfaj is képviselve volna templomában.

3. Az ilyen modern «vallások» láttára akaratlanul is kérdezzük magunktól: Hát vallás ez egyáltalában? A régebbi értelemben bizonyára nem. Ha még a személyes, a világon kívül álló Isten létét, a lélek halhatatlanságát és a másvilágon a jó és rossz jutalmazását sem fogadják el, mi marad meg akkor a vallásból? Ábránd minden tárgyi érték nélkül, üres fantazmagoria, mellyel a vigaszra szoruló szívet megtévesztéssel szeretnék megnyugtatni.

De mire alapítják ezen alanyi érzelmvallásnak hivei, fölfogásukat, mely egészen ellentmond az eddigi fölfogásnak és minő bizonyítékokat hoznak föl mellette? Ami a bizonyítást illeti, bizony nem nagyon erőltetik magukat. Indokolás helyett mindig csak azt halljuk, amit egymástól ellesnek, hogy megismerésünk nem megy túl az érzéki tapasztalaton; Kant kimutatta, hogy Isten létének bizonyítása nem állja meg helyét. Sokan azt gondolják, hogy az ilyen beszéddel megnyugtatják lelkiismeretüket és megmentik «tudományukat», mihelyt a Kant-féle bölcseletre tudnak hivatkozni.

Hogy e Kant-féle tudományról mit kell tartani, már kifejtettük. ² Kant szerint összes értelmi fogalmaink

¹ Die Welträtsel. 463. Jegyz. a 18. fej.-hez.   ² L. fent.

tisztán alanyi ismeretformák tárgyi érték nélkül. Az okság elve csak a gondolkodásra érvényes, csak alanyi értéke van, nem más, mint annak a szellemünkben rejlő szükségletnek kifejezése, hogy gondolkodásunkban rendnek kell uralkodnia. Hogy valósággal mi van és mi történik a világon, nem tudjuk.

Ezen a minden egészséges emberi értelmet kigúnyoló és minden igazi tudományt aláásó elméleten nyugosznak Kant összes támadásai Isten létének bizonyítékai ellen. Ha mégis olyan sok hiszékeny követőt talál, az csak azt mutatja, hogy milyen kevéssel megelégszik a mi tudományára büszke korunk, mihelyt olyan igazságoknak el nem fogadásáról van szó, amelyek előítéleteken nyugvó nézeteivel meg nem egyeztethetők. Egyébként igen nagyra vannak az emberek koruk tudományával és kérkednek vele, de mihelyt Isten kerül szóba, jónak látják és nem restellik a tudatlanság köpenyége alá rejtőzködni.

A vallás Kant értelmében vett alanyi felfogásának van egy nagy előnye, mely valószínűleg sokakat nyer meg a számára: t. i. szerfölött *kényelmes*. Az érzelmi vallás hívének nem kell többé rá nézve kellemetlen dogmákban hinnie, nem kell többé imádkoznia, templomokat látogatnia; és ami a fő nem kell félnie az örök Birótól és egész életét saját belátása szerint rendezheti be. Csak az a kár, hogy a számítás hamis és maga a kényelmesség nem lehet bizonyíték a vallás igazsága mellett.

4. Kant és Schleiermacher vallásrendszerével közeli rokonságban van az ú. n. *modernizmus*, mely a katolikus táboron belül protestáns mintára akarja alakítani a vallást és amelyet X. Pius pápa 1907. szept. 8-án kiadott Pascendi dominici gregis kezdetű encyklikájá-

ban élesen elítélt. A modernizmus főképviselői Franciaországban Loisy, Laberthonnière, Blondel, Angliában Tyrrell, Olaszországban Fogazzaro és Murri stb., de csak kevesen vallják a modernizmus egész rendszerét.

A modernisták alapdogmája az *agnoszticizmus*. Az értelem a látható világ, vagy a belső és külső tapasztalat tüneményein túljutni nem képes. Isten és a természetfölötti kinyilatkoztatás biztos megismerése az értelem útján lehetetlen. Ami túllépi a tapasztalat tüneményeit, az már «megismerhetetlen». Az összes tudományok: bölcelet, történelem stb. Istenről és az isteni dolgokról mitsem tudnak.

De az emberben benne van a *vallásos érzelem*, melynek tárgya az Isten. Ez az érzelem a tudat küszöbe alatt szunnyad. Csak akkor ébred föl és jön tudatunkra, ha a megismerhetetlen valami titokteljes természeti jelenségben vagy benső átélésben megjelen előtte. Ekkor az ember értelmének minden előzetes munkája nélkül mint valóságot ragadja meg Istent. Ez a saját bensőnkben végbemenő érzelmi Isten-átélés a *vallásos hit*, mely gyökere és alapja minden vallásnak és amit maga Isten nyilatkoztat ki. Minden vallás, a katolikust sem véve ki, csak ennek a vallásos érzelmi hitnek a kifejlődése.

Amíg az értelem elmélkedik erről az érzelemről (a hitet *gondolják*), Istenről és vallásos dolgokról fogalmakat alkot magának, ezeket az ismereteket szavakba, formákba foglalja, melyek a kultura haladásával párhuzamosan mindig jobban kisimulnak és kialakulnak. Ámde ebben a szellemi tevékenységben kell, hogy a vallásos érzelem vezessen; hogy igaz és eleven maradjon, a vallásos fogalmaknak meg kell felelniök a vallásos érzelemnek.

Ezek a formák t. i. csak *szimbolumok*, melyek addig maradnak meg igazaknak, amíg megfelelnek az életnek és a vallásos érzésnek. Az igazság vallásos téren általában *viszonylagos* és összeköttetésbe kell hoznia a vallásos érzést a megismerhetetlen istenivel. Mivel pedig az ember folytonosan változik, változnak e szimbolumok is, melyek csak segédeszközei a vallásos érzésnek.

A vallásos hit, mint többeknek közös vallása, végelemzésben csak egy-két, vallási tekintetben különösen fogékony természetben keletkezik az egyéni tapasztalatok segítségével, róluk azonban a szuggesztív erő révén átterjed másokra, akik ezt a tapasztalást önmagukon megismélik és így terjed aztán tovább nemzedékről-nemzedékre. Hasonlít a maghoz, mely kicsirázik és mind magasabbra nő. A kereszténység számára az ember Krisztus volt ez az első hívő, aki saját vallási tapasztalatait számos követőjével közölte és rávette őket, hogy saját bensőjükben hasonló tapasztalásokat alkossanak. A közösség számára, mely Krisztus köré csoportosult, mint minden közösség számára, tekintélyre volt szükség. Ennek a tekintélynek forrása és azért mértéke és szabályozója is a közösség vallási szükséglete. Az előretörő elemekkel és az ujjongan keletkezett szükségletekkel szemben neki kell a konzervatív ellensúlyt képeznie és az ő feladata, hogy a közös vallásos öntudatnak mindenkor e legmegfelelőbb formulákat megállapítsa. Ezek a tekintélytől a közösség számára megállapított formák az egyházi *dogmák*. Mivel a vallási szükséglet változik, a dogmáknak is fokozatosan változniuk és fejlődniük kell. Az erőteljes egyéni ségek kezdeményezése és az egyházi tekintély között levő ellentétek nyomán haladnak, fejlődnek a dogmák.

A dogmához hasonlóan alakul a *kultusz is*. Abból

a szükségletből ered, hogy a vallást külsőképpen is kifejezésre juttassuk és bevalljuk. A kultusz legfőbb formáihoz tartoznak a *szentségek*, melyek szuggesztív erővel bíró merő szimbolumok, lassankint fejlődtek ki és mivel mindig meg kell felelniök a nép vallási szükségletének, idővel szükségképpen változnak. Az egyház és a szentségek tehát nem nyugosznak természetfölötti rendelésen, csak a vallásos hit alkotásai. De mivel ebben a hitben, mint a kereszténység vallásos érzéseiben Krisztus tovább él, azért Krisztus alkotásainak is nevezhetjük őket.

Ez a modernisztikus vallás alapjában csak katolikus kifejezésekbe burkolt utánzata a liberális protestánsoknál régóta meghonosított Schleiermacher-féle vallásos felfogásnak. Méltán mondja róla X. Pius pápa, hogy nem egy eretnység, hanem az eretnységek egész gyűjteménye, melyeket az egyház már nagyon gyakran ünnepélyesen kárhoztatott. A modernizmus szerint tulajdonképpen nincs természetfölötti kinyilatkoztatás, Krisztus nem az Isten emberré lett fia, hanem csak vallásos lángész, aki érett ahhoz, hogy saját tapasztalásait hatalmas szuggesztíók segítségével másokkal közölje. Szó sincs róla, hogy Ő az egyház isteni alapítója volna, nem alkotott ő semmiféle terminust, a szentségeket sem látta el természetfölötti kegyelemerőkkel. Röviden: alig van eretnység, melyet a modernizmus új alakban föl ne támasztana. Azt az állítást, hogy a dogmák változásnak vannak alávetve és pedig olyan formán, hogy a tudományok előrehaladásával más értelmet nyerhetnek, mint amit az egyház értett és ért, a vatikáni zsinat ünnepélyesen elítélte;¹ hasonlóképpen elítélte

¹ Concil. Vatic. Constit. de fide, de fide et ratione can. 3.

azt az állítást is, mely az egész modernizmus alapját képezi, hogy t. i. az ész nem képes biztosan megismerni Istent, teremtőnket és Urunkat.¹

De nem cáfoljuk tovább a modernizmust. Annak, aki eddig figyelmesen követte gondolatainkat, ez teljesen fölösleges volna. Ha a modernizmus igaz lenne, miben lenne több a kereszténység, a katolikus egyház a többi vallásfelekezettel szemben? Csak azt sajnálhatjuk, hogy annyi modernista alávaló módon külsőleg bent marad az egyházban, de annak falait belülről döngeti, az eretnokség szellemét hirdeti benne. Ezért használnak mindig katolikus kifejezéseket, melyeknek azonban egész más értelmet tulajdonítanak.

2. §. A vallás keletkezése.

Vallástörténeti és bölcseleti munkákban nagy szerepe van manapság annak a kérdésnek: *Hogyan keletkezett a vallás?*

Eddigi fejtegetéseink erre is csaknem teljesen kielégítő feleletet adnak. Már maga a pusztá ész egész biztonsággal megismerheti az *egy*, örök, mindenható Istennek, az ég és föld teremtőjének létezését. Ez a kereszténységnek is biztos tanítása.²

Istennek, Teremtőnknak és Urunknak megismeréséből szükségképen következik annak a kötelességnek megismerése is, hogy őt imádni, szeretni, tisztelni és neki szolgálni tartozunk és ezzel már a vallás szentélyében vagyunk.

A történelem bizonyossága szerint az emberek eredetileg egyistenhívők voltak. *Strausz V. és Torney*³ ala-

¹ L. fent.   ² L. fent.   ³ Essays zur allgemeinen Religionswissenschaft. (1879. 45.) -- V. ö. *Pesch*, Gott und Götter. (1890.); *Gutberlet*. Apologetik I.

pos tanulmányukat, melyben azt fejtegetik, vajjon az egy vagy a több istenhívés volt-e az eredeti vallásforma, ezekkel a szavakkal fejezik be: «Tehát a mythologiai vallások... nem durva bálványozásból keletkeztek, hanem eredeti egyistenhívésből fejlődtek vissza.»

Keresztény álláspontról tehát joggal kérdezhetjük, hogy az emberek, akik eredetileg egyistenhívők voltak, hogyan veszítették el lassankint az *egy*, igazi Isten ismeretét és hogyan estek bele a sokistenhívésnek különböző alakjaiba. Már a Bölcsesség könyve is erőteljes vonásokkal festi, miként homályosították el az emberek magukban Isten ismeretét fonák vágyaikkal és hogyan teremtettek maguknak isteneket saját vágyaik és izlésük szerint.¹ A keresztény ember előtt a vallásnak mint általános emberi jelenségnek keletkezése magától érthető.

Egészen másképp hangzik ez a kérdés, ha a modern alanyias vallásfelfogás keretébe állítjuk bele. A vallás eredetének kérdését erről az állásponttól alapjában haszontalannak, sőt megoldhatatlannak kellene tartani. Ha a vallási képzetek csak személyes érzelmekből és szükségletekből erednek, akkor a vallás keletkezésének kérdésére általánosan és érvényes feleletet nem adhatunk. Ezek a szükségletek és érzelmek ugyanis minden egyes ember egyéni képességei szerint különbözők.

Másrészt ennek az érzelemvallásnak hívei sem tagadhatják, hogy a mai napig kivétel nélkül valamennyi nép a vallásnak tárgyi valóságot tulajdonított, hogy földöntúli lényeket vett föl, akiktől, mint gondolta, ő is függ és hogy azokat imájával, áldozatok bemutatásával, ünnepekkel és templomi cselekményeikkel tiszt-

¹ Bölcs. k. 13. és 14. fej.

telni iparkodott. Ki kell tehát mutatniok, hogy miképen keletkezett a nemzeteknek ez a közös vallása. Szinte verejtékezve keresik a megoldást erre a kérdésre és közben a legkalandosabb feltevéseknél nem érnek tovább.

A XVIII. század szabadgondolkodói a vallás keletkezését fortélyos papok vagy uralomra vágyó államférfiak csalásával akarták megmagyarázni. Ezt a magyarázatot ma már senki sem veszi komolyan. Mert mégis csak túlságosan naiv dolog egy általános emberi jelenséget, mellyel mindenkor és mindenütt találkozunk és amely az emberektől a legnagyobb áldozatot követeli, egyszerűen csalással magyarázni, kivált mikor e föltevés szerint legtöbbször maguk a csalók járnának a legrosszabbul.

Hogy Kant miként származtatja a vallást gyakorlati ész követelményeiből, Schleiermacher és utána a «modernisták» az érzelmekből, már kifejtettük. A vallás eredetéről való többi felfogást *három elméletre* vezethetjük vissza. Az első ú. n. kivetítési elmélet (Projektionstheorie). A vallás — mondják sokan — szívünk valódinak gondolt vagy tárgyiasított vágyaiban és szükségleteiben áll, a közmondás szerint: Amit kívánunk, azt szívesen elhisszük. A vallás «a nép metafizikája». Szívünk megmérhetetlen üressége és vágya hajt bennünket, hogy képzelőerőnk olyan eszményi világot teremtsen, mely megfelel szívünk szükségleteinek. Az ember fantáziájának ezen alkotása előtt térdre borul és életben-halálban tőle remél vigaszt és segítséget. Feuerbach alkotta meg először ezt az elméletet, melyet ma sok bölcselő mint pl. Wundt, Ziegler és mások mindig új és új alakban elevenítenek fel. Eszerint az elmélet szerint a vallás az összes népek-

nek egyszerű képzelődésén vagy tévedésén alapszik. Az ember összetéveszti az álmot a valósággal és étvágyát álombeli ebédrel elégti ki. De hogyan akarja ez az elmélet most már azt megmagyarázni, hogy majdnem az összes népek, nemcsak a kultur, de a természeti népek is hisznek az ítélet nagy napjában, melyen a gonoszok büntetésben részesülnek? Talán ez is az emberek vágyának, kívánságának vetülete?

Ezt az elméletet csak egy lépés választja el a legújabb magyarázattól, amely szerint a vallás csak *pathologikus*, beteges tünet. A legnagyobbat ebben az irányban az a leleményes férfiú mondotta, aki a vallás eredetét *részegségből* származtatja.¹

A második elmélet a *félelem elmélete*, amely Petronius mondása szerint: *primus in orbe Deos fecit timor*, a félelmet és aggodalmat tekinti a vallás tulajdonképeni forrásának. Ehhez az elmülethez tartozik az *animizmus* is, vagyis a *lelkek kultuszának elmélete*, mely a *kisértetektől való félelemben* látja a vallás valódi gyökerét.

Sajátságos módon fejlesztette ki ezt az elmületet az angol bölcseő, *Spencer Herbert*. Az álomnak és ájulásnak jelenségei a kezdetleges és szerföőtt naiv természet gyermekeiben azt a hitet keltették, hogy az emberben kettős én van, melyek egyike az álomban vagy ájulásban a testet időlegesen elhagyja, de azután ismét visszatér. A halál után ez a kettős lény nem tér többé vissza, hanem mint kisértet a sír körül vagy a rokonok házáinak közelében tartózkodik. Ennek a hazajáró léleknek imával és áldozatokkal akarnak kedveskedni, esetleg kiengesztelni. Az elmületnek azonban

¹ V. ö. *Weisz*, Die religiöse Gefahr. 53.

ellentmond az a körülmény, hogy az összes népek hisznek valami túlvilági paradicsomban, ahová halála után minden jó ember eljut.

Hogy keletkezhetett volna ez a hit a kisértetektől való félelemből? Ez az elmélet azt is föltételezi, hogy az Istenbe és halhatatlanságba vetett hit csak balga kisértetektől való félelmen alapszik, tehát hogy ebből a látható világból Isten léte, a lélek szellemiségére és halhatatlanságára biztonssággal következtetni nem tudunk.

Egy harmadik elmélet a *természettiszteltből* származtatja a vallást. A kezdetleges (primitív) ember — mondják — szerfölött gyermekes és együgyű volt: az egész természet élőnek látszott előtte; nemcsak állatok és növények, nem, hanem a siető, hömpölygő vizár, a bugyogó forrás, a siető tűz, a zúgó zivatar, recsegő dörgés stb. is mind élőnek tűnt fel az embernek. Úgy érezte, hogy rokon ezekkel a természeti tüneményekkel, azt gondolta, hogy függ tőlük, azért mindent elkövetett, hogy jóindulatukat biztosítsa, őket kiengesztelje.

Ez elmélet híveihez lehet számítani *Hartmann E.*-t is, aki a vallásban nem lát mást, mint az embernek egy vele rokon, de nála összehasonlíthatatlanul magasabb lényben való hitét. A tisztelet, mellyel a kutya az emberre, mint urára és jóltevőjére feltekint, már a vallásnak bizonyos faja. Mint a kutya nézi a gazdáját, épen úgy szemléli az ember is tisztelettel és csodálattal az őt körülvevő természeti erőket, istenséget tulajdonít nekik, amivel azután meg is van a vallás.

Az összes említett elméletek a vallás eredetét a legnaivabb öncsalódásra, vastag tévedésre vagy gyermeki félelemre vezetik vissza. Ha igazak volnának, akkor a

mai emberiség bizonyára már régen lomtárba dobott volna minden vallást. Ezek mindmegannyi elméletek, melyeket zavarukban gondoltak ki és melyeknek csak az a céljuk, hogy a vallás eredetének egyszerű keresztény magyarázatát kikerülhessék. Valamennyi azon a nagy tévedésen alapszik, hogy Isten létét meg nem ismerhetjük, hogy minden túlvilági hit és így az egész vallás is csak puszta csalódásnak vagy képzeletnek szüleménye.

3. §. *A vallás és erkölcs kölcsönös viszonya.*

Isten létezését föltételezve, minden további okoskodás nélkül világos, hogy a vallás nem tetszésszerű alanyi föltevésekben és képzeletben áll, hanem ellenkezőleg, egészen biztos és tárgyi valóságú tényeken és viszonyokon nyugszik és azokból szükségképen következik. Isten az úr, az ember a szolga, aki urának tisztelettel és hódolattal tartozik. Ezen a biztos alapon most már könnyű a vallás és erkölcs kölcsönös viszonyát meghatározni.

Mi az erkölcsstan? A lelkiismeretben kötelező parancsok összesége, melyeket Isten részint az ész természetes világossága, részint a természetfölötti kinyilatkoztatás útján vagy törvényes helyettesei által adott vagy ad a számunkra. Az erkölcsstan veleje és alapja a természetes erkölcsi törvény, melyen az összes tételes törvények nyugszanak.¹ Ezért a keresztény erkölcsstanban két részt kell megkülönböztetnünk: az általános emberi erkölcsstant, melyet a természetes erkölcsi törvény foglal össze és a tulajdonképeni keresztény erkölcsstant, vagyis azokat a parancsokat, melyeket csak a kereszténység ír elő hiveinek.

¹ L. fent.

Nem időzhetünk sokáig e pontnál, hogy a *sajátos keresztény erkölcstannak* és a vallásnak és pedig a *keresztény* vallásnak szükségszerű összefüggését kimutassuk, mert ez annyi lenne, mint tengerbe vizet hordani. A keresztény erkölcstan magában foglalja Krisztus parancsait és pedig mindenekelőtt azt a parancsot, hogy benne mint Messiásban és Isten fiában higyjünk, magunkat megkereszteltessük és szentségekkel éljünk, a tőle alapított egyháznak engedelmeskedjünk, őt szeressük, kövessük, az emberek előtt megvalljuk és többi parancsait is megtartsuk. Mindezek a parancsok föltételezik, hogy hiszünk Krisztusban, az ő istenségében, megváltásában, kegyelemajándékaiban, egyházában, neki mint birónak eljövetelében. Ezért keresztény vallás nélkül ép oly kevésbé lehet keresztény erkölcstan, mint ember lélek nélkül.

De hátha legalább az általános emberi, *természetes erkölcstan* független a vallástól! Ne áltassuk magunkat téves gondolatokkal! Ha a vallás alatt a köteleességek összességét értjük, melyeket a természetes erkölcsi törvény Istennel szemben ránk ró, akkor az *lényeges része az erkölcstannak*. A természetes erkölcsi törvény magában foglalja összes erkölcsi köteleességeinket, úgy az Isten iránt — vallásos köteleességek, — mint önmagunk és felebarátaink iránt. Különben is a természetes erkölcsi törvény isteni törvény, melyet Isten írt a szívünkbe, amely tőle nyeri kötelező erejét és azok megtartását illetőleg ő hí majd számadásra bennünket. Következőleg a természetes erkölcstan *alapját* a vallás képezi vagyis a hit az Istenben, a mi Urunkban, Törvényhozónkban és egykor Biránkban, aki ítélni fog eleveneket és holtakat.

Amint színészek, pénzhamisítók számára is lehet elő-

írni szabályokat, melyek céljaik eléréséhez szükségesek, épügy vallás nélkül is lehet felállítani törvényeket, melyek az egyesek és az egész emberi nem fenmaradásához és boldogulásához szükségesek. Ezen szabályok összesége azonban mindenekelőtt csak *részleges morál* vagy megcsonkított morál lenne; az Isten iránt való kötelességekről ugyanis, melyek az erkölcstannak legfőbb és legfontosabb részét képezik, szó sem lehetne ezekben a szabályokban, mert hiszen nem gondolnak az embernek Istenhez való viszonyával.

Így azután valódi *kötelező erőt* sem lehet tulajdonítani ennek a tisztán emberi «morál»-nak. A hitetlen is beláthatja, hogy a felebarát életének, becsületének, vagyonának tisztelete nélkül társadalmi, rendezett élet nem lehetséges. De mi *kötelezi* őt, hogy ezt a belátást kövesse? Hogyan lehet elérni, hogy maga ismerje el bensejében: te rossz, kötelességmulasztó és büntetésre méltó vagy, ha igazságtalanul felebarátod életéhez vagy vagyonához nyulsz? Azt fogjuk neki mondani, hogy ez bűn a társadalom java ellen? De mi kötelezi őt arra, hogy saját boldogságát alárendelje a társadalomé-
nek? Hátha *Ehrenfels*¹ arra a meggyőződésre jutna, hogy a társadalom fennállására és előhaladására egyes gonosztevők nemcsak nem ártalmasak, hanem szükségesek és kívánatosak, mint néhány csuka a halastóban? Mi kötelezi tehát az egyes embert arra, hogy eljárásában tekintettel legyen mások javára, akik csak számban és fizikai erejükkel mulják őt felül?

Vagy talán saját boldogságára mutassunk reá, mely feltételezi a társadalom jólétét? De az egyáltalában nem igaz, hogy az egyes emberre — tisztán földiesen

¹ System der Werttheorie. II. 231.

szemlélve a dolgot — mindig az a legjobb, ha az általános jólét érdekében hozott szabályokhoz alkalmazkodik. A kiméletlen egoista, aki ravasz számítással mindent saját érdekeinek szolgálatába tud hajtani, gyakran többre viszi, mint az erényes ember: előtte ezer meg ezer eszköz és út nyílik a gazdagodás és élvezetek felé, melyek a lelkiismeretes ember előtt zárva maradnak. Az állam törvényeivel és büntetéseivel sem fenyegethetjük meg őt. Csellel és ravaszsággal könnyen túlteszik magukat ezeken is. Humbert ismeretes esete mutatja, hogy negyedszázadon keresztül a leggonoszabb zsványságokat lehet elkövetni, milliókat és milliókat elszédelegni és amellet mégis tekintéllyel szerepelni a legfelsőbb és legelőkelőbb körökben, csak legyen elég ravasz és vakmerő az ember.

És az erény szépsége, meg magasztossága? Ez sem tudná az embert a jó úton tartani? Minden bizonnyal magasztos és fönséges az erény, de csak akkor, ha az örökkévalóságra vonatkoztatjuk, ha nem más, mint hasonlóság Istenhez és ha tudjuk róla, hogy ettől függ az ember sorsa az örökkévalóságban. De mi marad ebből, ha az életet tisztán földiesen fogjuk föl, ha nincs személyes halhatatlanság és számadás a túlvilágon? Az ember legfőbb és legerősebb vágya a boldogság után való törekvés. Ha már most a földi életen túl mitsem remél és semmitől sem fél, vajjon nem cselekszik-e akkor észszerűen, ha olyan ösvényre tér, mely neki ezen a világon legtöbb élvezetet, hatalmat, gazdagságot és tiszteletet ígér?

Ezért ez a kigondolt, tisztán emberi, Istentől és vallástól független erkölctan az erkölctan nevét sem érdemli többé. Annyi a hasonlósága az igazi erkölcs-

tanhoz, mint a megcsonkított holttestnek az élő, egészséges emberhez.

A mondattakból természetszerűen következik, mit kell tartanunk az ú. n. «erkölcsi társulatok», a szabadgondolkodók és szociáldemokraták törekvéseiről, hogy t. i. a vallást kiküszöböljék az *iskolából* és ennek helyébe a független erkölcsstan oktatását hozzák be. Amint a felnőttek számára nincs független erkölcsstan, mely megérdemelné az erkölcsstan nevét, épúgy, sőt még fokozottabb mértékben nincs a serdülő ifjuság számára sem.

Az ember első és legfőbb kötelessége a földön, hogy Istent megismerje, őt szeresse és neki szolgáljon. «Ha az életre akarsz menni, tartsd meg a parancsolatokat.» Mit használ az embernek, ha az egész világot megnyeri, de lelkének kárát vallja? Ezért a gyermeket korán kell már Isten megismerésére és szeretetére nevelni és bizonyos tekintetben abba begyakorolni.¹ Isten félelmét, minden bölcsesség kezdetét kell szívébe vésnünk és pedig olyan mélyen, hogy semmi vihar se legyen képes onnan kitörölni. E feladatban kell, hogy a szülőket erőteljesen támogassa az iskola is. Ez azonban csak akkor lehetséges, ha a nevelésnek és oktatásnak alapját és középpontját a vallás adja. A gyermek ellen tehát azok követik el a legnagyobb bűnt, akik a vallást vagy egészen kitépik szívéből vagy bármi módon megakadályozzák, hogy mélyebb gyökeret verjen benne.

A vallásnak kiszorítása az iskolából súlyos igazságtalanság ellenünk katolikusok és a katolikus egyház ellen is. Nincs más név, melyben üdvözülhetünk

¹ L. fent.

— mint Jézus neve: Jézus egyházára hagyta tanítását, és megbizta, hogy minden embert vezessen parancsai megtartására és közölje velük kegyelem-eszközeit. A serdülő ifjúság körében is be kell töltenie ezt a feladatát és pedig különösen az iskolában. Az egyház erre a jogára mindig igényt tartott.

Mikor a hatvanas években a badeni kormány a katolikus iskolák ellen megindította a harcot, IX. Pius pápa a freiburgi érseknek azt írta, hogy az oktatásnak és nevelésnek elválasztása a vallástól szerfölött veszélyes, kivált a népiskolákban. «Mert ezekben az iskolákban *a vallási tanításnak az oktatásban és nevelésben annyira az első és uralkodó helyet kell elfoglalnia, hogy minden más ismeretnek, melyet a gyermekekkel közlünk, csak mellékesnek kell feltűnnie.* Ezért az ifjúság a legnagyobb veszélybe kerül, ha a nevezett iskolákban az oktatás nincs a legbensőbb összefüggésben a vallásoktatással. A népiskolák tehát, mivel elsősorban vallásos, jámbor, keresztény életre kell kioktatniok a népet, jogosan követelik, hogy az egyház minden más nevelő-intézetnél jobban gondoskodjék és őrkdjék felettük... azok pedig, akik azt kívánják, hogy az egyház hagyjon föl vagy ideiglenesen szakítson vezetésével és befolyásával az iskolákra, a valóságban azt kívánják tőle, hogy isteni alapítójának parancsai ellenére cselekedjék és hogy hűtlenné legyen az Istentől reábizott nagyfontosságú kötelességhez, t. i. hogy minden embernek lelkiüdvéről gondoskodjék.»

XIII. Leo 1887. dec. 22.-én kelt és a bajor püspökhöz intézett körlevelében panaszkodik, hogy el akarják az egyháztól rabolni az iskolákra gyakorolt befolyását. «Szerfölött igazságtalan dolog a tanintézeteket elzárni az egyházi tekintély elől, mert hiszen

Isten bizta meg a vallás tanításával, mely nélkül senki sem üdvözülhet. Nics arra semmi más társaságnak megbízása és nincs egy sem, mely igényt emelhetne rá. Ezért tartja azt az egyház a legsajátosabb jogának és ezért panaszkodik, ha sérelmet ejtenek rajta.»

Ha az iskolát a vallás szellemének kell áthatnia és vezetnie, szükségképen kell, hogy *felekezeti* legyen. Mi katolikusok nem ismerünk más igaz vallást, mint a római katolikusot. Hitünk szerint csak a katolikus egyházat alapította Krisztus, egyedül rája bizta a keresztény tan hirdetését és ezért mi katolikusok a magunk számára felekezeti, az egyház felügyelete alatt álló iskolákat kívánunk. Katolikus szülőknek, ha választhatnak, csakis felekezeti iskolák gondjaira bízhatják gyermekeiket.

TIZENEGYEDIK FEJEZET.

A lelkiismeret.

Isten elsősorban azokkal a törvényekkel igazgatja az embereket, amelyeket vagy ő maga vésett szivünkbe, vagy közvetlenül ad tudunkra, és csak másodsorban azokkal, melyeket helyettesei alkotnak. De a szívbe vésett törvények csak általános jellegű alapelvek és szabályok, melyek csak akkor szolgálhatnak zsinórmértékül az ember cselekedeteiben, ha alkalmazza is őket, mint az utas az irányító mágnesset. Ez az alkalmazás a *lelkiismeret* feladata.

Mi a lelkiismeret? Mindegyikünk jól ismeri, mindegyikünk hallja szivében a hangját. És mégis talán

nagyon is kevesen vannak, akik a lelkiismeret pontos meghatározását tudnák adni.

Nézzük csak legelőbb is azokat a tényeket, amiket részint a magunk, részint a mások tapasztalataiból ismerünk és amelyek a lelkiismeretről tanuskodnak.

1. §. *A lelkiismeret tényei.*

*Laas*¹ azt hiszi, hogy a lelkiismeret története Sokrates daimonion-jáig nyúlik vissza. Ha ez az állítás csak azt akarja mondani, hogy csupán Sokrates óta foglalkozik a bölcselet tüzetesebben a lelkiismeret vizsgálásával, némileg igaza van; de ha az az értelme, hogy csak Sokrates óta tud az emberiség valamit a lelkiismeretről, nyilvánvalóan hamis. Már Kainról olvassuk, hogy testvérgyilkossága után elfutott az Úr színe elől. A gonosz lelkiismerettől való félelem üldözte és szakadatlanul nyomában járt. «Nagyobb az én gonoszságom, hogysem bocsánatot érdemeljek.»² Salamon példabeszédeiben szó van a «lelkiismeret kardjáról», mely a gonoszakat keresztüldöfi.³ Jézus Sirák fia könyvében ezeket olvassuk: «Jó a gazdagság, mely miatt a lelkiismereten bűn nincsen.»⁴

Szent Pál apostol is igen gyakran beszél a lelkiismeretről. A korinthusiaknak ezeket írja: «Mert a mi dicsőségünk lelkiismeretünk bizonyágtétele.»⁵ Az alattvalók ne csak félelemből, hanem a lelkiismeret miatt engedelmessé legyenek följobbvalóiknak.⁶ Tiszta lelkiismerettel járuljunk Istenhez.⁷ Tanítja, hogy Isten az erkölcsi törvényt minden embernek szívébe írta, hogy az

¹ Idealistische und positivistische Ethik. 148.

² Móz. I. k. 4, 13—16.

³ Péld. 12, 18.

⁴ Sir. 13, 30. ⁵ II. Kor. 1, 12. ⁶ Róm. 13, 5. ⁷ Zsid. 10, 22.

ítélet napján mindenkit lelkiismerete szava szerint megítél.¹

Az őskereszténység nagy tanítói és a szent írók igen sok változatban mutatják, mint kíséri intő, tanító és vezető szavával az embert a lelkiismeret. *Origenes* szerint a lelkiismeret «a lélek irányítója s a lélekkel szorosán egybeforrt nevelő, amely a rossztól óv és a jóra serkent».² Igen szépen írja *szent Ágoston* is:³ «Ember, minden elől el menekülhetsz, csak akarni kell, egyedül a lelkiismeret az, melytől el nem futhatsz. Térj a szobádba, pihenj meg az ágyon, vonulj magadba, de ha a bűnök tudata terhel, sehol sem találod meg azt a helyet, ahova lelkiismereted elől rejtőzhetsz». «Isten a teremtéskor — mondja *Aranyszájú szent János*⁴ — minden ember szívébe beleoltja a jó és rossz fölött való hamisítatlan ítéletet, vagyis a lelkiismeretet.»

Ismeretes, hogy a keresztény költők a lelkiismeret nyilvánulásait, különösen a tragédiákban, mindenkor a legkülönbözőbb színjátékokban tüntetik föl és arra törekednek, hogy azt a legszebb és legmelyebb indító okai-ban tárják föl előttünk. *Shakespeare*, a lelki élet festésének legnagyobb mestere, elragadóan rajzolja pl., amint a meggyilkolt Bango halotti árnyéka *Macbeth*-et az ünnepi lakoma alkalmával olyan rémületbe ejti, hogy ez vendégeiről egészen megfeledkezve, vad rémületében a kísértet felé ezeket kiáltja: «Nem mondhatod, hogy én tettem. Hah, véres hajfűrtjeid ne rázzad ellenem.... el szemeim elől! A pokolba! Véred kihült, csontjaid velőtlenek, rám meredt szemed élettelen, kihalt!» A meg-

¹ Róm, 2, 15.

² Sup. Rom. 2.

³ Enarr. in Ps. 30. n.

⁴ Exposit. in Ps. 147, n. 3.

gyilkolt árnyéka nem más, mint a gonosz lelkiismeret, amely a véres tettet a gyilkos szeme elé állítja és az ártatlan áldozatot a lakmározás közepette jelenteti meg.

A költőknek, kivált pedig a drámaíróknak legkedvesebb tárgya minden időben a harc volt, mely a lelkiismeret követelése és a bűnös szenvedélyek küzdelméből fejlődött, amikor is valamely erős rosszra való csábítással, vagy valamely zsarnok uralkodó fenyegetéseivel találja magát szemben a cselekvény hőse.

A nemkeresztény népek közül mindenekelőtt a *görögök* nyújtottak számos bizonyítékot arra nézve, hogy igenis van lelkiismeret és hogy hatalmasan működik; egyik-másik már Sokratest is megelőzi. Igaz, hogy nem egyszer nagyon is homályos a kép, amit róla adnak. A legrégebb görögök aischyne-ről és aidos-ról, az ember szivéről vagy bensejéről szólnak, amikor azt akarják mondani, amit mi a lelkiismeret alatt értünk, és csak későn kapja meg náluk a lelkiismeret az állandó syneidesis vagy syneidos elnevezést. Maga a dolog azonban már teljesen tisztában állott előttük.

A lelkiismeret *kötelező* erejéről a két legfenségesebb attikai tragédia tesz tanubizonyságot. Sophokles «Antigone»-ja a halottak jogait illetőleg a Kreontól kiadott emberi rendelkezésekkel szemben bensejének parancsára és Zeus örök rendeleteire hivatkozik. Sophokles egy másik munkájában, a «Philoktetos»-ban még Neoptolemus sem meri az igazság parancsát lábbal tapodni csak azért, hogy Philoktetos íjját megszerezhesse. Homeros «Ilias»-ának hatodik könyvében Proitos visszaretten az előtte gyanus Bellerophon gyors meggyilkolásától (167), Achilles pedig nem meri a megölt Eetiont megfosztani fegyverzetétől (417). Euripides «Ör-

jöngő Heraklesében» is szent borzalom akadályozza Amphitryont Megarának az oltártól való elszakításában.¹

Igen sűrűn találkozunk a görögöknél olyan bizonyságokkal, amelyek a *büntető* és *bosszútálló* lelkiismeretről tárgyalnak. A meggyilkolt engesztelő vagy boszuló szellemét (*προστρόπαιος*) valósággal megszemélyesítették. *Antiphon* tetralogiájának első részében így szól a panaszos: «Ha igazságtalanul mentitek föl ezt az embert, halála után nem leszen engesztelő szellemünk, hanem lelkiismeretfurdalástok tárgya».

Schmidt L. szerint, aki a régi görögök erkölcsi felfogásának egyik legjobb ismerője, a lelkiismeret ennél a klasszikus népnél olyan világosan és határozott alakban jelenik meg, hogy nem egyszer szónoki fegyverként használható a bizonyításban. *Aischynes* a Ktesiphon ellen tartott beszédében ezeket mondja (233): Ha a bírót valamely szónok művészi védőbeszéde engedékenyebbé tenné, esküje, melyet birói hivatalának átvétele előtt tett, üldözni és kínozni fogja. *Hesiodos* theogoniája is (231.) lefesti a megszemélyesített esküt és azt mondja róla, hogy akik hamisan esküdtek, azokat rettenes mardosással szokta kínozni. Antiphonnak Heródes haláláról szóló beszéde a bánatot említi, mely azokat éri, akik a halálítélet meghozatalánál igazságtalan ítéletet mondtak, *Aischynes* pedig az álkövetségről mondott beszédjében azt állítja, hogy egyeseket hibás ítéletük tudata az öngyilkosságba kergetett. *Klearchos Xenophonnál*² úgy nyilatkozik, hogy nem nevezhetné boldognak azt az embert, aki tudatában volna, hogy az isteneknek tett esküt megszegte.

Menander egyik töredékében arról van szó, hogy a

¹ V. ö. *Schmidt*, *Ethik der Griechen*. I. 215.   ² *Anab.* 2, 5. 7.

bűntudat még a legvakmerőbbet is félénkké teszi. *Plutarchos* szerint a visszaemlékezés minden fájdalmunkat enyhíteni szokta, de a lelkiismeret fájdalmait csak még nagyobbakká teszi. Elmondja a többi között, mint árulta el magát egy apagyilkos, amikor vendégség alkalmával a fecskék sipogását, mely tetteire emlékeztette, nem volt képes elviselni. *Polybius* úgy véli, hogy a lélekben lakozó lelkiismeretnél rettenetesebb tanú és rendíthetlenebb vádló nem létezik.¹ Agamemnon első karéneke a rossz lelkiismeretre vonatkozólag ezeket mondja:

«Bűnét a bűnös álomban is érzi;
Szorongva reszket és bár nem akarja:
A jobb belátás megvillan agyában».

Végül említsük meg a nagy Stagirita mondását, hogy a gonoszok maguk elől menekülnek és mindig csak mások társaságát keresik föl, mert ha egyedül vannak, bensejük elriasztó képet állít elébük, míg a társaságban inkább elfelejtik.²

A rómaiak közül *Cicero* igen sok helyen beszél a jó és rossz lelkiismeretről. Tanítja, hogy a lelkiismerettől egy ujjnyira sem szabad elfordulnunk,³ megtiltja a kétes esetekben való cselekvést, akár jó, akár rossz legyen az.⁴ Szerinte, ha tudatában vagyunk, hogy helyesen éltünk, a lelkiismeret a legédesebb jutalom.⁵ Ha a betörőnek sikerült is elmenekülni a bíró büntetése elől, a lelkiismerettel járó félelem, gyötrelem mégsem hagyja el.⁶

Seneca azt állítja, hogy senki sem becsüli nagyobbra

¹ *Schmidt*, Ethik der Griechen. I. 218.

² *Ethic.* 9, 4.

³ *Epist. ad Attic.* 13, 20.

⁴ *De offic.* 1, 9.

⁵ *De senect.* 3.

⁶ *De leg.* 1, 14.

az erényt annál, aki hirnevét is feláldozza csak azért, hogy lelkiismeretét tisztán őrizhesse meg.¹ *Juvenalis* a legnagyobb gonoszságnak tartja, ha valaki engedve a fenyegetésnek, hamisan esküszik és életét a kötelességnél többre becsüli.² Jellemző a római felfogásra az is, amit *Tacitus*³ Tiberius lelkimardosásairól, *Suetonius*⁴ pedig az anyagyilkos Néro lelkiállapotáról mond el.

Az *egiptomiak* véleménye a lelkiismeretről a halottak könyvének fentebb idézett helyéből is világosan kitűnik.⁵ Az ítélet főrészt a szívnek, vagyis a lelkiismeretnek megvizsgálása és mérlegelése alkotja. A legrejtettebb gondolatok és vágyak sem kerülnek el a figyelmet és mindegyik befolyással van a vádlott jó vagy rossz sorsára. Épen ezért nem egyszer találkozunk az egiptomiak irodalmában olyan intelmekkel, melyek a nagy ítélet napját állítják az olvasó szemei elé, hogy meg ne feledkezzék róla. Egy hárfás éneke pl. a következőt mondja: «Jusson eszedbe a nap, melyben utadat megkezded az ország felé, ahová csak menni lehet, de visszatérni többé nem szokás. Jól esik aztán a tudat, hogy jó életet éltél; légy azért igazságos és gyűlöld a hamisságot, mert aki az erényt kedveli, diadalt arat.»⁶

Az ítéletnapról, valamint a szív vizsgálásáról és kiválasztásáról a jó vagy rossz sorsra hasonló felfogást valának az asszirok és babyloniaiak, perzsák, kínaiak és indusok is.⁷ Még csak egy bizonyítékot hozunk föl, az ó-indus Kalidasa költőét a Sakuntalából:⁸

¹ Epist. 72.   ² Satir. 8, 80.   ³ Annal. 6, 6.   ⁴ Nero c. 34.

⁵ Lásd fent.

⁶ *Le Page Renouf*, Vorlesungen über Ursprung und Entwicklung der Religion der alten Ägypter (1882.) 66.

⁷ *Cathrein*, Moralphilosophie I. 4-574. skk.

⁸ Gizyckinél említve: Vom Baum der Erkenntnis III. 459.

«A gonosztevő, hogy ámitsa lelkét,
 Szól: gonoszságom titkát ki se látja.
 Ámde felülről istenek figyelték
 És tudja belső ítélő bírása.
 A nap, a tenger, a föld, a virág,
 Az alkony, a nap, a hajnal, az éj,
 Tűz, levegő, csillag... a hibát
 Mindegyik látta, mindegyik beszél:
 «Szive szavának aki ellenáll,
 Azt a nagy Isten se kedveli már».

A *természeti népeknél* is nemcsak a fő erkölcsi törvények ismeretét találjuk meg, hanem azt a meggyőződést is, hogy az erkölcsi rendet földöntúli hatalom őrzi és hogy életünk végén a jó és a rossz egyaránt kellő mérlegelésben részesül. Így hiszik pl. a négerék általában Isten jelenlétét, a halhatatlanságot és a túlvilági jutalmat, bár e jutalmazás módjáról igen homályos fogalmaik vannak. A négerék erkölcsi felfogásairól Livingstone, aki sokáig misszionáriusként élt közöttük, ezeket mondja: «Ahány afrikaival találkoztunk, mindnyájan meg voltak győződve egy jövő életről és mikor róla beszéltek, akár csak a jelen életről szóltak volna és egyet sem találtunk, akinek a legmagasabb lénybe való hite nem gyökerezett volna mélyen a szívében». «Az erkölcsi rosszról való fogalmuk egyáltalán nem különbözik a mienktől, bár úgy gondolják, hogy csak alsóbbrendű lényeknek és nem a legfőbbnek tartoznak *felelősséggel*».¹ Különbséget tesznek a jó és rossz szívek között és erős a meggyőződésük, hogy a legelrejtettebb gondolatok és vágyak is nyilvánvalóak Isten előtt. Az istenitélet gondolata Afrikában a legkülönbözőbb alakban feltalálható.

¹ Neue Missionsreisen in Südafrika. Németre ford. *Martin*. (1874.) 242.

Amit az afrikai négerekről mondottunk, Ausztrália négereire, Polynézia és Amerika vad törzseire is áll.¹

2. §. *A lelkiismeret lényegéről és eredetéről szóló modern vélemények.*

A lelkiismeret általános emberi tünemény. Nincs nemzeti, helyi vagy időbeli határokhoz kötve. Szavát minden emberi szív hallja, még a legelhanyagoltabb vademberé is, aki pedig, látszólag, gyermeki gondtalanságban tölti napjait.

A kétségbe nem vonható bizonyítékok ellenére is miért tagadják mégis olyan sokan ezt az igazságot? Mert kellemetlen rájuk nézve és mivel álláspontjukból kiindulva meg sem magyarázható. Egyikük nyíltan be is vallja ezt. «Ha föltesszük is, hogy a lelkiismeret kezdettől fogva ugyanazokat a cselekvéseket parancsolta, avagy tilalmazta — írja *Rée Pál*² — akkor is alig lehetséges egy általánosan föllépő belső törvénynek magyarázatát találni, vagy, ami ezzel egyértelmű, *természetfölöttinek* kellene mondanunk e törvényt. Mert ha kérdezzük: Hogyan lett lakója minden emberi szívnek ez a parancs, mely mindig és mindenütt egy és ugyanaz, ha kérdezzük, hogy ki hozta be hozzánk, mindjárt az Istenre kell először gondolni.»

Valóban, ha egyszer megengedjük a lelkiismeret általánosságát és egységét, csak Istenre vezethetjük vissza. Nem is kíméltek semmi fáradságot, csakhogy a lelkiismeret eredetét Istentől függetlenül tudják magyarázni. De fáradozásukat terméketlen földre pazarolták.

A materialisták maradnak a saját álláspontjukon még és

¹ V. ö. Cathrein, Moralphilosophie I.⁴ 618. skk.

² Die Entstehung des Gewissens. (1885.) 31.

a szervezet működésének, chemico-physicus folyamatnak, agyelváltozásnak, vagy különös idegingernek mondják a lelkiismeretet. Sőt nem egy közülök egész nyiltan vallja, hogy a lelkiismeret tulajdonképen csak «előítélet» vagy «konvencionális hazugság». Így Nordau, Stirner és mások is. *Nietzsche*, az «Übermenschen» prófétája szerint a jó lelkiismeret az a tünemény, mely együtt jár a jó emésztéssel, viszont a rossz lelkiismeret az emésztési zavar következménye. A lelkiismeretfurdalást «illetlen» dolognak mondja. Eszerint az ember lelkiismeretét gyomrának működési képessége arányában mérlegeljük. Ez a magyarázat teljesen megegyezik Nietzsche-nak azzal az állításával, hogy az egész erkölcsan régi, jól meggondolt hamisítás.

Ez a tanítás az anyagelvű világnézet szükségszerű folyománya. Ha az ember csak az anyagrészecskék véletlen csoportosulása, csak atomhalmaz, ha benne csak a természet erői működnek, akkor a lelkiismeret sem lehet más, mint physico-chemiai, vagy fiziologiai folyamat és valóban csak csodálkozunk azon, hogy a lelkiismeretet eddig még nem sikerült vegyi uton előállítani és áruba bocsátani, mint pl. a gondolkozást, érzést, vágyakozást és hasonlókat. Úgy látszik, valamelyik materialista azzal a reménnyel kecsegteti magát, hogy valamikor mégis csak sikerül.

Ilyen oktalanul és cinikusan, mint ahogy Nietzsche nyilatkozott, még kevesen mertek beszélni. Már csak a közönség kedvéért is meg kellene tenniök, hogy tanításuk végső következményeire fátyolt borítsanak.

A racionalisták legnagyobbrészt a königsbergi bölcselő nyomdokait tapossák. *Kant* elismeri a lelkiismeret tényét és az erkölcsi törvények föltétlen érvényét. De ezek a törvények nem a külső tekintély akarat-

nyilvánulásai, hanem a mi eszünk önmagától hozza létre őket. Az ész parancsolja: Ne hazudjál, ne csalj, de ezt nem azért parancsolja, mert belátja, hogy a hazugság és csalás a társadalmi élettel összeegyeztethetetlen és hogy az Isten azért tiltja; ítéletét minden megfontolás nélkül magától tárja elénk. Magamagának ad törvényeket s a föltétlen és abszolút formát, melyben törvényeit kimondja, Kant «kategorikus imperativusnak» nevezi. A tettet követő lelkiismeret csak ítélet arról, hogy okosan vagy oktalanul cselekedtünk-e.

Miképen hozza létre elménk tisztán önmagától ezeket az általános parancsokat, amelyeknek föltétlen engedelmességgel tartozunk, Kant szerint nem tudhatjuk, mert az már fölülmulja az emberi megismerést; titok, melyet be nem láthatunk, ki nem kutathatunk. Mivel autonóm lények vagyunk, e törvényeket csak saját eszünk iránt érzett tiszteletből kell teljesítenünk. Valamit azért tenni, mert Isten vagy más külső tekintély parancsolja, nem erkölcsös dolog: heteronomia.

A nyilvánvalóan téves vélekedést, melyen ez az állítás alapszik, már előbb jeleztük.¹ A nyomorult féreg, akit Isten a semmiből hozott létre és akit állandóan gondoznia kell, hogy a semmibe vissza ne süllyedjen, ez a nyomorult féreg büszkén, dacosan oda áll Teremtő Ura elé, ellene lázad és oda meri kiáltani: Méltóságomon aluli dolognak tartom, hogy előtted meghajoljak!

Kant autonomiájának csak azért van annyi követője, mert hizeleg az egyénnek, sőt egyenesen isteníti az embert, mert öncélnak, saját legfőbb törvényhozójának

¹ Lásd fent.

mondja, aki semmi magasabb lénynek felelősséggel nem tartozik.

Milyen erőtlen, gyöngé valami lenne a lelkiismeret Kant értelmében! Cselekvésemet csak a saját törvényem szabályozza, melynek figyelembevételére miatt azonban senkinek sem tartozom számadással. Miért kössem magam a törvényekhez, ha áthágásuk előnyt: tiszteletet, gazdagságot vagy életem meghosszabbítását igéri? De ha mégis áthágom, mint önálló értelmi lény méltóságomon alul cselekszem, le kell becsülnöm jó magamat! Nos, ha úgy is lenne, ha így gondolná valaki, mégis mi akadályozza meg a helytelen tettet?

Ha a parancs áthágása előnyt szerez, eszem untató szemrehányását majd csak legyőzöm valahogy a közönyösséggel. De az sem igaz, hogy azért lejárom magam önmagam előtt. Miért járnám le magamat, ha a legcélszerűbbnek látszó módon gondoskodom földi előrehaladásomról és jólétemről és az alkalmatlan belső fecsegőnek hallgatást parancsolok?

Kant elméletét egyébként ma már úgyszólván teljesen elvetették. Alapja az a tarthatatlan ismeretelmélet, melyet már meglehetősen ismertettünk. De azonkívül erkölcsstanában Kant Istennek és a halhatatlanságnak olyan fogalmából indul ki, amely a mai előrehaladott világunkban még nagyon is túljámbornak és természetfölöttinek látszik.

Manapság az *evolúció* divatja járja, amely azt hiszi, hogy a fejlődés varázs-szavával mindent megfejthetünk. Atomból és molekulából van, amennyi kell és ha néhány ezer év nem elégséges, segítségül hívunk még pár ezret vagy milliót; a fejlődési elméletben még a lehetetlen is lehetségessé válik.

Különösen *Spencer Herbert*¹ fáradozott azon egy életen át, hogy a fejlődési folyamat segítségével a világ-mindenség összes tüneteit és rejtélyeit megfejtse. Az ember erkölcsi életét a fejlődési folyamattal hozza kapcsolatba. Mivel szerinte az ember lényegesen nem különbözik az állattól, már az állatokról is valóságos erkölcsi életet tételez föl és egyenesen «állat-erkölcsstan»-ról, «az ember kora előtti igazságosságról» beszél.²

Magától érthető, hogy az erkölcsi élethez a lelkiismeret is hozzátartozik és azért egész következetesen járt el, amikor az állatok lelkiismeretét is fölfedezte. Fölfedezésének bizonyítékai gyanánt főleg a különféle kutyahistóriák szolgálnak. Ime csak néhány példa, melyet *Spencer* bizonyos *Mr. Jones* és felesége után beszél el és amely mutatja, hogy mily hihetetlen felületességgel foglalkoznak a modern tudósok az emberiség legmélyebb és legfontosabb erkölcsi problémáival.

«Kutyám — írja *Mr. Jones* *Spencer*hez intézett egyik levelében, melyet ez «Prinzipien der Ethik» c. munkájában közölt és magyarázatokkal bővített — irtózik a nyers húsnak vagy akármi másnak a szétmarcangolásától, aminek formája van. Soha más állatot meg nem harap, hacsak a *legdurvább* ingerlés esete nem forog fönn. Ha zsebkésem éles hegyét a bőrére szorítom, fogai közé kapja karomat. Mechanikai szempontból annyira tökéletes, hogy ha állkapcsait összezárná, húst és csontot egyaránt örölhetne velük. De bármennyire szurkálom tovább is és bármennyig tartson is

¹ Prinzipien der Ethik. II. Stuttgart. 1895. 3. skk., 318. skk. Lásd fent.

² A «Tierethik» beható ismertetését l. Stimmen aus Maria-Laach. LXVI. 469. skk.

a kísérlet, *sohasem* használja föl fogait arra, hogy kezemet valóban megsebesítse. Ezt és hasonló kísérleteket igen gyakran megismételtem. *Nem tudnám megmondani, hogyan fejlődhetett ki nála, hogy ilyenkor hallgatni «kell».* Pincsi kutyám három éves koráig soha egy haragos morgást sem hallatott. Egyszer azonban véletlenül a farkára találtam ülni és jól odaszorítottam; csak ekkor láttam, hogy tud bizony ő kelme haragosan is morogni, az eddigi hangoktól egész eltérően. A legkülönösebb a dologban az, hogy: amint hirtelen fölemelkedtem, a kutya bocsánatot kért szokatlan hangjáért és haragos viselkedéseért, még pedig olyan módon, hogy lehetetlen volt félreérteni. Szemmel láthatólag (!) rájött arra, hogy előbb nem azt tette, ami «kell», megszegte a törvényt, mely az ő lelkében (lelkiismeretében) is él.

«Ezt a «kell»-t úgy foghatjuk föl, mint magasabb szellem iránt érzett kötelességet, amely az állatok érzelmi életével olykor teljesen ellenkezik. Egy nőténykutyá, amely sok évvel ezelőtt tulajdonomban volt, nagy élvezetet talált a himkutyák figyelmességében, melyekkel a pázás idejében illették. Ismételten meggátoltam ebben, de csak tiszta visszahívással, mellőzve minden egyéb eszközt. Ez benne a «kell» érzését keltette, olyannyira, hogy ilyen alkalmakkor le se láncoltam, mégis, mikor 13¹/₂ év után kimúlt, még mindig szűzi állapotban volt. (Jegyzetben ezt fűzi hozzá: «Legalább nincs okom rá, hogy ezt ne tartsam».) Négy éves korában valóságos utálatot érzett minden közeledéssel szemben, mely a himkutyák részéről történt, hét éves korában pedig már olyan kevély hajadonná fejlett, hogy már a himek pusztája jelenléte is untatta». A fönt említett Pincsiről még ezeket jegyzi föl:

«A «kell» eszméje Pincsi kutyánál kivételképen erős, de az izlése is nagyon szokatlan. A hús helyett inkább az édességet szereti».

Jones és Spencer beismerik, hogy nem tudhatni, miképen alakult ki a Pincsi kutyánál az a «kell». Természetes, hogy senki sem tudhatja, mert ép ez a «kell» a kutyában egyáltalán meg sem volt soha. Pincsi állítólag «oly módon» kért bocsánatot haragos viselkedéseért, «melyet félreérteni lehetetlen». Miben nyilatkozott ez a félre nem érthető mód? Tán a farkát csóválta? Avagy mellső lábával mellét verte? Vagy talán új szinezetű morgást hallatott? Jonesnak és Spencernek figyelembe kellett volna venniök e fontos körülményeket, mert különben nem állíthatják ezt: «Szemmel láthatólag rájött arra, hogy előbb nem azt tette, ami «kell», megszegte a törvényt, mely az ő lelkében (lelkiismeretében) is él».

Ilyen lappáliákra építi Spencer az állati lelkiismeretről szóló elméletét. Az állatokba beleviszi azt, amit feltalálni szeretne. De ilyen önkényes állításokkal ugyan senkit sem fog félrevezetni. Évezredek óta figyelik az emberek az állatok viselkedését, különösen a háziállatokét, minden lehető állapotban és alkalommal, és ítéletüket régóta megalkották róla. Hogy az állatok ösztönszerű és tenyészetükben az emberek cselekvéseivel hasonlatosságot mutatnak, régen tudjuk, de nap nap után tapasztaljuk, évezredek óta tudjuk azt is, hogy az állatoknak csak ösztönük van, nem pedig eszük és hogy azért fogalmuk sincsen a törvényről, parancsról, kötelességről, tartozásról és hasonlókról.

Különben is Spencer önmagának mond ellent a a kutyahistóriával. Pincsiről azt állítja, hogy a «kell»-t nem örökölte. Más helyen azonban a szervezetnek

tulajdonítja a lelkiismeretet. Szerinte az emberi faj szervezett és összesűrített tapasztalatai, minden előbbi átélései révén, melyeket a hasznosról alkotott magának, megfelelő idegváltozásokat hoztak létre, amelyek folytonos öröklés és felhalmozás folytán a jó és rossz cselekvésnek megfelelő erkölcsi nézetekké alakultak át, de amelyeknek a hasznosról való egyéni tapasztalatokban semmiféle alapjuk nincsen.¹

A kötelesség érzete Spencer szerint következőképpen keletkezik: A legalsóbb fokon álló emberek közül, kik akkor még hordákban éltek, soknak olyat is kellett tennie vagy félbeszakítania, amire a vadtársak haragjától való félelem indította. A következő fokon hozzájárult az erősebb főtől való félelem, ki némely neki nem tetsző cselekvést vagy mulasztást büntetéssel sújtott. Ehhez járult végül a megholtak lelkeiktől való félelem, akikről azt hitték, hogy valahol még a közelben tartózkodnak és bizonyos cselekvéseket megbüntetnek. Így alakult ki a cselekvésnél a kényszer érzete, az az érzés, amelyet általában oly cselekvésekre is kiterjesztettek, melyeket ugyan senki sem büntetett, de amelyek magukban hátrányosak és károsak.

Fokozatos fejlődés útján a «kell» érzése mindinkább eltűnik, és végül minden kényszer nélkül, csupa jókedvből tesszük azt, ami igazságos, jó. Spencer azt hiszi, hogy «imitt-amott» már ismer is olyan embereket, akik körülbelül eddig a fokig jutottak.

A Spencer-féle fejlődési elmélet körül forog manapság majdnem minden modern erkölcsbölcslő. Így pl. a híres *Paulsen* is.

¹ V. ö. *Spencer*, Prinzipien der Ethik. I. 45. és *Gaupp*. Herbert Spencer. 146.

Darwinnal együtt Paulsen az állatoknál már a kötelesség és hajlam harcának nyomait is fölfedezi. «A kutya természeti hajlama és szerzett szokása közt ingadozik; természeti hajlamát keresztülviszi, vadászörömet szerez magának; egyszerre csak megszállja a rossz lelkiismeret (!) és amikor újra visszatér, már meglátszik rajta annak minden jele: a félelem, szégyen, bánat és a hizelgő bocsánatkérések». A kötelességérzet föllépésének általános követelménye, hogy az «eredeti természeti ösztön és valamely szerzett, megszokott akaratkényszer összeütközzenek. A belső szükségesség érzete, amely egy természeti ösztönnel szemben a szerzett akaratállapot követését írja elő, a kötelességérzet ősalapja, a bánat érzete pedig, amely akkor keletkezik, midőn a természeti ösztön ennek ellenére is kielégítést nyert, a lelkiismeret nyugtalanságának lesz a szülőanyja».

De miként állhat be az állatnál a bánat, a szégyen érzete, amikor nem ismeri sem a jogost, sem a jogtalan és föltétlen szükségességgel mindig az erősebb ösztönnek kénytelen engedni? Bánat, szégyen, önvád föltételezik azt, hogy nem úgy cselekedtünk, amint kellett es lehetett volna. Az állat azonban nem is cselekedhetett. De beszéljen csak tovább Paulsen!

A fejlettebb állatok működését három elv határozza meg: hajlam, ösztön és egyéni tapasztalat. Az ösztönök vezérlik az összetett működéseket és «holmi tudatlan, szervezetenként örökölt faji értelmességet alkotnak a nehéz életfeladatok megoldására». Ugyanezeket az elveket találjuk az embernél, csak hogy nála még hozzájárulnak ehhez az *erkölcsök*, vagyis «a tudat küszöbére jutott ösztönök» is, melyeket magunk és mások előtt általános formákban találunk föl, mint amilyen a «szabad», «nem szabad». Hogy jutnak ezek az ösztönök a tudat fokára

és hogyan öltenek lényegesen magasabb alakot, ha az ember csak továbbfejlődött állat, *ezt* a talányt Paulsen nem fejtette meg és époly kevésbé felelt meg arra a kérdésre, hogy mit is jelent az a «kell», mivel-hogy az ember teljesen kötött és ugyanazon a szükség-szerűséggel követi erősebb hajlamait, mint az állat.

A kötelesség eredeti tartalma Paulsen szerint nem más, mint az erkölcs. «A kötelesség az erkölcs tekintélyével van felruházva. Az erkölcsben pedig a szülők, nevelők, elődök és magának az egész népfajnak tekintélye érvényesül». Ehhez járul végül még a legfőbb tekintély, «az istenek tekintélye», kiket a nép a maga képére alkot.¹ Ezek magukra veszik a nép akaratát és a vallás magasabb fejlődése folytán mindenütt az erkölcs őreivé lesznek (ami azt jelenti, hogy a további fejlődésnél mindig magasabb lesz a csalódás). «A szülők, a nép és az istenek e hármas tekintélye képezi a «kell» érzetének alapját». «Mindenesetre ez a magasabb akarat nemcsak hogy erősebb annál, mely a félelem és a kényszer útján uralkodik, hanem akaratunk bensőleg is olyannak ismeri el, amelynek föltétlen joga van, hogy parancsoljon, és amelynek parancsa előtt minden körülmények között meg kell hódolni ott is, ahol semmi sem kényszerít rá».

Az istenek, a szülők és a nép hármas tekintélye ezzel a «kell»-lel szól hozzánk! De miféle tekintélyre tarthatnak számot azok az istenek, akik csak képzeletünk alkotásai? És micsoda tekintélyük lehet a szülőknek, akik talán már porladoznak, vagy akiknek hatalma alatt többé már nem állok? Így tehát csak a nép marad hátra, vagyis a velem lényegben egyező egyé-

¹ System der Ethik. I.⁵ 325.

nek összege. Honnan veszik ezek a tekintélyt ahhoz, hogy engem valamire lelkiismeretben kötelezzenek? Fenyegethetnek, vagy erőszakkal legyőzhetnek és kényszeríthetnek, de hogy kötelességemnek ismerjem el, amit parancsolnak, hogy akaratomat az övék alá rendeljem, sohasem lesznek képesek elérni!

Talán az általános szokást és erkölcsöt tekintjük a kötelesség alapjának? De mi köt ehhez az erkölcshez? Hogy sokan régóta tesznek valamit, nem elég alap arra, hogy én is ugyanazt tegyem, ha előttem más cselekvési mód látszik hasznosnak és megfelelőnek. Az utolsó 50—60 év alatt sok évszázados erkölcsöt és szokást hagytunk abba. Villamosvasuton, automobilon, vagy léghajón járunk, ami valamennyi eddigi szokásunknak ellené mond, a számvetést és betűrovást igen gyakran géppel eszközöljük, ami szintén homlokegyenest ellenkezik az összes eddigi szokásokkal. Tehát egyáltalában nem kell magunkat ahhoz tartani, amit erkölcsi szokásnak nevezünk.

Ha a lelkiismeret nem más, mint a véletlen, általános fejlődés útján keletkezett érzet, amely semmivel sem magasabb rendű az éhség vagy a fájdalom érzeténél és egyébnél; — ha a lelkiismeret, *Haekkel* szólva, csak a «társadalmi ösztönökön alapul, melyeket minden társas életet élő magasabb állatnál megtalálunk»,¹ ugyan miféle tekintély képes akkor arra, hogy nekem parancsoljon? Miért hoznók a legnagyobb áldozatokat és miért veszítenők el minden földi javunkat, csakhogy ez ellen az érzés ellen ne kelljen cselekednünk? Mit mondjunk arról az emberről, aki lelkiismerete kedvéért még a halált is szívesen vállalta? Inkább meghal, semmint ezen megmagyarázhatatlan érzés ellen cselekedjék.

¹ Welträtsel. 403.

3. §. *A lelkiismeret keletkezése, lényege a keresztény tanítás szerint.*

Amíg a modern világnézet képviselői hiába fáradoznak azon, hogy önkényes és mesterkélt elméletekkel a lelkiismeret keletkezését csak félig is érthetővé tegyék, a theizmus már régóta megfejtette ezt a problémát, még pedig a legegyszerűbb és legkielégítőbb módon.

Amilyen önkénytelen, hogy minden ember megalakítja magának ez erkölcsi törvényeket,¹ amelyek lényegileg a tíz parancsolatban találhatók, ép ilyen önkénytelenül alkalmazzuk is azokat, midőn cselekvéseink jó vagy rossz voltát ezek világánál ítéljük meg. Az alapot és hajlamot maga a Teremtő oltotta szivünkbe.

A gyakorlati ész mindenben számol a körülményekkel. Kérdezzük csak meg a földművestől, hogy miért kezdi ősszel vagy tavasszal a vetést és nem nyáron; miért használja csak ezt vagy azt a talajt és miért nem veti be rosszkor a magot? Mi lesz a felelet? Általános megokolás. Kérdezzük csak meg a kertészt, hogy a fákat miért nyesi késő ősszel, vagy télen, nem pedig nyáron? — Ismét általános lesz a felelet. Ugyanez áll az iparosról, technikusról, művésztől. Az építész a mechanika törvényeit értékesíti épületeinél. Így vagyunk az erkölccsel is. Mindenik általános erkölcsi alapelvet alkot magának és épily természetesen alkalmazza is azokat cselekvéseire, jóknak vagy rosszaknak, dicséreteseknek vagy megvetendőknak, parancsoltaknak vagy tilosaknak itéli azokat. *Ezt a saját konkrét cselekvéseinkre erkölcsi szempontból alkalmazott ítéletet lelkiismeretnek nevezzük.*

¹ L. fent,

Cselekvésünk *előtt* azt mondja lelkiismeretünk, hogy amit tenni akarunk, az vagy rossz és tilos, tehát kerü- lendő, vagy jó és parancsolt, tehát teljesítendő. Ha az embert a lopásra kíséri valami, bensejében ugyan- akkor fölhangzik a szó és azt kiáltja feléje: amit tenni szándékozol, lopás; de a lopás megvetendő, tilos, büntetésre méltó, tehát nem szabad tenned. Ha olyan cselekvés gondolata villan fel agyában, amely kötelességet foglal magában pl. az illetékes feljebbvaló iránti való engedelmesség, igazságtalanul szerzett birtok visszaadása, az a belső hang azonnal itél: kötelessé- ged megtenni, elmulasztása bűn. Ezt a cselekvés *előtt* működő gyakorlati ítélettel *megelőző vagy intó lelkiismeretnek hívjuk.*

De ezzel korántsem végződik a lelkiismeret mű- ködése. Ha lelkiismeretünk hangját követtük, ha jót tettünk és kerültük a rosszat: cselekedetünket helyeselni fogja, megdicsér, aminek következménye a szív öröme és békéje, a boldogító tudat, hogy helyesen cseleked- tünk. Ellenkező esetben korholni fog a lelkiismeret, belátván, hogy rosszul cselekedtünk: félelem, nyug- talanság, békétlenség kél szivünkben és aki még nem átalkodott meg a rosszban, cselekvése miatt bánatot érez és eltökéli magában, hogy a jövőben megjavul. Ez a *követő* vagy *ítélő lelkiismeret*, a jó és rossz lel- kiismeret szava, utóhangja.

A rossz lelkiismeret nyilvánulásait *lelkimardosás- nak* is hívjuk. Természetes, hogy a rossz lelkiismeret szava kiáltóbb a jónál. A jónak útja szabályszerű, a ter- mészetnek megfelelő út. Úgy vagyunk vele, mint a szervezetben előforduló fájdalmas zavarokkal, melyek figyelmünket jobban igénybe veszik, mint a rendes közérzet. A *megelőző* lelkiismeret a *vezető*, amely mu-

tatja, miként cselekedjünk, a *követő* pedig a *biró*, aki cselekvésünket jónak vagy rossznak itéli, dicsér vagy fedd aszerint, amint helyesen vagy rosszul cselekedtünk.

Megelőző lelkiismeretről akkor beszélünk, amidőn azt mondjuk: Ez lelkiismeretem ellen van, lelkiismeretem tiltja, becsületes ember nem áldozza föl lelkiismeretét ideig tartó előnyökért. Ugyancsak ide kapcsolódnak a következő kifejezések: lelkiismeretes ember, lelkiismeretlen ember, lelkiismeretemre (lelkemre) mondom stb. Ha valakiről azt állítjuk, hogy nincs lelkiismerete, vagy lelkiismeretlen, nem azt akarjuk vele mondani, hogy az illetőnek nincs megismerése arról, amit tennie, vagy mellőznie kell, hanem csak azt, hogy könnyen túlteszi magát rajta és nem törődik vele.

A cselekvést *követő* vagy ítélő lelkiismeretet a következő kifejezések jellemzik: jó, rossz, tiszta lelkiismerete van. Erről a lelkiismeretről beszél sz. *Pál* következő szavaiban: «Bizunk, hogy jó lelkiismeretünk vagyon»¹ és *Horatius*,² midőn azt mondja: védőfalunk a tiszta lelkiismeret legyen, hogy semmiféle bűn miatt ne piruljunk. *Juvenalis*³ szerint a cselekvést követő rossz lelkiismeret, amely bensőkben éjjel-nappal bizonyoságot tesz ellenünk, minden kínnál keményebb büntetés, melyet a borzasztó Caeditius és Rhadamantus (az alvilág birái) találtak ki.

Nincsen oly nép és nem volt idő, melynek költői nem ecsetelték volna azt az óriási hatalmat, amelyet a követő rossz lelkiismeret az ember kedélyére gyakorol. A görögök, mint már említettük, a követő bosszú-

¹ Zsid. 13, 18.

² Hic murus aheneus esto: Nil conscire sibi, nulla pallescere culpa.

³ Satir. 13, 196.

álló lelkiismeretet megszemélyesítették (προστρόπαιος). Az Erinnysek (fúriák) a bosszúálló lelkiismeret megszemélyesítői. Teljesen a régiek értelmében adja le Schiller a «Kranichen des Ibykus»-ban az Erinnysek szájába a szavakat:

«Jó az igaznak, akinek szívébe'
Ifjú korától bűn, hiba nem éltek.
Bosszúlihegve nem tűnnek eléje
A holtak árnya s az éjjeli rémek.
Szabadon futja ezt a földi pályát,
De jaj, everszer jaj, aki titokba'
Emberi vérrrel festette ruháját:
A holtak árnya úzi, ostromolja».

Néhány megjegyzést kívánunk még tenni a *megelőző* lelkiismeretről, amely tettünk előtt mutat rá a jóra vagy a rosszra, arra, amit követni vagy mellőzni tartozunk. Aszerint, amint a lelkiismeret cselekvésünket helyesen és az igazságnak megfelelően, vagy helytelenül ítélve engedi meg, parancsolja vagy tiltja, a lelkiismeretet *igaz és helyes*, vagy *téves és hamis* lelkiismeretnek nevezzük. Épen azért, mert a lelkiismeret az ész működése és az ész a tévedésének alá van vetve, a lelkiismeret is, esetleg önhibánkon kívül, néha téves és hamis lehet. A tévedés oka lehet a nevelés vagy olvasmányok, amelyek hamis alapelvekre tanítanak.

Természetes, hogy a legfőbb és legáltalánosabb alapelvekben lehetetlen a tévedés, mert ezek teljesen világosak és minden lelkileg egészséges ember eszét magukkal ragadják. Hogy a jót tenni, a rosszat kerülni; hogy okosan kell cselekedni, hogy senkinek kárt nem szabad tenni és hasonlókat minden ember nyilvánvalóan belát. Az általános törvényekből következtetések útján mindenki rájut az egyes parancsok és a tilalmak ismeretére. De minél inkább belemélyedünk a részletekbe,

annál homályosabbak az erkölcsi követelmények és annál könnyebben lopózhatik be ferde nevelés vagy rossz hajlamok útján a tévedés. A *rossz*, szenvedélyektől leláncolt akarat nagy befolyást gyakorol az észre és sokszor elhomályosítja ítéletét.

Lelki állapotunkhoz képest valamely cselekedet erkölcsi megítélésekor különbséget teszünk a *biztos*, *valószínű* vagy *kétes* lelkiismeret közt. Aki teljes jóhiszeműséggel ítél jónak vagy rossznak valamely cselekedetet, úgy hogy semmi sem rontja le ítéletének bizonyosságát, annak *biztos* a lelkiismerete. Néha tekintet nélkül arra, hogy van-e elegendő alapunk valamely cselekvés megengedett, vagy meg nem engedett voltának állítására, vagy tagadására, tekintet nélkül arra, hogy a mellette és ellene szóló érvek körülbelül egyenlőknek látszanak-e, vagy sem: egyszerűen tartózkodunk az ítélet mondástól, hogy megengedettnek vagy tiltottnak tartjuk-e azt a cselekvést. Ez a szorosabb értelemben vett kétes lelkiismeret (*conscientia dubia*). Máskor ugyan valóságosan ítélünk valamely cselekedet megengedett vagy tiltott voltáról, de mégis bizonyos aggodalommal, hátha téves ítéletet mondunk, hátha nem döntők a mellette szóló érvek, minthogy az ellenkezőjét is valószínű érvek támogatják. Ez a *valószínű* lelkiismeret (*conscientia probabilis*).

Tekintettel arra, hogy valamely lelkiismeret hogyan szokta megítélni az erkölcsi cselekedeteket, megkülönböztetjük a *gyöngéd*, *aggályos* és *tág* lelkiismereteket. Aki a legkisebb dologban is nagyon óvatos és figyelemmel nézi, hogy jó-e vagy rossz, arról azt mondjuk, hogy *gyöngéd* lelkiismeretű. Aki pedig épen ellenkezőleg minden elegendő ok nélkül rendesen a szabadság javára szokott ítélni, ha arról van szó, hogy valamely cselekedet szabad-e vagy nem, az *tág* lelkiismeretű ember, másszóval

laxista. *Aggályosnak*, skrupulózusnak végre azt szoktuk mondani, aki valamely cselekedetet minden elégséges ok nélkül meg nem engedettnek és bűnösnek tart.

Az erkölcsi ítéletnek ez a sokfélesége az ember különböző akaratállapotában birja alapját. Az akaratnak a nem egészen világos dolgokban nagy a befolyása az észre. Szeretet és gyűlölet egyformán vakká tehetik az embert. Amit szeretünk, abban szívesen hiszünk. Ellenfelünktől nem várunk kedvező, pártatlan ítéletet, mert irántunk való ellenszenvé befolyásolhatja ítéletét, úgy hogy inkább a rosszat, mint a jót veszi rajtunk észre. Az akaratnak ez a befolyása magunkon is érvényesül. A szenvedélyek álnok szofisták, akik hizelgésekkel és kedveskedésekkel igájukba hajtják az ítéletet és nagyon jól értenek ahhoz, hogyan kell a rosszat kedvező színben feltüntetni, palástolgatni. A rosszakaratú ember száz utat-módot talál arra, hogy tettét szépítse, takarja. Ezzel szemben, aki nem szenvedélyes, elfogulatlanabban és ezért tisztábban és pontosabban ítéli meg tettének erkölcsi jellegét.

4. §. *A lelkiismeret szavát követni tartozunk.*

Erkölcsi életünkben a vezető szerepét a megelőző lelkiismeret játssza. De senki sem bizza magát oly vezetőre, aki az utat nem ismeri, mert igen könnyen tévútra vezethetné. Azért is lelkiismeretünknek, hogy okosan követhessük, *biztosnak* kell lennie, vagyis: meg kell győződve lennünk, hogy amit teszünk, vagy mellőzünk, az megengedett. Joggal mondja már *Cicero* is, hogy sohasem szabad olyasmit tenni, amiről nem tudom, hogy jó-e, vagy rossz.¹ Aki a sötétben botorkál, bár

¹De offic. 1, 9.

attól tarthat, hogy árokba esik, oktalannak, esztelennek mondjuk. Épen úgy vagyunk vele az erkölcsi élet terén is. Ha olyasmit teszünk, ami ítéletünk szerint esetleg rossz és megvetendő, akaratunk ferde uton jár. Nem kerüljük a rosszat, még ha módunkban állana is.

Ha tehát alapos kételyek merülnek föl lelkünkben, hogy amit tenni szándékozunk, bűnös, mindenekelőtt világos és biztos meggyőződést kell erről szereznünk. A gyakorlati életben nem követelünk föltétlen, tévmentes bizonytságot. Ilyen bizonytságot a mindennapi életben ritkán szerezhető meg. A fontos gyakorlati dolgokban is meg kell elégednünk az úgynevezett tágabb értelemben vett erkölcsi bizonyossággal, amely rendesen helyes vezetőnk, bár a tévedés itt sincs föltétlen kizárva. Ha valamit két büntetlen előéletű tanú erősít a bíró előtt, ez minden utógondolat nélkül elfogadja bizonytságot, ha más ellentmondó tanú nem jelentkezik. Utóvégre megeshetik ugyan, hogy egyszerre két tanú is téved, vagy szándékosan hamis bizonytságot tesz, de ez mégis nagy ritkaság; és ha a bíró nagyobb bizonytságot kívánna, sohasem mondhatna ítéletet és így az egész törvényszéki rendszer fabatkát sem érne.

Ugyanaz áll az erkölcsi kérdésekről is. Az erkölcsi bizonyosságot elegendő, de ha jól akarunk cselekedni, birtokunkban kell lenni. Ehhez a bizonyossághoz vagy saját tanulmányaink, vagy idegen oktatással jutunk. A kevésbbé művelteknél az utóbbi út a közönségesebb. Minden gyakorlati kérdésben a szakemberek ítélete szerint járunk el. Az egészség terén az orvoshoz, valamely ház építése körül támadt kételyek alkalmával az építészhez fordulunk stb. A járatlanoknak az erkölcsi kérdésekben is olyanok tanácsát kell kikérniök, akik ezekben a kérdésekben tudományosan képzetek, járatosak.

A jelenlegi rendszer szerint a Krisztus alapította egyház a tanítónk és vezetőnk minden erkölcsi és vallási szükségleteinkben. Hozzá és hivatásos közegeihez, a püspökökhöz, lelkipásztorokhoz, hittudósokhoz kell tehát fordulniok esetleges lelkiismereti kételyeik elosztatása végett mindazoknak, akik a theológiában nem járatosak.

De mit csináljunk, ha még a hittudósok sem tudnak biztos feleletet adni? Minden tudományban vannak vitatott kérdések, amelyekben különböző vélemények állnak egymással szemben. Így a jogtudományban gyakran kérdéses, vajjon valamely előbbi törvény fönnáll-e még vagy sem, vajjon így vagy amúgy kell-e magyarázni, vajjon valamely jog elévült-e vagy sem? A törvényszékek sem határoznak mindig ugyanegy értelemben. A legfőbb bíróság sem állandó és egy és ugyanabban a kérdésben később másképp ítél, mint ahogy előbb tette.

Az erkölcsstanban a tudósok között is nem egy vitatott kérdés van, amelyben egymásnak ellentmondó vélemények szerepelnek; egyesek megengedettnek tartják azt, amit mások tilosnak vélnék, és hozzá mindkét párt valószínű, de nem minden kételyt kizáró érvekre épít. Mit kell ilyen esetekben tenni? Világos, hogy ezt a kétes törvényt kinek-kinek jogában van teljesíteni, vagy amint tudományosan kifejezik: mindenki *tart-hatja* a törvénynek kedvező szigorúbb véleményét. Csak az a kérdés, köteles-e rá? A hittudósok megegyeznek abban, hogy hasonló esetekben a szabadságunknak kedvező enyhébb vélemény is követhetjük, legalább is akkor, ha ez époly valószínű, mint az ellenkező vélemény, mely a törvénynek kedvez. E tan az ú. n. *aequiprobabilizmus* (aeque = egyenlően, probabilis = valószínű).

A legtöbb hittudós még tovább megy és azt állítja, hogy egyáltalában mindig szabad az enyhébb véleményt követni, amíg az valószínű és erkölcsileg nem kifogásolható, még ha nem is egészen biztos alapon nyugszik. Ez az ú. n. *probabilizmus*. Az alap, melyre a probabilisták Ligouri szent Alfonzzal helyezkednek, az az alapelv, hogy a törvény csak akkor kötelező, ha fennállása legalább erkölcsileg bizonyos (*lex dubia non obligat*). De ha megbízható, valószínű érvek tanuskodnak amellett, hogy a törvény sohasem jött létre, esetleg, ha létre is jött, nem lett eléggé kihirdetve (*promulgálva*), vagy szokásjog alapján, vagy egy későbbi törvénnyel hatályát veszítette, ebben az esetben létezése erkölcsileg nem bizonyos, hanem kétes, tehát nem is kötelez bennünket.

A probabilizmust Pascal óta gyakran a jezsuiták vádolására és megrágalmazására használták ki. A jezsuiták ellenségei szeretik ezt a tanítást kizárólag a jezsuitáknak tulajdonítani és szembehelyezni a mások tanításával, pedig hosszú időn át valamennyi katolikus hittudós védte és tartotta, valamint ma sem csak a jezsuiták vallják, hanem a kath. hittudósok nagy része.

Magától érthető, hogy a probabilizmus csak olyan esetekben érvényesül, amidőn valamely cselekedet megengedett, vagy meg nem engedett voltáról van szó, azaz, ha valamely törvény létezésén, vagy nemlétezésén fordul meg a dolog. Pl. a legnyilvánvalóbb oktalanság volna, ha az orvos, akinek nincsenek egészen biztos gyógyszerei, a probabilizmusra való hivatkozással a nem biztos szerek közül azokat választaná, amelyeknél kevés a valószínűség, hogy használni fognak. Az orvosnak kötelessége a beteg egészségének helyreállítása céljából lehetőleg mindent elkövetni, következképen,

ha nincsenek biztos gyógyszerei, a kezeügyében levők közül azokat válassza, amelyekről leginkább hiszi, hogy betegén segíteni fognak. Itt kétes törvényről szó sem lehet.

De vegyünk föl egy másik esetet. Az egyházi törvény szerint vasárnaponkint általában minden szolgai munka tilos, hacsak a szükség az ellenkezőt nem kívánja. Ebből az következik, hogy pl. a közönséges kötés és varrás, amely kiváltképen testi munka, szintén tiltva van. De hát a művészi horgolások, amelyeknél a szellemi munka van túlságban, szintén tilosak? Ez bizony nem olyan világos. Magától érthető, hogy senkit sem akadályozunk abban, hogy vasárnap minden himzéstől távoltartsa magát, sőt ezt ajánlhatjuk is. De vajon kötelességünk ez? Némely hittudós állítja, mások tagadják. Egyik sem elvetendő vélemény, de nem is nyugszik döntő érveken. Itt tehát két egymással szemben álló véleménnyel van dolgunk, amelyek mindegyike valószínű. A probabilizmust követve a művészi himzést, hacsak esetleges botránytól nem kell tartani, megengedettnek kell mondanunk. Ime egy másik példa. Nazianzi szent Gergely idejében a második házasságot sokan tilosnak tartották. A katolikusok közt is feltámadt e tekintetben a kétely. Mit mond tehát a nevezett egyházatya! Egy novatiánusnak, aki a második házasságot tilosnak tartotta, így felelt: Milyen bizonyítékot hozhatsz állításod védelmére? *Bizonyítsd be*, hogy úgy van; ha nem tudod, ne ítéld el. *Ha a dolog kétes, hadd győzzön az elnézés és jóság.*¹

A protestáns *Hermann V.* a probabilizmust «elvi alapon álló lelkiismeretlenség»-nek mondja. *Harnack*² azt

¹ Orat. 39, n. 19.   ² Dogmengeschichte. III. 641.

állítja, hogy: «Ez a rend (a jezsuiták rendje) a probabilizmus segítségével majd minden halálos bűnt bocsá-
natossá változtatott. Kitanít, hogyan henteregjünk a sárban, miként zavarjuk össze a lelkiismeretet és a bűnt
bűnnel irtsuk ki». A szövetségtanács 1872. évi igaz-
ságügyi bizottsága egyik ítéletében ezt a nyilatkozatot
teszi a jezsuita-törvényről: «A jezsuiták probabilizmusa
megengedi, hogy a lelkiismeret ellen (!) cselekedjünk,
csak elegendő alapunk legyen hozzá». Ez a mondat
foglalja magába az u. n. jezsuita-törvény fő megoko-
lását.¹

Csak merne valamelyik katolikus ilyen vastag tudat-
lanságot eláruló nyilatkozatot tenni a protestáns tanok-
ról, micsoda jajveszékelés támadna az ellentáborban!
A probabilizmus természetesen csak akkor érvényesül, ha
a törvény *igazán kétes*, vagyis ha a szakadások sem
egyeznek meg létezésében. A valóságban legtöbb eset-
ben teljesen tisztában vagyunk azzal, hogy mi a köte-
lességünk. Hogy a rablógyilkosság, ölés, házasság-
törés, fajtalanság, lopás, csalás, rágalom, álnokság, hamis
tanúvallomás, hamis eskü, részegség stb. meg nem en-
gedett dolgok, magától érthető. Épígy mindenki tudja
azt is, hogy az illetékes hatóság minden egyes intéz-
kedéseinek — még ha nem is írja elő világosan a
büntetést — engedelmességgel tartozunk, hogy adós-
ságainkat ki kell fizetnünk, a megkötött szerződéseket
be kell tartanunk, ha azt akarjuk, hogy az emberek is
bizalommal viselkedhessenek egymás iránt, hihessenek
egymásnak. Ha mindezeket a nyilvánvaló kötelességein-
ket hiven betartanók, gyönyörűség volna nézni az
erkölcsösen virágzó társadalmi életet és meg sem lát-

¹ V. ö. *Heiner*, *Der Jesuitismus*. 73.

szané, ha elengednők mindazokat a kétséges köteleseégeket, melyeknek kötelező erejéről még a tanultak is kételkednek. Az emberekre minden kétséges törvényt ráparancsolni farizeusi szigorúság volna. Nem azok a lelkiismeretesebb emberek, akik másokra e terheket rakják; igen gyakran képmutatók, akik a felebaráti szeretet és igazság kétségtelen parancsain túlteszik magukat, olyan emberek, akik az Úr Jézus szavai szerint a szunyogot megszűrrik és a tevét lenyelik, akik tizedet adnak a kaporból és mentából, de a törvény fontosabb pontjait, az igazságot és irgalmasságot egyáltalán nem gyakorolják.¹

II. A lelkiismeretnek a mondottak szerint biztosnak kell lennie, hogy követhessük. Mi a tennivalónk, ha *biztos* a lelkiismeretünk? *Ellene cselekednünk sohasem szabad*. Ha tehát lelkiismeretünk valamely cselekvést biztosan *parancsolatként* állít elénk, teljesítenünk kell; ha pedig úgy nyilatkozik, hogy a cselekvés *tilos*, mellőznünk kell, különben köteleességünket szegjük meg.

Ha a lelkiismeret *igaz és helyes*, minden habozás nélkül teljesíteni kell. A természetes erkölcsi törvények olyan parancsok, amelyeket a Teremtő mindegyikünk szívébe vésett. Mivel tehát az igaz és helyes lelkiismeret nem egyéb, mint az a természetes erkölcsi törvény, melyet közvetve vagy közvetlenül egy konkrét esetre alkalmazunk, épen azért nem cselekedhetünk lelkiismeretünk ellen anélkül, hogy Isten ellen, mint legfőbb törvényhozónk és Urunk ellen föl ne lázadnánk és ki ne hívnók magunkra az ő nagy büntetését. Ha a lelkiismeret ebben az esetben sem kötelezne, akkor egyáltalán sohasem kötelezhet. A törvény ugyanis általános

¹ Mt. 23, 23—24.

gyakorlati zsinórmérték, melyet az embernek, ha azt akarja, hogy egyes esetekben kötelezhessen, alkalmaznia kell. Ha tehát a lelkiismeret akkor, amikor a törvényt helyesen alkalmazza, az egyes esetre nem kötelez, akkor egyáltalán nem jönne létre kötelesség és a törvény hiábavaló és céltalan.

De mi lesz akkor, ha a biztos lelkiismeret *legyőzhetetlen tévedés* áldozata és talán az igazsággal ellentmondásban valamely cselekvést parancsoltnak, vagy tiltottnak mond ki? Vegyük azt az esetet, hogy valaki egy bizonyos ügyben azt az erős meggyőződést szeretné, hogy kötelessége hazudni akkor, ha emberéletem menthet meg vele. Ez a meggyőződés téves, mert a hazugság mindig tilos. De ha nincs kételye meggyőződésének helyességét illetőleg? Köteles-e hazudni? Mindenesetre. Ha meggyőződése ellen cselekszik, kötelességét szegi meg. De nem volna-e kötelességünk ebben az esetben valami rossz, tiltott dolgot tenni, tehát olyan kötelességet teljesíteni, amely egyrészt a rossz kerülését, másrészt annak megtevését írja elő? Az ellentmondás csak látszólagos. A rosszra föltétlenül és általánosan nem lehetünk kötelezve. Isten mindenképen azt akarja, hogy a rosszat, pl. a hazugságot, mindig kerüljük és amíg semmi legyőzhetetlen tévedés nem jön közbe, magában véve semmi rosszra nem kötelezhet. De ő azt akarja, hogy eszünket kövessük, ez pedig igen könnyen tévedhet.

Az akarat természeténél fogva vak. A dolgokat nem úgy kívánja, amint magukban vannak, vagyis amennyiben tárgyilagosa, hanem úgy, amint azokat az ész állítja elébe. Ha tehát olyat akar, amit az ész kétségtelen rossznak tüntet föl, még abban az esetben is rosszat kíván, ha ítélete téves, tehát bünt követ el; ha

azonban arra törekszik, amit az ész jónak talál, cselekvése jó lesz; sőt ha az ész legyőzhetetlen tévedésből kötelességünké teszi valamely magában véve tilos dolog megtevését, még akkor is vétkezik, ha meggyőződését nem követi. Ennek alapja természetünk tökéletlenségében rejlik.

A lelkiismeretet nem egyszer *Isten szavának* mondjuk. Hogy értsük ezt? A dolog az előbbi fejtegetésekből egészen világos. A természetes erkölcsi törvények, melyek minden tételes törvénynek alapját adják, valóságos isteni törvények, parancsok, amelyeket a Teremtő maga oltott be a természetbe és amelyekben az Ő akarata nyilvánul. Mivel tehát a lelkiismeret e parancsoknak csak egyes cselekvéseinkre való alkalmazása és kötelező erejét ezekből meríti, joggal mondhatjuk a lelkiismeretet az Isten szavának. Megmutatja, hogy ebben vagy abban esetben mit parancsol, vagy mit tilt az Isten. Ez nem azt jelenti, hogy Isten lelkiismeretünknek természetfölötti kinyilatkoztatást ad, vagy hogy közvetlenül beszél hozzánk, hanem csak azt, hogy a lelkiismeret csatorna, melyen át Isten akarata tudomásunkra jön. Ilyen értelemben nevezi szent *Bonaventura* is a lelkiismeretet Isten hírnökének és követének, aki azt, amit mond, nem magától, hanem Isten intézkedéséből parancsolja, épúgy, mint a hírnök a király parancsát.¹

5. §. *A lelkiismeret kiművelése² kötelességünk.*

Az isteni parancsokról szólva, a zsoldtáros ezeket mondja; «Szövétnek lábaimnak a te igéd, és világosság ösvényeinek».³ Ugyanez áll a lelkiismeretre, amely az isteni

¹ In 2 dist. 39, a. 1, q. 1.

² Erről bővebben l. *Cathrein*: Gewissen und Gewissensfreiheit (1906. Münchner Volksschriftenverlag) 64. skk. ³ Zsolt. 118, 105.

parancsok révén az egyes kötelességeket szemünk elé állítja és az erkölcsi élet útján közvetlen vezetők. Azért fontos kötelessége minden embernek, hogy lelkiismeretének kiműveléséről gondoskodják és azt feladatának teljes magaslatára emelje.

Első tekintetre ellentmondónak tűnik föl, hogy a lelkiismeret vezetők és irányítók és mégis tőlünk várja a kiművelését. De az ellentmondás csak látszólagos. Bizonyos fokig lelkiismeretünk független akaratunktól. Nem egykönnyen érhető el, hogy olyan ember, aki semmiféle erkölcsi eszményt és alapelvet nem hozott hazulról, saját fáradozásával jó lelkiismeretre tegyen szert. Szükséges, hogy mindenkinek legalább fogalma legyen ezekről az eszmékről és alapelvekről; és ezek önkénytelenül is kialakulnak benne. Minden ember, mihelyt eszének használatára jut, megalkotja magának a legfőbb erkölcsi fogalmakat és alapelveket és önkénytelenül is oda állítja őket cselekvéseinek zsinórmértékeül. A talaj és a hajlam természetszerűleg megvan az emberben.

Ez a két elem alkotja a lelkiismeret alapját, az ember erkölcsi életének forrását, az erkölcs csiráját, melyet a Teremtő a természetbe oltott. Tehát az embernek magának is közre kell működnie abban, hogy e csirát teljes kifejlődésre bírja. Isten szereti a teremtett okokat természetüknek megfelelően, céljaiknak megvalósításában együttműködésre birni. Ez így van az erkölcs terén is. Az első erkölcsi világosságot tudatos munkánk nélkül a természet veti ránk. Most már csak mitőlünk függ, hogy e világot gazdagabb és gazdagabb kifejlődésre vigyük. De véka alá is rejthetjük. Lelkiismeret-

¹ Lásd fent.

tünket, mint egy ujonnan megmunkált szántóföldet el is hanyagolhatjuk.

Ennek okát nem nehéz belátnunk. Az ész és akarat, különösen erkölcsi téren, egymásra vannak utalva. Az ész mutatja az akaratnak, mi szabad, mi nem. De lehetetlen, hogy az akarat tartósan ellenkezzék e megismeréssel. Vagy követi és kötelességét teljesíti, vagy magához vonzza az észet és rendetlen hajlamainak szolgájává teszi.

Ezt mutatja a mindennapi tapasztalat. Régi közmondás, hogy az éremnek két oldala van. Így van az az erkölcsi téren is. A kötelesség szép és magasztos teljesítése nemesít, de terhes és nehéz, önmegtagadást, áldozatot követel. Tekintetünket inkább az egyik, mint a másik oldalra irányítjuk, a kötelességnek inkább a terhes, nehéz részét, mint előnyeit nézzük és így állandóan homályosítjuk tiszta életünket és szenvedélyeink szolgálatába hajtjuk.

Mindenesetre a lelkiismeretet kiirtani nem lehet, de még csak elnémítani sem. Amint az embernek legalább általános vonásokban mindig megvan a jóról és rosszról az ismerete, épen úgy cselekedeteit is mindig ezeknek az ismereteknek alapján fogja megítélni. De az is igaz, hogy a földiekbe való elmerüléssel a lelkiismeretet el is lehet tompítani, elkábítani. A kicsapongó, az iszákos, a csaló pl. ezer okot talál, hogy cselekedeteit a helyes eljárásnak legalább látszatával hintse be, hogy mentegesse és megnyugtassa magát.

Az ész nyújtotta világosságot azonban föl is használhatjuk, kifejleszthetjük és így *lelkiismeretünk kiművelésén* is fáradozhatunk. Természetes, azt nem úgy kell érteni, mintha önkényesen művelhetnők lelkiismeretünket. A lelkiismeret valami alanyi ugyan, amennyiben nem egyéb,

mint eszünk ítélete konkrét cselekedeteink erkölcsi minősége felől és azért mégsem mondható *tisztán* alanyinak, mint ahogy ma nagyon sokan vélik. Ezek azt hiszik, hogy lelkiismeretüket tetszésük szerint alakíthatják. Saját izlésüknek megfelelően faragják erkölcsi alapelveiket és azt állítják, hogy lelkiismeretüket épúgy alkothatták volna, mint ahogy ma nem egy «megalakotja» vallását vagy világnézetét.

A lelkiismeretnek ez az alanyi felfogása nagy tévedés és legtöbbször nem egyéb, mint a titkos testi kívánságoknak szépítgető takarója. Az erkölcsi parancsok nem olyan előírások, amelyeket tetszés szerint állíthatunk föl magunknak, hanem parancsok, amelyeket, legalább közvetve, a mindenképp gondviselője és kormányzója adott elibénk. Valójában már meg is adattak, nem kell őket előteremteni; lelkiismeret-művelésről is csak annyiban lehet szó, amennyiben hatalmunkban áll az erkölcsi törvények ismeretét mindinkább tökéletesíteni és cselekvésünk zsinórmértékeül odaállítani, vagy pedig elhomályosítani, vagy egészen elvetni.

A lelkiismeret-művelés köteletségének kérdése ilyenképpen fejthető meg: Az erkölcsi rendnek bennünk önkénytelenül támadt ismeretét kibővíthetjük, tökéletesíthetjük, életünk zsinórmértékévé tehetjük és kell is tennünk. Azok a köteleességek, amelyek az ember természetéből folynak (az ú. n. természetes erkölcsstan), a természetes erkölcsi törvényben (tízparancsolatban) foglaltatnak. Ismeretét mindenki részben tanítás, részben saját elmélődéseivel tökéletesítheti. Nekünk, mint keresztényeknek is megvannak a magunk külön kötelességeink (a specifice *keresztény erkölcsstan*); ezeket a keresztény kinyilatkoztatásból, vagyis az egyház tanításából merítjük.

A keresztény, katolikus erkölcsstan rövid fogalmát, a

katekizmusok nyújtják, amelyek a püspöki utasítás szerint az iskolában a vallástanítás alapját alkotják. Minden katolikus szoros kötelessége, hogy a katekizmus főbb pontjait legalább körülményeihez képest jól ismerje és ne csak kívülről tudja, hanem lehetőség szerint meg is értse. Az ifjú években szerzett ismereteknek épen ezért nem szabad feledésbe menniök, hanem később annál alaposabban ki kell bővíteni, mélyíteni, még pedig azzal, hogy a szentbeszédeket, vagy a hitoktatást szorgalmasan hallgatjuk, épületes és oktató könyveket olvassunk.

Nem lehet nyugodt lelkiismerete annak, aki tudja magáról, hogy vallási és erkölcsi kötelességeit csak hézagosan, felületesen ismeri és kiművelésére gondot nem fordít. Nemde megérdemli, hogy emiatt elítéljük? Míg napjainkban minden téren alapos tudást kívánunk és megköveteljük mindenkitől, hogy lehetőség szerint továbbképezze magát, a legfőbb, legfontosabb téren megelégedhetünk-e akkor a legszükségesebbekkel?

Vajjon mi az oka ennek a szomorú jelenségnek? Mindenekelőtt a restség, nemtörődömség és könnyelműség, vagy a földi javakról való tulságos gondoskodás. De egyesekkel az is megtörténik, hogy nem ritkán szántszándékkal vesztegelnek a valláserkölcsei tudatlanságban, készakarva kerülnek a tanulásra való alkalmakat. Jób könyvében¹ a bűnösök így szólnak az Úrhoz: «Távozzál tőlünk, tudni sem akarjuk utaidat». És a zsoltáros ezeket mondja az igaztalanról: «Nem akar érteni, hogy jól cselekedjék».² A rosszak nem akarják ismerni az isteni parancsok útját, hogy az élvezet után való vágyaikat háborítatlanul kielégítsék. A tudatlanság e kedvencei-

¹ 21, 14.   ² 35, 4.

ből már is szép csokrot köthetnénk. Hogy szenvedélyeiknek annál könnyebben hódolhassanak, kerülnek minden felvilágosító oktatást, eltompítják lelkiismeretüket, leplezgetik a bűn undorító voltát saját szemeik előtt és amint annak épen megfelel, nyakra-főre gyártják az alapelveket és legkülönbözőbb nézeteket.

Egyébként, ha valamikor szükséges volt az önművelés, leginkább szükséges az ma, különösen a sok válásérkölcsi veszedelem közepette, amely mindenünnen körülveszi az embert. Már a külsőleg *kevert társadalom* is, amelyben mozgunk s amelyet részben a hitetlenség és a kétség szelleme tölt meg, amely vallásellenes, frivol támadásaival, gúnyolódásaival teljesen ki akarja ölni a szivekből a hitet, már ez a kor is valóságos veszedelmet jelent igen sok emberre nézve. A támadások nem ritkán a legdurvább tudatlanság jegyében születnek. Hogyan fog mégis erősen kitartani hite mellett az a keresztény, aki csak felületes vallásoktatásban részesült és a legáltalánosabb hittani kérdésekre sem tud megfelelni?

Jól tudjuk azt is, milyen nagy hatalmuk van különösen vallási dolgokban azoknak a *szellemes megjegyzéseknek*, amelyek ma már úgy lebegnek fölöttünk, mint a hópehely télen; hatalmuk abban rejlik, hogy az igazat a tévessel keverten megkapó alakban közlik az ítéletnélküli félművelt elemekkel. Aki ismeri az igazságot és hozzá szokott, hogy maga is utána nézzen, nem lesz egykönnyen az ilyen szellemes megjegyzések áldozatává.

Semmivel sem kisebb sokakra nézve az a másik veszély, amely a válásérkölcsi fogalmak körül támadt elmosódottságban, homályban és zavarban birja alapját és amelynek csak előnyére van a vallásoktatásnak

felületes, hibás módszere. Számtalan és egymástól nagyon elütő vallási vélemények tengerében élünk! Ki számolná össze, mennyi vallás is van már ezen a világon.

Olykor még a nihilizmus is a vallás színezetét ölti föl magára. Még a katolikus egyházat is fenyegeti már ez a bábeli zavarodás. Nem egy katolikus maga csinálja meg magának a vallást és követőkről is gondoskodik. Nehéz fertőzött levegőben élni anélkül, hogy az az embert meg nem fertőztetné.

De a vallásra és erkölcsre a legvégzetesebb mégis csak a mindenható *sajtó*. Kulturállamainkban az emberiség kilentized része minden bölcsességét a napilapokból meríti. Amit ezek mondanak nekik, szentírás, mert nem tudják megítélni, igaza van-e? És hogyan is állunk ezzel a *sajtóval*?

Még az ú. n. *szintelen* sajtó is, amelynek nyílt célja a kifejezetten keresztény sajtó háttérbeszorítása, még az is csak úgy hemzseg a homályos, éretlen, ferde és hamis fogalmaktól és valláserkölcsei véleményektől, és ezeket a megtévesztő hamisságokat naponként szórja a mérhetetlen néptömeg közé. Nézzük csak a legtöbb ujság karácsonyi, husvéti és pünkösdi elmélkedéseit, amelyekben minden keresztény misztériumot természetesen vagy racionalisztikus módon magyaráznak és pusztá jelképnek alacsonyítják le. Művelt és műveletlen ujságolvasóink mégsem akarnak egészen vallástalanok lenni. Jóllehet a templomot már csak hírből ismerik, a keresztény nagy ünnepek alkalmával mégis kívánnak holmi vallásos «felbuzdulást», jámbor érzelemcsiklandást, mely a mindennapi életből kiemeli őket. Az ilyen «buzdulásokat» aztán amolyan semmitmondó és homályos elmélkedések alakjában nyújtják nekik és végre is eléri, hogy észre-

vétlenül megfosztják őket minden tiszta vallási fogalomtól.

Mit mondjunk arról a rengeteg lapról és sajtótermékről, amely nyíltan a vallásellenes törekvéseket szolgálja és a kereszténységet, különösen a katolikus egyházat, napról-napra a leggyűlöletesebb módon támadja, mocskolja.

Az erkölcstelen és vallásellenes irodalom mindinkább hatalmasodó iszapárja önti el az összes kultúraállamokat és palotáink meg kunyhóink legkisebb zugában is pestisthozóan lapul meg. Semmi kétség sincs afelől, hogy mindannak, aki legfőbb javairól komolyan gondolkodik, szent kötelessége, nemcsak hogy a rossz sajtót erejéhez képest kerülje és magát lehetőleg jó ujságok és könyvek olvasásával, szentbeszédék és a hitoktatás szorgalmas hallgatásával alaposan kiképezze és továbbművelje, hanem hogy a rondaság ellen való harcban úgy irodalmi, mint művészeti téren lehetőleg részt is vegyen.

Attól félnek, hogy az igazi *művészet* könnyen elbukik a harcban. Hogy mi köze a művészetnek a piszokhoz? *Thoma J.*, aki nemcsak híres tanár, nagy tekintély, hanem elsőrangú művész is egyúttal, az első bádeni kamarában 1906. március 15-én világosan nyilatkozott erről. Kötelességének tartja — úgymond — hogy a magas ház előtt kijelentse: «Az igazi, valódi művészetnek a főnálló, az erkölcstelen termékek terjedése ellen kiadott törvények legszigorúbb alkalmazásától sincs mit félni. *Mert az igazi művészet alapja épen a lehető legnagyobb erkölcsi tökéletesedés*; hivatása, hogy az erkölcsi érzést a testi vágyak vadhajtásaitól megszabadítsa, magasabb nivóra emelje, és ennek a nivónak elérése egyúttal nemesítést és tisztulást jelent. *A mű-*

veszetnek erkölcsösnek kell lennie és az is lesz; ha nem, elveszti létjogosultságát.»¹

Hamis, alapjában hamis az a szüntelen állítás, hogy a művészetnek az erkölchöz semmi köze. Az a művészet, amely a pocsolyában hentereg, többé nem művészet; népámító szolgálóvá alacsonyodik le, akit jogosan kísérnek állandóan gyanús szemmel a rendőrség emberei.

¹V. ö. az «Allgemeine Rundschau» 1906. 21. számában megjelent beszédről szóló bő ismertetést.

VISSZAPILLANTÁS ÉS BEFEJEZÉS.

Végére értünk fejtegetésünknek; vessünk még egy rövid pillantást arra, amit láttunk. Milyen magasztosnak is tűnik föl most előttünk a tiszta katolikus világnézet a többi számtalan világnézet kellős közepében; ha szembeállítjuk azokkal, mennyire nem lehet még csak hasonlítani is a többihez. Csak ez adja meg a világos, megnyugtató feleletet mindazokra a kérdésekre, melyek az élet célja és általában a világ értelme, jelentősége körül támadnak.

Az emberiség nagy része még mindig a polytheizmus keblén piheg barátságtalan, fantasztikus bálványai-val együtt, melyekben a művelt pogányok se hisznek immár többé. Mit tudjon ez az élet értelméről, céljáról? Szerinte minden oda van dobva a változhatatlan, könyörtelen végzet elé, amely előtt néma megadással kell meghajolnia mindennek. Ezzel egy vonalban halad, de még többek fölött uralkodik a *buddhizmusnak*, e legsötétebb pesszimizmusnak a világnézete, amely kétségbeesve a földi élet nyomorúsága miatt, önsanyargatás által a Nirvána felé, a megsemmisülés áító mélye felé törekszik. Nem csoda, ha a közönséges nép nagyon is idegenkedik e világnézettől és azt a Buddhát tiszteli istenként, akit a meséből ismer. A buddhizmusban szó sem lehet arról, hogy az emberi életnek valamely sajátos célt jelölne meg.

A *monotheisztikus* világnézetekhez vagy vallásokhoz, a kereszténységen kívül még a *zsidóság* és a *mohamedanizmus* is tartozik. Előbbi áldatlan elvakultságában még most is várja a rég megjelent Messiást; szétszóródott az egész világon és mindenüvé magával viszi a hazátlanság kiáltó pecsétjét. A másiknál, a *mohamedanizmusnál*, hamis prófétájába vetett, kalandos mesékbe illő fanatikus hiten kívül csak az a gyűlölet nagyobb, mellyel a keresztények iránt viseltetik.

Kell-e még egyébről is szólnunk? A keresztény államokban igen sok «fölvilágosult» a materializmusnak, vagy a pantheizmusnak hódol. E rendszer követői azonban maguk is szégyenlik nevüket és azért monistáknak mondják magukat. De ugyan meg tudnak-e felelni azokra a kérdésekre, melyek az élet és a világmindenség eredete és célja körül támadnak? Mit tudnak erre vonatkozólag? Semmit, igazán semmit, hiszen nagyon is jól láttuk. Szavalnak ugyan fejlődésről, átalakulásról, összetételről, haladásról, létről, elmulásról, elemekre való szétbomlásról és hasonlókról, de arra a kérdésre: hogyan alakultak a csodás törvények, a bámulatrakeltő összetett világrend és összhang, arra a kérdésre: honnan az élet és mire jó! adósok maradnak a felelettel. Nagyon bölcseknek vélik magukat, ha azt hiszik, hogy egyáltalában nem baj, ha ezekre és hasonló kérdésekre nem is tudnak megfelelni. E rendszerek keretén belül az élet értelmetlen tünemény, az ember, mint minden más, csak érzéki lény, a halhatatlanságban és az örök boldogságban való remény pedig csakis hiú ábrándozás.

De itt van még a *keresztény* világnézet is. Hogy melyik az a keresztény világnézet, minden halogatás nélkül készen vagyunk a felelettel: a szó teljes értel-

mében csak *egy keresztény világnézet* van és ez, a *katholikus*.

Ugyan mit látunk a kath. egyházon kívül? Azt, hogy ezer és ezer felekezetre szakadtak, egyre jobban bomlanak, veszekednek egymással, maguk sincsenek tisztában tanaikkal, bizonytalanság és kételkedés jellemzi őket. A féltékenyen őrzött örökség, amit a reformátorok még a régi egyházból magukkal vittek, mind kisebbre olvadt. A nézetek mindegyre jobban távolodnak egymástól, úgy hogy körülbelül ugyanannyi a protestáns világnézet, mint amennyi a művelt protestánsok száma. A Krisztus istenségében, a szentírás isteni sugalmazásában, sőt egyáltalában a természetfölötti kinyilatkoztatásban és kegyelmi rendben való hitet a művelt protestánsok nagy része már régen nem vallja. Valami nagyon homályos pantheizmusnak vagy monizmusnak, valami homályos, dogmanélküli érzelmvallásnak hódolnak. Ingadozik minden, mert elszakadtak a sziklaalaptól, amelyre Krisztus a maga egyházát felépítette. Csak a katolikus egyház őrizte meg híven és hamisítatlanul a hitletéteményt, melyet isteni alapítójától nyert, azért is csak őneki lehet meg az a nagyszerű, mindent felölelő alapos, következetes és biztos világnézete, mely az élet minden problémájára tiszta és megnyugtató választ tud adni és amelynek világánál — amennyire itt a földön lehetséges — minden, ami homályos, tiszta képet nyer.

Milyen hatalmasan tündököl a keresztény világnézet fénye mellett az emberi méltóság! Az ember isteni eredetű, mert Isten hasonlatosságára van teremtve és az égben az Istennel való legbensőbb életközösségre van hivatva. A föld csak hosszabb-rövidebb vándorlásának a helye. Ha alázatosan meghódol Ura és Terem-

tője előtt, az igazság és boldogság után való mérhetetlen vágya, sóvárgása teljesen kielégítést talál és eléri a legnagyobb tökéletességet, az isteni hasonlatosságot. És mivel minden ember Isten gyermeke és az örök üdvösség örököse, mindenki tagja annak az isteni családnak, amelyet a kedves tettekben nyilvánuló szeretet tart össze. Az emberi nem ősatyjának vétke miatt elvesztettük ugyan a mennyei boldogságra való jogunkat, de az egyház szava szerint (*felix culpa*) még ez is javunkra fordult, mert közibénk hozta az isteni Üdvözítőt. Végtelen irgalmából leszállott a földre a Szentháromság második személye, emberré lett, hogy minket megváltson, tanítónk, mintaképünk, vezetőnk, segítőnk és vigasztalónk legyen. És amidőn megváltó műve befejeztével Atyához újra visszatért, hogy számunkra lakást szerezzen, itthagya helyetteseként az egyházat, hogy tanításait és kegyelmének eszközeit a földkerekség minden népének elvigye. Sőt a legméltóságosabb Oltáriszentségben maga is a számkivetettek társává szegődött, hogy magát az Atyának engesztelő áldozatként odaadja értünk, hogy életünkben-halálunkban lelki eledelelünk legyen.

Milyen könnyen érthetők ezeknek az igazságoknak világitása mellett az élet szenvedései, nyomorúságai és nehézségei, melyek a földi ember előtt olyan keményeknek és érthetetleneknek látszanak. A szemernyi föld nem igazi hazánk, csak ideiglenes, rövid szállásunk és azért céljának megfelelően úgy van berendezve, hogy igazi hazánk után való vágyainktól meg ne fozzon bennünket. De még inkább megkönnyebbülnek ezek a szenvedések, ha az Üdvözítőre tekintünk, aki ott halad a szenvedések véres keresztútján, hogy példájával és kegyelmével megerősítsen és kezünkbe

adja az eszközöket, melyek az élet nyomorúságait a mennyei áldások forrásává változtatják át. Nem csoda, ha sok szent így kiáltott föl Pál apostollal: «Nagy bizodalom van hozzátok, nagy dicsőségem bennetek, elteltem vigasztalással, fölötte bővelkedem örömmel minden szorongatásunk mellett».¹

És mit mondjunk a *keresztény erkölcsstanról*, melyet Nietzsche követői «végelgyengülésben szenvedőnek», «dekadensnek», «kiéltnek» mondanak? Milyen fölséges alkotás ez azokhoz a szegény, üres, bukdácsoló erkölcsrendszerekhez képest, miket a régi és új idők embere talált ki nagynehezen, de csak azért, hogy nemsokára kudarccal végződjék rövid élete?!

Minden erkölcsrendszer, amely nem theisztikus alapon épül, hanem vagy pantheista, vagy naturalista, vagy a gnosztikus kezdetekből indul, tagadja a lélek halhatatlanságát, nem hiszi az örök életet, melyben a jók jutalmat nyernek, a gonoszok pedig örökké bűnhődnek; szerintök legfőbb jó a földi javakban van, mely az ember halálával véget ér, sőt nemsokára az egész emberiség számára is elvész. Ezzel az erkölcsstan elvesztette felsőbb fellegét és csak földi érdekek elérésének módszerévé fajult, mely képtelen arra, hogy az emberek minden tette fölött, minden irányban uralkodjék. Nézzük csak ezeket az erkölcsi rendszereket!

Itt van az *epikureisták* és *hedonisták* erkölcsstana, mely a személyes földi boldogságot és jólétet a legfőbb erkölcsi célnak állítja oda. De ez az erkölcsstan csak azoknak szólhat, akik a földön boldogok, azoknak, akik «élnek». És vajjon meddig, mennyi időre? A szenvedők, vigasztalás nélkül, elhagyatottak fülébe

¹ II. Kor. 7, 4.

keserű gúny csendül ki ebből a tanításból. Nem, a nyomorultak könnyeit nem tudja felszárítani, nem képes tört szívüket csak valamiképen is megvigasztalni.

Itt van a *világ-boldogság* vagy *kulturhaladás* keresőinek erkölcstana is, akiket a haladás és közjó eszméje részegít meg s akik mindent ezeknek az eszméknek szolgálatába hajtanak. De ugyan mi birhatja az embert arra, hogy saját javát a közjónak feláldozza? E kérdésre nem tudnak feleletet adni, mert szerintök nincs halhatatlanság; olyan ember pedig, aki hajlandó volna minden kárpótlás nélkül saját javát az általános boldogság és kulturhaladás oltárán föláldozni, — nagyon kevés akad!

Ide tartozik az ó- és újkori *szoikusok* erkölcstana is; ez az erkölcstan azonban csak a mindent lenéző bölcselőknek és tudósoknak felelhet meg, akik saját egyéni erényeikben találják föl azt, ami élvezetes és csak abban gyönyörködnek. *Kantnak* kategorikus imperativusról, autonomiáról és emberi méltóságról szóló beszéde az emberek nagy tömegét hidegen érinti és valóban semmit sem érnek ezek a beszédek, ha igazán nehéz kísértések, próbák és szenvedések érik az embert. Hogy biztos erkölcsi állásunkat el ne veszítsük, sokkal erősebb horgonyra van szükség.

Végül itt van még a *kifejlődési elmélet* erkölcstana is, amely a jövő embereire, az eljövendő «Übermensch»-re tereli a ma élő emberek figyelmét és azt kívánja tőlük, hogy a jövő nemzedékek «Übermensch» fajának kialakulására való tekintettel erősítsék magukat, haladjanak az erény útján és legyenek készek minden áldozatra. Ilyen erkölcstant fölvetni annyi, mint elvetni.

Ezek felett a semmitmondó rendszerek felett mennyire kiemelkedik, milyen magasztosan tündököl előttünk a

keresztény morál, amely mindig új, mindig termékeny és győzedelmes. Már alapítóját tekintve is mérhetetlenül magasztosabb valamennyinél. A keresztény parancsok nem emberi találmányok, hanem a mindenható Istennek, a mi Urunknak és Teremtőnknek örök törvényei, amiknek hódolattal tartozunk. És ezek a törvények szentesített törvények egyúttal, mert megtartásukról az ítélet napján számot kell adnunk a mindentudó Biró előtt, aki elől nincs menekvés és akinek birói ítélete az egész örökkévalóságra szól. Ha így tekintjük, valóban hatalmas és félelmetes a keresztény erkölcsstan, úgy az egyesre, mint az egész társadalomra nézve, mert végeredményben nemcsak földi boldogságunk függ tőle, hanem az egész örökkévalóság.

És ez a magyarázata annak is, miért vannak oly szoros összefüggésben a keresztény erkölcsstan és a dogmatika és hogy miért lehetetlen a keresztény erkölcsstan szerint élnie annak, aki tagadja, vagy meghamisítja a keresztény dogmatikát. Épen a dogmatika az, amelyből a keresztény erkölcsstan a maga csodálatos, mindent fölülmuló erejét meríti.

A keresztény erkölcsstan átöleli az embert a maga egészében, minden helyzetben és vonatkozásban. Szabályozza az Istenhez való viszonyát, anélkül azonban, hogy önmagához és embertársaihoz való viszonyát figyelmen kívül hagyná; elébe állítja az Isten és az egész emberiség iránt kötelező szolgálatát, anélkül, hogy saját javáról meg kellene feledkeznie. Minden helyzetében és viszonyában, minden boldogságában és boldogtalanságában, örömeiben és bánatában, életében és halálában hűséges kísérője, barátja. Az erkölcsi élet minden kérdésére világos, biztos és megnyugtató választ ad. És milyen fenségesen tömörülnek össze

ezek a válaszok azzá a nagyszerű, egységes és következetes rendszerré, amelyből egy tagot sem szakíthatunk ki anélkül, hogy az egész össze ne dőljön.

De milyen magasztosak a keresztény erkölcsi törvények magukban véve is! Az isteni és felebaráti szeretet nagy parancsával a keresztény erkölcs tan valamennyi embert egységes, nagy, isteni családdá egyesíti és örködik kinek-kinek személyes méltósága felett. A mértékletesség és tisztaság parancsával az emberben az ész teszi úrrá és kialakítja benne az Isten képmását. A házasság egységének és felbonthatatlanságának törvénye megadja a nőnek is az őt megillető méltóságot és megalapítója lesz a keresztény családi szentélynek. A keresztény engedelmisség parancsa munkálja a tekintély tiszteletét és méltósággal ruház föl egyeseket anélkül, hogy az alattvalók szabadságát és méltóságát veszélyeztetné.

Valóban, ha az emberek a keresztény erkölcsi törvényt a maga teljességében betartanák, nemsokára béke és boldogság volna része az emberi társadalomnak és elkövetkeznék az aranykor, melyről az emberek évezredek óta álmodoznak.

De mennyire hozzájárul még a keresztény erkölcs tan csodás erejéhez az a körülmény is, hogy alapítója az Isten fia, aki *emberi alakba öltözött* és a bűnt kivéve, mindenben hasonló lett hozzánk! Az Isten-emberben a keresztény törvény a maga legnagyobb tökéletességében teljesedett; a keresztény eszmény láthatóvá, élővé lett benne. Bárhová sodorjon az élet, minden helyzetünkben csak Jézusra, tanítónkra, mesterünkre nézzünk; hiszen Ő a mi példaképünk mindenben, aki kegyelmi eszközeivel a leghatalmasabb segítséget adta arra, hogy Őt valóban követhessük is.

A keresztény erkölcstan a tűzpróbán is túlegett már régen. A műveletlen bálványimádókból keresztény kulturnépet teremtett. Mindenütt, ahol csak megjelent, megnemesítette az emberi életet, fölemelte a családot és az állami hatalmat, megtisztította az erkölcsöket, békét és szerencsét hozott az emberiségnek. A szentségnek mily csodás, bámulatra méltó gyümölcsei termettek a keresztény erkölcs talajából! Gondoljunk csak a sok ezer vértanúra és a még több keresztény szentre, akiknek fénye minden században újra és újra előtör!

Valóban, ha a kereszténységnek a maga nagyszerű, szívet-lelket megnyugtató világnézete és tiszta, magasztos erkölcstana hamis, akkor minden igazságban kételkednünk kell. Ha a nemes szellemek, tiszta lelkek, nagy szentek milliói hiába küzdöttek annyit imádkozva és kutatva az igazság után, ha önzetlen szeretetük Isten és felebarátaik iránt és az a csodálatos hősiesség, amiben kitüntek, csak vallásos tévelygés, megzavarodás volt: akkor minden magasabb igazság után való törekvés hiú és haszontalan, hasonló a bolond fáradozásához, aki a napot és holdat a víz tükrében akarja megfogni.

A legnagyobb szerencsétlenség, ami a keresztény népeket érhetné, a kereszténységtől és annak erkölcstanától való elszakadás volna, mert ez az elszakadás visszasülyedés volna a pogányság és barbarizmus éjszakájába, erkölcsi nyomoraiba. «És nincs másban, senkiben üdvösség; mert nem is adatott más név az ég alatt az embereknek, melyben nekünk üdvözlünk kellene».¹ «*Én vagyok a világ világossága*», mondja

¹ Ap. csel. 4, 12.

Jézus. «*Aki engem követ, nem jár sötétségben, hanem az élet világossága lesz nála*». (Ján. 8, 12.)

Hensel Lujza gyönyörű költeményével zárjuk sorainkat; néhány rövid szó, de ebben a három szakaszban megvan minden, amit e könyvben Isten dicsőségére elmondottunk:

Mikor ? Hogyan ? Hol ?

Tudom, meghalok. Nem tudom : mikor ?
És megítélnek. Nem tudom : hogyan ?
Lesz maradásom és nem tudni : hol ?

Isten akarja, eljön a halál,
És *örök* törvény int maradásra,
De az ítélet sorsa *rajtam* áll.

Ott fenn öröm lesz, kínok a mélybe',
És *mindörökké* tart ez is, az is . . .
Még van idő : nézz, ember, előre !

Nihil obstat.

Dr. Josephus Trikál,
censor.

Nr. 3618.

Imprimatur.

Strigonii, die 6. Jun. 1911.

Ludovicus Rajner
Eppus, Vicarius generalis.

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ.

A

Adickes 63
Aequiprobabilizmus 573
Agnosticizmus 533
Ágoston 145, 147, 149, 152, 167,
192, 230, 288, 353, 364, 414,
488, 549
Aischines 551
Akarat 30, akarat szabadság 33
Áldozat 374, eucharisztikus 391
Állam és kereszténység 184
Állatethika 28
Alázatosság 112, 413
Ambrus 254, 278, 287
Animizmus 539
Antiphon 551
Anzelm 353
Anthropomorfizmus 90
Aranyszájú sz. János 267, 549
Aristoteles 28, 32, 147, 552
Artemon 225
Athanáz 254, 279
Athenagoras 197
Átöröklés az embernél és az
állatnál 22
Augustus császár 436
Autonomia 111, (önállóság) 471

B

Baer K. E. 58
Bardenhewer 193

Bauer Br. 260
Baur 193, 194
Baumgarten 303
Bebel A. 121, 430, 453
Becsületsértés 405
Bernát 366
Bernstein 12
Bettex 59 skp.
Bérmálás 380
Birásvágy 463
Bismarck 163, 522
Blondel 533
Boldogság 144, boldogságrahiva-
tás 150, tökéletes földi 157
Bonaventura 579
Borgia Ferenc 115
Bosco, Don 613
Braasch A. H. 481, 485, 528
Branco W. 21, 22
Braun K. 49, 132
Buddhizmus 588
Bumüller 16, 19
Burke 12
Bűn 331, halálos és bocsánatos
335, eredeti 329
Büszkeség 424, 464
Byron 129

C

Chantepie de la Saissaye 29
Charitas 187

Chwolson 130 sk.
 Cicero 147, 526, 552, 571
 Celesztin pápa 281
 Cél 71 sk. emberi élet célja 70
 skk. 115 skk. 137 skk.
 Célszerűség a természetben 52
 Cornely 198 [skk.
 Cuvier 58
 Cyprián 198, 236, 247, 267, 276,
 280, 287, 288
 Cyrill, Alex. 281
 Cyrill, Jeruzs. 267, 302, 387

Cs

Család és kereszténység 184,
 mint szervezet 449; jogai 451
 Csoda 213 sk. 297

D

Deizmus 91
 Demokrit 78
 Denifle 434, 466
 De Wette 283
 Dionysius Alex. 279
 Disteldorf 195, 207, 208
 Döllinger I. I. 388
 Dualizmus 46
 Dubois—Reymond 50
 Dühring E. 423

E

Egiptomiak, hitük, halál utáni
 fenmaradás 171, lelkiismeret
 553
 Egoizmus 118, 411
 Egyház apostoli eredete 286;
 egysége 235 sk. 287 skk;
 egyetemessége 300 skk; lát-
 ható társaság 237; tökéletes
 társaság 251; tanítótekin-
 télye

255; ismertetőjegyei 285;
 szentségei 379; a kultúra el-
 lensége 501 skk.
 Egyházi rend 381
 Ehrhard 197, 211, 245, 275, 483
 Ehrenfels 543
 Eichendorf 175
 Ellenségszeretet 396
 Elválás 435
 Engedelmesség 406 sk. 449,
 459, 461
 Ember Isten szolgája 109; kép-
 mása 103; ember természetes
 végcélja 115; természetfölötti
 végcélja 327 skk. személyisége
 103
 Engels Fr. 149, 453
 Ephrem 268
 Epikuros 78, 119, 592; epiku-
 reizmus 119 skk.
 Erény és boldogság 492
 Erkölcs, természetes 341, 509;
 keresztény 350, 541; és vallás
 viszonya 541
 Erkölcsi társaság 524
 Ethnologia 17 skk.
 Euripides 550
 Eusebius 225, 248
 Evolutionizmus 7 skk. 558 sk.

É

Élet értéke 173

F

Fechner G. 13
 Feder 224
 Felebaráti szeretet 395 skk. 500
 Félelem elmélet 539
 Fichte I. G. 161
 Flavius József 202

Fogadalom 459 skk.
 Fogazzaro 533
 Forell 132
 Foerster F. W. 320. 417, 493
 Franz E. 291
 Funk 197, 198

G

Gergely, Nazianzi 575
 Gfrörer A. F. 212
 Gierke O. 185
 Gladstone 437
 Görres Jos. 91
 Goethe 162, 188, 363, 381, 476,
 493, 522
 Gondviselés 418
 Görögök hite, túlvilági igazság-
 szolgáltatás 171, lelkiismerete
 550 sk.
 Gregorovius 502
 Grisar 271
 Grünhagen 53
 Gumplowicz L. 78
 Gunkel 292
 Gutberlet C. 536
 Güterbock F. 324
 Gyermek kötelességei szüleik-
 kel szemben 443

H

Haeckel 10, 24, 29, 78, 89, 125,
 131, 419, 423, 431, 438, 486,
 502, 530 sk; 565
 Haladás az emberiség életében
 35
 Harnack 194, 213 sk. 216, 237,
 272, 275, 311, 381, 457, 481,
 514, 575
 Hartmann 29, 64, 127, 148, 162,
 348, 540

Hazugság 408
 Hála 372
 Házasság 426 skk. mint szent-
 ség 426 skk.
 Hedonisták 117
 Hegel 113
 Heine 129
 Heiner 576
 Helvetius 490
 Heusel 326, 597
 Herder 511
 Hermann 575
 Herweg 356
 Hesiodos 551
 Heteronomia 471
 Hilarius 268
 Hilty 149, 364
 Hippolyt 267
 Hirnév 404, 425
 Hirschfeld 428
 Hit 351 skk. modern 527
 Hohenlohe 523
 Holt engedelmesség 468
 Homeros 265, 550
 Homoszexualitás 428
 Horatius 568
 Hormisdas pápa 282
 Humbolt 81
 Hurter 388
 Huxley 400
 Hyrtl 54

I

Igazmondás 406, 408 sk.
 Igazság, feltétlen és változhatat-
 lan 92
 Igazságosság 401 skk. 501
 Ignác, Antioch., 196, 210, 224,
 244, 274, 302, 385, 421
 Ignác, Loyola. 519

Ihering R. 183
 Imádság 371 sk. 365
 Inyenc természet 416
 Irgalmasság 398
 Irén 198, 210, 224, 225, 245,
 274, 287, 386
 Isten léte 7 skk; lényege és
 tulajdonságai 85 skk. személyi-
 sége 89, iránti szeretet 351,
 364 skk. 457
 Istentisztelet 369, dicséret 372

J

James 494
 János, Keresztes 422
 Jean Paul 522
 Jeromos 218, 268, 278, 436
 Jodl Fr. 80, 515, 524
 Jones M. 559 sk.
 Jusztin 197, 210, 224, 226, 236,
 386
 Jusztinián 255
 Juvenalis 553, 568

K

Kaftan 292
 Kalidasa 553
 Kalthoff 292
 Kant 38 skk. 92, 148, 160, 378,
 473, 520, 524, 527, 531, 538,
 557, 593
 Kaufmann 164
 Kautsky 121
 Keller 401
 Kelemen, Alex. 246, 302
 Kelemen, Róm. 196, 210, 245,
 279
 Képmutatás 409
 Kereszténység és kultúra 180,
 dogmátlan kereszténység 528

Kereszttség 380
 Kéznek célszerűsége 54
 Kifejlődési elmélet 7 skk; 119
 Kinyilatkoztatás, természetes és
 természetfölötti 177 sk.
 Kivetítési elmélet (Projektions-
 theorie) 538
 Klatsch 19, 20
 Kleutgen 353
 Knabenbauer 164
 Kneib P. 471, 495
 Kneller 278
 Kohler 67
 Kollmann 19
 Konstantin 254
 Konvertiták 323
 Kopernikus-féle világnézet 107
 Köstlin 149, 347
 Kraft-Ebing 429
 Kreyenbühl 496
 Krisztus halála 200; feltámadása
 203; istensége 217; Üdvözí-
 tőnk 229; Közbenjárónk 229;
 Főpapunk 230, Királyunk 231,
 Tanítónk 232; Egyháza 233
 Krogh-Tonning 293
 Krose H. 163, 303, sk. 437
 Kultúra 506
 Külsőséges kath. szentség 481
 skk.

L

Laas 126, 524, 548
 Laberthonnière 533
 Laikusmorál 521
 Lange 47, 78
 Lavater 381
 Lehmen 87
 Lelkierősség 417
 Lelkiismeret 440 skk. 579 skk.

Lenau 162
 Nagy Leo pápa 228, 279
 XIII. Leo 408, 433, 452, 455,
 498, 507, 546
 Leo H. 292
 Leopardi 85
 Le Page Renouf 553
 Lexis W. 504
 Linne 6
 Liszt F. 429
 Livingstone 554
 Loisy 533
 Lubbock I. 29
 Luther 283, 465

M

Maistre 163
 Majom és ember 15 skk.
 Malthusianizmus 427
 Materializmus 47, 48 skk. 77 skk.,
 Mértékletesség 415
 Mausbach 471, 495
 Megcsönkítés 422
 Menander 551
 Mikrokosmos 5 skk. 100
 Mill Stuart 126, 130, 214
 Modernizmus 532
 Monizmus 47
 Morselli 163
 Morus Tamás 495
 Mozgás keletkezése 49
 Möller W. 272
 Muckermann 20
 Munka, értékelése keresztény-
 ségben 184, kötelessége 597
 Muratori töredék 198
 Murri 533
 Müller Max 29
 Műveltség előhaladása 125
 Művészet és erkölcs 586

N

Napoleon 316, 522
 Newton 158
 Nevelés 432, 443, skk.
 Nietzsche 81, 94, 123, 227, 377,
 423, 490, 556
 Nordau M. 556
 Nőtlenység 465
 Nyssai Gergely 267

O

Oltáriszentség 379, 381 skk.
 Oksági elv 38 skk.
 Origenes 210, 267, 549
 Ovidius 33, 163

Ö

Önbecsülés 411
 Öngyilkosság 422
 Önmegtagadás 491
 Önszeretet 411, 517
 Önuralom 413, 493
 Önzés 411
 Örök halál 336
 Ösnemződé 10 skk.
 Öttingen 437

P

Pacian 302
 Paleontologia 18
 Pantheizmus 47, 64, skk ; 79 skk.
 Pascal 574
 Paulsen 39, 63, 64, 66, 92, 126,
 128, 129, 332, 359, 512, 524,
 528, 562
 Paulus 201, 212
 Pechnel-Loesche 26
 Penitenciatartás szentsége 380
 Pesch Chr. 536

Pesch H. 495
 Peschel O. 17, 27
 Péter primatusa 258
 Pfeleiderer 260
 Philemon 35
 Pindaros 171
 IX. Pius 249, 451, 504, 546
 X. Pius 532
 Plato 100, 146
 Platz 16, 18, 26
 Plinius 225
 Plötz 401
 Plutarchos 552
 Polybios 552
 Polykarp 196
 Polytheizmus 588
 Preus 77
 Probabilizmus 574
 Pythagoras 410

R

Rabszolgaság és kereszténység
 183
 Ranke J. 16, 19, 21, 25
 Ratzel Fr. 25, 29
 Rágalmazás 404
 Rée P. 555
 Reinke J. 11, 14, 41, 56, 62, 70
 Remény 351, 360 skk.
 Renan 214
 Rend 74
 Ribbing 416
 Ritschl 457
 Romanes 45, 184
 Roskoff 29
 Rózsafüzér 481

S

Salamon 160
 Samosatai Pál 225

Sawicky 475
 Schanz 198, 200, 388
 Scheffer-Boichorst P. 324
 Schelling 161, 260
 Schiller 95, 569
 Schleiermacher 126, 201, 528
 Schmidt F. J. 291
 Schmidt L. 551
 Schopenhauer 69, 82, 148, 161,
 176, 410, 423
 Schott 427
 Seneca 552
 Septimius Severus 160
 Shakespeare 137, 549
 Soden H. 195
 Sophokles 172, 550
 Spenzer H. 28 sk., 98, 120, 149,
 490, 524, 539, 559
 Spillmann 495
 Spinoza 78
 Spitta H. 80, 93, 289
 Steudel 118, 292
 Stirner M. 118, 556
 Stolberg F. L. 323
 Stolz 4
 Stöcker 291
 Stölzle 58
 Strausz D. 362
 Strausz és Torney 536
 Struckmann 386, 388
 Suetonius 553

Sz

Szegénység, fogadalma 459, 461
 Személyiség erkölcsi értelemben
 477
 Szeméremérzet 26
 Szent könyvek szavahihetősége
 193

Szentség és kereszténység 186 ;
 mint kath. egyház ismertető
 jele 294 skk.
 Szenvedés 418
 Szerzetesség 456, 510
 Sztoikusok 593
 Szubjektívizmus 526 skk.
 Szülők kötelességei 443

T

Tanácsok, evangéliumi 456
 Tacitus 202, 553
 Tamás, Aquinói 95, 142, 166,
 338, 367, 414, 458, 488
 Tatian 197
 Tekintély elve 406, 472, a csa-
 ládban 441
 Teremtés fogalma 7, 98 skk.
 Teremtmények célja 137
 Természettisztelet mint vallás-
 eredet 540
 Tertullian 191, 199, 210, 226,
 246, 266, 275, 387
 Testi gyönyör 464
 Tettetés 409
 Theizmus 46
 Theodoretus 279
 Theophilus, Antioch. 197
 Teréz 515
 Thiel 282
 Thoma I. 586
 Tyrrell 533
 Thomasius 118
 Thompson William 14
 Tiele 29
 Tizparancsolat 344
 Tisztaság 416, fogadalma 440
 Tolstoj A. 82 skk.
 Topinard 29

Többször (übermensch) kifej-
 lődése 119 skk.
 Többszöriség 435
 Tökéletesség, keresztény 456 skk.
 Törvény 342, 358, természetes
 erkölcsi 341, 509, keresztény
 erkölcsi 350
 Transformizmus 7 skk.
 Treudelenburg 73, 79
 Trümpelmann 292
 Tudomány és boldogság 154
 Türelem 418

U

Utolsó kenet 381

Ü

Übermensch kifejlődése 119 skk.
 Überweg Fr. 91

V

Vakmerő ítélet 405
 Vallás állatoknál 28, fogalma
 525, keletkezése 536, erkölcs-
 höz való viszony 541 sk., ne-
 veléshez 447
 I. Viktor pápa 280
 Világkerülés 495 skk.
 Világnézet 45
 I. Vilmos császár 249
 Virchow R. 17, 19
 Vogt K. 16 sk.
 Voltaire 316, 318

W

Waitz 29
 Walter Fr. 499

Wasmann 13 skk., 16, 20, 21,
24, 26

Weber F. W. 124, 326

Weinel H. 226

Weisz Alb. M. 530, 539

Wernicke I. 437

Willmann O. 95

Wilmers W. 198, 211, 260, 268,
275, 280, 387

Wundt V. 92, 289, 529

Z

Zeller E. 147, 148, 524

Ziegler T. 80, 125, 135, 290,
292, 524, 529

Zittel 19, 21

X

Xavéri Ferenc 516

Xenophon 551
